

**BASARABENI ȘI BUCOVINENI
ÎN BANAT**

Fundatia
ASPERA PRO EDU
Brasov

Lumineaza-te si vei fi!

Cheltuielile de imprimare pentru această ediție au fost integral acoperite de către Fundația ASPERA Boston, fondator Lidia Gheorghiu Bradley.

ISBN 978-973-602-601-0

La realizarea volumului au mai colaborat:

Smaranda Vultur

Adrian Onică

Mihaela Sitariu

Roxana Onică

Antonia Berți (Komlosi)

Ramona Magheț

Gilda Vălcan

Coperta:

IMPOSIBILA ÎNTOARCERE

fotografie de Constantin Flondor, 1980 (cale ferată la Ulma)

© Copyright, 2011, Smaranda Vultur, Adrian Onică

**Smaranda VULTUR
Adrian ONICĂ
(editori)**

BASARABENI ȘI BUCOVINENI ÎN BANAT

POVESTIRI DE VIAȚĂ

Ediția a II-a revăzută și adăugită

Cuvânt înainte de Smaranda VULTUR

Studiu introductiv de Igor CAȘU

Editura Brumar
Timișoara, 2011

Cuprins

- 7 **Smaranda Vultur**
 Cuvânt înainte
- 11 **Igor Cașu**
 Ocupația sovietică a Basarabiei și a Bucovinei de Nord: teroarea
 comunistă și refugierea populației în România

Partea I : Basarabeni în Banat

- 45 **Spiridon Tătaru**
 Noi am luptat pentru Basarabia, pentru țara asta
- 62 **Lidia Iovescu**
 Părinții mei au suferit și viața lor ... totul a fost legat de Barasabia
- 72 **Leonid Bejan**
 Dacă era o nedreptate în sat cine făcea dreptate? Nimeni, doar lacrimile
- 84 **Nina Vesa**
 Basarabia a fost într-o suferință greu de spus
- 109 **Ioan Banu**
 Am trăit cu frica în sân ca un iepure de câmp
- 151 **E. Laurențiu**
 Ospitalitatea acestui Banat și a acestei Timișori nu se poate uita

Partea a II- a: Bucovineni în Banat

- 171 **Gheorghe Holovati**
 Așa cum mergi cu tăvălugul peste o arătură ca s-o nivelezi, așa a trecut
 războiul peste noi
- 204 **Nădejdea Micescu**
 Când am revenit în Bucovina, am sărutat pământul, așa cum sărutau
 pământul, pe vremuri, poeții noștri când reveneau în România
- 215 **Dionisie Hacman**
 Am stat haiduc un an de zile
- 226 **Carol Caraban**
 Treceau convoaie militare și când se făcea liniște și voia un impiegat,
 lăsa și trenul nostru să meargă două stații. Eram un fel de convoi în plus

- 241 Viorica Adriana Reus
O refugiată strașnică
- 260 Marieta Anhauch
Nici un pom nu crește în cer și nici o roată nu stă pe loc!
- 269 Sergiu Flondor
Când a început războiul m-a impresionat faptul că au bătut clopotele și cetățenii care erau pe stradă se opreau, își scoteau pălăria și se închinau, iar alții se puneau chiar în genunchi
- 282 Constantin Flondor
„Cu mine zilele-ți adaogi, /Cu ieri viața ta o scazi/ Și ai cu toate astea-n față/ De-a pururi ziua cea de azi.” (Mihai Eminescu)
- 313 Ștefan Munteanu
Viața mea sunt cărțile mele

Partea a III- a: Alte voci, refugiu în fragmente

- 327 Însemnările lăsate de Tamara Ivănoiu (n. Climovici, 1921, Bucovăț, Basarabia; d. 1993, Lugoj) – completate de fiul ei Mircea Ivănoiu.
N-am apucat să locuim în casa mare nici o zi. În 29 iunie 1940 am fost ocupați de ruși (URSS), așa că toate lucrările au stagnat, iar în 22 iunie 1941 a început războiul
- 347 V.S.
Și tot războiul l-am petrecut în vie, văzând toate luptele aeriene și bombardamentele și tot
- 351 Eugenia Roșu
El a visat așa: doi oameni călare care să ne ducă în Siberia
- 356 Aurelian Gherman
Domnișorule, ai ajuns în România, să-ți fie de bine
- 362 Vasile Rotaru
Să-i pomenim pe acești basarabeni, căci și ei sunt români și creștini ca și noi
- 369 Fotografii
- 311** Rezumat în engleză, *Summary*

Smaranda VULTUR

Cuvânt înainte

Cartea aceasta continuă seria editării volumelor de povestiri de viață¹ din Arhiva de istorie orală a Fundației A treia Europă (AIOFTE), transferată recent la Centrul Interdisciplinar de Studii Regionale de la Universitatea de Vest și completată cu câteva interviuri în cadrul unui program de studiu de mai lungă durată, privind destinul basarabenilor și bucovinenilor refugiați în 1940 și 1944 în Banat. La acest program, parte a unui proiect mai larg privitor la recuperarea memoriei Banatului, pe care l-am conceput și coordonat, începând din 1998, la Fundația A treia Europă, au lucrat cercetători din Grupul de Istorie Orală și Antropologie Culturală al respectivei fundații. Dintre ei sunt prezenți ca intervievatori în acest volum Adrian Onică, Roxana Onică, Antonia Berți (Komlosi), Ramona Magheț Ardelean (toți sociologi), Mihalea Sitariu (istoric), Gilda Vălcan, Smaranda Vultur. Lor li se datorează răbdarea de a asculta, înregistra și transcrie ceea ce martorii unei istorii marcate de războaie, refugii - uneori repetate - deplasări forțate de populații, teroare și represiune au avut puterea să relateze, întorcându-se cu fața spre un trecut care le-a influențat în mod decisiv viața - a lor și a familiilor lor. Îl evaluează din perspectiva vremurilor de acum, când libertatea de a spune și de a împărtăși cu cei mai tineri povestea lor de viață, le dă ocazia de a-și refonda istoria personală, ca o istorie de supraviețuire și uneori izbândă, ca o întrebare asupra a ceea ce au fost, sunt, ar fi dorit să fie.

Durerile și pierderile, nu puține, risipirile și rupturile, spaimile și bucuriile, clipele de răgaz, de tihnă sau de trudă, de mare șansă sau de disperare, de nostalgii nevindecate, de mare zbucium sau resemnare, întâlniri providențiale sau despărțiri definitive sunt parte a unor povestiri care urmăresc imprevizibilele răsturnări sau reparațiile tardive la scara mare a timpului istoric sau la cea măsurată cu ritmurile vieții de zi cu zi sau ale istoriei personale. Uneori lupa măritoare a memoriei se oprește îndelung asupra detaliilor, alteori captează emoțiile și sentimentele,

¹Smaranda Vultur (coord.) **Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat**, Ed. Nemira, București, 2000 (prefață și postfață de Smaranda Vultur); Smaranda Vultur (coord.) **Germanii din Banat prin povestirile lor**, Ed. Paideia, București, 2000 (cu prefață de Smaranda Vultur, studii introductive Rudolf Gräf și Valeriu Leu); Smaranda Vultur (coord.) **Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi**, (prefață de Smaranda Vultur, postfață Victor Neumann) Ed. Polirom, Iași, 2002; Smaranda Vultur, Adrian Onică (ed.) **Memoria salvată II. Cine salvează o viață, salvează lumea întreagă**, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2009.

scrutează posibilitățile irosite, face bilanțul împlinirilor sau al eșecurilor, uitărilor și al celor ce sunt de neuitat.

Fiecare povestire orală are tonul ei și tema ei principală, dar toate au un fundal comun. Îl reface cu instrumentele precise ale istoricului, cu competență și simț al nuanțelor, Igor Cașu, pe care am avut inspirația de a-l ruga să scrie introducerea acestei cărți. Studiul său reface cronologia faptelor, explică contextele și împrejurările politice ale războiului al doilea, cu efectele lui devastatoare, cu crimele și teroarea care lovesc grupuri de oameni, comunități etnice, indivizi, națiuni. El e un suport esențial pentru a integra mărturiile într-un orizont de înțelegere care să le potențeze valoarea, o valoare pe care o intuiește ca fiind complementară documentului de arhivă, contabilizării victimelor sau judecăților generalizante. Selecția pe care o face în corpusul de mărturii sugerează câteva direcții în care ele ar putea deveni suport pentru analiză, după cum bibliografia la care face trimitere dă măsura precisă a gradului în care tema studiului său este în Republica Moldova un subiect de cercetare bine explorat. Îi mulțumesc lui Igor Cașu pentru informațiile pe care ni le-a pus la dispoziție (inclusiv pentru documentele recent descoperite de el în arhive), pentru curajul său și pentru faptul că a citit cartea în manuscris și ne-a ajutat să o rotunjim.

Nu mai puțin recunoscătoare îi sunt Sandei Golopenția care a sintetizat atât de expresiv și exact mesajul acestei cărți, scutindu-mă să spun prea multe în acest cuvânt premergător. La ediția a II-a am adăugat comentariile ei, traduse în engleză de Lidia Bradley Gheorghiu.

Bună cunoscătoare a Basarabiei și Bucovinei, de care o leagă cercetări pe teren, pe urmele tatălui ei, Anton Golopenția, căruia i-a editat postum senzaționalul, dublu volum, *Românii de la est de Bug* (Editura Enciclopedică, București, 2006), Sanda Golopenția m-a inițiat în cercetarea istoriei de viață orale și e o specialistă redutabilă a studiului memoriei și a restituirilor memoriale. Îi mulțumesc pentru promptitudinea și prietenia cu care a scris rândurile dense de prezentare a acestui volum.

Dintre prieteni, îi mulțumesc și Aurei Dumitrescu, pentru bunăvoința de a fi citit o mare parte dintre mărturiile și a ne fi sugerat comentarii, iar Mariei Chiș pentru ajutorul dat la transcrierea interviului meu cu prof.dr. Ștefan Munteanu.

Cartea aceasta e a doua pe care o semnez cu Adrian Onică, un harnic cercetător și autor de restituiri memoriale², fidel grupului nostru de lucru și devotat

² Adrian și Roxana Onică (îngrijitori de ediție) **Dr. Avram Imbroane. Testament politic**, Ed. Marineasa, Timișoara, 2004 (prefață de Constantin Jinga); Adrian și Roxana Onică (îngrijitori de ediție) **Neamul Mustonilor în Banat**, Ed. Marineasa, Timișoara, 2009 (prefață de Horia Musta).

ideii că cei care au suferit și au avut curajul și tăria să reparcurgă suferințele lor trecute, merită să li se întoarcă darul, prin prezentul volum. Într-un fel, istoria refugiuului basarabenilor și bucovinenilor se completează cu *Memoria salvată II*, ce urmărea, într-o secțiune amplă a ei, istoria deportărilor evreilor spre Transnistria în perioada războiului, din ordinul lui Ion Antonescu. Sunt aluzii, destule tăceri, dar și trimiteri directe la acest eveniment paralel, la fel de tragic în consecințe. În cartea de față și Igor Cașu în studiul său subliniază legăturile dintre ele, ambiguitățile sau erorile pe care lipsa de cunoaștere sau parțialitatea perspectivelor le-au generat.

Tot lui Adrian Onică pot să îi mulțumesc pentru că a făcut selecția fotografiilor, publicate în volum, opțiune dificilă, având în vedere că foarte mulți dintre cei intervievați ne-au pus la dispoziție o adevărată arhivă în imagini, extrem de interesantă. Chipurile și gesturile care se perindă prin fața noastră când o răsfoim sunt prin ele înseși expresive, evocatoare. De aceea ne-am gândit să însoțim 100 de exemplare din această nouă ediție de un album foto în format CD, exhaustiv prin raport cu ceea ce se află în arhivă în momentul de față pe tematica volumului.

Un cald cuvânt de mulțumire îi datorăm și artistului și profesorului Constantin Flondor, care ne-a oferit nu doar istoria carierei sale și cea a familiei sale, ci și fotografia de excepție care apare pe copertă, împreună cu sugestia grafică a acesteia.

Țin să-i aduc aici un omagiu și domnului profesor doctor Ștefan Munteanu, care, la peste 90 de ani, secondat de soția sa, mi-a deschis casa și inima, pentru a-mi împărtăși, pentru această a doua ediție, istoria tulburătoare a refugiuului său și a părinților săi.

Nu mai puțin valoroase mi se par contrapunctele pe care, fragmentele de interviu din ultima secțiune a cărții le pun povestirilor mai ample din prima parte a ei.

Îi mulțumesc domnului inginer dr. Mircea Ivănoiu pentru că ne-a pus la dispoziție însemnările mamei sale, completându-le cu propriile amintiri legate de viața basarabenilor refugiați la Lugoj, cu un amplu album fotografic ce reconstituie sugestiv atmosfera locului și a timpurilor, chipuri și destine.

Mulțumim Editurii Marineasa pentru a fi susținut apariția primei ediții a acestui volum și nu mai puțin celor două instituții care au finanțat publicarea ei (Universitatea de Vest și Consiliul Județean Timiș).

Ediția de față, împreună cu CD-urile cu fotografii nu ar fi apărut fără îndemnul, generozitatea și sprijinul financiar ale Fundației Aspera, ale doamnei

Lidia Bradley Gheorghiu, personal, care a sponsorizat Editura Brumar pentru a publica ediția a doua a cărții. Le mulțumim pentru această fericită colaborare. Sperăm ca ea să fie în folosul cititorilor noștri și al unei bune întâlniri prin memorie a mai multor generații.

Ca lucrurile să se împlinească însă, a fost nevoie de autorii reali ai cărții – martorii noștri, de diferite vârste și profesii. Harta refugiului lor în România și a locurilor în care s-au născut vorbește despre o țară brutal decupată de acea parte de care îi leagă toate nostalgiile și pierderile. Cum e să fii retezat de propriul trecut, cum îl poți recupera, cum poți sări înapoi în timp frontiera care te desparte de tine pentru a o face să dispară? Cum să uiți și să ierți, fără a-ți trăda datoria pe care o ai de a depune mărturie.

Pentru a ne fi îndemnat să ne gândim la aceste lucruri și a ne fi făcut să ne punem întrebări și să căutăm împreună răspunsuri, le suntem recunoscători, celor care și-au luat răgaz să istorisească așadar lui Leonid Bejan, Spiridon Tătaru și lui Gheorghe Holovati, Elenei Crivăț, Marietei Anhauch, Ninei Vesa, Lidiei Iovescu, lui Carol Caraban, Dionisie Hacman, Ioan Banu, Viorică Reus, lui Sever Flondor, Sandei și lui Constantin Flondor, Nădejdei Micescu. Nu mai puțin îndatorați ne simțim față de cei deja pomeniți mai sus, Ștefan Munteanu, Mircea Ivănoiu și mama sa Tamara, dar și față de Eugenia Roșu, Aurelian Gherman, Vasile Rotaru. Lor și tuturor celor care au trăit experiența exilului, a deportărilor sau a stigmatului, le dedicăm această carte de mărturie, cu empatie și speranță.

Smaranda Vultur

Ocupația sovietică a Basarabiei și a Bucovinei de Nord: teroarea comunistă și refugiarea populației în România

Basarabia, împreună cu Bucovina de Nord și ținutul Herței, sunt primele teritorii ale României interbelice care cad sub ocupație sovietică încă la sfârșitul lui iunie 1940. În 26 iunie 1940, apoi pe 27 iunie, Moscova adresa două note ultimative României, prin care îi cerea retragerea din Basarabia, care, potrivit punctului de vedere sovietic, ar fi fost ocupată în martie 1918. Bucovina de Nord, la rândul ei, era revendicată de sovietici ca o recompensă pentru „exploatarea” de către regimul „burghezo-moșieresc” român a provinciei dintre Prut și Nistru în cei 22 de ani de „ocupație”. Deși inițial Lenin a recunoscut legitimitatea Sfatului Țării, în momentul în care acest parlament legal al Basarabiei a decis prin majoritate de voturi Unirea cu Regatul României în 27 martie 1918, poziția oficială a bolșevicilor s-a schimbat. Ei recunoșteau independența Republicii Democratice Moldovenești, declarate la 2 (15) decembrie 1917, dar numai în sensul în care această etapă trebuia urmată de aderarea la Republica Federativă Sovietică Socialistă Rusă. Cum basarabenii au optat pentru România, conform dreptului popoarelor la autodeterminare, și în contextul în care pretențiile formulate de Rada Ucraineană de la Kiev au servit drept catalizator, punctul de vedere al guvernului sovietic s-a schimbat, afirmându-se că Sfatul Țării a fost infiltrat de „dușmani de clasă”, care au trădat interesele revoluției rusești și mondiale. În realitate, componența parlamentului basarabeian nu s-a schimbat semnificativ în perioada decembrie 1917 - martie 1918.

Imediat după intrarea Armatei Roșii, a început sovietizarea Basarabiei și Bucovinei de Nord. Din punct de vedere administrativ-teritorial, regimul de ocupație a decis dezmembrarea acestor două teritorii, în ciuda a ceea ce aștepta chiar opinia publică sovietică, adică „reunirea poporului moldovenesc într-un sigur stat socialist sovietic”. Bucovina de Nord fusese din start revendicată de ucraineni, ceea ce era o mai veche obsesie de-a lor, cel puțin din timpul Marelui Război. Soarta teritoriilor basarabene nu era însă clară: cât va reveni republicii moldovenești unionale și cât Ucrainei. La fel, pretențiile ucrainene față de Basarabia, mai ales față de partea ei sudică, erau cunoscute încă din 1917, odată cu crearea republicii ucrainene independente.

Deși ziarul „Pravda” din 7 iulie 1940 anunța o iminentă unire a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești - creată pe teritoriul Ucrainei în 1924 - și a Basarabiei, lucrurile aveau să evolueze altfel în săptămânile care au urmat. Astfel, la 2 august 1940, Sovietul Suprem de la Moscova a adoptat decizia de

creare a RSS Moldovenești, dar nu în hotarele anunțate de „Pravda” o lună mai devreme. Județele basarabene Ismail și Cetatea Albă din sud, precum și jumătate din județul Hotin din nord au fost cedate de Moscova Ucrainei, pe motiv că majoritatea populației era de origine ucraineană, așa cum stipula nota ultimativă din 26 iunie 1940 adresată României (nota făcea referire la întreg teritoriul Basarabiei!). În realitate, ucrainenii nu reprezentau decât 25,4 % din totalul populației din aceste teritorii basarabene care sunt anexate de către Ucraina. Este adevărat că etnicii români nu alcătuiau majoritatea – erau 28,6 % - dar ei erau totuși cel mai important grup etno-național din regiune și limba de comunicare, încă din perioada țaristă, era româna³. Pentru a spori ponderea ucrainenilor, în lunile următoare autoritățile ucrainene sovietice au colonizat județele Ismail și Cetatea Albă cu nu mai puțin de 6 000 familii ucrainene, originare din regiunile Cernigov, Sumi, Vinnița, Lvov, Volân și Kamenet-Podolsk⁴. Din teritoriul RASSM, de pe malul stâng al Nistrului, numai 6 din cele 13 raioane sunt incluse în componența RSSM.

Sovietizarea teritoriilor ocupate a început imediat după 28 iunie 1940. Au fost identificate mai întâi persoanele care au fost funcționari ai statului român, apropiați ai administrației românești sau membri ai partidelor politice. O atenție sporită a fost acordată foștilor susținători sau membri ai partidelor de extremă dreaptă din România interbelică, cuziști și legionari cu predilecție. Din vizorul organelor de represiune sovietică nu au lipsit nici foști membri sau simpatizanți ai partidelor democratice, precum Partidul Național Liberal sau Partidul Național Țărănesc. Din perspectiva regimului sovietic, indiferent de apartenența lor politică, toți aceștia reprezentau clasele avute, „exploatare” și prezentau pericol pentru

* **Igor Cașu** (n. 1973 în comuna Borogani, raionul Leova, Republica Moldova) e absolvent (1995) și doctor în istorie (2000) al Universității „Al. Ioan Cuza” Iași cu o teză despre politica identitară sovietică în RSS Moldovenească, publicată în 2000 la editura Cartdidact din Chișinău. Din 1998 este cadru didactic la Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău, iar din octombrie 2010 este director al Centrului de Studiere a Totalitarismului în cadrul aceleiași instituții. Reporter la radio Europa Liberă și editorialist la ziarul Adevărul, ediția Moldova, a publicat articole despre comunism, Moldova sovietică și post-sovietică, Holocaust, naționalism în diverse reviste sau volume colective apărute în R. Moldova, România, Franța, Polonia, Rusia, Germania, Marea Britanie. Fost bursier Fulbright (SUA, 2000) și SCOPES (Elveția, 2005-2007) a fost expert al Comisiei Tismăneanu și vice-președinte al Comisiei pentru studierea comunismului de la Chișinău.

³ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (arhiva fostului CC al PCM, în continuare AOSPRM), F. 51, inv.4, d.64, f.1.

⁴ Anton Moraru, *Contribuții la formarea RSS Moldovenești*, în Leonid Bulat (ed.), *Basarabia 1940*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1991, p. 178.

regim. La fel de periculoși pentru regim erau considerați și cei care au votat Unirea din 1918 cu România, dar și alți demnitari, inclusiv cei cu funcții sub vechiul regim țarist.

Printre primii care au căzut victime ale regimului comunist au fost 1 122 de persoane, arestate în perioada 28 iunie – 4 iulie 1940, cuprinzând foști funcționari ai statului român sau pe cei suspectați de colaborare cu administrația românească⁵. În următoarele luni au fost arestate alte cca. 2 000 persoane, majoritatea fiind lucrători ai căilor ferate, în care regimul sovietic nu avea încredere: înlocuirea lor era un obiectiv strategic pentru Moscova⁶. Arestări sumare au avut loc în multe sate basarabene, unii țărani fiind deportați în Siberia, chiar în primele zile după ocupație, prin strădania unor consăteni care doreau să obțină favoruri din partea noii puteri. Un caz aparte a fost în satul Sinești, locuitorii săi fiind pedepsiți pentru că au votat, printre primii din Basarabia, pentru Unire, la începutul lui martie 1918⁷.

Autoritățile sovietice de ocupație au considerat necesară arestarea și apoi condamnarea tuturor membrilor Sfatului Țării care se aflau pe teritoriul Basarabiei. Unii dintre aceștia n-au reușit să se evacueze, iar alții nu au dorit să plece peste Prut, întrucât ei considerau că pot negocia cu Moscova și astfel pot proteja interesele populației locale. Au fost imediat acuzați de trădare și condamnați la deportare - în ciuda vârstei lor înaintate - 17 personalități de vază ale vieții politice, dintre care 14 foști membri ai Sfatului Țării⁸, membri ai guvernului basarabean, dar și foști deputați în Duma de Stat țaristă: Alexandru Baltaga, Constantin Bivol, Vladimir Bodescu, Ștefan Botnariuc, Teodosie Cojocar, Ion Codreanu, Luca Știrbeț, Vasile Gafencu, Simeon Galețchi, Ion Ignatiuc, Teodor Neaga, Emanuil Cateli, Nicolae Secară, Pantelimon Sinadino, Grigorie Turcuman, Teodor Uncu. N-au fost cruțați nici foști membri ai Sfatului Țării care au votat împotriva actului Unirii din 27 martie 1918, precum Ștefan Balamez. În ciuda opțiunii sale din 1918, acesta a lucrat în perioada interbelică în primăria Chișinăului. Sovieticii îl arestează în următoarele zile după ocupație și-l condamnă la pedeapsa capitală⁹. Moscova îl considera pe acesta mai periculos decât pe alți deputați care au votat pentru Unire, pentru că opțiunea sa împotriva era mărturie a faptului că votul a fost unul

⁵ Ioan Scurtu (ed.) *Istoria Basarabiei, de la începuturi până la 1998*, București, 1998, p. 224; "Făclia", 28 iunie 1991.

⁶ Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 337.

⁷ Memoriile lui Dumitru Osipov, în Serafim Saka, ed., *op. cit.*, p. 38-40.

⁸ Elena Postică, *Deputații Sfatului Țării represați în anul 1940*, în "Cugetul", martie, 1998, p. 92-98.

⁹ Lilia Crudu, „Observații cu privire la destinul elitei politice, culturale și științifice basarabene din perioada interbelică”, în D. Ivanescu, M. Chelcu (eds.), *Istorie și societate în spațiul est carpatic(sec. XIII-XX). Omagiu prof. Al. Zub*, Iași, Junimea, 2005, p. 404-406.

democratic, nu unul impus de armata română, așa cum pretindea istoriografia sovietică și continuă să afirme istoriografia rusească. Numai unul dintre foștii membri ai Sfatului Țării, Ion Codreanu, a fost salvat, fiind schimbat ulterior, în mai 1941, cu Ana Pauker¹⁰.

O parte importantă a intelectualității basarabene, în special preoți și învățători, se refugiază în România. Spre exemplu, din totalul de 1013 preoți existenți la acea dată în Basarabia au reușit sau au dorit să se evacueze numai 487 persoane¹¹. Printre basarabenii care părăsesc provincia și nu mai revin niciodată sau doar după 1989, sunt personalități marcante ale culturii și științei românești, printre care scriitorul Paul Goma, lingvistul cu renume mondial Eugen Coșeriu, istoricii Ștefan Ciobanu, Leonid Boicu, Alexandru Boldur, Alexandru Gonța, Victor Spinei, Ion Agrigoroaiei, slavistul Vasile Harea, fizicianul Eugen Bădăraș etc. Fostul membru al Sfatului Țării, Anton Crihan, refugiat în România, apoi emigrat în SUA în 1949, revine în locurile natale, potrivit dorinței sale ultime, pentru odihnă veșnică, în 1993¹².

În ansamblu, până în luna octombrie 1940 au obținut repatrierea sau dreptul formal de a se repatria în România 21 000 persoane¹³, dar nu se știe numărul total al celor care au dorit să se refugieze peste Prut. Este sigur că nu toți cei care au dorit să plece peste Prut au putut să facă acest lucru. Câteva texte din această carte aduc mărturie în sprijinul acestui fapt. Cel mai important se referă la masacrul de la Fântâna Albă din noaptea de 31 martie spre 1 aprilie 1941 (este vorba de mărturia lui Gheorghe Holovati).

Noile autorități au lansat o politică represivă și față de biserică și religie în ansamblu. Potrivit ideologiei comuniste, religia era „opiu pentru popor” și servea interesele claselor exploatare și, prin urmare, credința trebuia extirpată. Facultatea de Teologie a fost imediat închisă, iar Biserica ortodoxă din Basarabia a fost subordonată Patriarhiei din Moscova, în decembrie 1940. Cu toate acestea, atitudinea noilor autorități față de religie a fost la început una pragmatică – o parte dintre biserici erau lăsate să funcționeze dacă achitau statului un impozit special, care varia între 3 000 – 5 000 ruble pe an. Catedrala din Chișinău plătea cel mai

¹⁰ Documente inedite: *Schimbarile prizonierilor între România și URSS: activista comunistă Ana Pauker și Ion Codreanu, fost membru al Sfatului Țării, mai 1941* (Lilia Crudu, cuvânt introductiv Igor Cașu), în Pontes. Review of South East European Studies (Chișinău, Catedra UNESCO Studii sud-est europene, USM), p. 292-301.

¹¹ Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, București, Fundația Culturală Română & Chișinău, Știința, 1996, p. 345.

¹² „Anton Crihan Dead, Moldovan Exile, 99, Escapes Soviet Rule”, în *New York Times*, 19 ianuarie, 1993, p. 6B.

¹³ Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică-România 1940...*, p. 58-59.

mult – 240 000 ruble anual¹⁴. Pentru oficierea slujbelor religioase în zilele marilor sărbători au fost stabilite impozite suplimentare¹⁵. S-a reintrodus oficierea slujbelor în slavonește și s-a revenit la stilul vechi. Dintre cele 1090 biserici și 28 mănăstiri existente în iunie 1940, numai 898 au fost găsite de administrația românească în stare relativ normală, în timp ce 27 au fost transformate în săli de spectacol sau destinate altor activități. O parte dintre preoți, din frică față de noile autorități s-au tuns, și-au lepădat straiile bisericești și au început să se îndeletnicească cu comerțul de lucruri și haine vechi. S-au înregistrat și cazuri când soldați sovietici intrau în biserici să se roage, fapt pentru care erau aspru pedepsiți, așa cum s-a întâmplat cu un soldat care a făcut o rugăciune la biserica mănăstirii Răciula. El a fost împușcat imediat, la o distanță de 200 metri de biserică. Alți reprezentanți ai noii puteri, cu riscul de a avea probleme, chemau preoții la ei acasă pentru oficierea cununiei sau a botezului¹⁶.

Inamici potențiali ai puterii sovietice au fost considerați și germanii din Basarabia, urmași ai coloniștilor din secolul al XIX-lea. Astfel, în lunile iulie-noiembrie 1940 au fost repatriați în Germania cca.124 mii germani basarabeni¹⁷, conform unor acorduri bilaterale sovieto-germane, semnate la inițiativa Berlinului. Etnicii germani nu obțineau nici un fel de compensație din partea Moscovei pentru proprietățile abandonate, averea lor imobilă și utilajul agricol trecând la colhozurile întemeiate în grabă în localitățile repopulate *ad hoc* cu țărani de peste Nistru, de regulă ucraineni, deprinși deja cu munca în folosul obștesc¹⁸.

Cele mai importante arestări și deportări ale populației locale vor avea loc în ajunul atacului german asupra Uniunii Sovietice din 22 iunie 1941. Deportările din noile teritorii ocupate de URSS în vara anului 1940 încep la 22 mai și se

¹⁴ Boris Buzilă, *Din Istoria vieții bisericești din Basarabia*, București, Fundația Culturală Română & Chișinău, Știința, 1996, p. 348-349.

¹⁵ Ludmila Tihonov, *Unele aspecte ale politicii bolșevicilor față de biserica ortodoxă din Basarabia (iunie 1940-iunie 1941)*, în “Analele Universității de Stat din Moldova. Seria Științe Socio-umane”, 1999, p. 226.

¹⁶ *Idem*, *Politica statului sovietic față de confesiunile religioase din RSS Moldovenească, 1940-1941; 1944-1961 (teză de doctorat)*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, 2000, p. 15, 26, 13, 27, 18.

¹⁷ „Materialy po evakuatsii nemtsev s territorii Bessarabii”, Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (arhiva fostul KGB de la Chișinău, în continuare ASISRM); Valeriu Pasat, *Trudnye stranitsy istorii Moldavii (1940-1950)*, Moscova, 1994, p. 21 Luminița Fassel, O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia, în “Patrimoniul”, nr. 3, 1991, p. 20 dă cifra de cca. 100 mii.

¹⁸ Valeriu Pasat, *op.cit.*, pp. 65-8.

încheie la 20 iunie 1941, deci cu doar două zile înaintea invaziei hitleriste¹⁹. La 31 mai 1941, împuternicitul Moscovei pentru arestarea sau strămutarea elementelor indezirabile din RSSM - S.A. Goglidze - trimite un raport lui Stalin. Potrivit acestuia, urmau să fie anihilate cele mai periculoase elemente, cum ar fi foști membri ai Gărzii de Fier, caracterizată ca “cea mai clandestină organizație, cu experiență de ani de zile în activități ilegale”, având “cadre teroriste, organizate în trupe speciale”. Alte persoane susceptibile de deportare erau foști membri ai Partidului Național Creștin, ai Partidului Național Țărănesc și Partidului Național Liberal care ar fi încercat să organizeze activități ilegale. Alte persoane vizate proveneau din rândurile marilor latifundiari, comercianților, jandarmilor, albgardiștilor ruși etc.²⁰ Operațiunea majoră de arestare și deportare a fost stabilită pentru noaptea de 12 spre 13 iunie 1941, fiind vizate 32 423 de persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței. Dintre acestea, 6 250 urmau să fie arestate, iar 26 173 – deportate²¹. În raportul din 14 iunie 1941 despre rezultatele operațiunii, prezentat lui Stalin, Beria și Molotov, se constată că numărul celor arestați și deportați a scăzut de la cifra inițială de 32 423 persoane la 31 419. Cum se explică această diferență și ce relevanță are această micșorare a listei inițiale? Avem date în acest sens numai în legătură cu Basarabia – 1 183 reușesc să evite tragedia care îi aștepta. Dintre aceștia, trei persoane au reușit să se ascundă, 133 n-au fost arestate din motive de boală, 318 și-au schimbat în ajun domiciliul, iar 829 au scăpat, retrăgându-li-se învinuirile *ad hoc*, “din cauza insuficienței materialelor compromițătoare”²². Astfel, din RSSM au fost arestați și deportați în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 – 18 392 persoane, iar din celelalte teritorii românești anexate la 28 iunie 1940 – 11 844 persoane²³. Au fost arestați de regulă capii de familie, o parte, considerați extrem de periculoși, fiind executați în următoarele zile sau condamnați la lagăre de concentrare în Siberia. Membrii familiilor lor, inclusiv copii și bătrâni, au fost trimiși în așezări speciale din Kazahstanul de Nord sau Siberia.

De regulă, familia care urma a fi deportată era trezită noaptea, câteva persoane în uniformă militară și alții în civil pătrundeau în casă, verificau pașapoartele și dacă numele era găsit în lista făcută de consiliul sătesc în ajun și aprobată la centru, urma un anunț scurt: „în numele conducerii supreme, sunteți

¹⁹ Alexander Werth, introducere la *Istoriia stalinskogo Gulaga*. Vol. 1: *Massovye represii v SSSR (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 76.

²⁰ Valeriu Pasat, *op.cit.*, p. 147.

²¹ Ibidem, p. 164.

²² Ibidem, pp. 165-166.

²³ Ibidem, p. 164. Vezi și Idem, *Deportatsiya „antisovetskih elementov” iz Moldavskoi SRR v 1941 godu*, în V. P. Dimitrienko (ed.) „Vlast’ i obshchestvo v SSSR: politika represii (1920-1040 gody)”, Moscova, IRI RAN, 1999, pp. 297-328.

deportați în locurile îndepărtate la nord în Siberia”. Se acordau 40 de minute pentru facerea bagajelor, care nu trebuiau să depășească 40 kg (de fiecare familie)²⁴. Astfel, viața unor oameni absolut nevinovați era schimbată în mod radical în mai puțin de o oră. Urma îmbarcarea în mașini și transportarea până la cea mai apropiată stație feroviară, de unde se făcea repartizarea pe eșalonul de tren conform locului de destinație stabilit din timp de NKVD. Pentru deportarea din noaptea de 12 spre 13 iunie au fost alocate 1315 vagoane, situate în diferite gări de pe tot cuprinsul Basarabiei și Bucovinei de Nord : 90 vagoane – în Taraclia, 44 vagoane – în Basarabeasca, 44 vagoane – în Căușeni, 48 vagoane – în Bender, 187 vagoane în Chișinău, 48 vagoane – în Ungheni, 83 vagoane – în Ocnița, 133 vagoane – în Bălți, 73 vagoane – în Florești, 40 vagoane – în Râbnita, 38 vagoane – în Bolgrad, 103 vagoane – în Arțiz și 340 vagoane – în Cernăuți²⁵. Astfel, după statistica oficială, în medie la fiecare 20 de persoane revenea un vagon. Oficial, norma zilnică era de 600 g de pâine pentru fiecare persoană²⁶. În realitate, conform mărturiilor supraviețuitorilor, 70-100 de persoane trebuiau să împartă un vagon de marfă timp de 2-3 săptămâni cât dura drumul până la destinația finală. Norma zilnică de apă era de 200 ml, iar unora dintre deportați li se dădea, în loc de mâncare, doar pește sărat²⁷. Alții primeau 300 g pâine dimineața și apă fiartă și nimic mai mult la amiază sau seara²⁸.

Un alt aspect al terorii comuniste consta în faptul că familiile erau dezmembrate după bunul plac al NKVD-ului. Astfel, capii de familie au fost trimiși în lagăre de concentrare – 5000 persoane în Kozel’sciansk, alte 3000 – în cel din Putivl’sk, iar membrii familiilor lor – în localități speciale pentru „strămutați” (*sslynoposelentsy*), în regiunile Karaganda (Kazahstan), Omsk și Novosibirsk (Siberia Centrală)²⁹. După un document semnat de M. V. Konradov, șeful secției localităților speciale și de muncă al Gulagului din cadrul NKVD-ului din 15 septembrie 1941, numai membrii familiilor celor deportați din RSSM (deci în afară de capii familiilor) constituiau în total 22 648, repartizați după cum urmează: Kazahstan – 9 954 persoane, RASS Komi – 352 persoane, regiunea Krasnoiarsk – 470 persoane, regiunea Omsk – 6085 persoane, Novosibirsk – 5787 persoane³⁰.

Prin urmare, la data respectivă în localitățile speciale din Rusia și Kazahstan se aflau cu mult mai multe persoane (aproape de două ori mai multe)

²⁴ Memoriile lui Vadim Pirogan, în Serafim Saka, ed., *op. cit.*, p. 84.

²⁵ Valeriu Pasat, *Trudnye...*, p. 153.

²⁶ Ibidem, p. 161.

²⁷ *Flux*, ediția de vineri, anul VI, nr. 42 (373), 1 noiembrie 2002. Apud Viorica Olaru-Cemârtan, *loc. cit.*, p. 65.

²⁸ Memoriile lui Vadim Pirogan, în Serafim Saka, ed., *op. cit.*, p. 99.

²⁹ Valeriu Pasat, *Trudnye ...*, p. 159-160.

³⁰ *Istoriya stalinskogo Gulaga*. Vol. 1: *Massovye represii v SSSR (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 407.

decât numărul celor deportați în noaptea de 12 spre 13 iunie, ceea ce confirmă că înainte (și după) au mai fost efectuate deportări individuale sau de grup ale populației din RSSM. O întrebare deschisă rămâne cea care se referă la soarta celor care au fost arestați în noaptea din 12 spre 13 iunie 1941. Majoritatea celor arestați, se pare, au fost executați imediat după deciziile *troicilor*, urmând modelul execuțiilor din anii 1931-1933 și 1937-1938 din Uniunea Sovietică³¹, locul execuțiilor fiind de regulă subsolurile procuraturii din centrul Chișinăului; ceilalți au fost deportați ulterior în regiuni îndepărtate ale Siberiei și Kazahstanului. Tuturor persoanelor deportate din RSSM în 1940-1941, precum și celor din țările baltice, Ucraina de Vest și Bielorusia de Vest – teritorii noi anexate conform Pactului Molotov-Ribbentrop – li se va interzice ulterior, printr-o decizie din 6 noiembrie 1952, să revină vreodată în locurile natale³².

După estimările guvernului antonescian, 97 la sută dintre cei arestați și deportați în 12-13 iunie 1941 erau români³³, o estimare evident exagerată, dat fiind contextul vremii – războiul împotriva bolșevismului³⁴. În total, în primul an de ocupație sovietică au avut de suferit – prin arestare, execuție, deportare sau mobilizare forțată la muncă – nu mai puțin de 86 604 persoane din Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței³⁵. Această cifră se apropie de cea calculată de istoricii ruși după documente de arhivă de la Moscova, adică în jur de 90 mii de persoane supuse represiunii, fie prin arestare, executare, deportare sau mobilizare forțată la muncă în primul an de ocupație sovietică³⁶.

Arestările au continuat și după 22 iunie 1941, conform Ucazului din aceeași zi a Sovietului Suprem al URSS, „Despre starea de război” care prevedea arestarea, executarea sau deportarea – în funcție de gradul de gravitate stabilit de *troică* – a celor mai periculoase elemente antisovietice³⁷. În toiul operațiilor militare, a fost arestat și condamnat la 15 ani deportare Nicolae Costenco, fost redactor-șef al revistei interbelice „Viața Basarabiei”³⁸. Altor intelectuali, precum Mihail Curicheru, li s-a incriminat conducerea unor organizații antisovietice, drept care au fost deportați *ad hoc*³⁹. O soartă tragică a avut folcloristul și sociologul

³¹ *Istoriia Stalinskogo Gulaga*, vol. 5. *Spetspereseleny v SSSR*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 666.

³² *Ibidem*, p. 688-689.

³³ *Basarabia desrobită*, București, Președinția Consiliului de Miniștri, 1942, p. 93.

³⁴ *Vezi Cartea Memoriei*, vol. 1-4, Chișinău, Editura Știința, 1999-2005.

³⁵ Igor Cașu, „Politica națională”..., pp. 32-33.

³⁶ Mihail I. Semireaga, *Tainy stalinskoi diplomatii*, Moscova, Vyssiaia Șkola, 1992, p. 270.

³⁷ *Istoriia stalinskogo Gulaga*. Vol. 4: *Naselenie Gulaga: cislennost' i uslovija soderžaniia (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 105.

³⁸ „Literatura și arta”, 12 decembrie 1991.

³⁹ „Literatura și arta”, 30 iulie 1992.

basarabean Petre Ștefănuță, deportat în Siberia, unde se stinge prematur din viață la 12 iulie 1942.

La 22 iunie 1941, armata germană atacă URSS. De frica represaliilor, cca. 81 000 de evrei basarabeni și 43 000 de evrei bucovineni se retrag cu armata sovietică⁴⁰. România, la rândul ei, intră în război de partea Germaniei, cu scopul declarat de a elibera teritoriile pierdute un an mai devreme. Ulterior, mii de basarabeni sunt recrutați în armata română și participă la războiul împotriva Uniunii Sovietice, inclusiv la asediul Odesei, în Crimeea și la bătălia de la Stalingrad. Ca aliat al Germaniei naziste, România acceptă să preia administrația civilă a Transnistriei dintre Nistru și Bug. Considerați de propaganda vremii drept „țapi ispășitori” pentru umilintele armatei române la 1940, evreii rămași pe loc vor fi deportați peste Nistru de administrația antonesciană, mai exact cca. 147 000 de evrei din Basarabia și Bucovina (în special de nord), dintre care cca. 90 000 vor muri în ghetto-urile și lagărele de concentrare, în principal din cauza tifosului și a înfometării, dar și a execuțiilor în masă.

Regimul lui Ion și Mihai Antonescu este de asemenea responsabil de moartea unui număr de 130 000 - 170 000 de evrei din regiunea dintre Nistru și Bug. În total deci, se estimează că regimul antonescian a exterminat circa 300 000 de evrei. Au fost deportați de asemenea circa 20 000 de romi (din totalul de 209 mii), dintre care jumătate au decedat ca urmare a execuțiilor, înfometării sau bolilor contagioase⁴¹. În același timp, cca. 375 000 de evrei din Vechiul Regat și Transilvania de Sud, în afară de cei considerați comuniști sau cu vederi comuniste, au fost exceptați de la deportare peste Nistru și exterminare⁴².

Odată cu atingerea liniei Nistrului de către Armata Roșie, în martie 1944, românii basarabeni sunt eliberați treptat din armata română și trimiși acasă. Mulți dintre ei vor fi înrolați imediat de către sovietici și vor lupta împotriva Germaniei până în mai 1945, servind drept “carne de tun” în prima linie a frontului⁴³.

⁴⁰ Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944*, Chicago, Ivan R. Dee & the United States Holocaust Museum, 2000, p. 172.

⁴¹ Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his regime, Romania, 1940–1944*, London, Palgrave, Macmillan, 2006, p. 2, 171. O estimare similară face și Radu Ioanid, *op. cit.*, p. 289.

⁴² Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 2, 198. Despre instrumentalizarea chestiunii Holocaustului evreilor basarabeni în disputa identitară de la Chișinău după 1991, a se vedea Igor Cașu, *Istoriografia și Holocaustul: cazul Republicii Moldova*, în „Contrafort”, nov.-dec. 2006, partea I-a; ian.- mart. 2007, partea a II-a.

⁴³ AOSPRM, inv. 3, d. 217, f. 34-35.

România va pierde iarăși teritoriile sale din Est, de data aceasta cu acordul Statelor Unite și Marii Britanii care, din considerente geostrategice și forțate de împrejurările vremii, recunosc legitimitatea hotărâului sovietic de la 22 iunie 1941⁴⁴.

Sovietizarea și comunizarea Basarabiei este reluată imediat după intrarea Armatei Roșii în provincie, în martie 1944. Capitala este fixată temporar la Soroca, unde își fac loc de reședință organele de stat și de partid ale RSSM, evacuate în interiorul Rusiei la începutul războiului.

După 23 august 1944, autoritățile Moldovei sovietice se stabilesc, de data aceasta pentru următoarele aproape cinci decenii, la Chișinău. Naționalizarea industriei și colectivizarea agriculturii după modelul sovietic clasic se intensifică. Cea mai serioasă sarcină era cea a colectivizării, întrucât majoritatea populației era rurală, atașată proprietății private și nu dorea să intre în colhozuri sau sovhozuri.

Inițial, puterea sovietică a adoptat în aceste scopuri strategii mai mult sau mai puțin pașnice, prin diferite înlesniri, șantaj sau presiuni. Acestea însă nu au avut sorți de izbândă. În iarna anului 1946/1947 puterea sovietică a declanșat o foamete în masă, care a cuprins tot teritoriul RSS Moldovenesti, precum și unele regiuni ale Rusiei și Ucrainei. În total, după estimările făcute de istoricii Mihai Gribincea și Anatol Țăranu pe baza documentelor de arhivă, numărul victimelor foametei din anii 1946-1947 în RSSM se ridică la cca. 200.000 de persoane⁴⁵. Pentru prima dată în istoria provinciei au fost înregistrate cazuri de canibalism⁴⁶. În Uniunea Sovietică în ansamblu, foametea din anii 1946-1947 a provocat circa 2 milioane de morți, dintre care jumătate de milion numai în Rusia. În total, circa 100 de milioane, adică mai mult de jumătate din populație sovietică la acea vreme, a suferit de malnutriție în anii 1946-1948⁴⁷. Tragedia în masă a fost declanșată de ridicarea prețului la pâine, decisă prin decretul din 16 septembrie 1946 al Consiliului de Miniștri al URSS, dublată de decizia din 27 septembrie potrivit căreia era redus drastic numărul celor care primeau anterior pâine pe cartele. Această măsură a vizat 23 de milioane de persoane din mediul rural și 3,5 milioane

⁴⁴ Malbone W. Graham, *The Legal Status of Bucovina and Bessarabia*, în „The American Journal of International Law”, vol. 38, no. 4, October 1944, p. 667-673, în special p. 672-673.

⁴⁵ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 64. Datele respective au fost publicate încă în 1989, în revista „Tribuna”, n. 24, p. 35, de către Mihai Gribincea și Anatol Țăranu.

⁴⁶ Mai mult vezi în volumul de documente, dedicat foametei din anii 1946-1947 din RSSM: A. M. Țăranu, I. I. Șișcanu et al. (eds.) *Golod v Moldove, 1946-1947. Sbornik dokumentov*, Chișinău, 1993; Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993.

⁴⁷ Elena Zubkova, *Russia after the war. Hopes, illusions and disappointments, 1945-1957*, New York, M. E. Sharpe, 1998, p. 47.

din cel urban și alături de rechiziționările obligatorii de cereale de la țărani, în ciuda secetei care se anunțase, a constituit preludiul foametei⁴⁸.

Istoriografia sovietică a susținut însă că de vină erau condițiile climaterice, seceta care a bătuit cele mai productive zone agricole din URSS, inclusiv RSSM. Responsabilitatea factorului administrativ, al puterii sovietice în ansamblu, a fost recunoscută într-un tratat de istorie abia în plină Perestroikă, în 1988⁴⁹. Este adevărat că seceta a afectat RSSM în 1946 (ca de altfel și cea mai mare parte a URSS și a Europei ⁵⁰), dar responsabilitatea pierderilor umane aparține, așa cum arată în mod concludent documentele de arhivă, dar și mărturiile supraviețuitorilor, autorităților sovietice.

În primul rând, numărul mare de victime a fost determinat de excesul de zel al conducătorilor RSSM, care și-au propus realizarea cu orice preț a planului de livrare a cerealelor către Moscova și, mai mult, depășirea acestuia. În condițiile în care recolta în 1946 a fost mult sub media anilor anteriori, volumul planului de cereale trebuia micșorat, așa cum se pare că a acceptat să facă conducerea de la Moscova, în urma scrisorilor primite de la cetățenii de rând, dar mult prea târziu ca tragedia în masă să mai fie evitată⁵¹.

În realitate, autoritățile republicane în frunte cu prim-secretarul Nichita Salogor, moldovean din Ucraina, au considerat apelurile pentru micșorarea planului drept îndemnuri anti-partinice și antisovietice⁵². În ianuarie 1947, Moscova a alocat Moldovei pentru următoarele 6 luni aproximativ 29 mii tone de produse alimentare, dar noul prim-secretar al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova, moldovean transnistrean, Nicolae Coval, nu considera necesară salvarea vieților omenești. Drept dovadă este faptul că în perioada foametei din cei doi ani, 1946 și 1947, au fost înregistrate 389 000 de cazuri de distrofie, dintre care 240 000 numai în perioada februarie-martie 1947⁵³. În condițiile în care existau ordine directe de la Moscova de a ajuta populația, este foarte straniu că autoritățile locale puteau să acționeze cu de la sine putere contrar lor – și asta în plină epocă stalinistă. Prin urmare, a existat o complicitate clară a Chișinăului și Moscovei în înfometarea oamenilor, autoritățile centrale jucând, „de ochii lumii”, rolul de salvator, în timp ce puterea locală trebuia inevitabil să-și asume rolul de „țap ispășitor”. Responsabilitatea autorităților de la Moscova este cu atât mai gravă cu cât existau suficiente rezerve de stat pentru a evita foametea, în ciuda secetei și a

⁴⁸ *Ibidem*, p. 44-46.

⁴⁹ *Krestjanstvo v gody uprocheniia i razvitiia sotsialisticheskogo obshchestva, 1945-konets 50-h godov*, Moscova, Nauka, 1988.

⁵⁰ Vezi I. M. Volkov, *Zasuha, golod 1946-1947 godov*, în „Istoriya SSSR”, no. 4, 1991, pp. 3-19; V. F. Zima, *Golod v SSSR v 1946-1947 godov*, Moscova, 1996.

⁵¹ I. M. Volkov, *loc. cit.*, p. 6.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 13-14.

exporturilor masive de grâu (2,5 ml. tone) în Europa de Est și cea de Vest, onorate cu strictețe în acești doi ani⁵⁴.

RSSM era singura regiune a URSS cuprinsă de foame, în care domina încă agricultura bazată pe gospodăriile individuale. De aceea, deși foametea din anii 1946 și 1947 a cuprins și alte regiuni ale URSS, numai în RSSM autoritățile locale au utilizat tragedia pentru a grăbi ritmul colectivizării agriculturii. Astfel, cei care intrau imediat în colhoz, erau ajutați cu produse alimentare, iar cei care refuzau – erau lăsați să moară de foame⁵⁵.

Foametea n-a convins țăranul să intre în colhoz. Ca și în alte regiuni anexate în 1940 și apoi în 1944 de Uniunea Sovietică, în RSSM a fost organizată o nouă deportare în masă, după modelul celei din iunie 1941. Unul din momentele culminante ale terorii comuniste a coincis cu operațiunea lansată în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, la orele 2 dimineața, fiind încheiată oficial la orele 8 seara în ziua de 7 iulie. Conform operațiunii „Iug” („Sud”) era prevăzută deportarea a 40 850 de persoane, dar din diferite motive a fost înfăptuită strămutarea forțată în Siberia a 35 796 de persoane, dintre care 9 864 bărbați, 14 033 femei și 11 889 copii⁵⁶. Din totalul familiilor deportate, 7 625 erau considerate “chiaburești”, restul membrilor acestora fiind acuzați de colaborare cu “ocupanții germano-fasciști”⁵⁷, dintre care 305 familii sau cca. 1000 de persoane erau din fosta RASSM, de pe malul stâng al Nistrului⁵⁸.

Pe drept cuvânt, evenimentul a fost numit ulterior “cea mai mare deportare a populației basarabene”⁵⁹. Pe de altă parte, trebuie amintit că, așa cum s-a întâmplat cu deportarea în masă din iunie 1941, nu toți cei care au fost incluși inițial în liste au fost deportați. Documentele de arhivă arată în mod concludent că, de data aceasta, vestea despre planificarea unei operațiuni de deportare a făcut înconjurul provinciei cu săptămâni înainte, grație informației oferite de anumiți reprezentanți ai puterii, care și-au înștiințat rudele vizate, în acest sens. Autoritățile au încercat, de aceea, să țină în mare secret măcar data desfășurării operației și din această cauză, unele primării au primit listele abia în ziua operațiunii⁶⁰. Din totalul

⁵⁴ Elena Zubkova, *op. cit.*, 43.

⁵⁵ A se vedea, spre exemplu, mărturiile lui Ioan Holban. Serafim Saka, *op. cit.*, p. 145-146.

⁵⁶ Pasat, *Trudnye...*, p. 124, 554. Elena Șişcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București, Editura Semne, 1998, pp. 105-106.

⁵⁷ Ion Șişcanu, *Desfășurarea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Editura Adrian, 1994, pp. 100-101.

⁵⁸ Serghei Digol, *Operatsiia „Iug” v levoberezhnoi Moldavii: zabytyi fragment „reabilitirovannoi pamiati”* în *AB IMPERIO*, no. 2, 2004, pp. 269-296.

⁵⁹ Elena Postică, *Teroare și dezmăț: rezistența antisovietică în Basarabia*, în “Literatura și Arta”, 3 iulie, 1997, p. 7.

⁶⁰ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 73.

de 12 860 de familii incluse inițial în liste, n-au fost ridicate 1 567 familii, și acest lucru s-a întâmplat din cauze diferite: 274 familii intraseră între timp în colhoz; 240 – au prezentat, chiar în timpul operației de „strămutare”, dovezi documentare care atestau că unii membri ai familiei făceau armata; 35 familii aveau ordine și medalii sovietice; 508 – își schimbaseră domiciliul, iar 105 familii reușiseră să se ascundă⁶¹. Până la 9 iulie n-au fost găsite cca. 1000 persoane care din diferite motive nu fuseseră acasă, dar nu s-au organizat operațiuni ulterioare de deportare a „fugarilor”⁶².

Ulterior au existat inițiative de continuare a deportărilor, venite din partea autorităților de la Chișinău. De reținut, în acest sens, inițiativa din 16 martie 1951 a lui Leonid Brejnev, prim secretar al PCM, dar conducerea de la Moscova a fost împotriva atunci. Ulterior, la 28 mai 1952, colegiul Ministerului de Interne al URSS a reluat problema organizării deportării celor care au reușit să evite strămutarea în noaptea de 12 spre 13 iunie 1949, în total 3120 persoane. La 10 iunie 1952 această recomandare re apare în raportul adjunctului șefului secției a 2-a a direcției a 9-a din cadrul MVD-ului de la Moscova, dar n-a fost materializată până la urmă⁶³. Ca soluție de compromis, s-a decis ca familiile incluse pe lista de deportare și care au putut evita pedeapsa să fie impozitate dublu față de perioada precedentă⁶⁴. Alții au avut probleme mult timp după aceea în legătură cu admiterea în colhoz sau sovhoz, aceasta fiind unica posibilitate de integrare socială la țară; nefiind membri ai gospodăriilor agricole colective, țăranii „fugari” nu puteau să beneficieze de pensii, ajutoare sociale, iar copiii lor erau adeseori marginalizați și stigmatizați de comunitate.

Conform ordinului Ministerului de Interne al URSS din 11 iulie 1949, intitulat „Despre primirea, transportarea, cazarea și angajarea în câmpul muncii a deportaților din RSS Moldovenească”, 5000 de familii sau 18200 de persoane au fost repartizați în regiunea Kurgan, 3280 de familii sau 11800 de persoane – în regiunea Tiumeni, 2000 de familii sau 7200 de persoane – în regiunea Irkutsk, 1000 de familii sau 4000 de persoane – în regiunea Habarovsk. Aceste cifre, după cum se observă, diferă de cele citate mai sus. Cum s-ar explica această diferență de peste 5 000 persoane în plus? Deocamdată este dificil de formulat un răspuns tranșant. O explicație ar fi că, cele peste 5 000 persoane provin din deportări anterioare făcute la nivel individual. De data aceasta, prin comparație cu deportarea din 1941, cel puțin potrivit acestui document oficial, autoritățile sovietice au fost mai „generoase”, permițând deportaților să-și ia mai multe bagaje, inclusiv produse

⁶¹ Vezi Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani...*, pp. 131-132.

⁶² Pasat, *Trudnye...*, p. 43.

⁶³ *Istoriia Stalinskogo Gulaga*, vol. 5. *Spetspereselentsy v SSSR*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 677-8, 686.

⁶⁴ Vladimir Țaranov, *op. cit.*, p. 78.

alimentare, până la 1500 kg de fiecare familie⁶⁵. „Confortul” transportului a fost de asemenea asigurat ca mai înainte – 30 de eşaloane alcătuind 1500 vagoane fiind alocate în acest sens⁶⁶. Realitatea însă a fost alta, la fel cu cea din timpul deportării din noaptea de 12 spre 13 iunie 1941.

În urma deportării din iunie 1949, impactul dorit de autoritățile comuniste sovietice a depășit toate așteptările, indicatorul principal fiind evoluția ritmului de colectivizare în următoarele luni după eveniment. Astfel, numai în lunile iulie-noiembrie 1949 cota gospodăriilor țărănești care au intrat în colhozuri s-a majorat de la 32 la sută la 80 la sută din total, constituind 97 la sută în ianuarie 1951⁶⁷. Prin urmare, după operațiunea de deportare „Iug” din iulie 1949, cei care alcătuiau majoritatea populației locale – țăranii și cei care erau cei mai refractari față de puterea sovietică, sunt nevoiți să-și schimbe atitudinea. Frica de o nouă operațiune, de o amploare și mai mare decât cea din iulie 1949, a determinat agricultorii individuali să renunțe la gospodăriile lor și să accepte compromisul cu regimul sovietic, un regim care dăduse de înțeles că nu va cruța nici un fel de protestatar. Mai ales că cei deportați în iunie 1949 erau incluși în categoria celor care nu aveau dreptul să mai revină niciodată pe meleagurile natale, conform unei decizii speciale a autorităților de la Moscova⁶⁸.

De data aceasta, baza legală pentru deportări, invocată de regimul sovietic, îl constituia decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 8 martie 1941 „Despre obținerea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Bucovina și redobândirea cetățeniei sovietice de către locuitorii din Basarabia”. Potrivit acestuia, românii basarabeni, fiind declarați cetățeni sovietici, erau responsabili de colaborare cu administrația românească din timpul războiului și astfel „trădaseră patria sovietică”⁶⁹.

Documentul în cauză era aplicat și anterior deportărilor din 1949, el fiind invocat în privința românilor basarabeni care se refugiaseră în România după 1944 și forțați să se „repatrieze” în Uniunea Sovietică. De multe ori, autoritățile române au fost complice la „vânătoarea” basarabenilor, dar sunt numeroase cazuri când moldoveni, ardeleni, munteni sau bănățeni și-au riscat viața lor proprie și a familiilor lor, adăpostindu-i pe „fugarii basarabeni”⁷⁰. În 1946, guvernul de la

⁶⁵ *Istoriia stalinskogo Gulaga*. Vol. 1: *Massovyie represii v SSSR (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 530.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁶⁷ Valeriu Pasat, *Trudnye...*, pp. 46-47.

⁶⁸ *Istoriia stalinskogo Gulaga*. Vol. 1: *Massovyie represii v SSSR (dokumenty)*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 530.

⁶⁹ Elena Șișcanu, *op. cit.*, p. 107.

⁷⁰ Amintirile Raisei Patrașcu și ale lui Vasile Țepordei, în Serafim Saka, *op.cit.*, p. 201-210, 233-262. Și în volumul de față există mărturii suficiente în acest sens.

Chișinău înregistrase circa 40 000 de „repatriați” basarabeni. Ei erau tratați cu mare suspiciune și unii au fost trimiși direct în lagăre de concentrare în Siberia⁷¹.

Unul dintre cazurile cele mai cunoscute în acest sens este Pantelimon Halippa, care după ani grei de Gulag, reușește să revină la București. Calvarul siberian al acestuia însă nu ia sfârșit odată cu revenirea în România, el fiind în continuare încarcerat la Sighet de autoritățile comuniste românești. Alți fruntași basarabeni refugiați în România au fost „repatriați” și deportați în Siberia, printre care Ștefan Holban, Daniel Ciugureanu, Ion Pelivan, Ion Rășcanu, Tancred Constantinescu, Dimitrie Topciu, Gherman Pânteia, Vladimir Cristi și părintele Vasile Țepordei⁷².

Ultima deportare în masă a populației basarabene a avut loc în noaptea de 31 martie spre 1 aprilie 1951 și a vizat, de această dată, elementele religioase considerate un pericol potențial la adresa regimului comunist stalinist. În cadrul operațiunii, numită „Sever” („Nord”), au fost arestate și deportate 723 de familii, alcătuind 2 617 persoane. Au fost vizați în primul rând membrii „sectelor” religioase, mai cu seamă cei care se numeau „martorii lui Iehova”⁷³. Operațiuni simultane de strămutare a altor „sectanți” au fost efectuate în celelalte regiuni re-anexate recent de URSS – Țările baltice, Ucraina de Vest și Bielorusia occidentală. În total, au fost deportate în acele zile 16 255 persoane din teritoriile sus menționate⁷⁴.

După moartea lui Stalin, represiunea împotriva basarabenilor nu a încetat, ci a devenit mai subtilă, mai puțin violentă și mai puțin vizibilă. Cercetările recente în arhivele KGB-ului de la Chișinău arată că cel puțin câteva sute de persoane au fost victime ale represiunii politice între 1953 și 1988, fie că e vorba de condamnare la închisoare corecțională sau spital psihiatric. Alte câteva mii de persoane au fost „profilaxiate”, adică avertizate de către KGB, că dacă nu vor înceta activitățile antisovietice sau anticomuniste, vor fi condamnate. Unii au avut curajul să ridice tricolorul românesc în semn de protest față de ocupația din 28 iunie 1940, așa cum a fost cazul lui Gheorghe Muruziuc în 1966⁷⁵. Alții au scris inscripții anti-sovietice și anti-comuniste pe edificii guvernamentale și ale altor instituții, cum au făcut-o studentele Lilia Neagu și Asea Andruh în 1970⁷⁶. A existat și un Front Național Patriotic, care a cerut, la începutul anilor 1970, Unirea

⁷¹ Pasat, *Trudnye...*, p. 31.

⁷² Lilia Crudu, *loc. cit.*, p. 406-407. Despre Vaisle Țepordei, a se vedea *România Literară*, nr. 35, 7 septembrie 2005.

⁷³ Pasat, *Trudnye...*, 635.

⁷⁴ *Istoriia Stalinskogo Gulaga, vol. 5. Spetspereselentsy v SSSR*, Moscova, ROSSPEN, 2004, p. 665.

⁷⁵ ASISRM, dosar personal nr. 017122.

⁷⁶ ASISRM, dosar personal nr. 017004, vol. 1-3.

cu România. Acești patrioți, așa cum se autointitulau ei – Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu și Valeriu Graur – au fost predați KGB-ului de către Securitatea lui Ceaușescu⁷⁷.

În total, numărul *victimelor politice* ale regimului comunist sovietic din fosta RSSM, adică al celor care au suferit, de multe ori cu prețul vieții, *în urma deciziilor cu caracter politic al autorităților sovietice*, se ridică la circa 340 000 de persoane (la nivelul surselor publicate sau accesibile până în 2010). Dintre aceștia, 3 600 de familii din RASSM, adică cel puțin 12 000 de persoane deportate în anii 1932-1933, circa 18 000 răpuși de foamete în RASSM în anii 1932-1933; alți cca. 5 000– executați în timpul *Marii Terori* din anii 1937-1938, care a cuprins și republica autonomă moldovenească din stânga Nistrului; circa 200 000 au murit de foamete în anii 1946-1947, circa 95 000 erau atestați ca deportați în gulaguri la 1950, iar alte câteva sute sau poate chiar mii au fost condamnați pentru „naționalism” sau alte acțiuni antisovietice, din 1953 până în 1989. În ceea ce privește *componența etnică* a deportaților din RSSM, aproape jumătate dintre aceștia erau români basarabeni, ceea ce constituia în total circa 45 000 adulți și copii în ianuarie 1953⁷⁸ sau numai 25 873 adulți la aceeași dată⁷⁹. Întrucât numărul copiilor deportați în 1949 se ridică la 11 889 din totalul de 35 796⁸⁰, adică la o treime, și dacă nu uităm și de cei deportați în iunie 1941 și , în mod individual, înainte sau după 1944, putem considera ca valabilă cifra de 45 000 în total adulți și copii de români basarabeni pentru începutul anului 1953. Restul erau ucraineni, bulgari, găgăuzi, evrei, ruși, reprezentanți ai altor minorități etnice din RSSM, așa cum reiese din lista numelor de familie din *Cartea Memoriei*.

.....

După cum am văzut mai sus, o parte dintre basarabeni și bucovineni s-au refugiat în partea dreaptă a Prutului, încercând să evite aflarea sub un regim de ocupație despre care erau bine informați. Unii au plecat în zilele de 28-29 iunie 1940 și, cei mai norocoși, au primit acordul să plece în săptămânile care au urmat. În total, până în 7 octombrie 1940 au reușit să se repatrieze în România circa 21 000 de persoane⁸¹. Acest lucru a fost posibil datorită insistenței părții române în cadrul Comisiilor mixte sovieto-române de la Odesa. Dintre cei care s-au refugiat în 1940, puțini au revenit în 1941. Odată ce au simțit nesiguranța aflării în Basarabia în ciuda promisiunilor ferme ale conducătorilor statului român că armata română va

⁷⁷ ASISRM, dosar personal nr. 017006, vol. 1-11.

⁷⁸ “Argumenty i fakty”, nr. 39, 1989, p. 8.

⁷⁹ N.F.Bugai, „40-50-e gody: posledstviia deportatsii narodov”, în *Otechestvennaia Istoriia*, 1992, nr. 2, p. 142.

⁸⁰ Pasat, *Trudnye...*, p. 554; Elena Șișcanu, *op. cit.*, p. 107.

⁸¹ Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică-România 1940 (tratative în cadrul comisiilor mixte)*, Chișinău, Editura ARC, 1995, p. 58-59.

rezista împotriva invadatorului, preferau să rămână în pribegie (să ne amintim de asigurările ferme făcute de regele Carol al II-lea în timpul vizitei sale la Chișinău în ianuarie 1940, cu jumătate de an înaintea raptului sovietic). Alții au plecat în 1944, în contextul retragerii armatelor române și germane și al înaintării armatei roșii. Basarabenii și bucovinenii au plecat în speranța că astfel vor evita suferințele care se vor abătea asupra populației locale. Așa a și fost, dar pentru o scurtă perioadă de timp. Mai mult, decizia de a pleca peste Prut nu era una dintre cele mai ușoare, însemna să renunți la casă, la pământ, la animale, la tot ce au agonisit oamenii toată viața, însemna și un disconfort psihologic enorm, mai ales dacă ne amintim că majoritatea refugiaților erau țărani și atașamentul acestei categorii sociale față de pământ este unul cu totul special. Traversând Prutul, unii au preferat să se stabilească cât mai departe spre Vest și au ajuns tocmai în Banat, Oltenia sau Muntenia, considerând astfel că pot fi la adăpost și în siguranță. Între martie 1944 când începe exodul și până în august 1944, așa a și fost, cei plecați erau feriți de pericolele cu care se confruntau semenii lor rămași acasă⁸². Dar, imediat după 23 august 1944, când a fost arestat Antonescu de către regele Mihai I și România a trecut în tabăra Aliaților, situația s-a schimbat radical. Autoritățile sovietice au revendicat repatrierea tuturor basarabenilor și bucovinenilor, pe motiv că cei care nu au plecat în 1940 au obținut cetățenia sovietică și respectiv trebuie „repatriați”.

Conform surselor sovietice, numai în perioada 28 iunie – decembrie 1940 s-au repatriat în Basarabia în jur de 300 000 basarabeni aflați în străinătate⁸³. Dintre aceștia aproximativ 220 000 proveneau din România, în rândul cărora, după date românești, „erau foarte mulți evrei”⁸⁴. Atât datele sovietice, cât și componența etnică a celor care au revenit în Basarabia este exagerată. În același timp, după date sovietice, în 1946, la Chișinău existau 40 000 „repatriați”sovietici⁸⁵. Nu știm însă câți erau foști refugiați basarabeni sau bucovineni din România și câți erau originari din teritoriile sovietice de dinainte de 1940. Cert este însă că aceștia erau internați în centre de repatriere și erau triați: unii erau trimiși direct în Siberia, fiind percepuți ca dușmani ai puterii sovietice, alții erau considerați dezertori și tratați ca trădători; a treia categorie era constituită din cei care erau admiși pe teritoriul RSSM, după o perioadă de reeducare prin propagandă.

⁸² A se vedea un articol în care este vorba de soarta basarabenilor în zona din apropierea frontului în 1944: Igor Cașu, „Începuturile resovietizării Basarabiei și starea de spirit a populației (martie-septembrie 1944)”, în *Analele Universității „Al. Ioan Cuza” Iași, seria Istorie*, 2010 (sub tipar).

⁸³ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p. 19.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 20.

⁸⁵ Pasat, *Trudnye...*, p. 31.

Mărturiile din acest volum sunt foarte prețioase, întrucât ne oferă detalii extrem de interesante cu privire la drama refugiaților basarabeni și bucovineni din cele două etape ale exodului, 1940 și 1944. Aceste detalii completează tabloul datelor de arhivă care sunt de regulă foarte seci și nu ne permit să reconstituim o versiune complexă a dramei românilor din teritoriile ocupate de Uniunea Sovietică în 1940 și apoi în 1944.

Unele mărturii se referă și la modul de viață din perioada interbelică (Leonid Bejan), care sunt relevante din perspectiva schimbărilor intervenite în România după Unirea de la 1918:

(Care a fost cea mai bună perioadă pentru dumneavoastră?) Fiecare perioadă a avut anumite particularități. Eu m-am născut în 1918 și am făcut școala în timpul românilor, când pătrunseseră românii în Basarabia și școlile au devenit imediat românești. Imediat după război sigur că au fost multe necazuri. În 1918 nu era mâncare, și era foarte greu. Oamenii mâncau tărâte. Mama puneă tărâte la covăsit și făcea apoi ciorbă de tărâte. După aceea cu greu se găsea mălai.

În câțiva ani de zile, când aveam 10-12 ani, situația s-a mai redresat, în sensul că oamenii începuseră să folosească produsele lor. Erau însă lipsuri, că nu erau cai, din cauză că-i secerase războiul. N-aveam astfel cu ce să arăm și nu erau așa de multe ustensile ca acum. Ca mentalitate oamenii erau mult mai ușor de condus, căci erau mai încrezători, mai creduli și mai sinceri în felul lor. Oamenii se înțelegeau mai bine între ei, iar vatra satului a fost păstrată neatinsă, cu obiceiurile proprii. Relațiile dintre oameni erau mult mai umane, căci nu s-a întâmplat ca să fie uciși sau maltratați copiii.

Atmosfera în care a avut loc evacuarea în România în fața Armatei Roșii este evocată de mai mulți martori. Sergiu Mircea Flondor, născut în Cernăuți în 1930, își amintește următoarele:

În apropierea gării se adunau deja grupuri de manifestanți cu steaguri roșii, am aflat după aceea că erau tineri evrei, erau și ucrainenii printre ei și în afară de asta... nici autoritățile nu mai avea posibilitatea de a controla situația în Cernăuți. S-a deschis închisoarea și au ieșit toți condamnații, se ocupau de tot felul de lucruri. Manifestanții așteptau armata sovietică și mai târziu am aflat că ei baricadaseră drumul spre gară ca să nu mai plece nimeni. La vederea lor, tata a spus birjarului: "Nu te oprești, dai bice cailor și mergi înainte". Așa a făcut acest vizitiu, caii au pornit în galop și am trecut de acești manifestanți care s-au dat la o parte. Am trecut și am ajuns la gară și ne-am îndreptat spre tren. Era ultimul tren care pleca din Cernăuți. Era în gară... pe acoperișul vagoanelor erau militari români cu puști mitralieră care erau puse în poziție de tragere. Pentru mine era

foarte interesantă treaba asta. Era dramatic. Trenul a pornit, era plin. Am ieșit din Cernăuți și la un moment dat..., calea ferată era paralelă cu șoseaua, am văzut din tren blindatele rusești care intrau în Cernăuți. A fost ultimul tren. Până în București totul a fost în regulă. La București am fost primiți de familia prietenei mamei și chiar am rămas acolo în Calea Plevnei, nr. 42... e o casă care e și acum în picioare. Acolo am primit o locuință la mansardă, sub acoperiș și de-acolo am trecut prin diferite peripeții, ne-am mutat la parter, apoi la et. I unde nu am stat mai mult de o zi pentru că s-a produs cutremurul din 1940. Atunci s-a prăbușit blocul Carlton din București.

Mărturiile basarabenilor și bucovinenilor refugiați în România sunt extrem de prețioase și din perspectiva faptului că ele includ detalii esențiale despre felul în care funcționa regimul comunist sovietic și care era miza regimului atunci când promova analfabeții în funcții de conducere (Gheorghe Holovati):

Bineînțeles erau foarte bine pregătiți pentru a suprima populația. Când or ajuns în sat prima dată, or avut grijă să adune toate cărțile de la școală, din biserică, de unde erau și să le dea foc. Și-au dat un comunicat la populație, toată lumea să-și ducă cărțile, nu există să rămână la cineva o carte, toată lumea să-și ducă cărțile și să le predea. Așa cum o fost ordin să predăm armament, dacă-o avut cineva. Cartea era socotită ca o armă. O parte le-or predat, altă parte le-or îngropat în pământ, le-au pus într-un fel de cutii, de lăzi, ca să nu putrezească. Drapele, care-or avut drapele; le puneam când era sărbătoare, când era Ziua Eroilor, la Înălțarea Domnului. Ziua de Ispas era Ziua Eroilor, o sărbătoare foarte importantă pentru neamul românesc. Era socotită tot așa de importantă ca sfintele Paști și ca ziua de Crăciun. Care-or avut drapele or trebuit să le predea. De cărți nu se știa cine are, câte are. Au mai dus unii, da' nu toți. Dar de drapele se știa, că aveau agenți în comună, de ei n-o știut nimeni, absolut nimic. Aveau trei agenți în comună, care or ținut legătura cu rușii cu ani de zile înainte de a veni ei. Ei mai mergeau pe undeva câte-o zi, două. Din când în când mai venea câte-un civil pe la ei prin casă. Acești trei agenți erau oamenii lor de legătură. Și când or venit rușii,ăștia trei știau, le-or pus o banderolă roșie pe mână și i-o luat cu ei și mergeau din casă în casă și spuneau care-au avut drapele tricolor. Și a început persecuția, a început perioada de persecuție și de teroare pe populație.

Dar întâi cărțile. Mulți își puneau problema că de ce adună cărțile. Când or luat cărțile de la un popor înseamnă că l-or înecat. Când n-ai carte nu mai ești om, ai uitat tot trecutul, tot ce-a fost. Asta era interesul, să nu mai aibă nici o legătură cu trecutul, cu istoria și să înceapă ei cu politica lor, cu istoria lor falsă cu care o duc de ani de zile și-o duc și-n ziua de azi. Dacă la om i-ai luat cartea și mîncarea poți să faci ce vrei din el, așa cum faci dintr-o bucată de plastilină.

Prezintă un interes deosebit mărturiile cu privire la comportamentul – bucovinenilor în acest caz – în contextul retragerii armatei române în 1940 și înaintării celei ruse, deci în contextul vidului de putere (Carol Caraban):

...a intervenit o perioadă de câteva zile când s-a făcut predarea de la autoritățile române la cele ruse, perioadă în care autoritățile române au părăsit de fapt administrația și totul, dar autoritățile rusești încă n-au venit. În perioada aia s-au putut clarifica foarte multe lucruri, și cum gândește omul, și cum se comportă, ce intenții are, cât este de bun și cât este de rău. În perioada când nu existau nici un fel de autorități acolo au apărut abuzurile. Era ușor să îi dai în cap unuia numai pentru că are ceva și era ușor să intri în casa cuiva, să iei ce vrei, pentru că nu avea cine să te tragă la răspundere. A început însă și plata polițelor, și a unor polițe inexistente. Au început să vină până și niște cazaci, care au ajuns în localitate la noi, să facă și ei dreptate, să zică că ei știu despre ce-i vorba, înainte de a veni autoritățile ruse.

Foarte viu descrie drama refugiului Ioan Banu, pe nume adevărat Ungureanu, originar din comuna Bahmut, fostul județ Lăpușna. El și familia sa, în afară de tată care era încadrat în armata română, s-au refugiat în România în martie 1944, imediat ce rușii au ajuns la Nistru. Iată ce povestește el în legătura cu aceasta:

În martie 1944, șapte familii din satul meu natal, Bahmut, ne-am refugiat în comuna Ineu, județul Arad. (Mai țineți minte cum a fost?) Da cum să nu. Am plecat cu ce s-a putut lua în două mâini. Era ultima perioadă când se mai putea trece. Dacă întârzieai și nu plecai în martie, nu se mai putea trece după aceea, absolut deloc.

Când am ajuns în Ineu, pentru că tata avusese serviciul acolo, exista o pustă a unui grof ungur și se chema Istvan has, adică casa lui Istvan și acolo au fost cazate șase familii din cele șapte. Pentru că tata era cunoscut fiindcă lucrase în Ineu, i s-a acordat de către primărie, la vremea respectivă, să locuiască într-o casă a cărui proprietar stătea în Arad. Proprietar era o femeie, pe nume Ghelata și bineînțeles că am stat acolo cu aprobarea ei. Era româncă. Tata era cunoscut în sat, ca funcționar de stat și era un om care s-a bucurat de multă încredere și celelalte familii au mers cu noi pentru că au zis că dacă tata se duce acolo e un loc mai sigur decât să meargă într-un loc absolut necunoscut. Alte familii au plecat și în alte părți, dar așa s-a nimerit ca acele familii să meargă împreună cu noi. Eu eram copil de 5 ani spre șase, iar fratele meu era copil de doi ani și era în brațele mamei. Mama a plecat cu un copil în brațe și unul dus de mână, adică eu. Asta a fost toată zestrea, toată averea pe care a luat-o mama. Totul a rămas acolo, și

găină, și animale, nu s-a luat absolut nimic. Ca și cum ar fi fost un val, o inundație, un incendiu. S-a prăpădit tot. Am plecat și n-am mai știut nimic.

Există documente de arhivă românești care înregistrează numeroase cazuri când Armata Roșie nu respecta obligațiile privitoare orarul de retragere al armatei române. Aceste rapoarte sunt confirmate și de mărturii incluse în acest volum (Gheorghe Holovati):

Da ei, (armata roșie n.n.), or promis că dacă se retrag nu face la nimeni nimic, că dă voie să se retragă armata și să-și ia arhiva și tot absolut. Dar nu s-au ținut de cuvânt. Când or spus că dau trei zile termen ca să se retragă, ei deja erau intrați, când au dat ultimatumul, deja era spart frontul în câteva locuri. Au intrat prin Bucovina, în partea de nord a țării. Or intrat pe la Vișnița, or venit pe la Adâncata, Fântâna Albă și-or intrat pe lângă șosea pe-aproape de Siret. Era deja ocupat. Și armata română era deja încercuită.

Românii din armată care încercau să-și apere onoarea, plăteau scump pentru aceasta (Gheorghe Holovati):

Ei ca să nu ne descurajeze pe noi, zic: “Ne retragem ca să ne mai întărim”. Așa au spus ăștia care au stat la noi. Dar ei s-au încolonat și și-au început drumul. Însă era o retragere forțată. S-au retras, or mers cam vreo zece km până într-o comună Slobozia, aproape de graniță. Și când au ajuns acolo i-au dezarmat rușii, i-or lăsat în cămașă și în izmene. Le-o luat armamentul, l-or pus jos și-or trecut cu un tanc peste el. Le-a luat tot ce-o fost, dar căpitanul s-a opus: “N-aveți nimica cu noi, așa o fost înțelegerea, ne retragem liniștiți fără foc de armă”. Nu s-a mai ținut cont, i-a tras câteva cartușe și-a rămas acolo într-o baltă de sânge. N-au mai avut încotro. Au fost dezarmați, nu i-or luat prizonieri pe ăia care erau acolo, dar i-or lăsat în cămașă și-n izmană acolo, în mijlocul câmpului. O venit chiar sergentul ăsta care-a stat la noi, o venit înapoi în sat și a cerut la oameni, la femei, ceva haine. Le-or dat oamenii, le-or dat haine să se îmbrace, pantaloni. Și s-or dus înapoi, or trecut granița ca civili și au ajuns la unitatea lor militară.

După ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord în 28 iunie 1940, regimul sovietic încerca să afle cât de multe persoane intenționează să plece în România, respectiv câți „dușmani” există. Unul dintre cele mai sângeroase pagini în acest sens este legată de Fântâna Albă, în Bucovina de Nord, în care au fost executăți câteva sute de români care au încercat să treacă hotarul, la îndemnul autorităților sovietice. Redăm aici un pasaj mai amplu decât cele anterioare, întrucât este foarte important pentru a înțelege ce s-a întâmplat la Fântâna Albă (Gheorghe Holovati):

Ei, a trecut ceva timp, au început ei să se pregătească, era o treabă organizată, să vadă care sunt cei care merg la frontieră, care vor să ajungă în România, să-i cunoască. Știau foarte bine că sunt, dar trebuia să-i descopere. Au organizat un sistem de-a iscodi omul, să știe exact ce gândești tu. Au înființat niște birouri la Cernăuți și au lansat zvonul că poate lumea să se înscrie, cine vrea să se înscrie pe niște liste, că îi lasă să meargă legal în România, îi lasă să treacă granița. Cine vrea, poate să înscrie întreaga familie. Au lansat zvonul în mai multe comune și lumea a auzit de treaba asta. La început lumea nu mergea să se înscrie, își dădea seama că ceva nu e în regulă, să nu fie o păcăleală. “Cum să mă duc să mă înscriu că vreau să mă duc în România!” Se știa că cel care vrea să se ducă în România își riscă viața.

[...] S-a adunat lumea, a văzut că îi păcăleală cu plecarea în România. Revin acum la cealaltă problemă. A început populația să meargă și să îi întrebe: “Bine, dar ne-ați promis că o să mergem, ați completat acte”. “S-au dus la Cernăuți actele, mergeți la Cernăuți”. La Cernăuți nu mai erau birouri, că birourile s-or desființat. Au început oamenii să meargă pe la raion, pe la plase cum era înainte, era deja organizare în raion, pe la conducere, pe la comandamente. S-a dus lumea la raion: “Păi noi ne-am înscris să mergem în România, când ne dați drumul, ce faceți, ați spus ca ne dați drumul, așa o fost vorba!” “Da, da, o să mergeți, să mai telefonăm la superiorii noștri să cerem aprobare și-o să vă dăm drumul”. Zicea că să se adune lumea. Or dat de înțeles că, atunci când sunt mai mulți, o să ne dea drumul în România. Și, s-o adunat lumea din mai multe comune din zona noastră, din 15 comune, s-o adunat la raion, în mijlocul comunei. Era un teren așa de frumos, cu o cruce în mijlocul islazului. S-o adunat acolo multă populație. În prima zi n-o dat drumul. A doua zi or venit și mai mulți. Asta era la sfârșitul lunii martie în anul 1941, 30 și 31 martie. A fost prima zi, adunarea aia, 30 martie, a doua zi a fost 31 martie, a treia zi a fost 1 aprilie. Parcă a fost ghinion - știți cum îi păcăleala de 1 aprilie -. Apăi aia chiar că o fost păcăleală, care o costat sute de vieți.

Ne-am adunat multă populație acolo și se cerea să se dea drumul să se meargă pașnic în România. Comandantul de acolo: “O să vă dăm drumul”. Ei în timpul ăsta întăreau granița, trimiteau trupe. Or trimis unități acolo, om lângă om, dar camuflați în gropi individuale, prin pădure, cu grăniceri călare și cu câini, cu armament și cu muniție. Așteptau să se deplaseze lumea acolo. Și lumea ce-o zis: “Dacă n-o venit aprobare, o să vină ea, să mergem.” “N-aveți decât”, ziceau ei indiferenți. Dom’le s-o luat lumea într-o după amiază pe la ora patru, să meargă în România. O scos din biserică o cruce și un steag. O pus un steag alb, adică pașnic, fără nici un fel de violență și un steag tricolor. Dom’le noi mergem, asta e

drapelul sub care ne-am născut, sub care am trăit și la care noi mergem. Asta-i țara unde noi vrem să murim, România. Drapelul alb însemna pace și fără violență. În felul ăsta s-a pornit coloana spre graniță. Granița era la o distanță de vreo 10 kilometri din locul în care s-a adunat lumea.

Eram și eu și tatăl meu acolo. Am plecat și noi. Am stat și primele două zile și a treia zi, și de-acolo cu trăistuța de mâncare, am luat acolo să avem niște turte făcute din cartofi și cu o țără de făină de secară, asta era principala mâncare cât or stat ei acolo. Și-am plecat spre frontieră. Dom'le noi acolo eram o parte mare de populație, dar cât am mai parcurs cei 10 km spre frontieră, or mai venit și din partea cealaltă a județului, din sud, de prin comunele Iordănești, Pătrăuți, Suciaveni, multe comune, Icești. Din partea de sus a județului or venit alte coloane și ne-am întâlnit la podul din comuna Suciaveni. Până-acolo era șoseaua care mergea spre graniță. Am ajuns la râul Siret, era un pod peste Siret, pe stânga și pe dreapta era o luncă și în lunca aceea s-o adunat lumea de ordinul miilor. Mergeam pe jos. Acolo or spus oamenii mai în etate că să nu fim prea mulți pe pod, că îi pericol să se prăbușească. Podul era de lemn. Și am trecut în grupuri, am așteptat cam o oră să treacă toată coloana și când am fost pe partea dreaptă a cursului Siretului, în luncă, lumea s-a adunat iară și s-o încolonat, am mai mers vreo jumătate de km și am intrat în pădure. De-acolo era pădure până la graniță, era o zonă împădurită, câțiva km, că am zis că mergem prin pădure, că îi mai liniște. Dar ei erau peste tot, în toate punctele de frontieră, pe toate drumurile care mergeau spre frontieră. Dom'le, ne-am dus așa prin pădure, mai vreo câțiva kilometri. Între timp, îmi amintesc că ne-o ajuns un pluton de călăreți. Încă nu eram ajunși la podul de peste Siret. Șoseaua pe care mergeam noi, șosea de țară, pietruită, era așa de plină de lume că plutonul de călăreți n-o putut să treacă, că n-o avut loc. O sărit de pe cal când o ajuns coloana, o trecut șanțul, și-o mers pe marginea câmpului, pe marginea hotarului. O dat pinteni la cai, de mergeau caii galop, și ne-o depășit. Am observat că aveau automatele la ei, iar unii dintre ei aveau și săbii. Acuma nu toți, dar știu că ăla care era în față, o scos sabia și o dat în ăia trei care aveau steagul tricolor și celălalt steag alb. L-a rănit pe un tânăr. O scos o fată baticul alb de pe cap, cu care era îmbrodită, și l-o înfășurat.

Am mers mai departe. Am trecut prin pădure, eram aproape de frontieră, dar or găsit un teren extraordinar, pe care l-au organizat ca să sacrifice populația. O folosit terenul, era pe drumul pe care mergeam noi, undeva în față era pădurea defrișată, cam un km de pădure, cum o tăiat. Or rămas niște tufe, rădăcini, corciuri, dar copacii nu erau. O porțiune de vreun kilometru, înainte de a ajunge la graniță. Da numai pe o singură parte, pe partea stângă. Asta era întâmplător. Dar ei au folosit defrișarea aceasta, ca să poată să ne atace mai bine. Când am ieșit din pădure, în locul acela unde pădurea era defrișată pe partea stângă, ei erau postați pe partea dreaptă. Era șanț pe marginea drumului de pădure, iar ei erau dincolo de șanț la rădăcinile copacilor, în gropi individuale acoperite cu

frunze deasupra, cu crengi, nu vedeai nimic absolut, dar erau om lângă om, cu mitraliera pusă în direcția spre șosea. Ne așteptau. Când am ajuns în porțiunea aceea unde era defrișată pădurea, deodată văd că apare din pădure un călăreț, un ofițer bineînțeles, la o distanță de vreo câțiva zeci de metri, face cu un drapel mic un semn. Asta-i somația. Noi n-am auzit, că nu eram chiar în față, a făcut somația “stai !”, o dată, a doua oară și când o tras a treia oară cu steagul, am auzit rafală de mitralieră din pădure. Atunci mi-am dat seama că sunt la câțiva metri de noi, în linie de tragere. A început rafală de mitralieră, da nu era numa’ o gură de mitralieră, erau zeci, pe toată lungimea aia câte era coloana de lungă. Erau înșirați pe partea dreaptă a șoselei în pădure, camuflați.

Nu pot să-mi dau seama, din câte vorbeam pe urmă, ne mai întâlneam, unii ziceau că prima rafală ar fi fost focuri de instrucție, adică erau cartușe oarbe.

A început un infern, trăgeau toate zecile de mitraliere câte erau acolo în noi. A început lumea să fugă de gura puștii. Dacă te-ai uitat așa ai văzut foc la țeavă, numa’ atâta ai văzut, n-ai văzut soldat, n-ai văzut nimica, numa’ ai văzut gura țevii acolo și flacără cum iasă, când trăgeau mitralierele. Am început să fug de gura mitralierelor pe partea stângă, deci exact unde era pădurea defrișată, a fost ales locul foarte bine unde să ne aștepte. Am auzit țipete “vai, ioi”, îl vedeai cum unu cade în față, în stânga, în dreapta, cum cad jos, unul țipă, altul se dă peste cap și toată populația fuge în partea stângă, cât putea fugi de gura mitralierelor. Dar vedeai pe altul jos, cum îi țâșnește sângele. Cum țâșnește din gâtul găinii când o tai, așa țâșnea sângele. Asta am văzut eu cu ochii mei, călcăi peste el și fugeai cât puteai mai tare, că se trăgea din spate. Nu îmi dau seama cum am reușit. Cu ajutorul lui Dumnezeu, aveam o cârtică de rugăciuni în buzunar pe care mi-o pus-o mama, pe care o citeam și la școală. Și toate rugăciunile astea, pe toate le știam pe de rost, dar atunci când fugeam nu spuneam rugăciuni că nu mai aveam timp, numai mă gândeam: “Doamne Dumnezeule, scapă-mă Doamne cu viață, salvează-mi viața!”.

Îi mulțumesc lui Dumnezeu că mi-o ascultat rugăciunea și mi-o salvat viața și-am scăpat de gura mitralierelor. Au căzut sute de oameni în stânga și-n dreapta mea, în față și-n urma mea. Am ajuns la un moment dat la un pârâu și mulți erau opriți de apă, era primăvară, se topeau zăpezile, apele erau mari, era pârâul destul de mare, să fi fost vreo trei metri lățime la suprafață. Cât de adânc a fost nu știu, unii îndoiau copăcele mai subțiri ca să poată să treacă, alții stăteau acolo, alții se agitau, se băgau în apă unul pe altul și îi trăgeau după aia pe ceilalți. Am văzut atunci că de frică omul are o forță extraordinară, de nu vă puteți închipui. Când am ajuns acolo și eu, și tata și când am văzut pârâul acela și am văzut că unii stăteau, alții săreau, alții treceau, așa ne-am făcut un vânt de să fi fost de încă un metru de lat îl saream pe partea cealaltă și fugi mai departe. Nu mai aveai timp să te uiți în urmă. Numa’ auzai că mitraliera trage, și fugi și fugi, și dă-i, și-am fugit așa prin pădure, mult, în orice caz, vreo doi, trei kilometri am

fugit prin pădure. Am așteptat cu sete să ajungem în față, la vreo doi km după ce-am ieșit din defrișarea aia din pădure, a ținut vreo doi km ca lungime. Dar așa așteptam, să ajung, să trăiesc, să mai fiu în viață până ajung în pădure.

Când am ajuns iar între copaci îmi părea că m-am născut a doua oară pe lume, știam că mai am totuși o speranță, că nu trage direct în mine, poate mai dă într-un copac și sunt salvat.

Unii bucovineni care s-au refugiat la București în vara anului 1940, au fost martori ai rebeliunii legionare din ianuarie anul următor (Sergiu Mircea Flondor):

După cutremur a fost rebeliunea legionară. A durat trei zile. (Ce-ați făcut?) Am stat ascunși în casă. Vizavi de această casă era, și este și acum, Universitatea. Pe atunci era Facultatea de Drept acolo. Studenții, mulți dintre ei, au fost legionari. Luptele s-au dat între legionari și armată. Atunci, la un moment dat, într-o zi s-au auzit focuri de mitralieră în jurul nostru. La noi era tocmai în vizită o mătușă cu soțul ei din Basarabia. Erau la masă. Atunci cu toții ne-am ascuns sub ferestre. Înainte de rebeliune s-a petrecut un masacru în cartierul Dudești, cartier locuit în special de evrei, unde legionarii au dat foc caselor. Atunci a pornit acest război. Legionarii defilau în formație, erau cu cămăși verzi și cântau cântecele lor: Sfântă tinerețe legionară și altele. Voiau să preia puterea. Atunci un pluton din asta de legionari trecea pe Calea Plevnei și câțiva dintre ei au venit în casa unde locuiam și căutau evrei. Erau înarmați cu pistoale, l-au somat pe tata, tata trebuia să stea cu mâinile ridicate și au început să caute prin dulapuri. (Ați fost martor la acest episod?) Da, am fost martor. La un moment dat au găsit un pistol jucărie. Au făcut pe nebulii, au zis: "Aveți arme aici.." În fine, s-a lămurit totul și pe urmă au plecat. (S-au speriat părinții...) Da, bineînțeles. Lumea era speriată, în toată casa că ei au umblat peste tot. Atunci am aflat de asasinarea lui Iorga.

O altă chestiune evocată adeseori de refugiații basarabeni și bucovineni era legată de repatrierea forțată de după 1944. Ioan Banu spune că imediat după 23 august 1944 s-au creat așa numitele comisii de repatriere la nivelul reședințelor de județ. La insistența autorităților de la Ineu, familia sa a trebuit să meargă la Arad la comisia de repatriere. Cei de acolo au proferat amenințări dacă nu revin în Basarabia, dar mama lui, Ioana Banu a fost perseverentă și nu s-a lăsat convinsă:

Când am intrat în încăperea respectivă, cei de la comisie erau îmbrăcați în haine militare cum aveau rușii cu pieptul acoperit de decorații. Au vorbit foarte frumos cu noi. „Aici nu este locul dumneavoastră, este păcat, ați lăsat bunurile acolo. Să vă întoarceți la casa dumneavoastră etc., etc.” Mama, care n-a ieșit niciodată din cuvântul lui tata, atunci le-a spus: „Cu toată insistența

dumneavoastră nu voi pleca acasă până nu vine soțul meu de pe front.” Tatăl meu era pe front. A fost mobilizat la Arad fiind agent veterinar și era nevoie de el acolo. Nu a fost militar care stătea în linia întâi cu pușca, trebuia să aibă grija de starea de sănătate a animalelor folosite în armată. El a venit, ne-a luat din Basarabia, ne-a adus în România și a plecat înapoi la Arad. Noi am rămas fără el. Dacă au văzut nacialnicii și polcovnicii, cum se numeau cei din comisie că mama nu acceptă sfatul lor de a se întoarce acasă... a început să se îngroașe gluma. Pe masă aveau un revolver. Au luat revolverul în mână... astea sunt niște chestiuni care mi s-au întipărit așa de puternic în minte încât nu le mai scoate nimeni... și au început să învârtască pe deget acest revolver și să clănțânească din trăgaci pentru a ne intimida. Și mama a spus: „Puteți să mă împușcați pe loc eu acasă nu mă întorc. Atunci când vine soțul meu ne vom întoarce împreună, dar până atunci nu mă întorc.” Am plecat. Când am ajuns în Ineu după câteva ore, șeful de post a venit la noi și a spus: „Doamnă, vedeți că situația se prezintă în felul următor – părăsiți raza mea de competență.” Vroia să spună că a fost atenționat de superiorii lui că neapărat noi trebuie să fim trimiși înapoi în Basarabia. Pentru noi consecințele erau foarte clare – deportare în Siberia. Dacă așa au stat lucrurile a trebuit să părăsim Ineul. Și am mers într-o localitate care a fost în raza de competență a tatălui meu când el era agent veterinar la Ineu, și anume la Honțișor.

Un alt aspect relatat de către Ioan Banu este legat de drama schimbării numelui. Pentru a nu fi identificați, și-au schimbat numele din Ungureanu în Banu, dându-se drept refugiați din Dobrogea:

Unchiul meu a acceptat ideea de schimbare a identității. Ne-a făcut cetățeni români născuți în unul din cele două județe care au fost retrocedate Bulgariei. Dacă până în momentul respectiv am fost cetățean român Ungureanu Ioan născut în 6 ianuarie 1939 în Bahmut, județul Lăpușna, Basarabia, am devenit Banu Ioan născut în anul 1940, 25 ianuarie, în comuna Arman, județul Durostor. Era de fapt greșit, că era județul Caliacra, dar așa a fost scris în acte. Din acel moment noi am fost alți oameni. Eu în realitate am fost Ungureanu, iar acum am devenit Banu. Acest nume a fost ales de noi și toată treaba s-a întâmplat în aprilie 1945. Am stat în acest pod de grajd la acest om din Honțișor, care ne-a hrănit din sărăcia lui, cu câte o strachină de terci care era din făină de porumb, amestecat cu apă și apoi era fiert. Am mâncat foarte mult dovleac din ăla turcesc. Asta a fost hrana cu care am supraviețuit noi, adică mama cu cei doi copii, frații mamei care erau în număr de trei și părinții mamei, două persoane. Eram opt persoane în acel pod. În aceleași condiții am trăit toți. Fratele meu avea doi ani. Era greu să-l stăpânești să nu scâncească, să nu facă gălăgie ca să nu fim aflați de niște trecători. Nu a fost nici o problemă, am reușit să scăpăm așa. Nu ne-a mai căutat nimeni aici. Noi am plecat din Ineu într-o direcție necunoscută, așa figuram acolo,

nu știa nimeni de noi. Pe șeful de post din Ineu l-a interesat să nu fim în raza lui de competență.

(Ce s-a întâmplat după schimbarea numelui?) Am devenit cetățeni fără probleme.

Ioan Banu și-a redobândit identitatea adevărată abia după căderea regimului comunist în România, dar nu fost deloc ușor. A fost nevoit să umble pe drumuri 3 ani de zile.

Alții însă, nu au mai dorit să revină la numele anterior. Iată cum explică o situație concretă Constantin Holovati, născut în 1926 în satul Trestiana, Bucovina de Nord:

(Dar numele dvs.?) Nu-mi place. Pentru că o fost schimonosit de ocupații sovietici. Înainte o fost Căpățână. Numele strămoșilor mei din bunici și străbunici s-o chemat Căpățână. (...) (N-ați încercat să-l schimbați?) N-am încercat pentru că la noi când vrei să faci o treabă din asta trebuie prin judecătorie, să dai în judecată, să plătești niște taxe, să depui niște sume. Mai demult Bucovina a fost ocupată de Austro-Ungaria, de austrieci. Și la o înțelegere cu rușii, i-au lăsat și pe ei să guverneze. Și-atunci ăștia sigur că au făcut presiuni asupra populației, și-atunci erau deportări ș.a.m.d.

Unii (Dionisie Hacman) povestesc detalii interesante legate de problema „repatrierii”. Sovieticii încercau să momească populația cu sume de bani. Însă cei care au acceptat au căzut în capcană:

Pe mine, pe frate-miu, noi le trebuiau, că mama și tata nu le trebuiau, că erau bătrâni. Pe noi. Ne-am dus la Prefectură unde era prefectu' care s-o chemat Hut. Na, și-o venit un maior rus, care vorbea românește ca și mine. Cred că era de prin România de pe undeva. O început să ne lămurească, pe tata și pe mama să mergem acasă înapoi, de unde-am venit. Tata, poate că l-ar fi lămurit să se ducă, da' mama... O zis: „Noi suntem români și trăim în România”. Și rușii or spus drept: „Și-acolo sunt români!” „Să trăiască atunci cei care sunt acolo și noi aici”. Și-atunci ne-o dat drumu' și-o zis prefectu' lui tata: „Bade Gheorghe să nu mai aduci feciorii aici”. Ne-or dat drumu', cu condiția să nu ne mai prindă că pe urmă ne duce și nu mai scăpăm de la ruși. Nu, nu ne-or mai dus, însă ce-or făcut. Care n-or vrut să meargă de bună voie, la urma urmei rușii le-or dat bani. Plăteau rușii câte 5 milioane de cap, să luăm banii și să mergem acasă. Pe mulți i-o băgat într-un fel de lagăr. Sunt care-or luat banii.

O fost unu' din satu' meu, deodată cu mine, Nimigean, mai voinic ca mine și ăla o fost mai hoț, ăla o luat banii, 5 milioane și s-o-mbrăcat ca un boier, cu cizme de birger nu așa și se plimba prin Câmpulung. Noi, ăștia lalți, care nu am luat banii stam și plângeam pe lângă gard, acolo la liceu, nu ieșeam afară. Până

când o venit să ieie la vagoane. Pe mulți i-au dus la vagoane. Care-or luat banii bine și care nu i-o suit în vagoane, forțat. Nimigean o fost cel mai hoț. El după ște și-o luat banii o dispărut fără urmă. Caută rușii, caută-l pe Nimigean, nu l-o mai găsit nimenea. Nu știu dacă mai trăiește. Eu l-am găsit pe dânsu' în Dorna Candreni, după ce-am făcut eu armata, ulterior l-am găsit acolo.

Și, care-or luat bani, au fost puși în tren, direcția... și care n-or luat bani, i-o dat jos din tren. Care n-o luat banii, nu i-o dus. Or rămas prin țară și toată lumea s-o împărțit pe unde-o văzut cu ochii. Or vinut apoi alte necazuri. Și am haiducit prin Fundu Moldovei până prin '46.

Un alt aspect, relativ la vara anului 1941 în Basarabia și Bucovina, în contextul declanșării războiului pe Frontul de Est, se referă la maltratarea evreilor. Unii povestesc cum, datorită autorităților locale, nu s-a ajuns la pogromuri împotriva evreilor locali în vara lui 1941, după retragerea Armatei Roșii și momentul în care armata română și administrația încă nu reveniseră. Dimpotrivă, în alte localități au avut loc astfel de atrocități. O mărturie indirectă din Bucovina de Nord, arată importanța implicării autorităților în prevenirea unor astfel de situații:

Oamenii civili au vrut să se răzbune pe evrei. Adevărul e că nu erau evreii vinovați. Au fost și evrei foarte buni, foarte cumsecade. Mi-aduc aminte că o evreică, mă ajuta când aveam nevoie de taxă de plătit la școală, când eram la liceu. Evreica aceea o ajuta pe mama și dădea bani împrumut. Avea prăvălie. [...] Primarul nu a dat voie să vie vărsare de sânge, ca lumea să își bată joc de evrei. (Cum a făcut?) A venit înaintea oamenilor cu pâine și cu sare, cum este obiceiul la noi. Oamenii veneau cu topoare..., erau din altă comună. „La mine în comună nu o să fie vărsare de sânge”. Și nu a fost. (L-au ascultat oamenii?) Da. Nu a dat voie. Nu era numai el, întreaga comună a fost împotriva vărsării de sânge. El a fost în fruntea oamenilor. (...) Au trecut oamenii cu topoare în altă comună, dar la noi nu s-a întâmplat nimic. (Dar în alte localități au avut loc astfel de răzbunări?) Da, s-au întâmplat. I-au lovit, i-au bătut, i-au furat. A fost ceva care nu a fost plăcut. Asta s-a întâmplat în '41 după ce s-au retras rușii și până a venit armata română. Dacă venea armata mai repede, nu se întâmpla.

Alții au afișat o simpatie nedisimulată față de Antonescu, explicația cea mai des invocată fiind faptul că acesta a eliberat Basarabia și Bucovina de Nord. Pentru aceste fapte, Ion Antonescu este considerat „erou”. Oricât de condamnabile ar fi aceste simpatii, pentru istoric este important să înțeleagă de unde vine această simpatie. Trebuie avut în vedere, de asemenea, că aceste atitudini nu sunt bazate, probabil, pe o cunoaștere complexă a politicii lui Antonescu, printre altele a rolului său în Holocaust. Pe de altă parte, simpatia față de Antonescu provine și din faptul

că acesta este executat la ordinul rușilor sau, mai exact, al sovieticilor. Iată mai jos o mărturie în acest sens (Dionisie Hacman):

Îs necăjit când văd acum, la ora actuală, regimul ăsta care-i acumă, că nu au loc nici de statuia lui Antonescu. Eu la Antonescu m-am uitat așa cum mă uit la tine, în '44, în timpu' războiului. Îmi pare foarte rău, foarte rău de ceea ce s-o întâmplat. Noi trebuia să fi câștigat războiu', numa' că ne-o vândut. Cine ne-o vândut nu spun, cine-o semnat hârtiile cu Molotov. Antonescu când o venit din Germania s-o dat jos la Otopeni, l-o arestat și-a treia zi a fost dus în direcția Moscova.

Știi că l-au adus din Moscova, în '46, că eu eram în București și în 1 iunie l-au împușcat la închisoarea aia, la Rahova. Acolo i-au împușcat toată familia lui. El a fost într-adevăr un român. Dacă el nu era, rușii ne ocupau cu totul, numai că el o intrat în război contra rușilor și el o fost primul care-o dezrobit Basarabia și Bucovina.

Basarabeni și bucovineni erau primiți în mod diferit în regiunile României unde s-au stabilit. În Banat, unii au fost primiți foarte rece (Dionisie Hacman):

(Cum vi s-au părut bănașenii când ați venit aici, în comparații cu bucovinenii?) Bănașenii n-or fost primitori. Ca să știi de la mine, la noi, în Bucovina, și în timpu' războiului dac-ai trecut pe drum or ieșit femeile cu donița cu lapte, cu mâncarea, ce-au avut. Le-o dat mâncare. Aici nu te-au primit în casă. Când am fost în Bucova și-am cumpărat o casă, că pe tata l-am adus din Sighișoara aici în Banat, că tata-i îngropat în Bucova, și veneau de la Caransebeș cu lemne, săracii, și bănașenii nu-i primeau să doarmă. Ei toți trăgeau caii, căruțele la noi. Băgau caii în grajd... Ei susțin cu mare tărie că „Cine mi-s eu!”, că-s bogat, că-s asta. Domnule, eu le spun în față: „Cine ești tu? Arată-mi ce-ai făcut?” și le-arăt ce-am făcut și eu. Că dacă erau ca mine, veniți cu traista în spate, să te-nsori, să crești patru fete și să le porți prin școli...

În același timp, alți refugiați spun că numai datorită bunăvoinței și ajutorului românilor din diferite provincii au putut să supraviețuiască, să se integreze complet în societatea românească și să evite astfel repatrierea forțată în Uniunea Sovietică (Livia Iovescu, Ioan Banu etc.).

Mulți basarabeni sau bucovineni au fost nevoiți să-și schimbe de mai multe ori domiciliul pentru a nu fi identificați și trimiși în URSS (Gheorghe Holovati):

În Banat o început să se strângă din ce în ce mai tare șurubul. Părinții au avut o presimțire. Ei și-au dat seama că se poate întâmpla să vină nouri negri, așa

spuneau ei: “o să vină nouri negri peste noi, aici ”. Eram pe lista de deportare, eram deportați în mod sigur. Se știa asta, chiar dacă totul o fost ținut secret. Eu aveam serviciu, că m-o scos de la calea ferată și m-o numit gestionar, tata lucra la calea ferată, mama lucra cu ziua și toți împreună la munci agricole ca să ne câștigăm existența.

Era atunci un sistem - tot de la ruși luat - că n-aveai voie să-ți schimbi domiciliu decât cu aprobare specială. N-aveai voie să te muți de la sat la oraș, decât în cine știe ce împrejurări, cu interes de serviciu, erau niște restricții care au rămas și după ce au plecat ei. Da noi știam modelul ăsta, că noi am trăit “fericirea” asta, cum v-am explicat eu mai înainte.

Înainte de toate astea, la care noi ne-am gândit, ne-am hotărât să ne mutăm ca să nu rămânem închiși ca într-o închisoare aici. Aveam un unchi la Vatra Dornei, o fost și mama pe la el și el pe la noi, o văzut care îi treaba aici, o discutat cu părinții mei. S-o dus acasă, mi-o căutat mie servici, la tata locuință și numa' într-o bună zi ne zice: “ Uite, dacă vreți vă mutați la Vatra Dornei ”. Era aproape și un frate de-al mamei mele, altundeva nu aveam unde să mergem în țară. Și ne-am mutat acolo. Pe soție o cunoșteam încă de când eram la servici aicea. Nu eram căsătoriți încă. I-am scris de acolo, să vină la Vatra Dornei că aici nu mai puteai intra, nici pasărea nu mai putea să intre fără autorizație, pentru că era considerată zonă de frontieră. Așa că o venit ea la Vatra Dornei și acolo ne-am căsătorit, și-am trăit vreo zece ani de zile acolo, cam așa ceva. Cam prin '51 am plecat de aici. Da' se obișnuia greu soția mea cu viața de acolo, că era zonă muntoasă, acolo iarna este lungă. Se zice că iarna e de nouă luni, și vara, toamna și primăvara-i de trei luni (râde). Cam așa ziceau cetățenii pe-acolo. Văzând că nu se poate obișnui cu clima, cu viața de acolo și că în Banat, aici, avea familia, părinții, apăi zic: ,Mai bine fac voia ei, că eu și-așa sunt obișnuit cu străinătatea precum calul cu zbiciul”, că tot de copil prin străini am fost. “Vrei să ne mutăm, atunci, hai să ne mutăm !”

După instalarea în România, refugiații basarabeni și bucovineni au fost de multe ori victime ale deportărilor în Bărăgan, fiind considerate persoane periculoase (Livia Iovescu):

(Pe ce motiv v-au ridicat?) Pe motivul că suntem basarabeni. Asta a fost la noi singurul motiv, că am fugit de ruși, suntem împotriva sistemului comunist și ăsta a fost singurul motiv pentru care au fost ridicați toți basarabeni de pe o rază de 25 de km de granița cu Tito, cu sârbii. Acesta a fost singurul motiv, că bogăție la noi nu a fost din muncă de țaran. Nu cred că cineva cu brațele în cinci ani de zile să poată ajunge să fie bogat. (Au venit noaptea?) O să vă spun mai pe larg, pentru că eu deja în '50 când am terminat clasa a IV-a, clasa a V-a am început-o la Carmen Sylva. Părinții au vrut să facem școală, că au văzut ce greu trăiesc țărani. Și de asta s-au chinuit să ne dea la școală cum au putut ei, din toată

suferința să facem școală. Deci pe mine m-au dat la școală la Carmen Sylva cu gândul că să fac o școală serioasă, că mai era ciclul doi la Stamora Germană. Ei nu m-au lăsat acolo, m-au trimis la Timișoara. Și în 17 iunie a fost serbarea de sfârșit de an și-am fost aici la Timișoara și știu că ei mi-au dat-o și pe sora mea care nu avea încă șapte ani. Mi-au dat-o și pe ea ca să vadă Timișoara și serbarea. Și seara, duminică seara când am venit înapoi la Moravița cu trenul, am văzut din gară mulți soldați și toată lumea a fost agitată. Și dimineața, pe la două, trei, ne-am trezit cu milițianul și soldații. Au ridicat actele ce le-au avut mama cu tata, buletine... eu încă nu aveam buletin. Ne-au spus să ne împachetăm în două ore să fim gata de plecare. Nimeni n-a știut nimic, unde, ce, cum. Dar așa de severi au fost că de exemplu, în iunie, țin minte, aveam în grădină cartofi noi cu niște flori mari, nu i-au dat voie mamei să meargă în grădină să scoată cartofi ca să ducem cu noi pe drum. Și cu chiu cu vai m-au lăsat pe mine, eu copil la 11 ani, 12 ani. Ce-am putut eu scoate sau cum am scos eu cartofi. Pe urmă i-a adunat pe toți la gară la Moravița, acolo erau adunate mai multe sate: Dejanul, Stamora etc. Ne-au suit în vagoane de astea de marfă, cam cum a avut noroc fiecare. Pot să zic că noi am avut oarecum noroc că am fost singuri în vagon. Dar în vagon au fost și doi cai, și vacă, și vreo două oi, și noi. Și după ce ne-am îmbarcat, dar de fapt pe tot drumul... de-acasă, am pornit cu cei doi soldați care ne-au însoțit și în vagon. Ei stăteau cum era ușa vagonului, ei stăteau în față și noi în spate, să nu fugim. Problema asta, că tot m-am gândit ulterior, că totuși au fost animale, cred că le-au dat voie, li s-a dat cumva să aducă apă, dar ceva tot li s-a permis, că altfel nu rezistam aproape o săptămână cât s-a mers. Alții și mai mult, cum nimerea trenul, pe unde cum ajungea. Și știu din povești: tata se cunoștea, se avea bine cu șeful de gară de la Moravița,... bineînțeles că n-a putut să vorbească așa deschis dar a trecut pe lângă el și i-a suflat destinația trenului. Și era Bucu, și tata a înțeles Bug. Săptămâna aceea a fost un stres, mare minune că a rezistat atâta și când am ajuns la Bucu și ne-a dat jos... Bucu este pe linia Slobozia-Țândărei, când ne-a dat jos cred că mai mare bucurie pentru el nu era decât că e în țară și nu suntem la Bug.

Unii au avut ulterior probleme cu Securitatea sau nu au fost primiți în partidul comunist pentru că erau de origine basarabeană. Nădejdea Micescu mărturisește:

(Ați avut probleme și cu Securitatea?) Of, Doamne! Prima dată au vrut să mă facă membră de partid. Conștiincioasă am fost în privința serviciului, nu mi-am bătut joc de serviciul pe care l-am avut. Copiii au ținut foarte mult la mine. Când să mă facă membră de partid au descoperit că sunt refugiată, născută în județul Storojineț, regiunea Cernăuți. Zice: „De ce nu ne-ați spus?” Dar zic: „Da ce are asta?” În buletin scria mare că sunt născută în U.R.S.S. „Ce pot să fac? Pot să ascund buletinul? Asta sunt eu și gata”. „Atuncea nu mai sunteți acceptată”. M-am dus după ușa și mi-am făcut cruce că am scăpat.

Alții se revoltau că erau privați multă vreme după ocupația Basarabiei și Bucovinei de Nord drept „cetățeni sovietici” (Leonid Bejan):

(Ați avut vreo problemă, ca medic, din cauză că erați basarabean?) *Am avut mai mult psihologic, căci în buletinul meu era scris „născut în U.R.S.S.”. Asta este singura mea revoltă, căci eu nu m-am născut în U.R.S.S., ci m-am născut în țara românească. Pe urmă am fost foarte șocat de faptul că românii ne-au predat rușilor ca să plecăm în Siberia. Din rudele mele n-a rămas nimeni în Basarabia, ci toți au plecat în Siberia.*

Unora li s-a reproșat, de către unii români din România, faptul de a fi plecat din teritoriile ocupate de sovietici (Carol Caraban):

La un moment dat, oamenii care au venit prin refugiu, din Bucovina, din Basarabia erau privați ostil: „De ce n-au stat acolo?” sau „De ce-au plecat, de ce au venit la noi?”, iar dacă au ajuns într-o zonă săracă, „De ce au venit la noi, că nici noi nu prea avem nimic?” Așa privea lumea lucrurile. Sigur, ca întotdeauna erau și oameni cu opinii la polul opus, care fie c-au trecut prin greutăți, fie că n-au trecut, au înțeles poate și mersul istoriei, au înțeles poate și motivele pentru care un om ajunge să-și părăsească casa, averea, și să plece hai-hui.

Unii refugiați n-au renunțat niciodată la visul de a reveni pentru totdeauna în Basarabia (Livia Iovescu):

Asta a fost viața. Pentru părinți a fost foarte greu și tot timpul au fost cu speranța că se întorc și se întorc. Niciodată n-au gândit că vor rămâne în România. Unde te naști, acolo vrei să trăiești. (Mama a fost și ea în Basarabia?) Sigur, imediat cum a putut, s-a dus. Se ducea apoi cu excursii din astea. Deci, dorul de casă nu se potolește niciodată.

Acestea sunt unele dintre cele mai importante aspecte din această carte de mărturii ale basarabenilor și bucovinenilor refugiați în România și care s-au stabilit cu domiciliul în Banat⁸⁶. Sperăm că vor urma și alte volume de mărturii ale basarabenilor și bucovinenilor care au mai rămas în viață și care s-au stabilit în alte părți ale României. Astfel vom putea reconstitui o imagine cât se poate de completă a ceea ce a însemnat drama dezrădăcinării românilor din teritoriile ocupate de sovietici în 1940 și reocupate în 1944.

⁸⁶ Aș vrea să mulțumesc foarte mult doamnei Smaranda Vultur pentru invitația de a scrie introducerea la această carte și aș vrea să felicit echipa celor care au intervievat persoanele incluse în acest volum: Smaranda Vultur, Adrian Onică, Roxana Onică, Antonia Berți (Komlosi), Mihaela Sitariu, Ramona Magheț și Gilda Vâlcău.

B a s a r a b e n i î n B a n a t

Spiridon Tătaru (n.1918, Iași; d.2007, Buziaș)

Interviu realizat de Adrian Onică (24 noiembrie 2001, Buziaș)

„Noi am luptat pentru Basarabia, pentru țara asta”

Mă numesc Tătaru Spiridon și sunt născut în 1918, în luna decembrie. Mama mea este din Bucovina. Sunt fiul nelegitim al lui Constantin Stescu. Am crescut acolo în curte cu el, ne-a crescut..., noi suntem doi frați. Am fost trei, dar unu' a dispărut prin Rusia, l-au arestat la Cernăuți și l-au dus în Rusia și a dispărut.

Părinții mei s-au despărțit, nu știu din ce motive și tata s-a recăsătorit, prima dată cu una din Brașov, cu care a avut o fetiță, o soră am avut acolo, care a fost apoi artistă la teatrul din Brașov. Cristescu Elena o cheamă. Ea a fost cea mai mică dintre noi. Fratele mai mare, Mircea, a dispărut în Rusia.

(Când l-au luat?) În '40, când au invadat rușii Basarabia, de la Hotin. Eu am copilărit în Hotin, da' sunt născut la Iași. Atunci când a fost chestia din '18, mișcarea aceea de popor, că unii au venit, alții au plecat din Basarabia, când a fost unirea Basarabiei, atuncia m-am născut. Eu m-am născut la Spiridonia din Iași. *(De-asta v-a și pus numele de Spiridon.)* Regina Maria a venit acolo, atunci când m-am născut eu, să inaugureze Spiridonia din Iași și a spus că toțiăștia care s-au născut acum să fie Spiridon. Tata a vrut să-mi puie numele lui, Constantin, da... mă rog, așa a rămas.

Am făcut școala primară la Hotin, în incinta cetății, chiar în Cetatea Hotinului, acolo. Am avut ca director prima dată pe unu' Gonciar și pe urmă pe Colesniuc, care a fost, după mine, un mare român. Pe Colesniuc îl chema Rotaru, dar i-or schimbat rușii numele. În școala primară numai eu și cu fratele meu am știut românește, prima dată când ne-am dus acolo. Mai știa și una, Mărioara Hârciunescu, care era fiica administratorului spitalului din Hotin. Încolo, restul toți vorbeau rusește, ucraineană de fapt. Și am terminat patru clase primare și pe urmă am făcut Școala de Arte și Meserii, la Noua Suliță. Țăla a fost un orașel foarte interesant. Școala am avut-o în locul unde a fost vama austriacă, poloneză și română. Erau niște pavilioane vechi, de cărămidă... foarte interesant era acolo, locul ăla. Și pe urmă am avut spitalul, gara. Școala asta era o școală care deservea și C.F.R.-ul, cu cadre care terminau școala, cu mecanici, lăcătuși pentru C.F.R. Tatăl meu a avut ateliere mecanice și am avut autobuze în Basarabia. Am avut o asociație, prima dată, cu un evreu, Burdeinic îl chema. Tata și-a făcut linii. Făceau curse Hotin-Cernăuți, Hotin-Noua Suliță, Hotin-Briceni.

(*Mergea cu autobuzul?*) Da, cu autobuzul, căra marfă, pasageri, până la Storojineț. Eh, a mers foarte bine. De-asta am și învățat meseria asta de mecanici, că tata ne spunea: “Ce vreți voi să vă faceți, că uite, avem atâta mecanică aicea și vreți s-angajez oameni?” Într-adevăr, avea el oamenii lui, da’ a vrut să ne crească pe noi în meseria asta și într-adevăr am reușit cumva.

(*Toți trei frații ați urmat meseria asta de mecanic?*) Da, mecanică, pe când sora mea a fost artistă la Teatrul de Stat din Brașov.

(*Cum îi chema pe ceilalți frați ai dumneavoastră?*) Pe cel mai mare Mircea, iar cel mai mic, Mihai. Eu eram la mijloc.

Am terminat Școala de Arte și Meserii. (*În ce an?*) Prin ’36, era pace atuncea.

În ’38 am intrat în marină, ca voluntar, în marina militară, la Galați, la divizia Dunăre. Acolo m-a prins războiul, că am fost concentrat continuu. Socotelile mele au fost altele, că termin cu armata, fac școală de ofițeri de marină sau aviație și așa mai departe. Dar a venit războiul și s-au dat peste cap toate socotelile.

(*Cum de ați intrat voluntar, ce s-a întâmplat?*) Păi, am citit în ziar un articol, că primesc voluntari în marină și am depus o cerere.

(*V-a lăsat tatăl dumneavoastră?*) Păi, n-a avut încotro, că am cam fugit de acasă. Fiind despărțit de mama, consimțământul l-a dat mama. Am purtat numele lui tata până am terminat școala primară, după aia nu știu ce s-a întâmplat, că de la Stescu am trecut la Tătaru. (*Tătaru era numele mamei?*) Da.

Și războiul m-a prins în marină. Am făcut războiul de la A la Z. (*Povestiți-mi cum a fost în război.*) Am făcut războiul pe monitoarele de Dunăre, am lucrat la arsenalul marin, la Galați. Acolo m-am perfecționat bine în meserie. (*Ce făceați acolo?*) Păi, reparam nave, motoare, că eu am fost motorist, turbine, mă rog, electricitate am mai făcut, că eu sunt electromecanic.

(*Cum ați fost primit în marină? Cum vi s-a părut regimul?*) Foarte bun, foarte bun. Acuma îmi dau seama că s-a trăit altfel, cu totul altfel s-a trăit. Într-adevăr se făcea economie când se simțea mirosul de pulbere, de război. Eih, am terminat perioada de instrucție și după-aia ne-a dus la nave, șase luni de zile am făcut instrucție.

(*La ce oră vă sculați și vă culcați? Cum era mâncarea?*) La ora șase dimineța eram în picioare și luam ceaiul cu puțină marmeladă și pe urmă era instrucția, asta în perioada de instrucție. Pe urmă, de la câmpul de instrucție veneam la cazarmă, ne dădea o jumate de oră, o oră acolo ca să ne spălăm și ne duceam la masă. Masa era și cu mămăligă și mai dădea și pâine, da’ eu unu’ nu pot să mă plâng. Eu nu pot să-mi închipui mai bine decât era la o unitate militară. (*Cum vă înțelegeați cu superiorii?*) Eu am fost respectat pentru că am fost un om supus și aveam pregătire mai mare decât unii din ei, care aveau numai patru clase primare sau nici atâta.

Eih, eu am avut Școala de Arte și Meserii și în afară de asta și acasă am fost crescuți cu respect față de oamenii în etate, cu respect față de bunul omului. Nu s-a conceput ca să furi ceva. M-am dus odată în grădina unui vecin și-am luat o pară să i-o duc lui mama, că era foarte frumoasă. Tata m-a văzut și m-a întrebat: „De unde ai luat-o?” „De la domnu’ Troskovski”. „I-ai cerut?” „Nu.” „Te duci și i-o dai înapoi și-ți ceri scuze!” Asta a fost cea mai grea lovitură. (*Și ați mers înapoi?*) Da, cu siguranță. (*Ce v-a spus respectivul?*) „Ia-o și mănânc-o sănătos.” (*râde*) Așa a fost.

(*Cum a pornit războiul pentru dvs.?*) Eram în dreptul arsenalului, care era exact la mila 80. Pe Dunăre, de la Mare și până la Galați era în mile, restul era în kilometri. Eh, ultima milă era 80, chiar la colțul între arsenalul maritim și Șantierele Fernic, care reparau nave. Că eu știu ce s-a făcut în șantierul ăla, că noi lucram la șantier, pentru că ne lua de la arsenal. S-a montat la Șantierul Fernic și submarin, s-a făcut și puitorul de mine, o navă care pune mine, înainte de război.

Când a-nceput războiul, tocmai atunea se făceau probele la submarinele alea. Pe timpul comunismului s-a spus: “Nu, că a fost un șantier”, dar s-au construit într-adevăr mai departe nave și pe timpul comuniștilor. Ei au spus că ei au ridicat șantierul, că înainte de comunism acolo se făceau doar niște bărci. Nu-i adevărat, e o minciună.

(*Arsenalul era la mila 80, da?*) Da, acolo era. Și războiul ne-a prins cu toate navele sus. Basarabia era ocupată, că de la Galați, de la Prut venea Reniul, Ismailul, localitățile astea, pe partea stângă și pe partea dreaptă era Tulcea, Chilia. (*Și în '40 au intrat rușii și au ocupat. N-ați avut timp să faceți nimic?*) Nu, că au venit dimineața. Nu știu, eu eram la nave, dar pe părinții mei i-a prins acolo. Părinții mi-au spus că s-au trezit într-o dimineață, la ora trei noaptea, cu trupe rusești. Au ocupat, fără să anunțe sau ceva... au ocupat și după aia, au dat preaviz că ocupă Basarabia. Prima dată au ocupat 40 de kilometri de la graniță și populația era stresată, nu știa ce să facă. Pe tatăl meu l-au oprit acolo. Tata a fost un om care a respectat omul, indiferent de ce clasă socială a fost. N.K.V.D.-ul când a venit acolo i-a spus: „Dumneata rămâi aicea, nu pleci nicăieri, rămâi mai departe pe funcția asta. Nu mai ești patron, dar ești director tehnic”. Și a stat vreo trei luni de zile, cam așa ceva. Eu eram la Galați și nu știam ce se-ntâmplă acasă și, după trei luni de zile, mă pomenesc cu o scrisoare de la Bacău. Mi-a povestit tata, când m-am dus la Bacău, că într-o dimineață a bătut noaptea cineva la geam și-i spune: „Domnu’ Costică, fugi, că dimineața vine să te aresteze, să te ducă în Siberia!”. (*Ceialți frați ai dumneavoastră erau încă acasă?*) Da, da. Fratele mai mic a plecat, da’ tot în Basarabia a rămas. Numai tata a plecat în Cernăuți și acolo avea el un ghid, pe cineva cunoscut care l-a trecut dincoace.

(*A plecat cu traista în spate?*) Da, cu o valiză mică. Mama mea naturală era la București, ea lucra acolo. Tata, de la Cernăuți a reușit să treacă, a avut un ghid și a trecut și s-a dus la Bacău, că aveam niște neamuri acolo, Udișteanu

Miliodor, care a fost avocat de meserie, a fost judecător la Hotin. El a fost tatăl soției academicianului Alexandru Balaci. Tatăl meu a lăsat tot acasă, cuptorul cu pâine, mâncarea pe masă... tot.

Mama mea de-a treia, căci mama mea de-a doua, a fost din Brașov și a rămas acolo, n-a vrut să meargă în Basarabia, așa că s-au despărțit, iar tata s-a căsătorit cu rusoaica asta, cu o ucraineană, se numea Alexandra Iermoliuc. Ea a fost chelneriță într-un restaurant și tata se ducea acolo și mânca. Noi copiii stăteam la bunici, la Bădeni. *(Dar mama dumneavoastră, după ce s-a despărțit n-a mai stat în Basarabia?)* Nu, că ea nici n-a fost în Basarabia, ea tot la București a stat, și la Bădeni, la Hârlău a stat, pe urmă se ducea la părinți, la Bădeuți.

(Tatăl dumneavoastră a ajuns deci la Bacău, iar dumneavoastră ați primit o scrisoare de la el din câte am înțeles) Da, și mi-a spus care-i situația. Asta a fost până-n '41, căci în '41 a început războiul. Eu eram pe navă. Eih, domnule, noaptea aia n-am s-o uit cât am să trăiesc. Eram pe undeva pe-aproape de Ismail, ne-am strecurat pe Dunăre cu nava. Am trecut de Reni noaptea și aproape de Ismail era un câmp. Noi eram pe Dunăre cu vapoarele, eram camuflați și nu se vedea nimica. Dom'le, o liniște de mormânt, din când în când greierii cântau și noi stăteam și așteptam ordinu' ăla: „Vă ordon, treceți Prutul!”

Cum să vă spun, simțeau așa o presiune de undeva. Eih, și-ntr-adevăr, când a-nceput războiul... Dimineată a fost, într-o duminică, pe la trei și un sfert au început tunurile să bată, din partea Măcinului.

(Tunurile românești?) Da, tunuri românești, că i-am împins pe ruși, ce mai încoace încolo, că au avut ei blocate pe Dunăre nave pe care noi le scufundam ca pe cutiile de conserve. Noi am avut pe Dunăre cea mai puternică flotă fluvială din lume. Am avut șapte monitoare și nu știu câte vedete rapide, tehnica de-atuncea, care era cu aburi, cu păcură, unu' Ardealul, pe care am fost eu, era cu cărbune, încărcat cărbune. Nu era ușor. Asta a fost tehnica atuncea. *(Și rușii blocaseră atunci Dunărea?)* Da, la Cotu Pisicii rușii aveau acolo nu știu câte nave a lor ușoare ce erau scufundate. Dunărea face un cot, când vii de la Reni, face Cotu Pisicii și așa intri la Galați. Eih, acolo a fost o bătălie groaznică. Tot ce-au prins românii au scufundat. O grămadă de nave sunt acolo, de-astea rusești. Într-adevăr, ne-au bombardat și ei.

(Dumneavoastră n-ați coborât deci pe uscat, ați fost cu navele.) Cu navele am fost, asta până-n '44. *(Trăgeați cu tunuri, mitraliere?)* Da, sigur, am avut pe navă 4 tunuri de 120. Am avut două tunuri de 74, pe urmă mitraliere de 32. *(Care era starea de spirit pe navă?)* Să vă povestesc, în perioada asta, înainte de război, o chestie. Am avut un coleg de școală primară și vecin cu mine pe Cotimani Constantin. Eh, ăsta este primul om care a căzut în prima zi de război. Eu am avut degetul ăsta strivit. O să vă povestesc și asta. Asta a fost într-o duminică, când au venit rușii să ne bombardeze cu aviația. Cotimani era tunar antiaerian și la un moment dat, el fiind acolo, a venit o schijă și i-a sfărtecat mâna. Nu i-a căzut mâna,

da' el s-a dat jos de pe șpardic, comanda superioară unde era timona, a coborât ca să deie cu apă, să se spele, să oprească sângele de la rană. Înainte de asta, noi făceam niște lecții patriotice și aveam un sublocotenent, Ștefănescu mi se pare că-l chema, care ne explica războiul de la Mărășești, eroii, nu știu ce. Și mi-aduc aminte c-a spus odată Costică: „Dom'le locotenent, cum putea omu' ăla, fără o mână, cu stânga să mai arunce grenada? Pe el nu-l durea?” „Eih, nu-l durea”. Și am luat-o așa. Dom'le, acumă când l-a lovit pe el schija, s-a dus și l-a legat sanitarul Dârdere Nicolae, l-a pansat și s-a dus iar la tun, că putea să-i ochească. Și iar a venit un val de avioane și „bum, bum, bum”. Eu eram jos la mașini și la un moment dat el a coborât de-acolo, căci începuse să-l doară, și a venit o bombă. O pală de la bombă l-o tăiat în două. Eh, în timpul ăsta m-a anunțat un coleg: „Du-te și vezi că l-a lovit pe Costică, prietenul tău”. Și într-adevăr, când mă duc pe punte, deși nu era voie, și când îl văd pe el tăiat pe burtă, i-am luat capul pe picioarele mele, l-am sprijinit, căci el era limpede la cap și i-am spus: „Măi Costică, măi, ce faci?” Și spune: „Măi Dudoane”, c-așa îmi spuneau mie, să nu-i spui lui mama cum am murit. Să-i zici că nu știi, că ne-am despărțit. (*Încă mai era lucid?*) Da. Și vine locotenentu' ăsta și Costică îi zice: „Domnule locotenent, acumă pot să spun și eu „Onoare patriei!””. Și-atuncea a murit. Era la noi, la comandă, scris așa, cu litere mari: „Onoare patriei”. Și-așa a murit omu' ăsta, cu gândul că moare pentru patrie. E-un lucru mare. Tineretu' de astăzi nu dă nici doi bani pe ce s-a făcut. Noi am luptat pentru Basarabia, pentru țara asta. Noi am luptat. N-am mâncat în fiecare zi, am răbdat, căci se terminaseră și proviziile de pe vapor și până se-ajungea într-un loc....

Când se putea, bine, când nu se putea iar bine. Dar noi am luptat dom'le și greu de tot am luptat pentru țara asta. Da, și-așa a fost.

Încolo ne-au bombardat la Vîlcov. Nu știu dacă știți unde-i Vîlcov. Vîlcov e la ruși. Vîlcov este ca Veneția. Acolo toate străzile erau canale. Stătea lipoveanu' în casă, pe pat și cu undița pe fereastră (*râde*). (*Apa era de la Dunăre?*) Da, păi de la Vîlcov mai sunt vreo 5-8 kilometri până la Mare.

(*Și ați bombardat acolo la Vîlcov?*) Da, am bombardat acolo cu monitorul Catargiu care apoi a fost scufundat. Da' din ce cauză s-a scufundat?! Din cauză că a căzut o bombă lângă o turelă de tun, care era grea și s-a făcut un dezechilibru. A căzut în mare turela și astalaltă era grea. Erau niște nave cu puntea foarte chiuroasă, groasă-groasă, pentru că erau bombe de 100 și ceva de milimetri și făceau numai așa, ricoșa doar din blindajul ăla. A fost dezechilibrul ăsta și s-a întors cu burta în sus.

Eih, din cauză că era plasă pe navă, căci toată nava era camuflată, din cauza asta n-a putut scăpa nimeni de pe nava asta, n-a putut să iasă nimeni și au murit toți, 122 erau. (*Dumneavoastră pe ce navă erați?*) Eu eram pe Altar. Atuncea trecusem de pe Catargiu pe Altar și ăsta a fost norocu' meu.

(*Cum a evoluat războiul?*) Păi, Basarabia, până-n '44 a fost eliberată. În '43, toamna, eu am fost trimis la școală, la București, să mă specializez în motoare

Diesel, din cauză că trebuia să schimbăm niște motoare pe-acolo. Așa că eu n-am prins 23 August în marină, l-am prins în București. Și m-au trimis în Germania pentru specializare și eu întâmplător am venit în țară din Germania, pe 28 martie și m-a prins bombardamentul acela, pe 4 aprilie, în București, în '44. Și când am venit, îmi spune generalul Zegheru: „Tătarule, nu mai pleci înapoi, nu mai pleci nicăierea, că doar am pierdut războiul!”. I-am spus c-am venit, m-am prezentat acolo, că eram elevul lui. Era în 28 martie 1944.

(Povestiți-mi despre perioada din Germania. Unde ați fost?) La Stuttgart, la uzinele Robert Bosch. Am fost mai mulți acolo, vreo 14-18 inși care ne specializam. Acolo învățam motoarele Diesel. *(Cu ce v-au dus acolo?)* Cu trenul. *(Și ați trecut prin zona unde a fost război?)* Nu. Bombardamente am suportat în Germania, dar noi eram învățați de-aicea cu bombardamentele. *(Cine-i bombarda pe nemți?)* Englezii, americanii.

(Cum erau nemții în perioada aceea?) Domnule, nemții erau distanți, dar instructorii cu care eram noi în contact erau foarte prietenoși. Însă, dacă nu te cunoștea, dacă nu știa cine ești, te punea la rezervă.

(Cum vedeau nemții războiul?) Erau foarte siguri pe ei, știau precis, erau siguri că vor câștiga războiul, nu concepeau altfel. Au fost foarte fanatici. Hitler a fost, după mine, un foarte bun orator, care a imprimat tineretului ideea lui și era firesc să nu vorbești ceva contra lui. Vedeai nuanța aia de bună dispoziție, mâncare cum vroiai, era civilizat. După aia ne-am dat noi seama, când au intrat rușii ne-am dat noi seama de valoarea neamțului de-atunci. Când venea neamțu', el venea la poartă și-ți spunea: „Alo, domnule, ai lapte, ai ouă...”. Și când au venit rușii, rupeau tot, demolau. Asta a fost, o nenorocire pe țara română. La ruși a fost lipsă de educație.

Nemții ne dădeau margarină, atuncia am mâncat eu prima dată margarină, o felie de pâine de se vedea ziua prin ea, de subțire, dar bună.

(Era mai bine în comparație cu regimul din România, când erați la marină?) Nu, nu pot să spun asta, din cauză că noi, prima dată, am primit mâncare foarte bună. Ne-ntreba: „Bă, ce vreți să mâncați?”. Fasole și șuncă, costiță. Ne dădea câte 100 de grame de rom din când în când. Eram foarte bine dotați cu echipament. Aveam așa: pentru bord, pentru lucru: două uniforme, una albă, una bleumarin, pe urmă aveam pentru oraș una albă, una bleumarin, șase cămăși, tricouri de bumbac și de lână, pantofi și bocanci. Eram echipați foarte bine.

(Chiar și în timpul războiului ați fost bine aprovizionați?) Da, dar erau momente când trebuia să rabzi, că nu venea aprovizionarea când vroiai, că nu putea să treacă, trebuia să se ferească de bombardamente.

(Cât timp ați stat în Germania?) Câteva luni de zile, din cauză că eu trebuia să mă-ntorc înapoi. Trebuia să stau cam un an jumate-doi ani și am venit într-o permisie. Am trecut pe la București să anunț că am venit în țară și atuncia mi-a spus generalul Zegheru ce v-am spus. Eu mai fusesem înainte în țară, de

Crăciun, căci cu mine nu prea aveau probleme instructorii căci cunoșteam mașinile, cunoșteam motoarele. Am învățat de-acasă, că noi am avut atelier unde reparam mașini și eu făceam reparații capitale acasă la motoare. Nu era problemă. Eram mai liber și puteam să circul mai mult. De Crăciun știu că am fost acasă, dar de Anul Nou a trebuit să mă duc înapoi, de la Cernăuți.

(Ce-ați făcut după ce ați venit înapoi?) După ce-am venit înapoi am rămas ca instructor la școala de ofițeri și maiștri tehnici auto de lângă podul Constanței. *(Asta începând din 44'?)* Da. *(După ce-ați venit înapoi ați mai participat la război, la lupte?)* Da, în București, ne-au bombardat, că nu mi-au mai dat voie să mă duc înapoi în marină. După 23 august ce s-a întâmplat de fapt: ne-au dezarmat rușii, ne-au luat toate navele, le-au blocat și, mă rog, până la urmă și Antonescu a dat un ordin atuncea că toți care au specialități ca astea care se potrivesc la unități de uscat să fie concentrați. Aicea este o manevră de fracțiune, căci sub Antonescu s-au deblocat navele. Eih, după ce s-a terminat aia, Antonescu a fost arestat, închis și toate cele. Și-au rămas ăștia de la uscat. Toți care-au venit din marină: mecanicii, electricienii au venit la armele de uscat. Eih, și eu am rămas ca instructor la școala de ofițeri și maiștri tehnici auto. Acolo, la ocuparea Bucureștiului, când au intrat rușii în București eram acolo. *(Cum s-a întâmplat?)* Dom'le, mai puțin cu rușii am avut, că rușii au venit prima dată cu divizia Tudor Vladimirescu, pe la comuna Roșu, pe-acolo s-au stabilit ei undeva. Da' cu nemții, care bombardau, ne-mpușcau, trăgeau cu tunurile după noi... Noi, cu școala asta, am fost dispersați din București, că ne feream de bombardamente. După 4 aprilie atuncea, că 4 aprilie ne-a prins încă în București.

(Povești-mi de bombardamentul din 4 aprilie.) Dom'le, cum v-am spus, în 28 martie am venit din Germania într-o permisie și generalul Zegheru îmi spune că nu mai plec înapoi. Am rămas ca instructor acolo, la școala aia. În ziua aia, de 4 aprilie, s-a făcut un exercițiu de apărare pasivă și erau plutoanele, companiile, toți elevii erau repartizați. Se duceau în București pentru eventual ajutor, să nu-i prindă bombardamentul în școală. Eu reparam o mașină a căpitanului Colan și, dom'le, toată lumea s-a dus la apărare, la exercițiu și la ora 9 jumate-zece sună sirenele din nou. Eih, toată lumea a crezut că s-a terminat exercițiul și au ieșit afară, da de unde, că a venit aviația. *(Atunci cine a bombardat?)* Americanii cu englezii. Da știți, era plin cerul de avioane. Și-a început, la Gara de Nord, când a căzut o bombă în casieria centrală zburau hârtiile de 2000 de lei. Școala era mai încoace de gară. Un cupon de cale ferată a fost aruncat peste gară, pe Calea Griviței.

(Cum ați scăpat atunci? Ce-ați făcut în momentul acela?) În momentul ăla eu am ieșit din garaj, unde reparam mașina aceea și așteptam pe unul ca să vie din oraș să-mi aducă un cârbune la ambreiaj, că în loc de rulment de presiune era un cârbune la Chevrolet, că era un Chevrolet polonez. Strigă unul: „Elev, culcat!” Zic: „Ce strigi domnule la mine *culcat?*”, că eram în picioare. Am văzut că strigă tare la mine și-am văzut avioanele alea, m-am culcat. M-a luat pe sus o bombă și m-a dus

vreo șase metri mai încolo, m-a aruncat. Era o bombă care-a căzut în corpul de gară. Praf a făcut, n-a mai rămas nimica acolo. Soldați n-au fost, ei erau plecați, numai o santinelă era care se băgase la adăpost. Asta a fost pe 4 aprilie.

Apoi ne-am dus pe lângă Tărtășești, dar nu mai țin minte cum îi spunea la comuna unde am fost dispersați. După aia nu mai făceam instrucție și am rămas ca un fel de curier, cu motocicletă Zundap, și veneam cu corespondență. Și eram un fel de curier între unitate, școală și marele Stat Major. Eram cu corespondența la București, aduceam corespondență și prea puțin aveam de-a face cu școala. Așteptam ca să se limpezească apele și să vin înapoi la unitate.

(*V-ați întâlnit cu nemți pe drum?*) Da, ne-au prins pe la Băneasa pe-acolo, pe mine și pe încă unul, Zaharia Ionel, care a fost coleg cu mine, dar n-am mai auzit nimic de el. Am reușit să fugim.

Acuma eu am omis ceva. Eu am fost și prizonier la ruși. (*Când și cum ați ajuns prizonier?*) (*Râde*). (*Asta după război?*) Nu, în timpul ăsta, când ocupaseră ei Basarabia. Să fac o paranteză. La un moment dat ne-au prins rușii la Ismail. (*Prin ce an?*) În '42. Ne-au prins rușii. Eram pe uscat. De la navă, nu știu pentru ce, ne-am dus noi pe uscat, da am fost mai mulți. Era marina infanterie și nu mai țin minte ce s-a întâmplat, da ne-au prins rușii, pe uscat. Și ne-au dus la Ismail, ne-au băgat într-o cameră mică, vreo sută și ceva de oameni. Ne-au dezbrăcat și ne-au băgat în niște zdrențe de-ale lor rusești, că noi aveam din stofă haine. N-aveai aer cu atâția oameni acolo. Și era așa, o ușă, un coridor și altă cameră. Au început să ne scoată câte 3-4 și ne duceau dincolo ca să dăm datele: unitatea, ce făceam. Ne scoteau și ne duceau afară. La un moment dat, m-am dus la geam, care era fără sticlă, ca să intre aer și la un moment dat strigă santinela care era afară: „Stai!”. A venit unul cu o motocicletă și a zis: Sioma (care era parola), adică Simion, așa îl chema pe santinelă. Și santinela îi spune în rusește: „Tu ești căpitan?” „Da, da, eu”. Și a proptit motocicletă de perete și a intrat înăuntru și s-a dus în camera aceea, în biroul acela improvizat, să-i ajute pe ăia. Eu am ieșit în coridor să iau aer. (*Deci era și acela rus*) Ăla era rus. M-a întrebat atunci santinela în rusește: „Pleci căpitane?”, iar eu, care știu rusește, am spus: „Da, Sioma, da”. Eu știu rusește, că am fost tălmăci la comisariatul de control. Era noapte și nu mă vedea și eram în uniformă rusească, că ne-a dezbrăcat și ne-a îmbrăcat în zdrențele lor. Aveam o manta până jos. Santinela mi-a dat ideea, căci m-a întrebat dacă plec. A fost inspirația de moment. Santinela era la distanță, mai departe de zidul acela, dar nu se vedea bine, că era noapte și am pus mâna pe motocicletă și cum era vale, m-am dus fără să dau drumul la motor, pân' la Dunăre. Am abandonat apoi motocicletă și-am luat-o spre Reghin, că eu știam locurile. Ajung în linia întâi. Am făcut niște socoteli că ăștia trebuie să deie un atac, ori românii, ori rușii și m-am băgat într-o groapă de proiectil și-am stat acolo. Am pus mantaua pe mine și dimineața, pe la ora 4 am auzit: „bum-bum”, cum începe „distracția”. Auzeam cum trece pe

deasupra infanteria, cu soldații. (*Erau români?*) Români, auzeam românește. M-am ridicat și aud: „Ia uite-l mă!!!” (*râde*). „Nu trageți, nu trageți!”, strigam eu. „Stai mă, că vorbește românește!” (*Au crezut că sunteți rus, nu?*) Păi da, în zdrențele alea. Și zic ei: „Ce-i?” Păi uite, așa și așa. „A, mă, am auzit noi că au prins o patrulă de marină”. Și-am ajuns la Statul Major al lor prima dată și după aia la Galați, la divizia de la Dunăre. (*Și cu ceilalți ce s-a întâmplat?*) Nu știu, nu i-am mai văzut niciodată.

(*Fratele dumneavoastră cel mare v-a povestit ce s-a întâmplat?*) El a fost în aviație. Am fost trei frați, toți trei de meserie mecanici. Cel mic a fost șofer, a avut un ochi, o să vă spun eu. Cel mare a făcut școală de ucenicie la București. El a rămas cu mama. El a fost singurul copil care a rămas cu mama și noi doi am rămas cu tata. El a făcut școala de ucenicie la Leonida, la București și pe urmă a venit acasă. După ce s-a calificat, după ce a ajuns calfă, venea la tata. În '40, când au intrat rușii și fratele mai mic a fost prins acolo.

(*Deci, au fost prinși amândoi frații dumneavoastră.*) Da, au fost prinși la Hotin. Pe ăla mare l-au luat și l-au dus rușii la Donbas, că era electromecanic și el. Am auzit doar, că în '40 m-am întâlnit ultima dată cu el. Ei, în '40 au luat prima dată Basarabia și de-atunci nu l-am mai văzut. Mi-au spus niște oameni că l-au dus la Donbas, oameni care au lucrat cu el acolo. Era mecanic la uzina electrică din Donbas. Fratele mai mic, împreună cu un coleg de școală, Baran, s-au dus pe la Cernăuți și i-au luat rușii, iar pe fratele meu l-a dus la Crasna, în Bucovina, unde era o fabrică de cherestea și l-au dus ca mecanic acolo. Așa mi-a povestit fratele. Cu Baran nu știu ce s-a întâmplat. Interesant este în '41, că el a stat acolo și a fost bine văzut, că noi am făcut meserie. Și eu pe vapor m-am descurcat bine. Când a trebuit să fugă de la Crasna, unde era fabrica lui Mavrocordat, fratele meu trebuia să fie încheietor de coloană, că era mecanic, era depanator, să vadă dacă rămânea vreunul din coloana aceea, când se retrăgea, când a început războiul. Și în loc să o ieie la dreapta, spre Cernăuți, a luat-o la stânga, spre București, spre România, căci el fiind ultimul n-a mai avut cine să-l oprească. A venit cu tot cu mașina rusească, cu un camion. (*Ei mergeau cu mașinile rusești?*) Da, sigur. Și s-a prezentat la o unitate militară. Camionul rusesc era cu sculele lui acolo. Era și un rus cu el care s-a predat și a rămas prizonier aici.

(*Spuneți că a rămas fără un ochi.*) Asta în copilărie s-a întâmplat. El avea obiceiul să se scoale dimineața și să meargă la un dulap cu gheață, care era un fel de frigider, că nu era pe-atunci frigider și lua smântâna și o bea. Mama și cu tata trebuiau ca dimineața la ora patru să se ducă să dea drumul la autobuzele cu pasageri care plecau la Cernăuți. Mama, când termina cu asta, trecea prin piață, cumpăra și puneă în dulap și iar pleca la birou. Eih, fratele, în timpul ăsta se scula, bea smântâna și când venea mama întreba: „Cine-a băut?” Se știa că Mișu, că el era capu' răutăților. Și spunea: „Mă Mișule mă, de ce bei tu smântâna asta?” „Da n-o beau eu”. „Da cine-o bea?” „Dudon” „De ce minți Mișu?” „Cin' ți-a spus că

mint?” „Uite, Sfântu’ Nicolae”. Era o icoană. Și au fost discuții. La un moment dat, ce-a făcut fratele. A luat icoana și cu furculița a scos ochii Sfântului Nicolae. Și a venit mama și i-a zis: „Iar ai băut smântâna?” „Nu-i adevărat”. „Păi mi-a spus Sfântul Nicolae”. „Nu putea să-ți spună el că i-am scos ochii”.

A trecut un timp oarecare, un an - doi și tata construia o aripă la un garaj. Fratele ăl mai mic a luat o sticlă de jumătate și a băgat var în sticlă, a băgat apă, dop și a venit și-a pus-o lângă picioarele mele. Eu stăteam pe o piatră în grădină, sub un nuc și înșiram pe o ață dopuri de la sticlele de bere, să-mi fac centură de salvare, că eram marinar pe-atuncea. Noi aveam camioane care cărau berea de la fabrica de bere la Cernăuți. Fratele meu mânca un măr și stătea la colțul garajului să vadă ce fac eu când o să explodeze sticla. Când a explodat sticla, prima dată a aruncat dopul, după aia s-a înfundat. Eu am luat o piatră de jos să dau în sticla aia, că se mișca. Când a bufnit odată, fratelui meu i-a venit o sticlă drept în ochi... și-a rămas fără un ochi. Și eu eram plin cu var. Ne-a dus la spital, iar doctorul Bordeian a spus: „Ăsta rămâne fără un ochi, da’ ăsta, adică eu, rămâne fără amândoi ochii”. Aveam ochii plini de var. Cum să curețe el varul de-acolo? Și m-a luat o servitoare de-a noastră și m-a dus la o babă și, cu farmece, descântece, a luat din grinda casei niște sămânță de busuioc negru, boabe și mi-a băgat în ochi. Alea se-nvârteau și culegeau varul de pe ochi și ieșeau afară și băga altul și așa mi-am recăpătat vederea.

(Și o perioadă n-ați văzut nimic?) N-am văzut absolut nimic, eram tot legat la ochi și mă ustura, mă durea. Era var fierbinte.

(Și fratele dumneavoastră cu un singur ochi a condus mașina atunci?) A ieșit la pensie după 42 de ani de serviciu, ca șofer. *(I-a dat carnet de conducere, el fiind doar cu un ochi?)* El a spus că în timpul războiului și-a pierdut ochiul.

(Cum a ajuns mama dumneavoastră din Basarabia în București?) Păi să vă spun. Era un deputat, Deleanu, care trimitea fete pentru educație profesională în Austria, la Viena. Mama mea a făcut cursurile astea și veneau la ea fete care trebuiau să se mărite și le preda gospodărie, cum să gătească. *(Unde a făcut cursul ăsta?)* La București. *(Mama dumneavoastră unde se născuse?)* La Bădeuți, în Bucovina. *(Și când a făcut cursurile acestea?)* Când era cu tata. Tata făcuse școala de maiștri la Viena.

Tata este din Bădeni, lângă Hârlău, și au fost 14 frați. Din 14 frați o soră sau două și tata n-au fost învățători, în rest, toți au fost învățători. Una din surorile lui tata a fost măritată cu băiatul lui Slavici. Amândoi sunt îngropați în comuna Roșu, lângă București. Sora lui tata a fost asistentă medicală la Institutul Domnișoarelor Române Ortodoxe, pe 11 iunie, în București. Ea de-acolo a ieșit la pensie, și-a cumpărat casă în comuna Roșu și acolo a și murit. Băiatul lui Slavici, bărbat-su, îi plăcea să beie, era puțin cam... Scria și el nu știu ce, dar nu așa bine. Era mai mult băut. La un moment dat n-au mai stat împreună, dar știu că la

înmormântare l-au îngropat tot în comuna Roșu. Tata n-a vrut să se facă dascăl și s-a dus la Iași, cu doi sau trei ani de școală normală, cum era, fără să-i deie consimțământul bunicul sau bunica și s-a băgat la un unchi de-al lui, ca ucenic la o fierărie, că avea atelier de fierărie, unde se făceau fautoane de tramvaie, de trăsură, căruțe. Și tata făcea fierărie acolo și s-a calificat în fierărie și a intrat după aia ca fierar la o uzină electrică din Iași. A intrat ca fierar. Acuma când făcea el nota de lucru vedeau șefii lui un alt scris, că altfel era când mai sunt 2-3 ani de normală și l-au trimis la Viena și s-a făcut maistru. După ce a terminat el obligația față de uzina electrică s-a dus la București și a lucrat la pirotehnia armatei. (...)

(Pe mama dumneavoastră unde a cunoscut-o?) La Viena, acolo s-au cunoscut. *(După ce s-au despărțit ce s-a întâmplat?)* Mama a rămas în București mai departe. Tata a luat o unguroaică de la Brașov și a lăsat-o și pe aceea că n-a vrut să vină în Basarabia.

(Cum de-a plecat tocmai în Basarabia?) Păi să vă spun ceva. Tatăl meu a fost decorat. *(A luptat pe front?)* Da. Carol I i-a dat medalia. Tata meu, prima dată a lucrat la Hârlău, iar apoi la Botoșani. Când s-au deschis drumurile de la Basarabia s-a dus acolo și a făcut căraușie între Hotin și Cernăuți și a cumpărat de la Casa Regală, a scos la licitație niște mașini și a cumpărat o mașină, un Nagheu. Și fiindcă nu era cale ferată între Hotin și Cernăuți el a făcut căraușie între aceste orașe.(...)

Eh, după '43, când au venit rușii iar în Basarabia, părinții s-au refugiat la Băilești și de-acolo s-au mutat la Craiova și iar a început tata cu autobuzele. Făcea curse între Craiova și București și a mers cumva. Tata a fost la Hotin, în urma decorației ăsteia, președintele Camerei de Industrie și Comerț, cum era atunci. Pe județ a fost. Aici la Craiova am cumpărat o casă, două, ne-au dăruit, iar eu m-am căsătorit.

(Dumneavoastră după ce s-a terminat războiul ce-ați făcut, v-ați dus la Craiova?) Eu am fost un an de zile la Comisariatul de control și am fost repartizat la Geniul marinei și-am ieșit din armată de-acolo cu gradul de maistru și m-am căsătorit la Brăila. Geniul marinei era la Brăila și acolo m-am căsătorit. Când eram la divizia de Dunăre, în '42, părinții mei nu mai erau la Hotin, erau la Lipcani, la moară și am căpătat o delegație și m-am dus la Bălți sau la Chișinău, cam așa ceva, o delegație la un comisariat. Am zis: „Ia să dau o fugă și pe la Hotin”, că eu aveam niște prieteni pe-acolo. Am avut o fată la care i-am făcut curte mult timp, Nadia Colodnițchi, care era fiica unui fierar. Unchiul ei lucra la noi, ca fierar. O fată foarte frumoasă. A fost soră la Spitalul de copii și în timpul rușilor s-a măritat cu un evreu și când au venit nemții au luat-o și-au dus-o la Auschwitz. A avut și un copil, iar copilul și cu bărbată-su au fost băgați la cuptor, iar ea, fiind ortodoxă, a rămas ca soră în cadrul infirmeriei din lagăr. A venit de-acolo. Eu n-am vorbit cu ea, dar au vorbit alții și era zăpăcită de cap de-acolo, nu mai era în toate mințile.

Da, vin odată în delegație, cum vă spun, la Bălți și fug la Hotin că aveam fata asta, aveam colegi și nu mai erau mașinile lui tata ca să mă ducă de la Hotin la Cernăuți, c-am venit cu trenu' pân' la Cernăuți. Mi se pare că părinții mei încă stăteau la Bacău, nu se duseseră la moară. Ajung la Cernăuți, caut o ocazie să mă duc la Hotin, ajung la Hotin, mătușile mele erau acolo, ca acasă, numai fratele meu nu era. Și mi-a sărit sticla de la ceas și spun: „Mă, un ceasornicar pe-aicea mai este?”. Nu mai era niciunul, că erau evreii înainte. „Nu e niciunul”. Am zis c-am să mă duc la Cernăuți și-ntr-adevăr, mă duc la Cernăuți, după ce am stat o zi și-o noapte acasă, și caut ceasornicar. Îmi spune unul: „Numai în ghetou”, unde au fost împrejmuiți evreii, într-un loc care știu că era strada Frângerilor sau Olarilor și întâmplător am găsit în ghetou. Eu eram în uniformă de marină și era un ordin dat de armată să nu se lege de noi nemții. Era un lagăr păzit de nemți. Am intrat în lagăr, mă duc la ceasornicarul acela, era un bătrân acolo și-o bătrână. Bătrâna parc-o văd, croșeta. Și-o fetiță mică, foarte drăguță, ceva extraordinar de drăguță și vioaie, de vreo șase ani sau așa ceva și eu, fiind în uniformă de marină am atras atenția. „Domnu', ai văzut pește mare? Cum e pe mare, cum e pe vapor?”, mă întreabă copilul. Bătrânul spune: „Dom'le așteaptă, după ce termin lucrarea asta îți fac și dumitale”. Eu am stat de vorbă cu copilul ăla și cu bătrâna, în timp ce bătrânul lucra. La un moment dat bătrânul spune: „Eh, de noi nu-i păcat, am trăit cum am trăit, da ce fac copiii!...” „Da de ce?” N-am putut să-mi închipui eu, nu mi-a trecut prin cap că... „Păi s-aude domle' că ne duce de-aicea”. „Unde vă duce?” „În alt lagăr, în Polonia, și-o duce și pe-asta mică”. „Da părinții fetei unde sunt?” „La București”. „Păi de ce nu vin să ieie fata?” „Păi cum să vie, dacă vin aici rămân”. Zic: „Dați-mi fata s-o duc eu la București”. ăia s-au uitat unul la altul. „De unde ești dumneata?” Și spun cine sunt și-l cunoștea pe tata.

N-aveau voie să mă oprească pe mine și am scos-o pe fetiță. Și îmi face ceasul, mai stau puțin și-i spun la fată să nu spuie câți ani are. Am luat fata de mână, fără bagaj, fără nimic și la ieșire se schimbă garda și m-a-ntrebat: „Warum? Kinder?” „Meine Schwester” (*Sora mea*). A întrebat ce-i cu copilul și i-am spus că-i sora mea și că a pus ceasul bătrânul. Am plecat și am dus-o la București, pe strada Plantelor nr. 22, parcă. Știu că mama fetei era medic dentist și el avocat. Eih, când a văzut fata a leșinat mama ei. Ce-o mai fi, nu știu. Și după o lună de zile, trei săptămâni, cam așa ceva, iar capăt aceeași delegație și iar m-am dus la Hotin. Eih, când m-am dus pe la Cernăuți, pe la Hotin, cu o mașină de ocazie, eram sus, nu în cabină, că era ocupată cabina și era un cetățean care mi se părea mie dubios și am văzut, dom'le și pe-o parte și pe alta evrei împușcați de nemți. Era adus un convoi, evrei scoși din ghetou. Un convoi au vrut să-l ducă în Polonia, dar pe unde i-a dus acolo, nu știu, dar am văzut o parte, până aproape de Criscăuți, dacă nu mă-nșel, morți și într-o parte și-n alta, împușcați, pentru că nu mai puteau să meargă. Asta era și soarta fetei.

(*Și nu v-ați mai întâlnit niciodată cu copilul acela?*) Nu, nu mai țin minte cum o chema.(...)

(*Povesteți-mi de Brăila.*) Am fost la Geniul marinei, ca maistru, și eram acolo cu probleme auto. Eu am știut limba rusă și m-au dat la Comisariatul de control și mă duceam pe la casele oamenilor cu rușii și traduceam. Am găsit la unul într-o claie de porumb un tanc ascuns acolo. Când l-am văzut m-am speriat eu. Colonelul rus a zis: „Ia-l!” Pe semne c-a fost turnat. „Dă porumbul la o parte”. Ăla era fierar și-am crezut că-i fac ceva rușii, da’ nu i-au făcut nimic. Au trimis să-l ia, l-au luat, l-au căutat, da’ eu m-am speriat. Zic: „Păi bine mă, ce faci cu tancu’?” „Domnu’ maistru, ce nu-i bun la casa omului?” (*râde*) E și caraghios cumva.

Eih, m-am căsătorit în Brăila. Am ținut foarte mult la ea, dar fata mi-a spus, în timp ce-i făceam curte... Tata ei a fost și el subofițer, plutonier major sau aghiotant, cam așa ceva, la pontonier și era vizavi de Geniul marin și m-a văzut pe mine acolo și mi-a zis să mă căsătoresc cu fie-sa. Și eu am vrut și ea a vrut, însă fata mi-a spus într-o seară: „Dom’le, tu vrei să mă căsătoresc cu tine, tata vrea, da’ eu am un prieten care se cuvine să-l aștept, pe care aș vrea să-l aștept”. Aș, nu cred că mai vine el. Fusesse dus în Rusia. A venit totuși... și a trebuit să divorțez. Și iacătă că sunt împreună și-acum. (*În Brăila?*) Nu, în București. (*Și cât timp ați fost căsătorit cu ea?*) Vreo șase ani. (*Cum se numea?*) Ioniță Marcela. (*În Brăila cât ați stat?*) Până-n ’49. Am lucrat la Uzina Electrică din Brăila. (*În ce zonă stăteați acolo?*) Pe unde este Șantierul Naval, pe Danubiului, pe strada Traiană, la nr.19. (*Și a vrut prietenul ei să o ia de soție, chiar dacă se căsătorise cu dumneavoastră?*) Da, a luat-o, a luat-o și cu un copil, c-am avut o fată. Nu, nu m-am întâlnit cu el niciodată. (...)

În ’49, când a fost recensământul tehnicienilor, m-au trimis și pe mine și m-au scos de la Uzina Electrică și m-au dat la construcții speciale. Și-am fost maistru, șef mecanic pe aerodromul de la Ianca. Acolo am făcut balizajul uzinei electrice, turnarea pistei și-așa mai departe. Am mai fost și la alte șantiere. M-o trimes de-acolo la Șinca Veche unde s-a făcut un depozit subteran de carburanți și de-acolo m-au trimes aici, la Buziaș. La Buziaș trebuiau să facă niște rampe de lansat rachete, în Pădurea Bacului. Am defrișat acolo pădurea și am turnat fundațiile pentru motoare. A venit, în ’55, de la Conferința celor trei sau patru mari puteri, de la Berlin, și-atunci Tito a spus: „Cum să stau eu liniștit când la Buziaș se fac rampe de lansat rachete?” A venit o comisie întreagă aicea și s-a desființat într-o noapte și 18 000 de oameni au trebuit dislocați de-aicea. Au spus că se face numai’ o unitate militară mare, numită Școală de cadre. (...)

(*Când ați venit în Buziaș?*) În ’50-’51 am lucrat la Ianca, pe urmă la Șinca Veche și de-acolo am venit aicea, la unitatea militară de-aici. Eu eram civil. Și aicea m-am căsătorit cu soția mea care-a murit, în ’95 a murit, a avut cancer. (*Ea era din Buziaș?*) Dintr-o comună de aproape. (*Cum se numea?*) Lucreția. Ea a avut

un copil, de la prima ei căsătorie. L-am crescut de la opt ani. Eu n-am mai avut copii. M-am gândit așa: băiatul trebuie crescut, fata mea iar trebuie crescută, că i-am plătit pensie alimentară. (...)

Eu nu ți-am spus că am lucrat la Drăgan. Îl știi pe Drăgan, ai auzit de el? (*Iosif Constantin Drăgan care are universitatea din Lugoj?*) Da. Eu am lucrat 14 ani la el, pe navele lui. El e văr cu nevastă-mea. Și am câștigat destul de bine (*râde*). Am băgat totul în casă. Acum vezi în ce situație sunt.

După ce-a murit băiatul, nevastă-sa a luat și-a vândut casa, dar cu bunăvoința celui care a cumpărat-o am rămas eu aici, că altfel trebuie să mă duc la un azil, că nu știu cât mă mai ține omul ăsta aicea. La fata mea n-am curaj să mă duc, din cauză că eu mai mult aici am băgat, material și obligații morale. Noi am fost crescuți cinstiți, dom'le. V-am spus chestia cu para. Nu exista pardon. (...)

(*Ați fost în vreun partid politic vreodată?*) Niciodată, decât la comuniști, căci am fost membru de partid la comuniști. Dar cum să vă spun, am fost repartizat la Ciudanovița, la minele Duran. Acolo am lucrat vreo doi ani de zile, fără să fiu membru și la un moment dat, când trebuia să intre băiatul la facultate, o venit secretarul și spune: „Nea Tătarule, nu ești membru de partid, nu?” „Nu, nu fac politică” „Da, da la noi trebuie să faci politică. Te-nscrii în partid”. „Să stau de vorbă cu cei de-acasă, că nu știu.” „Nea Tătarule, copilul dumitale nu intră la facultate dacă nu te bagi în partid”.

Am venit acasă și i-am spus lui nevastă-mea și într-adevăr băiatul s-a dus la facultate și a reușit, dar fără loc și un an de zile n-a intrat. Și-atuncea n-am avut încotro, a trebuit să mă fac membru de partid. Eu le-am spus că eu n-am o origine chiar așa de sănătoasă, că tata meu a fost moșier și așa și este domnule, că tata a avut moșie, a avut 300 și ceva hectare de pământ, a avut moară comercială, ateliere, autobuz... a avut avere mare. Nu, nu importa.

Ei căutau un om care să știe și rusește, că erau rușii. Am montat uzine electrice acolo și toate sectoarele astea noi au început să lucreze pe la Băița, pe urmă la Șinca, apoi lângă Vatra Dornei, am lucrat de mi-au ieșit ochii, la stații de compresoare, uzină electrică. (...)

(*Poveștiți-mi cum ați ajuns la Boston.*) Păi acolo ce, am stat puțin, o lună de zile. Costică Drăgan m-a trimis, că are casă acolo. El e cu tracologia și cu chestii de-astea, și cu marketingul. A fost președinte de marketing, pe plan mondial. Eih, și m-am dus acolo să văd instalația și chestii din astea. Era cam spre toamnă. Domnu', la Drăgan m-a preocupat mai mult lucrul pe care trebuia să-l fac. Eu nu m-am plimbat că asta costa și bani... nu pe mine, pe el, da' eu socoteam că și pe mine mă afectează. (*Pe vremea comuniștilor ați fost acolo?*) Da. (*Și v-au dat drumul să plecați așa?*) Păi, să vă spun cum am plecat (*râde*)...

În '70 a venit în țară, prima dată, când i-a dat voie Ceaușescu să intre în țară. Mama lui Drăgan a fost la Lugoj și venea la noi vara, stătea la noi aicea, la

Buziaș. Și, în '70, când a venit, a făcut așa, un fel de petrecere la Lugoj și-atuncea am fost și noi invitați, eu și cu nevastă-mea. În '75 am ieșit la pensie și în '77 îmi spune Drăgan: „Fă-ți pașaport și să vii la mine”. Și într-adevăr, m-am dus la miliție, la Timișoara și-am cerut pașaport. (*râde*). (*Nici nu v-au băgat în seamă*) Da. N-am spus că m-a trimis Drăgan. Era colonelul Vrăbeț. Și iar insist, iar pun formularule. „Ce măi, ce vrei?!” „Dom'le, am făcut un război pentru țara asta, am făcut 45 de ani de serviciu, cred că am dreptul”, strig eu. „Mă, nu te trimit în Italia, nu-ți dau pentru Italia, te trimit la Moscova sau la chinezi”. „Dom'le, a fost Badea Cârțan la Moscova?” „Du-te dracului, nu-ți dau viză. O să te duci în Occident când îmi văd eu ceafa”.

(*Deci i-ați spus că vreți viză pentru Italia.*) Da, dar n-am spus că la Drăgan sau nu știu ce. În sfârșit, într-o noapte sună telefonul: „Hai mă, ce faci?” Era Drăgan. „Uite ce-a spus, că-mi dă ăla pașaport când își vede el ceafa”. „Cum?” Asta era vineri sau așa ceva și miercuri am fost la Timișoara. Când mă duc acolo, la Timișoara, mă vede: „Tovarășu Tătaru, să-mi spui câte intrări și câte ieșiri” „Ce, ți-ai văzut ceafa domnule?” (*râde*) „Hai, lasă domnule, că trebuie să dau raportul la miliție. De ce nu mi-ai spus dom'le că ai pile dintr-astea?” Da' n-am nevoie de pile dom'le, eu am cerut că am dreptul, că sunt cetățean român.

(*Și-ați mers cu soția în străinătate?*) Nu, singur. Ea venea, pleca. Dar prima dată am fost în Grecia, la iahtul lui. Am reparat iahtul, l-am pus pe linia de plutire.

(*De ce n-ați rămas acolo?*) Domnu', cum să rămân?! Cum să rămân!!!! Eu sunt român domnule, indiferent cum o fi pâinea asta, nenorocită la ora actuală, dar eu vreau pâine românească. Toată țara suportă asta. Eih, de ce n-aș suporta și eu. Nu sunt laș. După mine, toți ăia care au plecat în Occident și au întors spatele țării sunt niște lași domnule, niște nulități. Poate să fie capul lor cât de mare, cât de multă cultură să aibă în cap, dacă nu au grijă de țărișoara asta...

Îți spun acum, uite, despre Basarabia. Pentru mine sunt toți o nulitate. Adică cum dai tu din trupul țării?! Domnu' Adi, n-a făcut Gheorghiu-Dej, n-a făcut Ceaușescu, n-a făcut Iliescu ce-a făcut Constantinescu. Nu trebuia semnat actul cu ucrainenii !! (*ridică glasul*). Ucrainenii spun acum: „Ce vrei domnule, așa am moștenit de la frații noștri ruși!” Niciodată, de când e lumea și pământul Bucovinei n-a fost a lor, da de ce-o țâne, pentru ce ?! Poffim ?! Aveți ceva de spus?! De-aia am ridicat troița aia acolo și când o să am bani mai mulți, dacă voi avea, dacă nu, nu. Vreau să scrie așa: „Pentru cei ce s-au sacrificat în urma pactului Ribentropp-Molotov”. Ăștia nu sunt în stare domnule, un tezaur să scoată, nu sunt în stare un tezaur să anuleze. Dacă Iliescu era puțin mai isteț, îl trăgea de mânecă pe Gorbaciov: „Dom'le, pactul Ribentropp-Molotov nu numa' pe țările baltice afectează, da' mă afectează și pe mine”. Și fără nici o discuție, băga armata imediat și gata (*ridică tonul*). Ce se putea întâmpla dom'le, că rușii nu aveau voie să vie. Era momentul ăla.

(În '90 atunci?) Da, momentul ăla trebuia speculat. Constantinescu a spus: „Ah, n-avem pretenții teritoriale”. Cum poate să spună un om cu cultura lui așa ceva, dacă are cultură pentru așa ceva?! Cum poate să spuie dom'le?! Eu nu am cultura lui, dom'le, eu sunt un semidocht, da' n-oi uita pentru nimica-n lume țara. Da, asta este, ăsta sunt eu. Nu știu alții cum sunt, da' eu să plec din țara mea?! Eu aș fi trăit bine, domnule.

(*Dumneavoastră ați fost educat în spirit mai patriotic*) Da.

(*Cum se făcea această educație?*) Domnu', am făcut școala primară în incinta Cetății Hotinului și Rotaru ăsta, Colesniuc (căci ucraineană *colesnic* înseamnă *rotar*) zicea: „Dom'le, mă cheamă Colesniuc, da' eu-s român dom'le, numai rușii m-au botezat așa”. Și: „Copii, voi călcați pe urmele lui Ștefan cel Mare! Asta-i cetatea făcută de Ștefan cel Mare! Așa că s-o respectați!” Ei, și de-aici s-a pornit, ne duceam și făceam curățenie prin cetate, aranjam pe-acolo. (*Asta a fost educația?*) Asta a fost. Astăzi am întrebat un profesor de istorie: „Câte cetăți a avut Ștefan cel Mare?” Nu știa. El a avut cinci cetăți: Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă și Chilia. La Suceava e altceva, că e chiar pe graniță. (*Cele mai multe sunt acum în Basarabia*) Păi da. Astea sunt, pe malul Nistrului.

(*Ce vă mai învăța în afară de acest spirit patriotic? Cum vă educa pentru viață?*) Păi de-aia ne scoteau la muncă în cetate, să ne-nvățăm cu munca. Dom'le, nu era discotecă și nu știu ce (*râde*). (...)

Mircea Druc a fost aicea la Buziaș, la o ședință cu basarabeni. (*În ce an?*) '95-'96. Și l-am întrebat: „De ce? Care e optica moldovenilor, că eu nu pot să-i sufăr, domnu', din cauză că sunt "moldoveni" (*râde*) care-i pupă-n fund pe ruși”. Și Ștefan cel Mare a avut toată Moldova, n-a avut numai două județe. Asta-i ideea lui Stalin, cu Transnistria. N-avem nimic noi cu Transnistria. Asta-i ideea lui Stalin, ca să rupă, să destrame”. Și ei mențin încă ideea criminalului ăla. Nu? N-am dreptate? Și-atuncea l-am întrebat pe Mircea Druc. Mi-a spus și el când i-am spus că trebuia să ocupăm în '90 atuncea, că ne băgam acolo și era ocupat și gata. Că Snegur și cu ăia, sigur că le convine, că au scaun de șefi, că au numai trei-patru județe cât au acolo, cât are Republica Moldova, asta-i altceva. N-am cu găgăuzii ăia nimica. Da, într-adevăr, acolo sunt câteva sate, orașele cu niște români care au luptat contra suedezilor. Carol al XII-lea al Suediei este îngropat la Poltava, în Transnistria. Eih, și-atuncea, țarul Rusiei a spus: „Voi ați reușit aicea, e-al vostru, stați aicea!” Și-au rămas vreo câțiva acolo. Asta nu înseamnă acum, gata să ocupăm noi Transnistria, că Stalin a făcut ce-a făcut. Cum să spun, este o gândire diabolică, că a pus toate uzinele acolo, să deie la moldoveni, să nu știu ce. Așa că, am stat de vorbă cu Mircea Druc și i-am spus. A scăldat-o și el.

(*Practic, dumneavoastră sunteți împotriva clasei politice din Republica Moldova.*) Daaa! Păi ăsta de-acuma, Voronin ăsta, Cioreanu în românește. Într-adevăr Druc a acceptat asta, că trebuia ocupată, că el este pentru unire, pentru unificarea

țării. Cum pot să justifice rușii sau ucrainenii cetățile lui Ștefan cel Mare? Cum pot? Și Insula Șerpilor au luat-o tot abuziv. Tot, sigur. Ăsta e pactul Ribentropp-Molotov, că ucrainenii spun: „Ce vreți domnule, că noi așa am moștenit de la ruși!” (*După destrămarea Uniunii Sovietice*) Da. (...)

(*Sunteți decorat?*) Da, sunt decorat. Asta este o decorație a veteranilor. (*Cine v-a decorat?*) Asta acuma, în timpul lui Constantinescu, când a venit la veterani. Da. Asta e.

Livia Iovescu (n. Grama, 1939, Hârtopu Mic, Basarabia)
Interviu realizat de Adrian Onică (22 octombrie 2010, Timișoara)

„Părinții mei au suferit și viața lor... totul a fost legat de Basarabia”

Mă numesc Iovescu Livia, născută Grama. Pe tatăl meu l-a chemat Nicolae și pe mama, Claudia. Sunt născută în septembrie 1939, la Hârtopul Mic, raion Criuleni. Ca așezare știu că e la vreo douăzeci de kilometri de Chișinău, către Criuleni-Dubosari, aproape de malul Nistrului, în partea vestică. (*Aveți frați, surori?*) Da, am un frate și o soră, fratele este Constantin și este născut în august 1941 și sora e Rodica, născută în septembrie 1944, dar ea este deja născută în România, județul Ialomița. Fratele este născut tot în Hârtopul Mic. (*Povestiți-mi despre familie.*) Familia când a început războiul, luând după ani, a fost o familie tânără, eu având nici doi ani. Tata a fost născut în februarie 1909 și mama în martie 1919, amândoi născuți tot în Hârtopul Mic. Când a pornit războiul ei erau o familie de curând întemeiată. Ca să spun așa, prea multă avere nu am avut că ei au fost tineri. Dar, după cum ulterior am început să îmi cunosc părinții, au fost niște părinți muncitori și agonisind au reușit să-și creeze atunci în puținii ani înainte de război, totuși au putut să-și construiască o casă frumoasă - după cum mi-au povestit, că eu nu îmi mai aduc aminte - și un strict necesar destul de îndestulător.

Am înțeles de la ei că tata a avut și-o moară și din cauza aceasta când au venit rușii în '40, dacă nu îl anunțau binevoitorii, îl împușcau. Că tot a stat ascuns pe la moara aia și într-o noapte s-a tras unde se știa că e patul... s-a tras asupra lui, dar nu era, că el deja fusese anunțat. Și noi în urma acestor evenimente am plecat prima dată... primul refugiu în '40. Ne-am retras cu gândul că după ce se liniștește toată lumea ne întoarcem înapoi. Și așa a și fost. Noi am stat în Ialomița tot cu niște consăteni. Când a fost de dus înapoi, ne-am dus înapoi. (*Asta când se întâmpla?*) Asta a fost în '41: în august s-a născut fratele meu, deci în august noi deja ajunsesem înapoi în Basarabia. Și am stat până a venit iar înapoi războiul, aproape de '44. Când s-a știut că s-a rupt, s-a pierdut ... că deja zvonurile circulau.... se știa de la Stalingrad că e pierdut războiul, noi iar am fugit.

Cum povestea mama, am avut așa o casă, încât camera de zi era așa de mare că au putut dormi peste 50, 60 de soldați. Deci a fost o casă mare... acolo se făceau case din piatră de asta de codru, deci era o casă solidă. Am lăsat totul... îmbrăcată casa, tot. Povestea mama că a avut niște garnișe cu niște flori... S-a lăsat totul și asta știu precis că am plecat cu o căruță cu trei cai, unul era tot de schimb și noi doi copiii în căruță. A fost și un sac de făină, mașina de cusut și covoare ca să

putem sta și ceva de mâncare. Restul s-a lăsat totul și am plecat. Pe drumul când am venit în țară, eu știu că stăteam lângă tata în față, în căruță și mi-a rămas întipărit în minte că un soldat mi-a dat o bucățică de zahăr (*ii dau lacrimile*). Și în ziua de astăzi plâng. Parcă-l văd cum s-a întors, că era pe rânduri și noi cu căruța treceam pe lângă și s-a întors și mi-a dat un pătrățel de zahăr. Deci, eram jalnici. O căruță cu doi copii mici, tata și mama destul de tineri. Atunci spunea mama că pe lângă Ploiești, când au fost bombardamentele alea, a zis că așa era de luminat de puteai coase la lumina aia. Așa erau exploziile... și că soldații, ofițerii tot strigau la tata să lase căruța și să ne adăpostim și nu a vrut, a zis că dacă lasă căruța, el cu ce mai merge mai departe.

Și au plecat tot pe ideea că atunci când se liniștesc treburile ne întoarcem înapoi. N-a fost nici o clipă în mintea părinților că noi vom rămâne aici. Și tot așa cu niște consăteni, ne-am retras în Ialomița în comuna Ulmu. Și acolo s-a născut sora mea. Și tot am așteptat să se schimbe lucrurile și nu s-au mai schimbat. Părinții mei au fost țărani, n-au fost cu școală ca să poate lua serviciu, și deci, după pământ s-au luat. Și în '46, când a fost reforma agrară, s-a știut probabil că aici în Banat este pământ și se împroprietăresc și așa am ajuns noi în Banat, pe considerentul că aici ne dă pământ. Am fost împroprietăriți în comuna Moravița cu 5 hectare de pământ. Țin minte că am venit în '46, că în toamnă eu am început clasa I la Moravița. Fiind împroprietăriți, părinții fiind în puterea vârstei, au lucrat cât au putut. Nu pot să spun că ne-am îmbogățit, dar destul au lucrat. Țin minte că și pe mine mă puneau la lucru că eram cea mai mare. Eu de exemplu duceam calul la prașitoare, poate în ziua de astăzi nu se mai știe. Țin minte că la prima prașilă ajungeam să duc calul de căpăstru, dar la a doua prașilă sau când era porumbul mai mare, eu nu mai ajungeam și mă puneau călare pe cal, pe un țol, că până seara ajungeam cu fundul rană... S-a lucrat cât s-a putut, o dată să ne câștigăm existența și totuși cu gândul că să ne stabilim, să facem ceva.

(Părinții au acceptat ideea că nu se vor mai întoarce în Basarabia?) Păi când au văzut care e situația, practic nici nu au avut timp. Noi am ajuns în '46 la Moravița, în '51 deja ne-au ridicat. Din '50 deja se cam vântura ideea. Odată știu că în Moravița, prin '49, '50, pe un basarabean intelectual, l-au ridicat de pe șosea și în veci n-a mai știut nimeni nimic de el. Noi, basarabenii, am fost vânați încă din '45 când s-a făcut la București o asociație a refugiaților, încă din vremea războiului. Comuna asta din Ialomița nu era departe de București și noi mai aveam cunoștințe la București și această asociație dădea ajutoare. Știu că tata povestea că în perioada '44-'45, când s-a dus odată acolo după niște ajutoare, s-a întâlnit cu o cunoștință care i-a spus: „Nu vă mai duceți, că pe toți care vă prind acolo vă duce în Siberia”. Că acolo era o asociație pentru refugiații din Basarabia și Bucovina. Și nu s-a mai dus. Nu i-a mai trebuit nici ajutoare. De atunci s-a știut ca soarta noastră dacă ne ducem încolo este incertă. Și-atunci au venit aici, au fost împroprietăriți,

am stat în casă nemțească care a fost părăsită și în '51 ne-a ridicat. Chiar dacă mai visau ceva... s-a terminat.

(Pe ce motiv v-au ridicat?) Pe motivul că suntem basarabeni. Țsta a fost la noi singurul motiv, că am fugit de ruși, suntem împotriva sistemului comunist și ăsta a fost singurul motiv pentru care au fost ridicați toți basarabeni de pe o rază de 25 de kilometri de granița cu Tito, cu sârbii. Acesta a fost singurul motiv, că bogăție la noi nu a fost din muncă de țaran. Nu cred că cineva cu brațele în cinci ani de zile să poată ajunge să fie bogat. *(Au venit noaptea?)* O să vă spun mai pe larg, pentru că eu deja în '50 când am terminat clasa a IV-a, clasa a V-a am început-o la Timișoara, liceul Carmen Sylva. Părinții au vrut să facem școală, că au văzut ce greu trăiesc țaranii. Și de asta s-au chinuit să ne dea la școală cum au putut ei, din toată suferința să facem școală. Deci pe mine m-au dat la școală în Timișoara la Carmen Sylva cu gândul că să fac o școală serioasă, că mai puteam să merg la ciclul doi la Stamora Germană. Ei nu m-au lăsat acolo, m-au trimis la Timișoara. În 17 iunie a fost serbarea de sfârșit de an și-am fost aici la Timișoara și am luat-o și pe sora mea care nu avea încă șapte ani. Mi-au dat-o și pe ea ca să vadă Timișoara și serbarea. Duminică seara când am venit înapoi la Moravița cu trenul, am văzut în gară mulți soldați și toată lumea era agitată. Dimineața, pe la două, trei, ne-am trezit cu milițianul și soldații. Au ridicat actele ce le-au avut mama cu tata, buletine.. eu încă nu aveam buletin. Ne-au spus să ne împachetăm în două ore să fim gata de plecare. Nimeni n-a știut nimic, unde, ce, cum. Dar așa de severi au fost că de exemplu, în iunie, țin minte, aveam în grădină cartofi noi cu niște flori mari, nu i-au dat voie mamei să meargă în grădină să scoată cartofi ca să ducem cu noi pe drum. Și cu chiu cu vai m-au lăsat pe mine, eu copil la 11 ani, 12 ani. Ce-am putut eu scoate sau cum am scos eu cartofi. Pe urmă ne-au adunat pe toți la gară la Moravița, acolo erau adunate mai multe sate: Dejanul, Stamora etc. Ne-au suit în vagoane de astea de marfă, cam cum a avut noroc fiecare. Pot să zic că noi am avut oarecum noroc că am fost singuri în vagon. Dar în vagon au fost și doi cai, și vacă, și vreo două oi, și noi. Și după ce ne-am îmbarcat, dar de fapt pe tot drumul... de-acasă, am pornit cu cei doi soldați care ne-au însoțit și în vagon. Ei stăteau cum era ușa vagonului, ei stăteau în față și noi în spate, să nu fugim. Problema asta, că tot m-am gândit ulterior, că totuși au fost animale, cred că le-au dat voie, li s-a dat cumva să aducă apă, dar ceva tot li s-a permis, că altfel nu rezistam aproape o săptămână cât s-a mers. Alții și mai mult, cum nimerea trenul, pe unde cum ajungea. Și știu din povești: tata se cunoștea, se avea bine cu șeful de gară de la Moravița,... bineînțeles că n-a putut să vorbească așa deschis, dar a trecut pe lângă el și i-a suflat destinația trenului. Și era Bucu, dar tata a înțeles Bug. Săptămâna aceea a fost un stres, mare minune că a rezistat atâta și când am ajuns la Bucu și ne-a dat jos... Bucu este pe linia Slobozia-Țândărei, când ne-a dat jos cred că mai mare bucurie pentru el nu era decât că e în țară și nu suntem la Bug.

Și aici, din Moravița, au scos căruțe și ne-au ajutat și am dus la gară cât am putut. După cum am auzit, unii prin alte comune n-au avut voie să ia nimic, nu pot să spun, la noi probabil a depins foarte mult și de forurile din comună. Țin minte că nouă ne-a dat multe căruțe. Două căruțe am avut numai cu porci. Unul a fost așa de gras că până la gară se sufoca. Să nu moară tata l-a tăiat și știu că porcul ăla mare l-a dat la omul care a fost cu căruța.

Deci noi am luat cât am putut. Tata cu mama se vede că nu s-au pierdut, au fost deja trecuți prin refugii. Trecuseră prin greu și au luat cât au putut. Mai ales că li s-a oferit... Țin minte că trecea milițianul călare și întreba: „Nenea Nicolae îți mai trebuie căruță?” Deci au fost niște oameni mai înțelegători, că la alții am auzit că nu.

Drumul... nu mai pot să spun decât atât... când am ajuns în gară la Timișoara, eu, cum plecasem de câteva zile din Timișoara, așa de frumos mi s-a părut când au strălucit turnurile de la catedrală. Era o zi cu soare, era ziua și un soare strălucitor. Mi-a rămas mult timp imaginea asta cu turnurile de la catedrală luminate frumos... Și când am ajuns acolo la Bucu, ne-a dat jos, iar cu soldații după noi, acolo iar ne-au așteptat căruțe de la oamenii din împrejurimi. Am auzit că li s-a interzis să vorbească cu noi, dar probabil că eu am nimerit cu o femeie din Bucu, cu căruța la care am încărcat și tata m-a pus pe mine cu femeia aia cu căruța. Știu că am mers pe malul Ialomiței și femeia aia tot spunea: „Să nu vă apropiați de Ialomița, auzi cum scârțâie, auzi, asta cere om”. Deci la femeia aia îi era milă de noi.

Când am ajuns în locul unde s-a fixat satul au fost niște saivane de oi. Când am intrat în sat, toți a trebuit să fim vaccinați contra țăntarilor, ce era pe-acolo. După ce ne vaccina, ne ducea iar în linie cum era rândul de căruțe. Cum ajungeai..., erau croite drumurile, erau cosite. Ne băga pe drumul ăla și cum ajungeam cu căruța la un par ziceau: „Aici e locul tău”, dincoace treceau... „...locul tău”. Un par și drumul. Mulți au nimerit în miriște de grâu, alții în porumb, noi am nimerit într-un stuf. Până a făcut tata loc ca să ne putem răsuci...- noi copiii în iunie, căldură, cu mâinile goale, tot am fost tăiați și înțepați de stuful acela -. Ne-au lăsat în câmp, un par și un câmp. Prima dată ... colibă... din ce-am avut în căruță, țin minte că un dulap, căruța și un covor peste... aia era acoperișul și primul adăpost. După aceea a început fiecare cum s-a putut, ba un bordei... Toată lumea, mai ales bănățenii, au fost foarte pierduți.

Ni s-a spus că trebuie să facem casă, toți sperau că vin americanii. Zburau niște avioane pe-acolo, gata vin americanii și ne dau drumul. Erau niște visuri... Dar totuși cam după vreo lună s-a început serios și s-au ridicat casele. Casele erau de două tipuri. Pe o parte de stradă era un tip de casă cu o bucătărie și o cameră. *(Așa era proiectul?)* Da, așa era proiectul și pe cealaltă parte erau cu două camere și o bucătărie la mijloc. Astea erau pentru familii cu mai mult de trei persoane, patru sau cinci. Fiecare și-o făcea cum putea. *(Ați primit materiale de construcții?)*

S-a dat partea lemnoasă pentru acoperiș, trei geamuri și trei uși. Am și fotografia casei noastre. Casa noastră tata a făcut-o din pământ bătut și a fost acoperită cu stuf. Era prin apropiere de unde se putea tăia stuf, papură și paie de orez. Noi am picat într-o zonă cu orez.

(Cât timp ați stat în Bărăgan?) Patru ani și jumătate, până când ni s-a ridicat domiciliu obligatoriu. Dar familia mea am mai stat până în '57, în '55 decembrie ni s-a ridicat domiciliu obligatoriu, dar în '56, până s-a organizat, până să vadă unde, cum, cu ce... și în martie '57 am venit înapoi, iar în Banat. *(Ați făcut școala în Bărăgan?)* Da, când am ajuns eram în clasa a VI-a. Școala, primăria... a fost cooperativă, miliția... astea au fost niște sedii care au trebuit ridicate de oamenii cu muncă voluntară. Deci, pe lângă faptul că trebuia în două, trei luni trebuia să-ți faci casa, trebuia să participi și la muncă voluntară să se ridice și astea. Și știu că în primul an școala n-a fost gata decât prin octombrie la sfârșit. Și până atunci ne adunam acolo și ne ducea la muncă.

De exemplu, pe noi ne ducea la o fermă cu tractoarele la 20 de kilometri, la cules de bumbac. Era groaznic. Ne dădeau niște saci care erau de două ori cât noi copiii, că-i trăgeam după noi. Și când scoteam din căciuliile alea de bumbac, că au niște țepi, așa, eram rană, aici la degete, că prindeam bumbacul. Până a început școala. Când a fost gata cât de cât școala, atunci am început, dar asta a fost aproape de sfârșitul lui octombrie. Eu acolo am început clasa a VI-a. Noi care eram în clasa a VI-a, a VII-a, am putut face școală. Dar cei care, de exemplu, au terminat aici clasa a VII-a, n-au mai avut voie să meargă mai departe că primii doi ani nu s-a dat voie să meargă mai departe să urmeze a VIII-a, a IX-a, cum a fost atunci. Și au rămas acasă. Dintre care unii, când s-a dat drumul, au mai făcut în continuare, alții s-au lăsat.

Și generația mea, să zic, când am terminat șapte clase, numai bine a venit un ordin care ne-a dat voie să mergem mai departe la liceu, dar la fără frecvență, nu la zi. Știu că am mers pentru clasa a VIII-a și a IX-a la Slobozia. Și clasa a X-a, deja era anul '55, se mai relaxase situația, noi aveam consăteni în București și nu știu cum a aranjat tata, dar clandestin, m-a dus până la gară mama, singură, la 14-15 ani, am fugit la București. M-am înscris prin cunoștințe tot la seral, dar totuși m-am înscris la un liceu din București, Aurel Vlaicu.

Eu n-am avut copilărie. Când am fost din '46 și până în '51 la Moravița îl ajutam pe tata la câmp, dacă eram cea mai mare. Pe Bărăgan, obligatoriu după ce ne-a dus acolo, eram obligați unul din familie să meargă la lucru la Gostat. Eu, iară, eram cea mai mare. A aranjat nu știu cum și ne duceam la vie. Și un maistru de acolo de la vie, i-a mai fost milă de mine, mă ținea pe-acolo, pe la cramă, mă trimitea în vie, „mai adu struguri” sau „culege struguri și du-i la director”, deci cam așa. Mă ținea să fiu și eu pontată. Că unul din familie lucra.

Ce mi-a mai rămas imprimat din perioada aia, după ce ne-am făcut casa,... era toamnă spre iarnă bine - și încă vreun an a ținut asta- intra peste noi noaptea în

casă, miliția și ne număra cu lanterna, să vadă câți suntem în casă, să vadă dacă nu am fugit. Asta mi-a rămas, lanterna aia în ochi când ne număra.

(Cum se comportau localnicii?) Ei la început au fost mai reținuți, li s-a spus că noi suntem niște oameni periculoși, suntem niște bandiți, cred că nici nu exista cuvânt ca să ne descrie. La început au fost foarte retrași, reci, dar după vreun an de zile... legătura ce o aveam cu ei era când lucram la Gostat.... Lucram în echipe, eram noi echipe separate, dar lucram lângă ei și mâncam împreună, că la prânz ne aducea mâncarea de la cantină, vai și-amar! Totuși, încet, încet au început a se lega niște discuții. Și-au dat seama și pe urmă au avut ce învăța de la noi. Țin minte, la început, în primul an, atunci, că mama cu tata n-au lucrat la Gostat că trebuiau să facă casa și mai aveam rezervele cu care noi am venit de-aici. Dar nu era suficient, mama mi-a spus: „Întreabă-le pe femeile alea, n-au niște pătrunjel, morcov?” Acolo în câmpul în care ne-a aruncat fusese grâul care era cosit, orez, că erau parcele, era un fel de arc și au zis că: „La ei nu se fac morcovii”. Ca al doilea an... că ne-a dat plațul de 1500 metri pătrați cu tot cu casă și loc de grădină. Ei în locul ăla de grădină, în al doilea an noi am avut de toate cele care se cer la o gospodărie. Și-atuncea ei au rămas foarte mirați. Până și mac, pentru că mie, de exemplu, îmi plăcea foarte tare macul. Nu reușea să se coacă, cât îl mâncam. Și atuncea când făcea mama plăcintă cu mac, ei n-au știut ce e. Multe n-au știut. Ei au învățat, i-am ridicat pe toți.

Nu numai faptul că ne-au dus ca forță de muncă, că toate satele astea s-au făcut pe lângă niște gostaturi mari, deci, pe lângă forța de muncă, oamenii ăștia au dus și un pic de educație acolo. Oamenii ăia multe n-au știut. Porcul s-a tăiat, s-a despicat și s-a pus pe sârmă. Când au văzut ce se face din porc,... am o cunoștință care acum este în Germania, este din Stamora, părinții ei și ea au trebuit să stea până în '63 pentru că au fost foarte bogați. Și ajunseseră până la șeful miliției din Slobozia să-i pregătească porcul. Vă închipuiți deci cum erau de bine cotați. La început oamenii au fost mai reci, mai speriați, dar pe urmă au văzut că suntem oameni cinstiți și buni și nu cum ne-au descris ei: bandiți și hoți și nu știu mai ce.

(V-ați întors tot la Stamora?) Nu, că n-am avut voie. Când ne-am întors noi, încă a fost zonă de frontieră. N-am avut voie să ne întoarcem și nici nu aveam casă. Dar tot o cunoștință care a fost cu noi în Bărăgan, dar la Mărculeștii Noi, era din Ciacova, era un sârb, Mladin. El avea două case în Ciacova, una era în sat și una mai în afara satului, cum se zice, la odaie. Și a zis părinților: „Dacă vreți, veniți, stați acolo până vă veți aranja undeva”. Noi am stat până în '57 în Bărăgan, tocmai de aia ca tata să mai câștige niște bani, să adune. Noi când am venit aici în '57 am cumpărat un plaț la Chișoda. Atunci a fost mult 13-15 mii de lei. A fost mult. Dar întâi am venit acolo, fiindcă nu găsisem exact, fix, unde să se ducă. Am stat acolo un an și câteva luni, până ne-am găsit și ne-am mutat la Chișoda, unde am luat o jumătate de plaț cu o clădire vai și-amar, numai să fie jumătate de plaț.

Și, în ziua de astăzi avem o gospodărie mare, plus are și frate-miu gospodăria lui separat, sora mea mai mică a rămas cu părinții în casă și este acum acasă. Eu stau separat, m-am măritat și stau separat. Eu zic că noi am reușit. Greu, dar am reușit. N-am cerut de la stat niciodată nici casă, nici ajutoare sociale.

(Ați mai fost în Basarabia?) Da. Prima călătorie a lui tata a fost prin '66. Până atunci n-a avut voie. Cu prima ocazie, cum a reușit s-a dus. Numai el s-a dus. Și știu că a zis: „Ce să-ți aduc din Basarabia?” Și am zis: „O păpușă tată, că eu n-am avut păpușă”. Și o păpușă mi-a adus și-o am și acum. *(îi dau lacrimile)* Deci asta a fost copilăria, ca eu să am prima păpușă în '66 când eram măritată și aveam copil de aproape patru ani. Și după aceea, după ce s-a mai dat drumul s-a dus și mama și în '70 m-am dus și eu cu familia. Aveam soț și copil care era de șase ani. Asta a fost prima dată. *(Cum vi s-a părut?)* Eu nu îmi mai aduceam nimic aminte. Era o familie destul de numeroasă, la tata au fost treisprezece frați. Am plecat numai noi. În '70 când ne-am dus, i-am spus la tata: „Tata să ne spui câți verișori primari avem ca să le ducem câte ceva, un cadou”. Cincizeci și trei erau numai verișori primari. Aici în România nu avem pe nimeni așa, rude directe.

În '70 am avut mari emoții, cu drumul, granița, vama. Atunci era așa: trebuia să ai o invitație de-acolo. Deci pașaportul, invitația. Când am ajuns acolo obligatoriu a trebuit să mergem la Criuleni, care era raion, să ne prezentăm la miliție cu invitația și pașaportul. Acolo ne-a făcut o fișă. Asta mi-aduc bine aminte că era rubrica cetățenie. Și eu ziceam: „Română”, ea de-acolo, că era o femeie: „Moldoveancă”, că eram născută acolo. Și asta de vreo două, trei ori, până bărbatul-miu mi-a dat un ghionț: „Lasă cum vrea ea”. Așa a fost prima dată. Ne-au arătat neamurile, verișorii casa în care am stat, dar în casă nu am intrat, pentru că în casă tata ar fi vrut să stea o soră de-a lui mama, dar nu i-a dat voie și a stat un străin care a distrus. Pe urmă am mai fost cu excursiile alea de Chișinău.

(Vorbiți-mi puțin de familia dumneavoastră.) M-am căsătorit în Banat, în aprilie '59 cu un bănățean ged-beget, Iovescu Lucian, născut la Murani cu o parte din familie la Fibiș. Soțul a murit în urmă cu 26 de ani. Am un fiu, tot Lucian.

(Ce sunteți mai mult basarabeancă sau bănățeancă?) Bănățeancă pur. Am o prietenă basarabeancă care e mai mare cu treisprezece, paisprezece ani decât mine și ea îmi spune că sunt basarabeancă pârâtă. Deci, eu nu am nici un accent, nimic. Am trăit aici.

Am făcut școala la București și a fost un efort considerabil pentru părinții mei. Am dat la facultate, n-am intrat. *(Ați avut probleme la școală, de exemplu, din cauză că ați fost deportată în Bărăgan?)* Nu declarăm nicăieri. *(Nu vă cerea dosarul?)* Nu căutau așa, bine am dat numai admiterea, dar ne feream, nu spuneam că am fost deportați. După ce am terminat liceul la București, am încercat la facultate, n-am intrat și mergând pe Calea Victoriei cu dosarul în mână, în fața

Poștei centrale din București am văzut un afiș că pregătește la postliceală electromecanici, telefoniști. Eu habar n-aveam ce e și m-am dus și m-am înscris și eu să nu pierd un an de zile. Și am făcut acolo o școală tehnică de poștă și telecomunicații, un an de zile, între '56-'57. Postliceala era aproape ca și o facultate, se dădeau repartiții în toată țara. Și mi-am luat repartiția în Banat, atunci era Regiunea Banat pentru că deja părinții mei au venit în Banat.

(Au suferit părinții după Basarabia?) Au suferit tot timpul. Și când a murit tata, zilele dinainte, tot visa și tot spunea să-l ducă acasă, să-l ducă acasă. Ei au suferit și viața lor, totul a fost legat de Barasabia. Totuși când se spune că unde te-ai născut te trage așa... este ceva. Și mai ales că au trăit atâta acolo, au construit o casă, și-au format o familie, erau pe un drum porniți. Eu pentru că m-am căsătorit și mi-am făcut aici o familie, sunt legată aici.

(Cum a fost cu moara?) Nu pot să știu. Era invidiat, tânăr și se descurca destul de bine. La noi până acum după '90 nu s-a discutat, a fost tabu. De fapt și în instituții, ani de zile am lucrat, douăzeci de ani aproape și nu am știut că cineva a fost pe Bărgan sau că e basarabeancă. Erau subiecte foarte delicate și în familie nu s-a discutat. Ce mai pot să spun, o secvență... Tata avea un aparat de radio și țin minte, văd și acum o cutie mare de baterii. Noaptea mai veneau și ascultau radio, să mai audă noutăți, dar totul era clandestin. Nici noi copiii să nu vedem că are. Totul era ascuns, totul se făcea pe ascuns. Asta a fost viața. Pentru părinți a fost foarte greu și tot timpul au fost cu speranța că se întorc și se întorc. Niciodată n-au gândit că vor rămâne în România. Unde te naști, acolo vrei să trăiești. *(Mama a fost și ea în Barasabia?)* Sigur, imediat cum a putut, s-a dus. Se ducea apoi cu excursii din astea. Deci, dorul de casă nu se potolește niciodată. *(Frații dumneavoastră ce cred despre Barasabia?)* Nimic, mai puțin decât mine sunt legați de asta, că ei nici atât nu-și aduc aminte. Ei trăiesc la Chișoda, de cincizeci de ani. Au și ei familie, numai sora mea e singură, ea nu s-a căsătorit, a trăit până acum cu mama, că mama a murit de șase săptămâni. A trăit 91 de ani jumătate, cu toate chinurile, că vorba aia, asta a fost o viață de chin și peripeții, două refugii, o deportare, să treci printre străini cu trei copii care totuși, iaca mie mi-a dat un liceu, o școală tehnică, la sora mea i-a dat o facultate, ingineră chimistă. Fratele meu n-are numai șapte clase, dar nu fiindcă n-ar fi putut să-i dea, nu i-a plăcut. El s-a făcut electrician.

(Tatăl dumneavoastră când a murit?) În '98, a avut aproape 90 de ani. Au fost oameni care au rezistat.

Declarație.

Subsemnată Grama Claudia născută
Dontu, domiciliată în comuna Fierăra,
Raionul Sîrbia, Regiunea București,
prin prezenta declarație depun jurămintul
meu:

Autobiografie:

Sunt născută la data de 16 Martie 1919
în comuna Hârtoșul-Mic M. R. S. S. din
părinții legitimi Dionesie și Maria Dontu.

În anul 1926-1928 am frecventat ș. Cl. primară
de Stat în comuna Hârtoșul-Mic, având
ca învățător pe Caracu Ghorghe.

După întreruperea școlii până în anul 1935
am lucrat în gospodăria părintească.

În anul 1935 luna Octombrie ziua 20 am
încheiat căsătoria legitimă cu soțul meu
Grama Nicolae în comuna Hârtoșul-Mare
M. R. S. S.

Din căsătoria noastră a rezultat 3 copii.

1.) Lidia născută la 24 Septembrie 1939 în comuna
Hârtoșul-Mic.

2.) Constantin născut la 23 August 1941 în comuna
Hârtoșul-Mic. ^{copie} Căsătoria a fost încheiată în registrul stăruș
civile al Statului Popular din comuna Hârtoșul-Mare ^{R. S. S. R. S. S. R. S. S.} prin acte

3) Pe reconstituire.

3.) Rosica născută la 12 Septembrie 1944 în comuna

Ulmii, Raionul Călăraș, Regiunea București
din comuna Hârtoșul Nou, la data de 19
august 1944 am fost evacuați de către Ar-
mata sovietică, fiind făra de operație,
și transportați în interiorul țării, ajungându-
ne în comuna Ulmu, Raionul Călăraș Re-
giunea București la data de 1. Septembrie 1944, unde
ne-am ocupat cu agricultura până la data
de 20 martie 1946.

În baza legii Reformei Agrare din anul 1945
am primit în comuna Hârtoșul Nou, Raionul Deta
Regiunea Timișoara un lot tip 5 Ha, teren
cultivabil pe care l-am primit în regie proprie,
începând dela 1 Aprilie 1946 - 17 Iunie 1951 când
am fost dislocați stabilindu-ne dinuici la actual
în comuna Timișoara.

Doar pentru care vi mi dau prezenta
autobiografie și o scuzez

Timișoara la 12 Februarie 1953

Leonid Bejan (n. 1918, Poiana, Basarabia; d.aprox. 2005, Timișoara)
Interviu realizat de Roxana Onică (4 februarie 2003, Timișoara)

„Dacă era o nedreptate în sat cine făcea dreptate? Nimeni, doar lacrimile”

Când au venit românii în Basarabia s-a vorbit foarte puțin rusește. Toată lumea vorbea moldovenește. Eu mergeam în satul vecin unde era bunicul și care era un sat de răzeși și lumea nu știa rusește acolo ci numai moldovenește. Era ca o regiune de exil pentru sate. Acolo pământul era locuit de moldoveni, dar rușii, cu expansionismul lor, încet-încet au pus mâna și pe Basarabia, iar când era un sat care se revolta atunci ridica satul, cu popă, cu învățător și îl transmuta din Basarabia.

Poiana este un sat majoritar ucrainean, dar în jur sunt numai sate moldovenești: Guguleștii, unde nu auzi rusește, căci lumea nu știe rusește acolo, după aceea era Sâstaciu, de unde era mama. Mama a fost fiică de țăran. Mai era satul Cobâlnea, unde tata a fost preot, căci din Poiana ne-am mutat după aceea la Cobâlnea. Era Cobâlnea Nouă și Cobâlnea Veche. Și-acuma e tot așa acolo, numai moldoveni. Atunci era Cotigeni, unde erau răzeși, împământeniți de pe timpul lui Dabija Vodă. Oamenii de-acolo se trăgeau din oștenii paznici care erau în jurul Cetății și care păzeau granița. Bunicului meu i se mai spunea Căpitanul Ilie, deci îi rămăseseră niște grade. Noi aveam cândva o hârtie de mazăl, care era tot un grad.

(*În satul în care ați copilarit erau boieri?*) Erau, da. În satul în care am fost eu era boierul Biberi. (*Există și un primar sau boierul era cel ce hotăra?*) Nu, boierul nu se amesteca deloc pe timpul acela. După revoluție boierul a primit 100 de hectare de pământ, față de ce-a avut înainte. (*Țăranii cât pământ aveau, în medie?*) Mai mult de trei hectare n-au avut țăranii. Ei lucrau și la boieri.

Comuna noastră n-a avut așa mult pământ, dar erau alte comune care aveau mult pământ. Totuși 100 de hectare de pământ era mult și nu erau tractoare și trebuia lucrat de oameni. Bineînțeles totul se făcea pe munca țăranului. Asta a fost pe timpul burgheziei moșierești când boierii dominau cu pământul. Pe urmă, pe timpul comunismului a dominat clasa muncitoare, dar care n-a știut să-și păstreze statutul de muncitori. Interesant este că a trecut prin atâtea necazuri și când a ajuns și el la putere a început să fure ca și cel care vroia s-ajungă mai repede boier.

Boierii nu mai aveau pe urmă pondere economică, căci a fost preluată de burghezie.

(*Se țineau sărbătorile în sat la dumneavoastră? Ce pregătiri se făceau?*) Se făceau mari pregătiri și se participa cu toată ființa. Noi stăteam la internat

atuncea, căci era mai ieftin și mâncam lucruri mai slăbuțe. Când veneam acasă mama nu ne dădea așa repede ouă, căci mai era o săptămână până venea Paștele sau Crăciunul și nu putea să-și spurce oalele pentru noi. Nu ne punea deci de dulce și noi am fost învățați să ne reținem, am avut disciplina asta. Noi n-am furat niciodată mâncare din dulap. Stătea brânza și celelalte alimente adunate pentru sărbători, dar mama nu ne dădea dinainte. Eram convinși atunci de ceea ce fac. Acum lumea nu mai e convinsă. Era altfel de gândire și altfel se proceda. Acum se face că așa este tradiția, dar nu mai este vibrația aceea care era înainte. *(Din ce cauză credeți că se întâmplă astfel?)* Din lipsă de încredere. Oamenii, la ora actuală au alte argumente, alte elemente de conduită. Nimic nu este stabil și s-a dezvoltat foarte mult conștiința. Înainte conștiința era mult mai puțin dezvoltată la populație. Oamenii se duceau la biserică, asculta și zicea „Vai ce frumos a cântat popa!” sau „Vai ce frumoasă tătușie (ștergar) i-a pus la mortul cutare!”. Ca și-acuma, în biserici se desfășoară aceste ritualuri, dar nu asta este esența. Esența e Dumnezeu, dar ce e Dumnezeu?! Aici s-a schimbat mentalitatea. Foarte puțini mai cred că vine dracul și te împinge cu furca... Nici țăranii nu mai cred acum așa ceva. *(Credeți că înainte de frică făceau toate acele ritualuri?)* Da, de frică și din convingere. Eram convinși că e așa și le era frică. Omul este născut cu foarte multe instincte care au fost mai tari înainte. Ele au fost combătute și ținute în frâu, iar în momentul când religia a slăbit a intrat democrația, care a venit pentru că așa e evoluția. Sistemul nervos s-a dezvoltat, numărul de informații a crescut.

(Povestii-mi de facultate.) Șase ani am făcut facultatea, unde am avut profesori foarte buni, aproape la fiecare obiect. Eram profesori cu mare dăruire. Interesant este că oamenii în trecut erau foarte corecți. Era un profesor de chirurgie, Cosăcescu, care locuia în spital și mânca mâncarea care i se dădea acolo și era chirurg mare.

(Erau și profesori care făceau și politică?) Unul singur făcea politică, Șumuleanu, care era legionar, în rest nu făceau politică. Dacă făceau erau mai mult democrați de stânga. În timpul războiului sau cu puțin timp înainte de începerea războiului erau două orientări: de dreapta și de stânga. Eu am fost de stânga. Interesant este că am avut totuși dreptate. *(Ați fost înscris în vreun partid?)* Nu, doar ca atitudine.

(Unde ați locuit în timpul facultății?) La gazdă. Când am terminat anul doi am dat concurs de externat, iar ca extern aveam deja leafă. Din '42 eu sunt funcționar. După ce dădeai internatul aveai deja casă și masă asigurată. Dacă am văzut că am și casă și masă m-am însurat. *(Cum v-ați cunoscut soția?)* Fratele meu a fost inginer chimist la fabrica de zahăr din Cernăuți și tatăl ei era maistru acolo și astfel am cunoscut-o pe fiica lui. *(Câți ani aveai când v-ați căsătorit?)* 23 de ani. Eram externist și internist și am căpătat casă și masă gratuite și făceam serviciul de dimineață, de la ora 6 și preluam alimentele pentru spital și făceam tratamente. Era un spital de boli nervoase. De-acolo, la ora 8 mergeam la cursuri. În șase ani de zile

am avut cinci absențe la facultate. N-am știut ce e boala. După ce ne-am căsătorit, a doua zi ne-am dus amândoi la școală, dar cei care au stat și-au chefuit aceia n-au venit la facultate. *(Atunci profesorii puneau absențe la fiecare disciplină?)* Da, la fiecare curs se făcea apelul. La cinci dimineața mă sculam și într-o oră eram gata echipat și la șase coboram, iar până la opt făceam de servici. Eu când mă trezesc dimineața sunt ca un nou născut, bine dispus și gata de luptă.

(Cum ați ajuns din Iași în Timișoara?) Păi am colindat prin mai multe orașe. Am fost medic în toate provinciile. Populația m-a primit mereu bine și n-am avut niciodată probleme cu viața la țară, că și eu am crescut la țară și-i cunosc pe țărani și știu cum să mă port cu ei. Am fost și în Moldova medic, am fost și în Oltenia, unde oamenii sunt aceeași. Cu oltenii m-am împăcat foarte bine, deși dau din gură, dar nu trebuie să-i iei în seamă.

La terminarea războiului, în '45, am dat secundariatul, la Cluj și pe baza clasificării am ajuns medic la Sebeș Alba. Eu nu terminasem stadiul de internat pentru că mă luaseră pe front și-atuncea am făcut o hârtie prin care să-mi aprobe să continui studiile ca intern. Mi-au spus atunci că n-au încă posibilitatea să-mi ofere un loc pentru internist, dar în cele din urmă mi-au spus că au un loc de asistent la Timișoara. Și așa am ajuns la Timișoara.

(Pe front cum de v-au luat?) Păi toată lumea a fost concentrată. Eu știam de fapt că o să fiu concentrat pentru că m-au angajat ca medic de circumscripție pe o durată de timp limitată, adică era scris „la dispoziția armatei”.

În 16 iulie 1944 m-au concentrat la un spital de campanie, lângă Bacău. Dacă n-ar fi fost războiul puteai să trăiești mult și bine acolo. Aveam spital acolo și-i îngrijeam pe răniți. N-am stat mult acolo căci pe 23 august s-a rupt frontul.

(Cum ați devenit chirurg?) Deja venisem de pe front unde lucrasem la secția de chirurgie. Pe urmă am lucrat la Sibiu, la Spitalul Militar, am dat secundariatul în chirurgie și pe urmă am venit în Timișoara ca asistent în chirurgie. *(V-a plăcut să fiți chirurg?)* Mi-a plăcut să îngrijesc bolnavii, să tratez suferința, fiindcă eu am văzut multă suferință, mai ales în satul Poiana în care am fost. Ucrainenii sunt răi la beție și sâmbăta mergeau la cârciumă. Femeile stăteau însă să facă mâncare pentru a doua zi. Soții veneau apoi acasă și-și băteau nevasta și copiii.

Eu m-am născut în 1918, la 15 mai, în comuna Poiana, județul Soroca, Basarabia. Am făcut școala primară în satul unde m-am născut, iar după aceea într-o mănăstire, Kușelovska. Acolo era o profesoară foarte devotată, care fiind în mănăstire nu era măritată și se ocupa în mod special de noi, care ne pregăteam pentru liceu. Așa că am făcut acolo clasa a treia și a patra după care am dat concurs și am ajuns la Liceul Hașdeu din Chișinău. Înainte de asta am vrut să fac școala militară, dar n-am fost primit acolo fiindcă n-am avut înălțime, că am fost printre cei mai mici din clasă. În cele din urmă am crescut la un metru 72, ca să vedeți cum se schimbă structura morfologică a omului. M-am schimbat și ca fire, căci de mic

eram tare bătauş, iar din clasa a V-a m-am cuminiţit. De unde înainte căutam ceartă am devenit fricos şi am slăbit, m-am îmbolnăvit şi m-am schimbat complet. Pe urmă m-am mutat de la liceul Haşdeu la liceul din Bălţi fiindcă era mai aproape de casă.

Noi am fost şapte copii şi era greu pentru părinţi să-mi plătească internat. Tata a fost preot şi mama era învăţătoare, tot acolo în satul Poiana. (*De ce voiaţi să faceţi şcoala militară?*) Mie mi-a plăcut foarte mult chipiul acela cu pământ roşu şi mi-a rămas inima la el şi pe ascuns făceam gimnastică, adică mă urcam pe copaci, coboram ca să mă fac militar.

(*Părinţii v-au influenţat în vreun fel în alegerea meseriei?*) Într-un fel, da, căci noi am fost şapte copii şi tatei i-a fost foarte greu să ne țină la şcoală, căci şcoala era foarte scumpă atunci. Era cam 5 mii de lei pe un trimestru. (*Se plătea şcoala atunci?*) Da, se plătea la internat. Dacă nu plăteai nu te scotea din cămin ci te scotea de la cursuri, nu-ţi dădea voie să mai urmezi cursurile. De aceea, erau puţini oameni care-şi permiteau luxul să facă şcoală şi din această cauză am avut şi puţini intelectuali comparativ cu numărul populaţiei. Majoritatea celor care făceau şcoală erau copii de la oraş.

(*Fraţii dumneavoastră ce-au făcut?*) Cel mai mic a făcut Medicină, ca şi mine, altul a fost inginer chimist, altul a fost preot. Cel mai mare era Victor, născut în 1911, apoi Nicolae, care a fost un preot foarte bun dar a murit de tânăr, de inimă, apoi soră-mea, Valentina, născută în 1916, care a făcut Şcoala Normală şi a fost învăţătoare. Pe urmă a fost Beniamin, care a făcut Agronomia. Am urmat apoi eu, care am făcut Medicina, apoi un frate, care a fost colonel la marină şi Vladimir, cel mai mic a făcut Medicină. (*Cine v-a îndrumat mai mult spre şcoală?*) Mama, dar şi tata.

Din satul meu, Poiana, numai noi am făcut facultate. După aceea am plecat din sat, la Cotigeni, unde s-a născut tatăl meu, un sat de răzeşi.

(*Cum se numeau părinţii dumneavoastră?*) Tata era Victor, iar mama Sofia. (*Unde se născuse mama dumneavoastră?*) Mama era născută la Sestaci şi tata în Cotigeniu Mare. (*Bunicii dumneavoastră ce au fost?*) Țărani. Până în 1860 țăranii nici n-aveau voie să-şi dea copiii la şcoală; nu erau încurajaţi să-i dea la şcolile superioare. Făceau ceva şcoală, dar foarte sumară. Aşa a ajuns tată-miu preot, căci bunicul a avut 8 copii şi numai ultimii doi au făcut şcoală, adică tata, Victor, şi Toma. Asta a fost prin 1860, când deja era voie să se trimită copiii la şcoală, dar nu putea să fie decât preot sau învăţător. Țăranilor li s-au pus mereu piedici, lăsându-i să rămână mereu proşti ca să poată fi conduşi de boieri.

Dintre boieri, dintre cei bogaţi, au fost şi oameni cu carte. Aceştia au făcut de fapt cultură, numai că erau puţini. În Academia Mihăileană de la Iaşi se învăţau lucruri elementare.

(*Cum a fost copilăria dumneavoastră în sat?*) Frumoasă, ca la țăară, între oi, vacă şi boi.

(*Vorbeați și rusește în sat?*) Satul Poiana, unde m-am născut eu, era un sat în care majoritatea erau ucraineni și mai puțini moldoveni erau.

Basarabia era la 5 mii de kilometri de Moscova și Chișinăul era la fel de departe cum e și Siberia. Basarabia era un teren pe care erau deja multe cetăți, dovadă că era pământ românesc, căci o cetate n-o faci nici într-o zi și nici într-o noapte, ci în ani de zile.

Tot ce vedeți intelectuali sunt totuși fii de țărani și sunt într-un număr extraordinar de mare, dovadă că exportăm substanță cenușie în toată lumea.

(*Cum ați ajuns să dați la Facultatea de Medicină?*) Am terminat liceul, ca tot omul, mai cu greu, mai cu corigențe și cu repetenție, căci m-a lăsat repetent în clasa a V-a la limba franceză. Tata nu prea avea bani și m-am mutat de la un liceu, unde am făcut foarte slab limba franceză, la un liceu unde se făcea franceza serios. La primul liceu aveam un profesor de franceză care era chiar francez și nu știa deloc românește și ne desena ce vroia să ne spună, iar când m-am mutat la liceul celălalt am avut un profesor foarte bun, sever și m-a lăsat corigent. Cum n-a avut cine să mă pregătească am făcut și eu ce-am știut, însă n-am știut suficient și m-a lăsat repetent. Mi-a prins însă bine că după aceea am învățat foarte bine limba franceză și mi-a fost de folos în viață, căci la Medicină, la Iași, au fost și cursuri care se țineau în limba franceză, plus că toate cărțile bune erau în franceză. Așa că mi-a prins foarte bine și tot răul a fost spre bine. Atunci n-a fost așa cum se întâmplă acum că dacă un copil rămâne corigent se reped părinții, plătesc și fac totul ca să treacă. (*Existau și atunci meditații private?*) Se dădeau meditații, dar foarte rar. În general, profesorii pe care i-am avut au fost foarte atenți cu obiectul lor.

(*Vorbeați și în rusește?*) Noi suntem moldoveni get-beget, răzeși. De la bunicu' suntem răzeși și mama era la fel. Nu uitați că Basarabia a stat 100 de ani sub ruși, iar tata, pentru a ajunge preot înseamnă că a făcut școala în rusește, iar mama tot în rusește. N-a fost numai atât căci și-au însușit și literatura rusă, care era o literatură extraordinar de bogată. Eu m-am născut însă în 1918 când românii pătrunseseră deja în Basarabia. Când aveam 6 ani toate școlile erau deja în limba română. În primii șase ani, când mă duceam cu vaca și ne întâlneam cu copiii vorbeam, fără să știm, ambele limbi, și moldovenește, și rusește. Mi-a prins bine limba ucraineană pe care am învățat-o. (*Acum mai știți?*) Da cum să nu, căci am cultivat-o. Pot să spun și cum ne tachinam unii pe alții. Ucrainenii ne spuneau: „Moldovean, cap de bou, ține gura să mă ou”, iar noi le spuneam: „Rus, rus paparuz, cine dracu' te-a adus”.

De aceea, basarabenii au o structură diferită, și ca limbă, cu accent. (*Care era portul din satul dumneavoastră?*) Predomina negrul cu alb în portul nostru, dar nu era așa de dezvoltat, cum era în Ardeal. Mai țin minte doar ca prin vis, căci am plecat de mult din Basarabia. (*Mama dumneavoastră se îmbrăca în portul specific satului?*) Nu, căci intelectualii nu mai purtau, dar țăranii purtau. Aveau lucruri

foarte simple. Bărbații purtau un fel de ițari de pânză de cânepă, o cămașă lungă, iar vara umblau și fără ițari, doar cu cămașa lungă și cu brăcinar. Erau oameni foarte săraci, pentru că ei au stat acolo în fața năvălirilor, căci acolo năvăleau mereu tătarii, iar după aceea rușii. Basarabia era și un teren de schimb. Cine câștiga războiul lua Basarabia, dacă se pierdea războiul cu turcii era dată turcilor. Oamenii erau însă foarte săraci.

(Despre răzeși v-au povestit bunicii?) Da. Erau câteva sate de răzeși, nu multe. Ei erau chiaburi, oameni mai cu inițiativă. Pentru anumite vitejii au căpătat pământ, cai sau libertate. De exemplu, noi am avut o bucățică de pădure. Bunicul, ca răsplată pentru faptele sale a căpătat și pădure, ceea ce era lucru rar. Răzeșii aveau gospodării mai închegate și aveau o mare pasiune pentru cai. Caii erau o rasă arabă și ei se străduiau să aibă cai frumoși. *(Câți cai aveau într-o gospodărie?)* Aveau o pereche de cai, dar știu că mereu făceau negoț în piață, la bălci se laudau ce cai buni au. Când se îmbătau ieșea cu bătaie. *(Unde se făcea bălciul?)* La noi se făcea în anumite zile de sărbătoare, de Sfânta Maria, căci atunci era hramul. Satul în care am crescut eu, în Cotigenii Mari, de unde a fost taică-miu, era un sat cu 99 la sută moldoveni, în schimb la Poiana, unde m-am născut și unde tata a fost preot, erau ucraineni și mult mai puțini moldoveni.

Moldovenii erau colonizați, mai ales pe timpul Ecaterinei a II-a. Unii erau colonizați din motive istorice. De exemplu, lipovenii, care au fugit din cauza stilului nou și vechi a calendarului. Când s-a schimbat calendarul ei au considerat calendarul nou ca pe un act nereligios și n-au vrut să serbeze zilele respective. Astfel s-a scindat populația în două. Noi n-am avut lipoveni sus, în partea de unde eram noi, dar în partea de sud și în Delta Dunării au fost lipoveni.

(Răzeșii se deosebeau totuși față de boieri.) Da, sigur că da. Răzeșii erau oameni mai răsăriți, mai deștepți, dar tot fără multă carte. Unii boieri erau boieri doar pentru mâncare, pentru avere, dar erau și boieri culți, cum a fost Bogdan Petriceicu-Hașdeu, care era om de cultură. Pe copiii de boieri nu îi dădeau la școală, că n-aveau unde să-i dea, că nu se obișnuia să-i ducă nu știu pe unde și-atuncea chemau străini să-i învețe acasă. Îi învățau câteva lucruri pe franțuzește și erau practic semidocți.

(Ce vă amintiți din timpul războiului?) Noi ne-am refugiat în '40 și fiindcă eu eram student eram scutit de armată. Eu am plecat pe front numai în '44 și am fost concentrat la Spitalul 21 campanie, care ținea de Compania 6 Sibiu.

În timpul războiului, pe timpul lui Antonescu, țara a fost condusă excepțional, în sensul că în plin război populația n-a suferit totuși de foame și de atâtea lipsuri cum suferă după această revoluție. Atunci s-a făcut față și noi, studenții, n-am știut de mari lipsuri, iar populația n-a resimțit așa lipsurile. Erau și atunci lipsuri, dar lumea se acomodase cu ele și sărăcia era mai mică ca acum.

(Care a fost cea mai bună perioadă pentru dumneavoastră?) Fiecare perioadă a avut anumite particularități. Eu m-am născut în 1918 și am făcut școala

în timpul românilor, când pătrunseseră românii în Basarabia și școlile au devenit imediat românești. Imediat după război sigur că au fost multe necazuri. În 1918 nu era mâncare, și era foarte greu. Oamenii mâncau țărâte. Mama puneă țărâte la covăsit și făcea apoi ciorbă de țărâte. După aceea, cu greu se găsea mălai.

În câțiva ani de zile, când aveam 10-12 ani, situația s-a mai redresat, în sensul că oamenii începuseră să folosească produsele lor. Erau însă lipsuri, că nu erau cai din cauză că-i secerase războiul. N-aveam astfel cu ce să arăm și nu erau așa de multe ustensile ca acum. Ca mentalitate, oamenii erau mult mai ușor de condus, căci erau mai încrezători, mai creduli și mai sinceri în felul lor. Oamenii se înțelegeau mai bine între ei, iar vatra satului a fost păstrată neatinsă, cu obiceiurile proprii. Relațiile dintre oameni erau mult mai umane, căci nu s-a întâmplat ca să fie uciși sau maltratați copiii.

(Se făcea horă în sat?) Se făcea duminica, dar pentru noi de Paște era mai mare bucuria că era un scrânciob în care ne dădeam. Era însă sărăcie multă.

Într-un fel, sărăcia era mult mai mare ca astăzi, pentru că acum pretențiile sunt mai mari. De foame n-a murit însă nimeni atunci. Doar în '47 s-a murit totuși de foame în Moldova și în Basarabia.

Concepția despre viață era bazată mai mult pe tradiție, pe credințele strămoșești cu obiceiuri, cu povești. *(Cine vi le spuneau, părinții sau bunicii?)* În sat, la clacă se spuneau. Când eram copii scărmanam pene pentru pene, scărmanam lână sau dislocam porumbul. Erau mai multe șezători, nu era doar o singură șezătoare. Fiecare casă îi chema pe copii, chema fetele mari. *(Și părinții veneau?)* Părinții nu veneau, da venea tineretul, căci cu această ocazie se și întâlneau tinerii. Era frumos, ceva intim și plăcut. Noi eram cumiți, căci era mult mai multă disciplină la tineret. Dacă făceai gălăgie primeai bătaie, căci bătaia era ruptă din rai. *(Părinții dumneavoastră vă băteau?)* Mama, dar tata mai rar. *(Credeți că și din acest motiv erau mai ascultători copiii?)* Eu cred că omului trebuie să-i dai ceva la timpul potrivit. Degeaba îi dai omului semidocht o carte, că el o vinde, dar dacă este un intelectual atunci o citește cu plăcere. Dacă stai să te gândești, bătaia este și ea un semnal, dacă este motivată, căci copiii mai erau bătuți și fără nici un motiv, atunci când se îmbăta tatăl.

Ceea ce era tragic în Moldova și în general în țara română era faptul că aproape 80-90 la sută erau analfabeți. Omul venea în armată și puneă degetul, căci nu știa să se iscălească. Terminase școala primară, dar nu știa să se semneze. El făcea școala primară de la 6 ani la 10 ani, dar și asta destul de greu se făcea pentru că țăranul nu prea vroia să dea copiii la școală, că îi puneă la treabă. Se ducea cu vaca la păscut, dimineața, cu o trăistuță cu mâncare rece și venea tocmai seara acasă, iar când se făcea mai mare primea altă sarcină. Pentru un țăran familia este o bogăție, nu o sărăcie pentru că el îi pune la lucru.

(Nu era obligatorie școala?) Nu se interesa nimeni pentru că n-aveau interes. Boierul avea pământul cel mai bun și cel mai mult. Până în 1918 țăranii n-au

avut pământul lor, pentru că totul era al bisericii și al boierilor. Până s-a făcut eliberarea, la noi în Moldova, în 1865, oamenii n-au avut libertate, căci totul era al boierilor. Un boier avea mai multe sate și-i exploata pe țăranii de-acolo și aproape că aveau dreptul de viață și de moarte asupra lor. Dacă boierul spunea să fie arestat un țăran era arestat și făcea închisoare, că nu putea să fie în contradicție. Țăranii nu intrau atunci în casa boierului. Ei își scoteau căciula și stăteau cu ea în mână, dar nu intra în casă, vorbea din poartă.

(Dacă era o nedreptate în sat cine făcea dreptate?) Nimeni, doar lacrimile.

(Cum v-ați hotărât să faceți Medicina?) Eu am avut noroc că am avut la liceu un profesor foarte sever, la anatomie și mi-a prins foarte bine. Din 250-300 câți au fost am reușit al 35-lea, destul de bine. Eu vroiam să fac însă Facultatea de matematică.

Într-un sat, ca intelectualii erau cam 4-5 persoane: preotul, învățătorul, preceptorul, șeful de post, primarul sau reprezentantul primarului. *(Câți învățători erau într-un sat?)* Cam vreo 4-5 învățători. La noi era mama și încă trei învățători. Școala se făcea foarte slăbuț pentru că părinții nu erau interesați de școală, iar copilul venea cu lecțiile nefăcute, cât prindea el acolo. Învățătorii nu se omorau nici ei prea mult să-i învețe pe copii pentru că politica era ca țăranul să nu primească școală pentru că dacă făcea școală devenea obraznic. Iarna se venea cu lemnele de-acasă, iar când era prea frig se-nchidea școala. Așa, târâș-grăpiș ajunge în clasa a IV-a și avea 10 ani, când era numai bun de prășit, de sapă, iar până la armată el nu mai punea mâna pe carte. Se ducea apoi la armată unde învăța să tragă cu pușca.

(Gimnaziul unde se făcea?) Gimnaziul se făcea în comună, de exemplu în comuna Cotigeni a fost gimnaziu. *(Erau profesori acolo?)* Da, au fost profesori, însă puțini elevi făceau și gimnaziul. *(Liceul era în oraș?)* Liceul era în oraș, sigur. Cotigeniul fiind comună de răzeși avea gimnaziu, judecătorie, avea doi preoți. *(Cine se judeca pe timpul acela?)* Țăranii, pentru pământ și pentru avere. Mai erau și bătăi între ei. Asta a fost din ce țin eu minte din copilăria mea... multă trudă, multă sudoare, mulți păduchi, multă muncă și multă incultură. Mortalitatea era atunci foarte mare căci toate bolile infecțioase erau în floare, cum era febra tifoidă și multe altele. *(Nu exista nici un medic în comună?)* Medicul era foarte departe, iar nașterile se făceau cu moașe, în nici un caz nu se duceau la spital. Dacă mureau la naștere se zicea că așa a vrut Dumnezeu.

Un alt fapt care mi-a rămas în minte și pentru care m-am făcut și doctor a fost brutalitatea oamenilor. În Rusia, de exemplu, bărbatul nu era condamnat decât dacă îi scotea ochiul nevastei. Noi aveam un vecin care-și bătea nevasta cu cizma. De-atunci s-au schimbat totuși multe. Fiecare regim a adus și părți bune, și părți rele.

România a avut noroc că a avut regi foarte înțelepți și foarte atașați poporului. Când am fost la liceu, la Chișinău a venit o dată regele Mihai. În orice

caz, oamenii aveau un mare respect față de rege. Copiii învățau atunci două lucruri mai deosebite, căci se puneau mare accent pe religie și pe devotamentul față de țară.

Când am fost cercetaș mi-a plăcut tot ce-am făcut. (*Era obligatoriu să fiți cercetaș?*) Nu, doar cine dorea. A fost foarte interesant pentru că, în primul rând căpătam pe bani puțini pălăria aceea frumoasă și cravata, apoi făceam excursii. Făceam și un legământ ca cercetaș. (*Unde erați atunci?*) Atuncea eram la liceu, la Chișinău. Acolo am avut profesori foarte buni.

Când eram la liceu trecuseră deja 12 ani de la Unirea din 1918 și s-au mai modificat, s-au mai așezat lucrurile și a fost o perioadă frumoasă. Era atunci o lipsă de bani foarte mare, căci nu era comerț, nu erau căi ferate, Basarabia fiind străbătută de o singură cale ferată. La noi era rușine să faci negoț. (*Cine făcea totuși negoț?*) Evreii. Dacă vroiai să-ți deschizi o cooperativă el îți făcea concurență. (*Existau în sat prăvălii?*) În general da, depindea și de sat. Când s-a făcut naționalizarea știu că au fost luate magazinele evreiești și au fost date la români, însă românii nu știau să vândă, așa că primeau o rentă și tot evreul vindea.

În comparație cu moldovenii, ardelenii au o situație deosebită pentru că ei s-au adăpat din cultura germană și s-au ridicat foarte mult. (*Ce alte etnii mai erau în satele basarabene, în afară de evrei?*) În sat la noi n-au mai fost alte etnii, ci în sud erau mai mult, iar în nord erau mulți ucraineni. De ce erau ucraineni în Bucovina?! Pentru că erau acolo mănăstiri și aveau pământ bun și au mers întâi ca să muncească, apoi au rămas acolo.

(*Cum ați ajuns în Timișoara?*) În 1946 m-au desconcentrat, mai târziu decât pe alții pentru că eu eram basarabean și atunci basarabenii erau culeși și, ca să nu mă trimită îndărăt, peste Nistru, am rămas în cadrul armatei până în '46. În 16 iulie 1944 m-au concentrat la un spital de campanie și m-au desconcentrat în '46. După ce-am plecat de-acolo am rămas în vânt, căci nimeni nu mai avea grijă de nimic pentru că venise un regim nou și oamenii erau ocupați cu altceva. Atuncea, fiind medic, am stat la ușa policlinicii de la Sibiu și mă trimiteau pe mine la bolnavii care trebuiau tratați al domiciliu, dacă era seara.

Tot în '46 mi-am dat secundariatul la Cluj și m-au numit medic la Sebeș Alba. Deci primul meu post, după război, a fost la Sebeș Alba, căci celelalte le avusesem ca medic de circumscripție.

(*Mergea și soția cu dumneavoastră.*) Nu, căci ea era mai mică. Eu eram anul III când m-am căsătorit și ea abia atuncea dăduse examen. Ea a fost refugiată din Bucovina, a venit apoi la Iași la Facultatea de Medicină și facultatea s-a evacuat la Craiova.

Când am plecat din Iași am primit 3 mii de lei și, având așa de mulți bani, cum nu avusesem niciodată, că leafa mea era de 500 de lei pe lună, ne-am apucat de chefuit cu colegii, la Craiova. Oltenii ne-au primit foarte bine, căci am locuit la oameni în casă. (*Trebuia să plățiți chirie?*) Nu, căci noi eram evacuați. A fost o bună înțelegere. La Sebeș Alba am stat până în 1950.

Acolo era o doamnă care avea un frate doctor care era director de cadre, care atunci era o funcție de bază. M-am adresat acestui doctor care m-a repartizat aici ca asistent la chirurgie și așa am ajuns în Timișoara.

Știu că este un destin. Când se formează o viață umană, fiecare individ vine cu zestrea lui genetică. Dovadă este faptul că un copil are imprimate pe placa de ADN caracterele esențiale, fundamentale. Zestrea genetică nu este numai de la părinți ci de când au fost prima oară ființe pe pământ. Caracterul celui personaj va fi în funcție de cum s-au combinat moleculele. Și-atuncea acesta este un destin, adică este de la început stigmatizat. Dacă eu nu aveam înclinații spre învățătură nu ajungeam la medicină.

Omul se naște cu anumite funcții primare, care sunt de adaptare. Totodată, pe aceeași placă apar și lucruri invizibile, căci așa cum se imprimă caracterele primare, așa se imprimă și cele spirituale. De exemplu, omul de acum nu se poate asemăna cu cel când au venit hunii în Ardeal. Așa nu se pot compara nici copiii de atunci cu cei de acum. Fiecare generație însă a adus ceva nou. Spiritul este o altă formă de materie, dovadă este faptul că există animale care au calități pe care noi nu le-avem. Chiar și omul are unele momente când are anumite presimțiri, neliniști. Există deci forme ale altei forme de materie, care se imprimă pe aceeași placă, numai că nu se vede și n-avem acces la ea. Din acest punct de vedere cultura este un lucru esențial, de aceea se vorbește de cei șapte ani de-acasă. Când omul se naște el este deja format, iar partea spirituală abia atunci începe să se formeze.

Eu, de exemplu, m-am condus după viața și preceptele mamei mele. Eu nu m-am schimbat deloc, nici la mâncare nu m-am schimbat. Mie mâncarea de la oraș nu-mi place, ci-mi place mâncarea țărănească, cum ar fi o ciorbă. Asta te scutește și de timp și ești și sătul. Astăzi stomacul este superdimensionat față de vremurile trecute când omul trebuia să alerge după fructe, după legume.

Dumnezeu e conștiință și omul a câștigat ceva ce nu are nici un animal... conștiința. Dumnezeu este în centrul binelui și prin conștiință omul se-apropie de Dumnezeu, adică de valorile morale, frumoase. Într-o lume în care oamenii sunt civilizați, în care nu sunt crime e bine ca să trăiești. Dacă oamenii ar fi corecți și n-ar lua mai mult decât au nevoie.

(Ce-ați făcut după ce-ați ajuns în Timișoara?) Am ajuns deci în Timișoara unde am profesat 35 de ani, până în '82, am profesat chirurgia, în cadrul facultății de medicină. *(Unde ați locuit?)* Aici, în casa asta. Am venit ca omul sărac, cu nevasta mea, cu două bagaje. N-am avut atunci decât hainele de pe noi. Eu fiind însă de la țară n-am stat degeaba și ne-am aranjat încet-încet. În timpul comunismului am împins și noi roata istoriei cum am putut și noi și asta formează istoria noastră. Și eu am lucrat în comunism, n-am stat degeaba.

(Cum era Timișoara în acele vremuri?) Ca oraș Timișoara era foarte mică. În afară de centru, restul era cu case de un etaj, cum mai sunt casele acelea de pe Calea Lugojului. Practic au fost sate care au fost înglobate, așa cum este de

exemplu, Freidorf sau Calea Lipovei. De-aici, de pe strada George Coșbuc (unde este Fântâna Punctelor Cardinale), până la Facultatea de Medicină, era câmp. Aici a fost și o bucată de cetate.

(Cu ce se circula atunci prin oraș?) Cu tramvaiul, însă nu erau așa de multe tramvaie. Pe vremea aceea în Timișoara au fost o sută de mii de locuitori. Orașul Timișoara avea foarte mulți intelectuali care se înțelegeau bine între ei. N-au fost aici probleme de ură între oameni.

(Aveați prieteni de altă etnie?) Da, da. Eu, prin educația primită, sunt o corcitură în sensul că am vorbit acasă moldovenește, rusește și ucraineană. Eu am fost crescut într-un sistem umanitar, căci mama mea zicea mereu „să nu plece omul nemângâiat din casa ta”. Basarabienii, în mod special, sunt foarte primitivi.

Noi eram patrioți căci ne iubeam țara, așa cum o iubesc și-acum.

(Cum ați fost tratat ca medic în perioada comunistă?) Foarte bine. Eu am fost mulțumit pentru că eu am fost de la țară plecat și am văzut necazurile de la țară și am fost fericit că oamenii se puteau trata. Acuma însă nici eu nu pot să-mi cumpăr medicamentele de care am nevoie, căci costă mult. Lipsa banilor este acum nenorocirea cea mare.

(Ați avut vreo problemă, ca medic, din cauză că erați basarabean?) Am avut mai mult psihologic, căci în buletinul meu era scris „născut în U.R.S.S.”. Asta este singura mea revoltă, ci eu nu m-am născut în U.R.S.S., ci m-am născut în țara românească. Pe urmă am fost foarte șocat de faptul că românii ne-au predat rușilor ca să plecăm în Siberia. Din rudele mele n-a rămas nimeni în Basarabia, ci toți au plecat în Siberia.

(Ați avut cunoștințe aici care au fost deportate în Bărăgan?) Da, cum să nu. Din Timișoara nu prea s-au luat oameni, ci de la sate s-au luat. Părinții unei cunoștințe erau la sat și au fost duși în Bărăgan. Au rămas două fete din acea familie și ele n-au mai avut cu ce continua liceul.

(Ca medic chirurg ce operații făceați?) Eu am avut mai multe specializări și am făcut anestezie și am operat, ocupându-mă mai ales de cutia toracică. Însă mai mult m-am ocupat cu partea științifică și cu cercetarea. *(Se întâmpla să nu reușească o operație?)* Cum să nu. Nu există nici un chirurg căruia să nu-i moară un bolnav. Operația nu se face de unul singur, ci în comun și sunt situații în care nu poți să salvezi pe cineva. De exemplu, accidental se poate tăia un vas și se face hemoragie pe care nu o poți stăpâni. Legea te pedepsește doar când acoperi, dar dacă declari imediat că a fost accident pe masa de operație se face comisie și se vede care a fost situația. De exemplu, un pacient care vine cu cancer în ultima fază, iar dacă nu-l operezi e considerat ca o trădare și-atunci ești obligat să-ncerci. Oricum ești obligat să tratezi un bolnav până la ultima suflare, căci noi nu suntem chemați să decidem cine trăiește și cine moare, ci ne facem doar meseria.

(Cum ați ținut obiceiurile în familie, având în vedere faptul că soția dumneavoastră era de etnie germană?) Nemții sunt oameni excepționali și într-adevăr

am văzut și eu ce-nseamnă *neamț*. Sunt de-o cinste și de-o punctualitate ieșită din comun. Noi ne-am împăcat excepțional. (*Soția dumneavoastră era din Bucovina?*) Da. Socrii mei au stat cu noi în casă, dar n-a fost niciodată nici o discuție. Ne respectam reciproc.

(*Ce sărbători țineți?*) Pe cele ortodoxe, din cauza mea. Noi am respectat foarte mult legile țării.

(*Cum vă petreceți timpul liber?*) Nu prea am avut timp liber, căci noi am fost pentru spital. (*Am înțeles că ați avut și câteva invenții în domeniul medicinei.*) Am avut un prim aparat și pe urmă *batista salvatorului*, care e o chestie simplă. E alcătuită dintr-o țeavă în jurul căreia era lipită o foaie de nailon și cu ajutorul căreia se asigura primul ajutor în respirație. Aici în Timișoara am făcut prima anestezie cu intubație. Tot un tub se bagă în trahee și se leagă de un aparat cu burdof, făcându-se respirație artificială. Acum, în timpul unei operații se bagă acest tub și nu mai poate muri pacientul din cauza lipsei de respirație, căci i se face respirație artificială. Se făcea astfel anestezie cu o substanță, dar i se dădea și oxigen. Am scris și vreo nouă cărți, printre care „Bazele morfo-patologice ale inimii în practica medico-chirurgicală”, „Mediastinul” etc. Am studiat foarte mult.

(*Aveți în Timișoara prieteni basarabeni?*) Noi ne-am ferit unul de altul pentru că basarabenii erau urmăriți și puteam să spun foarte simplu că nu-l cunosc pe cutare, că n-am fost cu el niciodată.

(*Ați mai fi dorit să vă întoarceți vreodată în locurile natale?*) Nu mai am pe nimeni acolo, căci toți au murit. (*Mai trăiește vreun frate de-al dumneavoastră?*) Da, am frați, am nepoți. Un frate mai mic este în București, care a fost în marină. Un alt frate este la Iași.

Nina Vesa (n. 1918, Braniște, Basarabia; d. 2006, Timișoara)
Interviu realizat de Mihaela Sitariu (26-28 august 2003, Timișoara)

„Basarabia a fost într-o suferință greu de spus”

Sunt dintr-o familie cu șase fete și un băiat. Pe tatăl meu îl chema Vasile Moțoc. Este un nume istoric... Am să-ți povestesc și cum a ajuns Moțoc în Basarabia. Moțoc era vistiernic, ministru de finanțe pe vremea lui Lăpușneanu. Și lumea s-a revoltat cum se revoltă astăzi. S-a adunat în fața Palatului și huiduia... atunci a ieșit Domnitorul afară și a întrebat: „Ce vreți?”, iar ei, ce să vreaie? «Capul lui Moțoc» că era ministru de finanțe și strângea dările, cum era pe atunci. Ei credeau că el e vinovat... «Capul lui Moțoc vrem!» Și le-o dat capul lui Moțoc. Asta e o poveste.

O altă poveste: mai erau Moțoci în Moldova. Și aveau un fiu care era student la Cracovia, în Polonia. Și a venit în vacanță acasă și tatăl său îl pune la rând cu servitorii, la lucru, să învețe toate muncile, când o fi el stăpân să știe ce să ceară... și el a învățat de la un servitor să taie lemne. Și el ia și taie, a dat cu barda și-a tăiat degetele servitorului. Atunci i-a fost frică de tat-su și i-a lăsat și a fugit și a venit în Basarabia. Asta e strămoșul meu...

Socrul meu, Vesa, era în armata austro-ungară, că ei sunt ardeleni. Tatăl meu era în armata rusă. S-au bătut în Galiția unul cu altul. Când au devenit cuscari, ce au început să povestească? De război au început să povestească! Și s-a descoperit că s-au luptat unul contra altuia!...

Uite arborele genealogic: din partea mamei: neamul era Stratan, bătrânul Stratan, copii: Mihail și Maria. Maria căsătorită cu Iacob Olednikov, ucrainean din Harkov. Copiii lor: Vasa, căsătorită cu Moțoc și Ecaterina.

Acum din familia Moțoc: Dumitru Moțoc, agricultor căsătorit cu Safta Lupușor; copii: Alixandru, Ecaterina, Ruxanda, Ion și Petrache. Ion, bunicul lui tata meu, căsătorit cu Ecaterina Carceveski, poloneză. Au avut copiii: Dumitru, Sultana, Mihail, Vasile, Maria, Ana. Vasile Moțoc era tatăl meu. Tatăl meu, căsătorit cu Vasa Olednikov...

Aici e o poveste: în satul mamei mele era un militar care era mai mare pe gubernie, pe regiune. Era rus, din Harkov, un om foarte cumsecade. Și mai era familia Stratan care avea o fată, Maria și un băiat, Mihail. El s-a amoretat de Maria. A venit la tatăl fetei și a cerut-o în căsătorie. Și el i-a pus trei condiții: îți dau fata dacă înveți românește, moldovenește, cum se vorbea... nu treci Nistrul niciodată, deci n-o duci în Rusia și îți dai demisia din armată, că eu îți dau atâta avere, că poți să trăiești toată viața. Și el a îndeplinit toate condițiile și a luat-o pe

Maria în căsătorie. Și din această căsătorie s-au născut două fete, Vasa, mama mea și sora ei, Ecaterina.

Când mama mea avea șase ani, mama ei a murit. După un an de doliu îl cheamă fostul socru și îi spune: „Ești liber! Poți să te căsătorești. Ești liber să te duci, dar nu-mi lua fetele.” El a spus că se căsătorește, dar să-i găsească socrul său o femeie care-l ia. Și socru-său i-a găsit o femeie dintr-un sat alăturat și mama nu a știut să povestească cum s-a întâmplat, că pe mama au luat-o bunicii și sora ei cea mică a rămas la Iacov Olednikov și la mama vitregă.

Bunicii au pus-o la treabă de la șase ani: „Du-te și scoate apă și pune în vălău... du-te să dai drumul la vite...”. Bunica nu putea face... Ea aducea lemne, ea frământa pâinea, deci de la șase ani a muncit ceva de nedescris. Iar sora ei, la mama vitregă zburda, se juca pe câmp, deci era o mamă foarte, foarte bună...

Ți-am spus că bunicii ăștia aveau o fată, care a murit, și un băiat. Ce e interesant, băiatul s-a căsătorit cu sora lui tatăl meu, Sultana. Deci, mama și tata nu erau neam de sânge.

Tatăl meu... întâi trebuie să-ți spun caracterul lui: tatăl meu a vrut să facă școală, era foarte înclinat pentru studii. Ai lui erau bogați, aveau pământ mult... atunci toate școlile erau în Polonia sau în Rusia, dar cum ei fugeau de ruși, erau mai apropiați de polonezi, cumva. Tata a făcut ceva, vreo patru clase... La țară știi că e treabă, trebuie să te implici, e treabă... Tatăl meu nu se implica. Nici după ce s-a căsătorit. Mama, săraca, conducea totul, el nu se implica... El a fost primar de câteva ori, când venea Partidul Țărănesc la putere... ți-oi spune și de ce a demisionat. Era la noi Bancă Populară și el era casier la bancă împreună cu preotul din sat care-i era verișor..., așa că nu-l interesa că trebuie de cosit, de semănat, de... Mama umbla după muncitori, după una, după alta, mama, săraca, a tras totul! Și copiii tot au venit, au venit... bine, au mai murit dintre ei, trei au murit: o fată și doi băieți. Am rămas un băiat și șase fete și eram cam din trei în trei ani. Acum mai trăim doar eu și sora mea, Elisabeta.

Eu sunt născută în 1918, la 1 martie, dar nu e data reală pentru că la noi nu se anunța nașterea la Primărie... la noi actele, se făceau la preot, când te boteza. Și eu, după spusele lui mama – mama a spus că ea nu își amintește să fi născut vreodată de Mărțișor, ci mai înainte... și în februarie cândva sunt născută, dar sunt trecută în acte la 1 martie, așa că mă țin de asta...

M-am născut la Braniște, raionul Râșcani, așa-i spune acum, exact pe malul Prutului, unde e hidrocentrala de la Costești, la doi kilometri. La patru kilometri de Prut... acum este Ștefănești, unde s-a născut Luchian, un târg, cu judecătorie, cu spital, cu farmacie; noi toate cumpărăturile le făceam peste Prut... nu era pod... S-a făcut pod, a venit armata și a făcut pod când Basarabia s-a mai ridicat și ea... că știi cum era Basarabia? Rușii o cereau, nu făceau nimic cu ea, românii o luau înapoi, iar nu făceau nimic cu ea... Și tot așa s-a plimbat Basarabia... asta nu trebuie să notezi ce spun eu acum. (...)

Am aici o poză cu intelectualitatea, primii intelectuali din Braniște după ce s-a făcut România Mare: Cristina Nacu, Petrea Voznâi, Dina Gorbatov, Costea Stavros, Vasea Munteanu... e și fratele meu, Serioja, Nadia, Lenuța, apoi Colea Bălțeanu, astea-s Voznâi... deci, ăștia sunt primii intelectuali care au plecat la școală.

Ia uite ce-am mai găsit! Serioja a făcut Litere și Filozofie la Iași. Când s-a căsătorit, uite ce le-a scris la părinți. Merită să citești scrisoarea asta. Citește tare!

„Galați, 1935

Scumpi părinți,

Mă iertați că în calitate de fiu nu v-am scris timp atât de îndelungat. Nu v-am scris nu că am fost rău, ci așa este felul meu de a fi. Lenuța mă ocărește, Nadia la fel. Vă scriu acum fiindcă vreau să-mi schimb viața. Am trăit o viață de mizerie singur, nespălat, nemâncat la timp, într-un cuvânt: într-o completă neglijență. Abia de-mi ajungea leafa pentru cele necesare și foarte bine că nu sunt cheltuitor! Astăzi m-am hotărât să-mi iau un tovarăș de viață, m-am hotărât să mă însor. Aleasa este o fetiță de nouăsprezece ani, săracă ca și mine, dar de o bunătate sufletească soră. Nu are avere, nu are nimic, dar are o bogăție sufletească de care eu am nevoie. Multe fete bogate am găsit și mulți au vrut să mă însoare cu fete bogate, dar nici una nu s-a lipit de mine; nici cu una după judecata mea nu puteam să duc o viață așa cum îmi place mie. Aceasta nu este o fată de rând dacă este săracă. Este fata unui moșier rus. Au fost goniți în întreaga lume de sângeroasa revoluție roșie de la 1917. Îmi pare foarte rău că nu am o fotografie ca să v-o pot trimite. Lenuța și cu Jenică au fost pe la mine și au văzut-o. Lenuța, când va veni acasă, o să vă povestească totul. De Crăciun vreau să vin pe acasă, ca să vă vedeți nora. Acum vă cer binecuvântarea părintească.

Cu drag,
Serioja”

(Spuneți că tatălui dumneavoastră îi plăcea astrologia și ați mai spus că el «era un fel de Caragiale»...) Da, un fel de Caragiale, era foarte vesel și, de exemplu, el niciodată nu i-a spus mamei că borșul e sărat sau desărat. Dacă mama greșea cu prea multă sare în borș, când pune în farfurie, el spunea : « Ehehe, se vede că avem neamuri la ocnă ! » Deci mama știa că a pus prea multă sare... Când nu era sărat, în loc să ceară sarea, spunea: “O, trebuie să facem cumva să mai trimitem ceva neamuri acolo, pe la...” , deci avea un fel de umor...

Când intra cu noi la bal se cânta marșul, că: “Vine Vasile Moțoc cu fetele, vine Vasile Moțoc cu fetele”... și el dansa în rând cu noi, dragă! Mama, săraca, niciodată... De Sfântul Vasile, la Anul Nou era la noi în sat o fanfară din țigani mai

spălați... și pe la zece-unșpe veneau la poartă și cântau. Atunci îi poftea în casă și îi servea... și tata o lua la dans pe mama, cântau un vals...

(Tatăl dumneavoastră știa fazele lunii și să spună timpul legat de aceasta...) Da, da. Spunea exact cum era.

Cum se postea la noi: tatăl meu fuma și când începea postul, închidea cutia în care se ținea tutunul... În post nu puneau o țigară în gură, nu puneau alcool în gură! Postul era post...

Eu eram mai bleagă de fire. Lisa, sora mea care era mai mică mă bătea, îmi lua rochițele, îmi lua chiloții ...

Era în Săptămâna Mare când a venit fratele meu, student la Iași. Și înhăma caii la căruță să meargă la Ștefănești, la cumpărături pentru Paști, dar eu: „Ia-mă și pe mine, ia-mă și pe mine...” Voiam să-mi cumpăr eu, plângeam după teniși. Dar mama nu spunea că mă ia sau nu mă ia... Intră frate-meu și spune: „N-am nevoie de mânz!” Mama spune: „Du-te înainte la pod!”. Eu, repede, pe scurtătură, prin spatele grădinilor, am ajuns la pod. Și era un parapet, dar eram mică, nu ajungeam cu picioarele pe pământ. M-am suit pe parapet și văd că vine frate-meu cu trăsura, cu mama pe scaun... Eu m-am scoborât de pe parapet ca să mă ieie. Dar frate-meu spune: „Du-te înapoi!”. Și mama îmi face semn „Du-te înapoi!”. Când, în spatele scaunului, cine era? Liza! Îmi face așa: sâc!

Eu vin acasă și mă duc în bucătărie și spun: „Dă Doamne să moară mama, să rămână Liza fără mamă!”... intră tata și spune: Ce te-a apucat rugăciunea, ce te rogi așa?”, dar eu spun: „Da, mă rog să moară mama, să rămâie Liza fără mamă!”. Dar spune: „Dar mama lui Liza nu e și mama ta?”... Dar eu când mi-am dat seama ce-am făcut, iar pune-te în genunchi și încep a plânge... „Maică preacurată... să nu moară mama...”

Vezi, acum bătrână le țin minte...

Așa că Lisa m-a dominat. De exemplu, întorcându-mă o dată de la Iași în vacanță venise un preot nou și avea o fată și un băiat, elevi amândoi. Pe malul Prutului era Corso-ul nostru, locul nostru de plimbare, acolo ne întâlneam și ne-am cunoscut imediat cu copiii preotului. Și el s-a amoretat de mine. Și îmi scria scrisori și mi le dădea tot el. Și venea Lisa în urma mea și cum l-a văzut, mi l-a șparlit! Și acum, el îi scria scrisori și mi le dădea mie să i le dau lui Lisa... dar eu nu am suferit de chestia asta, nu m-am legat așa de băieți... Ce dragoste era?! Scrisori sau când se făcea petrecere cu patefonul dansam, nu era așa, ca să te pupi sau să te ții de mână, era totul așa platonice, tot, absolut tot!

Așa a fost cu Lisa. Să spun acum ultima răpire ce mi-a făcut-o Lisa. Ajung la București... Îmi scrie o soră a mea, Valea care făcuse mai înainte școala de laboranți care era unică în țară... La Institutul Cantacuzino s-a înființat o școală, cursurile se țineau în amfiteatrul unde erau studenții. Ieșeau studenții și intram noi.

Trebuia cel puțin patru clase secundare să ai ca să intri la școala asta. Și Valea îmi scrie să vin la București și să intru la școala de laboranți. Eu eram la

frate-meu la Bîrlad. Și eu spun: „Nu vreau să mă duc, nu vreau să fac școala! Nu vreau să văd bolnavi... La spital pute... nu mă duc!” Dar frate-meu spune: „Du-te să vezi despre ce e vorba...”. Când am ajuns în Gara de Nord, Valea mă aștepta: „Măine ai examen de admitere!” Eu, bucuroasă că nu am învățat nimic, nu m-am pregătit, așa nu o să fie de mine... că nu intru!

A doua zi mergem în amfiteatru... nici n-am văzut așa săli... Școala noastră de la Iași era vai și amar, iar la internat unde am stat, vai și amar!

Stăteam în bănci... era o comisie de patru profesori... ajung și eu la rând. La gramatică, o frază fără virgulă și fără punct: Banii sau s-au ruginit sau s-au .. nu știu ce... Am știut care „s-au”/„sau”... La matematică fracțiile ordinare, aducerea la același numitor... am făcut. Când știi, nu poți să nu faci! Cum să stai acolo ca boul! Toate astea le-am știut și am trecut a treia. Vezi soarta?! Era în 1937. Și într-un an de zile, la Institutul Cantacuzino trebuia să trag tare, eram noi laboranții privilegiați cumva că ne-au dat săli...

În holul Institutului era o fântână mică, arteziană, unde puteai să bei apă... eu, înainte de o oră – atunci nu erau pixuri și trebuia să ai călimara, toc, peniță... Am ascuțit un creion chimic și m-am murdărit pe mâini. Și, repede, înainte de veni profesorul m-am dus la fântâna arteziană și m-am clătit pe mâini... Când s-a terminat ora, președintele școlii: „Toată lumea să stea jos, nimeni nu pleacă!” și spune: „Care e dobitocul și animalul acela care s-a spălat de creion chimic în fântâna arteziană din holul Institutului... că noi le-am primit astea foarte greu!” Și face o morală ... „Să se scoale în picioare!”. Am pus capul jos... și m-am ridicat. Și el a spus: „Nu ți-e rușine!...” Apoi a început să mă laude... „Ce frumos că și-a recunoscut vina, că un om care-și recunoaște vina este de caracter...” M-a scos basma curată. Dar băieții de acolo: „Dacă era un băiat să vezi ce făcea cu noi!”

Aveam un profesor de fizică, un moșneguț așa foarte cumsecade și avea o listă cu noi... Venea la oră, se așeza, cu degetul făcea așa: „Nina Moțoc!” Dar când el scotea lista și începea, băieții spuneau: Nina Moțoc! .. La fiecare oră m-a scos la tablă! La fiecare oră! Și explica, mai mult el vorbea... De ce, nu știu să spun! Am fost un copil pe care l-a iubit sau nu știu... Era un moșneguț, putea să-mi fie bunic, foarte cumsecade! Asta a fost povestea mea, asta a fost povestea profesorului de fizică...

Școala de laboranți se făcea un an pentru că era nevoie atunci de asemenea specialiști. Am terminat. În anul acela stăteam la o gazdă în București și sora mea, Valea, mi-a plătit taxele, ea m-a întreținut... (*Câți erați la școala de laboranți?*) Treizeci.

Valea făcuse școala cu un an înaintea mea. Era laborantă la Spitalul Central din București la secția Malarie. Acolo erau sifilitici și li se făcea tratament foarte barbar: li se inocula sânge de malarie. Era o știință mare atunci, dar trec peste asta...

În fine, ea mi-a luat o gazdă, ea îmi plătea gazda, mi-a plătit și Lenuța, sora mea mai mare. Am stat în gazdă tot cu o basarabeancă, Valentina, fata unui brigadier silvic - bogați, foarte bogați, ea primea bani de acasă... Venea la ea un student din sat de la dânsa și o dată a venit cu un coleg. De-aia să spun de Lisa, primul băiat care mi l-a suflat...

Eu m-am amoretat de Kolea Ceaușu, erau studenți... făcea o școală să iasă notar, ASE sau așa ceva... Dar nu tu pupături... eu m-am amoretat de el, era prima mea dragoste! Eu muream după ochi albaștri... și soțul meu era și el cu ochi albaștri.

Odată eram cu Valea care locuia cu mine, cu sora-mea și cu Kolea, în fața Cișmigiului și mergeam spre Universitate. Eu mergeam înainte cu Kolea și se aprindeau reclamele... e foarte hazos: era pâine Gagel, era parfum Coty, pudră și săpun Bob... eu am făcut concurs cu el, cine citește mai repede... Și odată apare acolo: Ola gumi! prezervative erau... dar eu de unde să știu? Și am citit: Gagel, parfum... și citesc: Ola gumi... El spune: „Știi ce e asta?”. Eu: „Știu!” Cum să spun că nu știu, ce-s proastă?! ... Zice: „Și întrebuințezi?” Eu: „E, de când!”. Sora mea cu Valea, în spatele meu auzea ce spuneam eu, cum mă laudam eu... Dar el și-a dat seama...

Când ne-am întors, sora mea, Valea să mă pleznească: Nu ți-e rușine!... și când mi-a spus ce era, o lună de zile nu am vrut să-l văd! Așa rușine îmi era...

S-a terminat școala și a venit vacanța. Eu m-am dus la Valea, așteptam repartiția la absolvirea școlii... A trecut pe la noi să-și ia rămas bun și mi-a spus să îl duc până la tramvai. L-am dus până la tramvai, el o lua spre gară: „Dă-mi voie să te sărut!” „Cum să mă săruți?! Aici în stația de tramvai?” M-am supărat pe el. Și așa ne-am despărțit. Nu mi-a scris toată vara nimic. El era din Cahul.

Eu stăteam la Valea și așteptam repartiția. Spitalul din Timișoara unde director era doctorul Corcan, foarte renumit, care a făcut studiile la Strasbourg, la Paris a înființat un laborator. Și directorul a cerut de la școala de laborante din București „o laborantă”, chiar așa „o” pentru că trebuia să mai stea în cameră cu cineva, o fată... „O laborantă bine pregătită”. Primește Valea telefon să mă duc la școală. Dar Valea spune: „Lasă că mă duc eu, că eu știu spitalele din București. Pentru repartiție te cheamă!”. Vine Valea: „Dragă, ești repartizată la Timișoara!” Iiii, dă-te pe plâns! Cum?... Dacă te uiți pe hartă la Bălți, în Republica Moldova acum, lângă Ștefănești din România... și Timișoara tocmai în partea cealaltă. Pentru mine era la capătul lumii!

Eu nu am dormit niciodată singură, noi acasă dormeam câte două în pat... La Internat, la Iași, tot două în pat, cu Valea, ea era mai mare decât mine cu două clase.... La București cu cealaltă Valea... Eu singură în cameră sau în pat, nu am dormit decât la șaptezeci de ani când a murit soțul meu! Totdeauna am dormit cu cineva, ori în cameră, ori în pat, din familie...

Am spus că nu mă duc, nu mă duc, dar secretarul școlii a spus: „Las-o să se ducă, să onorăm adresa, stă o lună de zile, ia salariul... și ai cuvântul meu de onoare că eu o repartizez la București!”. (*Dar de ce, nu erau locuri în București?*) M-a ales pe mine în urma adresei de la Spitalul de copii... (*Dar de ce tocmai pe dumneavoastră?*) Nu știu. Acesta știe! (*arată în sus*). Și cu cine să vin? Vin cu un cumnat al meu, care era șef de gară la Verești, ca să nu vin singură.

Ne dăm jos la gară și venim pe jos... Am întrebat unde e spitalul de copii. Am venit pe lângă parc, am intrat în holul spitalului, era portarul. A venit administratorul și a spus că directorul la ora nouă vine, așa că mai trebuie să aștept... Eu, cu băgăuțul, cu pălărioara...

Toată lumea pe la geamuri se uita: A venit laboranta nouă...

Dar cumnatul a spus că trebuie să plece, că avea tren înapoi. Mă predă administratorului să mă prezinte directorului... Când el a vrut să plece: „Jenică, ia-mă acasă, Jenică, ia-mă acasă!” Plângea și portarul de mila mea...

Jenică o plecat. Eu am așteptat până a venit directorul. M-am prezentat și i-a spus administratorului să îmi dea o cameră... administratorul a spus: Deocamdată nu am decât în cameră cu Olga, care era dactilografă.

Am stat cu ea... seara ne-am dus la film, la Apollo, în parc. Ce înseamnă tinerețea! Era pe 3 septembrie.

Și am avut salariu o mie opt sute de lei, plus masă, casă... un kilogram de zahăr era șase lei. Eu cum purtam pantofi de la surori, pardesiuri de la surori, m-am îmbrăcat ca o păpușă! Erau pe Corso aici multe prăvălii, mi-am cumpărat palton, tot din banii mei!

După mine a venit Lisa la școala de laboranți și ea abia a trecut, abia a intrat la examenul de admitere cu pile...

Când a început anul școlar, Kolea, pe care l-am lăsat în stația de tramvai, a venit să mă caute, a venit la Valea. Când intră în casă, exact așa mi-a scris el: „Am venit la Valea și primul drum a fost să te găsesc pe tine. Când am intrat în casă am găsit o Nină mai veselă, mai...”. Toate „mai”! Pe Lisa! Lisa știa că e fostul meu... s-au amoresat.

Ea era mai bondoacă, mai plinuță... El îmi scria scrisori de dragoste mie și îi făcea curte și lui Lisa. Eu când am aflat, am întrerupt... Între timp, Lisa a întrerupt... Numai că mi-o stricat... De ce mi-o stricat?!... Și eu l-am iubit ani de zile pe Kolea, nici nu îmi mai scria... în fiecare băiat îl vedeam pe Kolea!

(*Cum vi se părea Timișoara?*) Păi intrai într-un magazin, în patru limbi îți vorbea: în sârbește, românește, ungurește, nemțește. Îți făcea pachetul și erau niște băieți, *boy* se numeau și îți duceau acasă cumpărăturile. Dar eu nu făceam așa cumpărături! Era un bețișor așa mititel, lega pachetul și tu îl luai... nu era sacoșă... Era o civilizație de nedescris!

Pe urmă a venit Opera din Cluj... am fost la Operă, toate ariile le știam! Deci, am semănat spre tatăl meu, nu spre muncă, spre gospodărie, ci spre cultură!

M-am acomodat... așa un salariu bun și așa un oraș civilizat... Camera mea era la spital, la etajul doi. Nu erau saloane de copii. Și deasupra, unde erau geamurile alea era o terasă unde făceam plajă, aveam duș...

Eu ce făceam? Făceam hemograme, făceam fecale, făceam spută... Și laboratorul l-am condus eu cu medicul pediatru... când nu voiam să-mi iau răspunderea, îl consultam și îi spuneam... Erau multe meningite tuberculoase atunci în Banat, ceva de nedescris! Era un aparat, un tub gradat. Și făceai puncție, puneai lichidul în el și când se forma ca o ață, deja știai că e tuberculoză. Și eu luam cu ansa, puneam pe lamă și coloram și vedeam ... Și eu am condus laboratorul aproape zece ani, până la înființarea Medicinei.

Au fost acum o sută de ani de când e spitalul de copii. Și eu am fost invitat special... eu sunt într-o carte și acolo scrie despre mine.

Soțul meu s-a născut în 7 aprilie 1910, îl cheamă Viliam pentru că atunci era Austro-Ungaria ... Pe socrul meu îl chema Romulus Vesa. Când s-a născut soțul meu, tatăl lui s-a dus la Primărie la Tătărăști să-l înscrie și acolo ungurul, când l-a văzut... „Vesa bacsî, ce ai?” „Un fiu.” „Fiu? Atunci Vilmos să-l cheme, ca pe împăratul!”. Și lui i-a fost frică să îi mai spuie că a vrut să-i puie numele Niculae. Și a ieșit Viliam. Și asta e povestea numelui lui...

Eu când m-am căsătorit... „Ce, te-ai căsătorit cu un evreu, dragă? Sau cu ungur?” Dar soacra mea era moață, de la băile de aur... frații ei la minele de aur au lucrat. Pe ea o chema Floarea Adam.

Eu l-am visat pe soțul meu la unspe ani. Și cum l-am visat îmbrăcat, așa l-am cunoscut! Foarte interesant!...

Sora mea cea mai mare a terminat școala la Chișinău și a fost repartizată în sat la noi. Și am fost eleva ei la școala primară. De ce am fost eleva ei? Am avut un învățător bețiv și toamna, când să mă duc la examenul de admitere la Iași, tata i-a spus lui frate-meu: „Măi băiete, ia vezi, fata aceea ce știe, mai pregătește-o...”. Eu, tufă! Și atunci a spus: „Nu, lasă să repete încă o dată clasa a patra, că vine la Lenuța și o pregătește altfel.”...

Sora mea fiind învățătoare în sat, se făceau cercuri pedagogice. Se ducea toți învățătorii acolo, se făcea procesul verbal, cu inspectorii și după-aiia era guliai, petrecere... Dar sora mea îi spune lui tata - aveam un băiat în curte, un vecin care ne ajuta - „Dă-mi-l pe Leonaș și căruța și caii noștri că nu vreau să rămân la petrecere. După ce se face procesul-verbal eu mă întorc... a doua zi noaptea trebuia să plece la Bălți, pe la trei noaptea. Și tata i-a dat, i-a pus frumos scaunul în față la trăsură... Dar eu: „Ia-mă și pe mine, ia-mă și pe mine!”. Și m-a luat. Și eu cu Lenuța mergeam la cercul pedagogic la șapte kilometri de satul nostru. Nu era șosele, era drum de țară, praf... Pe când coboram la o vale... și la vale caii se țin puțin... în fața noastră venea o trăsură cu doi cai albi, cu ceva bărbați înăuntru. Și mergeau ăia și au făcut un praf de nu s-a mai văzut nimic! Dar Leonaș îi spune lui

Lenuța: „Domnișoara Lenuța, dacă vrei să-ți visezi mirele, numără o sută de cai albi, într-o săptămână, cincizeci de cocoși și poartă oglinda și pieptenul cu care te piepteni dimineata în buzunar, timp de o săptămână!”. Dar eu am venit acasă și când a dus-o tata pe Lenuța la Bălți m-am rugat să mă ia și pe mine. Și m-a luat. Era sfârșitul lui iunie, când se termină școala... Lumea ara, prășea, caii... Numai dacă avea o pată albă, eu îl număram... de unde să iau cai albi? Dacă avea la picior o pată albă numai sau...

La dus și la întors tot aceiași cai i-am numărat! Și în sat am numărat cocoși de nu știu câte ori aceiași cocoși... deci, nu m-am ținut după regulă, așa cum i-a spus Leonaș lui sora-mea. Oglinda și pieptănul le-am purtat. Duminica seara îmi pun oglinda și pieptănul și ce visez? Noi aveam un pârâu, dintr-un izvor creștea un pârâiaș care mergea până la Prut. Peste pârâul acela noi săream și mergeam la școală. Drumul de acasă până la școală era peste pârâul acela. Pe malul pârâului, o groapă. Și-n groapa aia un băietan. Dar eu voiam să visez un băiat de o seamă cu mine, mirele meu. Dar am visat un băiat cu mult mai mare. Cum era îmbrăcat? În cămașă cadrilată, care atunci nu se purta, cu mânecile suflecate, cu pantaloni bufanți și cu cizme. Și acum îl am în ochi visul!

Au trecut anii... aici la Timișoara am avut o prietenă, noi am fost un clan, format din studenți, mai mulți... Și era o familie, căsătoriți, iar „cartierul general” era la ei acasă. Era în ajun de Sfântul Nicolae, la Muki, așa-i spuneam... îl sărbătorea pe soțul ei. El era inginer, îl chema Nicolae. Ei aveau servitoare, el câștiga bine... ceilalți erau ba cu examene restanță, ba fuseseră pe front... Care cum venea, se adunau acolo, acolo se întâlneau toți! A fost și soțul meu acolo... Ei stăteau pe Odobescu, iar soțul meu locuia pe Romulus 28, că ți-am spus că am locuit acolo...

Și prietena mea îi spune servitoarei: „Du-te și cheamă-l pe Vili...” Și intră soțul meu, în pantaloni bufanți, cizme, cămașă cadrilată, cu mânecile suflecate.... Și eu am amuțit! Și a început să ne întrebe: Dacă supa e prea sărată, cum o desărăm, chestii din astea. Eu gospodărie nu prea știam... A venit petrecerea, dar eu nu puteam... Era blond, cu ochi albaștri, dac!... Dacă știi, ardelenii erau împărțiți în daci și romani. Dacii aveau lobul urechii lipit, iar la romani era lobul dezlipit puțin...

Soțul meu a făcut armata șapte ani... Era în ultimul an la Politehnică, dar mai avea examene din anul trei... Pe el l-a luat la armată și apoi au început concentrările... n-a mai terminat facultatea; el era foarte bun organizator, scria foarte frumos la cancelarie...era mâna dreaptă a colonelului și toată lumea credea că e evreu... era blond și îl chema Viliam. (...)

După război l-am cunoscut eu, atunci de Sfântul Nicolae. (...)

În mine s-a vârât un cui! Ce cui, nu pot să spun, dar îl examinam și îl vedeam: e cel mai serios dintre toți pe care îi cunoșteam, copil de țăran, copil de țăran... ceva mă atrăgea, dar nu pot să spun ce și cum. El nu se uita la mine, nu făcea nici un fel de curte... (...)

Când a vrut să ne căsătorim i-am spus: „Nu se poate.” „De ce?” „Sunt săracă”. El mi-a spus: „Eu am socotit că ești fată cinstită, un milion de lei, că ești fată drăguță, un milion de lei, că ești fată gospodină, un milion de lei. Și cu o fată de trei milioane de lei, oricând mă însor!”

În 1948 ne-am căsătorit... Cei de la Tătăraști ne-au făcut o nuntă!... Eu l-am iubit extraordinar! Înainte de moarte el i-a spus Lenuței, angajatei noastre, care e la noi de treisprezece ani, dar eu am auzit, nu știu unde eram: „Să știi Lenuța că pe mine după căsătorie altă femeie nu mi-a mai trebuit!”. El mi-a spus că din liceu visa să se mărite cu o fată virgină și să nu-l înșele. Am fost un cuplu jos pălăria, doresc la toată lumea așa ceva, ne-am stimat, ne-am iubit, am făcut copii ăștia... într-o sărăcie lucie... (...)

În timpul războiului Timișoara a fost bombardată spre gară... era un fum... americanii, apoi nemții... Fratelia au bombardat-o extraordinar și au mai căzut bombe, nu mai știu pe unde...

Eu eram contra nemților, țineam cu englezii și cu americanii pentru că... să spun de ce: toți eram așa. Când a spus Antonescu: „Români, treceți Prutul!”, m-am bucurat, dar nu știam de părinți nimic! Le-am făcut prin Crucea Roșie chemare să-i scot să vină. Ei erau puși pe listă să-i ducă în Siberia. Dacă nu începea războiul, îi ducea în Siberia! Totuși nu eram cu nemții... Dragă, stăteau... între Operă și Materna este un bloc mare, era ceva instituție și ei stăteau nemișcați. Numai clipeau! Catedrala nu era terminată, iar cineva a vorbit pe treptele Catedralei: „Jos cu ștrumfii albi!”. Era manifestație împotriva lor... Odată ne-a înconjurat armata,... dar eu cu Olga am trecut printre ei... Hitler era mai rău ca Ceaușescu!

Era o pâine neagră ca pământul.. și mămăligă. Au fost niște ani, ceva de nedescris!

(De părinții dumneavoastră cum ați reușit să mai aflați ceva?) Nu am aflat nimic, m-am dus eu. Între timp, Olga s-a logodit cu fratele unui cumnat de-al meu, soțul lui Nadia, student la Agronomia din Chișinău care se mutase în Timișoara. Ne consideram rude. El și cu încă unul din Bălți, când a început războiul, au plecat voluntari contra rușilor. A fost rănit și era internat la Iași. Și Olga a mers cu mine, am mers la Prefectură și am cerut aprobare, că nu puteai să te duci, era front, am spus că nu știu nimic de părinți... Ne-am dus amândouă... La Iași ne-am dus la el la spital, dar și acum trăiește, s-au căsătorit, a fost foarte bine, au doi copii și nepoți.

Am fost de aici până la București. De la București, la Iași, de la Iași până la Bălți... mult de tot am călătorit, flămânde. Întineric în tren, și militari și nemți... Am ajuns în gară în Bălți. Știam unde stă sora mea Nadia, casa ei era foarte aproape de gară. Grădina ei dădea în calea ferată. Eu m-am pornit, dar un militar m-a oprit că nu e voie. M-am dus la șeful de gară și i-am spus și mi-a dat un soldat cu felinarul.

Nu știu cum m-am lovit la linia ferată și toată eram sânge! Am ajuns la casa lui sora-mea... Bat și iese cineva din vecini și spune: Nu-i nimeni, au plecat la sat! Deci, s-au refugiat de bombardament... Erau italieni mulți acolo și nemți. Frontul era la Odessa. Îmi spune o vecină că părinții mei sunt în casa de la colț. Și mă duc acolo și bat la o poartă. Mama mea iese, în ce pijama? În niște izmene de-a lui taică-meu și o cămașă de noapte lungă, cu părul lăsat... Întreabă: „Șine-i?”, în dialectul nostru... „Mamă, eu sunt, Nina!”. Mama deschide poarta și eu am luat-o în brațe. Soldatul, cu felinarul, o lumina pe mama. Mama: „Îu, Doamne!”. Ne-am dus în casă, într-o cameră, paturi peste paturi și toate erau ocupate: nepoți, nu știu cine... Era o hărmălaie!...

Bombardau nemții. Ne ascundeam sub streșini, sub gard... Antonescu avea un vagon al lui și stătea în gară. Bucătarul lui a întrebat de castraveți murați, că cere Antonescu castraveți murați... A venit la tatăl meu, că e un moșneag acolo care... Tatăl meu făcea murăturile, nu mama! El pune castraveții, el pune varza, el făcea vinul!... Așa era împărțit. Antonescu a mâncat castraveții murați și a zis că așa castraveți murați nu a mâncat în viața lui! Și să-i dea bani omului... o sumă mare de bani. Tata a refuzat banii: „El, care ne-a eliberat de ruși, cum să-i iau banii?” și i-a umplut din nou cu castraveți murați... A fost asta, știi, un fapt istoric.

Am stat acolo vreo două săptămâni, am fost în concediu. Ei au rămas acolo până la refugiu celălalt.

Acum vreau să revendic casa, adică să iau o despăgubire...

La Paști erau niște obiceiuri extraordinare: în Joia Mare se coceau cozonacii: 400 de gălbenușe... fratele meu frământa, iar cozonacii erau înalți. Vinerea se făcea ultima curățenie, prin grădină, peste tot. Sâmbăta se făcea mâncarea, se înfunda cuptorul: miel, curcan sau cocoș, sau găini, toate se înveleau în aluat. Se pune gurarul, așa se spunea la gura cuptorului și se lipea cu lut. Și răciturile, și sarmalele, toate mâncărurile se făceau acolo! Înainte de a se face ziua era Învierea. La Biserică se ducea pască, slănină, șuncă și ouă roșii. Se făcea slujbă, se miruia, mergeau toți la biserică, dar pe noi, copiii nu ne mai scula. Și Lenuța și Nadia, până mama venea de la biserică, puneau masa mare. Și mama desfăcea gura cuptorului și scotea mâncărurile calde... fripturile... și tot aluatul de deasupra îl pune într-o covată, iar eu cu Liza mâncam două săptămâni dup-aia din aluatul acela. Înainte de a merge la masă, noi copiii mergeam la tata și la mama care stăteau în capul mesei și le sărutam mâna și le ceream iertare de toate greșelile pe

care le-am făcut până la Înviere. Asta este ceva extraordinar! Stau și mă gândesc câtă stimă aveam pentru ei! Tata, dacă era hazos și vesel, nu a bătut nici un copil, o palmă nu a tras nici unui copil! dar dacă a spus: „La balul acesta nu mergem!” nimeni nu a mai zis nici „mâlc”, nu mergeam. Sau dacă a zis: „La balul acesta mergem!”, mergeam. Sau erau nunți și erau invitați; mama și cu tata cred că au cununat jumătate de sat...

Se făcea cozonac simplu. Cozonac cu nucă și cu mac se făcea în timpul anului, dar de Paști, se făcea cozonac simplu.

Eu am primit odată de la Nadia... eram la Spitalul de Copii... mi-a adus un cozonac și nu i-a încăput în valiză și l-a tăiat. Eu, când l-am primit, l-am pus pe o farfurie și m-am dus jos, în Ambulanță, era doctorul Nemoianu, nu mai știu cine era... să-i servesc... Am tăiat o felie să-i servesc, dar directorul zice: „Nu mănânc mălai!”, dar celălalt doctor îi spune: „Acesta e cozonac!”... el nu văzuse așa ceva, galben, frumos, înalt... am împărțit cu tot spitalul să vadă cum e cozonacul din Basarabia.

Aici, după refugiul părinților, ei au primit o casă în Liebling... De un Crăciun mama a făcut mâncare în cuptor. Era Jenică cu Lenuța și eu cu Vili. Dimineata, să mergem la biserică. Nu am avut voie să mâncăm până nu mergem să luăm anafura și să ne miruim, ca în Basarabia. Și preotul din Liebling era refugiat din Basarabia. Când mama a desfăcut cuptorul și a scos găscă, soțul meu s-a mirat... apoi, când ne-am întors de la biserică soțul meu i-a spus lui mama mea: „Mamă, să știi că numai păcate am făcut, că tot timpul la biserică nici la Dumnezeu nu m-am gândit, ci numai la fripturile alea! De ce nu mi-ai dat să gust înainte de a merge la biserică?!”.

(Mi-ați spus că tatăl dumneavoastră a făcut patru clase în rusește...) Apoi a mai făcut trei ca să învețe românește. Avea cărți, avea o revistă „Albina” la care era abonat și pe care fratele meu a legat-o. De ziar nici nu mai vorbesc! Mergeam la Ștefănești, patru kilometri peste Prut, luam ziarul zilnic! Parcă mai luam și „Universul”... și la alegeri... ce era?! Se certa cu fratele meu de la politică... Fratele meu era student la Iași... studenții erau cuziști, împotriva evreilor... că la noi era plin de evrei. Și tata, în sat, trăia foarte bine cu evreii, făcea comerț cu ei, ei cumpărau porcii, grâul de la el... era în relații foarte bune!... și pe politică! Tata era țărănist, iar fratele meu era cuzist! Aveau discuții aprinse...

Cumnatul meu, soțul lui Lenuța, a fost copil de țăran, tot mazâl, din Olișcani, județul Orhei, dintr-un sat aproape de Nistru. Era mare vânător. Pe partea aia a Basarabiei erau niște generali de la palatul imperial care aveau moșie și care veneau o dată pe an la vânătoare. Și Jenică terminase patru clase primare, iar învățătorul i-a spus tatălui lui că ar fi foarte bine să-l dea la școală mai departe că foarte bine învață! Când au venit generalii la vânătoare, tatăl lui Jenică care avea

unsprezece copii, i-a spus unuia: Am un băiat... cel mai mare, Ion, l-aș da la școală... Unul din generalii aceia a spus: Ți-l iau eu, dă-l încoace! Ți-l dau eu la școală! L-a luat, l-a dus la Moscova și nu a mai venit acasă până la terminarea școlii. Când a venit în vacanță, a venit îmbrăcat în cadet, era la Liceul Militar, iar când a plecat și-a lăsat uniforma acasă că era deja în clasele mai mari... Carnetul de note l-a lăsat acasă. A fost făcut cadet și în Finlanda a studiat. Când a terminat, a fost pe un vapor de croazieră și a ajuns până în India, peste tot... La Marină era. Când s-a terminat croaziera și a venit în Rusia, a început revoluția! Cumnatul meu, fiind pe vapor, era foarte popular. De exemplu, când trecea pe covertă era un sportiv, Zaichin, luptător... Cumnatul meu l-a pus să-l învețe și pe el, erau prieteni... Cumnatul meu era foarte iubit, nu era ca ceilalți ofițeri care erau cu nasul pe sus, că ăia erau cu altă origine... dar nimeni nu îi știa lui originea, că el era luat de generalul acela, el știa că el este nepotul generalului.

Când a venit revoluția în Rusia, i-a luat pe toți. De ceilalți nu știu să-ți spun, dar cumnatul meu a fost condamnat la moarte, că e bourgeois... și într-o grădină mare urma să fie execuția lui și încă a unui coleg. La o masă era judecătorul... a venit mai marele care urma să spună foc... era Zaichin, care a spus: „Stop, pe acesta îl iertăm!” cu condiția ca într-o lună de zile să părăsească Moscova. Era revoluție, îi era frică, a trecut prin sate, prin câmp, a ajuns la Nistru unde erau unii care contra sumei de... te treceau dincolo. Dar el, pentru că era bun înotător și-a strâns hainele... și a trecut. Când a trecut dincolo... El a povestit lui tata când a venit ginere la noi în casă și tatăl meu a povestit și el din război, iar eu eram copil dar țin minte.

Ai lui, când au văzut că s-a pus graniță la Nistru și când au auzit ce s-a întâmplat în Rusia... nu au mai știu nimic de el... au crezut că e mort. Îi spuneau Vanea, de la Ion.... Când a ajuns el, într-o seară la ai lui, a bătut în geam. Tatăl lui a întrebat: „Cine-i?”, el a răspuns: „Vanea!”. Tatăl lui a spus: „Auzi, a venit Vanea!”, dar mama lui a crezut că sufletul lui a venit, el fiind mort, și a leșinat.

Nu avea nici un fel de dovadă, ce școală a făcut, nimic, nimic! Dar nici nu se dădea că ce-a fost el în Rusia, mare și tare!

La Constanța era un amiral care era și el de-acolo, din Rusia și a dat zvon sau prin ziare că cei care sunt, să vină, că le dă posturi, le recunoaște gradele. El a refuzat: „În armată nu mă mai bag absolut deloc!”. A făcut Școala de Împiegați de Mișcare și s-o făcut CFR-ist și a fost un om de o bunătate, și de o blândețe și o răbdare ce nu se poate spune! *(Cu el ați venit în Timișoara când ați fost repartizată aici...)* Da, îi spuneam: „Jenică, ia-mă acasă, ia-mă acasă!”.

(Vă povesteau părinții cum era în Basarabia până să se unească cu România?) De exemplu, fratele meu, Serioja era la liceu la Bălți. Și românii au ocupat Basarabia, iar el a fugit de la școală pe jos, dragă, șaizeci de kilometri, a ajuns noaptea acasă... mama s-a speriat ce e cu el... El, zice: „Au năvălit

românii!”. Era obișnuit cu rușii... Deci, Lenuța a făcut trei clase primare în rusește, Serioja a făcut două sau trei clase de liceu în Bălți, pe urmă a fost Liceul Ion Creangă...

(Acasă vorbești românește?) Da, sigur că da, dar în dialect.

(Părinții ce spuneau despre timpul cât era Basarabia la ruși?) Ei nu au fost persecutați! Se trăia foarte bine... *(Dar școală nu era în românește.)* Nu, era decât în rusește. *(Erau și ruși acolo în sat?)* Foarte puțini, dar, totuși, limba de salon era limba rusă. Când erai într-o societate, trebuia să vorbești limba rusă. Ce-am pățit eu! A venit la școală – că Lenuța era învățătoare – un rus scăpătat, cum a fugit de revoluție... Și mergea prin sate, cânta la un instrument și strângea bani. Lenuța l-a invitat la noi la masă și să doarmă la noi. Întâi se prezenta la șeful de post când intra într-un sat... Nu știa românește deloc. Seara, la cină... el tot repeta: „Kak?” Foarte des întrebuinta cuvântul „kak”. Eu, neștiind rusește, am mers la culcare, dormeam cu Lenuța... Și când mă dezbrăcam.. zic: Ce înseamnă „kak”? Dar ea spune: „Cum!” Eu am crezut că ea spune cum?, credeam că ea nu aude... Și zic: „Kak”. Dar ea: „Cum!”. Eu, mai tare: „Kak!”. Dar ea: „Cum, fată, hăi!”. Dar mama aude: „Ce vă certați?” Lenuța spune: „Nina-i surdă, nu aude!”, dar eu: „Ba tu nu auzi, că eu îți spun...”. Și acum, la bătrânețe ne-am adus aminte de „kak” și „cum”.

(Ați făcut toți copiii școli... cine voia asta, tata sau mama?) Tata! Tata, că a dus-o pe Lenuța întâi la Chișinău... Toamna s-au dus trei fete din Braniște, Dina Gorbacov, Vasea Munteanu și Lenuța. Cu ele s-au dus tatăl uneia, nu tatăl meu. După ce au dat examen, au fost repartizate. Dina și Vasea au reușit la profesională, iar Lenuța la Normală. După primul trimestru, s-au ales. Și tatăl aceleia nu a fost mulțumit că Lenuța iese învățătoare, iar alea profesoare de lucru de mână. Și tata spune: „Păi, voi ați fost acolo! Dacă aș fi fost eu acolo, ați fi spus că eu am aranjat ceva.” Dar a fost problemă de medii...

Ne-au întreținut surorile. Pe mine, Lenuța, că era aproape de Iași și venea și ne aducea fel de fel... Noi am fost mulți copii și la urmă s-au împuținat toate... Râdea lumea de tata... chiar și acum când am fost la Braniște, un neam, un nepot prin alianță, inginer, ne-a dus cu mașina peste tot și spunea că atunci când a terminat el patru clase primare, tatăl său l-a întrebat: „Măi, ce vrei, școală sau țaran la colhoz? Că era la noi în sat un om care a vândut pământ și le-a dat școală la copii, le-a dat o hârtie în mână, adică o diplomă. Și o trăit bine. Și lumea râdea că el vinde pământul... Tu ce vrei?” Zice: „Vreau și eu școală.” Și l-a scos tată-său inginer. Vezi, după câți ani am auzit eu chestia asta în Braniște! Dar nu știu cine a zis: „Bine că aveți ce vinde! Doamne ferește când n-ai ce vinde! Dar dacă ai să vinzi, asta nu-i așa mare rușine.”

Tatăl meu a fost primar de două ori când veneau țărâniștii la putere. Și de ce și-a dat demisia? În grădină unde a fost Kolea Bucevski... ei făceau tutun pe ascuns. Și vine într-o noapte paznicul de la primărie, îl scoală pe tata: „Hai repede că te cheamă prefectul la telefon!”. Tata s-a dus repede la primărie noaptea. Zice:

„Cheamă șeful de post și soldații că mergem la Gheorghe Sârghe să-l scuturăm – așa era –, că face tutun!” Și tata spune: „Bine.”. Dar înainte de a se duce la acesta, prin grădini și încet, să n-audă câinii, s-a dus tata la acesta și i-a bătut în geam și spune: „Repede, ascunde, că vine prefectul cu șeful de post să vă percheziționeze!”. Și el a venit înapoi la Primărie. Și i-a fost frică, ori că acela îl pârește, ori că acesta... Și-a doua zi și-a dat demisia. „Ce-mi trebuie mie... să-i ajut pe oameni, nu să-i bag la închisoare! Că fac tutun, că fac ailaltă...”. Aia nu aveau copii, erau hapsâni, le trebuia avere multă...

La Bălți era numai școală de băieți...

Lenuța s-a dus la școală la Chișinău, nu la Iași, deși Iașul era mai aproape. Așa a fost... Și ei ne vedeau pe noi, românii de peste Prut ne vedeau pe noi... era o hâră, cumva; nu eram iubiți noi, basarabenii și nici noi nu îi iubeam pe ei! (*Dumneavoastră de ce nu îi iubeați pe ei?*) Dragă, alte obiceiuri, alte... De exemplu, a venit un învățător la Braniște înainte de a termina Lenuța școala. A venit de peste Prut, nu știu exact de unde... și felul cum vorbea... Și au venit mama și tatăl lui în vizită la noi, aici, cu căruța, că nu era departe, trecea Prutul, vreo treizeci de kilometri așa. Apoi au venit îmbrăcați în costum național, cum ar fi port așa... și mâncarea care au adus-o la băiatul lor... Deci, diferența era mâncarea, iar noi seara puneam samovarul, făceam ceai. A venit tot așa o colegă a Cristinei de peste Prut. Pe când ele erau la București la școală, a venit fratele ei dacă îi trimitem pachet Cristinei la București. Și mama îl servește cu ceai. Și a pus pe masă cașcaval, nu mai știu ce a pus acolo... dar el a luat cașcavalul și fleoșc în paharul cu ceai! Liza a început a râde... Eu m-am abținut... Ce gafă a făcut!... Nu știa să bea ceai, dragă, nu știa să bea ceai. Și ceaiul nu se bea din cană, se bea din pahar. Și când beai, nu trebuia să bei tot, trebuia să rămână, erau niște reguli...

N.V.⁸⁷: Cum ți-am spus, m-am căsătorit în 1948. Căsătoria civilă a fost la Timișoara, iar nunta în satul soțului, la Tătăraști. La cununia civilă trebuia să ai doi martori, unul a fost el, doctorul Corcan și altul, o prietenă.

După căsătoria civilă doctorul Corcan ne-a invitat la restaurantul Schnur. Era exact cum intrai dinspre Primăria Veche înspre Piața Sfântul Gheorghe, pe partea dreaptă. Erau oameni de afaceri, doctori, ingineri... care mergeau acolo.

Vai, ce nuntă mi-au făcut mie ardelenii! Extraordinar! Soacră-mea atunci m-a cunoscut când m-am dus la nuntă! Nu m-a cunoscut până atunci. Soțul meu a plecat de luni cu mama mea, atunci a cunoscut-o el pe mama mea... și mama le-a făcut niște mâncăruri, niște ciorbe și niște borșuri... și la nuntă a făcut Jeni, sora lui soțul meu împreună cu soacra-mea prăjituri... dar la nuntă nu făceau o bucată de cozonac!

D.V.: dar nici eu nu fac cozonac că e tare pretențios...

⁸⁷ La această parte a discuției a asistat și intervenit D.V., verișoara doamnei Nina Vesa.

N.V.: Nu e pretențios deloc. Măine fac, că poimăine e Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul... fac o bucatică de cozonac, două tăblițe...

Și, când m-am dus eu, două coșuri din alea mari erau pline de prăjituri. Treizeci de găini și un vițel s-au tăiat. Era preot din sat, pensionar și era preot din Basarabia refugiat de la Râșcani. Acesta o trăit bine acolo, avea moșie, servitori... la noi în Basarabia s-a trăit bine! Pământ bun, fructe, tot ce vrei era. Au fost și ani secetoși, dar în ani buni...

Eu nu am ieșit pe stradă din curte. La gară m-a așteptat soțul. Și la nunta mea am dus un coș mare cu roșii, că nu erau roșiile încă acolo coapte. Cu atât am contribuit eu la nunta mea. Și ce mâncăruri s-au făcut și ce prăjituri!... Și mama a făcut cozonac. Domnule, ce bătaie a fost pe cozonac! În fine, biserica din Tătărăști este pe un vârful de deal. Între Ilia și Zam...

D.V.: Eu te întrerup... explică-i cum e cozonacul, cum se face la noi cozonacul în forme înalte...

N.V.: Și pune douăzeci de ouă la kilogram. Acum pun zece ouă la kilul de făină... Se ținea cozonacul până la Înălțare și nu era în pungă de nailon...

D.V.: La Paști, cel puțin cinci sute de ouă se consumau. Dar eu nici nu le-am povestit ăstora, că ar spune că sunt nebună...

Cu o noapte sau două înainte, nu mai știu că eram mică... trei bărbați frământau cozonacul...

N.V.: ... În fine, eu am fost mireasă. Totul a fost de împrumut, nu am avut bani să-mi cumpăr. Am avut rochița doamnei doctor Roșianu, cea mai bogată fată din Timișoara a fost ea. Rochia era de mătase naturală, cu trenă, trena avea o zgaică și eu o țineam cu degetul mic. Și voalul era scurt. Până la biserică am fost cu voalul pe față. Preotul bătrân s-a urcat cu carul până la biserică sus, dar noi pe jos. Când am ieșit pe drum, pe o parte și alta, tot satul. Atunci erau îmbrăcați... nu știai dacă e fustă sau pantalon... așa erau îmbrăcați țărani, acum nu mai, acum gata. De când le-au luat pământul, s-a terminat! Că râdea soacră-mea de unul care spăla closetele în gară la Deva, țăran era... și zicea mama noastră, așa-i ziceam lui soacră-mea: El vine cu două pite acasă, nu mai coace! Aduce pită de la Deva... Era în serviciu.

S-a făcut slujba, o biserică mică în care trebuia să te pleci când intrai... acum masa: ei au avut o casă la drum și era un fel de filigorie, un fel de sală, acoperită, cu trepte. Acolo a fost masa făcută... Noi eram în mijloc. Vorbește nașul și începe să spună că ce frumos din partea lui că a lăsat Catedrala aia frumoasă din Timișoara și a venit să se cunune în biserica asta din bârne din Tătărăști și la părinții lui țărani... vorbește el și despre mine, puțin. Atât a spus că îi pare bine că a luat o fiică a Basarabiei... După asta vorbește o învățătoare, o prietenă de-a lui Lenuța și-a lui Jenică... au fost invitați și ei. Și a vorbit preotul de Basarabia care a spus că îi pare bine că a luat o „marfă de Basarabia”. Atunci prietena asta a lui Lenuța, la urmă, a cerut cuvântul. Dar bărbatul ei: „Ia uite, s-a îmbătat Viorica!”. Ea a cerut cuvântul: „Îmi pare rău că nașul a vorbit foarte mult

despre mire. Despre mireasă, foarte puțin!”. Dar el: „N-a avut informații.”. „Noi am fost aici, timișorimea, ați fi putut să vă informați, să vă spunem cine-i mireasa... că este nu „marfă de Basarabia”, cum a spus părintele, ci este o fiică a Basarabiei... Lenuța, sora-mea, plângea. Așa de frumos a vorbit învățătoarea asta, le-a dat peste nas și la nașul și la popa...

D.V.: Ăștia, pe aici, zic la animale: Marvă... și marvă – marfă se confundă...

N.V.: Nu, marfă a zis, marfă de Basarabia.

Nunta a ținut trei zile. Eu am spus: Ferească Dumnezeu să fie nunta cu bani sau să aducă lumea ceva... și au fost și țărani, și intelectuali...

Nașul m-a întrebat: Faceți jocul miresei? Da, dar nu îmi trebuie bani, ferească Dumnezeu... I-am spus și lui Vili: Să fii atent să nu se adune bani la nuntă, Doamne ferește! Și așa a fost, nici un leu... Am făcut jocul miresei, dar gratis.

Era patefonul rablagit și hârâia acolo o placă. Mai mult s-a vorbit, s-au spus bancuri, glume... Preotul acesta bătrân care era de-acolo golea paharul: „Ca la Tătăraști!” când luai paharul cu țuică nu aveai voie să-l pui jos, n-avea picior paharul... și când se umplea cu țuică trebuia să-l bei tot. Spunea: Ca la Tătăraști. Tot așa. Dar Nicu Chirițescu, soțul lui Muki, timișoreni mei o făcut și-o glumă în tren... Ei nu știau să bea așa, așa că au dus un pahar de apă și pe ascuns își turna apă ca să ție cu popa... Dar a observat popa... A zis: Hai să facem un pariu, dumneata bei apă și eu beau țuică. Care ție mai mult... Dar nu a putut Chirițescu să bea atâta apă...

S-a mâncat, s-a băut, a doua seară, iar au venit. A treia seară iar au venit. Era mâncare...

D.V.: Ca la „Nunta Zamferei”... În tot cazul, țărani nu mai sunt. Costume naționale nu mai sunt. Balade nu mai sunt. Toți umblă cu haine la kilogram și nu mai avem nici o tradiție, nimic.

Ei s-au refugiat după 23 august 1944. Au avut ordin de la Sebeș, Alba. Au făcut trei săptămâni, de la Bălți până la Sebeș! Și ți-am povestit cu câinele? Pe când mama împacheta, eu am furat... am furat de la italieni o cățelușă și am adus-o acasă...

Mama vorbea cu caii cu pisicile, cu găștele, cu câinele... cu toți vorbea. Jimmy, câinele nostru, stătea pe cuptor şu, uite așa, îi cădeau lacrimile. Vedeă că se împachetează... ce știi eu ce simțea el. Și mama: «Nu plânge Jimmy, că te iau!». Și l-a luat și a băgat-o în sân. Și au mers ei și au mers... când stătea trenul în gări, ea se ducea, își făcea treburile și, când dădea semnalul că pleacă trenul, mama îl băga în sân. În vagon erau vreo treizeci de personae, plus arhiva. Și, la un moment dat, Jimmy nu-i! Se suie în tren... trenul plecase, dar Jimmy, după vagon! Tata s-a

aplecat... și mama îl ținea de mână și o ia pe Jimmy. Când a luat-o... ăia din vagon au spus: Dar ce, câine ne mai lipsește aici? Dar mama a spus: «De la Bălți o am!».

Și au dus-o la Sebeș, apoi la București, la Lisa, a trăit mult timp Jimmy! Era o amintire vie... S-a jucat cu un câine care era turbat și au omorât-o, au otrăvit-o... Au înmormântat-o. Și noi am înmormântat odată un câine...

D.V.: ... care au fost funcționari, au plecat. Dar care au stat așa, când au văzut că îi ajung gloanțele partizanilor s-au repezit la cai, la căruțe, care pe jos, care pe sus, cum au putut. Noi locuiam chiar pe malul Prutului... au trecut podul și au trecut în Moldova. Cine era să ia gloanțele și frontul în piept, că știau ce îi așteaptă! Sunt sate întregi românești în Siberia!...

(Și spuneți că funcționarii au avut ordin?)

N.V: Nu, ei cu instituția... De exemplu, cum a fost Lisa. Ea cu instituția a luat un vagon... și au băgat actele

D.V.: Da, că „Tu te duci acolo, tu acolo” și ăștia au avut ordin să îi primească, dar care nu a avut, a umblat de acolo-acolo, pe mulți i-a prins, i-a dus înapoi. Pe niște cunoștințe de-ale mele, consăteni, i-a prins și nu le-a lăsat în locul lor de baștină, ci i-a trimis tocmai pe malul Nistrului!

N.V.: A fost jale. Să spun tatăl meu ce a pățit. Instituția unde lucra Lisa a luat un vagon și a încărcat actele, arhiva și personalul. Arhiva era importantă, nu omul! Să nu vină rușii... Au spus că familia, dar nu mulți. Lisa a spus: „Eu am pe tata și pe mama, nu pot să-i lăs!” Deci, i-o luat în plus pe tata și pe mama și s-au adunat treizeci de persoane, cu arhivă, cu lăzi... s-au suit în vagon. Și vagonul stătea în gară. Lili, al lui Lenuța era în clasa întâia de liceu și stătea la Lisa, la Bălți. Și Jenică, tatăl lui a venit să-l ia pe Lili. Și striga printre vagoane: „Vasile Moțoc, Vasile Moțoc!...”. Adică, să dea de ei. Dar tata i-a spus: „Uite ce e, voi duceți-vă. Eu sunt un moșneag bătrân, ce să-mi facă?”. Când s-a întors înapoi, vecinul era deja la poartă, cu toporul în mână: „Dacă intri, te tai!”. El ocupase deja casa, totul... Lucra la noi în curte, era servitor... Comunismul i-a ridicat pe ăștia.... Tata era considerat chiabur.

D.V. Era așa o categorie de oameni, cum sunt și acum, care voia să trăiască numai din expediente, să trăiască ușor, să aibă mult și vedeau că altul muncește... că nimic nu se realizează fără să muncești!

N.V. Și să-ți spun cum a fost atunci... Jenică a venit și striga... în gară era plin... toate liniile erau pline cu refugiați! Plin cu oameni. Soțul lui Lisa, care era concentrat militar și se refugiase frontul, venise chiar la periferia orașului, la Bălți, s-a dus la colonel: „Domnul colonel, suntem aici cazați, lăsați-mă numai două ore să mă duc să-mi văd nevasta!”. Și trecea prin gară el... și a văzut plin de trenuri. Trecea timpul... S-a dus la colonel și i-a spus că gara e plină de trenuri și nu li se dădea drumul să plece, că spuneau că linia e ocupată. Și a venit colonelul în gară, s-a dus la șeful de gară, i-a pus revolverul în piept și i-a spus: „Cere prima gară la

telefon!”. „Răuțel, liber? – Liber!”... Liber dragă era până la Ungheni! Vezi, deci, intenționat nu au dat drumul la trenuri, ca să vină rușii și să îi ia ca din oală pe toți!

D.V.: Păi, nu i-au amăgit la Fântâna Albă sau nu știu unde?! Că au venit cazaci călări... au venit prin sat și au spus: Cine vrea să plece în România e liber să plece! La Fântâna Albă se-adună... Și acolo s-au adunat vreo trei mii... mai mult tineret... Și ăștia i-au încercuit și i-au mitraliat pe toți. A mai scăpat câte unul care a fost rănit ușor și a stat acolo... Asta a fost în Bucovina.

Părinții mei când au văzut ce-au văzut, au pus caii la căruță, coceni pentru cai. Au avut ceva bani, i-au pus în sân și : „Hai!” Eu le-am dat o telegramă ca să rămână acasă că nu mergem nicăieri. Eu eram la Chișinău și mă gândeam că dacă rușii ajung până la Prut, cine-i oprește? Ce-i Prutul pentru ei? Și am venit... ai mei trecuseră Prutul... și ne-am întâlnit așa: Ei treceau pe șoseaua principală și eu veneam pe un drum de țară de la gară. Am văzut că nu au luat mâncare pe drum... I-am întrebat: „Păi ce o să mâncăm pe drum? – Păi, e Postul Mare, dragu’ mamei! – Lasă Postul Mare...”. Era în 20 martie 1944. Am mers la o cunoștință, la voi în sat... eu am spus că merg acasă și iau niște pui fripți, ceva friptură să avem pe drum. Nu m-au lăsat să mă duc și în noaptea aceea a zburat podul! Dacă mă duceam, acolo rămâneam!

N.V.: Mama, știi ce-a făcut? A stat în gară o zi, două, a zis că merge la Nadia. Dar Nadia a luat împreună cu o vecină un vagon...au pus acolo porțelanurile scumpe, Rosenthal... Vagonul a fost bombardat în triaj, la București și, după trei luni, l-a găsit tata cu clapele de pian pe sârma de telefon! Lada cu veselă era bucăți... vagonul spart, plouat.

(Dar de ce nu s-au refugiat în 1940?)

D.V.: În 1940 a fost mare prăpăd, că i-a dus în Siberia...

N.V. Pe părinții mei i-a găsit... Dacă nu începea războiul în 21 iunie 1941 când Antonescu a spus: „Români, treceți Prutul!”... ei nu au știut că a început războiul. Ei erau gata pregătiți cu bocceluța, să plece în Siberia! În 26 iunie trebuia să plece în Siberia și în 21 iunie a început războiul!

D.V.: Și la noi la fel. Și noi eram pe listă, că după ce au plecat ei, au găsit părinții mei lista...

Era la noi un învățător care avea vreo șapte copii. Fete și un singur băiat. Băiatul era profesor și a rămas acolo. La Crăciun a venit un alt profesor din Kuban, un sat mai îndepărtat, cu nevasta și doi copii. Nevasta lui Cojocarul era însărcinată. Și au făcut Crăciunul împreună și la un moment dat s-au înfierbântat ăștia, că : „De ce să stăm noi aici, noi suntem români. Noi mergem acasă, mergem în România!”. Au pus mâna pe-o sanie cu doi cai și au făcut înconjurul satului și au mers pe malul Prutului cât se putea, că nu te-ai putut apropia...

N.V.: Nici acum!... eu acum am fost, eu nu am văzut Prutul acum șapte ani când am fost! Nu am văzut Prutul! Era un zid de sârmă de patru metri înălțime... nici acum nu era demolat...

D.V.: și un copil s-a prins de sanie, la spate, să se plimbe și el cu sania... Țștia cānd au vāzut cā grānicerii s-au ĩntors cu spatele și pleacā ĩncolo, au dat bice cailor.. Prutul era ĩnghețat... peste Prut! Dar sāraccii, ei nu au știut cā acolo au scos pietriș toatā vara! Și sania a cāzut ĩn gol... Ei au coborāt... dar copilul acela s-a speriat și s-a dus direct la pichetul de grāniceri. Și, pānā au scos āștia sania, rușii au și venit... cu mitraliere... Ei trecuserā de jumātatea rāului, dar i-au mitraliat... pe nevasta lui Cojocarul au omorāt-o, pe nevasta lui Tārātā au omorāt-o... și pe Cojocarul l-au omorāt. Și au rāmas Tārātā cu doi copii. Pe cānd ne refugiam noi am vāzut o cārutā... era Tārātā cu copiii!... Așa cā nu poți sā spui... cā toatā lumea spune: A, cā basarabenii sunt criminali, sunt hoți...

N.V.: Soțul meu venea ĩn tren și niște cucoane bārfeau despre basarabence: „Cā-s niște curve și nu știu ce...” Și soțul meu a ieșit afarā din compartiment: „Cā eu știu acasā ce comoarā am și ce fatā cuminte...” și astea vorbeau de basarabeni așa.

(Dar de ce se spunea despre basarabeni așa?)

Uite ce e, aici ĩn Banat lumea a trāit bine. Bogați, tot ce vrei... și ĩn Ardeal, la fel. Și ei s-au gāndit cā sārāntocii au plecat... De exemplu, soacrā-mea o ĩntreba pe mama: „Cuscā, și-ați avut casā?”. Mama spunea: „Am avut, cuscā.” Mama, modestā cum era... „Și-ați lāsāt casa?” „Pāi, ce sā fac?...” Dar ea: „Eu n-aș pleca de aicea...”

D.V: Da, mai bine sā plece ĩn Siberia, nu?... Socrii mei au fost net ĩmpotrivā, cānd ne-am cāsātorit noi. El zice: „Trebuie sā vii sā te vadā mami.” „Poftim? Ce sā vadā mami?! Pāi, tu dacā ai fost ĩn stare sā-ți faci facultatea, sā faci frontul, ești ĩn stare sā conduci un serviciu de stat, acum ce sā vadā mami? Și, dacā mami nu mā place, ĩmi gāsești o altā ușā, o altā mami sā mā arāți?” Unde e demnitatea mea de om? Cum sā merg eu la mami sā ĩi spun: „Vreau sā fiu nora dumitale!” I-am spus: Sā-ți fie rușine... Trece vreo sāptāmānā sau douā și el vine cu coada ĩntre picioare, cā: „Tu n-ai ĩnțelese bine, cā așa-i la noi...”

N.V.: Eu l-am dus pe soțul meu. Erau pārinții mei refugiați la Liebling aici. Tata lucra la moarā, nu știu ce era acolo. Și gāsise o casā, mama o aranjase... și m-am dus la ei la Liebling sā-l prezint pe soțul meu, cā ne hotārāsem cā ne cāsātorim... Dar cum tata era glumeț, spune: „Domnule, ĩmi pare bine cā te cunosc... Dacā veneai la mine, ĩn Basarabia și mi-o cereai, nu-ți dādeam fata pentru cā am auzit cā cuscru-i crāșmar!” Moșul, la Tātārāști avea prāvālie și vindea și țuicā. Dar zice... „Avere... ĩți dau adresa. Te duci și ț-i-o ici singur! Du-te la Stalin! Toatā averea mea e la Stalin!” Soțul meu a rāmas așa, ĩncurcat...

D.V. : Ei erau ĩncuscriți, bānāțenii āștia, cā acela e fiul lui cutare, cā aia-i fiica lui... acela-i bogat, acela-i sāracc și nu-i era permis sā se ĩnsoare cu o refugiatā, cu o curvā din Moldova, cā nu știau ei de Basarabia... Noi ne-am cāsātorit ĩn 17 august 1950 și eu nu m-am dus la ei pānā de sārābātorile de iarnā. Soacrā-mea l-a renegat, cum de a ĩndrāznit fiul lor... Ei nu au știut cā noi ne-am cāsātorit, nici noi

nu le-am spus că lui i-a fost frică. El avea douăzeci și opt de ani, iar eu aveam douăzeci și cinci de ani și ei nu acceptau... socrii mei erau chiaburi foarte bogați, dar la noi bogăția consta și în altceva, obârșie, adică din ce neamuri te tragi. Dacă nu aveai răzeșie, dacă nu avei de la Ștefan cel Mare moștenită, nu erai răzeș, nu erai respectat, erai țăran...

N.V.: Era dvorean, de sus începând, apoi mazâl, răzeș și apoi țăran.

Bunicul lui D.V. și tatăl meu erau fruntași... aveau niște fracuri lungi și în față era o placă care se punea peste cămașă. Cămașa nu era cu guler, ci era așa, rubașcă.

D.V.: Socrii mei au făcut o colectă și mi-au dat o sumă mare de bani, că a fost un timp când a fost secetă în Moldova și au venit moldovenii și au făcut comerț aici, în Banat. După vreo doi ani a fost o secetă cumplită aici, în Banat și ei s-au dus și-au adus... Ei mi-au adus o sumă mare de bani: „Dacă tu spui că ești din Moldova, te duci și ne-aduci grâu de-acolo!”. Ei au crezut că eu pun mâna pe banii ăia și fiul lor rămâne liber. Ei, nu a fost așa. Eu m-am dus și am adus grâu. Lucram pe atunci la CFR, aveam permis și m-am dus și am adus aproape două vagoane de grâu. Au rămas cu gura căscată. Le-am dat o lecție de și-au mușcat limba! Noi ne-am văzut de treabă, de serviciu, am avut o fetiță. Eu aveam alte concepții de viață, ei, altele... N-am avut niciodată nici un diferend. Soțul meu a murit acum doisprezece ani. Ce să vă spun?! Toată lumea spune că bănățenii sunt răi, că bănățenii sunt egoiști, că sunt sus, că sunt jos... Eu, uite-ți spun că nu e adevărat. Îs foarte cumsecade. Țștia au venit și m-au luat: Tu nu rămâi singură! Ginerele meu a venit și a spus: „Să te duci la stațiune!”. I-am spus: „Lasă că știu eu unde să mă duc, nu îmi face tu mie programul!”. Au venit ățtia și m-au luat la ei și de atunci în fiecare an am stat toată vara la ei. Au venit la sărbătorile de iarnă și m-au luat acolo. E adevărat că eu nu m-am dus să cer absolut nimic de la ei, că și ei au muncit să-și facă ...

N.V.: Tu aveai dreptul, după soțul tău, la pământ.

D.V.: Așa de drăguți au fost cu mine, au venit cu mașina să mă ia, cu mașina m-au dus, cu portbagajul burdușit cu ce-o prins în cale... și acolo mi-au făcut mie o cameră ca la cel mai elegant hotel, cu persan pe jos, pijama, prosop, tot... acolo e camera mea, nu intră nimeni, nu iese nimeni. Fac curat ei acolo, iarna îmi făceau focul... sunt rudele soțului, bănățenii care nu m-au plăcut și nu m-au vrut inițial, dar până la urmă am fost ca o familie. Eu nu i-am jignit niciodată. M-am purtat frumos...

N.V. În 1940, când s-a cedat Basarabia, armata se retrăgea, a fost un haos! Nu au primit ordin de evacuare, a fost un haos total. Și la mine în sat treceau plute pe Prut și era un evreu care făcea lemne de construcții. Eu eram colegă cu fata lor, mă jucam cu ea că ea avea păpuși. Eu nu aveam păpuși acasă...

Când a trecut armata, evreul a ieșit în stradă și a scuipat un ofițer călare: „Plecați că acum vin rușii...” Și acela a scos revolverul și l-a împușcat pe loc. și așa a murit Șapira.

Evreii, săracii au crezut că dacă vin rușii... ei au avut atunci o atitudine împotriva românilor da, că aici erau nemții și lor le era frică...

D.V: Eram la București la sora-mea și avea o vecină turcoaică, zicea că a fost învățătoare, dar nu vorbea românește bine, ci așa, mai stâlcit. Asta era după revoluție. Vine și stă de vorbă cu mine și zice: „Doamnă știți că asta, toate crimele, tot basarabenii le fac! Țștia sunt oameni răi”... Zic: „Doamnă, dumneavoastră știți că eu sunt basarabeancă?” „Da, știu”. „Și de ce veniți să-mi spuneți toate balivernele astea? Eu vin să vă spun că turcii sunt cel mai rău popor din lume, că ne-or năvălit și ne-or strivit?... Eu nu vă spun nimic dumneavoastră și dumneavoastră cum aveți tupeul acesta? Eu vă dau un singur exemplu: Noi suntem patru frați, toți suntem pensionari, niciunul nu a fost nici închis, nici judecat, nici criminal, nimic! Mai am și alte rude, toți sunt pensionari, toți au familii... de ce vorbiți dumneavoastră așa? Cum, numai ăia de acolo au năvălit aici și fac rele? Țștia sunt sfinți? Sunt și acolo, că e același neam, aceleași gene... și-acolo sunt ca și aici. Aici nu fură nimeni? Nu te atacă nimeni? Poți să ieși seara pe stradă?”

N.V.: Am avut o verișoară care era căsătorită cu un învățător care era directorul școlii, Dimitriu. Natașa Dimitriu. El era concentrat peste Prut, iar ea cu familia rămăsese când s-a cedat Basarabia. Și vorbeau peste Prut. El a spus: „La copiii și vino!”. Și era ultima... nu mai putea trece. Ea a luat ce a putut și a trecut Prutul. Și nu aveau ce mânca. Nu aveau în ce face mâncare! Copiii, Jenică și cu Galea erau în regiment și se urcau pe gardul regimentului și un soldat venea și le mai dădea ceva să mănânce. Erau prunele, de-abia ieșiseră... Nu există familie să nu fi suferit. Așa că Basarabia a fost într-o suferință greu de spus... Și a fost bogată, foarte bogată.

D.V.: Și oamenii care nu au trecut prin situații-limită nici nu își pot imagina. Cum zice proverbul că cel sătul nu-l crede pe cel flămând. Cel căruia îi merge bine și poate fura... nu poate... Dar au simțit și ei, săracii, când i-au dus în Bărăgan. Nu credeți că m-au căutat să mă ducă și-n Bărăgan? Dar nu m-au găsit acasă. Atunci eram la Deta, soțul meu era contabil șef la SMT și eu eram tot acolo. Eram proaspăt căsătoriți, din toamnă... El zice: Noi nu am făcut nici nuntă, nici voiaj de nuntă, nimic, dacă s-a iscat discuția asta că părinții lui nu mă vor... eu unde era să fac nunta, că eu eram refugiată?! Nu am făcut nici nuntă, el a pus mâna pe două bilete, că atunci nu lua lumea să meargă în stațiune. Noi am luat treizeci și una de zile și am mers la Sovata amândoi. Stând noi la Sovata, cine apare dintr-o dată? O deputată de la Deta cu care am avut eu o altercație și mie mi s-a părut suspect... ce caută bestia asta aici? Dar soțul meu era așa un om fin, când o vedea o saluta... pe orice femeie o respecta... I-am spus: „Dacă o mai saluți pe asta, să știi că uite, acolo sunt niște golani, eu le dau un litru de țuică să o arunce în lac!”. Lui îi

era frică de mine că vedea că sunt așa de voluntară... ea a stat numai două zile în stațiune, dar când o vedea, se pitea, ori se ascundea în tufiș, ori se întorcea înapoi, să nu aibă cu mine scandal. Bine! Aia o venit să verifice, să vadă dacă noi suntem acolo, o venit acasă și ne-a dat o telegramă: „Vă prezentați imediat la serviciu!”. Dar eu parcă am avut așa... Dumnezeu când te apără, te apără! Zic: „Dragă, nu mergem!”. Dar eu m-am îmbolnăvit acolo, m-am îmbolnăvit rău de tot la Sovata: „Nu mergem acasă!”. Dar soțul meu: „Mergem, dragă, că nu se poate, ne dă afară din serviciu, trebuie să mergem!”. Eu: „Ne descalifică? Nu ne descalifică! Ne dă afară din serviciu, dar cu cine o să te înlocuiască? O să fii în altă parte! Dar dacă ne dă afară din serviciu, tu ești antrenat, că ai fost la Salva-Vișeu”. Acolo unde s-a construit calea ferată au fost brigăzi de studenți... „și tu știi să mânuiești târnăcopul, iar eu oi da cu sapa!”. El așa s-a supărat: „Nu, că mergem...” „Nu merg nicăieri!”. Am rămas. Când am venit acasă... noi locuim la un neamț; mă cheamă neamțul: „Doamnă, eu vreau să spun ceva la dumneavoastră, dar nu spuneți la soț.” „Păi, eu știu...”. Îmi spune: „O fost și v-o căutat, o vrut să vă ducă în Bărgan”. Vine el acasă: „Știi ceva, eu mâine plec în Timișoara, definitiv! Nu îmi iau decât geanta, nici măcar lucrurile mele intime nu le iau...” că atunci umblam cu geanta, acum umblu cu traista, că mi-e frică că mi-o smulge cineva din mână... „Tu, dacă vrei, hai cu mine, dacă nu, rămâi aici, să fii sănătos!”. „Ce s-a întâmplat, ce e cu tine? Ești nebună?”, „Taxează-mă cum vrei, dacă tu poți să pui diagnostic din acesta că-s nebună, fii tu cuminte!”. Mai trece o zi-două, se duce la stațiunea de mecanizare... atâția o luat de acolo!... erau foarte mulți basarabeni acolo. Pe care, cum i-a prins... Soțul meu s-a dus, a văzut că-i jale și zice: „Acum știu de ce vrei să plecăm!”. A doua zi a adus două remorci, aveam o cămăruță și o bucătărie, am aruncat acolo lucrurile, una peste alta și am venit la Timișoara cu două transferuri. Ne-am aranjat la Timișoara, dar nu ne mergea ca la Deta. Atunci în 1950 era permis cumulul de funcțiuni. Eu aveam două salarii, el avea două salarii; după atâta sărăcie să ai dintr-o dată patru salarii mari nu știai ce să faci cu ele!... Când am venit în Timișoara aveam un sfert dintr-un salariu. Aici era bugetar... El fiind din zonă de aici, s-a descurcat, a primit imediat o locuință... Marea problemă era atunci locuința. Ce chin am dus și cu locuința! Am locuit pe strada Iorga, în Cetate, la Medicină, foarte frumoasă zona... Am stat acolo până am născut fetița. Ce facem cu ea? Soțul meu zice: „Noi nu putem trăi cu salariul acesta! Mergem la Lugoj, merg contabil șef la SMT acolo.” Erau salarii foarte mari în agricultură. După vreo doi, trei ani a adus iar două remorci, iar am aruncat toate lucrurile în ele... La Lugoj ne-am aranjat foarte bine, el a avut salariu mare și alt oraș, oraș agrar și mai mic, relații cu GOSTAT-ul... Numai te trezeai: „Pentru tovarășul șef, niște roșii.” Toți aveau grijă să fie atenți cu el ca să primească tractoare la timp, să fie arat... Am primit locuință și la Lugoj, iar eu am primit un serviciu foarte bun, în construcții forestiere, era un salariu foarte mare, mai mare decât al lui! Am fost șef de serviciu contabilitate. Așa de bine mi-a mers acolo! Când a fost fetița de vreo

patru anișori, o luam cu mine. Mă duceam cu darea de seamă la București, la Trust, veneam, mai stăteam o zi-două, apoi mă duceam pe coclauri. Stăteam câte o săptămână-zece zile, în șort, cu picioarele goale, la apă, fructe de pădure, veverițe...

Voiau să mă dea afară din serviciu, ziceau de socrii mei că sunt chiaburi. „Atunci, de ce nu îi judeci pe ei, de ce mă judeci pe mine, că socrii mei nici nu mă primesc la ușa lor! Nici nu îi cunosc!”. Dar eu îi cunoșteam...

N.V. : Așa pe soțul meu l-a luat... trebuia să îi schimbe livretul militar. S-a dus aici și a început să-l întrebe, că au auzit că nevasta e basarabeancă... „Ce avere a avut acolo?” „Nu știu, eu am cunoscut-o aici...” „Dar bine, a avut ceva...” „Dacă nu știu, nu știu...” „Dar măcar o casă a avut, a stat undeva, nu?” „O fi avut...” A făcut pe prostul, l-a luat pe „nu știu”...

D.V.: Dup-ai-a l-au vânat pe soțul meu. Noi lucram în antrepriză, s-a terminat lucrarea... l-a luat pe soțul meu...

N.V.: Tu ai trăit în bani, dar eu am trăit într-o sărăcie după ce m-am măritat!... dacă îmi spunea cineva că mă mărit cu un inginer și mor de foame, n-aș fi crezut! Era inginer!... au venit comuniștii și ne-au dat în cap la toți. Nu a fost membru de partid. Nici el, nici eu!

D.V.: Directorul de la SMT-ul de acolo l-a chemat: „Tovarășul contabil șef nouă ne trebuie bani să întreținem echipa sportivă, echipa de fotbal.” Dar acolo e contabilitate bugetară, primești mandatul bugetar cu fiecare poziție, asta pentru hrană, asta pentru benzină, asta pentru reparații... Dar pentru echipa de fotbal nu a trimis nimeni nici un ban de la buget. Și soțul meu zice: „Nu pot, nu am de unde să dau. Uite mandatul bugetar...” Și atunci directorul s-a înfuriat: „Cum, eu membru de partid, directorul...” Soțul meu nu era nici el membru de partid, nu a participat la ședințele lor de partid... l-a turnat că e legionar, l-a pus pe liber, l-a anchetat, l-a chinuit...

N.V.: Cea mai mare vină era că ai fost legionar. Dacă aduceau doi-trei care spuneau: „Da, a fost legionar!”, erai gata.

D.V.: La un moment dat, l-a lăsat în pace. I-a dat în judecată și i-au plătit opt luni de zile salariul până la ultimul leu! Că ei erau în culpă.

Atunci am zis că nu mai e de stat în Lugoj... iar am venit în Timișoara. Când a fost cu autobiografia, n-am spus de nimeni. Nu am unchi, nu am mătuși, nu am pe nimeni. Aveam în Basarabia, dar Basarabia nu e străinătate!

N.V.: Bunicul ei cu tata meu sunt veri. Mamele lor au fost surori... Ea venea la bunicu-su în sat la mine...

Tu ești ca ȋiganul acela... O invitat un boier un ȋigan la masă. I-a pus mâncarea și l-a întrebat: „Ai tată? – Am. Ai mamă? – Am. - Dar ce face tatăl tău? Ce face mama ta? Ce face...” Și el nu a mai avut timp să mănânce și a plecat flămând. Și l-a mai chemat odată. Iar ȋiganul, când a început să mănânce: „N-am tată, n-am mamă, n-am frate, n-am soră, m-am nimic!” Și a început să mănânce.

D.V.: Așa și noi. Noi nici nu prea ne-am întâlnit atunci, ne întâlneam rar și ne bucuram dacă ne vedeam...

(Bălți era un orașel?)

N.V.: Nu, dacă era capitală de județ! Era un oraș mare.

D.V.: Toate erau sate răzeșești pe malul Prutului, rușii le-au desființat, că satele purtau numele boierului... era Herești, era...

N.V.: Tatăl meu a făcut școală rusească și, când au venit românii, tata meu a fost primul care s-a dus la școală și a făcut trei clase în românește! M-am dus odată la Gheorghe Stratan la Iași, ne-am dus la dânsul și eram cu Gelu și cu Adina mai mici... I-am dus cu ei să le arăt unde am făcut eu școala, să le arăt Iașul... și el m-a luat... era căruțaș acolo. Am intrat în casă. Se întoarce către soțul meu și îi spune: „Domnule, știi cu cine te-ai însurat? Cu fata lui Vasile Moțoc care în 1919 mi-a făcut o cerere în limba rusă și în 1920 mi-a făcut o cerere în limba română!”

D.V.: Pe vremea aia era mare lucru să știi carte. Nu prea erau știutori de carte. Era mare lucru...

După refugiu, veniseră rușii să pună gheara pe noi...

Am fost câteva fete la Brașov la Liceul Comercial, la Internat... Și vine pedagoga și spune: „Fetele care sunt din Chișinău, merg cu mine la comandament!”. Am fost șase fete. Într-o cameră ne-au încuiat și au trimis pedagoga înapoi la școală. Dar noi ne-am sfătuit ce să facem; sigur că fiecare înțelegea rusește: „Nu știm nici o boabă, nu știm rusește! Pot să vorbească ce vor, să aducă translator!”. Veniseră rușii... Peste noapte noi am sărit pe geam printr-o curte, am ajuns în stradă și ne-am dus la un tren... Ne-am urcat într-un tren, nu știam unde merge... era plin de var nestins. Era prin noiembrie, a început să plouă, se stingea varul, ne ardea... Am ajuns în București, la Triaj. Ne-am dus pe jos, la o vreme de noapte... Aveam o soră la București. Când au scos ei capul, au încremenit. Întâmplător am fost acum la București și am dat de urma unei fete care a fost cu mine în aventura asta... și își amintea că fratele meu a venit cu pâine caldă... era mare lucru atunci...

Ioan Banu (n.1939, Bahmut, Basarabia)

Interviu realizat de Adrian Onică (16 octombrie 2004, Timișoara)

„Am trăit cu frica în sân ca un iepure de câmp”

Mă numesc Banu Ioan și sunt născut la 6 ianuarie 1939 în comuna Bahmut, județul Lăpușna din Basarabia. Această localitate se găsește la aproximativ 60-65 kilometri de Iași și la 72 de kilometri de Chișinău. În anul 1944, în luna martie, dat fiind cunoscute evenimentele care au avut loc în Basarabia, respectiv în Bucovina și ținutul Herța, părinții mei și încă alte șase familii din satul nostru s-au refugiat, în 6 martie 1944 în comuna Ineu, județul Arad. Această localitate a fost aleasă din următoarele considerente: în perioada când tata era cavaler, când era România Mare, a făcut armata în Timișoara, la Cinci Vânători. După cum este știut că în perioada de atunci tracțiunea în armată nu era mecanică, ci animală, tata a fost trimis la Arad și a făcut școala de veterinari și se chema, după absolvire, agent veterinar și probabil astăzi se cheamă, s-ar chema tehnician veterinar. În momentul în care s-a reîntors la unitatea din Timișoara, și-a ispășit stagiul militar, a fost lăsat la vatră și a funcționat în Ineu, unde a primit servicii. Asta s-a întâmplat cu mult timp înainte de anul 1944, când a făcut el armata. Să fi fost prin 1928 sau poate chiar mai devreme, prin 1926. În Ineu a funcționat la dispensarul comunal, ca agent veterinar. Bineînțeles că avea o rază de competență mare, inclusiv în Gurahonț și Honțisorul, care țineau de județul Hunedoara. În momentul în care a ajuns în vremea să se căsătorească, s-a cerut să fie întors cât mai aproape de casă, eveniment care s-a și produs. S-a căsătorit și a primit serviciu în Călărași, la 18 kilometri de comuna lui natală, unde m-am născut și eu.

(În ce an s-a căsătorit?) Cred că prin '36. Eu sunt primul copil, dar am mai avut un frate care a murit la scurtă vreme după nașterea lui, iar în 1942 s-a născut cel de-al treilea copil, fratele meu, care și el, din nefericire a murit acum 2 ani de zile, de la un cancer generalizat. A fost un băiat care în viața lui n-a fumat o țigară și n-a băut în viața lui o jumătate de kilogram de țuică și care în viața lui a știut să prețuiască odihna, iar în particular se ocupa cu creșterea albinelor. De cum termina serviciul se urca fie pe motocicletă, în anii de început, iar mai târziu în mașină și mergea la Pastorală unde își avea lăsate albinele, în câmp. A dus deci o viață ordonată și, cu toate astea, a fost răpit de această boală neiertătoare, nemiloasă și l-am pierdut. Era născut în 1942 și avea cam 60 de ani când a murit. Pentru aceeași cauză a fost deschis de opt ori la spital și s-a cheltuit cu el la medici tot ce s-a agonisit și-au pus de o parte pentru bătrânețe și nu atât partea lor cât și participarea

fiului lor care lucrează la Alcatel și lucrează foarte mult și în străinătate. Au rămas apoi lipsiți de orice resursă financiară, dar el n-a putut fi salvat.

Revin la situația noastră mai din urmă, din 1944. În momentul în care tata s-a căsătorit și a rezultat din căsătorie primul copil, adică eu, în 1939, la un an după nașterea mea s-a născut frățiorul meu, Gheorghită, care a murit dintr-o cauză mai puțin ortodoxă a medicilor. Mama a făcut o infecție la sân și medicii n-au știut să oprească copilul de la supt și a făcut copilul infecție, pentru că a supt de la un sân bolnav și n-a mai fost chip de salvare și a murit. După aceea, pe 21 mai 1942 s-a născut cel de-al treilea copil, Adrian, despre care am vorbit mai înainte.

Tata a primit așadar serviciu în Călărași, până s-au născut copiii, ca mai târziu să primească serviciul în Chișinău, unde era o mare herghelie, crescătorie de cai. Responsabilitatea lui a crescut de data asta în progresie geometrică. Bineînțeles că și-a văzut de treabă și a început să agonisească în jurul lui tot ceea ce s-a putut agonisi de către un gospodăruș. Obiceiul de-atunci era ca părinții să se îngrijească pentru fete și să le dea zestre ceva și bineînțeles că și mama primise zestre, prin căsătorie.

Eu mi-am și procurat actele pe care le-am depus potrivit legii 290 din 2003 cu privire la despăgubiri. Ceea ce le-a rămas lor acolo au fost două case, din care cea de-a doua nu era încă finisată complet. Le-au mai rămas 10 hectare de pământ în care se regăsea și vie, și livadă cu nuci, cu meri, plus terenul arabil. Le-au rămas 7 hectare de pădure. Să spun cum s-a întâmplat de-au cumpărat această pădure. Zona unde m-am născut eu, în Bahmut, este o zonă semicolinară, cam la 350-400 de metri înălțime față de nivelul mării și este un lanț de pădure uriaș, care ține sute de kilometri de pădure. Asta fiind în vatra satului, cineva a avut pus gaj aceste 20 de hectare de pădure din perimetrul comunei mele natale și a făcut acest gaj la o bancă din Iași, că era România mare atunci și bineînțeles că omul nu s-a putut achita față de bancă și banca a pus în vânzare pădurea. Tata fiind funcționar de stat și aflând treaba asta, a luat legătura cu mai mulți săteni, spunându-le: „Haideți oameni buni să cumpărăm noi această pădure și să nu vină alții din altă parte”. Atuncea fiecare a vândut ce-a avut: un cal, un bou, ca să-și facă rost de bani și să meargă ei primii să cumpere, dacă se poate în totalitate aceste 20 de hectare care au fost puse în vânzare de către bancă. Tata a cumpărat 7 hectare și ceilalți au cumpărat restul. Mi se pare că doar unul a cumpărat o suprafață mai mare decât tata, dar în rest au cumpărat câte un hectar, două. Așadar această pădure a rămas tot în vatra satului, iar proprietarii ei erau chiar oamenii de-acolo din sat. Și acum mai există pădurea aceea și am primit document de la primărie. Întâmplarea face că m-am dus la primărie, că n-am știut că o să apară această lege reparatorie, și am spus: „Am și eu doi copii care ar trebui să știe și ei că bunicii din partea tatălui n-au fost chiar niște lepădături, ci au avut și ei spirit gospodăresc și au realizat ceva”. Primarul, cu foarte multă bunăvoință a căutat în documentele lor și a găsit un registru mare în care a găsit despre pădure. Mi-a dat adeverință în care scria: „Prin

prezenta se adevărește de noi că cetățeanul Ungureanu Afanasie, cu soția Maria și copiii Ion și Adrian, în anul 1944 au fost refugiați, respectiv strămutați din satul de baștină Bahmut, județul Lăpușna din Basarabia, în comuna Ineu din județul Arad, România. În urma plecării lor, bunurile au fost sechestrare și apoi naționalizate, după cum urmează: casă, casă semifinisată (cu câte camere avea casa), pământ arabil, grădină”. Toate celelalte au fost menționate, mai puțin anexele gospodărești care n-au fost scrise în registru. La noi nu exista carte funciară, nici măcar în partea de sud a Țării Românești n-a existat carte funciară. Carte funciară a fost doar acolo unde a fost Austro-Ungaria.

Am primit deci această adeverință și întâmplarea a făcut că după ce s-a dat legea aceasta am mers din nou la primar și l-am întrebat ce se întâmplă acum. Mi-a spus că acum nu mai are voie să dea adeverințe, dar trebuie să spună că arhivele au fost distruse. Am avut mare noroc că am obținut acea adeverință. Eu n-am avut atunci în vedere un scop anume, ci doream doar să arăt copiilor mei că și bunicii din partea tatălui au avut ceva în viața lor, că n-au trecut prin viață ca valiza prin gară.

Am depus dosarul, dar mocnește acolo pentru ca legea a apărut anul trecut și s-a început prin a depune actele la această comisie care funcționează pe lângă prefectura județului Timiș. Eu am numărul doi la dosar, dar nu s-a lucrat absolut nimic și nu se lucrează nici în momentul de față, pentru că s-au așteptat normele metodologice de aplicare. Din punctul meu de vedere, ca persoană fizică, ca simplu om, fără facultate și doctorate, am rămas mirat de faptul că de ce o lege trebuie neapărat să fie însoțită de norme metodologice. Legea trebuie să fie lege și să fie aplicabilă. A durat atât de mult și de-abia în august, anul acesta, au apărut normele metodologice de aplicare. Ele sunt foarte scurte, dar fac trimitere la normele metodologice care au apărut pentru Legea 9 din 1998, cu privire la despăgubirea cetățenilor români care au fost strămutați din cele două județe retrocedate Bulgariei: Durostor și Caliacra.

Cei care sunt în cauză sunt oameni bătrâni, bolnavi, la care mintea deja le patinează, nu mai au memorie și sunt plimbați de la Ana la Caiafa cu legile astea. Nici cei din zona respectivă nu le dau acte. Printre altele, în lege se spune că poți face dovada și prin martori, cu acte legalizate la notariat, cu excepția fondului forestier. Această declarație cu martori este luată în considerație doar atunci când ai epuizat următoarele trimiteri făcute de comisie, și anume: trebuie să te adresezi cu scrisoare cu confirmare de primire la Arhivele Naționale ale statului, la Ministerul de Externe al României, la Arhivele Naționale din Chișinău, în cazul meu, și numai în condițiile în care de la ei primesc negație că nu se găsesc documente în arhivă, de-abia atunci mi se ia în calcul această declarație cu martori. Bineînțeles că în asemenea situație oamenii s-au adresat cu scrisori în dreapta și-n stânga, dar n-au primit răspunsuri. În lege se mai spune că în condițiile în care s-au scurs șase luni de zile de la data care rezultă din scrisoarea de confirmare că ai trimis, dar n-ai

primit răspuns, se consideră negație. Ar fi totul în regulă până aici, dar ceea ce mă miră pe mine este următorul lucru, pentru că au fost oameni care s-au dus în carne și oase la Arhivele Naționale din București, la Ministerul de Externe și acolo era pus anunț că nu dețin documente de arhivă pentru cetățenii din Basarabia, Bucovina și ținutul Herța. Îmi pun întrebarea: oare această comisie din Timișoara și din alte județe nu știu treaba asta? Oare nu în mod voit s-a vrut să fie puși oamenii aceștia pe drumuri. Sunt niște oameni care merg în baston.

În martie 1944, șapte familii din satul meu natal, Bahmut, ne-am refugiat în comuna Ineu, județul Arad. *(Mai țineți minte cum a fost?)* Da cum să nu. Am plecat cu ce s-a putut lua în două mâini. Era ultima perioadă când se mai putea trece. Dacă întârzi ai și nu plecai în martie, nu se mai putea trece după aceea, absolut deloc.

Când am ajuns în Ineu, pentru că tata avusese serviciul acolo, exista o pustă a unui grof ungur și se chema Istvan has, adică casa lui Istvan și acolo au fost cazate șase familii din cele șapte. Pentru că tata era cunoscut fiindcă lucrase în Ineu, i s-a acordat de către primărie, la vremea respectivă, să locuiască într-o casă a cărui proprietar stătea în Arad. Proprietar era o femeie, pe nume Ghelata și bineînțeles că am stat acolo cu aprobarea ei. Era româncă. Tata era cunoscut în sat ca funcționar de stat și era un om care s-a bucurat de multă încredere și celelalte familii au mers cu noi pentru că au zis că dacă tata se duce acolo e un loc mai sigur decât să meargă într-un loc absolut necunoscut. Alte familii au plecat și în alte părți, dar așa s-a nimerit ca acele familii să meargă împreună cu noi. Eu eram copil de cinci ani spre șase, iar fratele meu era copil de doi ani și era în brațele mamei. Mama a plecat cu un copil în brațe și unul dus de mână, adică eu. Asta a fost toată zestrea, toată averea pe care a luat-o mama. Totul a rămas acolo, și găină și animale, nu s-a luat absolut nimic. Ca și cum ar fi fost un val, o inundație, un incendiu. S-a prăpădit tot. Am plecat și n-am mai știut nimic.

(Cu ce-ați plecat?) Cu un tren de marfă, cu vagon descoperit. Țin minte, că eram copil și tot mă frecam la ochi pentru că eram inflammat la ochi din cauză că era o locomotivă care mergea cu cărbuni. Cum pufăiau ele venea zgură din aia și eram toți cu ochii înroșiți.

(Nu vă era frig pentru că în luna martie este totuși rece?) Pentru noi încă n-a fost frig, frigul a urmat după aceea. Ne-am instalat în Ineu și la un moment dat, după 23 august 1944, s-au instituit la nivelul reședințelor de județ așa zisele comisii de repatriere. Șeful de post din comună a venit la mama și i-a spus: „Doamnă trebuie să mergeți la Arad la comisia de repatriere. Avem dispoziție să vă anunțăm pe toți cei care sunteți refugiați din Basarabia.” Și m-am dus cu mama și fratele mai mic care era la mama în brațe la comisia de repatriere din Arad. Când am intrat în încăperea respectivă, cei de la comisie erau îmbrăcați în haine militare cum aveau rușii cu pieptul acoperit de decorații. Au vorbit foarte frumos cu noi. „Aici nu este locul dumneavoastră, este păcat, ați lăsat bunurile acolo. Să vă întoarceți la casa

dumneavoastră etc., etc.” Mama, care n-a ieșit niciodată din cuvântul lui tata atunci, le-a spus: „Cu toată insistența dumneavoastră nu voi pleca acasă până nu vine soțul meu de pe front.” Tatăl meu era pe front. El fost mobilizat la Arad, fiind agent veterinar și era nevoie de el acolo. Nu a fost militar care stătea în linia întâi cu pușca, trebuia să aibă grija de starea de sănătate a animalelor folosite în armată. El a venit, ne-a luat din Basarabia, ne-a adus în România și a plecat înapoi la Arad. Noi am rămas fără el. Dacă au văzut *nacialnicii* și *polcownicy*, cum se numeau cei din comisie că mama nu acceptă sfatul lor de a se întoarce acasă... a început să se îngroașe gluma. Pe masă aveau un revolver. Au luat revolverul în mână... astea sunt niște chestiuni care mi s-au întipărit așa de puternic în minte încât nu le mai scoate nimeni... și au început să învârtască pe deget acest revolver și să clănțanească din trăgaci pentru a ne intimida. Și mama a spus: „Puteți să mă împușcați pe loc, eu acasă nu mă întorc. Atunci când vine soțul meu ne vom întoarce împreună, dar, până atunci, nu mă întorc”. Am plecat. Când am ajuns în Ineu după câteva ore șeful de post a venit la noi și a spus: „Doamnă vedeți că situația se prezintă în felul următor – părăsiți raza mea de competență.” Vroia să spună că a fost atenționat de superiorii lui că neapărat noi trebuie să fim trimiși înapoi în Basarabia. Pentru noi consecințele erau foarte clare – deportare în Siberia. Dacă așa au stat lucrurile, a trebuit să părăsim Ineul. Și am mers într-o localitate care a fost în raza de competență a tatălui meu, când el era agent veterinar la Ineu, și anume la Honțisor. Honțisor este un cătun care ține de Gurahonț. Am mers acolo la un cetățean român, creștin, pe nume Costi. În partea locului la creștin i se spunea - *hălăduit*. Nu era pocăit, era creștin ortodox, așa cum sunt și eu. Era un regionalism acest cuvânt. Erau însă înspăimântați, pentru că era lozinca următoare „Pe bucovineni și basarabeni să-i alungați afară din casă ca pe câini”, ca să-i determine pe oameni să nu-i ajute. Totuși omul acesta cu mult curaj, cu mult suflet, ne-a permis găzduirea în podul unui grajd de animale. Stăteam în fân adăpostiți și căldura o primeam prin rosturile care erau între scânduri de la suflul animalelor. Acolo am stat din a doua jumătate a lui octombrie 1944 până în martie 1945 dată la care și-a luat inima în dinți unul din frații lui mama și s-a dus până în comuna Vingard, județul Alba, pentru că de acolo era fostul nostru notar pe nume Filimon. Dar, cum era România Mare, el la noi în sat și-a făcut serviciul de notar. El și-a reluat serviciul în România mai departe ca notar când a venit războiul. A plecat din satul nostru, a venit la casa lui. S-a dus fratele mamei și a spus: „Domnul Filimon, ajutați-ne”. El ne cunoștea, că eram din sat, dar în special îl cunoștea pe tata. Deci, el dacă a făcut-o, a făcut-o pentru tata. Zice: „Mă, oameni buni, pentru voi nu există decât o singură scăpare”. S-a dus în fioc, în casa de fier, și-a scos niște imprimare de certificate de naștere. A spus: „Dacă acceptați ideea pe care v-o spun eu sunteți salvați, dacă nu, nu știu ce se va întâmpla cu voi.” Prigoana cea mai mare a bucovinenilor și basarabenilor a fost în Ardeal și Banat. Cei care au fost prin sudul țării, Oltenia, Muntenia, nu au avut chiar așa mari probleme. Nu știu de ce.

Probabil au fost dispozițiile mai severe pentru partea asta. Sau populația a fost mai fricoasă în Ardeal și Banat față de ceea ce a fost comunicat de autoritățile din timpul respectiv. Unchiul meu a acceptat ideea de schimbare a identității. Ne-a făcut cetățeni români născuți în unul din cele două județe care au fost retrocedate Bulgariei. Dacă până în momentul respectiv am fost cetățean român Ungureanu Ioan născut în 6 ianuarie 1939 în Bahmut, județul Lăpușna, Basarabia, am devenit Banu Ioan, născut în anul 1940, 25 ianuarie, în comuna Arman, județul Durostor. Era de fapt greșit, că era județul Caliacra, dar așa a fost scris în acte. Din acel moment noi am fost alți oameni. Eu în realitate am fost Ungureanu, iar acum am devenit Banu. Acest nume a fost ales de noi și toată treaba s-a întâmplat în aprilie 1945. Am stat în acest pod de grajd la acest om din Honțisor, care ne-a hrănit din sărăcia lui, cu câte o strachină de terci care era din făină de porumb, amestecat cu apă și apoi era fiert. Am mâncat foarte mult dovleac din ăla turcesc. Asta a fost hrana cu care am supraviețuit noi, adică mama cu cei doi copii, frații mamei care erau în număr de trei și părinții mamei, două persoane. Eram opt persoane în acel pod. În aceleași condiții am trăit toți. Fratele meu avea doi ani. Era greu să-l stăpânești să nu scâncească, să nu facă gălăgie, ca să nu fim aflați de niște trecători. Nu a fost nici o problemă, am reușit să scăpăm așa. Nu ne-a mai căutat nimeni aici. Noi am plecat din Ineu într-o direcție necunoscută, așa figuram acolo, nu știa nimeni de noi. Pe șeful de post din Ineu l-a interesat să nu fim în raza lui de competență.

(Ce s-a întâmplat după schimbarea numelui?) Am devenit cetățeni fără probleme. Deosebirea dintre cei care au fost români în cele două județe Durostor și Caliacra din Bulgaria și cei din Basarabia, Bucovina și Herța a fost că în județele din Bulgaria s-a produs schimbul de populație. În 6 septembrie 1940, dacă nu greșesc, la Craiova a fost încheiat un tratat între statul român și cel bulgar în care s-a spus așa, că se face schimb de populație. Adică cei ce vor să plece de acolo pot să o facă și pentru ei statul bulgar plătește bani statului român ca despăgubire, iar cei ce vor să rămână pot să o facă. Era alegerea lor, nimeni nu-i obliga pe români să plece. Statul bulgar a despăgubit statul român pentru această categorie de strămutați de acolo. Dacă plecai și recolta era în câmp nu mai puteai să o muți. De aceea statul bulgar a plătit despăgubiri. Teritoriul a rămas la bulgari.

Dacă am intrat în posesia acestor acte am plecat la Șarlota. Ea se găsește pe linia ferată Timișoara - Radna. *(Tatăl dumneavoastră unde era în perioada aceasta?)* Era pe front, am schimbat noi actele și pentru el. El în armată funcționa cu numele real - Ungureanu, nu cu cel fals. El nu a știut de schimbare. În Șarlota, tatăl meu îl cunoștea foarte bine pe șeful de gară pe nume Laslu Dumitru. El era singurul care cunoștea adevărata noastră situație. La Șarlota e pădurea aceea unde venea regele Mihai cu trenulețul la vânătoare. Asta era în 1945. Noi nu mai eram acum basarabeni, eram dobrogeni. Laslu Dumitru ne-a cazat în canton. Gara avea două cantoane. Primul canton - când vine trenul de la Timișoara, urmează gara și

apoi al doilea canton când merge trenul spre Radna. În acest al doilea canton am fost noi cazați o vreme până când șeful de gară a reușit să ia legătura cu unii și cu alții ca să putem sta și noi într-un sat. Ei, și a luat legătura cu notarul din Alioș. Alioș e la câțiva kilometri de Șarlota, pe calea ferată, de fapt e a doua stație cum vine trenul de la Radna, după Gomila. Era prieten cu acest notar care se chema Iovescu. L-a întrebat: „Domnule, am două familii prietene, nu vrei să le accepți să locuiască în sat la Alioș?” Notarul a spus că ne primește, dar a pus condiția să nu fim bețivani, scandalagii, hoți, pentru că el în acest caz ne scoate afară. Și așa ne-am instalat în satul Alioș, fără a crea vreo problemă cuiva, în 1945. De la Hontîșor am plecat într-o localitate Schei până am rezolvat cu actele. E pe lângă Pitești pe undeva. Abia apoi am plecat la Șarlota în 1945, câteva luni mai târziu, am stat la canton două luni și tot în 1945 am primit acceptul să mergem la Alioș. Era o casă a unui proprietar, Fema lui Jușcă. Ea era recăsătorită în București și avea casa în sat, pe care ne-a încredințat-o nouă, să stăm și pentru care plăteam chirie. *(Ce mai știați de tatăl dumneavoastră?)* Tatăl meu a dispărut pe front, nu a mai știut nimeni nimic de soarta lui. Știu unde a avut loc moartea lui, am aflat-o abia în 1990.

În 1946 am intrat în clasa întâi. Am mers cu școala în Alioș până în clasa a patra neterminată. Mai era un trimestru de școală din clasa a patra când un frate de-al tatălui meu a venit la mama și i-a spus: „Miluța, așa-i spunea mamei de la Maria, ție ți-e foarte greu să te descurci cu doi copii la 36 de ani. Uite Tănase, așa-i spunea tatălui meu, a fost dat dispărut pe front. Eu am o singură fată, Mărioara și îți iau un copil la mine să mă îngrijesc eu de el.” Zis și făcut. *(Cum se numea unchiul dumneavoastră?)* Ungureanu Andrei. Și el își făcuse acte, tot pe Dobrogea, tot prin acest notar Filimon, numai că el a rămas pe actele bune. Prigoana nu era mare în zonă. El și soția lui fiind învățători au primit serviciu într-un cătun pe nume Budele, comuna Nenciulești, județul Vâlcea. Să vă spun ce însemna acest cătun. Am vorbit cu femeii în vârstă, bunici pentru mine și mi-au spus că în viața lor nu au auzit vreo împușcătură de armă și nu au văzut tren decât în abecedar. Vă dați seama în ce izolare trăiau acolo. M-a luat pe mine la el, fără să-i spună mamei ce intenții are. Pe mine el m-a luat cu numele de Banu din Alioș. Când mă duce la școală mă trezesc că nu mai sunt Banu, ci Ungureanu, născut în 6 ianuarie 1939. Am revenit la adevărata mea identitate. A luat cu el certificatul meu real. El nu a vorbit nimic cu mama despre asta. El m-a înscris la școală pe numele real. Chiar când s-a făcut apelul la școală eu nu am zis nimic și chiar mă întrebam de ce nu m-a strigat și pe mine. Atunci el acasă mi-a zis că nu mai sunt Banu ci Ungureanu. Nu prea știam ce să cred eram la o vârstă crudă. Asta s-a întâmplat în 1949 când eu am terminat clasa a patra. Nefiind școală decât de patru clase, m-au dus la Zătreni, ei continuând serviciul în Budele. Această localitate e tot în județul Vâlcea. Acolo am făcut clasa a cincea. Ei între timp au primit de lucru lângă Focșani, în localitatea Răstoaca. S-au mutat acolo cu serviciul, dar ce să facă cu mine? Nu m-au mai dus să-mi continui studiile să fac și clasa a șasea, cum era învățământul de șapte ani,

dar m-au dus la Bacău unde era o școală profesională care se chema Steaua Roșie care ținea de fabrica de hârtie cu același nume, care înainte se numea Letea. Acum a revenit la vechea ei denumire. Fără să știu care e treaba acolo, mai târziu am aflat că directorul de acolo avea ca soție pe o soră a mătușii mele Vera, soția unchiului Andrei. Se numea Stratan acest director.

În perioada ultimilor ani, nu se mai făceau șapte clase, ci numai patru clase. S-a dat apoi posibilitatea de completare a studiilor și atunci au venit o puzderie de oameni, chiar mai în vârstă 20 – 25 de ani care făceau clasa a cincea, a șasea. Eu am făcut, la Zătreni, clasa a cincea cu oameni care puteau să îmi fie părinți. Ei își făceau continuarea studiilor la zi. Am trăit în condiții foarte grele, ei fiind oameni maturi care stăteau la internat că nu aveau unde să stea, s-au întâmpnat tot felul de chestii. S-a făcut internat de fete și internat de băieți. Pe noi ne-a dus într-o clădire care era în perimetrul unui cimitir. Era o clădire devastată, nu avea geamuri, uși, nu avea nimic și acolo am stat o iarnă. Acolo am stat noi băieții care eram cei tineri, copii cu vârsta normală de școală și cei mai în vârstă. Am pus pături în geam, paturile erau vai de ele. Aveam obiele în picioare și mereu eram uzi la picioare, iernile erau mult mai grele acolo. Nu aveam voie să le băgăm în dormitor trebuia să le lăsăm la ușă. Dimineața erau înghețate și trebuia să le frecăm în mână. În condițiile astea am stat o iarnă, m-am îmbolnăvit și am primit un reumatism poliarticular acut și de acolo am probleme de sănătate. Arătam ca un schelet de om atunci. Când unchiul și mătușa mea s-au mutat cu serviciul la Răstoaca m-au luat și pe mine și m-au dus la Bacău să dau examen la școala profesională. Aici la școală erau două categorii de elevi pentru a da examen: o categorie erau cei ce aveau patru clase și ce-a de-a doua erau cei ce aveau șapte clase. Asta pentru că cei ce aveau șapte clase dădeau examene puțin mai grele dar mergeau la niște meserii mai căutate, mai bine cotate – electrician, mecanic auto, electromecanic. Eu am dat ca pentru patru clase, deși aveam cinci. Am intrat acolo și în primul an de școală ne-a testat pentru tot felul de meserii să vadă ce aptitudini avem. Chiar dacă eu vroiam să fiu electrician, dacă se considera că nu am aptitudini pentru această meserie, nu puteam să mi-o însușesc. Acolo am învățat din 1951 până în 1954. În 1954 a fost prima dată când am venit acasă să o văd pe mama și pe fratele meu, plecat fiind din 1949. N-am mai rezistat și a trebuit să merg acasă, mi-era dor de ei. Nu aveam voie să țin vreo legătură cu ei, să le scriu. M-am întrebat oare de ce. (*Ați aflat răspunsul?*) Da, l-am aflat mai târziu când am ajuns acasă. Acolo am aflat că mama era disperată, eram scadent cu a-mi scoate buletinul de identitate. „Unde e copilul?” „E la un unchi.” Când i-am spus mamei care e situația și cum mă cheamă acum, mama a intrat în panică. Mi-a spus: „Ionele nu te mai duci niciunde, pe mine mă băgați la pușcărie. Să se descurce Andrei, dacă a făcut tâmpenia asta cu actele, cum știe.” Se apropia septembrie când începea anul școlar, mai aveam un an. Mi-am făcut buletin pe Banu, că actele erau la mama. Am rămas acasă și bineînțeles că vine unchiul meu disperat când a văzut că începe

școala și eu nu sunt acolo. A avut discuții serioase cu mama. Unchiul meu a crezut că mama mă dă dispărut, nu mă vor găsi, nu se știe, se încheie cazul și cu asta, basta. El s-a gândit de unul singur, nu s-a pus de acord cu mama. El m-a luat pe mine de la școală din Alioș cu foaia matricolă. El fiind director și învățător ca și mătușa mea, erau singurii învățători acolo, au aranjat treburile. Învățătorii erau oameni mari atunci. S-a dus disperat acasă, a venit mătușa-mea să o convingă pe mama să mă lase la școală. Au plecat foarte supărați pe mama, și implicit și pe mine. Am rămas acasă. Ce să fac acasă? Mi-am reluat identitatea falsă și cu ajutorul aceluiași șef de gară Laslu Dumitru am venit la Timișoara. El se mutase cu serviciul și familia de la Șarlota la Timișoara. I-am cerut sprijinul și m-a ajutat. El se cunoștea foarte bine cu un tehnician, Căpăț, de la Electromotor. Eu am dobândit la Bacău meseria în domeniul instalațiilor de încălzire, ventilație și sudură. În acei ani de școală mi-am însușit-o bine și puteam să lucrez independent. La vârsta aia, de 14 ani, puteam să dau oriunde o probă de lucru să mă angajez. A intervenit Căpăț peste tot pe acolo, dar nu se putea din cauza vârstei. Până la urmă Tehnometalul de pe strada Gloriei, care avea o mare criză de meseriași, m-a luat cu condiția ca mama mea să fie de acord, să dea o semnătură pentru mine. Stăteam în Timișoara la această familie Laslu, în gazdă, pe strada Nicolae Bolocan nr.2 în Blășcovi. Ei nu aveau copii, au înfiat o fată, o nepoată, fata unei surori de-a soției lui. În 13 septembrie 1954 am fost angajat la Tehnometal ca muncitor lăcătuș-sudor. Când am ajuns la cadre trebuiau să-mi facă așa-zisa carte de muncă. M-au întrebat ce studii am, le-am spus verbal că patru clase, care și astea erau neterminate, nu puteam să zic altceva că celelalte erau pe alt nume. Le-am spus că meseria am învățat-o mai în dreapta, mai în stânga. Totul a fost scris în cartea de muncă ca declarații verbale. Probabil toate astea trebuiau acoperite cu acte. După angajare am mers la proba de lucru. Nu știam ce înseamnă asta, mi-au dat să fac ceva. Era acolo un șef de echipă Szekely, un maghiar foarte de treabă. Era foarte sufletist. Mi-a dat să lucrez câte ceva. Categoria de încadrare pentru muncitorii calificați pornea de la categoria a treia. Eu cu cunoștințele pe care le-am dobândit în acei ani de școală am fost încadrat din start cu categoria a șasea. Asta era foarte bine, categoria a opta fiind categoria supremă pentru un meseriaș. Am lucrat acolo și în anul următor am intrat în categoria a opta de salarizare. Totul a fost bine. Între timp au venit de la UTT și au cerut niște sudori care să lucreze în fontă. Nu era foarte multă industrie atunci în Timișoara. Eu am știut să lucrez în fontă, aluminiu, inoxidabil. Din toate am știut câte ceva. Eram foarte receptiv la chestiunile astea când venea cineva să ceară sprijin. Și m-am dus la UTT, am lucrat pentru ei în fontă și am acceptat să rămân acolo în urma unei convenții făcute între UTT și Tehnometal. Am lucrat acolo doi ani și am fost bine plătit la ei. Între timp a venit un apel de la organele de conducere cine vrea să muncească în agricultură, apăruse un deficit mare de lucrători. Agricultură a fost dotată cu mașini agricole, tractoare și nu avea cine să meargă cu ele pe teren, la arat. Eu, când eram la Alioș, era acolo

un cetățean de la Fibiș, Goască, care avea două tractoare și ara în Alioș. Eram atât de îndrăgostit ca și copil de aceste tractoare... Mi-aduc aminte că atunci când mai stătea și tractoristul imediat mă duceam cu cârpe, îl ștergeam, parcă nu lucra tractorul în agricultură în praf, parcă era rutierist care umbla pe șosele. Acest Goască care era proprietarul acestor două tractoare m-a îndrăgît foarte mult. Avea un tractor Daitz și unul Hanomag. Eu, la vârsta aia când eram la Alioș, lucram pe tractor. Omul avea grijă să mă remunereze. Omul era bucuros să stea la umbră și eu făceam arătură pe câmp supravegheat de el. Nu primeam bani, primeam în natură, grâu. Mama lua pământ în parte pe la oameni, îl lucra și primea grâne pentru asta. Fratele meu a făcut școala în Alioș de șapte clase apoi a făcut patru ani de profesională în Timișoara la școala de meserii, vizavi de Poșta mare. Când au apelat la tineri pentru a veni să lucreze în agricultură eu m-am înscris, eram săritor, nu numai eu, foarte mulți tineri. Unii dintre ei nici nu au lucrat în agricultură, dar vroiau și ei să vină în sprijinul agriculturii. Ne-a dus la Bencecu de Jos pe tractor. Ne-au instalat într-un vagon remorcă, acolo dormeam, ne aduceau mâncare etc. Și am lucrat. Mi s-a încredințat un tractor pe șenile de 35 de cai putere KD. Am lucrat acolo vreo lună și ceva. Am primit salariul de la fabrică, dar eu făceam muncă agricolă. Eram însă îngrijorat că nu aveam școală, nu puteam face dovada studiilor. M-am dus la Alioș unde mi s-a spus că acolo nu sunt în evidență pentru că foaia matricolă a fost scoasă înainte de a termina clasa a patra. Eu eram îndrăgostit de motoare, mai ales de cele cu aprindere internă. M-am hotărât să îmi cumpăr o motocicletă. Acest Laslu Dumitru avea o motoretă, iar eu eram înnebunit după ea. M-am dus să mă înscriu la examen pentru motocicletă. Mi s-a cerut certificat de cel puțin patru clase, iar cei de la Alioș au spus că nu pot să îmi dea. Eram disperat, ce mă fac? Sora acestui Laslu era directoare la școala 22, din Lahovari. A vorbit cu ea, dar nu i-a prea spus totul, a rugat-o dacă pot să merg să fac cursurile de alfabetizare la școala ei pentru a putea da examen pentru motocicletă. Pe mine mă interesa să primesc certificatul de școală. După ce am depus o mică lucrare la aritmetică și română am primit acest certificat de alfabetizare. Eram supărat oarecum și mă întrebam cum apar eu în fața oamenilor cu doar patru clase când eu în realitate aveam cinci plus trei, opt clase deja făcute. N-am avut încotro decât să fac completare de studii. Și am făcut la fără frecvență clasele cinci, șase și șapte. Dar exact când să termin șapte clase, s-a generalizat la opt clase. Așa că am făcut-o și pe a opta. Între timp am prins „cheag” în fabrică. Mă mutasem cu serviciul și eram la Azur, „Gheorghe Doja” se chema pe atunci. M-am împrietenit foarte bine cu fostul șef de investiții, cu Gigi, care mi-a spus: „Nelule, dacă nu te duci să faci liceul cu mine nu mai ești prieten”. Între timp am făcut niște cursuri de calificare pe unde am putut ca să îmi rezolv problema și pe linie profesională să fac dovada că am învățat o meserie undeva. Am făcut treaba asta la Întreprinderea de Construcții și Instalații Căi Ferate. Am făcut acolo curs de calificare pentru care am primit certificat de calificare. Apoi s-a înființat un curs de un an la seral la ASIT, adică

Asociația Inginerilor și Tehnicienilor din Timișoara, aflat pe strada Paris. Am absolvit acest curs care mi-a dat dreptul să mă prezint pentru a depune examen pentru obținerea autorizației de executare a lucrărilor de sudură manuală în instalații mecanice sub presiune și aparate de ridicat - ISCIR. Am făcut și treaba asta și am obținut autorizația ISCIR nr.1 În regiunea Banat, pe atunci erau doar doi autorizați ISCIR nr.1, doi ingineri: inginerul Mihai Cencu și inginerul Radu care a fost profesor la catedra de sudură. Ambii copii ai mei au făcut facultatea de mecanică, secția de sudură, iar cel mare l-a avut profesor pe acest Radu. Eu am lucrat cu Radu, am lucrat foarte mult, el a făcut facultatea muncitorească. Am obținut, cum spuneam mai înainte, autorizația și deja am fost cu un pas înainte în a-mi dovedi și pregătirea profesională, dar n-a fost destul pentru că acest inginer mi-a spus că nu mai rămân prieten cu el decât în condițiile în care mă duc și fac liceul. Mie mi-a plăcut întotdeauna ca orice lucru pe care-l fac să-l fac ca lumea, să fie trainic, să fie sănătos, pentru că nu mi-a plăcut superficialitatea niciodată. Am învățat din răputeri în completarea acestor studii, inclusiv clasa a opta și împins de el, din spate, m-am dus și-am dat examen de admitere la liceu, la Liceul industrial de construcții din Timișoara. (*În ce zonă se afla acest liceu?*) Atuncea liceul de construcții își avea sediul pe Bulevardul Tinereții⁸⁸, unde face curbă tramvaiul spre gară, pe partea stângă, pe colț, unde e o clădire mare. Am dat examen de admitere acolo și mă simțeam bine pregătit. Întâmplarea face că acolo au dat examen și cei care au terminat școala profesională și au dat imediat admitere acolo. Erau copii tineri, iar eu eram bătrân, cu părul alb. În 1972 am terminat școala și am făcut cinci ani, deci am început în 1967. La examenul de admitere, spre surprinderea mea, am reușit să iau nota 10, iar următoarea medie afișată a fost șapte. Am avut mare noroc că la examen o problemă a fost cu linia mijlocie într-un triunghi, că trebuia să punem în practică teorema lui Pitagora. Această linie mijlocie mie îmi dădea o dată, o soluție și am avut această inspirație și am ieșit cu nota zece și pe locul întâi la admiterea la liceu, eu, acest cal bătrân cum eram acolo. Când a fost careul făcut pentru a ne duce în clasă să ne repartizeze, mi-era cam rușine să mă duc, că eram deja cărunț, cu doi copii acasă și mi se părea ciudat să mă duc să fac cu ei școala. I-am lăsat să intre în clasă, apoi am intrat și eu și ei s-au ridicat în picioare să mă salute. Le-am spus să stea cuminți jos, că sunt coleg cu ei, nu sunt profesor. Și de-acolo s-a bufnit în răs și am devenit coleg cu ei. Din 42 de elevi câți am fost la început, am terminat doar 7 liceul industrial. În perioada aceea cât erai la liceu, dacă îți venea ordin să te încorporezi în armată, chiar dacă era înaintea bacalaureatului, nu te iertau, ci te luau să faci armata. Unii dintre elevi au mai rămas și repetenți și am mai rămas doar șapte care am terminat liceul. Am terminat astfel în '72 liceul industrial, care a fost încă un element în plus, prin care mi-am consolidat poziția profesională. Și am ales tot secția pe care eu am învățat-o la profesională: instalații

⁸⁸ Azi b-dul. Regele Carol I.

de încălzire, ventilații și sudură. După ce am terminat liceul am fost încadrat în 1972 ca maistru mecanic, dar până atunci am lucrat ca sudor la Azur. Legea 12 care apăruse în 1971 venea cu niște precizări, care spuneau că cei care sunt absolvenți de licee industriale, nu pot să ocupe o funcție de maistru. M-am gândit de ce oare, pentru că școala de maistru însemna să termini școala profesională și care a lucrat opt ani în producție, să fie încadrat în ultima sau penultima categorie de încadrare și-atunci avea dreptul să dea examen de admitere pentru școala de maiștri. Era această condiție, dar ca pregătire școlară era vorba de școala profesională de 2-3 ani și nimic mai mult. Am spus că dacă am școala asta făcută din urmă, plus cinci ani liceul, m-am gândit că este superioară școlii de maiștri, dar n-a fost așa. Atunci am spus că pentru a nu avea probleme în viitor, pentru că tot în perspectivă am privit lucrurile, să nu mă trezesc mai târziu, la bătrânețe că mi se spune: „Potrivit Legii 12 nu poți să mai rămâi pe post de maistru, așa că treci muncitor de înaltă calificare (cum li se spunea absolvenților de liceu)”, așa că m-am dus și-am făcut școala de maiștri, de 3 ani, la U.M.T. Punând cap la cap anii de școală pe care i-am făcut eu în realitate, sunt vreo 23, punând la socoteală și cei 4 ani care nu mi-au fost recunoscuți. Asta a fost istorioara și cu școala.

(Când v-ați căsătorit?) M-am căsătorit în 1957. În 1958 mi s-a născut primul copil, Banu Petrică, care este inginer mecanic în utilaj pentru tehnica sudurii. S-a căsătorit tot cu o ingineră, chimistă. Au o fetiță care este în clasa a cincea. Ei trăiesc și muncesc în Satu Mare, de un an. S-au dus acolo pentru că acolo sunt socrii lui, iar în Timișoara n-au primit servicii, nici el, nici soția lui, la vârsta de 40 și ceva de ani. Peste tot unde s-au dus și au depus curriculum vitae li s-a spus că-i trădează vârsta și cu părere de rău nu-i poate angaja. La Satu Mare s-au dus și au dat probă de lucru la Drixtor Mayer, au intrat și lucrează acolo.

Al doilea meu fiu se numește Banu Valeriu și este și el tot inginer, ca fratele său. Este și el căsătorit și are o fetiță de 3 ani. Lucrează ca șef serviciu aprovizionare la direcția Radio-Tv. Din clasele mici a fost selectat pentru sport de performanță, la handbal și a jucat handbal până acum 3-4 ani, când s-a retras din cauza vârstei. A jucat la Politehnica.

(Soția dumneavoastră cum se numește?) Pe soția mea o cheamă Ioana. *(Cum v-ați cunoscut?)* În perioada când eu eram de înșurătoare umblam pe la dansuri. În Timișoara erau o grămadă de cluburi unde se mergea: era Încălțăminte, Clubul Financiară, era IMB, era Ietu, Nikos Beloianis, era IRP, ITT (care e l Mai, mergând spre Pădurea Verde). Marile întreprinderi aveau cluburi și se organizau baluri. Clubul CFR, Grădina de vară organizau în grădină baluri pentru tineret. Plăteau bilet la intrare, ca la cinematograf. De obicei erau sâmbăta și duminica, dar erau și în timpul săptămânii. De exemplu, Încălțăminte avea miercurea sau joia și mai era doar un club care avea în cursul săptămânii, dar restul aveau sâmbăta și duminica. Atuncia alegeam unde să merg și-așa ne-am cunoscut, la dans și azi o vorbă, mâine o vorbă. Ea lucra atuncia la întreprinderea de lanțuri Partizanul și era

muncitor-sudor. Suda verigile la lanțuri și era calificată la locul de muncă. A lucrat acolo până într-un târziu, iar după aceea am spus că este muncă mult prea grea pentru o femeie acolo și am mutat-o la Industria Lânii. A lucrat și acolo, dar după aceea a intervenit nașterea copiilor și era foarte greu cu trei schimburi, a mers la 1 Iunie unde erau două schimburi. Regretă și astăzi că a plecat de la Industria Lânii pentru că atât de mult îndrăgise meseria pe care o dobândise acolo, ca filatoare. Chiar dacă erau trei schimburi a avut o mare satisfacție pentru ceea ce făcea. La 1 Iunie însă a fost o muncă în care stătea tot timpul lipită de scaun și nu puteai să faci nici o mișcare. Așa a lucrat până s-a pensionat. În cele din urmă a fost bolnavă cu ficatul și a fost pensionată de boală, iar din 1990 a trecut în pensia pentru limită de vârstă și vechime integrală pentru că a îndeplinit condițiile respective.

(Unde ați locuit?) Când s-a născut primul copil am stat în gazdă, pe strada Tigrului numărul 2, la o familie de oameni mai în vârstă, pe nume Coandă. Soția gazdei era paralizată. La început am stat în gazdă trei băieți, într-una din cele două camere a lor, când lucram la Tehnometal. Ei au plecat în armată și n-au mai venit înapoi și am rămas singur. Între timp a intervenit situația să mă căsătoresc și l-am întrebat pe proprietar dacă mă acceptă să stau cu soția. „Cum să nu, chiar ne-am bucura pentru că ne-ați mai ajuta și pe noi cu câte ceva”. Și-așa am stat în cămăruța aceea, unde nu era nici gaură pentru pus burlanul și am stat în frig. Am avut parte în viața asta numai de frig. Am stat cu câte un reșou. Acolo ni s-a născut copilul cel mare. Am stat acolo până într-un târziu, până am cerut o locuință la Primărie și cu mari eforturi am primit undeva o locuință, pe strada Geneva nr.31, iar de-acolo, mai târziu, am cerut la fabrică și am primit undeva o locuință la comun. Era un apartament nou, în bloc, cu trei camere. Camera cea mai mare și cea mai mică le-am ocupat eu cu nevasta și copilul, iar cealaltă cameră a fost ocupată de un alt băiat de la fabrică, cu soția și copilul lui. Între timp lucrurile au luat alte dimensiuni și am ajuns în această locuință. Aici era blocul fabricii și am primit locuință de serviciu. Era atunci semifinisat și eu am pus cu oamenii șantierului parchetul, iar instalația de încălzire am făcut-o cu mâinile mele, la fel și instalația electrică. Mai târziu, în 1990-1991 s-a pus în vânzare și am cumpărat-o. Asta ar fi cu locuința.

(Armată ați făcut?) Am fost recrutat și la încorporare mi-au găsit probleme de sănătate, ceea ce eu nici nu știam. Mi-au găsit un tuberculom ulcerat apical drept, un fel de rană la plămân care era de origine TBC. Bineînțeles că și nevasta, și copilul au trebuit să meargă de urgență la dispensarul TBC, să facă probele, să vadă dacă nu este prezent bacilul Koch, căci altfel trebuiau să fie toți izolați pentru că este una dintre bolile infecțioase foarte molipsitoare. Am avut mare noroc că acest diagnostic din urma analizelor n-a fost cu prezența bacilului Koch. M-au internat imediat la Spitalul Militar, pentru că eram în perioada de recrutare și acolo trebuia să-mi dau acceptul pentru intervenție chirurgicală. Pe-atuncea tehnica chirurgicală era mai rudimentară și trebuia să-mi extirpe trei coaste pe care nu le mai puneau la loc și rămânea un gol acolo, iar apoi să-mi scoată o parte din

plămân, un lob care era cu această cavernă, cu această gaură. N-am acceptat și am zis: „Domnule, dacă-mi este hărăzit să închin steag de pace, mor și cu asta basta”. M-au externat și m-au trimis imediat să fiu luat în evidența dispensarului TBC, care este undeva în spatele Poliției județului, pe strada Semenici. Doctorul de-acolo mi-a spus că așa sunt chirurgii, că nu știu nimic altceva decât bisturiul. Mi-a spus că dacă reușesc să respect cu sfințenie schema de tratament pe care mi-o dă o să fiu salvat fără să fiu operat. Am acceptat ideea și mi-a dat un tratament extrem de sever, care era gratuit. Am făcut 120 de injecții de streptomycină, zi de zi, patru luni încontinuu. La asta s-a adăugat un tratament cu pastile și în toată perioada de tratament am consumat 35 de mii de tablete, pas și hidrazidă timp de aproape doi ani. *(În ce perioadă v-a depistat această boală?)* În 1960. Bineînțeles că după acest tratament sever mi-a dispărut complet. Mai târziu am cunoscut unul dintre marii noștri radiologi, doctorul Vasi, de la Spitalul epidemic, care era cu specific de boli de plămâni. Am ajuns la acest doctor prin directoarea spitalului pe care eu am ajutat-o foarte mult. Eu eram șef de atelier și am făcut porțile metalice la spital, pe gratis, fără să taxez întreprinderea. Am vorbit cu directorul, a acceptat și aveam poarta deschisă oricând la ei în spital. Când eram copil, în 1947, știu că am făcut o pleurezie. Am ieșit afară în câmp primăvara și m-am jucat cu mingea din cârpe îngrămădite într-un ciorap (pentru că noi n-am știut ce-i aia minge de fotbal cum sunt acum) și am băut apoi apă de la izvor, foarte rece și am ajuns acasă bolnav și m-au dus noaptea la spital, unde am stat vreo 4-5 luni de zile. Tratamentul de atunci era cu calciu gluconat. Atunci am făcut eu pleurezie. Mi-a spus acest doctor la care am fost mai târziu că am avut la plămânul stâng ceva în tinerețe, de genul pleureziei. Am zis că da, într-adevăr. I-am spus să se uite și la plămânul drept și la Röntgen nu se vedea absolut nimic. I-am spus că l-am întrebat pentru că am avut tuberculom ulcerat. Tot la acel spital făcusem la un aparat fotografie în grosimea peretelui plămânului, în adâncime, să vadă cât e de adâncă săpătura aceea în plămân. L-a chemat și pe profesorul Ene de-acolo din spital și s-a uitat și acela, rămânând mirați de felul în care s-a vindecat. M-a atenționat însă, spunându-mi să fiu foarte atent pentru că chiar dacă nu se vede absolut nimic, sunt oricând vulnerabil la o răceală, spre deosebire de un om care n-a avut afecțiuni.

(Din ce cauză s-a întâmplat acest lucru?) Eu mă gândesc că a fost din cauza traiului mizer pe care eu l-am parcurs. Iarna aceea pe care am trăit-o în acea încăpere, cu păturile în geam mi-a dat acest reumatism poliarticular acut care printre altele se spune că lunge articulația și mușcă inima și de-aici probabil s-au tras și altele, și cu plămânii. Problema cu pleurezia s-a întâmplat din cauza aceluia joc cu mingea când eram complet transpirat și am băut apă rece de izvor. N-a fost ceva ereditar pentru că nimeni n-a avut așa ceva în familie.

(În ce an s-au născut copiii dumneavoastră?) Băiatul cel mare e născut în 1958, în 3 ianuarie, iar cel mic e născut în 15 iulie 1967. A mai fost între ei doi un copil, dar soția n-a putut să țină sarcina. *(Fratele dumneavoastră în ce an era*

născut?) Era născut în 1942 și a murit în 2003 și se numea Banu Adrian. Celălalt frate se numea Gheorghită și a murit în perioada de alăptare, sub un an.

(Când l-ați văzut pe regele Mihai?) Pe regele Mihai l-am văzut stând în canton la Șarlota. Eram un copil foarte zburcumat, adică foarte îndrăzneț și curios, dar nu eram obraznic. Eram curios de orice se întâmpla și am rămas cu această meteahnă și-acuma. De multe ori dacă văd ceva pe stradă îmi trezește curiozitatea. Pe copiii mei parcă nu-i interesează atâtea, dar eu parcă aș scormoni să văd de ce-i așa și nu altfel.

Pe regele Mihai l-am văzut în perioada cât am stat la Șarlota. Regele Mihai venise cu trenul regal de vânătoare și a tras pe linia moartă și a plecat la vânătoare. Șarlota a rămas și pe vremea lui Ceaușescu un mare fond de vânătoare și era îngrădită pădurea. Acum am văzut că la Pișchia au început să îngrădească și acolo pădurea. Nu știu dacă au pus gard spre șosea ca să nu mai treacă animalele noaptea și să fie lovite de mașini sau din alt scop.

Regele Mihai nu era atunci pentru prima dată la vânătoare, ci fusese poate de multe ori, cu soții Laslu, cu care se cunoștea foarte bine. Eram și eu pe-acolo, printre ei, numai că nu mă lua nimeni de urechi întrebând ce caută plodul ăsta printre ei. Eram copil de vreo 5-6 ani și la distanță de câțiva metri de rege, puteam să mă ating de hainele regelui Mihai. Am mai văzut când au venit de la vânătoare cum au adus vânatul: mistreți, căprioare ... care a fost pus pe peronul gării și dus undeva.

(Mai povestiți-mi despre tatăl dumneavoastră) Vine anul 1990. Eu eram cu sufletul neîmpăcat de faptul că nu sunt cetățean român născut în Dobrogea, ci în Basarabia. Am spus că vreau să îmi dobândesc adevărata mea identitate. Vreau să se rețină că nevasta mea și copiii nu au știut absolut nimic despre mine. Și-atunci ce am făcut? La Brăila locuia un verișor de-al meu care era copilul fratelui mai mare al tatălui meu. Nu mă văzusem cu el din 1944. Toată lumea știa despre noi că suntem morți. Unchiul meu care era învățător și la care am stat o perioadă, cum am spus, s-a mutat la București și așa a manevrat lucrurile ca nimeni să nu știe nimic de noi. Noi nu mai existam. A avut probleme și la fosta mea școală din Bacău, că a trebuit să plătească, deoarece era tutorele meu. Mai târziu am aflat de la ei că au plătit peste cinci mi de lei despăgubiri, proces, haine. Și m-am dus la oficiul poștal deoarece aceste oficii poștale aveau cărțile de telefon de la reședințele de județ din țară. Am luat cartea de telefon al municipiului Brăila ca să îl caut pe verișorul meu. Prenumele lui era Boris. Era greu de crezut că sunt foarte mulți cu acest prenume. Și i-am dat telefon fără să știe nevastă-mea. Am vorbit cu el, dar la început nu m-a crezut. L-am rugat să nu închidă telefonul ca să îi dau mai multe amănunte. Asta după aproape 50 de ani. I-am spus să își aducă aminte că am stat împreună în pivnița vecinului nostru pe nume Grosu, din Basarabia, în timpul bombardamentelor. În acea pivniță era o candelă, o icoană... La un moment dat a căzut o bombă în apropiere iar suflul acesteia a stins candelă. După ce i-am spus

aceste lucruri m-a crezut că sunt cine susțineam că sunt. I-am spus că plec în Basarabia să văd locurile natale, oamenii, care mai trăiesc, casa părintească. L-am rugat să vină și el și a fost de acord.

Tatăl meu făcea parte dintr-o familie formată din șapte frați, trei băieți și patru fete. Băieții au rămas în România iar fetele s-au întors toate înapoi. Vreau să spun că și fetele au fost în România, dar au fost convinse de autoritățile române să se întoarcă în Basarabia. În prima săptămână de când au ajuns acasă, într-o noapte, i-a cules, i-a pus într-un vagon de animale și i-a trimis în Siberia, unde au stat între cinci și șapte ani. A fost o păcăleală ca să se întoarcă acasă. Când am fost în 1990 la primărie tata a fost catalogat ca fiind trădător de patrie și de neam pentru faptul că a plecat din Basarabia. Cum noi aveam și puțină avere am fi fost trimiși pentru șapte ani în Siberia și cine știe dacă ne mai întorceam. Una din verișoarele mele care a fost în Siberia a ajuns medic radiolog acum în Târnăveni (cu dublă cetățenie).

Era puțin dificil de ajuns în Basarabia pentru că trebuia chemare. Ei, cum am făcut să ajung acolo? Am trimis o scrisoare la cea mai mică soră a tatălui meu. M-am gândit că poate ea mai e în viață. Într-adevăr ea era singura dintre surori care era în viață. Eu pe atunci aveam o motocicletă Jupiter, că asta a fost mania mea. În tinerețea mea am fost sportiv de performanță, de cursă, circuit viteză. Ei, și i-am spus mătușii mele că vin cu motocicleta acolo. Unchiul meu a răspuns să vin cu trenul și să iau și nevasta. Nevasta mea a luat scrisoarea de la cutia poștală, a citit-o și m-a întrebat ce se întâmplă. Unchiul meu ne-a făcut chemare și am plecat cu soția în Basarabia unde am avut o primire deosebită, parcă eram un conducător de țară. M-au așteptat la gară zeci de oameni, am un neam foarte mare. Eu eram Banu din Dobrogea, cei de acolo mă știau de Ungureanu. Nevasta mea nu pricepea nimic, dar nici cei de acolo. Era o discuție ciudată, eram întrebat ceva, răspundeam altceva, nu era o discuție coerentă. Când am văzut că dialogul nu este firesc i-am spus nevastei mele care e de fapt situația. Asta era în 1990. A rămas blocată. Acolo a venit și verișorul meu din Brăila. L-am așteptat la gara din Chișinău și pe el, iar nevasta mea l-a recunoscut, deși nu îl văzuse niciodată. Ce să vă zic, am fost ținuti pe brațe de toată lumea. Atunci am aflat pentru prima dată cum s-a prăpădit tata. S-a întâmplat cam așa. Stăteam în stația de autobuz pe șoseaua care ducea spre Călărași, la 18 kilometri, pentru că acolo aveam o verișoară care era medic și care lucra la Spitalul raional, echivalentul spitalului județean de la noi. Era șefă de secție acolo. Așteptam cu soția autobuzul să mergem la Călărași la ea. Pe când așteptam autobuzul un om mai în vârstă a traversat șoseaua și a venit la mine „Să nu spui cumva că nu ești copilul Miluței”. Zic: „Nu sunt.” „Nu cred”. Până la urmă i-am spus că sunt copilul Miluței. „Dacă nu știi unde s-a prăpădit tatăl tău, o să-ți spun eu. A murit sub ochii mei. Dacă vrei să-i ridicați o cruce, să-i aprindeți o lumânare, mergeți la Albița-Leușeni”. Era acum granița unde se trece din România în Basarabia. Mi-a povestit acest om, căruia nu-i mai rețin numele, că era cu

rucsacul militar împreună cu un grup de militari. S-au oprit într-un zăvoi să mănânce. La un moment dat au început să bombardeze avioanele. Mulți soldați s-au răsfîrat, mai puțin tatăl meu și alți câțiva. Grosul a rămas pe loc și exact acolo a căzut o bombă. Acest om care mi-a povestit mie toate acestea a fost dintre cei care au fugit. Acolo a rămas tatăl meu. Mama mea a murit și nu a știut unde s-a prăpădit tata. A umblat peste tot, săraca, s-a dus și la vrăjitor, ăla îi spunea la un moment dat că tata e în viață peste o apă mare, că s-ar fi recăsătorit și are alți copii....

(În ce an a murit tatăl dumneavoastră?) În 1944. Ultima dată l-am văzut în momentul când ne-a dus la Ineu. Așa am aflat adevărata situație. Copiii s-au mirat „Cum ai putut domnule, să ții așa ceva în tine atâta amar de vreme?” Ei, uite așa au fost vremurile că a trebuit să ții în tine, am stat cu frică tot timpul. Eu după ce mi-am schimbat numele nu am mai avut nici un fel de problemă, am fost alți oameni, români născuți în Dobrogea.

(Cum vi s-au părut locurile natale din Basarabia când ați fost acolo în 1990?) Știu că în fața casei mele a fost un zarzăr. Acesta e un cais cu fructe mai mici dar mai rezistent decât caisul acesta mare. Când am ajuns în fața casei mele m-am uitat la el, am întrebat-o pe mătușa mea dacă acesta e zarzărul acela și mi-a spus că da. Atunci ea a început să plângă, am început și eu să plâng fără să vreau. Curgeau lacrimile pe sub ochelari fără să le pot controla. Eu am fost un om foarte vesel, mereu pus pe glume, bancuri. Ei, de atunci am devenit apatic. Satul mi s-a părut schimbat în bine, s-a tras apă prin gospodării, s-a îmbunătățit situația drumurilor care înainte erau mizerabile. Era o zonă propice pentru plantații de pomi. Satul e situat pe linia ferată dintre Iași și Chișinău. Desigur și pe șoseaua principală dintre aceste orașe. Oamenii parcă tot timpul vroiau să vorbească în șoaptă, șușoteau. Îmi povesteau că băștinașii nu aveau voie să lucreze nici măcar ca femeie de serviciu. Au fost aduși de peste tot ruși. În casa în care m-am născut eu era un rus, pădurar. El își făcuse și casa lui acolo, dar stătea în casa noastră care a fost naționalizată. Verișoara mea care este medic la Târnăveni și-a făcut dublă cetățenie după 1990 și i-a spus pădurarului să se mute pentru că am apărut eu. Omul a înțeles și s-a mutat în casa lui, iar casa a rămas goală. Acum casa noastră din Basarabia este goală. Verișoara mea vrea să o amenajeze să facă din ea un loc pentru bătrâni. Casa noastră a fost mare, frumoasă. După ce am plecat noi, în casă a fost instalat sediul colectivului, al colhozului. După ce și-a făcut colhozul sediul lui, casa a rămas liberă. A fost făcută creșă pentru copii. După ce s-a construit creșă de copii în sat, casa a fost transformată în magazin sătesc. Ulterior a fost dată acestui pădurar. Oamenii erau marcați, s-a mers pe procesul de rusificare. În ce privește casele oamenilor s-au făcut îmbunătățiri. S-au făcut livezi extraordinare, livadă numai de cireși, numai de meri... Când am intrat în livada de meri, era o frumusețe. În schimb când am mers în 1995 acolo iar, a fost dezastru cu livezile. A fost abandon total, au fost tăiați merii. Și în ce privește traiul, ei în perioada '90-'95 au trăit mai bine decât acum. Am văzut și noi. Mâncarea avea un preț de nimic. Eu

am rudenii care acolo sunt implicate politic. Am un verișor care a fost procuror în procuratura generală, alt verișor care a fost director adjunct al comerțului pe Republică, un altul a fost subprefect în Ungheni. Când a venit Voronin, i-a măturat pe toți.

Când am fost în Basarabia, am mers la primărie și am primit certificatul meu original de naștere pe care l-am folosit aici la tribunal când am deschis acțiune judecătorească pentru a dezvălui ce s-a întâmplat în viața mea și care este adevărata mea identitate. Am depus cererea la tribunal și am primit răspuns că acțiunea mea nu poate fi admisă, dat fiind faptul că poliția trebuia să facă o cercetare, o anchetă privind situația mea. Este mai simplu să spui că nu se găsesc acte, decât să te trudești să cauți acte. Am fost foarte necăjit. În 1990 când am fost la tribunal la Timișoara am fost dur cu ei, am fost obraznic, i-am amenințat. Am aflat că șefa de la Evidența populației, pe nume Câmpeanu, trebuia să facă dovada că eu nu sunt cetățean român născut în Bulgaria, ci în Basarabia. M-am interesat și am mai aflat că toate registrele de evidență a populației, a cetățenilor români născuți în Bulgaria au fost date spre gestionare Arhivelor naționale ale statului din Constanța. Acolo trebuia să se adreseze poliția ca să primească confirmare. N-a făcut treaba asta, a fost mai simplu să spună că nu e de acord. Eu am fost prevăzător și am fost la o cunoștință și am rugat-o să mă ajute. A făcut o adresă la arhivele din Constanța prin care a solicitat să i se elibereze un document din registrele de evidență a populației ca să îmi servească mie să pot să scot un certificat de naștere tip R.P.R., adică Republica Populară Română. Am primit hârtie de acolo că după verificarea registrelor de evidență a populației românești născute în Bulgaria nu există un cetățean născut cu numele de Banu Ioan. Cu acest document asupra mea, care nu era depus la dosarul de la tribunal, am mers în instanță și când mi-au spus că îmi resping acțiunea, l-am prezentat împreună cu certificatul meu în original pe care îl luasem din Basarabia. Au rămas blocați. În acest fel mi-au admis acțiunea. A trebuit să aduc martori din Basarabia că sunt născut acolo și am adus pe cheltuiala mea. Când a fost totul în regulă, au decis să fiu șters ca fiind născut în Bulgaria și mi s-a data adevărata identitate, adică Ungureanu Ioan, născut în județul Lăpușna, Basarabia, la datele reale. Cu multe emoții și luptă am reușit acest lucru, am revenit la adevărata mea identitate. L-am avut avocat pe Hampu, șeful baroului de avocați de atunci din Timișoara. Vă dați seama că decizia de pensie nu mai era în regulă, am luat totul de la zero. Copiii nu erau afectați deocamdată, ei au rămas cu actele pe Banu. Am făcut apoi demersurile să îmi schimb numele din Ungureanu în Banu dar cu datele reale ale lui Ungureanu. Am avut apoi probleme când mi-am scos noul certificat de naștere de la primărie, l-au completat greșit, apoi, după ce le-am atras atenția asupra acestui fapt, mi-au dat altul pe care au scris „transcris”, adică nu era original. Din acest motiv am avut alte probleme la poliție când am vrut să îmi fac buletin, unde am ajuns iar la această doamnă Câmpeanu, care m-a amenințat că îmi dă peste cap tot ce am realizat eu până atunci cu schimbarea

numelui ș.a.m.d. Am fost iar obraznic, mi s-a făcut buletin dar în dreptul tatălui era trecută o linie. M-am întors, m-am certat cu cei de acolo, s-au scuza, în fine, a trebuit să fac iar toate formele ca să îmi fac alt buletin. Am făcut acest lucru și acum sunt în regulă, dar am avut ghinion și cu certificatul de naștere și cu buletinul. Dar mi-am redobândit identitatea. Am început în 1990 și am terminat în 14 mai 1993, atâta m-au plimbat pe drumuri. Vreau să spun un singur lucru, basarabenii nu au fost bine văzuți nici atunci... și nici acum. Nu știu de ce trebuie să suportăm noi toată această mizerie, nu știu cu ce am păcătuît, cu ce suntem de vină.

(Povestiți-mi despre perioada comunistă.) Nu am avut nici atunci probleme, am fost un om disciplinat, m-am achitat întotdeauna de toate obligațiile. Și dacă a trebuit să ajutăm pe cineva într-o situație, totdeauna am sărit în ajutor. Am fost foarte bine văzut. Eu unde am lucrat m-am bucurat de o mare încredere. În condițiile astea nu puteam să refuz și timp de 18 ani am fost secretarul comitetului de partid pe fabrică. Am fost în același timp membru plin al Biroului Comitetului Municipal de Partid. Am fost președintele consiliului oamenilor muncii. Eu m-am bucurat de mai multă încredere și respect în fabrică decât directorul fabricii. *(Ați crezut în ideologia comunistă?)* Nu, nu am crezut. În comunism între vorbă și faptă nu s-a putut pune semnul egalității. Una s-a vorbit și alta s-a făcut. Dacă s-ar fi respectat doctrina era bine. Dar nu s-a aplicat. Or eu, care eram stresat din cauza provenienței mele, nu puteam să refuz. De exemplu la Congresul al nouălea al partidului am fost propus ca să fiu trecut pe listă să fac parte din Comitetul Central. Când am auzit treaba asta m-am speriat. Zic - acolo se adâncesc cercetările și aici mi s-au înfundat drumurile. M-am dus la partid la județ, la municipiu și le-am spus că nu sunt sănătos, sunt bolnav și nu pot să fac față la acest lucru. Sigur, dacă nu eram basarabean cu problemele mele, ar fi fost o onoare. Cei de la Județeană de partid mi-au spus că sunt bolnav la cap. „Cine dintre noi n-ar vrea să fie acolo? Este o mare cinste, o mare onoare.” „Domnule, nu pot.” L-am văzut și pe Ceaușescu de atâtea ori, am fost la ședințe, la congrese. La început, în anii '65 când a venit la putere mi-a făcut o impresie foarte bună. Dar după aceea a început să patineze, a început să instaleze acest cult al personalității care mie mi-a stârnit o silă nemaipomenită. Eram la ședință și trebuia să te scoli în picioare să bați din palme, să-l ovaționezi pe el. Eu, fiind o fire mai curioasă, trăgeam câte o linie de fiecare dată când ne sculam în picioare. Făceam patru linii verticale și a cincea linie o trăgeam oblic peste astea patru. Și după ce ținea discursul număram setul de câte cinci linii. Erau câte 25 – 30 – 50 de linii, deci, tot atâtea ridicări. Depinde cât de lungă era cuvântarea lui. Acest lucru mi-a displicut, dar n-aveam ce să fac. Însă în anii de început a fost foarte agreat, mai ales când a fost în 1968 cu cehii. A fost un act de mare bravură din partea lui. Eu ascultam Europa liberă în surdină, pe Nicolae Constantin Munteanu, ne-a învrăjbit și ne-a spus tot felul de lucruri. Acum a venit în România. A fost un om fals. Viața din capitalism nu este așa cum ne-a

povestit-o el, este cu totul alta. Este adevărat că este o societate superioară comunismului. Comunismul a fost ratat pentru că nu s-a respectat teoria. Una s-a scris, ca document, și alta s-a întâmplat. A apărut această burghezie modernă, adică oamenii care au fost foarte săraci s-au ridicat și-au început să calce pe cadavre. N-ai mai putut să le ajungi cu prăjina la nas. Nu este deloc normal acest lucru. Normal ar fi fost ca acești oameni să slujească cu credință ceea ce era scris în document, nu să-și facă legi aparte. Ei să-și facă apartamente, locuințe, ei să fie primii la televizoare color, la toate ei erau primii. De exemplu, m-am dus la Morodan, era secretar la Comitetul Orășenesc de Partid, care-și avea sediul unde acum este Renașterea bănățeană. Era secretar cu probleme economice. Eu eram secretar de partid. Stăteam în chirie cu soția și copilul. L-am rugat să îmi dea undeva o locuință. „N-am de unde să vă dau locuință”, mi-a spus. Am plecat de acolo. (*Dar se construiau atâtea blocuri.*) Se construiau și nu am primit. Eu eram secretar de partid pe fabrică și asta a fost răspunsul lui. Iată care e diferența, pentru că ei au trăit prin noi. Noiăștia de jos care am muncit pe gratis pentru partid am fost cei care am ținut spatele. Eu nu mi-am abandonat serviciul. Am fost maistru, șef de atelier, sudor, dar eram secretar de partid și făceam toată munca asta suplimentară.

În 1975 au stăruit șefii mei pe linie de partid să mă trimită la Ștefan Gheorghiu. Am spus: „Sub nici o formă eu nu mă duc acolo, pentru că eu mi-am lăsat copiii acasă, i-am sărutat când mergeam la lucru dimineața și când am venit acasă i-am sărutat când ei dormeau. Eu nu am trăit ca un tată în mijlocul familiei, am fost în trecere, sub nici o formă nu mă duc acolo.” Au chemat-o pe nevastă-mea, ea s-a speriat, a crezut că s-a întâmplat ceva cu mine. Eu dădusem ca motive că soția e bolnavă și a zis că mă părăsește în condițiile în care nu-mi văd de familie. Și au chemat-o să o testeze pe ea. Și a spus „Da, într-adevăr.” Ea nu a fost membră de partid. Și aici am fost presat destul de mult „De ce nu se face nevasta membră de partid?” Și-am spus: „Ea își vede de treburile ei, de gospodărie, de creșterea copiilor, n-are timp de ședințe, nu-i destul că fac eu? Fac eu și pentru ea”. Și nu au reușit să mă determine să plec la Ștefan Gheorghiu. M-au momit că îi dau servicii la soție în București, locuință... Am acceptat în ultimă instanță să mă trimită la școala de un an cu scoatere din producție, în Timișoara pe strada Pestalozzi. Am făcut această școală, am fost și șef de promoție. Dar am mers cu următoarea condiție: „Domnule eu nu merg acolo ca să mă scoateți după terminarea școlii și să mă trimiteți undeva primar sau ceva. O fac, dar rămân în fabrică și nici nu mă scoateți din producție.” (*Atât de atașat erați de meseria dumneavoastră?*) Da, eu prin ea am trăit, am făcut-o din pasiune. O fac și astăzi, în fiecare an fac câte șase luni de zile. Am executat în colaborare cu un coleg un punct termic în incinta centrului comercial Euro pe care îl exploatez din 1992 în fiecare sezon rece, începând cu octombrie și până în aprilie. Dacă adaug și aniiăștia la ce am mai lucrat, se adună 52 de ani de muncă efectiv. Pensia, la ora asta, este o umilință, față de cât am

muncit. Eu zic că am pus un cancioc de mortar la ce se vede în țara asta, așa cum este ea.

După ce am terminat școala de un an de zile ne trezim că ne cheamă la comitetul județean de partid și ne spune: „Tovarăși, având în vedere că noi am investit în dumneavoastră, trebuie să vă promovăm în muncă.” Eu m-am ridicat și le-am spus că nu accept nici o promovare, că am urmat școala cu condiția să nu părăsesc întreprinderea. Le-am mai spus: „Dacă se consideră că nu mai sunt bun să fac munca de secretar de comitet de partid în fabrică, oricând puteți să puneți pe altcineva și pe mine să mă eliberați din funcție.” Pe mine m-au vizat să merg primar la Șag-Timișeni în locul lui Puta. Nu mi-a trebuit. Eu am făcut această muncă politică obligat de situația pe care o aveam, trebuia să ascult orice numai să fiu lăsat în pace. Să nu se scormonească pe undeva. Am trăit cu frica în sân ca un iepure de câmp.

Acest Puta a fost adus la Timișoara și a fost făcut directorul pazei militarizate care era la toate fabricile. N-am vrut sub nici o formă să merg. (*Ați fost sancționat?*) Da, de atunci au început să-și îndrepte săgețile veninoase împotriva mea. Pe atunci era prim-secretar Telescu Mihai. Secretar cu probleme organizatorice era domnul Darie. Și dacă eu am refuzat în plin plen să accept să merg în această direcție mi s-a spus: „Dumneata ești la un pas de prăpastie. O să vă ducem în fața primului secretar”. Zic: „Foarte bine. Eu în primul secretar n-am văzut niciodată un om care taie în carne vie. L-am văzut un om integru, un om care înțelege și ascultă oamenii aflați în suferință și necazuri”. Au fost mai mulți care au refuzat, între care unul Golopența, secretar la Bumbacul. Am fost duși toți în anticameră la primul secretar. Dar eu îl întreb pe Golopența: „Tu ce motive ai, că eu am invocat motive de sănătate, familie, etc.” El a invocat motive legate de niște bătăture la picioare. Eu nu am știut, cine nu are bătăture, ei, dar sunt niște bătăture care sunt ca niște cuie, merg până în os, ești nenorocit, nu poți să calci pe picioare. Ne-a dus pe rând la primul secretar, la Telescu. A intrat așa, a ieșit bucuros: „Mă Ioane, eu am scăpat, m-a înțeles”. A fost lăsat în pace. Ajung eu. Mă duc eu, îi explic toată situația. I-am spus: „Tovarășul prim secretar, eu am văzut că sunteți un om care săriți în sprijinul multora, sunteți un om corect, i-ați sancționat pe toți cei care au fost vinovați, indiferent că vă sunt neamuri sau apropiați. Eu nu am văzut în dumneavoastră o sperietoare, câtă vreme Darie m-a adus în fața dumneavoastră ca în fața unei sperietori. Vă rog să mă ascultați cu răbdare. N-aveți decât să decideți ce credeți de cuviință”. Și m-a ascultat. Și mi-a spus: „Tovarășul Banu, v-am înțeles, totul este în regulă”. Ca să vedeți ce fel de om este pot să vă spun că și astăzi acest Telescu mă felicită în scris de ziua mea și de Anul Nou. Ce eram eu, un secretar de partid dintr-o fabrică, față de un prim secretar de județ, care era rang de ministru? Dar iată că a fost un om înțelept, m-a înțeles, a văzut în mine sinceritate și m-a respectat cât eram eu de mărunțel și mă respectă și în ziua de astăzi.

(În ce consta munca de secretar de partid în întreprindere?) În primul rând trebuia să-i am în evidență pe toți cei care erau membrii de partid. Trebuia să am în vedere tot programul partidului care trebuia tradus prin acești membri de partid. De exemplu, când apărea o cuvântare de-a lui Ceaușescu și apăreau planurile, noi din ele trebuia să formulăm planuri de măsuri, trebuia să scoatem de acolo tot ceea ce se potrivește pentru întreprinderea noastră. Aceste programe trebuiau supuse dezbaterii adunării generale, a tuturor membrilor de partid. Atunci aceste proiecte de hotărâri deveneau hotărâre și trebuiau transferate cu termene și responsabilități. De exemplu problema cutare trebuia rezolvată de domnul Popescu până în data de 15 decembrie. Și domnul Popescu în 15 decembrie trebuia să raporteze dacă a îndeplinit-o sau nu. În cazul în care nu a fost rezolvată din indolență sau rea voință domnul Popescu era pasibil de a fi sancționat. *(Care erau sancțiunile?)* La început a fost admonestarea, care a dispărut din statut, după aceea a fost mustrarea, votul de blam, votul de blam cu avertisment și excluderea. Astea au fost sancțiunile care s-au dat pe linie de partid în baza statutului. După ce am refuzat să merg ca primar am devenit incomod. M-am dus și am depus cerere pentru a fi scos din munca de partid: „Refuz să mai fac muncă de partid ca secretar de comitet din motive de sănătate”.

Părerea mea este următoarea: un om nu poate fi construit numai pe fond rău, un regim politic nu poate fi construit numai pe fond rău. Și zic ca și Creangă „cele rele să se spele, cele bune să se-adune”. A venit anul 1990. La Cenad unde erau plantațiile de piersici, hectare întregi au fost tăiate cu securea. De ce a trebuit să facă românul treaba asta? În satul Alioș unde am copilărit, s-au dus și au dezmembrat acoperișul de la grajduri și au împărțit țiglă la oameni, tractoare, dar tot între neamuri. De ce a trebuit să se facă așa ceva? Cred că au făcut treaba asta dintr-o rătăcire a minții umane, ca răzbunare la tot ce s-a întâmplat în ultimii ani, îndeosebi în anii '80. Din 1980 pe politica lui Ceaușescu noi am mers în cădere liberă. Mi-aduc aminte în 1975 când intram într-o măcelărie erau atârinate carcassele de porc. Erau de toate, ca în 1980 să nu se mai găsească nici sana⁸⁹. Un student cu sana și un corn, cu 25 de bani, făcea facultatea.

(Până când ați lucrat pentru partid?) Până în 1980. Am avut noroc. De la noi a fost recrutat un coleg, nu-i dau numele, pentru securitate și a ajuns colonel în securitate. Când am refuzat să mai fac muncă de partid m-au dat pe mâna securității. Și acel coleg îl sună pe un alt coleg de-al meu cu care se înțelegea bine, Jitea, și îl întreabă ce am făcut eu de am ajuns pe mâna lor. Era dispoziție dată să fiu arestat. Am avut noroc de acest Jitea, care mi-era coleg și care m-a ajutat și n-am ajuns în arestul securității. Am fost presat în fabrică, au vrut să mă îngenuncheze, dar nu au putut, că nu a vrut lumea. De exemplu, în 1990, a venit dispoziție să fie schimbată toată conducerea fabricii, începând cu șeful de echipă și terminând cu

⁸⁹ Băutură făcută din lapte, un fel de lapte bătut care purta acest nume.

directorul. Eu eram maistru, aveam 87 de oameni în subordine. Am fost o fire exigentă și pe cel care a făcut treabă bună l-am premiat dacă am avut posibilitate, dar pe același om, dacă a doua zi a greșit l-am sancționat, iar apoi dacă a făcut din nou treabă bună iar l-am premiat, deci nu l-am ținut la suflet. Exact ceea ce a meritat omul am încercat să-i acord. La mine în atelier au fost cele mai mari categorii de încadrări din fabrică. Mi-am pregătit oamenii profesional și făceam cursuri de specializare cu ei. Se făceau unele cursuri, dar erau superficiale, pentru că nici nu erau interesați. Nici oamenilor mei nu prea le-a plăcut să fac cursuri cu ei, că vă dați seama cui îi mai plăcea să facă școală. Degeaba spun oamenii că cea mai frumoasă viață a fost cea de elev sau de student, dar asta o zici acum, dar atunci parcă nu-ți plăcea chiar atât de mult. S-au ales astfel oamenii cu rezultate foarte bune. Eu dacă mă duc acum în fabrică și mă întâlnesc cu ei se adună ca ciorile în jurul meu și-mi spun: „Domnu’ Banu, acum era bine să fii dumneata aici pentru că nu mai are grijă nimeni de noi, suntem părăsiți, suntem copii vitregi”. Când s-a pus problema schimbării eu am fost singurul om rămas ca fost maistru și fost secretar de partid și am rămas maistru până la pensionare și m-am pensionat ca maistru, la Azur. Când s-au făcut ședințele de consiliu, cu revoluționari, am fost propus să fac parte din colectivul de conducere al fabricii. M-am ridicat în plină ședință și am spus că nu accept pentru că eu am făcut timp de 18 ani politica regimului care este demolat acum, dărmădat și nu mai vreau să fac politică deloc.

(De ce n-ați mai vrut să faceți muncă de partid?) N-am mai vrut pentru că de la o zi la alta situația se agrava tot mai rău. Eu nu mai găseam înțelegerea oamenilor și trebuia să le spun numai minciuni. Una se știa că trebuie făcut și în realitate, când trăgeau linie să aduni ce-ai făcut era zero. *(Spuneți-mi o situație concretă)* Vreau să spun doar că unii ziceau că oamenii erau opriți să meargă la biserică. Din punctul meu de vedere nu este adevărat. Eu niciodată n-am auzit din gura cuiva să se spună: „Urmăriți când e Învierea să vedeți cine merge și luați atitudine”. Nu mi s-a spus niciodată așa ceva, dar nici eu n-am pus să fie urmăriti oamenii. Mulți, ca mine, au făcut așa ceva, dar alții de capul lor, să se dea rotunzi, făceau altfel, favorizând astfel abuzul de putere. După ’90, la orice mișcare care se făcea mergea și un sobor de preoți, să sfințească ceva, dar preoții aceia erau de-o seamă cu mine. Întrebarea este: când au fost făcuți preoți aceia? În ’90? Nu, ci pe vremea lui Dej, a lui Ceaușescu. Am avut oameni în fabrică ce erau pocăiți și erau un exemplu pentru că nu întârziiau, nu beau, nu fumau și-și vedeau de lucru, fiind fruntași în producție. Când am stăruit să i se dea unuia locuință aici mi-au sărit unii în cap, că de ce eu, ca secretar de partid susțin un pocăit? Le-am spus că eu nu susțin un pocăit, ci un muncitor din fabrică disciplinat care constituie un exemplu pentru mulți membri de partid.

Când am întrebat-o pe femeia aceea care era secretar de partid la Fabrica de lapte de ce nu mai este iaurtul acela sau sana și mi-a spus că n-au lapte să dea pentru oameni bătrâni și pentru copii, de unde să mai facă și sana, care avea 3 la

sută procent de grăsime. Eu ce puteam atunci să spun omului, când erau măcelăriile astea și-ți dădeau carne cu suta de grame. Ce puteam să fac eu, ca secretar de partid, să cer oamenilor să îndeplinească sarcini când nu le puteam da nimica, iar ceea ce cumpărau se făcea cu trudă și primeau cu pipeta. Nu era posibil să cumpere omul ce vroia pe banii lui.

(În perioada anilor '80 când regimul comunist a devenit mai dur, iar problemele sociale erau mai mari, ați stat la cozi? N-aveați nici un fel de avantaje că erați membru de partid?) Da, cum să nu. Eu n-am avut nici un fel de avantaje, spre deosebire de alții care s-au învățat într-un fel sau altul și mergeau să se aprovizioneze de la restaurantul de la hotelul partidului. Soția mea era la un moment dat bolnavă în spital și nu găseam un crenvurști și trebuia să-i duc pentru că fusese operată. N-am apelat la nimeni pentru că n-am vrut. Nu puteam să suport ideea, pentru că acei oameni care se alimentau de unde găseau de toate (lămâi, portocale) nu mai aveau când să gândească și să vadă viața adevărată a oamenilor. *(Dar ați fi putut apela, dacă vroiați?)* Puteam, dar nu m-am dus de ciudă, din răzbunare. *(Dar alții, care erau membri de partid, apelați?)* Da, dar nu oricine putea să ajungă acolo. Cum eu eram pe funcție puteam să ajung acolo, dar altul nu putea să ajungă. Eu însă nu m-am dus și nu mi-a trebuit să merg. Pentru mine a fost o rușine treaba asta. *(Dar din cauză că nu ați apelat, ați dus-o mai greu?)* Am dus-o mai greu. Una dintre întrebările pe care mi le pun acum, mai târziu, oamenii cu care mă întâlnesc în oraș este: „Domnu' Banu, ați avut în mână, timp de 18 ani, și pâinea și cuțitul. Nu considerați că ați fost un fraier?” Țsta a fost cuvântul de ordine al lor. Le-am zis: „Nu”. „Ce-ați face dacă ați fi din nou reinstalat în acele vremuri?” Zic: „Aș face la fel”.

(Nu vă reproșa soția că stați la cozi?) Nu. Acel pocăit, Moraru, pe care l-am ajutat să-și obțină un apartament cu trei camere, că avea cinci copii, a făcut între timp pași și s-a dus în Canada. *(Erați deci un om de rând)* Absolut. Am stat în acest bloc care era bloc de serviciu al fabricii și în care stăteau numai muncitori și oameni din fabrica noastră.

(Dacă voiiați puteați obține o locuință mai bună?) Puteam, sigur că da, dar n-am vrut. Directorul din fabrică și oameni de-acolo mă „împingeau” să iau apartamentul de alături, care avea trei camere, spunându-mi că am totuși doi copii. Eu ziceam: „Da, am doi copii, dar amândoi sunt băieți”. *(Nu vă pare rău?)* Nu, pentru că eu m-am gândit că în momentul în care fiecare om va avea spațiu locativ asigurat, atât cât i se cuvine lui ca normă, de-abia atuncia emit pretenții. Eu cred că am făcut mai mult decât altul care a venit numai la lucru pentru că am avut zeci de ore consumate numai prin ședințe și prin deplasări, pe munca de partid, peste programul de lucru. *(Erau ore plătite?)* Nu, absolut nimic, dimpotrivă, ni se spunea la ședințele de partid așa: „Nu cumva să acceptați în fabrică să vă premieze, pentru că în acel moment deja trebuie să tăceți din gură la niște chestiuni la care dumneavoastră trebuie să vă îndârjiți, să nu fiți de acord cu conducerea

întreprinderii”. Și am refuzat categoric, cu încăpățănare. Sunt oameni care trăiesc astăzi și pot confirma ce spun. De exemplu, am ținut odată Sfântul Ion la Casa Armatei, lucru interzis și-am avut invitați. N-am semnat atunci statul de plată și au vrut să-mi dea primă. Am zis că nu-mi trebuie nici un ban pentru că nu vreau să am alte necazuri. N-am luat prime, dar alții au luat cu două mâini, iar dacă puteau, luau și cu picioarele. Eu însă nu am acceptat pentru că nu mi-a plăcut nedreptatea. Acuma îmi reproșează copiii. Ei au mers după tiparul meu pentru că am fost extrem de sever în creșterea lor. Le-am zis acum că viața de astăzi îi obligă să fie pe ici, pe colo și puțin mai escroci. Mi-au zis: „Tati, câtă vreme atunci când am făcut câte ceva tu ne-ai pus în genunchi, să stăm pe boabe de porumb, acum nu mai putem să facem altfel, că este prea târziu. Suntem o victimă a ta”. I-am învățat să fie corecți și într-adevăr așa sunt și sub nici o formă nu-i convingi să ia ceva ce nu este a lor.

Am spus că nu am vrut apartamentul cu trei camere și l-a luat un om care avea un singur copil și care era șeful serviciului plan.

(În grupa la care dumneavoastră erați șef, erau persoane care își turnau colegii?) Da, erau persoane care-și turnau colegii și vă spun care a fost procedeul meu. De exemplu, a venit la mine unul dintre ei și mi-a spus: „Domnu Banu, fiți atent că anume persoană nu știu ce face și nu știu cum...” L-am ascultat cu foarte multă răbdare și l-am mai și scormonit. Am format numărul de telefon și-am spus să-mi trimită persoana respectivă, ca să-i pun față în față. „Spuneți încă o dată păsul despre persoana aceasta...”. Atunci cel care a venit la mine să toarne se îneca, tușea și trecea prin toate culorile curcubeului. De-acolo a mers vestea peste tot să nu mai îndrăznească să pârască pe cineva, că uite ce face Banu. La mine n-au mai venit de-atunci să pârască. *(Dar dacă mergea apoi la superiorul dumneavoastră din fabrică?)* În fabrică n-aveau voie nimeni să mă cerceteze pentru că superiorul meu era organul municipal de partid. În primul rând, eu eram președintele consiliului oamenilor muncii, deci eram cu un rang mai mare decât directorul, pe linia de partid, de producție și de consiliu de conducere. Dacă exista, de exemplu o problemă, că aș fi fost pârât că aș fi făcut niște treburi și trebuie să fie cercetate de miliție, se putea, dar numai cu acordul organului superior de partid din care făceam eu parte. Din fabrică nu puteau deci să mă cerceteze. Eu, fiind membru al comitetului municipal de partid, aceștia trebuiau să dea undă verde ca să fiu cercetat. Fiind membru în colegiul județean de partid, nici municipiul nu putea să dea verdict, ci trebuia să se meargă la nivel de prim-secretar de județ să se spună ca să mă cerceteze și să mă ancheteze.

(Ce fel de oameni erau – din punct de vedere al statutului social - cei care mergeau cu reclamații?) Niște gunoaie. Făceau parte din toate structurile, de la necalificați până la inginerul șef. *(Ce urmăreau prin asta?)* Să calce pe cadavre și să-și atingă scopurile. *(Care erau scopurile lor? Ce puteau să obțină mai mult decât aveau?)* Puteau să obțină multe. De exemplu, s-au acordat o grămadă de

materiale care au rezultat din demolări și puteau să pună mâna pe ele ca să-și construiască anexe la casă. A început ca industria chimică să lucreze cu inox și mulți au mers până într-acolo ca să poată să sustragă inox și să-și facă instalația de apă, de încălzire cu țevă de inox. Erau o grămadă de avantaje care nu li se cuveneau. Era furt din averea noastră, a tuturor.

(S-a întâmplat de multe ori să vină la dumneavoastră subalterni să-și toarne colegii?) Numai până când au aflat care este procedeul folosit de mine, după aceea n-a mai venit nimeni, nici din straturile superioare. *(Dar știți că sunt pe acolo turnători?)* Da, sigur că da, pentru că aflu de la alții. *(Puteau să toarne la securitate?)* Puteau, sigur că da și am avut cazuri. De exemplu, apăruse decretul 400, cu interzicerea fumatului, consumul de alcool în fabrică și un grup de oameni, dintre care trei erau și de la mine din atelier, au încălcat acest decret, iar cineva i-a denunțat. Erau niște zile fierbinți de vară, în iulie-august, când se făcea recoltatul grâului și se puneau un accent deosebit de mare ca să se respecte normele de PSI, (contra incendiului), că puteau să ia foc arii de grâu. În chimie se spune că nu se greșește de două ori: o singură dată, dar greșeala poate fi fatală: cu pierderi de vieți omenești, cu pagube materiale incommensurabile. În condițiile astea s-au demarat niște controale severe în fabrică. De exemplu, aveam la fabrică, la intrare, un raft anume în care omul își depunea țigările, bricheta sau chibritul, iar pe raft era scris numele omului. N-aveau voie să intre cu țigări în fabrică, n-aveau voie să consume alcool în fabrică. Au fost cazuri de oameni care au fost observați că au intrat cu țigară, că s-au pârât între ei și a venit un control ad-hoc și s-a mers direct la persoana pârâtă, că s-a știut că el este pus în vizor și l-au controlat și l-au găsit cu țigări în buzunar. De la mine au fost găsiți cu țigări trei oameni, din 87. Am încercat pe toate căile să li se dea condamnare cu suspendare sau orice, numai să nu-i închidă efectiv, însă n-am reușit și s-a făcut proces public în fabrică. În sala festivă de la noi a venit completul de judecată și au fost judecați acolo și au făcut pușcărie. Dacă vreți să vă convingeți de realitatea care a fost și de ce am făcut eu ca să-i scot afară pe acești oameni care au greșit, este unul care încă lucrează la Azur, pe nume Lupuț. Eu am stăruit ca să-l scot pe acest om. *(Cât le-a dat?)* Șase luni. A fost pus să lucreze în fața cuptorului de copt pâine la malatanță și a venit acasă stors, uscat, deshidratat pentru că lucra în condiții grele acolo. Să vă mai dau un exemplu. Am avut pe unul Vițan la noi, care era din Banloc și era un foarte bun meseriaș. Era foarte săritor la orice chestiune. Omul acesta, fiind din Banloc, ne spunea că a avut tendința să treacă granița la sârbi, căci trecea prin fundul grădinii sale. N-a făcut însă asta atunci. Doi strungari nemți de la mine din atelier, împreună cu acesta s-au hotărât să treacă granița, dar nu mi-a spus niciunul nimic. Ei aveau zile libere. Eu, de exemplu, am deschis un registru, tot contrariul celor știute pentru că ziua liberă se dădea astfel: dacă aveai făcute azi orele suplimentare, mâine obligatoriu rămâneai acasă. Am spus că nu este în regulă, pentru că dacă solicit omul să facă ore suplimentare el răspunde interesului fabricii, așa că hai să răspund

și eu, ca fabrică, interesului omului și să-i dau liber mai târziu, când are nevoie și el să-și rezolve problemele, să aducă o căruță de lemne sau altceva. Așa s-a dat acceptul pentru muncitori să aibă o săptămână păsuire. Eu am deschis un registru, cu numele, prenumele, data în care omul a lucrat suplimentar, data în care și-a luat orele suplimentare și semnătura. A semnat omul și când a făcut orele, dar și când le-a luat libere. De ce-am făcut așa ceva? Pentru că la un moment dat unii dintre ei spuneau: „Eu parcă am mai avut niște ore”. Eu n-aveam interesul să iau orele omului și atunci i-am pus să semneze. Eu zic că a fost corect ce-am făcut. Putea să-și ia acele libere și peste un an. Într-o dimineață mă trezesc cu un muncitor de la noi, Gheza, din comuna Iecea Mare care-mi spune: „Trei băieți de la dumneata sunt arestați pentru că au vrut să treacă granița la sârbi”. Intraseră pe fir cu o călăuză din aceasta care lucra mână în mână cu cei care trebuiau să-i prindă pe cei care vroiau să treacă. I-au dat acelei călăuze o grămadă de bani, iar aceasta le-a spus să vină încălțați cu cizme pescărești, lungi pentru că va trebui să treacă prin niște canale. Le-a spus să se așeze și într-un anume vagon. Ei au crezut tot. (*Călăuza era deci omul securității*) Sigur că da. Era o femeie. Când au ajuns undeva în câmp, trenul s-a oprit, însă acesta din Banloc era foarte dezghețat la minte și a spus: „Fraților, s-a terminat cu noi”. Trenul a fost înconjurat imediat, iar ei stăteau cumiți acolo. Au pus mâna pe ei și i-a băgat într-o cușcă de metal, ca cea unde se ținea porumbul. Erau mai mulți în vagon, nu doar ei trei și i-a ticsit pe toți în acea cușcă, i-a împins cu picioarele și au tras ușa. Erau ca sardelele băgați acolo. Omul acesta care mi-a spus mie ce s-a întâmplat, pe nume Gheza, era foarte bine văzut în comună. Atuncia oamenii au profitat și au spus: „Dați-ne drumul numai să tragem puțin aer afară ca murim aicea înăuntru” și-atuncia paznicul de-acolo a îngăduit să le dea drumul pentru că a doua zi urma să-i aducă în Timișoara, la securitate. Nici unul n-a cutezat să fugă pentru că-l nenorocea pe paznicul acela și dimineață au fost duși la securitate în Timișoara. I-a condamnat urgent și acest Ioviță de la noi a primit un an și opt luni, iar strungarii amândoi (care plecaseră și cu nevestele) au fost duși la pușcărie în diferite zone ale țării. Pe Ioviță Vițan l-au dus în penitenciar la Bacău. Venise dispoziție ca să-i scoatem, la nivel de loc de muncă, un fel de apreciere din care să rezulte ce fel de om a fost. Eu nu mai eram secretar de partid, ci eram doar șeful atelierului. Am convocat oamenii și le-am spus că stăm după masă să facem o hârtie pentru Ioviță, pentru că era apreciat de colegi. Am zis că scriem cum era, adică faptul că profesional era foarte bine pregătit, că răspundea la toate chemările, în interesul unității, că era un exemplu. Iar în ce privește fapta lui, de a trece fraudulos granița, n-avea decât să răspundă în raport cu prevederile Codului penal. Directorul a spus că el nu semnează. I-am zis că asta este părerea oamenilor și altceva eu nu mai scriu. N-a avut încotro până la urmă și a semnat, iar hârtia a ajuns la pușcăria din Bacău. Între timp un locatar de-al nostru s-a mutat în Bacău cu serviciu și devenise șeful depozitului de la Apicola. I-am spus la telefon: „Măi Gheorghită Pădure, nu te cunoști cu ăștia de la penitenciar?”, că ăștia cunoșteau și

pe dracu'. Mă gândeam să-i facă zile mai ușoare în pușcărie. S-a dus în penitenciar și a intervenit ca să-i ușureze situația. Când s-a citit caracterizarea pe care am trimis-o de la fabrică, cel care era șeful penitenciarului a spus: „Nu vă supărați, o asemenea caracterizare nu se face unui deținut, ci unui prim-ministru”. Dar dacă așa a fost omul, ce puteam să scriu altceva, să inventez de la mine că a fost un ticălos?

(*A încercat vreodată securitatea să vă recruteze?*) Nu, niciodată. În general, securitatea nu-i vedea bine pe activiștii de partid, mai ales pe cei mai mărunței, cum eram eu. Securitatea era chipurile subordonată unicului partid și nu le convenea. Ei tăiau în carne vie. De exemplu, am avut o situație în fabrică, când unul dintre oameni, fost contabil șef, și-a depus acte pentru plecare definitivă din țară. Cred că la Iași și-a depus, pentru că puteai să depui în altă parte, ca să nu te miroase așa devreme. Un altul, care mai târziu devenise director, avea un tată ce fusese șef de cuib de legionari și era coproprietar de mină de aur la Zlatna. Ca să poată trăi copiii, să-și facă școala, părinții au divorțat, în acte, dar au stat împreună. Bineînțeles, la un control pe linie de personal a fost trecut că în nu știu ce interval de timp ei trebuie să fie schimbați din funcție și i-a dat o funcție de inginer principal. Între timp a apărut o dezlegare pentru primirea în partid. Înainte vreme în partid nu puteai să primești pe cineva care a avut părinții cu probleme. Trebuiau aleși numai oameni care chipurile n-au fost implicați politic. S-a dat această dezlegare, cum că nu-i interesează de tată și de mamă, ci de cine este el, cu toate că se spune că ce naște din pisică tot șoarece mănâncă. Au fost primiți în partid. Unii dintre ei au fost lectori, propagandiști la învățământul de partid. A fost situația să vină dintr-o dată cineva să spună: „Tovarășe, cu părere de rău trebuie să vă schimbăm din cauza părinților dumneavoastră”. Și-atuncea respectivul spunea „Da de ce, pentru că eu sunt membru de partid, sunt lector și îmi văd de treabă. De ce anume această pedeapsă?” (*Ați avut astfel de situații?*) Da, am avut situații, cum ar fi de exemplu cea a inginerului Cioloca, a cărui tată era acar la Cacova, în județul Caraș-Severin. Era acar și s-a spus că a subvenționat activitatea legionară. Ce însemna că a subvenționat? A plătit cotizația la organizația de legionari. El era acar și semna statul de plată cu degetul pentru că era neștiutor de carte. Cel de care am spus mai înainte că a devenit mai târziu director, avea tată ce era coproprietar de mină de aur. Un altul era contabil șef, Witzeman, un neamț. Eu trebuia să veghez ca personalul din fabrică să aducă la îndeplinire asta, să nu treacă termenele scadente. Trebuiau căutate soluții să fie schimbați din funcție, dar eu n-am fost de acord și nu m-am amestecat în treburile astea. Securistul care răspundea de noi avea un deget pierdut și cu ciotul acela mi-a făcut semn și mi-a spus: „Tovarășe secretar, vedeți că aveți niște oameni cu termene scadente și n-aș dori ca să cer aprobare să veniți pe la noi să dați extemporal”. Asta însemna că eu trebuia să-i întreb pe cei care erau obligați, prin natura serviciului lor, adică serviciul de personal, să-i schimbe pe cei ce erau șefi de serviciu. Eu n-am făcut așa ceva și

pentru asta m-am trezit că sunt chemat la primul secretar la municipiu, care era Bălan. I-m zis astfel: „Tovarăşe Bălan, puneţi-vă în situaţia mea. Oamenii aceştia au fost primiţi în partid când eu eram secretar de partid. Ei au ajuns să fie propagandişti, lectori şi s-au evidenţiat prin muncă. Ce-i spun eu omului, pentru ce îl schimbăm din şef serviciu? Ce-i spun concret, că omul nu se lasă pentru că pierde nişte bani, pierde funcţia, profesional vorbind, nu politic. Dacă-l dau jos de la propagandist cred că se bucură că îşi câştigă timp liber”. „Lăsaţi, mai lăsaţi puţin”. Şi a mai lăsat, deci mi-a dat îngăduinţă. Securistul tot insista în continuare. Am zis că eu nu-i schimb pe acei oameni. Asta s-a întâmplat în '80 şi văzând că se exercită asemenea presiuni am zis că s-au adunat prea multe şi nu mai vreau să fac nici un fel de muncă de partid şi mi-am dat demisia. *(V-a fost acceptată?)* Un fel de-a spune, acceptată! Au venit să pună pe altcineva ca să ducă el greul în spate, dar eu să rămân cu semnăturile. Am zis: „La mine lichidaţi complet”. De-atunci au început să mă muncească ca pe Christos, dar oamenii m-au susţinut. Au început să mă preseze în toate felurile, să-mi creeze zile de coşmar. Oamenii cu care eu am muncit, cu care eram în contact direct şi care îmi erau subordonaţi, niciodată n-au gândit să-mi facă aşa ceva, ci au fost alături de mine. *(Ce s-a întâmplat de fapt? Ce vroiau să vă facă?)* În primul rând, ca să fii secretar de partid într-o fabrică, cum era atuncea, trebuia să faci multe treburi care nu prea erau pe placul fiecăruia. De exemplu, un caz concret a fost următorul: m-am dus la vicepreşedintele de la primărie, care răspundea pe vremea respectivă de aragazuri pentru că era criză mare de aragazuri. L-am întrebat pe acesta: „Domnule, dacă eu, de exemplu, fac rost de cuptoare de aragaz (care se dădeau prin repartiţie de la fabrica de la Satu Mare) îmi daţi aprobare pentru butelii?”. Mi-a zis acest vicepreşedinte, care se numea Cristian: „Da, îţi dau aprobări, da nu cumva să afecteze cota oraşului, că atuncea rămân la noi, nu le dai la oamenii tăi”. Am luat legătura telefonică cu secretarul de partid de la fabrica de aragazuri de la Satu Mare. Nu l-am cunoscut, dar am spus cine sunt şi pe cine caut. I-am spus: „Tovarăşe secretar, eu sunt omologul dumneavoastră de la Timişoara, de la Azur. Dumneavoastră sunteţi consumator al produselor noastre, al vopselelor”. Ei veneau cu comenzi suplimentare şi n-aveai voie să dai un kilogram de vopsea în afară de contactele care erau încheiate. Se încheiase pentru anul viitor, vara, la Constanţa. Dacă dădeai un kilogram de vopsea erai pasibil să plăteşti o amendă de 5000 de lei, iar salariul directorului era puţin peste 5000 de lei. „Am spus că voi face astfel încât să le aprobăm o comandă”. Mi-a zis: „Staţi să vorbesc cu directorul meu, că nu pot să iau singur o asemenea hotărâre”. S-a dus şi a vorbit cu directorul lui şi apoi m-a chemat la telefon şi mi-a spus: „Da, tovarăşe Banu, vă dau 40 de cuptoare de aragaz. Puteţi veni după ele, dar să-mi aduceţi în alb o comandă semnată pentru cinci tone de vopsea”. Era o cantitate mare. Ei foloseau vopsea cu ardere la cuptor. M-am dus la directorul meu şi i-am spus că facem cutare. Directorul mi-a zis: „Eu nu pot să semnez, pentru că mă amendează”. I-am spus că-i dau în scris că amenda

care vine o plătesc eu. A comentat, dar până la urmă a fost de acord. M-am urcat în mașină, cu șoferul care mai târziu a devenit nașul băiatului meu cel mic. Nu mi-am ales ca naș pe nu știu cine, ci mi-am luat un șofer din fabrică. M-am dus cu mașina la Satu Mare și am venit cu 40 de aragazuri înapoi. Ei au făcut listă în fabrică cui să le repartizeze. S-a primit și butelie. Dacă omului i s-a dat un deget uneori vrea să i se dea mâna toată. La câțva timp dau din nou telefon și cer aprobare dacă pot să primesc din nou aragazuri. Am primit 60 de bucăți. M-am dus și le-am adus tot eu. S-a dat un bloc de locuințe la T7, acolo unde era restaurantul Favorit. Acum au făcut Casa pentru Ajutor Reciproc (CAR) a pensionarilor, în Mehala. Erau acolo oamenii mutați în 44 de apartamente, din care 40 erau de-ai noștri. Ca să nu greșesc cu aragazurile am fost la ei să văd dacă au sau nu. Și care avea aragaz, l-am scos de pe listă, chiar dacă avea cerere pentru aragaz și i-am pus pe listă pe cei ce nu aveau aragaz. Așa au primit oamenii și locuințe și aragazuri pe meritul lor. De exemplu, acest bloc de 44 de apartamente... cum a luat ființă. Eram la o ședință la care venise un ministru Ghigiu. Așa era o rudă cu nevasta lui Ceaușescu. A venit să analizeze investițiile de la noi. A venit împreună cu Dincă, un fost militar, foarte sever. Totdeauna când ai o investiție, o dezvoltare, se acordă spațiu și condiții pentru pregătirea forței de muncă. Forța de muncă trebuie pregătită înainte de intrarea obiectivului industrial în funcțiune. A fost gândit un bloc pentru dezvoltarea fabricii, dar el a fost dat ca organizare de șantier. Deci trebuia să stea constructorul care construia fabrica în el, pentru că, vezi Doamne, ăla era neam cu nevasta lui Ceaușescu. Ministrul nostru, al chimiei, era Boabă. Un bărbat înalt, puternic, nu spunea nimic decât „Bună ziua; Să trăiți!” Parcă era subordonatul lui Ghingiu. În fine, după terminarea ședinței la care am fost și eu prezent, m-am dus la Boabă. Nici eu nu sunt mic de statură, dar Boabă era ca ăștia care joacă baschet, un atlet. Zic: „Tovarășe ministru, sunt secretarul comitetului de partid de aici din fabrică. Eu reprezint oamenii. Am o mare rugămintă – nu avem locuințe pentru oameni – acest bloc cu 50 de apartamente este dat șantierului. Ce ne facem?” „Auzi Caranfile, era ministrul adjunct care răspundea de investiții, te rog foarte frumos mâine dimineață când ajungi în București transmiți un telex la Timișoara și dai trei milioane jumătate, bani să-și facă un bloc.” Eu am crezut că e bășcălie. Cei din fabrică, directorul, oamenii, când au văzut că vorbesc cu Boabă s-au gândit că poate îi torn cu ceva. La un moment dat, a doua zi, mă cheamă directorul și-mi spune: „Fii atent, ne-a transmis ministerul trei milioane jumătate bani. Hai să căutăm locuințe.” Mă duc la primul secretar, nu mai știu cine era, Bălan sau Micota. Ne-a dat un bloc de 44 de apartamente care trebuia să fie finisat cu condiția ca 4 apartamente să rămână la partid și 40 fabricii. Așa am primit blocul acela cum mergi spre Mehala cu 44 de apartamente. Bloc de 10 etaje. S-au mutat 40 de familii în bloc. Acel bloc a fost câștigat de mine, iar eu am stat în blocul de serviciu. *(Cât aveai salariul?)* Salariul l-am câștigat numai prin munca mea. Eu am citit multe cărți tehnice, am fost foarte bine documentat în meseria mea. Stăteam la discuții de la egal la egal cu

ingineri care erau în domeniu. La mine se adaugă experiența practică. Inițial am fost în categoria a șasea, apoi a opta. Mai târziu s-au desființat categoriile a șaptea și a opta și s-a făcut categoria a șasea special. A trebuit să dau examen pentru ea și probe practice, aveam deja autorizația ISCIR care m-a ajutat foarte mult, și am intrat în această categorie, fiind încadrat ca muncitor specialist. Aveam cel mai mare salariu din rețeaua de salarizare la construcții de mașini B, așa eram noi catalogați. În 1972 am fost încadrat ca maistru. Am lucrat cinci ani de zile pe post de maistru și am depus cerere pentru a da examen de maistru principal. Asta era condiția cu precizarea că la fiecare sfârșit de an să fi obținut calificativul „Bine” și „Foarte bine” de la șefii direcți. Am intrat ca maistru principal. După alți cinci ani de zile a apărut maistru principal specialist. Imediat am depus cerere să fiu examinat, să depun lucrare scrisă, lucrare practică pentru această categorie de maistru principal specialist, pe care am și primit-o. Am avut 3650 lei salariu de încadrare. În 1990 când m-am pensionat am avut 4095 lei salariu de încadrare, iar un subinginer care era încadrat la maximum avea 3650 de lei. Eu ca maistru am avut salariu mai mare ca un subinginer. Am ieșit cu o pensie de 3302 lei, în 1990. Pe atunci un dolar era 6 lei, carnea era 31 lei kilogramul, 9 lei kilogramul de zahăr. Acum kilogramul de carne este peste o sută de mii. Nici un sfert nu îmi ajung baniiăștia să cumpăr carne cât cumpăram în 1990. Am ieșit cu o pensie bună, foarte bună. Dar am stat pe loc, pensia mea a înghețat. *(Cu ce circulați la servici?)* Cu bicicleta, tramvaiul. Nu am avut mașină. Am avut trei motociclete.

(Ce vă mai amintiți din copilăria dumneavoastră petrecută în Basarabia înainte de refugiu?) Eram copil, mă jucam cu ceilalți copii, făceam bazaconii. Eram numai români acolo. În perioada aia erau bombardamente și ne ascundeam toți în pivniță.

(Ați făcut sport?) Da, când am fost la Bacău am jucat în echipa de fotbal și de handbal în 11 ca portar. Nu am pretenția să spun că am făcut sport de performanță, ci doar sport care se practica în școli. Era plăcut. Azi am auzit că sunt copii care aduc acte cum că ar avea o stare de sănătate precară ca să nu facă sport. Noi abia așteptam ora de sport. Nu aveam mingi ca acum. Mai târziu am practicat motociclismul. Am fost înscris la clubul Voința. Am fost începător, am trecut prin alte faze și am ajuns consacrat la clasa 250 cm³. A trebuit să obțin niște rezultate. Am avut un concurent foarte drastic, Bejan de la Reșița. În acest sport trebuie să fii puțin sărit, nu trebuie să fii sută la sută la cap, ca și portarii la fotbal sau handbal. Cei normali nu pot să obțină rezultate mari. Acest Bejan mă bătea tot timpul. Erau etape la nivel național în Tg. Mureș, Deva, Arad. Nu puteam prinde Bucureștiul pentru că dotarea tehnică a clubului nostru era precară, era sub nivelul cluburilor Steaua, Dinamo. Ăștia aveau motoare performante. Erau circuite prin oraș. De exemplu, în Timișoara, inițial, a fost un circuit pe unde e Prefectura, mergeam spre cinematograful Capitol, care se chema Maxim Gorki. Mai târziu circuitul era prin Lahovary, unde e restaurantul Intim, Porumbescu, Odobescu. Era circuit. Pe aici ne

învârteam. Se dădea startul la clasa respectivă și se pornea. Locurile frunțase erau ocupate în funcție de timpii pe care îi scoteau concurenții pe traseu. Unii abandonau. Intersecțiile, virajele, erau asigurate cu baloți de paie. O mai luai în câte un balot din ăla de paie. Am mai căzut și eu, dar nu am avut fracturi. Locul întâi nu am luat, mă bătea tot timpul acest Bejan și cu unul Hirschvogel, tot din Reșița. (*Ce premii erau?*) De exemplu cine lua locul întâi primea un termos sau o pereche de mănuși. Nu ne interesa pe noi premiul. Mai erau Wilms, Otto, care a obținut rezultate foarte bune. Era unul de la Tg. Jiu, particular, nu era la nici un club, nea Romică, la o clasă mai mare, 350 cm³, el avea două motociclete și venea singur la concursuri. Îi bătea pe toți acest nea Romică, lua tot timpul locul întâi.

(*Unde ați locuit în Timișoara?*) Prima dată când am venit în Timișoara am locuit pe Nicolae Bolocan, în Blașcovici. Aici am stat la familia Laslu de care v-am mai povestit eu. Ei erau singurii care cunoșteau adevărata mea identitate, situația mea. Ei m-au ajutat să dobândesc acel certificat de alfabetizare la școala nr.22.

(*Cum arăta zona?*) Peste tot unde priveai, mai ales spre Ronaț erau numai bălți și lumea era ca la țară, cât vedeai cu ochii era alb de găște. Era plin de găște. Ei, acum e plin de blocuri. Nu mai cunoști nimic. Era acolo un depozit de cherestea, era o baie populară începută care nu știu să fi funcționat și care ducea spre tramvaiul 4. Acolo era ca la sat. De exemplu, în fața casei lor, erau unii care aveau un măgar care răgea toată ziua. Parcă ne dădea ora exactă. Erau familii sărăcuțe, oameni simpli. Laslu Dumitru fusese șef de gară la Șarlota, ei nu au avut copii și au înfiat o nepoată de-a lor, fata unei surori de-a soției sale. Această fată era ingineră, și ea și soțul ei și se numeau Imbre. Lucrau ca ingineri proiectanți la Regionala CFR. Casa de pe Nicolae Bolocan mai există și astăzi. Familia Laslu a vândut casa de acolo și au cumpărat pe Bârzava. Eu de acolo am plecat pe Musorscki.

Am stat pe strada Musorscki nr.13, către Moara Tineretului, în cartierul Fabric. Astăzi imobilul de acolo nu mai există, a fost demolat și s-a construit altceva. Aveam serviciul la UTT, atunci. În Piața Unirii erau niște camioane Ziss care aveau o copertină făcută din scândură care ducea muncitorii la UTT. Erau curse muncitorești. Erau muncitori din comune din apropierea orașului, Săcălaz, Sănandrei care lucrau la oraș, la UTT. Eu mă sculam dimineața la ora trei-patru, mergeam pe jos de pe această stradă Musorscki până în Piața Unirii unde erau camioanele astea care ne duceau afară la UTT. Pe atunci nu aveam ceas și cum apa se lua la ora opt seara și se dădea dimineața la ora trei, lăsam puțin robinetul deschis și dimineața, când venea apa, auzeam, mă trezeam, mă spălam și plecam să prind camionul spre muncă. Așa mă trezeam eu. Mai târziu, când am revenit la Tehnometal, am locuit pe strada Tigrului nr.2, tot în Fabric. Această casă a fost cândva a proprietarului Tehnometalului, a lui Bojac. Mai târziu a fost cumpărată de un om pe nume Coandă din Comloșul Mare. Chiar la el în gazdă am fost primit.

Aveau un apartament foarte frumos. Ei, familia Coandă, erau bătrâni, aveau peste optzeci de ani. În camera pe care o aveau liberă m-au primit pe mine, eram încă necăsătorit, și încă doi colegi de servici, în gazdă. Cei doi colegi erau Ristea Ioan și Popa Iosif. Casa acum nu mai există, a fost dărâmată și s-a construit un bloc cu patru etaje. La parter sunt spații comerciale.

(De când sunteți în Timișoara?) Din 1954. De atunci și până acum pot să spun că Fabricul s-a schimbat foarte mult. Acum e de nerecunoscut. Dacă merg în Prințul Turcesc, unde e strada Tigrului, a Lunei, Baba Dochia, care au rămas cu numele vechi, strada Belinschi care acum e Andrei Șaguna, eu care am stat acolo din '54 până în '58, nu mai cunosc aproape nimic. S-a schimbat radical.

(Ce comunități etnice erau în zona în care stăteați pe atunci?) În perioada respectivă, acolo unde stăteam eu, majoritatea erau maghiari. Erau câteva familii de nemți, puține, erau câteva familii de evrei, Kohn și altele și câțiva sârbi. Casa în care stăteam eu avea unsprezece apartamente. Acest Coandă a vândut mai târziu casa unui preot pe nume Stan, care slujea la biserica din Ghiroda. El a rămas proprietar în continuare, casa n-a fost naționalizată cu toate că era așa mare. Noi plăteam chiria la preot, la cuantumul stabilit ca și cum ar fi fost casă de stat. N-am avut probleme cu nimeni, acolo era o adevărată familie. Unsprezece familii erau ca o familie. De exemplu, era o familie de maghiari foarte săracă. Capul familiei era căruțaș. Și, la un moment dat, nu știu ce accident a fost că a trebuit să-i amputeze piciorul. I-a fost amputat piciorul. Erau săraci lipiți pământului, n-aveau după ce să bea apă. Îi ajuta lumea de acolo. Așa cum a fost sărăcie, dar sarea lumea în ajutor fără nici o diferență de etnie, religie.

(De când sunteți în Timișoara, vi se pare că s-a schimbat orașul?) Da, foarte mult. Mi-aduc aminte când a fost sărbătorită Timișoara la 700 de ani. Pe bulevardul Pârvan s-a pus o piatră, urmând ca în acest loc să se înalte o statuie și în cele din urmă să se construiască centrul orașului. Nu s-a mai făcut. Atunci a fost dată denumirea Pieței 700, unde înainte nu era nimic. Iar aici, pe Pârvan, chiar pe unde e Universitatea, mama, care stătea în Timișoara, a avut loc de grădină dat de primărie. Erau grădini până pe Pestalozzi, iar dincoace până pe Mihai Viteazul. Podul Michelangelo era ca un fel de punte. Iar pe strada 1 Decembrie, cum mergi cu tramvaiul, unde e blocul acela cu Poșta, cum te uiți spre stadion erau numai bălți. Venea lumea și culegea pureci de apă, cei ce aveau peștișori de acvariu. Chiar copiii mei mergeau la pescuit. *(Când s-a construit acea zonă așa cum e acum?)* Tot ceea ce se vede a fost construit până în '89. Unde e Liceul Sportiv era baltă, el a fost făcut după asanarea pământului. Când am lucrat la stadion uneltele de bază erau: lopata și targa. Țin minte că atunci când au fost instalate băncile pe stadion numerele au fost făcute la noi la fabrică și au fost încrustate prin ardere în lemn. Astea au fost făcute de oameni cu mâna lor. La Ștrandul Tineretului au fost porțiuni date pe fabrici. Noi de la fabrică ne-am imbarcat în camioane și am mers. La fel a fost și la Stadion. Dar s-a mers cu plăcere pentru că s-a spus următorul

lucru: „Când acest ștrand va fi gata veți primi o legitimație prin care trei ani de zile dumneavoastră și familia veți avea acces gratuit la el.” Eram interesați, pentru că orice leuț economisit conta. Numai că n-a fost așa. Am muncit cu râvnă, plecam cântând în camioane, cu drapelul. Dar nu eram noi o excepție, toată lumea făcea așa. Nu ne-a spus nimeni să facem asta. Plecam cântând pe drum, mergeam cu veselie. S-a făcut ștrandul și am intrat de două ori gratis. Nici măcar un sezon. „Gata tovarăși, nu se mai poate. Trebuie plătit.” A fost o mare dezamăgire. Când a fost construită Casa Tineretului, s-a mers pe ideea ca această casă să fie construită cu o participare efectivă a tinerilor. N-aveau ce căuta oamenii în vârstă. A durat destul de mult până a fost terminată, pentru că oamenii nu mai aveau așa tragere să meargă la muncă voluntară, deoarece s-au văzut păcăliți. Atât cu Ștrandul Tineretului, cât și cu Stadionul 1 Mai. Ștrandul Tineretului s-a construit în '61 - '62. Stadionul mai târziu, și ulterior și Casa Tineretului. La Casa Tineretului într-o vreme se oficiau căsătorii. Chiar și copiii mei și-au oficiat căsătoria la Casa Tineretului. *(Cu ce se ocupau vecinii dumneavoastră?)* Erau ingineri, lăcătuși, muncitori necalificați, căruțași, de exemplu. Majoritatea clădirilor atunci se încălzeau cu lemne și transportul îl făceau acești căruțași. După ce au murit proprietarii a trebuit să plec, nu aveam voie să stau singur pe o suprafață așa mare.

Am mai locuit pe strada Geneva nr. 31, apoi pe strada care merge de la Prefectură spre Take Ionescu, Odobești, în imediata vecinătate a străzii Semenici și a facultății de Medicină. Acolo a fost construit un bloc cu patru etaje și am primit apartamentul la comun. Erau trei camere, familia mea a primit două camere și un tânăr cu soția și copilul, de la noi de la fabrică a primit o cameră. A fost criză mare de locuință. El a primit apoi un apartament cu o cameră iar eu apartamentul în care stau acum, pe strada Diana, care a fost semifinisat. Aici mi-am pus eu tâmplăria, uși, geamuri, instalația de încălzire, de apă, de canalizare, electrică. Acest bloc a fost blocul de serviciu al fabricii noastre, însă la început a fost dat ca organizare de șantier pentru cei care ne construiau obiectivul, Secția nitro. Niște ani buni a fost folosit de ei. Eu am primit printre primii locuință pentru că stăteam la comun. Locuința a fost numai ridicată, acest bloc fiind făcut din cărămidă eficientă, din aceea cu găuri, prin care se vedea afară. Când am intrat în apartament prin zidărie priveam afară, razele de soare sau ce era. N-a fost nici tencuit, nimic. Nu eram obligat să plătesc eu lucrările, însă întârзіam foarte mult. Acest bloc a fost populat de șeful de șantier, Grunfeld, de inginerul șef al șantierului, Tătucu, care nu erau ai noștri, apoi de niște maiștri și muncitori de înaltă calificare. Ei ne construiau obiectivul, erau constructori. Prima dată le-a făcut lor utilitățile, în nici un caz mie. Eu eram muncitor atunci la fabrică, dar și secretarul de partid pe fabrică. Deci în aceste condiții am primit, nu s-a făcut nici o excepție.

Strada Geneva, unde am stat, este tot în cartierul Fabric, e paralelă cu aleea CFR, actualmente Avram Imbroane. Intrarea se poate face de pe strada Renașterii, unde era fosta piață de vechituri. Acum, acolo s-a construit Liceul energetic și

liceul UMT-ului. Terenul ăla liber care era acolo nu mai există. Mulți veneau pe acest teren să facă exerciții pentru școala de motociclism. Aici a fost o casă mare frumoasă în care stătea proprietarul, pe nume Baritz, maghiar. În 1939, fiind an de vârf al capitalismului când se primeau chirii frumoase, au făcut o casă în curte cu acoperișul într-o apă, adică avea o singură scurgere. Era o casă destul de improvizată, ca să iasă banii cât mai repede. Casa era foarte frumoasă, dar foarte friguroasă. Pe Geneva statul mi-a dat repartiție. Aveam cameră, bucătărie, șpais. Aia se potrivea la vremea respectivă ca normă de spațiu pentru familia mea. Am stat acolo patru ani. Mai târziu am primit repartiție pe strada Odobești, unde am stat doi ani. Pe strada Diana m-am mutat în 1966, iar al doilea copil s-a născut în 1967, când a fost dat în folosință blocul. Eu sunt primul locatar al acestui bloc de pe Diana. Al doilea este Trăistaru Gheorghe, economist, care era șeful serviciului „plan” la Azur. Eu l-am ajutat pe el cu munca calificată, el pe mine cu munca necalificată și am făcut și apartamentul lui și apartamentul meu. Am fost primii în acest bloc de 50 de apartamente noi.

(Care erau cele mai importante fabrici din oraș?) A fost Tehnometal, fostă Bojac căruia i-a aparținut înainte de naționalizare. Această întreprindere făcea trioare, selectoare pentru cereale, butoaie de metal de 200 de litri. Asta pe de o parte. Pe de altă parte avea secția de țesătorie și perforajul. Inițial, Tehnometalul a fost pe strada Gloriei, în Fabric, în spatele Fabricii de Bere, apoi s-a dezvoltat pe Calea Buziașului unde s-a mutat. Pe Gloriei a rămas numai perforajul. A fost apoi UTT-ul, o fabrică foarte mare. Înainte de naționalizare se numea Romitex. Era o fabrică de textile. Important a fost și Abatorul, pe strada Eroilor, unde sunt statuile cu doi oameni care țin taurii de coarne. Se făcea chiar și un banc și se spunea că numai cei doi care țineau taurul de coarne nu au furat de la abator. Aici au fost făcute multe modernizări. La început a fost un primitivism total, când am lucrat eu la ei. S-a schimbat total. Era o cruzime ce se făcea cu animalele acolo. S-au introdus niște reguli, boitașul, cel ce ducea animalele la sacrificare nu avea voie să dea cu biciul sau ciomagul în ele, fie că erau bovine, ovine sau porcine.

Eu am lucrat și la întreprinderea Gheorghe Doja. Făcând rodajul la motocicletă pe Calea Șagului, cum era așa o legătură... dacă era un motociclist străin te oprea și-l întreba dacă are nevoie de ceva. Eu am întâlnit doi oameni când făceam rodajul la motocicletă, că așa îl făceam iarna. Eram îmbrăcați gros, cu pufoaică. Azi am făcut rodajul cu încă doi oameni, iar a doua zi au fost trei. Cine erauăștia? Unul era inginerul Cavaropol care era șeful investițiilor la Gheorghe Doja, cu care am rămas foarte bun prieten și acum, e acum în București; mai era inginerul șef Blaga Aurelian care mai târziu a devenit directorul general al Centralei Industriale de Lacuri, Vopsele, Coloranți, Cosmetice și Medicamente, acum e în Germania; era unul Grigorescu care era șeful controlului tehnic de calitate la Gheorghe Doja. Eu eram al patrulea. Eu am aflat despre ei cine sunt după ce am intrat în discuție. Din vorbă în vorbă ei au aflat că eu sunt sudor. Ei

aveau o mare criză de sudori care lucrau în oțeluri inoxidabile. Industria chimică începuse să lucreze cu astfel de oțeluri. Aflând astea, m-au întrebat dacă nu vreau să lucrez la Gheorghe Doja. Am spus că da. Am fost supus probei practice și din start am intrat cu categoria a opta de salarizare, care era maxim. Întreprinderea este pe malul Begheului când se trece podul din Piața Traian spre gara din Fabric, pe partea dreapta, înainte de Fabrica de Confecții și Tricotaje 1 iunie. Acolo am lucrat din 1961 până la pensionare în 1990. Alte fabrici importante au fost: Electrobanat, Electromotor, care avea peste șapte mii de oameni. Dar ei au făcut o fabrică la Buziaș, una la Lovrin și una la Ciacova. Asta a fost o chestiune foarte bine gândită deoarece mulți oameni nu mai trebuiau transportați la oraș cu trenul sau autobuzul. Au fost oameni care stăteau la casele lor. Nu au mai cerut locuință. Dacă nu ar fi fost aceste secții satelit, acești oameni trebuiau să vină la oraș. Ei au ajuns la peste șapte mii de oameni cu tot cu acești sateliți. Electrobanatul făcea baterii, se numea Dura înainte. E pe Pestalozzi. Clădirea a fost amenajată și s-a făcut Universitatea Banatului. Fabrica de Bere exista. S-au făcut multe modernizări. Mai existau și mici ateliere. De exemplu, pentru oamenii cu deficiențe exista Fabrica de Perii. Pentru nevătători erau niște mici ateliere unde se făceau ambalaje de carton.

Nu pătrunsese atunci peste tot aragazul și lumea prepara hrana caldă pe lămpile de petrol. S-au făcut ateliere care reparau lămpi de petrol. S-au făcut șpoherturi, sobe din astea țărănești cu totul. Așa-i spunea nemțește – șpohert. Era un cuptor făcut din tablă, cu plită, cu rolă. În rolă puteai să coci pâine, iar pe plită puteai să pui la fiert. Erau încălzite cu lemne. Erau mulți zugravi particulari, numai îi vedeai prin oraș cu scara pe umăr, tot mânjit. Eu după orele de serviciu lucram la un atelier. În acest atelier se cromau piese sau se nichelau piese. Când era nichelată o piesă avea culoarea mai gălbuie. Pe Musorscki, aproape de mine, era un atelier particular al unui anume Țibu. M-am dus la acest Țibu, lucram și mă plătea. Înainte de a mă apuca de lucru, mi-a spus cât îmi dă. Și am lucrat.

(De unde vă aprovizionați?) La început aprovizionarea a fost mai delicată pentru că ne aprovizionam pe bază de cartelă. Era cartela A, B și C. Cartela A era pentru minerit, pentru cei ce lucrau munci grele și primeau un kilogram de pâine neagră. Erau pâini negre de două kilograme și el primea o jumătate de pâine pe zi de cartelă. Cartela era pe persoană care lucra sau pensionar. Care tăia frunze la câini nu primea cartelă. Trebuia să lucreze. La cartela B se primea o jumătate de kilogram de pâine. Adică pâinea aia se tăia în patru. Această cartelă era de culoare maronie. Cartela C era pentru cei care lucrau în industria ușoară. Ei avea 350 de grame de pâine. Cartela era făcută pe 30 de zile și stăteam la rând și decupam ziua respectivă de pe cartelă. Uneori se mai dădea și la liber pâine. Pâinea albă era un deliciu, era un fel de cozonac. Nu se găsea pâine albă. Erau magazine numai de pâine unde nu se vindea nimic altceva. De la alimentară cumpăram altceva. Erau magazine numai de carne. Stăteau jumătățile de porc dar carnea era tot pe cartelă. Era altă cartelă numai pentru carne. *(Pentru fiecare aliment era câte o cartelă?)*

Nu, pentru pâine, carne, ulei, zahăr erau cartele, pentru produsele de bază. Pentru restul de alimente nu era cartelă. Îmbrăcămintea era pe puncte. Spre exemplu, primeam la trei ani de zile un loedin, care era făcut dintr-un fel de material așa ca pătura. Și eu trebuia să-l păstrez trei ani de zile pentru că abia atunci puteam să îmi mai cumpăr un al doilea. Dar se păstrau, nu erau făcute în batjocoră. Nu am dus grijă de alimente. Le găseam la alimentară. Mai existau piețe. Era piață de fân unde se vindea fân. Erau girezi de fân, paie, tulei și omul venea și cumpăra de acolo de la țaran. Când m-am căsătorit prima dată am mers în Piața Traian și am cumpărat, după ce am stat la coadă, o mobilă populară care a costat 1608 lei. Am stat la rând câteva săptămâni, când eu când nevastă-mea. Erau liste, se făcea apelul și dacă nu erai te ștergea de pe listă. Această mobilă avea la pat doar trei scânduri. M-am dus pe Baader și am cumpărat chereștea să fac patul. Apoi nevasta mea a cumpărat niște pânză de sac pe care a cusut-o cu acul, iar eu și trei colegi am mers la piața de fân, am tras paie cu cârligul, am umplut salteaua cu paie, a pus-a pe cântar și am venit cu salteaua acasă și am avut pe ce să dormim. Așa am început viața. Dar această Piață de fân a fost ținută, în general, de șvăboaicele din Giarmata. Fiecare avea mica ei vitrină care era o cutie cu geam, foarte igienic, foarte curat. Acolo, în ea, pe o frunză de viță de vie avea o grămăjoară de brânză dulce, smântână într-un păhărel, ouă, găini vii sau tăiate. Eu când mergeam la servicii luam numai pâinea. Treceam prin piață și nemțoaicele aveau făcut așa un mic pachetel, mai ales când se sacrificau porcii, în care erau trei-patru jumări, o bucătică de caltaboș, o bucătică de tobă, una de cârnaț și una de sângerete. Țăsta era pachetul. Costa 2-3 lei. Dar trebuie reținut că un corn era 25 de bani. În 1954 salariul meu de 375 de lei. Din ăia niciodată nu am rămas în criză de bani. Prin '89 kilogramul de zahăr era 9 lei, litrul de ulei era 9 lei, salamul de vară făcut de Comtim era 67 de lei, kilogramul de carne macră era 31 de lei, pâinea era 3,75 lei, oul era 35 de bani.

Era foarte ieftin. Piețele erau extraordinar de bine aprovizionate de producători. Era țaranul, nu erau acești intermediari, acești mercenari pe piață. Venea țaranul cu găina, gâsca, curca, cu fructe, cu tot felul de zarzavaturi, legume. Era Piața Iosefin, Bălcescu, care acum nu prea mai există, dar funcționa foarte bine. Piața 700 nu era, s-a făcut mai târziu.

(De unde luați îmbrăcămintea?) Din magazine. Se dădea pe puncte, chiar și batistele se dădeau pe puncte. *(Cum se calculau aceste puncte?)* Era tot un fel de cartelă, se decupa din ea. Pentru o albitură era un număr de puncte. Era pe grupe, în funcție de efortul depus în muncă. Dacă era inginer în industria chimică sau textilă primea puncte ca și ăla care era portar acolo. Nu a fost diferență. *(Cumpărați de la magazinul Bega?)* Nu, nu era încă. Mai târziu s-a făcut. Acolo era Cazarma Transilvania. Am prins-o când s-a dărâmat. Au mers oameni la demolat și li s-a dat cărămizi pentru timpul lucrat. Au fost cărămizi foarte bune. *(Existau măcelării?)* Nu cunosc măcelării, era numai Abatorul. La sat erau particularii care tăiau și veneau la piață.

(Care erau locurile de distracție?) La un astfel de loc mi-am cunoscut partenera de viață, așa cum am spus. Locurile de distracție erau balurile și dansurile. Se făceau îndeosebi la cluburile fabricilor. De exemplu, întreprinderea română de piele, IRP-ul, aveau clubul ei și organizau baluri. Se plătea ceva la intrare, simbolic. Fabrica de pantofi, Nikos Beloianis, actuala Banatim, avea club, pe nume Nikos Beloianis. Mai era în Piața Unirii clubul Financiară. Există clubul Încălțăminte în Piața Maria, clubul CFR. În fiecare sâmbătă și duminică se făcea bal în aceste cluburi. Unele aveau și în cursul săptămânii miercurea, joia. Există și clubul Blanc, în Fratelia. Oamenii se duceau la aceste cluburi, de obicei fiecare în cartier la el, deoarece existau găști de cartier. Dacă venea cineva din Fabric la un club în alt cartier, năpusteau pe el să-l ciomăgească, dacă făcea parte din gașca din Fabric. Eu, care n-am făcut parte din nici un fel de gașcă, nu am avut treabă, am umblat la toate cluburile, nu s-a legat nimeni de viața mea. Erau găștile astea din Fratelia, Ronaț, Fabric, Iosefin. Aia din Ronaț erau cei mai duri, nu suportau pe nimeni din alte găști. Că altfel se mai înțelegeau găștile între ele, însăăștia din Ronaț se băteau cu toți, nu se înțelegeau cu nimeni. Se băteau între ei, nu ca să se omoare.

(Existau berării?) Era foarte bine amenajată terasa Eminescu cum se trece podul din centru spre Facultatea de Mecanică, de-o parte și de alta a canalului. Era trei lei o sticlă de bere. Mai târziu nu s-a găsit, în anii din urmă. Treburile au luat o întorsătură ciudată și am început să mergem în cădere liberă din rău în mai rău, începând din 1979. Dar până atunci, mai ales anii '70 - '75, era de neînchipuit. Măcelăriile stăteau cu carcasele de jumătăți de porc. Mai târziu, s-a mers cu încăpățănare, călcând pe cadavre, pe plata datoriei externe. Trebuia să ajungem la zero.

În 1958, când s-a născut primul nostru copil, prin '59 - '60, puneam copilul între noi și plecam cu motocicletă la Șag – Timișeni. Iar când ne întorceam acasă mâncam la restaurantul Șarineni, acum Intim, în Lahovary. Este cunoscut, e un restaurant foarte vechi. Pe atunci eu aveam 575 de lei salariu, iar nevastă-mea avea un salariu mai mic ca al meu și ne permiteam să mergem să mâncăm la restaurant. De obicei, la sfârșitul săptămânii, de fapt duminică, pentru că sâmbăta lucram.

(Ați prins navigație pe Bega?) Da, am prins, chiar am mers cu soția și copilul mai mare până la Otelec. Se făcea excursie organizată pe Bega și ne imbarca pe un ponton care era între podul de la Maria și podul de pe Mihai Viteazul, lângă Facultatea de Mecanică. Alteori ne imbarcam de la capătul pieței din Iosefin, unde era așa-zisul Port. Eu am prins și când Bega era navigabilă. Circulau șleperi care făceau transport de marfă. Mulți veneau cu vaporul la piață, cu zarzavaturi, fructe, păsări. Mi-aduc aminte că în 1963 am văzut pentru prima și ultima dată când au curățat Bega. Locul meu de muncă era atunci la Azur. Acolo aveam un birou care era la etajul întâi de unde priveam spre Bega. Atunci Bega a fost secată, pentru că ea are stavilă, baraj la Coștei. De la acest stăvilă se poate da

drumul la apă mai multă pe Bega, sau pe Timiș dacă e pericol de inundație, se poate regla. E un nod hidrotehnic serios la Coștei. De acolo se închide Bega. După ce a fost secată Bega s-a intrat în interior cu tractor, cu lamă și alte mijloace care au curățat toată albia.

(Mergeați la biserică?) La biserică am mai mers, însă nu foarte des. Nevastă-mea mergea mai des. Însă nu pot să spun că am fost rupt de biserică. Nu am ales Catedrala, pentru că am observat și atunci, dar mai ales acum că oamenii când se duc la Înviere sau alte sărbători se duc pentru paradă. Să arate ce haine au ș.a.m.d. Mergeam la biserica din Fabric, lângă Pompieri, unde a fost botezat al doilea copil, precum și la biserica Sf. Ilie, pe strada Belinschi, acum Andrei Șaguna, unde a fost botezat primul copil. La aceste biserici mergeam mai des, erau biserici de cartier. Acum de când suntem pe strada Diana am devenit enoriași la biserica din Piața Crucii.

(Ați fost la teatru?) Foarte rar, am fost la piesa „Take, Ianche și Cadâr”, care mi-a plăcut foarte mult. Dacă venea în fiecare zi, în fiecare zi m-aș fi dus, atât de mult mi-a plăcut. *(Erau spectacole în aer liber?)* Da, erau spectacole date de brigăzile artistice ale fabricilor. Și noi am avut la fabrică brigadă artistică, am mers mult cu ei. Erau oamenii noștri, muncitori de la fabrica noastră, ingineri, tehnicieni. Brigada artistică pregătea un program ajutată de cineva de la teatru care se pricepea. Am avut piesă de teatru făcută cu ai noștri, așa cum știau ei să facă. Au creat mult haz pentru că mai greșeau, făceau gafe în program. Am dat spectacole pe la Hodoni, prin comunele astea de unde erau oamenii noștri. Ne chemau ei, aranjau cu primăria. Aveam echipă de dansuri cu băieți și fete din fabrică de la noi. Noi mergeam foarte mult la circ. Era circul Kratofil pe atunci. Când venea circul eram înnebuniți. Circul se monta vizavi de cinematograful Capitol, în spatele Primăriei. Era acolo un teren unde se așeza circul. Acolo unde e Primăria acum, era un liceu, o școală, iar primăria era în Piața Libertății, la Primăria veche, clădirea în care e Facultatea de Muzică.

(Care credeți că sunt monumentele de referință din oraș?) Monumentul din Piața Unirii, nu mai știu cum se numește. A fost recondiționat. Un alt monument este cel din Piața Libertății, din fața Primăriei vechi. Acel monument a fost adus, el era în fața Cazarmei Transilvania. Și acest monument a fost restaurat și protejat cu plasă din cauza porumbeilor. Mai este Pomul breslelor.

(Care au fost, de-a lungul timpului, cele mai importante comunități din oraș?) Toată partea asta din Fabric, pe străzile Ion Creangă și Ecaterina Teodoroiu, erau evreii. Erau chiar și evrei cu perciuni din aceia lungi și care purtau niște pălării mai înalte, negre și cu boruri mari. Pe strada Ecaterina Teodoroiu a locuit nevastă-mea când era fată, tot în chirie. Acolo era plini de evrei. Era apoi comunitatea de nemți, șvabii din Banat, erau maghiarii, sârbii, ceva bulgari. Există în Banat comunități de bulgari intacte la Breștea, Dudeștii Vechi, Vinga. Dacă intrai într-o frizerie auzai mai tot timpul sârbește vorbind. Însă nu au fost nici un fel de

probleme. Chiar am observat decența sârbului, a neamțului, a ungurului. Dacă eu intram într-o prăvălie și ei știau că nu cunosc limba pe care o vorbeau, imediat vorbeau românește. Nu trebuia să le spun ceva. Îi mai spuneam „boanghină” la ungur, dar fără răutate și nu se supăra.

(Erau diferențe între cartiere?) Da, cum să nu. Cartierul Cetate era nobil. Era numărul unu. Fabricul era mai modest, iar Ronațul, Fratelia și Mehala erau ca un fel de sate, cam cum e acum Ghiroda. Însă erau cartierele Timișoarei. Ca ordine de rang era: Cetate, Elisabetin, Iosefin, Fabric. Mai exista și cartierul Kunz căruia în glumă i se mai spunea Chicago. Erau unguri pe acolo veniți din zona Praidului, din Ardeal, îmbrăcați mai deșuchești. Când am venit în Timișoara, în 1954, trăiam cu impresia că românii ar fi în minoritate. Deși am înțeles că nu era așa. Un om născut și crescut în Timișoara știa, negreșit, sârbește, ungurește, nemțește, dacă era român, și invers. Auzeam vorbindu-se mai mult în sârbește, ungurește, nemțește decât în română, eu care am venit dintr-o zonă unde nu se auzea decât românește, din zona Bacăului. Era pe acolo o localitate - Valea Mare, unde erau ceangăi. Ăștia sunt un fel de unguri, dar care nu se prea înțeleg cu maghiara.

(Ați participat la evenimente memorabile pentru oraș?) Am participat la inaugurarea hotelului Continental, a pasajului peste calea ferată în Calea Șagului, a Pieței 700. *(Ați cunoscut personalități ale orașului?)* Am cunoscut. Spre exemplu pe primul secretar Telescu Mihai, care a fost un om de o severitate rară, apoi Cocârlă, care mai târziu a fost ministrul energiei, apoi prim secretar la Reșița, Morodan care a fost directorul regionale CFR. Am cunoscut majoritatea directorilor de fabrici din Timișoara. *(Care sunt după părerea dumneavoastră cele mai frumoase locuri din Timișoara?)* Parcul Rozelor este extraordinar, parcul Central care înainte se numea parcul Stalin. Erau acolo panouri mari unde erau puse chipurile muncitorilor frunțași, n-ai văzut inginer, numai muncitori. Ce rușine era în asta? Și soția mea era muncitoare sudor la fabrica de lanțuri și poza ei a fost pusă pe panou ca frunțas în întrecerea socialistă. Ea suda verigile de lanț. S-a evidențiat prin propria muncă. În fața Operei era un mare panou, acolo erau frunțașii frunțașilor. Și acolo a fost pusă poza soției mele.

...Vreau să repet că eu în 1980 m-am îndepărtat de ceea ce însemna politica partidului. Nu mi-a plăcut pentru că am văzut că au luat-o pe o pistă greșită. Nu s-a mai putut pune semnul egal între vorbă și faptă. Totul a mers anapoda. Nu am făcut altceva decât să plătesc cotizația. S-a denaturat complet. A devenit o burghezie modernă. Îți era rușine să spui că ești membru de partid. Mie, înainte nu îmi era rușine să spun că sunt membru de partid. O spun oriunde cu voce tare. Nu mă arată nimeni cu degetul că aș fi făcut lucruri necurate. Dacă urmărim ce s-a scris în Statutul partidului și mai ales în Codul eticii și echității socialiste... Luați și puneți aceste lucruri alături de cele zece porunci învățate în școală. Eu am făcut religie în școală până în clasa a patra. Codul eticii și echității socialiste este egal cu zece porunci, numai că sunt în alți termeni spuse. Așa cred eu. Și acolo spune să nu

furi... Însă din 1980 încoace lucrurile s-au schimbat radical în rău. Nu numai în ce privește politica, ci și traiul, viața de zi cu zi.

(Ați fost la muzee?) Am fost la Muzeul Banatului care mi-a plăcut foarte mult, l-am vizitat în amănunt. Cel mai mult am fost acolo când era director domnul profesor Ziman. Era un orator extraordinar, un istoric desăvârșit. Ne povestea cu lux de amănunte tot ce era acolo în muzeu. Ultima oară l-am vizitat în 1973 când mai era el director. De atunci nu am mai fost. *(Care este după părerea dumneavoastră centrul orașului?)* Rămâne tot cel pe care l-am știut, Corso. Cel care este și acum. Înainte erau liniile de tramvai pe acolo, era zgomotos. Acum s-a înfrumusețat mult acolo. *(Este mare diferența între centru și marginile orașului?)* Este mare. Sunt încă străzi de pământ, nici măcar de piatră, cum ar fi în Ronaț, de exemplu. Acolo când e timp plosos nu poți să intri în pantofi. *(V-a interesat istoria orașului?)* Am aflat de istoria orașului mai mult dialogând cu oamenii. De exemplu, fabrica în care am lucrat eu - Gheorghe Doja (Azur) era condusă de un director maghiar, care era tâmplar cu cinci clase primare și cu o școală profesională. Însă era un organizator extraordinar. Era o curățenie în fabrica noastră... deși era legată de industria chimică unde se lucrează cu seu, cu lacuri, uleiuri... Ei, în fabrica noastră se putea circula în pantofi de lac, nu era pic de noroi. *(Cum se numea directorul?)* Harangoso Nicolae. Dacă s-ar traduce numele în românește ar însemna clopotar. A fost un om foarte drept, nu a protejat pe nimeni din etnia lui. Când am mers eu la Gheorghe Doja (Azur) ca sudor eram numai trei români din optzeci de oameni în atelier. Erau sârbi, maghiari, nemți. Nu au fost probleme.

(Considerați că biografia dumneavoastră se împletește cu orașul?) Da, absolut. Eu consider că în acești ani, din 1954 și până astăzi, și chiar și astăzi, pot să spun că am pus și eu un cancioc de mortar la ce s-a înfăptuit în Timișoara. Din păcate astăzi sunt foarte mulți care taie frunze la câini. Eu, ca pensionar, fac un serviciu pe care ar putea să îl facă un tânăr. De ce nu se duce un tânăr? Nu le place domnule, vor mulți bani cu minim de efort. Adevărul este că dacă nu aș mai lucra și aș trăi numai din pensie aș duce-o foarte greu. *(Urmăriți televiziunile și radioul local?)* Da, le urmăresc. Fără radioul local „Timișoara” aș fi mort. Când se anunță că este o revizie eu sunt agitat în ziua aia. Sunt interesat de tot ce mișcă în Timișoara. Așa sunt eu, o fire curioasă. La televiziuni urmăresc Analogul și TVR când e pe Timișoara. Un vecin de-al nostru, Ionuț Groza, prezintă știrile acolo. *(V-ați fotografiat în Timișoara?)* Da, de exemplu la Primăria Veche⁹⁰ era un semafor căruia îi spunea „borcanul.” Stătea milițianul acolo și el apăsa cu mâna pe un întrerupător pentru a se face culoarea galben, verde sau roșu. Dirijarea circulației se făcea cu milițian în Piața Traian, pe Loga, unde e acum Primăria și la Primăria Veche. Lângă Primăria Veche este o străduță cu sens interzis, acolo erau „Brațele

⁹⁰ Azi Piața Libertății.

de muncă”. Acel milițian a observat că eu mergeam cu bicicleta pe acea străduță cu sens interzis. A ieșit din borcan și m-a amendat cu 25 de lei. Mulți bani. Asta se întâmpla în 1955. Țin minte că se numea Tocan. Ei și atunci mi-am făcut poză cu acel semn de sens interzis ca să știu că acolo am fost pentru prima dată în viața mea amendat de un milițian. *(Mulțumesc frumos pentru acest interviu.)* Cu multă plăcere.

E. LAURENȚIU (n. 1925, Ismail, Basarabia; d. 2005, Timișoara)
Interviu realizat de Adrian Onică (31 martie 2002, Timișoara)

„Ospitalitatea acestui Banat și a acestei Timișori nu se poate uita”

Locul meu de baștină este orașul Ismail, un oraș foarte pitoresc, pe malul stâng al Dunării. Un oraș foarte frumos croit, cu străzile ca și un caiet de aritmetică. Nici nu era nevoie să-i spui cuiva „casa cutare, numărul cutare”, ci îi spuneai „mergi patru cvartale înainte, două în stânga, iar la colț e casa pe care o cauți”, așa de perfect era împărțit, parcă era trasat cu linia.

În Ismail era lume foarte bine, înstărită... era și sărăcime - oamenii mai leneși poate, care nu munceau. Aveam școli, licee, seminarul teologic, liceul de băieți, liceul de fete. Toți erau obligați să învețe șapte clase primare. Mie, ca și copil mi se părea că populația era majoritar slavă, să zicem așa, ruși. Și mămica mea era, în familia ei. Asta n-are nimic comun cu politicul. Tata era român.

Iubire foarte mare era între populație și administrația română, pentru că administrația română s-a prezentat în orașul nostru din Basarabia, de-abia în 1919. Și nu era nici un fel de dușmănie, nu era nici un fel de naționalism dintr-o parte sau alta. Toți îi iubeau foarte mult pe români și căutau întotdeauna să-i aibă prieteni sau în familie. Erau ofițeri și militari mulți. Deci era foarte bine și nimeni nu a suferit din niciun punct de vedere, adică politic, n-am suferit. E adevărat că au fost totuși anumiți inși, pe care puteai însă să-i numeri pe degete, care au aderat la doctrina bolșevică, pentru că noi în '19, cam știm ce se întâmpla dincolo. Dar erau rare cazurile acestea și pe-ăștia îi mai judeca din când în când. Ce făcea cu ei statul român?! Dacă era o situație mai încălcată, internațională, ceva, îi aduna pe-ăștia din nou și-i judeca din nou. Îi închidea un an, o juma' de an, doi ani, apoi îi lăsa din nou și munceau oamenii mai departe. Când era ceva în Europa, hop peăștia doi-trei; erau puțini, nu se poate spune că au fost mulți.

Ce să vă mai spun...viața era frumoasă. Eu eram destul de mică pentru a înțelege anumite treburile. Când s-a dat acel ultimatum, noi fiind de-acolo și în special mama fiind născută acolo, am crezut că ne lipim, că ne întorcem în România și am rămas acolo o zi sau două. Tata a lucrat în telefonie, la Societatea Anonimă Americano-Română. Erau foarte bine plătiți acolo. El era șef. Era român (de dincolo de Nistru), detașat încoace în 1920, pentru că acolo era imposibil de

trăit. El a fost trimis în 1940, cu două luni înainte de cedarea Basarabiei, fix la Timișoara, la telefoane, pe două luni. Exact la două luni, ăia au luat teritoriul. El i-a dat telefon mamei și i-a spus să facă niște provizii pentru că în primele săptămâni va fi probabil mai greu și să nu suferim din criză de una, de alta. El i-a zis că pornește din Timișoara și că ajunge peste câteva zile. Mama era bucuroasă, că totuși nu se întrevedea ruperea de-acolo. Între timp, în 29 iunie 1940 au sosit trupele militare rusești și în orașul nostru. Eu, copil fiind și cu o mătușă, știam că noi rămânem acolo, că nu plecăm, dar am văzut deja, din prima zi, oameni plecând. Din prima zi deja, din 28 iunie au început plecările. Noi știam că rămânem. În aceea zi, după-amiază se știa că vin trupele din nordul țării, în orașul nostru și toată lumea s-a adunat într-o frumoasă piață a primăriei să vadă ce zic ăștia. Toți știam limba rusă, și românii, absolut toți. Deodată, în balconul primăriei apare un ofițer tânăr, foarte frumos, blond, cu niște epoleți care se vedeau de la distanță, care s-a adresat în limba rusă astfel: „Fraților, noi am venit să vă salvăm de jugul exploatator, monarhist, de batjocură și să vă dăm ocazia să începeți o viață nouă, plină de satisfacții, bucurii...” Când a pronunțat cuvântul „am venit să vă salvăm”, cât eram de naivă la vârsta aia, am văzut multe capete întorcându-se unul către celălalt în semn de întrebare, adică de la ce să ne salveze, că viața era înfloritoare acolo. Mizerie nu era. Era foarte multă bogăție naturală. Cuvintele acelea rusești le aud și acum.

În seara aceea, de 29, tatăl meu dă un telefon disperat, (legăturile telefonice nu erau încă întrerupte) și s-a adresat mamei: „la copiii și imediat, a doua zi (pe 30) să pornești cu ultimul transport pe Dunăre (că n-aveam tren încolo) și te voi aștepta la Brăila”. Era Reni, după Ismail, pe urmă Galați, amonte și pe urmă Brăila. Mama sigur, în lacrimi era, că aveam o casă bine aranjată, situată, pentru care s-au trudit, că nu erau din părinți prea bogați. Și a doua zi dimineată cu ce să plece?!...ce să ieie?!...nimic. Cu o geantă, o poșetă. A pus mama pe o căruță acolo o saltea de lână și o pernă, în caz că undeva totuși înnoptăm să nu stăm pe jos. În fine, ne-am dus. Pe drum ne-au escortat avioane înfricoșătoare, de parcă am fi fost cei mai mari dușmani care pleacă. Era ultimul eșalon. În fine, ajungem la Brăila și tata ne povestește cum de s-a hotărât să plecăm. El, cu educația lui corectă, de funcționar superior s-a prezentat⁹¹, în drum spre Basarabia, la minister la București și le-a spus: „Domnilor, va trebui să plec, cu păreri de rău, la familia mea, în orașul meu...”. L-a luat unul, de-acolo din minister, îl bate pe umăr și-i spune: „Măi omule, măi, unde te duci, în gura leului?!” și l-a trezit pe tata. Tata era apolitic complet. După aceea vă povestesc de tata cum a venit în Basarabia, că nu era din Basarabia.

⁹¹ fiind în ultimele zile a detașării sale din Ismail la Timișoara

Tata s-a trezit. Acel om i-a zis: „Pune mâna pe telefon și cheamă-le măi încoace!” Asta a fost. Și, cum se zice, tata i-a păcălit pe ăia încă 18 ani. Dacă nu se îmbolnăvea, că era o iarnă grea aici, prin ’57-’58 când s-a îmbolnăvit tare, a răcit și inima i-a cedat, ar mai fi trăit. Dacă noi rămâneam acolo, știu ce s-ar fi întâmplat în mod absolut precis, sută la sută...

V-am explicat de ce am ajuns noi aici, în Timișoara, fără nici o oprire, fără haltă, prin București. Mama a primit imediat servicii la Poșta Mare, de pe bulevardul Revoluției. S-a prezentat, că ea era morsistă, făcuse școala superioară la Chișinău, de telegrafistă. Când a fost zi de salariu, mama a primit tot salariul, nu i s-a reținut nimic. A fost o organizare administrativă demnă de toată lauda. Ce s-ar fi întâmplat cu tata, dacă am fi rămas acolo?!...

La două săptămâni după ce au venit rușii, au început s-o terorizeze pe o mătușă de-a mea, sora mamei, care a rămas acolo, căci din toată familia numai noi am venit aici. De trei ori au înfricoșat-o, bătând cu pumnul în masă: „Unde este cumnatul dumneavoastră?” Zice: „Nu știu, undeva în România”. Deja se numea România și nu zicea undeva în țară. De trei ori au chinuit-o. Bun, s-a terminat cu chinul. Asta a fost imediat, în ’40. Apoi în 1941, frontul a înaintat peste Nistru, încolo. A mai trecut deci aproape un an și tata se hotărăște și-i zice mamei: „Măi, eu mă duc la Ismail să văd totuși ce-i acolo, ce-i cu casa noastră!” A fost o casă mare, cu trei apartamente, două de închiriat și un apartament al părinților mei. Era o curte mare, o gospodărie mare. Tatăl meu coboară din vapor în port, că atunci nu era cale ferată, și mergând de la port spre oraș, prin niște locuri mai virane, vede o sârmă ghimpată și când se uită vede oameni, înghesuți acolo. Se uită tata mai bine prin sârma aia și ce erau acolo?!...erau toți evreii bogați din oraș, adunați acolo în ghetou.

Tata s-a întâlnit în oraș cu un fost muncitor de-al lui, muncitor de linie, care se ocupa cu telefoanele, se cățara pe stâlpi cu niște cângi din metal. Tata l-a întrebat cum a fost anul acela. „Păi, știți că n-am mai lucrat în telefonie, ci ca șofer, la o dubă de noapte și-i căram pe cei care erau arestați” în 1940-1941. „Și unde-i cărai?” „Veniți să vă arăt!” Era mai puțin de un an de la începutul războiului din ’41, pentru că totul era încă vraiste...erau porți deschise, clădiri răvășite, fără stăpân...așa era.

Și îl duce pe tata într-o clădire foarte frumoasă. Am revăzut-o prin ’90. E o clădire cu parter înalt, cum se spune în Banat: „hoch”. Acolo era administrația preoțească, consistoriul. În subsol, într-o cameră foarte mare, deschisă, unde totul era de culoarea cimentului, îi aducea pe arestați, îi împușca și se spăla sângele care se scurgea pe un jgheab. Muncitorul acela nu știa că și pe tata l-au căutat. Tatăl meu, după două săptămâni, atunci când căutau, era printre primii care urmau să fie arestați. El a fost șef la telefoane și orice șef la burghezo-moșieri era un inamic posibil, era „exploatare”. Tata nu i-a spus muncitorului, dar s-a gândit și când a venit ne-a zis: „Am văzut locul unde trebuia să curgă și sângele meu și care trebuia

să fie spălat apoi”. Asta a fost cu tata. De-atunci noi n-am mai putut păstra cu ei legătura pentru că nu era voie, din partea lor. Ismailul era un oraș închis, pe graniță, și aveau voie numai rudele de gradul unu, cu aprobare specială, adică: tată, mamă, soră, frate, fiu, fiică. Eu nu mai aveam acolo rude decât de gradul doi. Tata avea, dar nu mai îndrăznea, că era ocupație sovietică, după ’44 .

Noi trăiam fain aici în Timișoara, care a fost foarte ospitalieră și ne-a primit cu brațele deschise. Această Timișoara și acest Banat nu se uită. Și asta a fost. Între timp a murit tata, apoi mama...

A mai fost mama, prin ’60 acolo, la o soră, dar a stat puțin. Eu am putut să merg abia în 1989 și am mai fost încă o dată, la doi ani după aceea.

Sigur că nu mai era orașul de vis, pitoresc, de poveste. Înainte era reședință de județ a României, a regatului României, iar acum a devenit capitală de raion. S-au schimbat multe în legislație, dar ca mentalitate nu. Nu l-am găsit mai frumos decât îl știam. Multe clădiri au dispărut, multe biserici au dispărut, unele au rămas. Între cele dispărute era și Sinagoga. Visul meu, când eram mică, era să văd cum e Sinagoga înăuntru. Oamenii mai simpli îmi spuneau că nu-i voie, că ăștia fac nu știu ce din noi, creștinii. Eu totdeauna mă întrebam cum o fi acolo, de nu-i voie. Cum am ajuns eu în ’89 acolo, la rude de gradul doi și trei, a doua zi dimineață am mers prima dată să văd casa noastră, apoi am traversat piața și m-am dus să văd Sinagoga. În casa noastră erau niște locatari, cu chirie, că era naționalizată casa. În apartamentul în care au stat părinții mei n-am putut intra, căci mi-a spus unul din chiriași, un evreu, Boris Goldman, că au secționat camerele, le-au recompartimentat. Eu nici nu mai vroiam să văd. Știam că trotuarul, paralel cu casa, era foarte lat și cărămizile erau foarte frumoase, și când mă uit, în locul acestui trotuar era turnat grosolan beton. Pe margine încă mai erau cărămizile de pe vremea noastră și m-a apucat așa la inimă puțin. Domnul acela m-a condus prin curte și eu tot pășeam pe fâșia aceea cu cărămizi, făcută de tatăl meu. Era și un salcâm foarte înalt, plantat de tata. În curte era o altă clădire, o baie turcească și era și aia. Am mulțumit, am luat pe diapozitiv intrarea în curte, am lăcrimat, am mulțumit ...și am plecat. M-am dus la Sinagogă. Era însă acolo o clădire cu patru etaje, tip bloc. Mai merg eu cât merg... Foarte aproape de Sinagogă știam că era biserica grecească (toată în bleu și alb), care era foarte aproape de liceul de fete. Sinagoga nu era... M-am lămurit. Am mers mai departe și am văzut că nu-i nici cea grecească. În locul ei, un colț viran cu buruieni. A venit o femeie pe care am recunoscut-o din populația noastră, a basarabenilor din vremea statului român. I-am zis „Bună-ziuă” în limba rusă și am zis: „Spuneți-mi vă rog, aici pe colțul ăsta nu a existat odată biserica grecească?” „Da, sigur că da. Păi, într-o noapte, când era Hrusciiov, au aruncat-o în aer, cu dinamită, odată cu Sinagoga”. Pe aceeași stradă cu Biserica grecească era și biserica Sf. Dumitru, și Biserica armenească și pe toate le-a aruncat în aer. Astea toate țineau de tradiție. Armenii au migrat la noi în țară fugind de măcelul turcilor, prin 1 300. Așa au venit armenii și-n Iași, și-n București și cum au venit și-au și

facut biserici. În București și-n Iași există și acum, chiar și strada armeană este în Iași. lângă cea mai veche biserică din Iași, Sf. Sava.

(Erau și greci, și armeni în Ismail?) Da, la noi erau foarte mulți. Și la Brăila erau. Erau de toate acolo: greci, armeni, evrei, bulgari, găgăuzi - un amestec de turci cu bulgari, care au preluat ortodoxia, au trecut de la musulmani și care, în orice caz au fost persecutați pe vremea când bulgarii erau sub turci. Acolo era pașalâc, iar la noi era totuși alt regim. Basarabia era atunci sub dominație rusească și ei s-au dus acolo. Majoritari acolo erau românii moldoveni și i-au primit și s-au împăcat bine, iar acum vor să facă republică acolo, găgăuzii. Ei au spirit comercial.

Să vă mai spun despre lumea basarabeană. Foarte mulți au plecat, unii în 1940, odată cu părinții mei, dar mai puțini. Mai mulți au plecat în '43-'44, când se apropia frontul. În martie '44 a venit frontul. Acuma să vă spun atmosfera pe care am găsit-o, în sudul Basarabiei. Românism mai puțin a rămas acuma, deși la început v-am spus că era o prietenie totală. Nu exagerez deloc. Nimeni nu cerea cărți în limba rusă, nimeni nu cerea învățământ în limba rusă, nimeni nu cerea ziare în limba rusă... așa ceva n-a fost. Toți vorbeau limba pe care o preferau, pe care o știau mai bine și de care aveau nevoie. Într-o primărie, într-o administrație se vorbea limba română, chiar mai stricat. De exemplu, mama mea nu vorbea stricat, că dăduse bacalaureatul când veniseră românii din nou în 1918. Deci era o mulțumire totală. Cine a vrut a păstrat limba rusă, a știut-o fără să fie nevoie ca profesorii, angajații s-o știe și firmele să aibă denumiri în limba rusă pentru că era populație rusească! Și au știut limba. De exemplu, eu n-am învățat în limba rusă, ci în limba română, că în România m-am născut, în limba română am învățat și am fost foarte bucuroasă. N-am să uit pe profesoara de limba română, doamna Pavelescu, care așa de bine m-a învățat că și acuma posed gramatica propriu-zisă la degetul cel mic. Iar limba rusă... vai de mine, o cunosc foarte bine, nu ca studiu, ci ca limbă maternă. Și ca mine foarte mulți erau.

(Mama dumneavoastră v-a învățat?) În familie se vorbea, deodată, bilingv, ruso-română. Partea tatei, familia tatei era de români, iar partea mamei ruși, dar era acolo o amestecătură și nimeni nu scotea ochii nimănui. Deci dacă vrei să-ți păstrezi limba maternă nu-i nevoie să fii posesiv și penetrant contra legilor țării și-a statului⁹² și să ceri să ți se dea voie pentru că e majoritară populația într-un sat acolo... Lucrurile astea se petrec și-acuma.

Eh, un moment foarte simpatic, cu care am combătut pe alții, tot basarabeni care spuneau că populația de-acolo nu dorește să se facă reîntregirea... Zic: „Nu este linie generală. Or fi și din ăștia, dar eu ce-am întâlnit în sudul Basarabiei, unde sunt mai puțini români, să recunoaștem...” Iau un taxi și vorbesc în limba rusă. Eram îmbrăcată modest, ca să nu sară în ochi și zic în limba rusă: „Vă rog să mă duceți la adresa cutare”. Deodată văd că șoferul se uită cu coada

⁹² Sublinierile aparțin persoanei intervievate.

ochiului la mine și mă-ntreabă tot în rusește: „Ah, din România?” Eu zic tot în rusește: „Da”. El zice: „Lasă, că în curând ne lipim și noi de voi”. Asta era prin '90-'91.

Tot așa, mergeam pe o stradă, unde știam că la un colț era o clădire mare, de cărămidă frumoasă, roșcată, unde stătea familia Malahov, oameni bogați, viticultori, cu o vie mare...erau înstăriți. Aveau trei fete, mai mari ca mine. Toate învățau la liceu. Aveau și un băiat. Pentru noi era o familie deosebită, interesantă. Toate trei fetele s-au căsătorit cu ofițeri din armata română. Erau fete frumoase, blonde. Ce era interesant în aceste căsătorii era faptul că pe vremuri, un ofițer în armata română nu se putea căsători cu o fată fără dotă. Dota era de la o sută de mii în sus. Și acele trei fete aveau toate această dotă, această zestre. Erau niște ofițeri impecabili. Aveau cizme, în stil francez, tari, drepte, lustruite. Nu erau șifonați, scofâlciți.

...Ei, ajung în 1991 acolo și trec pe lângă acea casă să văd cine mai e din familia Malahov acolo. Erau geamurile zăvorâte cu niște bare de metal, ca la magazinele de la țară. Lângă poartă era o băncuță pe care stăteau trei femei vârstnice. Eu mă apropii și le salut frumos în limba rusă și-i spun uncea: „Spuneți-mi vă rog, această clădire nu a fost a familiei Malahov?!” O femeie s-a ridicat și zice: „Da, da, a lor!”. Și zic: „Da' unde sunt? Nimeni nu mai e?” „Ei, sunt în România” „Toți!” Zice: „Da', dumneata de unde ești?” Eu am lăcrimat și zic: „Eu, de fapt, sunt de-aici, da' vin și eu din România”. „Oh”, zice baba aia, „Rumânia, Rumânia....”, atât de nostalgic, parcă ar fi spus mai multe, despre cum a fost. Ne-am despărțit și ea avea lacrimi, și eu.

Să vă povestesc de tatăl meu. E interesant asta, mai ales din punctul de vedere al românismului. Taică-meu s-a născut în actualul oraș care tot așa s-a chemat și odinioară, Dubosari, pe malul stâng al Nistrului, în Transnistria.

Malul stâng al Nistrului ținea de ruși, iar malul drept de Basarabia noastră în 1920. S-a născut într-o familie cu mulți copii și destul de săraci pentru că tatăl lui a murit destul de devreme. A rămas bunica, cu nu știu câți băieți, tata fiind cel mai mare, și o fată. Și, a venit peste ei, ca peste toți acolo, revoluția, în 1917. Tatăl meu a învățat, a făcut liceul, așa săraci cum au fost. A învățat particular, adică fără frecvență. A absolvit liceul și era deja angajat la Odessa în telefonie, când a venit revoluția. Atunci telefoanele și poșta erau împreună. Și la noi, în Basarabia a fost așa.

Își mai ajuta frații și-i mai aducea la oraș. Dubosari era cam ca Recaș, ca Sânnicolau. Tata ne povestea că el a fugit de-acolo în '20. El s-a speriat de vărsarea de sânge. La doi ani, trei ani după ce s-a declanșat acea revoluție nu mai era război, nu mai era nimica, dar era postrevoluție, debandadă sângeroasă.

(Așa măcel a fost în Odessa?) Măcel, dar în ce sens... atuncia erau trupe de tot soiul, care se autointitulau revoluționari și care jefuiau. Distrugeau tot ce-i burghezie.

Tata, când a văzut asta s-a speriat. Pe stradă dacă mergeau doi găligani din ăștia și dacă nu le plăcea ochii cuiva îl împușcau. Nu erai sigur de nimic. Și-atunci s-a gândit el să fugă de-acolo, pentru că știa că peste Nistru este România. S-a dus până acasă. Povestea cum a traversat el Odessa ca să ajungă din oraș spre vest. Avea 28 de ani și zice că s-a făcut nebun, sărea într-un picior, când pe altul. Era iarnă și pe mijlocul străzii fluiera și sărea de pe un picior pe altul și așa a ajuns la barieră. De-acolo, nu știu cu ce, a ajuns la Dubosari. Era iarnă grea, Nistrul era înghețat și lumea fugea peste Nistru, pe gheață, cu cearceafuri albe deasupra, noaptea. Românii de pe partea dreaptă a Nistrului îi primeau și-i ajutau. Tata s-a înțeles cu bunica și cu ceilalți frați mai tineri că el pleacă în Basarabia, își găsește post și în iarna viitoare o să-i cheme. S-a înțeles, că se putea încă comunica. Încă nu era lagărul socialist, încă nu se fortificaseră ei în toate manevrele astea de graniță, în prinderea oamenilor. S-a înțeles deci că o să-i cheme, o să-i aștepte pe mal iarna următoare, ca să aibă unde să-i adăpostească. Și așa a fost. A ajuns pe la Tighina, Comrat și ăia i-au corectat numele. I-au spus că românește vorbește perfect, fără accent. Și-a găsit servicii imediat, tot în poștă, la telefoane. Au venit și ceilalți după un an, i-a adăpostit cum a putut și, pe frați - unde să-i deie?! Un frate, mi se pare că era de vârsta armatei și cred că a făcut armata; alt frate a făcut școala și l-a ajutat să intre ca factor poștal. Pe un frate mai mic, Jorj, l-a ajutat să facă școala, pe care o făcuse și mama, de petetist-morsist. Atuncea telegraful era ceva important. De-acolo a făcut și armata în București, unde a rămas până la moarte. Pe sora mai mică, Maria, care atunci avea 10-12 ani, tot pentru că știa limba română, a dat-o la gimnaziul profesional. Bunicii mele i-a găsit tata un mic servici care depindea de primărie. Apa potabilă, în sudul Basarbiei, era o problemă și apa se vindea, la un preț mic. Era un geam, unde deschidea bunica, unde veneau oamenii să ia apă, cu găleata. Bunica le umplea găleata, care era 5 bani găuriți. Pe cealaltă parte era o țeavă mare, pentru sacagii. Mai era o mică încăpere, un fel de bucătărioară și o mică curte. I-a aranjat cât a putut tata pe toți.

Vreau să vă povestesc de bunicul din partea mamei. Prin '64, auzim noi, la Europa Liberă, care atunci era interzisă și dacă un vecin era însărcinat să te toarne, te putea turna. Ascultatul era deci foarte discret. Și totuși, am auzit cum că, în orașul Ismail a fost profanat un mormânt al unui preot, ctitor de biserică, de niște găinari, într-o noapte. A trecut foarte puțin, doar câteva zile și am aflat că era mormântul tatălui mamei mele. El a fost ctitorul acelei biserici, a avut parohie. Acolo m-am născut și eu, și toată familia lui. Cum e stilul în Basarabia, biserica se află într-o curte foarte mare, enormă, împrejmuită cu grilaj. Era un mic gard ce despărțea curtea bisericii de curtea preotului, de parohie. Și, era stilul ca preotul care a zidit acea biserică și a condus acea parohie, când moare, să fie înmormântat în partea stângă în curte, cum se intră în biserică. Astea erau regulile. Cum l-a înmormântat?!...ca într-un sarcofag. Mormântul era mare, făcut frumos din beton,

cu numele lui. Era singurul mormânt în ograda bisericii. Bunicul meu a fost înmormântat în decembrie 1929, deci în '64 erau '35 de ani.

Ce-au făcut acești găinari, acești bandiți?!...Într-o noapte - era în '64 -, atât au bătut în piatra aia,.. Atât au bătut în piatră până au spart-o și l-au scos de-acolo. L-au târât în jurul bisericii și l-au aruncat pe trepte, la intrarea în biserică și au scris cu creta pe trepte: „Eih, acum roagă-te!” Nimeni din familia lui nu mai era, în afară de mine, un nepot al lui, care-i la Tulcea și încă un nepot care mai trăiește, în nordul Basarabiei, la Bălți. În 1989 - '91, când am fost, la cine să mă interesez ce-a fost?! Am locuit la niște rude de gradul trei. Am văzut o femeie și o întreb: „Doamnă, spuneți-mi, vă rog, a fost aici o profanare?!” „Da, sigur, sigur că da. Da de ce?” Zic: „Păi a fost bunicul meu. Eu sunt nepoata lui”. „Aoleu”. “Ați fost la înmormântare.” „L-au reînsmormântat?” „Da, da”. „Unde și cum?!”

Mi-a zis că este o bătrână care a asistat la acea reînsmormântare. A doua zi m-am dus, să văd locul unde m-am născut, să văd biserica. A venit un domn, lângă biserică. L-am salutat în limba rusă și l-am întrebat dacă nu se poate intra în biserică, să văd biserica. „Nu, știți că biserica aceasta nu mai e biserică. Aici s-au compartimentat ateliere de cizmărie, croitorie, tinichigerie pentru școala care este în casa parohială, pentru copiii cu retard. Dar totuși vă deschid”.

A văzut că sunt puțin îngândurată și i-am zis că eu sunt nepoata fostului ctitor al acestei biserici, care a fost înmormântat aici și profanat. A fost puțin șocat și m-a întrebat dacă vreau să văd și casa parohială. Zic: „Dacă s-ar putea, că acolo m-am născut eu”. Acolo era clasă, erau ore. A deschis puțin ușa și acolo era o profesoară foarte bine îmbrăcată, gen România, nu gen Rusia. El i-a șoptit ceva, iar eu, între timp m-am uitat la copii, care erau normali. I-au denumit așa, cu retard, ca să profaneze acea biserică. Copiii erau cam de 16 ani, clasa a IX-a sau a X-a.

M-am dus apoi la acea adresă, să mă interesez unde era înmormântat bunicul. Mi-a spus că o chema Vera Emanoilnovna. I-am spus că sunt nepoata părintelui cutare. Zic: „Spuneți-mi vă rog, știu toată nenorocirea, unde este el înmormântat?” „Draga mea, în cimitirul mare”. La Ismail au fost două cimitire: cimitirul mic și cimitirul mare. Pe lângă cimitirul mare trecusem și am văzut de la distanță că totul e nivelat, că nu e nici un mormânt. Mi-a spus că au nivelat totul cu buldozerul, de vreo trei ani și jumate, că au vrut să facă un teren sportiv, dar n-au avut până la urmă bani. Capelele din Basarabia, din cimitire, nu erau numai capele, erau și mici bisericuțe unde se sărbătorea și învierea Domnului pentru oamenii care locuiau mai la margine, că și cimitirul e mai periferic. Mi-a spus să mă duc la bisericuța aceea. Pe partea stângă a bisericii dacă este un mormânt de piatră, acolo este înmormântat bunicul. Mi-a spus că, cu mulți ani în urmă, au venit niște oameni din România și au deshumat de-acolo moaștele unuia din membrii familiei, iar mormântul a rămas gol și acolo l-au înmormântat pe bunicul meu. I-am mulțumit și am mers a doua zi acolo, cu o prietenă din copilărie. Erau niște bălării, niște măceși sălbatici, cu ghimpi. Am desfăcut crengile și era mormântul, singurul mormânt de-acolo.

Am aprins o lumânare și am plâns puțin pe mormântul lui, în numele mamei și a tuturor din familia lui.

Dar nu v-am spus ceva foarte interesant. Pe o altă femeie, din cartierul ăla, în zilele acelea am întrebat-o cum a arătat acest cadavru. Era un bărbat foarte frumos, cu plete ondulate, care avea întotdeauna o cruce foarte mare. Era apicultor, se ocupa de stupi, pentru că numai din biserică nu se putea trăi cu o familie mare, de unsprezece copii. El umbla tot cu haine preotești, dar avea altă culoare, la muncă. Avea trăsături frumoase. Mama mea a moștenit trăsăturile lui.

Mi s-a spus că și a doua oară când l-au înmormântat a arătat foarte frumos, ca atunci când înmormântezi un om. A spus că era foarte puțin mai bronzat, că totul s-a păstrat intact, până și ornamentele din sicriu, vălurile s-au păstrat intacte. El ținea în mâini un crucifix din argint și era înmormântat în straiile preotești, în auriul acela de brocart, ca și pantofii și nu s-a stricat nimic, nu s-a decolorat nimic. Zice femeia aceea: „Noi eram îngroziți, că era ora când se întorceau oamenii de la lucru și oamenii, copiii s-au cățarat pe gardul bisericii și întreba lumea pe cine înmormântează”. Părea deci că-l înmormântează atunci. O femeie de lângă aceasta se mira cum de nu i-au luat crucifixul din mâini. (În '64 n-aveau voie să se exprime mult, da' totuși...) În spatele ei, doi golânoi, cățărați pe gard au zis: „Da noi am vrut, am încercat, da n-a vrut să ne deie...”. Nu l-au putut smulge. Toți enoriașii acelei biserici spuneau: „Părintele nostru este sfânt, de-aia nu s-a schimbat după 35 de ani...”. Mama îmi spunea că nu de aia, că era sfânt nu s-a schimbat, ci pentru că - și asta nu știe lumea - terenul de pe partea stângă a Dunării, era un teren foarte argilos. Ca să sapi un puț trebuia să sapi peste 10 metri, că apa venea pe la 15 metri. Oamenii nu știau despre sol prea multe. În al doilea rând - că mama a fost martoră - acea criptă, acel sarcofag era zidit perfect și acoperișul înalt era foarte bine făcut și el s-a păstrat acolo și după 35 de ani. Asta s-a întâmplat. Ce s-a mai întâmplat cu această biserică...

Acu' trei ani primesc o scrisoare dintr-un ziar local, în limba rusă, cu biserica aceasta fotografiată. În titlu scria: „În orașul nostru a apărut o nouă biserică”. A fost restaurarea acelei biserici a bunicului meu și era descris cum s-a desfășurat toată ceremonia, cu toată preoțimea din oraș. Au venit și vechii enoriași, ai bunicului meu, care erau acum bătrâni. Nu s-a menționat însă ctitorul acestei biserici. Eu imediat mi-am făcut un plan de bătaie: să mă duc acolo, să mă prezint la șefimea preoțească, cu fotografia bunicului meu și să-i rog să facă o mică ceremonie, o pomenire și să hotărască ca înăuntru în biserică, cum intri, pe peretele din stânga sau din dreapta să fie numele bunicului meu, atâta ar merita. Atunci aveam foarte mică pensia și mă gândeam ce să fac. Să strâng niște bani și să mă duc acolo să fac acest lucru pentru bunicul meu. N-am făcut-o, din cauza acestor bani. Nici acum n-ar fi târziu să mă duc și ar fi foarte frumos. O reparație s-a făcut deci, dar nu totală.

(Ce-ați simțit când ați plecat din Basarabia?) Când am plecat eram copil, nu împlinisem 15 ani. Noi copiii de-atunci învățam aceeași carte, ca și acum, dar mai temeinic, dar nu eram așa de maturi. Acum sunt mai maturi, la 12-13 ani, decât eram noi. Cartea pe care o făceam e aceeași, mai bună chiar. Făceam franceză și latină, obligatoriu, dar ce latină!... Că ne temeam de profesoara de latină ca de nu știu ce! Făceam istorie, română și învățam șase zile pe săptămână. Nu erau manuale alternative. Umblam în uniforme, nu era voie fără uniformă, dar era așa de frumos și toți se dădeau la o parte când trecea un cârd de liceeni sau de liceene. Era frumos...

(Învățământul era în limba română?) Numai în limba română și era bine. Nici nu știam noi ce-i aia să nu fie în limba română. Câteodată am câte o dispută cu câte o persoană de altă naționalitate. Nu germani, că ei sunt pașnici. Eu am și prietenii unguri și limba maghiară puțin o mai știu. Dar cei care insistă pe școli, numai în limba maghiară, limba română deloc, cum e în Covasna, pe facultăți în limba maghiară, magazine, firme bilingv, în cel mai bun caz, iar în instituții, primării să se vorbească limba maghiară... Eu zâmbesc și le spun: măi fraților, asta este inadmisibil. Totuși avem o șefie, o conducere a acestui stat și suntem totuși și noi datori cumva, avem și noi obligații, nu?! Zice: „Da, tu ești probabil mare naționalistă!” Da, am devenit... Nu știam, când eram mică că voi deveni, pentru că viața decurgea foarte frumos, dar am devenit văzând multe nedreptăți și schilodiri ale adevărului. „Da, da totuși ești”- mi s-a spus... „Uite, draga mea, și tu ești, ca unguroaică”, am spus eu. Dar, ca să afli diferența între naționalismul românilor și cel al vostru, al maghiarilor... voi aveți naționalism de acaparare, iar românii au naționalism de apărare. Este alb și negru, cer și pământ...asta e naționalismul nostru. Românii niciodată n-au ciupit de la nimeni, deși au fost și mai săraci. Nimic, numai ce-i al lui. Asta este diferența între noi și maghiari.

Eih, și când am plecat de-acolo, în 1940, am plâns... după ce am plâns?!... Am plâns uitându-mă așa, în spate, cum bunica, mătușa care m-au crescut, servitoarea, toți stând în poartă, disperați, dezechilibrați aproape, uitându-se cum noi mergem alături de o căruță care ducea băgăjelul acela mic de tot. Am plâns, bineînțeles.

(Aveați și servitoare acasă?) Așa era, că ambii părinți munceau. De exemplu, la Poșta... se numeau nopti mari, adică tot a treia noapte, lucrau de noapte. Era destul de greu. O servitoare ce făcea?! Gătitul tot mama îl făcea, când avea timp, dar servitoarea avea grijă de casă, făcea curățenie, lucra în curte, în grădină... de toate.

Am plâns când am plecat, dar pentru mine totul era senzațional. Am ajuns la Brăila, am văzut pentru prima dată Brăila. Mama s-a întâlnit acolo cu colegele ei de morse, că altfel nu le-a cunoscut. Vai, ce bucurie mare era, că în fine o cunoșteau pe doamna de la Ismail. Apoi am venit aici, în Timișoara, unde ne-a

adus tata. Aici mă topeam de drag, ce să vă spun... Surioara era mai mică, ea era încă la școala primară. În primul rând, de ce tatăl meu, în calitate de șef acolo, la Ismail, a trebuit totuși să facă două luni aici?! Era un fel de disciplinar, dar eu adaug acum că a fost mană cerească, a fost destinul bun al tatălui meu care l-a ocrotit și i-a mai lăsat 18 ani de viață! Asta a fost la Timișoara. Pentru ce a ajuns el la Timișoara?!... Deci el era șef acolo, iar abonați telefonici nu erau atâția ca în zilele noastre. Mai veneau și cereau convorbiri acolo, cum era pe vremuri și tata vorbea și cu cei care nu știau limba română. Foarte bine, nimic, nici o remarcă...

De prin anul '39, spre sfârșit, când era cu Hitler, cu Franța, cu Cehoslovacia, era o tensiune politică în Europa. Veneau la tata șefii, cu ordine din oraș, și-i spuneau: „Domnu’ diriginte, vă rugăm, nu mai vorbiți rusește cu abonații”, tata era însă un om apolitic. El n-a fugit de-acolo fiindcă cunoștea doctrina comunistă, bolșevică...Lenin, Stalin...habar n-avea el, nu era din ăștia! El zice: „Da de ce domnule, de ce să nu vorbesc în rusește? Cum să vorbesc în altă limbă când ăsta nu știe, e bătrân sau eu știu?! El nu știe, da vine să-mi ceară nu știu ce...”

De vreo două ori l-au rugat și pe urmă, în '40, de la 30 aprilie l-au trimis aici – disciplinar – cum spuneau ei. Noi am ajuns aici în 2 iulie 1940, când s-a cedat. Vedeți mâna destinului...a început să lucreze asupra lui, l-a ferit. Acea oarecare pedeapsă a fost de fapt o minune! Și dacă eu exist astăzi, asta e din cauza acelei minuni care l-a ocrotit pe tatăl meu. Și de-atunci, mai ales în ultimii 20 de ani am devenit foarte sensibilă la toate semnele destinului. Nu le mai consider decât semne ale destinului. Atunci nu știam atâtea...

Eu am păstrat numele lui, pentru că am cântat la Operă și spuneau că-i un nume bun de afiș, că și asta trebuie.

Eh, deci vine și familia la Timișoara și spune el mamei: „Nina dragă, eu nu știu unde m-au trimis ăștia aici, că aici nu aud românește nici cât acolo, la noi la Ismail”. „Da’ ce limbă?” „Germana, maghiara, sârba”. Eu eram încântată și atâtea-mi trebuia, că eu eram foarte bună la școală, la Ismail, la română, la franceză, la latină...cu matematica mai așa, mai strâmb. Eu eram fericită că am să aud, am să învăț toate limbile astea minunate și m-am ambalat tare în viața de elev aici în Timișoara. Pe mine nu mă interesa că-i război.... Și ne-am simțit foarte bine aici.

Un an am învățat la Carmen Sylva și așa am cunoscut-o pe Luci Ciobanu Băcanu. Pe urmă, aveam o prietenă, dintr-o familie refugiată din Ardeal, greco-catolici. Noi eram fugiți de-acolo, ăștia de dincoace...săracii, însă ei mai puțin decât noi, pentru că au avut posibilitatea și și-au adus în două săptămâni mobilierul și un pian mare. Noi eram săraci, foarte săraci. În fine, ne-am împrietenit. Această ardeleană era slabă la învățătură. Era mai mare ca mine, dar mai slabă. Și-mi zice,

în clasa a șasea de liceu (echivalentă cu a zecea acum): „Tu, ne mutăm la Notre Dame!” „Păi de ce?” „Păi acolo sunt călugărițele care predau în limba română și îs mai cumsecade, nu-s așa ca aici”. Ea se temea și tot stătea lângă mine la școală și eu o urneam să copieze de la mine. În fine, așa m-am mutat, din cauza ei, la Notre Dame. Acolo era Babilonul: niște nume în nemțește, ungurește, românește... așa de răsucite. Mie mi-a plăcut toată treaba, ce știam eu. Și-am rămas la Notre Dame și-mi plăcea, că erau fetele mai cuviincioase, înstărite. Eu săracă...ce să vă spun. Dar mi-a priit acea sărăcie de refugiat, pentru că am rămas toată viața mea foarte modestă în pretenții și mă adaptez la orice situație la care alții nu s-ar adapta. Formarea personalității de fapt aici a fost... și școala, și facultatea (la București) și toate.

Într-o iarnă, eram cred că la Notre Dame, mi-am pierdut o mânășă. Era iarnă puternică. Și cum am umblat eu în iarna aia?! Așa...și nu plângeam, nu nimic.

Sau... era greu, era război. Zic: „Ce mănânc azi la școală, că nu-i nimic?!” Tata zice: „Măi, îți fac eu ceva...”. A tăiat două felii de pâine și le-a uns cu...iahnie de fasole. El era mare specialist în iahnie de fasole. Eu mai puțin. Și zic: „Da cum tată, cum mănânc?” „Da ce, se vede ce-i acolo?” „Păi nu se vede. Țin așa și mănânc”. De ce spun toate astea?!... nu de laudă, dar îmi amintesc cât de modestă am fost și mi-a priit, că niciodată n-am suferit pentru ce nu am... ca femeie, ca artistă, ca nu știu ce. Eu nu mă țin minte să mă fi apropiat de multe ori de vitrinele cu haine, cu încălțăminte. De ce?! Zic: eu nu mă uit la ceea ce știu în mod precis că niciodată n-am să-mi permit. Nu jinduiesc, nu râvnesc, nu invidiez. Și-așa am rămas toată viața.

(Povestii-mi de viața dumneavoastră de artistă) Și asta vine din Ismail...

Eram la Ismail, aveam 8-9 ani, iar părinții de-abia își înjghebau acea casă. Era bine făcut tot, dar trebuia multă mobilă, frumoasă, care era deja comandată. Și eu îi spun mamei: „Mamă, da eu vreau un pian în casă, că vreau și eu să iau lecții de pian, cum ia Victorița” „Da, și cât costă?!...” „Păi uite, la doamna aia profesoară. Îi dai puțin mai mult și tot acolo poți să exersezi”. „Bine”.

...Și-am început pianul. Dar mama mi-a spus: „Stai-stai, începi tu și limba franceză, înainte de a intra în liceu”. M-a dat și la limba franceză, la o evreică. Eu, foarte bine pregătită, mergeam cu caietul, cu cartea, la domnișoara aceea, pe urmă la pian. Bun, „m-am infectat” deci, de muzică!

Venim la Timișoara și hop aud eu că s-a refugiat de la Cluj, Academia de Muzică, nu numai Opera și Teatrul Național din Cluj. Cunoscând pe această prietenă a mea, ardeleanca, care era cu vioara mi-a zis: „Tu, hai și noi la ei acolo!” „Da-i voie, ca eleve?” „La instrumente e voie. La voce nu, că încă suntem foarte tinere”. Deja ne mai scuturasem puțin de sărăcie, da' tot săraci... Tata repede a închiriat un pian, ca fetița să aibă unde exersa. Exercițiul la pian necesita însă multe ore pe zi, până la 5-6.

Ăsta e instrumentul, muzica, vioară și pian... Și m-am dezvoltat destul de bine ca pianistă. Fiind la liceu și la Academia de Muzică, am primit niște bilete care se numeau „contra marcă” cu care puteam să mergem gratuit la spectacolele de operă. Vai, când am auzit de spectacole am rămas complet în altă lume, visam altceva...

Între timp, la Academia de Muzică era și un dirijor care era și dirijorul Operei și avea și clasă de dirijat și a înjghebat un cor din câțiva studenți, din câțiva cântăreți de operă ai Operei din Cluj, pentru Biserica greco-catolică din Fabric. De la Fabrica de bere, este o străduță unde este biseriцута aceea. Prietena mea zice: „Hai și tu, dacă ne cheamă dirijorul!” Dirijorul s-a uitat la noi....aveam și noi vreo 17 ani. Ne-a ascultat. Ureche muzicală aveam și gata, ne-a luat și pe noi și eram cot la cot cu artiștii de operă! Noi mai mult pentru ei, să vedem cum se manifestă artiștii de operă. Erau în cor și coriștii din corul Operei și mari soliști care erau greco-catolici. Ca plată primeam abonament de tramvai.

Între timp, o artistă de la Operă îmi zice: „Tu trebuie să te duci la un profesor de canto!” „Da?!” „La doamna Nasta”, o unguroaică, care era și ea refugiată. Bărbatul ei era român și era chiar directorul Operei din Cluj. Ea fusese cântăreață. M-am dus și eu, cu mama. N-aveam 18 ani, dar la voce se poate lucra deja de la vârsta aia. La băieți mai târziu cu un an jumate-doi, dar fetele pot deja, că vocea și ea trebuie să se așeze. M-a ascultat și mi-a zis: „Foarte bine. Ai ureche muzicală, foarte bine. Atâta costă lecțiile în particular, de două ori pe săptămână”. Eu eram fericită și am făcut canto, la doamna Nasta.

Ce s-a mai întâmplat... Războiul s-a terminat, au venit rușii. Am mai făcut canto cu ea, dar în '44 era 23 Augustu, iar în '47-'48 m-am înscris la Conservatorul Municipal Timișoara, așa se numea, care îți dădea ceva posibilități. M-am înscris la Canto. Acel Conservator Municipal a intrat și el în reforma învățământului care s-a produs în anul 1950 (1948 ?!) și s-a desființat. Studenții erau mulți, la toate secțiile. Studenții mai bine pregătiți erau repartizați la Conservatorul din București - și acela trecut prin reformă - care se numea Ciprian Porumbescu. Erau profesori buni, artiști ai poporului.

Studenții buni, dar mai modești erau repartizați la unicul conservator rămas, la Cluj. Eu am nimerit la București, la un mare profesor, o somitate pe vremea aia și care a rămas oricum în amintirea noastră, Petre Ștefănescu Goangă. Am nimerit la el și sigur că am fost foarte apreciată. La clasa de operă am fost iarăși apreciată. Era un mare regizor român, Jean Rânzescu, o figură! Am terminat acel conservator cu media 10, ca solist de operă. Dintre cei care au fost absolvenți - eu cred că 14 sau 16, nu mai mulți - doar patru din toți am primit calificarea de solist de operă. Dintre aceștia patru, una deja era angajată de doi ani la Operă, una era mai de mult angajată și mai eram doar două persoane care urmam a fi angajate. Se apropia finalul, examenul de absolvire. Era o comisie mare, între care numai și numai nume mari: George Georgescu, Silvestri Constantin, Rogalski Theodor,

compozitori, dirijori...O masă lungă-lungă unde erau numai de ăștia. Noi eram acolo lângă un pian, ne prezentam repertoriul și după aceea eram întrebați unde dorim să fim repartizați: la Opera din București, Cluj sau Timișoara. La Timișoara exista deja Opera, înființată din '47, iar repartiția asta era în '53-'54. Toți ceilalți, care nu au primit calificativul de operă, toți cereau să fie angajați ca soliști la București. Eu de colo, care am absolvit cu 10, foarte clar și foarte hotărât am spus că eu doresc la Timișoara. Era o evreică în comisie, tovarășa Klein, foarte drăguță, înaltă și blondă, care lucra în Comitetul pentru Artă, actualul Minister al Culturii și care mă cunoștea din Timișoara, de la anumite concerte. Ea a asistat la absolvirea mea, a văzut notele mele și mi-a spus atuncea: „Dar, tovarășa, mai gândiți-vă! Nu spuneți așa repede!..”. Eu zic că m-am gândit și eu vreau la Timișoara. Părinții îmi erau aici, Timișoara îmi era dragă, ce-mi trebuie mie Bucureștiul. Nu mi-a plăcut la București. Mi s-a spus: „Tovarășa, ieșiți afară, vă mai plimbați, vă mai gândiți...”. Iar veneam și de trei ori m-au scos afară să mă gândesc, să nu-mi stric cariera. Toată lumea vrea la București, iar dumneata nici măcar la Cluj?!

La Timișoara era o operă mai tânără și nu avea renumele, greutatea aceea în fața Comitetului de Cultură și Artă. Zic: „M-am gândit. Eu vreau la Timișoara. În cel mai rău caz îmi fac ucenicia vreo 3-4 ani acolo și voi veni la București, voi fi mai stăpână, voi avea experiență de scenă...”. N-am mai vrut însă să plec, când am venit aicea.

În fine, m-au repartizat, am fost primită fără doar și poate. Când am intrat în Operă, era o directoare renumită, doamna Aca de Barbu, fostă solistă de operă ce a cântat mult în străinătate cu Traian Grozăvescu, care a fost și el faima României pe vremuri, înainte de a-l asasina nevastă-sa.

Și, cum am nimerit eu..... Știam că Aca de Barbu știa de existența mea la Conservator și că își făcea deja planuri. Când am venit ea nu m-a primit însă cu bunăvoință. Eu n-am înțeles de ce. În fine, mă cheamă în cabinetul ei: „Drăguț, să știi că nu am post, încadrare bună. Mai mult de un salariu de electrician nu pot să-ți dau la început”. „Nu-i nimic, doamna directoare, mă mulțumesc și cu atâta !” Nu-i spuneam „tovarășă”. Apoi: „Da să știi că imediat nu vei fi distribuită în roluri”. Asta e o altă durere a unui proaspăt absolvent. „Am să am răbdare, să aștept”.

Ei, n-a fost așa...a fost exact pe dos! Asistam la repetiții și încă nu fusesem distribuită în roluri, dar nu mă supăram. Deodată, era nevoie de un rol secundar, dar mare, în opera „Carmen”, de Bizet, în rolul prietenei eroinei principale. Nu știu cum s-a întâmplat că era musai să mă distribuie. Am îmbrățișat rolul ăla extraordinar, foarte mult mi-a plăcut, grozav de mult. Rolul se numea Frasquita, din opera „Carmen”, de Georges Bizet. Parcă o văd pe directoare, șezând în loja direcțiunii, când am debutat eu, cu lornion era, deși nu era prea bătrână. De-acolo, din lojă, mă analiza. A trecut în pauză pe lângă cabina în care eram, m-a bătut așa pe obraz, ...deja începuse să fie mai drăgălașă cu mine. Între timp am aflat de ce a fost puțin ostilă. Asta e mai puțin important... Din cauza altei persoane care trebuia

scoasă, pentru că nu era bună în nimic. Trebuia deci altceva să i se deie și așa a și fost. Acea persoană a primit un post de sufleur. Eu nu știam atunci. Directoarea era obligată față de acea persoană și încerca așa să mă înlăture.

Imediat după acel rol a fost Festivalul Internațional de Canto, al tineretului, la București, la care am fost și eu, cu cei de la Operă, care nu aveam 30 de ani. Normal că am luat și eu ceva acolo, un premiu, al treilea. Mi-am revăzut toți profesorii, colegii și m-am întors. M-a felicitat directoarea și imediat m-a distribuit într-o operă care era în pregătire, premieră deci. M-a distribuit pe mine, cu o soprană mai veche, cu 18-20 de ani mai bătrână, cu experiență. Rolul meu era cel al Norinei, în opera comică „Don Pasquale”, de Donizzeti. Am asistat la toate repetițiile, am repetat și eu și în primul rând se respecta un om care era mai demult. După ce am intrat și eu în spectacol, directoarea era foarte mulțumită, dar așa ușor îmi spunea: „Mi-ai plăcut, fetițo!” Mergea bine rolul acela...

Ca să aflu peste mulți ani după aceea, deja prin anii '60, că o altă soprană, concomitent cu mine, când eu eram în rolul acela, nu prea avea întrebuințare în operă. I-a plăcut rolul acesta, mai ales după ce m-a văzut pe mine, și s-a dus la directoare, spunându-i: „Doamna directoare, aș vrea și eu să fiu distribuită în rolul din „Don Pasquale””. Asta am aflat ulterior, după ce opera nu se mai juca. Acea soprană era membră fondatoare a operei, în '47, iar asta se întâmpla prin '54. Directoarea îi zice: „Dragă, uiți că acolo e E. Laurențiu?” Asta mi-a spus-o respectiva persoană. Ah, dacă știam atuncea...

Mai târziu pe directoare au aruncat-o din operă, aștia cu comunismul. Au vrut comuniștii să se afirme și au scos-o de-acolo. A venit un cetățean în locul ei, care a terminat conservatorul la Leningrad, un ungar care și acum este și pe care-l cheamă Kadar Feri, și pe care l-au pus director. Vezi Doamne, că Aca de Barbu era reprezentanta burgheziei, iar lor le trebuia „tovarăș !” Ei, n-a fost frumos cum au procedat cu ea! A mai trăit câțiva ani și când au sărbătorit 10 ani, în '57, ea era regizor la Opera din Iași și a venit. Acesta a fost începutul meu...și tot așa a mers până m-am pensionat.

(Câți ani ați avut de operă?) Ceaușescu a avut o inspirație foarte curioasă pentru noi și a hotărât așa: femeile să se pensioneze la 20 de ani de carieră de canto, iar bărbații la 25 de ani de carieră. În orchestră violoniștii aveau altă durată și suflătorii tot așa, ca noi. Eu am mai rămas cu o jumătate de normă după ce m-am pensionat, în '76, dar până la urmă și jumătatea aia s-a dus.

La vreo 4-5 ani după ce am ieșit la pensie s-au mărit anii de pensionare și la femei și la bărbați. Eu am stat 23 de ani la Operă. Înainte de revoluție aveam o pensie foarte bună. Salariul era ceva spre 4 000. Și profesorii universitari aveau atâta și era enorm. Acesta era plafonul și salariul meu era aproape de plafon și cu acei bani m-am pensionat. Erau mulți bani și plecam la mare, pe litoralul românesc,

care este cel mai frumos din ce-am văzut. Ne întorceam și în aceeași vară plecam pe litoralul sovietic, Caucaz, apoi ne întorceam și altădată plecam de-acolo la mare, pe litoralul bulgăresc, cu câteva zile plătite acolo, la fața locului. Ne ajungeau banii, nu ne împrumutam la nimeni. Bogați nu eram, se vedea, dar ne simțeam bine.

(Era o viață culturală bogată în Timișoara) Foarte bogată. De ce?! Dăunătorii, stricătorii de cultură nu aveau atâta obraznicie, nu aveau atâtea pretenții, ca incultura lor să pătrundă în cultură. Erau și atunci din ăștia, dar erau mai marginalizați și mai modești, nu așa obraznici. Dar acum, și limbajul, și tot... Noi foarte des vorbeam de proletcultiști, că ei veneau foarte des la operă. Ei erau cam eclipsați, intimidați de domnii artiști. Foloseau foarte des cuvinte din astea la ședințe: „tovarăși...” și noi foloseam cuvinte din astea, din vocabularul ăstora și se știa că ne referim la aceia. Dar nu se impunea pleava, tot ce-i ieftin nu se impunea în cultură. Acuma însă, după revoluție a răsărit treaba asta, dar nu numai în cultură, ci în toate, pentru că oamenii nu știu că democrația înseamnă, în primul rând, dreptul egal de a respecta legea și dreptul egal de a munci, de a învăța, de a progresa, fiecare după posibilitatea lui - intelectual, moral, cultural, social...asta e democrația și respectul față de lege.

(Cum erau artiștii atunci?) Artiștii erau modești, nu se plângeau de bani. Plângeri nici nu aveau. Nu se ocupau decât de meseria lor, de arta lor. Toată ziua erau numai cu gândul la canto...erau înfofoliți să nu răcească. Spectacolele erau pline de oameni, că nu erau scumpe biletele. Aveam microbiști care, ca și noi, când eram studenți la București sau aici, spuneau: „Am văzut Traviata de zece ori”. Asta era obligatoriu, ca o hrană.

Oamenii spuneau: „Merg deseară la Tosca, dar cine cântă? ” „I-ai mai auzit?” „I-am mai auzit, da îmi place. Mă duc să mă delectez, să aud o soprană sau un tenor”. Erau spectacole cu așa de mulți spectatori încât nu se găseau bilete pentru o operă.

Teatrul era în aceeași clădire. Director era atunci Gheorghe Leahu, care a murit acum câțiva ani. Era un bun director, dar era puțin invidios pe Operă, pentru că-și dădea seama că-i un gen de teatru mai complex decât teatrul în proză. Noi aveam și textul literar, și cântat, și jucat în același timp. Nu te duceai să stai ca la amvon și să-ți faci rolul. Trebuia jucat rolul. Nu era așa ușor. Și trebuia să ții cont de dirijor care avea o sută de oameni instrumentiști cu care te luptai. Erau timpuri când oamenii se duceau la casa de bilete și cereau un bilet la opereta „Liliacul”- o minune - sau „Traviata”, „Lakme” sau „Nunta lui Figaro”, iar casiera de-acolo le spunea: „Da, dar numai dacă luați și un bilet la teatru, la unul din spectacolele de teatru”.

Și noi i-am cam scos ochii acestui director Leahu când ne-a spus: „Ce, voi cu opera voastră...e artă de muzeu !” Spectacol de muzeu, dar uite că spectatorii

niciodată n-au cerut un bilet la teatru și să li se zică: „Da, dar dacă luați și unul la Operă”. Asta n-a fost niciodată. Erau sălile la Operă foarte pline și stăteau oamenii bucușori că pot auzi și...aplauda. Era viață culturală foarte intensă.

Între timp ce se întâmplă?!...Noi, când eram în apogeul carierei nu plecam în străinătate, nu era voie. După anii '70 au început puțin, cine mai avea „pile” mai căpăta o plecare, dar în țări socialiste.

Oamenii au început să cunoască cum e în altă parte și veneau la noi, cântau cu noi, din Polonia, din Republica Democrată Germană, din Rusia foarte mulți. Veneau cei buni. Erau spectacole cu „gaști”, cum se spunea, mai scumpe puțin. Ei, dar încetul cu încetul, cântăreții noștri, cei din Banat și cei din București, au început să-și facă relații în alte orașe din străinătate, iar Bucureștiul s-a gândit - Ceaușescu adică - să le dea voie să se ducă, dacă și-au aranjat, dar din valuta pe care o luau acolo, 23% trebuiau să verse Comitetului de Artă și Cultură...și cântăreților le-a convenit. Era totul foarte bine și așa au mai plecat.

După revoluție au plecat foarte mulți. Cei care au rămas pe-acolo nu s-au realizat toți, pentru că nu-i ușor, la 45 de ani să începi viața de la început. Nu e așa ușor. S-au schimbat lucrurile și în străinătate, tot pe linia degradării, puțin de tot, nu ca la noi. Și au dispărut de-aicea dirijori, tenori. O voce rară este vocea de tenor... fără de care nu se poate. Soprane, multe sunt, dar tenori foarte puțini. Nu e o voce considerată normală la bărbați. E foarte frumoasă vocea de tenor și e necesară în opere. S-au pensionat repede, și-au luat pensia și au plecat și astfel s-a descompletat colectivul. Între timp au plecat și balerinii, nu numai cântăreții. Balerinii nu erau prea bine plătiți pe vremuri, deși munca lor e deosebit de grea, foarte grea. Bine, vârfurile au fost bine plătiți, restul mai puțin.

Dacă n-ai în balet bărbați, degeaba, nu mai poți da balet în întregime, cu scenariu cu tot. Atunci era o improvizație. Directorii care au apărut nu erau prea mari iubitori de operă, și-așa că opera noastră acum e considerată în degradare, deși sunt elemente foarte bune, dar în ansamblu... Nouă ne pare rău, dar ce să facem, asta e soarta. O să se ridice ea, Opera asta. Numai novici, fără căpetenie, fără dirijori, fără regizori, pe toți i-a scos deodată și au rămas oameni care sunt dezorientați.

B u c o v i n e n i î n B a n a t

Gheorghe Holovati (n. 1926, Trestiana, Bucovina de Nord)
Interviu realizat de Adrian Onică (3 septembrie 1999, Timișoara)

**„Așa cum mergi cu tăvălugul peste o arătură ca s-o nivelezi,
așa a trecut războiul peste noi”**

Am să vă povestesc viața mea, așa din ce-mi amintesc, că omul bătrân mai uită, nici eu la vârsta mea de 74 de ani nu le mai rețin pe toate.

Să încep de când eram eu copil, din copilărie. M-am născut în satul Trestiana, în Bucovina, părinții mei au fost Procopie și Elena Holovati. Eu am fost primul fiu al lor, au avut trei copii, mai am două surori, două fete după mine, da eu am fost primul copil, Gheorghe, deci, Holovati Gheorghe mă numesc.

Locuiam în sat, da nu chiar în centrul satului, ci la periferie, cam la o distanță de un kilometru și ceva de școală. Acolo, prin Bucovina sunt ierni foarte grele. (...)

Așa că au vândut casa aia din cătunul ăla unde eram noi și-au cumpărat o altă casuță în sat, mai aproape de școală. Bineînțeles au trebuit multe reparații, la care am contribuit cu toții, și copii și părinți și am aranjat-o, am pus-o la punct, am mai construit o șură și un grajd pentru animale și eram mai aproape de școală, de biserică, de prăvălie. Acuma era mai ușor de mers și la biserică când era la noi rugă, aici în Banat se spune rugă, la noi se spunea hram. Să vă povestesc așa, cum era la hram, cum era obiceiul acolo. Era strânsură, așa-i mai spunea, se strângea mai multă lume din mai multe sate, veneau acolo neamuri, prieteni, cunoștințe, veneau la hram la noi la Trestiana.

Hram la noi era de Sf. Petru și Pavel, asta era în fiecare an în 29 iunie. Îmi amintesc că era foarte frumos când venea hramul ăsta, era ceva deosebit, toată lumea se pregătea din timp, femeile cu tot felul de pregătiri acasă, cu mâncăruri, cu copturi, cu plăcinte cum era pe la noi, curățenie generală, că veneau musafiri și din alte sate și veneau cu căruțele la strânsură la noi. Aduceau muzică, fanfară, cântau în mijlocul satului, era o toloacă (*izlaz*, n.n.) mare așa, unde făceau o tribună, o scenă și urca muzica acolo și cânta, din fiecare sat venea tineret cu căruțele, venea multă lume, toată toloaca era plină de lume. Și se făceau grupuri, așa cam pe sate, fiecare sat își aduna grupuri de fete, băieți, tineri, bătrâni și cânta muzica. O dată cântau ăștia din sat de la noi, altă dată cântau din alt sat, așa se cunoșteau tinerii, veneau băieți din alte sate și dansau cu fete din sat de la noi, jucau dansuri populare. Și era foarte, foarte frumos, de-abia așteptai, așa cum aștepti Paștele, Crăciunul.

La Paști, de exemplu, pe la noi prin Bucovina se făceau ouă închestrite, cu fel de fel de modele. Așa de artistic erau lucrate, de nu-ți vine să crezi cum putea o femeie, un simplu țăran care nu avea nici o pregătire în domeniul ăsta al picturii, să le facă. Pregătea niște ouă în diferite vopsele, cu fel de fel de modele. Se adunau într-o seară, cu câteva zile înainte, în Săptămâna Mare înainte de Paști, se adunau două, trei femei cu fetele și cu copiii. (...)

Erau niște treburi pentru care trebuia să fii pregătit. Dar noi n-aveam pregătire. Așa din ce-a auzit fetița de la mama, mama de la bunica, așa s-a transmis de la o persoană la alta. De la mamă la fiică, fiica la fiică-sa și-așa mai departe. Și-așa e și-n ziua de azi. La Paști mergeam la biserica asta, era așa de frumos organizat, și de la școală mergeam, deși era vacanță, ne adunam toți în curtea școlii și mergeam la biserică, unde ascultam slujba.

Fiecare avea ouă roșii la el, dar dimineată mergeau părinții, mergeau cu coșu' cu pască la sfințit, așa era obiceiul. Țsta este un obicei care este specific zonei din partea de nord a țării, în Bucovina. Într-un coș pune din toate alimentele ce-a pregătit în casă. Prima dată pasca se cheamă Crucea Paștelui. Adică făceau un colac în formă de cruce mare. Aceea era Crucea Paștelui. Pasca era o pâine mai mare împletită frumos deasupra și pregătită, unsă. Era deosebit de gustoasă, de bună. Ouă roșii, trebuia să fie brânză, cârnați, trebuiau să fie toate bunătățile pe care le avea credinciosul de Paști, trebuia să fie din fiecare câte-o bucată pusă acolo în coș și tăia Crucea Paștelui, o pune în mijloc, iar prin margine și prin colțuri erau puse tot felul de bunătăți din astea. Și coșu' ăla era acoperit deasupra cu prosop, care de cele mai multe ori era o cusătură de mână și mergea cu coșu' la biserică. Asta era din fiecare casă, indiferent că era mai înstărit sau mai sărac, care cum avea posibilitatea. Care era mai sărac mergea cu un coș mai mic, sau dacă nu avea, pune într-un castron și ducea. Dar trebuia să fie din fiecare casă cineva prezent cu blidu', la biserică, la sfințit. Mergea acolo frumos și după ce se termina slujba de Înviere, se adunau afară pe iarbă în curtea bisericii, puneau rânduri, rânduri, fiecare cu coșul în fața lui și se făcea cerc mare, că era lume multă. Și mergea preotul, citea slujba de sfințire și sfințea toate bunătățile astea, toate coșurile astea erau sfințite. Si veneam acasă, era un obicei să mă rog la biserică dacă nu erau toți prezenți, cei ce rămăneau acasă n-aveau voie să mănânce nimic, până nu venea acasă blidu' de la biserică.

Când venea coșu' de la biserică cu toate bunătățile alea sfințite, atunci se așezau la masă toți, aprindeau o lumânare și se spunea Tatăl Nostu, rugăciune care se spune înainte de masă, și ne așezam. Fiecare gusta din Crucea Paștelui, apoi pasca și tot ce era în coșul ăla. Trebuia să gustăm din toate. Ceea ce se ținea în mod deosebit era să fie usturoi, hrean, cârnați, ouă roșii, slănină. N-aveau voie să lipsească din blidul acela. Așa era obiceiul. Erau și oameni mai lipsiți, noi eram mijlocași; cei mai lipsiți căutau să se aprovizioneze să fie cu un blid sfințit la biserică. Mai era un obicei: cei ce erau mai înstăriți mergeau și dădeau de pomană

la o familie mai săracă. Trebuia să dea la cineva, așa, pentru binele casei, pentru noroc, pentru fericire, pentru ajutor de la Dumnezeu, într-un cuvânt.

După ce se spunea rugăciunea, dădea blidul ăla și se mânca. Fiecare din casă ciocnea cu ouă roșii. Care avea, căuta să fie oul lui cât mai tare și erau foarte bucuroși copiii când spărgeau ouă. Deci, oul care îl spărgeam, acela era câștigat. Asta era un obicei de Paști.

Cealaltă mare sărbătoare a creștinismului era Crăciunul. Așteptam sfintele sărbători ale Crăciunului și Anului Nou cu multă nerăbdare, că acolo era vorba de colinzi pregătite cu o lună înainte. De fapt, deja din toamnă începeam să învățăm colinzi de la băieții mai mari, de la părinți. Încă de seara de Ajun se mergea cu colinda, mai mulți copii, cei mai mici grupați câte doi, trei, cam de aceiași vârstă, cei mai mărișori cu de-ai lor. Era și colindă mare, a celor care erau deja feciori, Colinda cea Mare, Coleada cea mare, așa-i spunea la noi. Se grupau și ei și mergeau cu colinda ca și noi copiii. Știu că aveam și eu vecini de acolo doi, trei prieteni. Începea de seara, din Ajunul Crăciunului.

Noi, care eram copii mai mici, mergeam mai devreme, nu așteptam noi până seara. Mergeam din casă în casă. Dacă ai trecut pe lângă o casă și nu te-ai dus, s-o supărat omul. Nu că să nu-ți dea drumul să intri sau nu știu ce sau cum se întâmplă acuma că îți încuie poarta și nici nu vrea s-audă. Dacă-ai trecut pe la casa omului și n-ai intrat, venea afară și ne chema înapoi. Ne făcea observație “Da’ la mine de ce n-ai oprit?” Da’ nici nu exista să nu intre cineva. Și mergeam cu colinda cât puteam noi rezista, că nu puteam noi ăia mici să mergem până la o bucată de noapte. Și-apoi veneam acasă și ne împărțeam și noi bănuții ce i-am primit, nuci, covrigi, colăcei, știu eu ce primeam noi acolo.

A doua zi mergeam cu steaua, un obicei iară foarte frumos. Făceau stea. Din ce făceau steaua? Dintr-o sită prin care se cerne făina. Căutam noi una mai veche, sita propriu-zisă, fără sârma aia din centru. Aia n-o găseai la magazin să mergi s-o cumperi. Și noi copiii ne pregăteam cu o lună, două înainte, o stea, ne adunam și puneam fiecare câte un leu, doi și cumpăram niște iconițe așa cu îngerași, cu nașterea lui Iisus Christos, cu hârtie și staniol. Căutam și ne pregăteam materialul ăsta tot, lipeam un carton pe *veșcă*, așa-i ziceam noi la sita aia, aplicam de-o parte și de altă parte câte-un carton. Pe cartonul ăla lipeam hârtie colorată, pe care lipeam îngerași, iconițe, cruciulițe, căutam să fie cu nașterea lui Iisus Christos. Tot din carton făceam peste veșca aia câteva colțuri, ca să-i dăm formă de stea, cu un mâner în jos.

Și cu steaua aia mergeam noi în ziua de Crăciun, mergeam în case, nu afară. Intram în case „Primiți cu steaua?” „Da cum să nu”, fiecare era foarte bucuros, era o onoare, o cinste. Și colindam: „*Trei crai de la răsărit, cu steaua au călătorit*” (*cântă*), era această colindă pe care fiecare copil o știa, o învăța. Și aveam interes s-o învățăm, ne era drag.

Asta cu steaua era o parte, dar se făcea, era deja o treabă organizată de profesori de la școală, cu Irozii, se făcea un fel de scenetă, o piesă mică. Erau cu un fel de coroană pe cap, ăia erau cei trei crai de la răsărit care-au mers după stea și se mergea înspre direcția în care s-a născut Iisus Christos, indicată de steaua respectivă, cum Irod i-a oprit, cum i-a mințit că vrea și el să se închine. Dar lui îi era teamă ca să nu-i ia locul, că a auzit că s-a născut un împărat și intenționa să-l omoare. Mă rog, este o treabă care se cunoaște și noi învățam asta la școală, la religie și era scrisă o scenetă din astea, pe care o învățam noi acolo, când eram în clasele mai mari. Mergeam cu Irozii din casă în casă, fiecare avea rolul lui, știa fiecare ce avea de spus, că era bine pregătit din timp.

Era foarte, foarte frumos, ceva deosebit, niște obiceiuri... că atunci când văd că se pierd o parte din ele, parcă îmi vine să plâng, se pierde foarte mult. Nu-și mai dă nimeni interesul ca să mai continue aceste frumoase obiceiuri creștinești românești. O dată cu timpul dispar. Mă doare inima parcă. Era foarte frumos.

Dar cum în partea de nord a țării, noi am avut nenorocirea asta, ghinionul ăsta c-am fost călcați de război, așa cum mergi cu tăvălugul peste o arătură ca s-o nivelezi, așa a trecut războiul peste noi, și-n stânga, și-n dreapta. A venit în 28 iunie 1940, a venit această nenorocire în partea de nord a țării, când a venit un puhoi străin, acest tăvălug și ne-a cotropit. Armata Roșie, Uniunea Sovietică, a venit cu forța peste noi, a dat un ultimatum politic că dacă nu cedeză, în 24 de ore dispare țara de pe fața pământului. Și toți erau înspăimântați, toată lumea de acolo. Erau demoralizați, nu știau ce se întâmplă. Vin - se-auzeau zvonuri - vin rușii peste noi, ce-o fi, cum o fi. Și s-a nimerit într-o zi în, 28 iunie din '40, în ajunul pregătirii pentru ziua de hram - în 29 iunie era la noi hram - când era o frumoasă zi de pregătire pentru hram care s-a transformat într-o jale și-o nenorocire, și-un dezastru. Pentru că în 28 iunie, au intrat trupele rusești, au călcat teritoriul țării noastre și în 28 iunie au ajuns și în satul nostru.

De fapt, ei au dat ultimatum, dar când or dat ultimatum că intră în țară, ei deja or intrat, or trecut granița pe la Nistru, se auzea că au trecut peste graniță în cutare loc în Basarabia, pe la Hotin și vin spre noi. O început lumea să fie foarte necăjită, distrusă, dezorientată, care ce să facă și ne trezim în 28 iunie cu această armată străină peste noi. Înainte de ziua aia, norii ăia negri prevedeau deja ceva. Și-atuncea au început și concentrările.

Chiar la noi în sat era o unitate de artilerie cu cai, atunci așa era, nu era artilerie motorizată ca acuma. Era un tun tras de o pereche sau două de cai și o brigadă din asta, un grup de artilerie era chiar la noi în casă cantonat. Erau vreo șase soldați într-o cameră și cu comandantul lor, un sergent și în grajd aveau două perechi de cai. La mai multe case erau cantonați militari.

Asta era cu câțva timp înainte, o săptămână, două. Dimineața, noaptea mergeau ei la instrucție într-o pădure din apropiere de comuna noastră, la vreo zece. Asta era armata română, dar se prevedea un necaz mare, o invazie a unei armate străine peste noi. Armata săpa tranșee prin pădure, se instruia, se pregătea de un atac din afara graniței, ca să poată să facă față. Da ce să facă față, că asta a fost o invazie. Da ei, (*armata roșie* n.n.), or promis că dacă se retrag nu face la nimeni nimic, că dă voie să se retragă armata și să-și ia arhiva și tot absolut. Dar nu s-au ținut de cuvânt. Când or spus că dau trei zile termen ca să se retragă, ei deja erau intrați, când au dat ultimatumul, deja era spart frontul în câteva locuri. Au intrat prin Bucovina, în partea de nord a țării. Or intrat pe la Vișnița, or venit pe la Adâncata, Fântâna Albă și-or intrat pe lângă șosea pe-aproape de Siret. Era deja ocupat. Și armata română era deja încercuită.

Vin, ăștia de la noi, care stăteau la noi în casă, câțiva soldați și cu comandantul lor, îi văd că vin de la o instrucție cu caii lor, plini de noroi - era și-o ploaie în noaptea aceea. Or venit, parcă văd acuma, că or venit la o bucată de noapte, era alarmă pentru ei, or venit repede și-or adunat bagajele, au luat caii așa cum au fost, nici nu i-au deshamat și se pregăteau de plecare. „Ce-i?” Ei ca să nu ne descurajeze pe noi, zic: „Ne retragem ca să ne mai întărim”. Așa au spus ăștia care au stat la noi. Dar ei s-au încolonat și și-au început drumul. Însă era o retragere forțată. S-au retras, or mers cam vreo zece kilometri până într-o comună Slobozia, aproape de graniță. Și când au ajuns acolo i-au dezarmat rușii, i-or lăsat în cămașă și în izmene. Le-o luat armamentul, l-or pus jos și-or trecut cu un tanc peste el. Le-a luat tot ce-o fost, dar căpitanul s-a opus: „N-aveți nimica cu noi, așa o fost înțelegerea, ne retragem liniștiți fără foc de armă”. Nu s-a mai ținut cont, i-a tras câteva cartușe și-a rămas acolo într-o baltă de sânge. N-au mai avut încotro. Au fost dezarmați, nu i-or luat prizonieri pe ăia care erau acolo, dar i-or lăsat în cămașă și-n izmană acolo, în mijlocul câmpului. O venit chiar sergentul ăsta care-a stat la noi, o venit înapoi în sat și a cerut la oameni, la femei, ceva haine. Le-or dat oamenii, le-or dat haine să se îmbrace, pantaloni. Și s-or dus înapoi, or trecut granița ca civili și au ajuns la unitatea lor militară.

Și această unitate militară, acest sergent care a stat la noi în casă, s-o întors peste un an de zile, când o fost eliberarea aceluia teritoriu, s-o întors și a fost din nou pe la noi prin casă.

Dar atunci când ei s-au pregătit de plecare și s-au echipat, s-au încadrat și-au început să se retragă, ne-am dat seama, măcar că ei nu spuneau că se retrag, că vin rușii, că ei sunt aproape. Ei tot spuneau că se retrag pentru întărire și că o să vină curând înapoi. Asta era speranța, da era o treabă de viitor, nu de moment, era vorba de ani. Când am văzut noi că se retrag, a început nebunia, a început lumea, populația civilă, copiii, femeii, tinerii, bătrânii, a început să meargă și să se arunce în furgoanele lor, care-aveau furgoane, un fel de căruțe mari, cu care transportau

mâncare, nutrețuri pentru cai, fân, bagaje. O început lumea să sară în căruțele astea zicând: „Mergem și noi, nu ne lăsați pe mâna bolșevicilor”.

Și-atunci au spus “nu putem să vă luăm”, o văzut lumea că nu mai e nici un secret, că se retrag din cauza rușilor. Oamenii civili știau că or venit deja rușii, că sunt într-o comună vecină, în Dolceni, Tărășeni, la câțiva kilometri de graniță. A început lumea să plângă, să se arunce în furgoane, să se agațe de șaua calului, de cizmele lor: „luați-ne și pe noi, ce faceți, mergem și noi”. „Nu putem, deocamdată stați liniștiți, că n-avem noi ce face, noi n-avem nici un ordin să luăm civili, nu suntem organizați pentru așa ceva. Care vreți, pe cont propriu vă descurcați, vă refugiați sau rămâneți pe loc”.

O parte au plecat, o parte au rămas, lumea era demoralizată. În sfârșit, ne-am trezit a doua zi dimineață cu armată străină peste noi.

Bineînțeles erau foarte bine pregătiți pentru a suprima populația. Când or ajuns în sat prima dată, or avut grijă să adune toate cărțile de la școală, din biserică, de unde erau și să le dea foc. Și-au dat un comunicat la populație, toată lumea să-și ducă cărțile, nu există să rămână la cineva o carte, toată lumea să-și ducă cărțile și să le predea. Așa cum o fost ordin să predăm armament, dacă-o avut cineva. Cartea era socotită ca o armă. O parte le-or predat, altă parte le-or îngropat în pământ, le-au pus într-un fel de cutii, de lăzi, ca să nu putrezească. Drapele, care-or avut drapele; le puneam când era sărbătoare, când era Ziua Eroilor, la Înălțarea Domnului. Ziua de Ispas era Ziua Eroilor, o sărbătoare foarte importantă pentru neamul românesc. Era socotită tot așa de importantă ca sfintele Paști și ca ziua de Crăciun. Care-or avut drapele or trebuit să le predea. De cărți nu se știa cine are, câte are. Au mai dus unii, da’ nu toți. Dar de drapele se știa, că aveau agenți în comună, de ei n-o știut nimeni, absolut nimic. Aveau trei agenți în comună, care or ținut legătura cu rușii cu ani de zile înainte de a veni ei. Ei mai mergeau pe undeva câte-o zi, două. Din când în când mai venea câte-un civil pe la ei prin casă. Acești trei agenți erau oamenii lor de legătură. Și când or venit rușii, ăștia trei știau, le-or pus o banderolă roșie pe mână și i-o luat cu ei și mergeau din casă în casă și spuneau care-au avut drapele tricolor. Și a început persecuția, a început perioada de persecuție și de teroare pe populație.

Dar întâi cărțile. Mulți își puneau problema că de ce adună cărțile. Când or luat cărțile de la un popor înseamnă că l-or înecat. Când n-ai carte nu mai ești om, ai uitat tot trecutul, tot ce-a fost. Țasta era interesul, să nu mai aibă nici o legătură cu trecutul, cu istoria și să înceapă ei cu politica lor, cu istoria lor falsă cu care o duc de ani de zile și-o duc și-n ziua de azi. Dacă la om i-ai luat cartea și mâncarea, poți să faci ce vrei din el, așa cum faci dintr-o bucată de plastilină. Și de asta or avut grijă. Or început să înfometeze în mod sistematic poporul. Or organizat în comună coloane de căruțe cu ostaș la căruță - căruțe care erau sechestrare din sat, mașini militare de tip vechi. Mergeau din casă în casă cu soldați și adunau tot din pod, te

obligau să aduni tot în saci și să predai. Ce-ai avut: grâu, porumb, orz, secară, cartofi, dacă ți-o rămas ceva cartofi. N-o contat că ai copii, mai mulți sau mai puțini. Și plângea lumea: „Da ce faceți?” „O să vă dăm noi după aia, o să vă dăm, n-aveți nici o grijă”, ziceau ei.

(*Luau și animalele?*) Au avut alt sistem de luat animalele, pe parcurs, că le-ai predat singur, pentru că n-ai avut cu ce să le hrănești, n-ai avut ce să le dai de mâncare. Dar deocamdată, luau tot ce era de mâncare, cereale, cartofi, dacă aveai un porc tăiat, îl luau. După ce or înfometat poporul, atuncea or început să aducă ei după câțva timp, dar numai la cei care mergeau la lucru. Că s-o format un fel de muncă de prestație către organizație, către stat. Era obligatoriu: de la 15, 16 ani, copiii care au ieșit din școală și până la oamenii bătrâni care erau acasă, toți trebuiau să presteze câte 100 sau 200 de zile pe an, nu-mi mai amintesc exact. Trebuia să te prezinți de dimineață, la ore fixe. De-acolo te duceau pe niște șantiere, că au făcut un aeroport, au făcut în apropiere un garaj mare în subteran, au săpat sub un deal, pentru tancuri, mașini. Și toată treaba aia se făcea cu muncă din prestația populației pe care au ocupat-o. Sub amenințarea automatului trebuia să te prezinți și la aceia care erau la lucru, la aceia le dădea câte o jumătate de pâine neagră - neagră nu ca acuma, neagră de-a binelea - în formă de cărămidă dreptunghiulară. Îți dădeau câte o jumătate de cărămidă de-aia dreptunghiulară, acră ca borșu', ca s-o mănânci. De ceilalți nu-i interesa, dacă nu lucrau la șantierele alea ale lor, de ăia nu-i interesa pe ei nimica.

A început persecuția imediat după ce au intrat în sate. Mi-am dat eu seama, când eram mai mărișor, că erau bine pregătiți din timp pentru ocupație, nu era nimic întâmplător. Au fost schimbate toate denumirile comunelor de pe teritoriul pe care l-au ocupat. Erau deja fixate hărțile lor, se știa dinainte cum o să i se spună la fiecare comună și a doua, a treia zi a apărut denumirea nouă la primărie, la fiecare comună. Au fost schimbate numele la toate străzile orașelor Cernăuți și Storojineț. Toate numele străzilor au fost schimbate cu denumiri de-ale lor. În câteva zile au schimbat toate numele localităților și ale străzilor, toate astea fiind organizate din timp. De exemplu, comuna mea, în care m-am născut, avea numele Trestiana. Așa era scris la primărie. Și ei i-au pus numele Dânca. Și-așa se numește și acuma. Dar și mai grav, pe parcurs au început să schimbe și numele cetățenilor, numele de familie, asta a fost mai grav.

Dar când a început persecuția aia, o vorbă n-aveai voie să spui, au venit acolo agenți care imediat au mers și-au anunțat. Și-a fost destul să spună unul, să meargă la NKVD-ul lor acolo, la miliția lor să spună, erau și civili, să spună: „Uite, cutare a vorbit de rău Uniunea Sovietică”. Gata, ăla o fost șters de pe fața pământului, se știa că nu mai are multe zile. O fost notat pe listă și la un moment dat, când s-or adunat mai mulți, o venit mașina, *duba neagră*, așa-i spunea, de care

erau îngroziți toți, venea și-i aduna noaptea și duși au fost până în ziua de azi, nu au mai văzut soarele și nici nu i-a mai văzut nimeni. Lumea și-a dat seama că suntem pierduți, că murim ca niște câini, așa. Și ca să-și salveze viața au început să fugă peste graniță. Ei au întărit granița cu sârmă ghimpată, câini, instalații electrice, telefonice. Or trasat granița pe unde-or vrut ei și nu mai puteai să treci.

Dar, lumea totuși o început să fugă la graniță, se organiza tineretul în special, elevi mai mari, tineri feciori, oameni mai în etate și femei de toate vârstele și de toate categoriile. Se înrolau, se grupau și mergeau la frontieră. Pe unde era pădure, era mai ușor, se furișau și mai treceau în România. Dar pentru care era la șes era foarte periculos, mergeau la frontieră și îi împușcau, cum împuști câinele, cum împușcă vânătorul iepurele, așa trăgeau după ei. Îi lăsa să se apropie, soldatul era la distanță și se făcea că merge la foișorul lui, ziceau că acuma-i momentul, se strecurau pe acolo ca să treacă, dar ei nu știau că sunt acolo și-i așteaptă și când erau aproape trăgeau în ei și-i împușcau ca pe câini. Mulți nu s-or mai întors. Nu se știa dacă-i mort, unde-i îngropat sau dacă o trecut în România, dacă-i rănit sau poate îi prins viu. Dacă erau prinși vii, erau îmbarcați și deportați și gata, s-o terminat. S-o dus în direcția Siberia. Și treaba asta a început să se întâmple din ce în ce mai des.

Așa aștepta lumea o zi cu ceață, pâclă îi zice în limbaj popular în Bucovina, toamna, o noapte cu ceață, că atuncia se grupau și mergeau. Pe ceață mai existau posibilități să se strecoare. Se știa că dacă merg odată douăzeci, dintre ei cinci, șase, șapte scapă, restul nu mai scapă. Dar cu riscul ăsta se duceau „Poate oi scăpa eu și-oi ajunge să trec în România”, așa era populația de asuprită și atât de mult dorea să mai fie în România, în țara în care s-a născut.

Ei, a trecut ceva timp, au început ei să se pregătească, era o treabă organizată, să vadă care sunt cei care merg la frontieră, care vor să ajungă în România, să-i cunoască. Știau foarte bine că sunt, dar trebuia să-i descopere. Au organizat un sistem de-a iscodi omul, să știe exact ce gândești tu. Au înființat niște birouri la Cernăuți și au lansat zvonul că poate lumea să se înscrie, cine vrea să se înscrie pe niște liste, că îi lasă să meargă legal în România, îi lasă să treacă granița. Cine vrea, poate să înscrie întreaga familie. Au lansat zvonul în mai multe comune și lumea a auzit de treaba asta. La început lumea nu mergea să se înscrie, își dădea seama că ceva nu e în regulă, să nu fie o păcăleală. „Cum să mă duc să mă înscriu că vreau să mă duc în România !” Se știa că cel care vrea să se ducă în România își riscă viața.

Dar, au reușit să convingă că acest zvon este o realitate, pentru că au dat drumul la nemți. Au fost nemți în Bucovina și mai sunt și acuma, ce-o mai rămas din ei. La noi în sat au fost două familii. Germania a avut o înțelegere cu sovieticii,

ca să le dea drumul la nemți și astfel la familiile de germani le-o dat drumul și-au plecat în Germania, legal, liniștit. Ei, și cu treaba asta pe care au speculat-o, au păcălit românii. Au zis: „Uite cum am dat drumul la nemți, așa vă dăm drumul și vouă”. Și se înființează birouri de plecat în România. Dom’le, n-or mers românii noștri la început, dar au reușit să-i convingă “uite nemții cum or plecat, dacă vreți și voi puteți să plecați, de ce să vă riscați viața încercând să treceți frontiera, mergeți și vă înscrieți și vă dăm drumul în România”.

A fost de ajuns să meargă un om și o început lumea să meargă și să se înscrie, să plece în România legal. S-or dus la birourile alea, plăteau o taxă acolo, nu știu câte ruble; o fost și tata. O stat acolo zile întregi la rând, și-a luat mâncare de acasă, niște turte făcute din făină de secară. A stat la rând, o plătit taxa, o completat niște formulare tip că vrea să vină în România cu familia, toate datele. Dar asta era numai ca să vadă câți sunt cei care vor să meargă în România. Și la urmă aveau ei grijă să meargă în România. România era direcția Siberia, asta era. Pe o parte au reușit să-i deporteze în timp de un an de zile, până au venit iarăși românii.

Fac aici o paranteză.

Eu am fost terminat școala primară de șapte clase, când au venit rușii. La noi era o regulă că în clasa a șaptea dădeai examen de absolvire, dădeam la plasă, o reședință de plasă, adică mai multe comune aveau un sediu administrativ. Plasa era de fapt o comună mai mare, care administra mai multe comune mai mici. Așa cum era raionul. Județul este un pic mai mare. Noi absolvenții de clasa a șaptea trebuia să dăm examen acolo, era o comisie centrală și era un examen mai sever, nu era cu profesori de-ai noștri. Am dat examenul și am terminat școala pe 15 iunie. Urma să ne dea diploma de absolvire. După ce au venit ei peste noi și s-au organizat, au adus o rusoaică din Moscova, chiar din oraș, era o rusoaică aspră de tot, parc-o văd acum, tunsă scurt, cum n-am mai văzut până atunci. Era tunsă scurt, îmbrăcată cu pantaloni și făcea o instrucție în sat de tremura toată lumea în fața ei. Ea avea la dispoziție telefonul și imediat, duba neagră. Și anunță părinții prin bilet și prin comunicat - la primărie era afișat -, că toți elevii care-au terminat clasa a șaptea să vină înapoi la școală. Și ne cheamă să mergem să ne prezentăm la școală. “Ce să mă mai prezint, că eu am terminat șapte clase, nu mă mai prezint, gata, nimic”, zic eu.

Au anunțat că cine nu se prezintă la școală, îi de rău. Zice tata: „Du-te măi, să vezi ce-i”. Mă duc la școală și ne înscrie să începem anul școlar, obligatoriu, să mergem iar din clasa a șaptea. Îți spun, bătea aia cu pumnul în masă și erau și profesorii de-acolo, localnici, aveam unul care cunoștea și limba lor, rusă, și el era talmaci. „Păi, de ce să mai facem?”, am spus noi, „că doar am făcut șapte clase”. „Nu, nimica, românii net (*nu*) cultură”, că nu-i destulă cultură în România, că ceea ce au învățat în clasa a șaptea la români, la ei se învață în clasa a șasea. Ce mai, n-am avut încotro, a trebuit să mergem, că dacă nu, duba neagră! când a început anul de

învăţământ ne-am dus iară în clasa a şaptea pe care am terminat-o, aşteptam diploma de absolvire, care nu a mai venit decât atunci când am terminat iar. Ea era directoare, era profesoară de muzică, specialitatea ei. Ne-o dat la fiecare cărţi de muzică în limba rusă, na, învaţă tu, care nu ştiai o boabă rusească, o literă din alfabetul lor, muzică rusească (*râde*). Da noi, nimic, o scris pe tablă, l-o pus pe profesorul ăla să traducă în româneşte să ştim ce-i. Noi motivam “ nu ştim ce-i ”. Ne-o pus să învăţăm alfabetul obligatoriu, să scriem. Am învăţat ce să faci, ursul la nevoie când îl arde la tălpi trebuie să joace. După ce-am învăţat noi alfabetul, ne scrie acolo pe tablă un cântec, primul cântec, un cântec patriotic de-al lor, parc-o văd acuma cum dă tonul. Ne-o separat pe clase: a cincea, a şasea şi a şaptea. Numai cu ăştia făcea muzică. O aranjat fetele mai în faţă, apoi clasa a cincea, a şasea mai în spate şi pe urmă clasa a şaptea. Noi eram în clasa a şaptea. Dă tonul, melodia am învăţat-o noi aşa papagaliceşte, pe urmă am auzit şi armata care cânta tot cântecul ăla. Ştiu că zicea „*Tan precazie, mona zapa*”. Nu ştiu ce înseamnă nici în ziua de azi. Numai melodia mi-a rămas. Şi ţinea aia acolo, gata, unu, doi, trei, o spus o dată, de două ori şi când o spus a treia oară o făcut semn cu bastonul să începem noi. Fetele care erau în primul rând au început, dar noi băieţii care eram mai mari, la semnalul ei am început să cântăm (*cântă*):

„Pe-al nostru steag e scris unire
Unire-n cuget şi simţiri
Şi sub mărirea lui umbrire
Vom înfrunta orice loviri”.

Era unul din cântecele patriotice româneşti. Astăzi văd că nu-i, mă doare inima că nu-l mai aud. Dom’le aia când o auzit că se cântă altceva, vă daţi seama! Era un profesor trimis ca să facă rusificare, nu aşa. Când o văzut aşa: „Da, ce cântaţi voi acolo?” Noi nimic, ne uitam unul la altul, unul zâmbea, altul se făcea că nu aude. „Încă o dată”, zice. „Asta cântaţi ce spun eu aici”, a arătat textul. Când eşti mare, îţi dai seama de pericolul ce urmează, da cum eram noi atunci copii de clasa a şaptea, cu spirit patriotic în noi, persecutaţi, îţi venea să urli ca lupul. Şi măcar aşa puteam noi să ne răzbunăm. Ea a început a doua oară să ne dea tonul să cântăm, noi nu cântam ce zicea ea. Când a început să facă semn cu bastonul, noi am început (*cântă*) :

„Trei culori cunosc pe lume
Ce le ţin ca sfânt odor
Sunt culori de-un vechi renume
Amintind de-un brav popor”.

Îmi vine să plâng, (*plânge*). Ne-am dat noi seama ce urmează. De data asta când am făcut aşa, nu a mai zis nimica, s-a roşit ca racu’ la faţă, a început să tremure. S-o dus la catalog şi la noi băieţii o pus la fiecare cu tuş negru câte un

punct mare, undeva la observații acolo. A făcut asta și a plecat de-acolo în camera profesorilor. Noi am rămas toți așa: „Ce-o fi? ce-o fi?”, ne uitam toți așa. Odată vine profesorul ăla care cunoștea limba rusă, era profesor de matematică și cu el mai era unul. „Măi ce-ați făcut, care-ați supărat-o așa de tare pe directoare?” Băieții nu ziceau nimic, dar fetele cum îs mai iute de gură, or zis că băieții nu or cântat ce o zis profesoara, ci „Pe-al nostru steag e scris unire” și „Trei culori cunosc pe lume”. „Vai de mine”, a făcut ăsta și s-o prins cu mâinile de cap, „Voi vă dați seama ce înseamnă asta?” Am văzut noi că e cam de rău cu treaba asta.

Vine a doua oară, peste o săptămână când am avut ora de muzică și începe din nou să cânte cântecul acela. Domnu' meu, îți spun sincer și cu lacrimi în ochi, nu vreau să exagerez sau să mint. Nu că am fost naivi, că ne-am dat seama că va fi ceva, dar dorința aia de a-ți manifesta spiritul național, creștin, românesc și patriotic. Începe a doua oară și deși ne-o avertizat profesorul de matematică: „Băgați-vă mințile în cap, că ea este foarte supărată pe voi”, ce-am făcut noi, zghihomanii de copii, de băieți, am început să cântăm: „Pe-al nostru steag...” Și ea din nou, cu același cântec ne pistona, că pe acela trebuie să-l învățăm era un cântec al UTS-ului, la ei ăștia erau pionierii. A început din nou să ne impună să cântăm cântecul acela și când a dat tonul noi am început să cântăm (*cântă*):

„Eroi au fost, eroi sunt încă
și-or fi cât neamul românesc...”

Dom'le, de data asta când a văzut, n-o așteptat să mai terminăm strofa, numai două rânduri am cântat, atât. O luat catalogul, s-o dus cu el în birou, așa de tare s-o enervat, că nici n-o mai stat cu noi acolo în clasă. Și noi am cântat pe urmă mai departe, ea a plecat și noi am cântat. Ne-a mai tras câte un punct negru în catalog, la observație. De data asta la toți, și la fete și la băieți, la toate clasele. S-o dus la profesori - doi erau străini, ea de la Moscova și un evreu de la Cernăuți - restul erau profesori de-ai noștri, localnici. Au stat toți și tremurau de spaimă, ce-o să urmeze acum. Aia le-a zis că nu mai merge, nu se poate face educație. Pentru elevii care spuneau o vorbă împotriva Uniunii Sovietice, sancțiunea era că familia era ridicată și deportată. Era hotărâre de la Moscova. Când or văzut profesorii ăștia localnici că o apărut al doilea punct negru, o venit în clasă: „Băi copii, voi nu sunteți normali la cap, iar faceți aceeași prostie ca și săptămâna trecută”. De data asta o început ăla să ne certe.

Cum s-o făcut seară, profesorul ăla localnic, s-o dus în comună pe la părinții copiilor celor care-o fost în clasa respectivă și mă trezesc cu profesorul ăla chiar la noi, personal. O venit seara târziu, ca să nu se vadă că o anunțat. O venit și ne-o adunat pe mine, pe tata și pe mama, de-o parte : „Dați-vă seama, voi știți ce înseamnă asta, că sunteți pe cale de dispariție, mai atârnați de un fir de păr, voi sunteți ca și duși. La trei puncte negre în catalog - două le aveți - înseamnă că sunteți împotriva statului sovietic, înseamnă deportare în Siberia în mod sigur, fără

discuții. Dacă mai repetați o dată treaba asta, voi sunteți duși în prima noapte cu duba neagră”. „Ei, s-o răstit tata la mine, ce vrei să ne nenorociți?”

N-am mai zis nimica, am terminat, am văzut pericolul care este și am închis gura. Am început să cântăm ce ne-o spus, dar eram vizați, pentru că aveam două puncte negre. Au deportat două serii, urma a treia și erau pe listă 17 familii. Și în felul ăsta am mai dus-o un timp.

S-a adunat lumea, a văzut că îi păcăleală cu plecarea în România. Revin acum la cealaltă problemă. A început populația să meargă și să îi întrebe: „Bine, dar ne-ați promis că o să mergem, ați completat acte”. „S-au dus la Cernăuți actele, mergeți la Cernăuți”. La Cernăuți nu mai erau birouri, că birourile s-or desființat. Au început oamenii să meargă pe la raion, pe la plase cum era înainte, era deja organizare în raion, pe la conducere, pe la comandamente. S-a dus lumea la raion: „Păi noi ne-am înscris să mergem în România, când ne dați drumul, ce faceți, ați spus ca ne dați drumul, așa o fost vorba”! „Da, da, o să mergeți, să mai telefonăm la superiorii noștri să cerem aprobare și-o să vă dăm drumul”. Zicea că să se adune lumea. Or dat de înțeles că, atunci când sunt mai mulți, o să ne dea drumul în România. Și, s-o adunat lumea din mai multe comune din zona noastră, din 15 comune, s-o adunat la raion, în mijlocul comunei. Era un teren așa de frumos, cu o cruce în mijlocul islazului. S-o adunat acolo multă populație. În prima zi n-o dat drumul. A doua zi or venit și mai mulți. Asta era la sfârșitul lunii martie în anul 1941, 30 și 31 martie. A fost prima zi, adunarea aia, 30 martie, a doua zi a fost 31 martie, a treia zi a fost 1 aprilie. Parcă a fost ghinion - știți cum îi păcăleala de 1 aprilie. Apăi aia chiar că o fost păcăleală, care o costat sute de vieți.

Ne-am adunat multă populație acolo și se cerea să se dea drumul să se meargă pașnic în România. Comandantul de acolo: „O să vă dăm drumul”. Ei în timpul ăsta întăreau granița, trimiteau trupe. Or trimis unități acolo, om lângă om, dar camuflați în gropi individuale, prin pădure, cu grăniceri călare și cu câini, cu armament și cu muniție. Așteptau să se deplaseze lumea acolo. Și lumea ce-o zis: „Dacă n-o venit aprobare, o să vină ea, să mergem”. „N-aveți decât”, ziceau ei indiferenți. Dom'le s-o luat lumea într-o după amiază pe la ora patru, să meargă în România. O scos din biserică o cruce și un steag. O pus un steag alb, adică pașnic, fără nici un fel de violență și un steag tricolor. Dom'le noi mergem, ăsta e drapelul sub care ne-am născut, sub care am trăit și la care noi mergem. Asta-i țara unde noi vrem să murim, România. Drapelul alb însemna pace și fără violență. În felul ăsta s-a pornit coloana spre graniță. Granița era la o distanță de vreo 10 kilometri din locul în care s-a adunat lumea.

Eram și eu și tatăl meu acolo. Am plecat și noi. Am stat și primele două zile și a treia zi, și de-acolo cu trăistuța de mâncare, am luat acolo să avem niște turte făcute din cartofi și cu o țără de făină de secară, asta era principala mâncare

cât or stat ei acolo. Și-am plecat spre frontieră. Dom'le, noi acolo eram o parte mare de populație, dar cât am mai parcurs cei 10 kilometri spre frontieră, or mai venit și din partea cealaltă a județului, din sud, de prin comunele Iordănești, Pătrăuți, Suciuvieni, multe comune, Icești. Din partea de sus a județului or venit alte coloane și ne-am întâlnit la podul din comuna Suciuvieni. Până-acolo era șoseaua care mergea spre graniță. Am ajuns la râul Siret, era un pod peste Siret, pe stânga și pe dreapta era o luncă și în lunca aceea s-o adunat lumea de ordinul miilor. Mergeam pe jos. Acolo or spus oamenii mai în etate că să nu fim prea mulți pe pod, că îi pericol să se prăbușească. Podul era de lemn. Și am trecut în grupuri, am așteptat cam o oră să treacă toată coloana și când am fost pe partea dreaptă a cursului Siretului, în luncă, lumea s-a adunat iară și s-o încolonat, am mai mers vreo jumătate de kilometri și am intrat în pădure. De-acolo era pădure până la graniță, era o zonă împădurită, câțiva kilometri, că am zis că mergem prin pădure, că îi mai liniște. Dar ei erau peste tot, în toate punctele de frontieră, pe toate drumurile care mergeau spre frontieră. Dom'le, ne-am dus așa prin pădure, mai vreo câțiva kilometri. Între timp, îmi amintesc că ne-o ajuns un pluton de călăreți. Încă nu eram ajunși la podul de peste Siret. Șoseaua pe care mergeam noi, șosea de țară, pietruită, era așa de plină de lume că plutonul de călăreți n-o putut să treacă, că n-o avut loc. O sărit de pe cal când o ajuns coloana, o trecut șanțul, și-o mers pe marginea câmpului, pe marginea hotarului. O dat pinteni la cai, de mergeau caii galop, și ne-o depășit. Am observat că aveau automatele la ei, iar unii dintre ei aveau și săbii. Acuma nu toți, dar știu că ăla care era în față, o scos sabia și o dat în ăia trei care aveau steagul tricolor și celălalt steag alb. L-a rănit pe un tânăr. O scos o fată baticul alb de pe cap, cu care era îmbrăbodită, și l-o înfășurat.

Am mers mai departe. Am trecut prin pădure, eram aproape de frontieră, dar or găsit un teren extraordinar, pe care l-au organizat ca să sacrifice populația. O folosit terenul, era pe drumul pe care mergeam noi, undeva în față era pădurea defrișată, cam un kilometru de pădure, cum o tăiat. Or rămas niște tufe, rădăcini, corciuri, dar copacii nu erau. O porțiune de vreun kilometru, înainte de a ajunge la graniță. Da numai pe o singură parte, pe partea stângă. Asta era întâmplător. Dar ei au folosit defrișarea aceasta, ca să poată să ne atace mai bine. Când am ieșit din pădure în locul acela unde pădurea era defrișată pe partea stângă, ei erau postați pe partea dreaptă. Era șanț pe marginea drumului de pădure, iar ei erau dincolo de șanț la rădăcinile copacilor, în gropi individuale acoperite cu frunze deasupra, cu crengi, nu vedeai nimic absolut, dar erau om lângă om, cu mitraliera pusă în direcția spre șosea. Ne așteptau. Când am ajuns în porțiunea aceea unde era defrișată pădurea, deodată văd că apare din pădure un călăreț, un ofițer bineînțeles, la o distanță de vreo câțiva zeci de metri, face cu un drapel mic un semn. Asta-i somația. Noi n-am auzit, că nu eram chiar în față, a făcut somația: „Stai!”, o dată, a doua oară și când o tras a treia oară cu steagul, am auzit rafală de mitralieră din pădure. Atunci mi-am dat seama că sunt la câțiva metri de noi, în linie de tragere. A început rafală de

mitralieră, da nu era numa' o gură de mitralieră, erau zeci, pe toată lungimea aia câte era coloana de lungă. Erau înșirați pe partea dreaptă a șoselei în pădure, camuflați.

Nu pot să-mi dau seama, din câte vorbeam pe urmă, ne mai întâlneam, unii ziceau că prima rafală ar fi fost focuri de instrucție, adică erau cartușe oarbe.

A început un infern, trăgeau toate zecile de mitraliere câte erau acolo în noi. A început lumea să fugă de gura puștii. Dacă te-ai uitat așa ai văzut foc la țeavă, numa' atâta ai văzut, n-ai văzut soldat, n-ai văzut nimica, numa' ai văzut gura țevii acolo și flacără cum iasă, când trăgeau mitralierele. Am început să fug de gura mitralierelor pe partea stângă, deci exact unde era pădurea defrișată, a fost ales locul foarte bine unde să ne aștepte. Am auzit țipete: „vai, ioi”, îl vedeai cum unu cade în față, în stânga, în dreapta, cum cad jos, unul țipă, altul se dă peste cap și toată populația fuge în partea stângă, cât putea fugi de gura mitralierelor. Dar vedeai pe altul jos, cum îi țâșnește sângele. Cum țâșnește din gâtul găinii când o tai, așa țâșnea sângele. Asta am văzut eu cu ochii mei, călcai peste el și fugeai cât puteai mai tare, că se trăgea din spate. Nu îmi dau seama cum am reușit. Cu ajutorul lui Dumnezeu, aveam o cârtică de rugăciuni în buzunar pe care mi-o pus-o mama, pe care o citeam și la școală. Și toate rugăciunile astea, pe toate le știam pe de rost, dar atunci când fugeam nu spuneam rugăciuni că nu mai aveam timp, numai mă gândeam: „Doamne Dumnezeule, scapă-mă Doamne cu viață, salvează-mi viața!”.

Îi mulțumesc lui Dumnezeu că mi-o ascultat rugăciunea și mi-o salvat viața și-am scăpat de gura mitralierelor. Au căzut sute de oameni în stânga și-n dreapta mea, în față și-n urma mea. Am ajuns la un moment dat la un pârau și mulți erau opriți de apă, era primăvară, se topeau zăpezile, apele erau mari, era pâraul destul de mare, să fi fost vreo trei metri lățime la suprafață. Cât de adânc a fost nu știu, unii îndoiau copăcele mai subțiri ca să poată să treacă, alții stăteau acolo, alții se agitau, se băgau în apă unul pe altul și îi trăgeau după aia pe ceilalți. Am văzut atunci că de frică omul are o forță extraordinară, de nu vă puteți închipui. Când am ajuns acolo și eu, și tata și când am văzut pâraul acela și am văzut că unii stăteau, alții săreau, alții treceau, așa ne-am făcut un vânt de să fi fost de încă un metru de lat îl săream pe partea cealaltă și fugi mai departe. Nu mai aveai timp să te uiți în urmă. Numa' auzai că mitraliera trage, și fugi și fugi, și dă-i, și-am fugit așa prin pădure, mult, în orice caz, vreo doi, trei kilometri am fugit prin pădure. Am așteptat cu sete să ajungem în față, la vreo doi kilometri după ce-am ieșit din defrișarea aia din pădure, a ținut vreo doi kilometri ca lungime. Dar așa așteptam, să ajung, să trăiesc, să mai fiu în viață până ajung în pădure.

Când am ajuns iar între copaci îmi părea că m-am născut a doua oară pe lume, știam că mai am totuși o speranță, că nu trage direct în mine, poate mai dă într-un copac și sunt salvat.

Am mers noi așa până s-o făcut aproape seară. Acuma se-ngâna ziua cu noaptea. Am ajuns iar la Siret, dar prin pădure. Eram cine știe la câți kilometri de pod, la vale de pod, deci în aval. Nu se putea trece, era sloi de gheață, apa mare cum se topeau zăpezile. Căutam un vad undeva, unde se putea trece prin apă, numai să trecem. Era frig, rece, era și gheață, dar ne era indiferent. Am mers noi pe malul râului vreo câteva sute de metri și-am ajuns la o trecătoare unde era așa o cărare prin pădure, pe unde mai treceau localnici, pădurari și la trecătoarea aia era și un cetățean cu o barcă. Barcagiul ăla făcea trecerea asta de pe un mal pe altul. Barca putea să țină vreo cinci, șase persoane în ea. Da ce, când fugarii au ajuns acolo, care mai de care să se suie în barcă. Omul a început să țipe: „Oameni buni nu vă urcați, că mă împușcă pe mine”, că el a știut ce urmează și-l ia și pe dânsul că de ce i-o trecut pe oameni. Nu s-o mai ținut cont. „Stai deoparte, că noi luăm forțat barca, dacă vine te vede că ești deoparte”. N-o mai avut omul ce face, pentru că era multă lume, o năvălit lumea, s-or urcat vreo zece, o început barca să se scufunde. Atunci oamenii au spus: „Mergem mai puțini, atât cât rezistă barca, să nu se scufunde, că ne înecă aicea”. Și-o început să treacă grupul ăla în care eram și eu, câteva zeci de persoane, atât cât rezista barca. Și cum o trecut lumea pe partea cealaltă, or început să se răsfîre, că de cealaltă parte a Siretului nu era pădure. Și-atuncea or strigat oamenii: „Răsfirați-vă cât puteți că dacă stați grămadă, nu știm de unde apare!” Și numai după ce am trecut pe partea cealaltă, vedem pe un deal, era acolo așa o casă mare, a pădurarilor sau pentru muncitori. Vedem că de-acolo apar vreo trei călăreți și când ne-or văzut pe noi că ieșim din pădure la vadul ăla pe teren liber, o dat pinteni la cai și direct spre noi s-or îndreptat și-or început să mitralieze pe măsură ce se apropiau. Dar ei n-or trecut prin apă, că erau pe marginea dreaptă a râului Siret. Care-o putut să treacă, s-o depărtat, s-o băgat prin tufișuri, prin corciuri, așa cum o putut și cum o putut. Tata a strigat: „Depărtați-vă, răsfirați-vă, să nu fiți grămadă, că omoară mai mulți odată când trag cu mitraliera!” Ne-am răsfîrat noi și ne-o prins întunericul. Noi, eu și tata, reușiserăm să trecem.

După ce ne-o prins întunericul, iară, nu știai ce să faci, că dacă apar din nou de undeva de pe câmp, că poate sunt acolo ascunși pe undeva. Și mergeam târâș pe coate și pe genunchi. Și, deși încă nu făcusem armata, m-am târât pe coate și pe genunchi kilometri întregi, până am ajuns la un moment dat la calea ferată. Ne temeam că acolo - că era așa mai sus, o ridicătură - să nu ne aștepte. Și în șoaptă vorbeam și a început unul câte unul să treacă. „Aveți grijă să nu atingeți sârmele !”, că mai demult la calea ferată era o legătură de sârmă între gări și ei o manevrau. Și în momentul când ai atins cu mâna sau cu piciorul sârma aia, se făcea zgomot și se știa la gară că cineva a atins sârma pe parcurs. Ne feream și am trecut încet, încet, pe partea cealaltă. Iară când am trecut și de aia și am văzut că nu ne așteaptă nimeni cu mitraliera, cum ne-o așteptat în pădure, am zis: „No, scapă și de aicea și situația-i salvată”. M-am dus așa târâș pe coate și pe genunchi, până am ajuns, în zori - mai era încă întuneric - acasă, în satul meu natal, de unde am plecat.

Ne-am întors acasă, unde era să mai mergi, deși am fost numai la un kilometru de graniță când ne-au atacat. Se vedea pichetul grănicerilor români cu steagul tricolor în vârful clădirii. (*N-ați mai încercat să fugiți spre graniță?*) Ce să mai mergi. Adică, te bagi în gura mitralierelor, aia era moarte sigură, categoric era moarte. Pădurea era înconjurată din toate părțile cu grăniceri, călăreți, câini, cu tot. Singura direcție pe care o aveam era fuga spre râu. Ei știau că o să ajungem la râu și că acolo o să ne înghesuie și o să fim înconjurați din trei părți, de fapt din toate patru părțile. În față era Siretul, care era mare și nu puteai să-l treci : din spate, din stânga și din dreapta veneau călăreții. Dom'le, pe o parte din noi i-o ajutat Dumnezeu și or scăpat, dar mulți au murit acolo. De ordinul sutelor. Eu eram tânăr și vedeam când coboram spre Siret coloane de oameni, dar nu pot să precizez exact câtă lume a fost acolo.

Mai târziu m-am mai dus în vizită acolo, asta a fost prima dorință, să mă duc să văd, cam câtă lume, să apreciez eu, după ce-am făcut armata, am făcut și eu școala militară, știam să apreciez distanța, numărul respectiv cât era pe distanța respectivă. Când m-am dus acolo și am văzut cam de unde și până unde a fost atunci coloana și cam cât de lată a fost, pot să spun că a fost o populație de la 5000 la 7000 de persoane, de toți, după ce ne-am întâlnit și cu ceilalți. Dar din ăștia n-or mai scăpat mulți, că pe cei care or scăpat cu viață i-o dus, i-o deportat și deportați or fost și-n ziua de azi, cu ăia s-o terminat. Acei care-or murit, or murit și i-o îngropat în gropi comune prin pădure, da' ca să le fie mai ușor de săpat gropile, i-o cărat la marginea pădurii, unde erau poieni pe marginea pădurii. Pe-acolo i-o îngropat, în gropi comune. Dar o fost cazuri când au îngropat răniți, nu s-au mai ocupat de ei, dă-i cu el în groapă, o turnat var și i-o astupat cu pământ. O fost un om de la mine din comună care o avut patru băieți, unul în clasă cu mine. Toți patru băieți și cu el or căzut acolo, pe un băiat l-o împușcat, pe trei i-o prins și i-o deportat în Siberia, unde au murit. Taică-său o fost rănit în stare gravă, dar trăia totuși, l-a băgat împreună cu morții, o văzut un civil care săpa groapa, că ei au luat civili forțat acolo. Și unu care-o săpat groapa l-o văzut și l-o cunoscut, că e tata la băieții ăștia. Rănit l-au aruncat acolo în groapă, or turnat var peste ei și or astupat. După aia or nivelat și asta a fost tot.

(*Dvs. v-ați întors acasă?*) Da. Când am ajuns acasă, nu mă întreba cum eram. Nu poți să-ți dai seama cum eram și mă mir și eu cum am ajuns, cum de mai trăiam și eu și tata. Frânți, nu mă puteam ține pe picioare. Mama când ne-o văzut, Doamne, Dumnezeule, nu mai știa ce să facă. Cică: "De trei ori v-o căutat". Ei ne căutau deja acasă, mergeau din casă în casă, știa că și noi suntem dintre cei care ne-am înscris pentru România. La mama i-o dat în cap o treabă, care o prins. „Unde-i Procopie și cu băiatul? Îs duși la frontieră, îs duși la România?”- zic ăștia. „Nu, da de unde!”, era așa o femeie foarte isteasă. „Da unde-s?” Da dintr-o dată așa, fără să

se mai gândească, să nu dea de bănuț ceva, dintr-o dată spune: „Îs duși la soră-mea, la Dochîța, că își face grajd nou, la lucru acolo!” Avea maică-mea o soră într-o comună vecină. De fapt făcea o șură. I-o venit în gând ceva de minune, ca să spună. Țștia nu s-or mai dus acolo. Dar or venit mai târziu la mama, în timpul nopții. Noi nu eram încă veniți. Mama când ne-o văzut: „Repede dispăreți, că uite de două ori or fost și dacă vin a treia oară, vă găsește și vă ia ca din oală și vă duce. Repede dispăreți !” „Da de unde, ne ascundem”, am zis noi. „Nu aveți ce să vă ascundeți aicea, fiindcă vă caută peste tot, în șură, în grajd, scotocește tot absolut, cu armată și cu agenți de-ai lor, vă duceți la Dochîța, vă îmbrăcați acolo ca să vă vadă că sunteți la lucru !” Ne-am dus în comuna vecină - mai fă vreo trei kilometri până în comuna aia - era încă întuneric, dar am mers până în zori de zi, prin păduri, pe la margini, ca să nu ne vadă cineva. Ne-am dus acolo și-am stat vreo două, trei zile până s-or mai potolit lucrurile. Ne-or mai căutat iarăși, ne-o căutat și acolo și ne-or găsit acolo, la mătușă. „Ați fost la frontieră?” „Da de unde, ce frontieră, aicea lucrăm de câteva zile, suntem obosiți, avem mâinile crăpate, lucrăm aicea!” Într-adevăr avea lucrarea asta acolo și asta ne-o salvat, i-am derutat noi și am scăpat să mai fim deportați. Dar tot eram pe lista de deportare pentru ce am făcut eu la școală, 17 familii. Se știa exact ziua, luna. În luna iulie erau programate vagoane să vină să ne ia, că erau și din alte sate. La jumătatea lunii iulie era programată deportarea.

Au venit românii în 22 iunie 1941. O început războiul și noi eram primele comune care eram aproape de frontieră. O venit armata română și așa am scăpat că n-am mai fost deportați. Și eu cu familia am scăpat. Trei ani o fost războiul, până în '44. Între timp, până atunci or fost românii și m-am înscris la școală. Vroiam să fac școală superioară, îmi plăcea să învăț, am învățat foarte bine. Deși eram săraci, profesorul din școală îi tot îndemna pe părinți „Măi, să-l dai pe băiatul ăsta, că învață bine, să-l dai la o școală !”

Mai erau în comună vreo cinci inși care învățau mai bine și ne-o luat profesorul de matematică și ne-o dus cu căruța cu nevastă-sa să dăm examen la un liceu. În orașul Storojineț. Am reușit foarte bine la examenul acela, eram al cincilea pe toată clasa. Dar n-am putut să rămân din cauză că taxele erau foarte mari. Că atunci n-aveau absolut nimica, liceul era fost spital de armată, aveau numai saltelele pe paturi de fier. Saltelele erau așa, pe-o parte erau pline de sânge de la de la armata rusă, pe cealaltă parte pline de sânge de la de la armata română. Care cum s-o retras când or venit ceilalți, au întors salteaua și-or adus soldați acolo. Noi trebuia să ducem de acasă tot ce ne trebuie, taxa era mare și n-am reușit să stau acolo, n-aveam posibilități. Și-atunci am mers și m-am înscris la o școală profesională la Cernăuți. Am absolvit trei ani. Era o școală tehnică comercială, de patru ani. Și-am făcut trei ani de zile la Cernăuți și-al patrulea l-am făcut aici la Timișoara, după ce ne-am evacuat, în martie '44.

În 26 martie am plecat din Cernăuți, când se retrăgeau armatele române. Rușii or câștigat datorită americanilor, că i-o înarmat până-n dinți și le-o pus la dispoziție vapoare întregi de armament, muniție, mâncare, începând de la conserve de două kg de carne de porc, la încălțăminte și până la căciula din cap, de la automatul cu 75 de focuri, până la tancuri ultramoderne, de toate le-o dat, tot ce se poate ca să-i bată pe nemți. Asta era. Și i-or dat tot ce se poate și într-adevăr i-or respins pe nemți și pe români și or venit și or pus stăpânire pe țară, așa cum știți.

Până acuma, tot sistemul lor o fost. Dacă n-ai fost dus în Siberia cum era atunci sub ocupație rusească, ai fost dus, aicea în România, la canalul Dunăre – Marea Neagră, unde au rămas de ordinul miilor, intelectualitatea țării noastre, ofițerime, profesori, doctori, avocați, ingineri și țărani, la toți le-au rămas oasele la Canal și prin alte locuri de tortură a populației.

În '44 ne-or evacuat cu școala de la Cernăuți, ne-or evacuat la Timișoara. În 26 martie am plecat din Cernăuți, în mod organizat, ne-or dat la toți elevii o foaie de drum, un bilet, era un ordin pe ea. Ne-or ținut o cuvântare și ne-or spus că situația este așa de critică, că nu se știe dacă vom ajunge organizat la Timișoara. Nici n-am ajuns. Am ajuns din trei sute, o sută și ceva la Timișoara. Restul or rămas pe drum, mitraliați, căzuți de prin trenuri, vagoane.

Când se pleca din Cernăuți, mai pleca o garnitură arhiplină, cu armată, răniți, care veneau de pe front și ne-au băgat pe noi acolo printre ei, dar nu încăpeam, că era plin de răniți, dar ne urcam pe vagoane deasupra, pe locomotivă, pe tampoane. Și în felul acesta am venit noi aici. Am ajuns cu chiu cu vai, după câteva zile am ajuns la Timișoara. Noi știam că destinația noastră este Timișoara, știam strada, numărul și ne-o spus că indiferent când ajungem aici, fiecare să se prezinte la internat, unde va fi primit, cazat. Într-adevăr am fost primiți, cazați, repartizați la cursuri, la practică să terminăm al patrulea an de învățământ. Foarte bine am fost primiți. Totul era așa de organizat. Mi-am continuat mai departe studiile, mi-am luat servicii și aici m-am împământenit.

Pe urmă m-am însurat cu o bănățeancă, și din (*salariul de la*) servicii m-am chinuit și-am făcut căsuța asta aici. Nevastă-mea e bănățeancă, înainte se numea Margareta Steibel, este de origine germană. Dar din porțiunea parcursă de la Cernăuți și până aicea, pot să fac iarăși un roman sau dacă ar turna cineva un film, nu știu dacă ar putea cineva să redea ce-am petrecut noi atunci. (*Povestii-mi.*)

Când am plecat din Cernăuți în 26 martie, seara pe la ora șase, șapte, era un timp urât, era așa de frig cum nu a fost în timpul iernii în luna ianuarie, așa un ger... Și cum eram pe scări, pe tampoane, pe locomotivă, agățati pe vagoane deasupra, apăi mulți au mai căzut și n-au mai ajuns. V-am spus, am plecat în jur de trei sute din Cernăuți, dar nu au mai ajuns în Timișoara decât jumătate. Eu aveam

valiza, am luat valiza cu lucrurile mele de-acolo, dar nu aveam unde să o pun, am reușit și eu să pun piciorul pe scara unui vagon pe scara trenului care venea cu rănii de pe front, doar un picior, pe celălalt nu mai aveam unde să-l pun. Și valiza am strâns-o cu genunchiul pe bara aia de la tren, am rezistat cât am rezistat așa, dar la un moment dat am înghețat și la picioare și la mâini, că nu mai puteam s-o țin și-am scăpat-o, mi-a căzut valiza cu toate lucrurile acolo sub tren. Dar nu-mi era de valiză, mi-era de mine să nu cad și eu așa cum o căzut valiza, pentru că din fața mea și de lângă mine au căzut mulți sub tren și i-a tăiat în fața noastră. Or căzut de pe vagoane, de pe deasupra, ajungeau la poduri, ajungeau undeva unde erau sârme de telefon pe deasupra sau la poduri și vedeai cum cad la stânga și la dreapta de parcă erau aruncate boabe la păsări, așa cădeau acolo. Da' ce mai, extraordinar, nu se poate descrie ce era acolo!

În Cernăuți era o gară mare așa ca în Timișoara cu triaj mare de tot. În triajul ăla era vagon lângă vagon, plin de bagaje civile și militare, instituții. Așa cum au fost încărcate să vină în țară, n-au mai ajuns aicea, pentru că o venit o grupă de tancuri pe marginea Prutului. Prutul este la marginea Cernăuțiului și-or ajuns ăștia până la marginea Prutului, dar n-au putut să-l treacă pentru că podul era distrus. N-or putut să mai treacă. Și s-or înșirat în linie de tragere pe marginea Prutului și-or început să bombardeze, de pe malul stâng al Prutului, orașul, cu bombe incendiare. Și-or avut în vizor obiectivele principale: gara, instituțiile, unitățile militare, dar gara a fost obiectivul principal. O început să ardă gara și tot ce-o fost acolo, era seara, așa. Era ceva îngrozitor! Acolo era lume, erau vagoane de persoane, erau rănii de pe front, îți spun, erau instituții, școli, noi aveam să fim repartizați în șase vagoane. Când veneau vagoanele în țară, de pe la Suceava, Dărmănești, Ițcani, erau deja încărcate cu lume, care vroia să prindă un tren, să ajungă cât mai în adâncul țării, să se refugieze, că nu știau unde se opresc rușii. Ei s-or oprit unde-au vrut și-au tras sârmă de graniță.

Și am ajuns noi așa, cu chiu cu vai într-o comună de lângă Dărmănești. Văd că se oprește trenul și nu merge mai departe. De ce? Din cauză că s-o rupt linia ferată undeva, o cedat. Înainte de a ajunge la Dărmănești, era, îmi amintesc, că era așa o vale pe partea dreaptă. Un alt tren din fața noastră a deraiat și s-or răsturnat șase vagoane. Și ăla era încărcat cu lume care pleca de-acolo din Bucovina. S-o răsturnat vagoanele în valea aia. Era o vale de câțiva metri plină de lume, rănii, morți, bagaje rupte, distruse vagoanele, vagoane răsturnate și ciocnite, tamponate, așa era acolo.

S-o oprit și trenul nostru că avea armată de intervenție, o reparat linia ferată, o pus-o la loc, o refăcut legătura și după două, trei ore o dat drumul la tren. Pe parcurs, ba apăreau niște avioane și mitraliau, ba era ruptă linia, ba minată. Cu mare greutate am ajuns noi după două, trei zile la Buzău. Nu aveam mâncare, că aia era în valiză, dar pe aia am scăpat-o sub tren, s-o terminat, cu acte, cu bagaje,

tot ce aveam, tot absolut am pierdut acolo. Eram nemâncat de vreo două, trei zile, dar eram mulțumit că am scăpat cu viață.

La Buzău erau două vagoane, un fel de cantină pe roți, așa. Ne-or dat acolo ceai și ceva hrană rece. Dar prima dată or mers femeile cu copiii mici, erau femei cu copii mici, foarte multe. Bărbații erau pe front și ele au fugit de acasă, s-or refugiat. Se știa că vin rușii, știam cum se comportă din anul precedent de ocupație rusească. De aia o plecat lumea. Erau femei cu copii mici, foarte multe. Ele și militarii răniți au avut prioritate. Le-or dat la aia toți să mănânce și după aia or venit elevii. Ne cunoștea că suntem elevi, că aveam pe chipu insigna țării și a școlii. Ne-or dat o pâine neagră, două conserve și o cană cu ceai. Aia a fost gata repede. N-am mai avut hrană rece. Eram flămând de nu mai puteam și-așa ne-am dus noi până la București. Din București am luat alt tren și am ajuns până în Timișoara câțiva. Tot ajungeam câte un grup așa de doi, trei, cinci și ne duceam la adresa respectivă, la școala unde-am fost repartizați de minister. Pe urmă ne-am adunat aici vreo sută de inși care-am terminat școala, am primit acte, am primit serviciu, așa am rămas eu în Timișoara.

(Ați venit singur?) Am venit eu singur, fără familie, mama a rămas acasă, tata era concentrat. Tata scria din armată, așa cum scriu bărbații din armată la femei acasă: “Vezi că vine nour mare, dacă poți retrage-te în țară. Să nu te gândești la băiat, el va pleca organizat. El va pleca cu școala în mod sigur. Tu să iei fetele și să pleci”. El știa, din armată, că se retrag școlile. El venea cu armata.

Am ajuns la Timișoara, nu știam nimica, care pe unde îi, or murit foarte mulți din cauză că trenurile au fost bombardate, mitraliate de tunuri pe parcurs, bombardate în gări. Lumea murea așa cum mor muștele când le dai cu soluție din aia, așa murea lumea în timpul războiului, civilii erau bombardați prin gări, prin orașe.

A fost un bombardament asupra Bucureștiului în ziua de 4 aprilie, a fost cel mai groaznic bombardament din cursul celui de-al doilea război mondial asupra țării noastre. A fost în 4 aprilie în triajul din Gara de Nord a Bucureștiului și până la Chitila, vreo zece kilometri, tot triaj o fost acolo. Toate liniile alea, câteva zeci de linii, toate erau ocupate cu trenuri încărcate, care mergeau pe front, pentru întărirea frontului. Erau încărcate cu muniție, bombe, armament, încărcătură pentru tunuri, proiectile. Și pe alea le-o bombardat aviația aia străină. Când le-o bombardat or explodat toate și nu a mai rămas în jurul Bucureștiului, pe acolo, cărămidă pe cărămidă, n-a rămas șină de cale ferată întreagă, șinele de cale ferată erau așa, toate bucăți, n-o mai rămas clădiri în toată porțiunea aia, tot triajul din Gara de Nord și până la Chitila. În Gara de Nord se găseau trenuri cu muniție, proiectile pentru tancuri și tunuri, bombe, populație civilă, că erau și trenuri de persoane. Ei, n-a mai rămas om viu din cei care-au fost în gara din București la ora respectivă, când o fost bombardamentul ăla. Eu am avut norocul că am trecut cu o

zi înainte de bombardamentul ăla, eram deja trecut, eram la Craiova în drum spre Timișoara, când o fost bombardamentul ăla. Și de la București am făcut câteva zile.

Am ajuns în Timișoara, nu știam nimica de părinți. Am mai dat noi la ziar comunicate, dar nu se auzea nimica. Mama o plecat de-acasă, o luat fetele și s-o refugiat și ea printr-o comună de prin Oltenia, organizat. Că în satul nostru se știa unde vei fi primit, cazat. I-o dat de la primărie un act și ea s-o dus acolo la sigur. Greu, cu chiu cu vai o ajuns, prin Ardeal o trecut, Ardealul era ocupat de unguri, în timpul ăsta erau vagoane de refugiați care erau supravegheate de unguri. Se puneau ungurii la vagoane și n-au avut voie să coboare decât când au ajuns în partea astalaltă de țară. Și o ajuns până în Oltenia, până în comuna Crainici, județul Mehedinți. Acolo a fost repartizat satul meu. Și-o ajuns acolo, or fost primiți, cazați, repartizați, or primit ajutoare ca să aibă ce mânca.

Tata după ce o intrat în țară cu războiul, l-or desconcentrat, că el era bătrân și făcuse de ajuns, un an de zile de armată pe front. O auzit el de prin ziare, unde s-a dus satul meu și mama. Și s-o dus acolo în comună la ei. S-o angajat undeva la o fermă, lucra acolo ca să câștige hrana.

Eu am venit în Timișoara și nu știam nimica de ei, plângeam, credeam că or fi morți, pe cine știe unde. Mama s-o dus la o vecină, care era repartizată în altă comună, auzise ea de părinții unui băiat de la școala din Cernăuți și s-o dus acolo în comuna aia. Da, era acolo într-adevăr un băiat de la școala din Cernăuți, dar el nu era din cămin, o fost extern. El o rămas prin cine știe ce oraș, că mulți or rămas prin alte orașe, n-au mai venit toți la Timișoara. Dar părinții lui i-o spus la mama că precis îi mort băiatul lor, deci și eu, că am rămas în București cu trenul când o fost bombardamentul ăla din 4 aprilie din gară. Într-adevăr, au fost mulți morți, dar eu trecusem cu o zi înainte pe acolo. Mama știa că eu sunt mort la București în gară, bombardat. Punea lumânări la biserică.

Noi, elevii, când auzeam ceva de părinți, mergeam să ne interesăm de la unul, de la altul, indiferent din ce parte a țării era. Un alt coleg de clasă, auzise el că părinții lui sunt în Oltenia într-o comună. Se duce o dată la părinții lui și îi găsește. Știa că și eu îmi caut părinții, că nu știu unde sunt.

Mama auzise că în altă comună există un băiat refugiat de la școala din Cernăuți la Timișoara. S-o dus acolo în comuna aia, vreo șapte kilometri pe jos peste munți. S-o dus acolo la copil. Îl întreabă pe el: „Voi sunteți de la Cernăuți?” „Da”. „Măi, nu știi, uite așa cutare-i la Timișoara? N-ai avut cunoștință de-un elev Holovati Gheorghe?” „Păi cum să nu, sunt cu el în dormitor, în aceeași clasă, e prietenul meu”. La mama nu-i venea să creadă, o început să-l sărute pe băiatul ăla. „Precis?”, întreabă ea, credea că sunt mort la București. „Precis mătușe, n-ai nici o grijă, dă-mi o scrisorică să i-o duc când merg la Timișoara”. Îmi scrie mama câteva cuvinte: „Dacă ești în viață, să știi că și noi suntem în viață, patru, tatăl tău, fetele și cu mine, suntem în comuna..., cutare și cutare”.

Eu, mă duc într-o dimineață la spălător - așa eram organizați, să ne spălăm în fiecare dimineață toți, până la brâu, în spălătorul ăla comun. Cum eram plin de săpun pe față, văd că vine colegul ăla al meu și zice el: „Băi, Holovati, unde ești? Am știre de la părinții tăi”. „Lasă-mă, zic eu, cu glume de-astea”, că noi de multe ori făceam glume ca să mai... Îi zic cu lacrimi în ochi, adică m-a necăjit: „Ce vrei?” Da el, scoate o coală de caiet și îmi arată de la distanță: „Uite scrisoare de la mama ta”. Domnule, m-am apropiat de el și când am văzut scrisoare de la mama mea, nu mai știam ce să fac de bucurie. Erau și ei în viață (*plânge*). Era acolo la școală și un director al internatului și unul al școlii. M-am dus la amândoi cu scrisorica aia și le spun să-mi dea voie să mă duc acolo să-i văd. „Da câte zile vrei?”- zice directorul școlii. „Păi, zic eu, vreo cinci zile”. „Dacă ai să poți să vii înapoi în cinci zile îi bine, dacă nu când îi putea, când te-i întâlni cu ei, atunci îi veni înapoi. Da să știe- că noi făceam practică la întreprinderi, la instituții - să știe și directorul tău”. M-am dus acolo la directorul unde făceam eu practică și îi spun, s-o bucurat și el de bucuria mea. „Ai aflat de părinți?” „Da”- zic eu. „Unde sunt?” „În cutare loc”. „Și vrei să mergi la ei?” „M-aș duce dacă-mi dați voie”. „Du-te, fără discuții!” „Ai bani?” (*râde*) „Păi, n-am de unde să am”, eram elev practicant, banii erau cu țărâita. Mi-o dat el, nu-mi amintesc cât, mi-o dat bani de buzunar. „Du-te liniștit la ei, când vrei să vii, vii”. Când m-am dus la ei acolo, am stat câteva zile, ne-am întâlnit, ne-am văzut.

Din Turnu Severin, luam un tren din ăsta... până la Cloșani, Turnu Severin – Cloșani. Dar din Turnu Severin ce să mai iei tren, că Turnu Severin, era bombardat de trei ori pe zi, nu mai exista nici o clădire în jurul gării, nici gara, tot era bombardat. Toată gara erau două vagoane, care erau pe rol, în mișcare. Când suna alarma, locomotiva care stătea tot timpul la vagoane, le trăgea la o distanță mai mare de Turnu Severin, ca să nu le bombardeze. Asta era toată gara. Și, cu chiu cu vai, am ajuns eu la părinți acolo, ne-am întâlnit și după aia m-am întors la Timișoara și-am continuat mai departe școala până la armată.

La armată, eram premilitar: înainte de-a ajunge militar făceai un an premilităria, să te obișnuiești cu arma, cu instrucția. Frontul era pe terminate. Dintre premilitari or recrutat o parte și i-o făcut militari ca să îi înlocuiască pe militari, care au fost trimiși pe front. Au trimis pe front și de la P.S.-uri, adică de la serviciul armatei, unii erau pe la depozite, alții pe la ateliere. Pe toți i-o adunat de-aici din garnizoana Timișoara, tot efectivul ăsta și l-o trimis pe front. Pe front erau trimiși și elevii de la școlile militare. Noi, premilitarii, mai aveam până la armată încă un an de zile. Pe noi ne-o luat și ne-o băgat la serviciile astea.

Până s-o terminat războiul am fost la o gestiune mare de tot. De la gestiunea aia or plecat doi militari, un sergent și un fruntaș. Și pe mine m-o recrutat că am avut pregătirea în comerț, lucram atuncea la un magazin, deja eram calfă, cum era atuncea. După ce-ai terminat școala, un an de zile erai practicant. Ca să-ți

dea diploma de calfă, de muncitor calificat cu toate drepturile, trebuia să mai faci încă un an de zile de practică și eu eram în anul ăla de practică. Și s-o interesat, avea atunci situația de la cercul militar, cum era atunci - Cercul teritorial Timiș – Torontal, așa-i spunea - avea situația mea și m-o recrutat. Așa că mă trezesc cu un ordin de chemare la comisariat, la cercul militar, acolo. Mă duc acolo, n-o mai așteptat prea mult, în câteva minute am fost echipat și dus la o magazie mare cât vezi cu ochii, depozite militare. Îi zice un căpitan, era unul Popa Florian, căpitan de administrație, îi zice sergentului: „No, dânsul e înlocuitorul”, te duci și-i predai magazia (*râde*). Eu mă duc cu sergentul acolo, ăla ia o mână de chei și mă duce pe teren. Deschide o magazie: „Aicea este cafea cu zahăr, care-o dă gata făcută”, știi o dă pe front, și-mi dă vreo șapte, opt magazii, o mână de chei. Ăla tot mergea și mă ducea la fiecare, „aici e cutare, aici e cutare, aici e cutare”. Dom’le, eu văd toate treburile astea, mă uit la ele și mă duc înapoi după ce am făcut o trecere în revistă la toate depozitele astea, cantități enorme de mărfuri, de tot felul de materiale alimentare. Era o magazie de aprovizionare a garnizoanei Timișoara de unde se alimentau trupele care plecau pe front. Acolo era o magazie, un depozit tampon, așa, se mergea direct la gară cu camionul, indiferent că era zi sau noapte. Venim înapoi la comandant, ne prezentăm și îl întreabă pe sergent: „Ai predat?” „Am predat”. Mă întreabă pe mine: „Ai luat în primire?” „Nu”. „Păi cum nu, n-ai fost?” „Domnule căpitan, am fost într-adevăr cu domnul sergent, am văzut magaziiile, da nu am luat în primire”. Eu, deși eram tânăr, eram înainte de armată, da eram foarte hotărât în felul meu de a fi. El era mustăcios, avea și-un plutonier, ajutorul lui și văd că se uită unul la altul, zâmbeau pe sub mustăți unul către celălalt. „Păi da’ cum înțelegi d-ta luatul în primire?” Știi, m-o luat militărește. „Eu, luatul în primire îl știu așa: se formează o comisie de inventariere, se duce predatorul și primitorul să inventarieze fiecare obiect, articol, kilograme, bucăți, metri, tot ce este acolo, se numără bucată cu bucată, unul predă, altul ia în primire. Se semnează fiecare când o terminat lista de inventar, ăsta o predat, ăstalalt o primit, se întocmesc trei, patru exemplare, un exemplar îl primește predatorul, unul primitorul și două exemplare rămân la contabilitate pentru actele financiare de care are nevoie contabilul”. Văd că ăla se uită la celălalt și râde, se uită și la mine și zâmbește pe sub mustață și zice: „Da, ai dreptate, așa se face predarea și primirea unei magazii. D-ta ești foarte bine documentat, asta se face în viața civilă și pe timp de pace, da în armată și pe timp de război, nu se face”. Eram încă în stare de război, armata era pe front prin Tatra Mică, în Cehoslovacia și trecuse de Ungaria. Da eu zic: „Ei bine, da dacă am la un moment dat lipsă?” „Aicea ai, n-ai lipsă, n-are de ce să-ți fie teamă, gestionarul principal răspunde, d-ta numai să știi dacă-ți vine cumva la noapte un telefon că trebuie să trimiți un camion de alimente la gară, că este un vagon de răniți acolo, cu o sută, două, trei sute de răniți, care vin de pe front și pleacă la Buzău sau în altă parte și ne trebuie cutare alimente. Ăla, șeful eșalonului, spune ce efectiv are, câte zile merge pe drum și ce alimente îi trebuie, îi calculezi și îi faci lista. D-ta trebuie

să distribui. Știi de unde?” „Da, asta știu”. „Știi să calculezi, mi-o spus în câteva cuvinte, îți dau cât efectiv este, ce drept are la mâncare, ce porție rece, din care trebuie dat, cât trebuie dat, până în ce localitate pleacă, pe câte zile și așa se calculează”. „Păi da, asta știu”. „Ei, gata, asta-mi trebuie, ești pe post acolo”. Și m-o numit acolo și aia am făcut până s-o terminat războiul. Mi-o prins foarte bine, că mi-o dat acte, m-o prins în evidențele militare, la vechime, tot.

(Cum ați ajuns din Turnu Severin la părinții dvs.?) De acolo m-am dus cu mocănița aia până la o comună, nu rețin numele, dar trebuia să trec din comuna aia până la părinți peste un munte, vreo șapte, opt kilometri, teren necunoscut, neștiut, pentru prima dată m-am dus acolo, m-am dus pe jos până în comuna Crainici. Am ajuns în comuna Crainici, m-am dus la primărie, știam că acolo trebuie să se știe, mă duc acolo, spun cine sunt și întreb: „Dom’le, cunoașteți aici o familie Holovati Procopie și Elena cu două fete, cazați în comună aici”. „Da cum să nu”- zice foarte binevoitor primarul. „Stau în casa cutare și cutare”, mi-o arătat unde era că nu era foarte departe de primărie. M-am dus acolo la mama, parcă o văd acuma, am ajuns în curte, mama văruia, era pe o masă cu bidonu, cu găleata de var și văruia acolo o cameră. Fetele erau pe-afară, prin curte. Când am ajuns, am cunoscut-o de la distanță, dar mă gândeam cum să fac să nu mă vadă când îi sus. M-am gândit că mă vede când îi sus pe scară sau pe masă unde era urcată și se întâmplă, de bucurie, că mai cade cumva jos. Eu pe mama o cunoșteam, da ea pe mine nu m-o cunoscut de la distanță, și m-am făcut că intru în vorbă cu cineva ca să îi atrag atenția. Am văzut că s-o dat jos. M-am dus spre ea, când m-o văzut, eram la o distanță de vreo zece metri, a început să plângă, nu știa ce să mai facă de bucurie. „Unde-i tata, unde-i ?”, am întrebat eu după aia. „Lucrează într-o comună, la vreo 40 de kilometri distanță de aici, în comuna Corcova”. „Mă duc la tata”. Îmi face mama câteva turtițe să am de mâncare. Apoi am mâncat, am ieșit în comună, m-am întâlnit cu un cetățean și l-am întrebat: „Dom’le, în ce parte este comuna Corcova?” „În direcția cutare”. „Cam câți kilometri?” „Nu știu câți kilometri, da ai de mers o bucată de drum”. Fac vreo zece kilometri așa, trec printr-o comună și am ajuns la un moment dat la o bifurcație, se intersectau două șosele, una într-o direcție, alta în cealaltă. Era acolo o cârciumă. Văd o căruță lângă birtu ăla, mă duc întreb pe oamenii care tocmai ieșeau din birt. Mi-au arătat în ce direcție e Corcova. Am mers eu vreo trei, patru kilometri. Pe măsură ce înaintam, drumurile se depărtau și se bifurcau. La un moment dat întâlnesc un om cu o căruță de lemne pe drumul ăla. „Dom’le spre Corcova merg bine?” „Nu, zice, îi celălalt drum”(râde). „Precis nene, spune-mi?!” „Precis, precis”. Era așa cam pe la vreo 11 la amiază, parcursesem deja niște kilometri. Am trecut, ca să nu mă mai întorc înapoi pe șosea, pe de-a dreptul, pentru că trebuia foarte mult să ocolesc. Da când o iau pe de-a dreptul, dau de niște mlaștini de era să mă scufund acolo. Am luat niște crengi de pom din răchiți de-acolo, le aruncam și tot călcam pe crengi. Am trecut eu de

mlaștinile alea, am ajuns la drumul celălalt. Da mi-era o foame de nu vedeam bine. Și când ajung acolo, văd un cireș pe marginea drumului (*râde*). Erau cam acrișoare cireșele alea, da eu m-am mai răcorit, am rezolvat problema mâncării. Mergând așa am ajuns într-o pădure. Trec eu de pădurea aia, ajung la o casă unde erau câini mulți. M-o încadrat ăia, am luat niște crengi și până la urmă am trecut și de ăia. Am ajuns în altă comună pe la cinci, șase după masă, spre seară. Acolo, ajuns la o intersecție, îi întreb pe niște cetățeni: „Care drum duce spre Corcova?” Mi-o arătat care e drumul și mi-o spus că am de mers vreo două ore. Ei, când am văzut eu așa, am luat-o la pas tare de tot, da aveam o foame... Ajung la un moment dat la ferma aia. În comuna Corcova era o fermă, „Petru Bibescu” îi zicea. Acolo era vie multă de tot. Prima dată când am ajuns în comună, se vedea acolo o clădire, o fabrică din cărămidă și acoperită cu țiglă. Întreb eu pe unde e ferma pe un cetățean. Zice: „Nu-i departe, mai mergi puțin și după un deal, acolo e o clădire. Aia e ferma”. Ajung la fermă, acolo întreb pe un muncitor: „Dom’le, între muncitori este unul care se numește Holovati Procopie. Unde îl pot găsi?” “Da, ei sunt veniți acum în fața cantinei, uite, acolo-i cantina”. Da, era de-acuma seara, acum a venit de la lucru. Mă duc eu drept la cantină. „O, zic, dacă aici e cantină e în regulă” (*râde*). M-am dus și eu repede să mă întâlnesc cu tata la cantină. Exact când am ajuns aproape de cantină, erau afară niște mese, așa ca la armată puse, lungi pentru 12 persoane. Venea fiecare la cantină cu castronul, aveau castroane militare din alea mari, fiecare venea cu castronul, se așeza la masă și mânca. Eu l-am văzut cum venea cu castronul să se așeze la masă ca să mănânce. Când m-o văzut o pus repede castronul pe masă să nu-l scape din mână, ne-am îmbrățișat de bucurie. „Când ai venit?” „Acuma”. „Da de unde vii, de la Timișoara?” „Nu, vin acum de la mama și de la fete”. „Când ai plecat de acolo, că până aici sunt 46 de kilometri”. „Dimineață”. „Ai mâncat ceva?” „Am mâncat niște cireșe”. Mi-o dat repede castronul: „Ia și mănâncă”. „Da’ d-ta?” „Lasă că eu mă duc și-mi dă mâncare câtă vreau”. Am stat pe iarbă acolo de-o parte și am mâncat mâncarea din câteva linguri. Mi-o dat și felul doi, am mâncat și eu și tata. Mi-a spus tata că se descurcă destul de greu, că el câștigă puțin. Dar eu, când am plecat din Timișoara m-am interesat cam cum ar fi pe la sat. Sigur că în Banat era o situație mai bună, se câștiga mai bine. Aicea, de exemplu, se dădea în parte, erau cetățeni înstăriți, pământul se lucra, nu ca acum. Se lucra fiecare brazdă de pământ atunci, era niște porumb de nu te vedeai din el, înalt de doi metri.

Erau cetățeni care aveau hectare de pământ, de porumb, nu putea să-l lucreze singuri și căutau muncitori, ca să poată să-l dea în parte. Ce însemna asta? Îl dădea a treia parte, adică culegeai trei grămezi, una era a ta. Depinde cum te puteai înțelege cu cetățeanul, dar se puteau câștiga cereale din abundență aici, ca muncitor. Nu trebuia să stai să lucrezi la zeci de kilometri, cine știe pe unde, ca să-ți întreții familia. „Tată, zic, situația acolo este altfel”- eu acum trăisem câțva timp în Banat, am văzut. M-am împrietenit cu colegi de aicea, băștinași de aicea, ne-or

dus pe la sate, erau foarte primitivi, foarte amabili și foarte binevoitori. Noi n-aveam unde merge și duminica ne invitau pe la ei la sat. Copiii ăștia care erau băștinași și care se duceau duminica la părinți la sat, învoiți, ne luau și pe noi pe la sat și cunoșteam situația de la sat foarte bine cu ocazia asta. Și-am văzut că aicea situația e așa și i-am spus la tata că aici e altfel. „Da cum să ne ducem toți, unde stăm?”, a zis tata. O venit cu mine la proprietarii ăia la care făceam practică, le-am spus despre ce e vorba, iar unul dintre ei a luat legătura cu un văr de-al lui care avea o gospodărie mare, ne-am dus acolo și ne-o instalat. Acolo or stat liniștiți, până or venit rușii. Când or venit rușii, or prădat tot, or desființat. Veneau în curte și împușcau animalele și păsările și le luau.

(În ce comună v-ați instalat?) În Remetea Mare. Pe urmă ne-am dus, ne-am angajat, nu mai puteai cu agricultura. Câștigai și-n agricultură foarte bine, dar au venit cotele, a luat colectivul tot și nu mai aveai nimica. Ei, atunci ne-am angajat. Tata s-a angajat la calea ferată și eu am fost ajutor la calea ferată. După aceea m-o luat în Remetea, aveau nevoie de vânzător, că nu erau cadre pregătite atuncea. O pus o fată la cooperativă, aia o avut un necaz și a trebuit s-o schimbe. M-o scos pe mine de la calea ferată și m-o numit vânzător la cooperativă, gestionar. Acolo am stat până în '51. În '51 trebuia să mă fac militar și m-o amânat cu armata pentru că eram gestionar. Serviciul militar l-am făcut cu vreo doi ani amânare din cauză că aveam muncă de răspundere în mână.

(Când au venit rușii aici?) În august au ocupat la noi acolo, în Bucovina. Apoi au înaintat la București și au ocupat Bucureștiul, capitala țării. Ei cu trupele au ajuns aicea în Banat prin septembrie. Și curgeau la trupe zi și noapte, cum se duceau pe front și călare și unități militare cu camioanele și trupe cu căruțele, cu artilerie, cu tot felul de minuni, că mergeau și pe calea ferată și pe șosea. Încontinuu era plin. Dar au mers mai departe pe front, iar aici au ocupat toate clădirile mai importante. Când or intrat ei prima dată eu eram la internat în Timișoara, lângă Prefectură. Acuma este acolo Garda financiară. E o clădire mare în rând cu prefectura. În spate era Banatia, acuma e Institutul de Medicină. Clădirea aia era internatul nostru. Rușii intraseră deja în țară și într-o noapte vine o coloană de ruși, îl caută pe pedagog și-i pun în vedere ca în patru ore să fie eliberată clădirea. Patru ore i-a dat termen. Pedagogul ce să facă, anunță telefonic directorul. Vine directorul școlii și cel al internatului. Directorul școlii era un profesor universitar, Vulpe, locuia aici la Timișoara. Când l-or văzut ăia pe director, i-au spus că în patru ore să elibereze internatul. „Păi aicea-s câteva sute de elevi, zice directorul nostru, nu putem așa repede, n-au unde să meargă copiii, nu-s de aicea, îs din alte părți și de la sate”. „Nu ne interesează - o spus clar, avea tâlmaci - în patru ore să fie eliberată clădirea”. Asta s-a petrecut într-o sâmbătă noapte, eu în timpul ăsta eram la sat, m-o invitat acolo un coleg și-am stat până luni dimineață. Luni dimineață am venit cu un marfar, am luat tramvaiul de la marginea gării și m-am

duș la internat. Mă întâlnesc cu niște colegi în tramvai care știau deja de internat. Țștia ne întrebă, că mai eram cu un coleg: „Păi da' unde mergeți?” „Mergem la internat”. „Nu mai avem nici un internat”. „Cum așa?” „Căminul nostru e unitate militară rusească”. „Cum?” „Dacă nu ne credeți, duceți-vă și vedeți”. Nu-mi venea să cred treaba asta. Ne-o povestit ăla ce s-o întâmplat, că n-o plecat nimeni decât cu ce-o avut în dulap, așternutul și vesela n-o fost voie să fie luată. Numai obiectele personale și le-a luat elevul. Restul a trebuit să rămână acolo pentru unitatea rusească. M-am dus repede la cămin, dar ce cămin ?! Era unitate militară rusească cu santinelă la poartă, înarmată, nu mai avea voie să între oricine. Am încercat să-i explicăm cu legitimație că noi am fost plecați, că aici avem bagaj, dar degeaba. Am insistat noi și până la urmă l-o chemat pe comandantul de gardă. Vine un gradat, îi explicăm noi la ăla ce îi, cum îi, cu mare greutate se duse ăla și cere aprobarea comandantului unității să intrăm, ne-o percheziționat, ne-o însoțit cu arma până la dulap. Am mers la dulapul meu, ăsta era deschis, totul era vraște, nu mai era nimic acolo, era gol.

Gata, am terminat tot pentru a doua oară, prima dată am pierdut tot când eram pe tren, când mi-o căzut valiza și a doua oară acum. Plus că am pierdut tot acasă, mama când a plecat a dat drumul la vite, după ce le-o dat mâncare și apă să aibă câteva zile, o luat fetele și-o plecat. Tot o rămas acolo așa cum era. De fapt, asta era a treia oară când am rămas așa ca degetul, fără nimic absolut. Și ia-o iară Gheorghe de la început, cumpără-ți o cămașă, ca să ai cu ce te schimba data viitoare. M-am dus la întreprindere și mi-o dat patronul ceva de îmbrăcat, un rând de haine și-așa am dus-o mai departe. S-o terminat cu internatul. Apoi am terminat școala, practica și s-o terminat și cu patronii, că o tras un camion rusesc în fața magazinului unde făcusem practică, o coborât vreo zece vlăjgani cu automatele, doi or stat în fața camionului, doi în spate, or încărcat tot și-or plecat cu toată marfa de acolo. Erau niște chestii îngrozitoare. Atunci ne-am dus în agricultură și am câștigat cereale și alimente ca să putem să supraviețuim, că n-aveam altă posibilitate. Părinții au rămas aici în Banat cu surorile mele Domnica și Maria, și-or muncit. Tata s-o angajat ulterior la oraș, la ICRAL, și-o ieșit la pensie de la întreprinderea aia. A lucrat până la 67 de ani. Era un muncitor tare și n-aveam alte venituri. Eu îmi făceam casă în timpul ăsta, aveam copii mici.

(Când v-ați căsătorit?) În '53, înainte de armată. Eu am plecat în armată și soția a rămas acasă, era gravidă cu copilul cel mai mare. Eu eram militar și nu l-am văzut decât când am venit din armată. Armata se făcea trei ani de zile atunci. Când am venit acasă, el era de un an și jumătate, am scăpat înainte de trei ani. La unitatea la care am făcut eu, se făceau trei ani, dar pentru că eu depășisem 26 de ani și am fost amânat doi ani de zile, mi-or dat drumul mai repede la vatră.

(Unde ați făcut armata?) La Alba-Iulia, prima dată armă de specialitate ca genist, apoi am făcut o școală militară tot la Alba-Iulia un an, specialitatea construcții de poduri peste râuri. Am făcut în total doi ani.

Am mai făcut la Fetești la o unitate de pontonieri de râuri, amenajam poduri peste râuri, pontoane, asta o fost specialitatea. În unitate la mine aveam un specialist, era renumit în Europa ca și constructor de poduri. El a făcut toate podurile peste care a trecut armata română și germană spre Rusia. Crețu Viorel se numește. Și fiind un specialist, pe el nu l-o înlocuit, pe toți ofițerii i-o înlocuit, da pe el nu. Bun. Socotind că am fost un an premilitar, plus vreo doi ani armată, în total am făcut trei ani de armată. Când am venit acasă, băiatul era de un an și jumătate, copilul ăla mai mare.

(Câți copii ați avut?) Doi băieți, Mihai și Constantin. Țsta mai mic îi născut în 20 mai 1961, în ajunul sărbătorii Constantin și Elena, de aia i-am pus numele Constantin și cel mare îi cu nouă ani mai mare decât ăsta mic. În '52 îi născut.

(Unde v-ați căsătorit?) Căsătoria a fost în Vatra Dornei, în județul Suceava. *(Cum de tocmai acolo?)* Păi, să-ți spun din ce cauză eram acolo. Eram la sat într-o zonă de frontieră. În această zonă începuseră persecuțiile din partea autorităților noastre. Bine, asta era tot din ordinul rușilor, că noi trebuia să jucăm cum cântă rușii. Și începuseră presiuni asupra unor categorii de cetățeni, printre care și refugiații care-au plecat din Bucovina. Adică de ce-ai fugit? De ruși, nu? Eram priviți ca un fel de capră neagră, față de acei care erau trup și suflet de partea rușilor, a acelor care dădeau ordine. Erau atunci la noi în țară consilieri ruși. În Banat o început să se strângă din ce în ce mai tare șurubul. Părinții au avut o presimțire. Ei și-au dat seama că se poate întâmpla să vină nouri negri, așa spuneau ei: „o să vină nouri negri peste noi, aici”. Eram pe lista de deportare, eram deportați în mod sigur. Se știa asta, chiar dacă totul o fost ținut secret. Eu aveam serviciu, că m-o scos de la calea ferată și m-o numit gestionar, tata lucra la calea ferată, mama lucra cu ziua și toți împreună la munci agricole ca să ne câștigăm existența.

Era atunci un sistem - tot de la ruși luat - că n-aveai voie să-ți schimbi domiciliu decât cu aprobare specială. N-aveai voie să te muți de la sat la oraș, decât în cine știe ce împrejurări, cu interes de serviciu, erau niște restricții care au rămas și după ce au plecat ei. Da noi știam modelul ăsta, că noi am trăit “fericirea” asta, cum v-am explicat eu mai înainte.

Înainte de toate astea, la care noi ne-am gândit, ne-am hotărât să ne mutăm ca să nu rămânem închiși ca într-o închisoare aici. Aveam un unchi la Vatra Dornei, o fost și mama pe la el și el pe la noi, o văzut care îi treaba aici, o discutat cu părinții mei. S-o dus acasă, mi-o căutat mie servici, la tata locuință și numa' într-o bună zi ne zice: „Uite, dacă vreți vă mutați la Vatra Dornei”. Era aproape și un frate de-al mamei mele, altundeva nu aveam unde să mergem în țară. Și ne-am mutat acolo. Pe soție o cunoșteam încă de când eram la servici aicea. Nu eram căsătoriți încă. I-am scris de acolo, să vină la Vatra Dornei că aici nu mai puteai intra, nici pasărea nu mai putea să intre fără autorizație, pentru că era considerată zonă de frontieră. Așa că o venit ea la Vatra Dornei și acolo ne-am căsătorit, și-am

trăit vreo zece ani de zile acolo, cam așa ceva. Cam prin '51 am plecat de aici. Da' se obișnuia greu soția mea cu viața de acolo, că era zonă muntoasă, acolo iarna este lungă. Se zice că iarna e de nouă luni, și vara, toamna și primăvara-i de trei luni (*răde*). Cam așa ziceau cetățenii pe-acolo. Văzând că nu se poate obișnui cu clima, cu viața de acolo și că în Banat, aici, avea familia, părinții, apai zic: „Mai bine fac voia ei, că eu și-așa sunt obișnuit cu străinătatea precum calul cu zbiciul”, că tot de copil prin străini am fost. „Vrei să ne mutăm, atunci, hai să ne mutăm !”

Am venit eu odată aici la un cunoscut, un văr al ei care era în serviciu, am găsit și eu serviciu ca și ăla pe care îl aveam acolo. Am obținut imediat transfer și-am venit cu transfer de serviciu aici la Timișoara. (*În ce an?*) În 1961. Părinții au rămas acolo un timp, aveam casă acolo, ne-am făcut-o noi, dar au vândut apoi casa și au venit și ei aici. Fetele nu erau încă de măritat și era mai greu pentru ei. Tata o venit și el cu transfer aici la o întreprindere, mama era casnică, era mai bolnăvicioasă, era și mai bătrână acum. Dar cu ce-am muncit și cu ce a mai rămas de la casa din Dorna, am cumpărat o grădină, în martie '63. Erau terenuri goale aici, plățuri goale, ici colo câte o casă, în cartierul ăsta aici.⁹³ Și ne-am cumpărat grădina asta și încet, încet, am cumpărat materiale și ne-am făcut căsuța asta. Câțiva ani de zile tot casă am făcut. Acuma face fiul meu, s-o apucat să facă și el dacă eu am tot făcut. Unul dintre ei, cel mare, îi la apartament, da ăsta mic s-o apucat și el să facă o casă. Clădirea aia din curte a lui Constantin e. Copiii, amândoi sunt la Timișoara.

(*Ce puteți să-mi spuneți de socrii dvs.?*) Erau nemți, Steibel Gheorghe și Steibel Ecaterina, din satul Livezi, atuncia era Tolvădia. Socrii erau cetățeni acolo în comună, băștinași, erau muncitori. Aveau două fete, pe soția mea, Magdalena, Lenci, dezmiardat și una mai tânără cu șase ani, Maria, care-i plecată din țară în Germania.

Noi, de-aici de la servicii mai mergeam la nemți, la rugă, chirvai îi ziceau ei. Eu eram gestionar într-o comună nemțească, satul Ofsenița, comuna Banloc. Cum am ajuns eu acolo gestionar, asta-i o poveste cam lungă. Eu lucram la calea ferată. Lucram la secția 5 din Timișoara care avea niște linii pe la Ciacova, la Banloc și ne-am dus acolo o echipă. Lucram ca zilier. Peste tot pe unde am lucrat căutam să-mi fac cât mai conștiincios treaba, ca să fie bine. Era mare criză de alimente, cât or fost rușii aici, pentru că erau zeci de divizii care se alimentau de la noi. Pâinea se dădea pe cartelă, un sfert de pâine neagră de persoană, zahărul se dădea pe cartelă, jumătate de kg. de zahăr pe lună și aia numai dacă aveai copil mic. Dacă erai salariat și nu găseai alimente, nu aveai. Atunci noi ne-am încadrat acolo și muncitorii CFR aveau dreptul să cumpere câte o pâine neagră, de aia militară, pe zi. Și mai era câte un kg. de zahăr pe lună, ăsta era un mare avantaj.

⁹³ E vorba de cartierul Calea Lipovei.

Acolo ne-am angajat eu cu tata. Lucram opt ore la linia ferată și după aia lucram la munci agricole. Și ne-am adunat noi, cereale și pâine și tot ce ne trebuia.

Când era vorba de distracții, eram și noi tineri, mergeam în sat la sala de dans. Majoritatea erau nemți, erau puține familii de români. Dacă erau vreo 20 de familii de români. Era perioada când se adunau cotele de la fiecare. Era timpul treieratului. Toți erau obligați să se ducă cu căruța, cu snopii de grâu la arie și treierau acolo. De-acolo se încărca și se duceau la bază, unde adunau ei cotele și omul rămânea cu un sac, doi de rămășițe. Oamenii nu vroiau să dea. Mă pune pe mine să încerc să-i conving, că dacă eu eram salariat trebuia să execut ce spuneau ei acolo. Eram la dispoziția lor. Ne cheamă pe toți salariații la primărie, inclusiv pe învățători, pe profesori să lămurim lumea să meargă la treierat, să ducă grâul afară la arie. Eu am avut oarecare succes. Dacă eram între tineri acolo, mergeam la unul, îl luam și eu așa: "Hai mă, ce Dumnezeu, mergem acolo și gata." Ei aveau o simpatie față de mine și mă ascultau cumva. Eu aveam succes. Când m-am dus undeva, imediat mi-o rezolvat o treabă. M-am dus, dar ei nu se prea dădeau duși afară la arie. Venea ziua dansului, ziua rugii și trebuia să obțină autorizație, că nu se făcea dans în comună fără autorizație de la județ. Trebuia să aibă autorizație specială. Eu dacă-i lămuream să vină la arie, ei mai veneau. Țștia de la primărie, vedeau că eu caut oarecum să-i lămuresc pe oameni să fie mai activi. Și când aveam nevoie îmi rezolvau și mie o treabă ceva.

Chirvaiul la nemți e sărbătoare mare, atunci e mare serbare, cum e hramul în alte părți. E o sărbătoare mai deosebită. Sunt îmbrăcați în costume naționale nemțești. Tinerii dansează prin comună. Se duc la biserică, de la biserică la cămin, se duc prin toată comuna. Se duc pe la familii mai deosebite, la primar, la directorul școlii și plantează un pom în fața casei și dansează în fața casei. Asta e o onoare, o cinste mare. Se ținea, da acuma nu se mai ține. Nu mai rețin în ce dată se ținea. Două, trei zile era chef, dansul. Da pentru treaba asta, nu numai la rugă, dar și pentru dansul săptămânal care era duminica, trebuia să aibă autorizație specială de la județ. Cum ei erau nemți și nu se obișnuiseră cu restricția asta, nu vroiau să le dea autorizație. Ei vin la mine: "Măi Ghiță, uite că nu ne dau autorizație, du-te și încearcă tu, poate ne scoți". Ce să fac? Mă duc la Deta - eram deja la cooperativă angajat - mă duc eu la șefii mei. Îl iau pe unul dintre ei și-l rog să intervină la Uniunea Tineretului să le dea autorizație. În cele din urmă, după ce-am intervenit eu le-o dat autorizație de la Deta pentru dans și pentru muzică. Aveam muzică, tot dintre nemți, dar nu din sat de-acolo, ci din Banloc, din Ciacova și din Deta. Erau atunci multe formațiuni din astea și de muzică românească, dar și nemțească. Și le-am adus eu autorizație. M-o luat pe sus de bucurie. După aia am prins eu așa o priză acolo..., indiferent de ce-am avut nevoie, am fost servit. (...) M-am dus eu pe la ei, i-am lămurit, o început să funcționeze echipa la mașină, o început să treiere, era activitate serioasă. Pentru ei ar fi fost o lovitură extraordinară să nu obțină

autorizație la timpul respectiv. Se puteau observa niște restricții atuncea, treaba asta n-o fost să nu se dea autorizație, mai înainte. Se apropia deportarea din Banat, deportarea nemților, a oamenilor înstăriți, a celor care aveau neamuri peste frontieră, în străinătate, a celor care s-au refugiat, din care făceam și noi parte. De aia am dedus noi că ceva nu e bine, fac aluzie la ceea ce v-am povestit adineauri. Asta se întâmpla înainte de a merge noi la Vatra Dornei și înainte de a merge în armată. Deportarea nemților în Rusia fusese deja în '45. Și a mea nevastă era să fie deportată în Rusia, a fost adusă în oraș aici, în lagăr, de-aici o scăpat. Ea făcea parte din categoria aia care era între 18 și 35 de ani. Ea o fost ridicată și o fost adusă aici, o stat vreo două, trei zile prin lagăr pe-aicea. Spre norocul ei dom'le, o dat Dumnezeu și o avut un avocat cunoscut, care a rezolvat într-un fel oarecare și-a scos-o de acolo, că altfel nu mai venea, n-au mai venit mulți înapoi. Așa ne-am cunoscut, că mergeam pe la baluri prin satele vecine, satul Livezile era sat vecin cu Ofsenița, ne-am cunoscut acolo, ne-am cunoscut și la servicii, la lucru, că și ea o lucrat la calea ferată.

La trei luni de zile după ce-am plecat noi din Banat în Vatra Dornei, or fost deportările alea în Bărăgan, când or adunat coloane întregi de căruțe de prin sate și le-or dus. Socrii mei au făcut parte din categoria oamenilor mai săraci, și asta i-a salvat. Socrul meu, deși a fost neamț, a făcut armata la români și a fost trimis pe front. O făcut frontul vreo doi ani de zile, pe frontul din răsărit, până când o început să ne respingă rușii. (...)

(Mi-ați spus că au fost schimbate nume de familii când au venit rușii acolo, când anume?) Au schimbat numele de familii pe parcurs. Când se năștea câte un copil, sau când mergea la armată. La armată îi lua la munci, asta după ce-o ocupat. Dar m-am dus în vizită la un văr de-al meu acolo. O tragedie ce se întâmplă acolo. Pe ăla îl chema Dumitru Velniceanu și i-o schimbat numele în Dmeter Velniciov. Le-au luat actele după ce au venit iară. M-am dus odată în vizită acolo și îl întreb pe ăsta "Măi, de ce v-ați schimbat?" "Da ce, parcă merge cum vreau eu?", zice ăsta. O venit ordin ca toată populația să predea actele personale în afară de actul de deces, cu semnătură la miliție. O spus că se fac alt tip de acte, altele noi, asta nu la mult timp de la ocupație. Așa că ai predat tot ce-ai avut: extract de naștere, act de la școală, adeverință, buletin, tot. Când o venit înapoi, o venit tot schimbat cu nume noi, rusești. N-ai putut să faci nici o plângere, contestație, nimic absolut. Dacă ai încercat să te opui, erai împotriva statului, și urma deportarea în Siberia. Asta era literă de lege. Și-n felul ăsta or schimbat și numele populației. Acolo, foarte puțin ai să vezi Gheorghe, Vetrea, Nicolae, Vasile, Ion, Grigore. Și la femei la fel. Ai să vezi în loc de Maria, Marușa, în loc de Ileana, Ilinca, în loc de Gheorghe, Grișa, în loc de Ion, Ivan, de Petru, Petrov. Și în acte. S-a mers într-un ritm extraordinar pentru deromânizarea teritoriului și a populației. Ceea ce nu au reușit să facă ungurii în Ardeal, după atâția ani de ocupație, au reușit sovieticii, bolșevicii să facă în teritoriul acesta, 11 județe pe care le-au ocupat din teritoriul țării românești, or

reușit să facă în 50 de ani. Când te duci acolo ți-e milă dom'le. Românași, sânge din sângele nostru al românilor, nepoți de-ai mei vorbesc românește, așa ce-au mai auzit prin casă. În rest, tot rusește. Au avut un sistem extrem de bine pus la punct pentru a deromâniza populația. (...)

Sunt zece ani de când la noi te poți exprima liber, dar nu se face nimic pentru românii din alte părți, nu zice nimeni nimica, nu ia nimeni nici o măsură. La ora asta situația este foarte critică. Există Republica Moldova, adică or făcut o altă țară din trupul țării românești. Alea sunt cinci județe, aia nu-i Basarabia. Ea era de nouă județe și mai era și provincia Bucovina, care o fost ocupată tot de ei, plus o parte din fostul județ Dorohoi, vreo zece comune. Au fost 11 județe și vreo 10 comune din al 12-lea județ ocupate de sovietici în '44.

La ora actuală, când și-au câștigat independența țările care au fost sub stăpânire sovietică, și-a câștigat independența și Republica Moldova, o parte din Basarabia, aia nu este toată Basarabia, sunt numai cinci județe. Restul de județe mai sunt și astăzi sub ocupație străină, adică șase. Sunt trei județe în sudul Basarabiei: Cahul, Ismail și Cetatea Albă și trei județe în nord: Hotin, care tot din Basarabia făcea parte și două județe din Bucovina: Cernăuți și Storojineț. Și ale zece comune care sunt din fostul județ Dorohoi. Și ele sunt sub stăpânire străină. Erau niște frecuşuri cu ucrainenii, căutau și ei să-și câștige independența și le-o făcut Stalin un favor, așa cum dai la un câine flămând o bucată de carne ca să o mănânce și să te lase în pace. Le-o dat Stalin șase județe, cele pe care le-am amintit, și le-o încorporat la Ucraina. Și alte șase județe se află și astăzi sub ocupație străină. Astăzi numai alea cinci județe sunt eliberate, ele formează Republica Moldova, care și aia îi destrămată. (...)

(Știți limbi străine?) Așa ca să conversez nu știu, da mă descurc în ucraineană și în germană puțin, așa ce-am învățat de-aici de la nemți, când eram la servicii. Ucraineană am învățat pe-acolo pe la noi, erau și ucrainenii. Dar ucrainenii sunt și aici în Banat. Cum sunt aicea în Banat nemți și alte naționalități, așa sunt și în Bucovina. Ucrainenii, evrei, polonezi. Uite această hartă *(îmi arată o hartă a României Mari)*, nu este tipărită să se dea la elevi, studenți, populație, să știe. Sunt județele vechi, împărțirea administrativă, încă de dinainte de ocupație și de război. Uite aceste județe din Bucovina. Bucovina se compunea din cinci județe: Câmpulung, Rădăuți, Storojineț, Cernăuți și Suceava. Este luat din fostele județe Dorohoi și Rădăuți, și cele două județe: Storojineț și Cernăuți. O luat Basarabia, de la Nistru și până la Prut: Hotin, Soroca, Bălți, Tighina, Orhei, Lăpușna, Tutova, Fălciu, Cahul, Cetatea Albă, Ismail până la gurile Dunării și Insula Șerpilor. (...)

Mie mi-o povestit un ofițer, când eram în armată și lucram cu el în birou ca un fel de curier. Mi-o povestit că el era de meserie topograf și l-o luat în comisia de delimitare a frontierei. Și mi-o spus că el o făcut harta, o tras cu carioca pe unde o vrut el, mers drept. Și când or fost pe teritoriu, ca să nu mai ocolească cu mașinile, or mers drept. Atunci, acest colț, zece comune, care erau în țara noastră,

or mers la ei. Ofițerul care mi-o povestit făcea parte din comisia de delimitare a frontierei. Era un grup de români și unul de ruși. Românii erau conduși de un maior, iar ăsta, ofițerul era căpitan cu specialitatea topograf. Și mergând, rusul o indicat direcția cutare, iar românii care erau cu el s-au opus pentru că nu era direcția stabilită de ei. “ Păi dom’le, aicea trebuie să ocolim ”. Atunci ăla o scos pistolul și l-o împușcat pe ofițerul român. Au mers pe unde au vrut ei. Harta asta e tipărită în 1928, da’ nu în țară la noi. Ai noștri umbla cu mânuși, să nu-i supere pe sovietici, să nu-i supere pe nu știu cine, ei n-au curaj să tipărească.

(Dar numele dvs.?) Nu-mi place. Pentru că o fost schimonosit de ocupații sovietici. Înainte o fost Căpățână. Numele strămoșilor mei din bunici și străbunici s-o chemat Căpățână. (...)

(Părinții dvs. s-au născut tot în Bucovina?) Da, da și părinții și bunicii și neam de neamul nostru, acolo am fost băștinași, în comuna aia. Străbunicul meu, bunicul lu’ tata, a lucrat la CFR, la stat. Era atunci un ordin, că nu puteai să lucrezi la stat decât dacă erai de naționalitatea lor. Și-atunci îi pune străbunicul ăla al meu în vedere la tata: “Nu te mai cheamă Căpățână, te cheamă Holovati, dacă vrei să mai rămâi în servici”. Holovati este în limba ucraineană Căpățână, vine de la “cap”, *holovai* este cap în limba ucraineană. Și i-o pus pe legitimația de servici în loc de Căpățână, Holovati.

Nădejdea Miclescu (n. 1925, Ispas, Bucovina de Nord)
Interviu realizat de Adrian Onică (10 noiembrie 2005, Timișoara)

„Când am revenit în Bucovina, am sărutat pământul, așa cum sărutau pământul, pe vremuri, poezii noștri când reveneau în România”

Sunt bucovineancă, originea mea este răzeșă, părinții mei au fost răzeși, după cum și actele spun. Dar au fost timpuri când ne era frică să spunem adevărul. Când am venit în refugiu aici, în '44, mi-a fost foarte greu să spun că sunt din Bucovina. Mai mulți bănațeni de aici ne întrebau „De ce ați plecat din Bucovina? Pentru că rușii vin și aici.” „Am fugit de Siberia.”

Eram pe lista neagră trecuți să ne deporteze încă din '40. Din familia noastră, pentru că am fost răzeși, au deportat opt persoane într-o noapte. Urmam și noi să fim deportați dacă nu începea războiul din '41. Indiferent ce s-ar spune de Antonescu, însă el ne-a salvat viața. Eu aveam atunci numai paispe ani, dar am avut un aparat de radio mic, la care ascultam. Dar am fugit de acasă. Ne-a anunțat cineva că „în seara asta vine duba neagră și vă ridică”. Eu cu mama și doi frați mai mici decât mine, am fugit în pădure. În pădure nu puteau să ne găsească, nu știau unde suntem. Și am stat așa fugari vreo două săptămâni până a început războiul.

(Tatăl dumneavoastră unde era?) Tatăl meu era mort din '36. De asta nu m-am refugiat cu mama și frații mei mai mici, care erau gemeni, pentru că mama nu putea să vină cu doi copii mai mici. Ei aveau numai zece ani atunci. Unde să pleci? Nu avea serviciu, mama era gospodină, era casnică. În '40 când au ocupat Bucovina, atunci trebuia să fim deportați. Ei au stat din '40 până în '41 și atunci au început deportările. Românii erau cei deportați, însă noi vorbeam și limba ucraineană. Strămoșul meu aducea profesori români ca să învețe copiii limba română, pentru că nu erau. Am fost sub ocupație austriacă și majoritatea erau ucraineni acolo și se vorbea limba ucraineană. Însă știam și limba română. Eu sunt româncă, dar vorbeam și limba ucraineană, pentru că în comună se vorbea și limba ucraineană. Dar familia noastră era persecutată de ruși pentru că suntem răzeși. Și răzeșii, nobilimea, se spunea că au fost și bogați pe vremuri. Nu pot să spun că părinții mei erau săraci. Tatăl meu a lucrat mult timp în Canada, în Edmonton.

(În ce perioadă?) Înainte de al doilea război mondial. Bunicii au fost în Canada. Și tata s-a cunoscut cu mama datorită bunicului. Că și bunicul, tatăl mamei a fost și el în Canada. Și de acolo s-au cunoscut. A venit aici la noi și s-au căsătorit. Dacă trăia tata poate eram și eu în Canada astăzi. Tata mereu visa să ne ducem în Canada. Dar tata a murit în '36. A fost o boală cruntă. A răcit. A făcut febră, avea

temperatură și în scurt timp a și murit. Nu avea nici șaiszeci de ani. Mama a rămas văduvă și ne-a crescut pe noi. Am fost patru copii. Sora mea era învățătoare și a terminat. Era cu doispe ani mai mare ca mine. Cu ea m-am refugiat. Din '41 până în '44 am fost liberi, armata română a eliberat Bucovina. Atunci a fost mare bucurie. Însă în '44 au revenit rușii. Frontul s-a reîntors înapoi și au ocupat iar. Eu am plecat de acasă la sora mea, fiindcă eram în vacanță. Ea era deja învățătoare la Pătrăuții de Jos, mai aproape de hotarele României. În noaptea de 24 spre 25 martie a venit directorul școlii și ne-a spus: „Măine trebuie să fugim”. Ne-a dat foi de drum și a trebuit să plecăm. Eu vroiam să plec acasă la mama. Sora mea nu m-a lăsat, mi-a spus: „Eu am vorbit cu mama și mama a spus că îți dă voie să pleci”. (*În ce localitate era mama dumneavoastră?*) Mama era în comuna Ispas, care era la granița cu Polonia. Acolo eu făceam baie cu polonezi până în '39, '40. În '39 rușii au ocupat Polonia. Noi nu mai puteam să facem baie în Ceremuș, în apa Ceremușului pentru că rușii patrulau pe graniță.

În noaptea în care era să ne deporteze am ascultat la radio cuvintele lui Antonescu: „Frați români, nu lăsați pe frații noștri să moară prin Siberia”. Bucureștiul știa că suntem deportați. Au început deportările în mase mari. Dacă dintr-o familie au luat opt persoane într-o noapte ?!..

Revin... Sora mea a corespondat cu mama, eu nu am știut. Eu cu lacrimi în ochi am plecat. Eu spuneam: „Eu trebuie să mă duc la mama, că ea nu știe”. Sora mea a spus: „Nu”. Sora mea era căsătorită, dar soțul surorii mele, cumnatul meu era pe front în război. Eram numai noi amândouă. Ne-a dat o căruță rechiziționată și am pornit la drum. A fost frig, vifornită, ca niciodată. În 25 martie au fost minus 44 de grade. Niciodată nu a fost așa de frig ca atunci. Parcă anume venea viscolul ca să nu plecăm. N-am putut să mai stăm. (*Ce ați luat cu dumneavoastră în căruță?*) Sora mea avea gospodărie mare, dar ce a putut pune în căruță? Strictul necesar, mâncare, ca să nu murim de foame. Și am plecat cu coloana.

Să vă spun ce am pățit. Sora mea era într-o vale, ea s-a suit în altă căruță, că era coloană de nu știu câte căruțe. Și ea era în altă căruță. Eu eram în altă căruță și văd că cetățeanul care era căruțaș tot lasă să treacă o căruță, apoi încă o căruță și încă o căruță. Era pădure, eram în comuna Arbore. Mă trezesc noaptea că sunt în mijlocul pădurii, era o șosea, dar sunt singură. Celelalte căruțe au plecat. Am sărit din căruță. Căruțașul o luase pe alt drum. M-am gândit atunci ce să fac. Trecea o patrulă germană. Și merg în fața patrulei, puțin știam și limba germană. Am spus care era situația mea, că eu sunt singură... Patrula a venit, a luat hățurile de moșul acela cu care eram cu căruța și i-a spus moșului: „Dacă vrei vii cu noi, dacă nu rămâi aicea”. El s-a suit la capătul căruței, dar hățurile erau ținute de patrulă. Când am ajuns în vale, eram în comuna Arbore unde patrula căuta să ne cazeze. Era cu noi și directorul școlii. Sora mea era disperată. Până și actele, totul era la mine. Când m-a văzut a început să plângă și ea și eu de bucurie că ne-am regăsit.

(De ce o luase căruțașul pe alt drum?) Probabil avea de gând să mă dea jos și el să se întoarcă înapoi, că el era rechiziționat. Asta o fi fost ideea moșului. Să vedeți că până la urmă a venit cu noi cu căruța. Am plecat până în Adjud. Tot așa. O noapte dormeam pe unde apucam, ne mai caza. Am dormit și sub căruță de multe ori. Când am ajuns în Adjud au spus că de acolo ne dă tren. Mare bucurie a fost că vom pleca cu trenul. Într-adevăr ne-a dat tren la Adjud și am dat drumul la moșu să plece cu căruța. Noi cu bagajul acela pe care l-am avut ne-am urcat în tren. În tren am avut alt ghinion cu sora mea. Ea căra bagajul și eu trăgeam. Până a venit sora mea cu alt bagaj trenul a pornit. Ea stătea cu bagajul pe mână. Eu eram disperată: „Săriți oameni buni, salvați-mi sora!” Noroc că au fost niște soldați români în tren și au ajutat-o pe sora mea să urce. Ușa era baricadată. Până a venit ea cu bagajul ușa a fost baricadată. Am avut două mari cumpene, credeam că nu mai ajungem împreună. Până la urmă am ajuns. Am fost repartizate la Lugoj.

(Cât timp ați mers cu căruța?) Două săptămâni. În tren majoritatea eram refugiați. Era o doamnă cu copilul mic în brațe. Copilul a murit în tren. Ea a pus în geamantan copilul și se mai uita din când în când la el. Ce se întâmplă? Cineva a luat geamantanul din greșală, era asemănător cu al altei persoane. Ea când a vrut să își mai vadă copilul a găsit lucruri, haine, etc., copilul nicăieri. Cineva a coborât între timp și a luat geamantanul în care era copilul mort. Sigur cetățeanul respectiv a luat geamantanul fără să știe, acela nu a făcut intenționat. Doamna respectivă nu și-a mai găsit copilul. Întâmplări triste. Nu se știe ce s-a mai întâmplat. Am venit la Lugoj. A fost viscol, frig. Nu știu dacă a mai fost o iarnă așa de grea.

(Au fost multe căruțe?) Erau nenumărate... Ne atașam de alte coloane mereu. Asta era refugiul din '44. Dar sora mea s-a refugiat și în '40. Eu în '40 nu am putut să mă refugiez nici până la sora mea. Noi ne-am trezit cu tancurile rusești peste noi. Sora mea a reușit să fugă, ea era la Pătrăuții de Jos, cum v-am spus. Noi eram la Vișnița, la granița cu Polonia. Ei peste noapte ne-au ocupat în '40, numai ne-am trezit cu ruși. Am rămas pe loc. Sora mea s-a refugiat și în '40. (...)

Eu pe mama numai o dată am mai văzut-o. Ne-am reîntors după paisprezece ani de refugiu și atunci mama mi-a povestit despre Kalman acesta. Noi timp de paisprezece ani nu am știut măcar dacă trăiește mama, nu ne-au dat voie nici să scriem. Am încercat prin Crucea Roșie, ca să știm ce este. (...)

Comuna noastră a fost foarte mare. Este un fost coleg de-al meu de la școală, evreu, Druckman, care acum e în Canada, la Edmonton și care scrie în comuna noastră Ispas că vrea să mă găsească, dar nu am reușit să mă întâlnesc cu el. Majoritatea bucovinenilor sunt la Edmonton. Eu am o nepoată care e în Canada, la Toronto.

În Ispas lumea era împotriva rușilor. Au văzut ce au făcut ei în perioada '40 - '41. Nu erau împotriva ucrainenilor. Rușii și ucrainenii nu sunt același lucru, sunt altfel, e o altfel de societate.

În comuna Ispas primăria era nouă. Acolo au venit rușii, au ocupat și pe când erau în ședință, cineva din comună a pus o mină la primărie. Și a făcut explozie. Și toți comuniștii ruși din primărie au murit. (*În ce an?*) În '44 când erau comuniștii. Noi eram plecate, dar mi-a povestit mama și fratele. Din această cauză au fost pedepsiți toți, toată comuna, bătrâni, bolnavi. Au pus graniță în jurul comunei Ispas. Mama mea era din comuna Vilancea. Din acea comună era și sora mamei. Vroia să o ajute. Au fost și izolați pe chestia asta, toată comuna. Toată vara nu a intrat nimeni acolo. Nimeni nu a avut voie să intre sau să iasă din comună. Nu s-a lucrat pământul, era foamete. Nu aveau cu ce aprinde focul, au fost sechestrați. Rudele din alte comune încercau să îi ajute, să le dea o mână de ajutor. A încercat sora mamei, dar degeaba. De-abia după un an de zile s-a deschis acea „graniță” din jurul comunei. Abia atunci a venit sora mamei cu căruța încărcată cu de toate. A adus de mâncare. A început să pună pe masă una și alta. Mama în loc să mănânce a luat de pe masă pâine sau ce era și s-a dus la vecini să le dea și lor mâncare să mănânce. Ei nu aveau rude în altă comună. Povestea fratele meu că mama nu mânca până nu îi dădea întâi vecinului să mănânce. (*Erau bune relațiile între vecini...*) Da, foarte bune erau relațiile.

(*Povestești-mi puțin despre familia dumneavoastră.*) Numele de fată a fost Rendighevici. Mama e răzeșă, dar tata e armean. El a petrecut mult timp în Canada. Pe mama o chema Vlad Onciu. Onciu e după buncii mei. Este și acest Dimitrie Onciu din cărțile de istorie care e unul din strămoșii familiei noastre. Mitropolitul Repta, care este înmormântat la Suceava, a fost fratele străbuncii mele. După mama suntem răzeși și Onciul a făcut parte din nobilimea răzeșă. Și mama și tata au fost bogați. Familia mamei, Onciu, aducea profesori români din alte comune cu trăsura ca să învețe copiii limba română. Ei au avut câteva hectare de pădure, pământ. Avem acte cu aceste proprietăți. Am fost acolo, sunt foarte multe case construite pe terenul nostru, dar nu ne dau nimic. Nici fratele nu a primit nimic. Acum ne-au spus că nu avem dreptul pentru că nu am fost refugiată în anul '40. Dacă aș fi fost refugiată în '40 am fi avut dreptul. Legea asta română nu este corectă, nu ne dă nouă dreptul să primim despăgubire. Cu ce am greșit noi dacă nu am putut fugi atunci? Pentru că rușii ne-au ocupat peste noapte. Și nu numai pentru că nu m-am refugiat în '40, dar și pentru că nu m-am refugiat cu mama. Mama avea doi copii de zece ani, gemeni. Tata era mort, mama era văduvă. Frații mei gemeni au fost deportați amândoi. Mama era atunci bolnavă.

(*Câți ani aveau când au fost deportați?*) Aveau paispe, cînșpe ani. Erau încă mici. Unul din ei a murit prin Urali. A aflat fratele ăsta care mai este acolo. El a fugit, celălalt nu a primit bilețelul... Cineva a aranjat în așa fel că trenul trebuia să meargă mai încet și ei să sară din tren. Erau duși cu trenul, cu vagoane din astea de marfă. Fratele care acum mai e în viață a reușit și a fugit, a sărit din tren. Celălalt nu a primit biletul și a ajuns în munții Urali. Și o rusoaică, nu știu ce legătură avea

ea cu fratele meu, dar ea avea adresa fratelui care acum e în viață, a trimis o scrisoare în care i-a spus că celălalt frate a fost omorât în Urali, împușcat. Asta s-a întâmplat după război.

(*Ce s-a întâmplat cu fratele care a sărit din tren?*) A sărit din tren, a stat vreo trei, patru ani în comuna Vilaucea la rudele mamei. A stat ascuns. După aceea, când a fost perioada în care trebuia să meargă în armată a venit în comuna natală. Nu a mai fost deportat a doua oară, însă persecutat a fost tot timpul. Asta este adevărul, pentru că noi eram refugiate, că suntem jumate români și nu știu ce. A fost persecuție. Și eu am suferit aici destul...

(*Cum se numesc frații dumneavoastră?*) Ăsta care trăiește se numește Boris, celălalt s-a numit Mihai. Au fost născuți în 1930. Eu m-am născut în 8 februarie 1925. Eu mă numesc Nădejdea. (*Aveți un prenume interesant...*) Da... Mama a citit o carte. Ea a fost femeie simplă, dar se educa singură, era mai educată. Cartea se numea: „Sofia cu trei fiice”. Avea în plan să aibă trei fete, dar au fost numai două. Liuba, sora mea, și Nădejdea, eu. Și trebuia să fie și Vira. (*Așa se numeau fetele din carte?*) Da, credință, dragoste și nădejdea. Liuba e dragoste, eu sunt Nădejde și Vira e credință. Însă a treia nu s-a mai născut. S-ar fi numit Vira - credință. În limba ucraineană *liuba* înseamnă dragoste și *vira*, credință.

În Ispas se vorbea ucraineana, erau români mulți, dar vorbeau ucraineana. Se vorbea și germană, că a fost ocupație austriacă, și poloneză. (...)

Dar când am revenit în Bucovina, am sărutat pământul așa cum sărutau pământul pe vremuri poezii noștri și alții când reveneau în România. Așa am făcut și eu, am sărutat pământul și am spus: „Mulțumescu-ți Ție Doamne că m-ai învrednicit să-mi văd fratele, rudele, dar ajută-mă Doamne să mă duc înapoi în România să-mi văd copiii”. Pentru că aicea-s copiii mei.

(*Erau mulți ucraineni în comună?*) Erau ucraineni, români, polonezi, evrei. (*Cum se înțelegeau între ei?*) Bine, era pace. După ce m-am refugiat, eu am fost și în Mitocul Dragomirnei, dacă ați auzit de mănăstirea Dragomirna, acolo a fost soțul meu cu parohia. În Mitocul Dragomirnei sunt foarte mulți cu numele Burac, Vatamaniuc, deci sunt ucraineni. Strămutarea s-a făcut sub timpul austrieilor. Pe români i-a dus în zona de nord, că erau mulți cu nume românești care vorbeau limba ucraineană, erau ucrainizați. Originea lor era română, ei au fost aduși la graniță pe timpul austrieilor. Acolo, la graniță, se făcea contrabandă și de aceea au fost aduși români ca să nu cunoască limba, numai de asta.

Soțul meu era din Roșă, de lângă Cernăuți, dar nu știa o boabă ucraineană, însă îl chema Michiciuc. Acest „uc” este ucrainean. Eu în schimb știam și una și alta.

(*Cum ați învățat limba ucraineană?*) Pentru că eram înconjurată de ucraineni. (*În familia dumneavoastră în ce limbă vorbeați?*) Și așa și așa. În casă mama vorbea românește, tata ucraineană. Tata știa și engleză. Frații au știut și ucraineană și românește. (*În ce an s-a născut Liuba?*) În 1913. Ea este născută

înainte de război. (*Când a murit tatăl dumneavoastră?*) Aveam unsprezece ani când tata a murit. A fost în Canada. (*Cum a ajuns în Canada?*) El a rămas orfan de părinți. Bunicii mei au murit repede și el a fost singur și a plecat cu fratele lui. Tata a fost în Canada, el tot timpul a vrut să mă învețe limba engleză. Eu nu vroiam pentru că știam și ceva poloneză, germană și mi-era prea mult să mai învăț și engleză.

(*Cât timp a stat în Canada?*) Doisprezece ani, dar el avea *Schiffkarte*, adică bilet de vapor, și a mai fost, a mai plecat, a mai venit. Pleca de la Marea Neagră cu vaporul până în Canada. Nu știu câte luni de zile făcea până acolo. (*Cu ce s-a ocupat în Canada?*) A fost și acar pe tramvaie. A făcut multe lucruri. A făcut bani și a cumpărat cu coroane austriece pământ, că a venit înainte de primul război mondial. Pe acel pământ cumpărat de tata sunt construite acum zeci de case. (*Ați avut mult pământ?*) Au fost aproape zece hectare. (*Cum se numeau părinții dumneavoastră?*) Tata se numea Grigorie și mama Chionia. Bunica se numea Agripina, astea sunt nume de răzeși. A fost nobilimea răzeșă. Noi ne tragem din primii răzeși care au căpătat drepturi de la domnitor. Bunicul povestea că au primit atâta pământ de la Ștefan cel Mare cât au putut cuprinde cu privirea călare pe cal. Pentru vitejia lor au fost împrumozăriți. Bunicul după mamă era Ion Vlad. Pe bunicii după tată nu i-am știut, că erau morți. Tata de asta a plecat în străinătate. (*De unde era de loc tatăl dumneavoastră?*) Familia Rendighevici erau veniți din Galiția sau Armenia, nu știu exact. Bunicul meu după mamă a fost și el în Canada și acolo s-a cunoscut cu tatăl meu. Și când a venit bunicul l-a invitat și pe tata.

Știți pe vremuri căsătoria cum se făcea... S-a cunoscut tata cu mama, s-au plăcut... Mama era cu șaptespe ani mai mică decât tata. Dar a fost o familie foarte unită. Mama nu s-a mai recăsătorit după moartea tatei. A rămas la patruzeci de ani văduvă și n-a vrut să se recăsătorească, datorită faptului că l-a iubit pe tata cu toate că era așa o diferență de ani. (*De unde a plecat în Canada tatăl dumneavoastră?*) Din Ispas. (*Și mama dumneavoastră unde era?*) Mama era din Vilauea. Tata s-a cunoscut cu bunicul în Canada, la Edmonton, au venit înapoi împreună și apoi s-a cunoscut cu mama și s-au căsătorit.

(*Povestiți-mi despre perioada de refugiu din Lugoj.*) Am ajuns cu trenul la Lugoj. În tren am cunoscut un cetățean care a spus: „Dacă aveți nevoie de distracție, rămâneți la Lugoj, dar dacă vreți să munciți și să fiți oameni serioși vă invit la Luncavița”. El era stăpân acolo, mare bogătaş. Atunci noi am cerut Luncavița, dar am fost repartizați la Verindin. Am stat un an de zile în comuna Verindin. După aia au mai venit alte rudeni. La Lugoj era lista refugiaților care pe unde e și a venit o mătușă și încă o mătușă. Am fost un grup de refugiați la Verindin. (*Unde era lista?*) Era chiar la gară. (*Cine vă repartiza?*) Autoritățile din Lugoj. Asta era în 1944, când am venit cu coloana și trenul. Noi am crezut că ni se dă Bucovina înapoi, că ne vom întoarce. Nu ne-au mai dat-o. Dar speram... De ce

am plecat la Suceava? Eu am stat la Suceava mai mulți ani, din 1946 și până în 1991, când a murit soțul meu. Am stat în comuna Udești, lângă gara Verești. Am fost și la Mitocul Dragomirnei, dar am fost și în Udești cu soțul meu. Mai mult am stat acolo decât aici, am stat 45 de ani.

(Și cum de ați venit la Timișoara?) Fiica mea e căsătorită aici.

Până în 1946 am stat la Verindin și după aia am plecat la Suceava. Am plecat că unchiul meu era director școlar, era învățător. Cumnatul, la fel, sora mea tot și am intrat și eu în învățământ. Cinci ani am fost în comuna Șcheia, acolo am fost la căminul de copii orfani. Și eu eram orfană și m-am atașat foarte mult de copii. Întâi am fost educatoare și după aceea am fost și directoare.

(Povestiți-mi de soțul dumneavoastră.) Cu soțul meu am trăit foarte bine. Se numea Iordache Micescu și era de origine din Roșă. Tot bucovinean ca și mine. Împreună cu el eu am conviețuit 34 de ani.

După ce a decedat soțul meu, fiică-mea mi-a spus: „Mama ce rost are să stai singură?” Nu am avut cine știe ce gospodărie că eram refugiați, dar am avut teren 25 de ari și o căsuță, bucătărie, două camere. Și a trebuit să vând. Aveam în plan să pun și încălzire centrală, că la noi acolo mulți au făcut încălzire proprie. În beci am pus cazanul, am săpat și groapă în beci, am adus și țevi... să facem.... dacă trăia. A căpătat arterită. Șase săptămâni am stat zi și noapte lângă el la spital și n-a mai fost scăpare. A fost preot. A fost un om deosebit. Dacă ați merge în comuna Udești așa întâmplător să întrebați cine a fost preotul Micescu... Nu ca să-l laud. A plecat de aici o dată un domn și zice: „Eu trec prin Udești cu mașina, ce să duc?” Zic: „Dacă vrei să duci câteva lumânări la mormânt”. Mi-a respectat dorința și-a mers cu lumânările acolo. S-a întâmplat că lumea tocmai ieșise de la biserică și pentru că mormântul soțului e în fața bisericii, coriștii s-au oprit și au cântat acolo. Era după Paști și cântau Hristos a înviat! Vine domnul să depună lumânări. Și îl întreabă acolo: „Cine sunteți?” Sunt un mesager al familiilor Rădulescu și Micescu și vreau să depun niște lumânări la părintele Micescu. L-au înconjurat imediat toți coriștii, toți cetățenii care erau acolo și au început să spună: „Poftim și veniți și la noi. Preot ca preotul Micescu n-am avut, nu avem și nici nu vom avea”. Da preotul din comună era de față și nu i-a convenit. Nu ca să-l laud, dar ăsta e adevărul. Dacă era o înmormântare, un sărac... Omul nu se pregătește totdeauna de înmormântare. Soțul meu n-ar fi luat nici un leu niciodată. *(Când v-ați căsătorit?)* În 1957, la Mitocul Dragomirnei. Acolo a fost preot, după aia am făcut un schimb cu alt preot și am venit la Udești. Era și parohie mai mare la Udești.

(Aveți copii?) Am o fiică. Se numește Lăcrămioara. A fost o elevă foarte bună. S-a născut la Siret. Eu plecasem la sora mea la Siret să facem zacuscă pentru iarnă. Când colo acolo a venit ea pe lume. Acum locuiește în Timișoara, este profesoară de engleză la liceul „N. Lenau”. E căsătorită. S-a întâmplat că a venit ginerele, Dudu, cu săpături arheologice la Udești. El e arheolog. Și a săpat și a găsit trei monede de aur. După aceea a descoperit-o pe Lăcrămioara.

(*În ce an s-au căsătorit?*) În 1975. Dudu e timișorean. (*De când sunteți în Timișoara?*) Din 1992. M-am obișnuit aici. La început a fost greu.

(*Nu mi-ați prea povestit de mama dumneavoastră.*) Mama mea a fost foarte credincioasă. A fost foarte bună la suflet, dar tare mult a suferit, de despărțirea asta. Eu și sora mea am depus șapte mii de lei, nu mai știu în ce an, că se spunea că putem să o aducem și pe mama în țară. Am plătit taxele. Acum mama urma să depună acolo declarație, că ea nu are cu ce trăi acolo, ca să vină. Ea avea pe fratele meu acolo și nu a putut să spună minciuni. Ea așa ne-a învățat și pe noi: „Dacă ați greșit, să spuneți adevărul.” Au întrebat-o la comisie: „N-aveți ce mânca? N-are cine să vă întrețină?” „Ba da, mai vine băiatul acasă, dar aş vrea să fiu la fetele mele.” Asta a fost prea puțin pentru comisie și i-au respins dosarul. Banii nu i-am mai primit înapoi. Șapte mii de lei erau bani. Am pierdut și banii și tot. Mama ne-a scris o scrisoare că e respins dosarul și ea nu mai poate să vină. Fratele meu a făcut demersuri și a umblat și ne-a făcut chemare, invitație, de acolo, pentru amândouă. A durat un an numai chemarea. Acuma aveam și noi copii.

Când am plecat eram domnișoară, sora mea era căsătorită, dar nu avea copii încă. Aveam noi. Fetița mea avea trei ani și al surorii mele avea opt ani. Și am plecat la mama în '57, la începutul lui '58. Când am plecat înapoi, mama a fugit în urma trenului. Era ultima noastră întrevedere. Pe fratele l-am mai văzut, pe mama nu. Am văzut-o pe mama după paispe ani de despărțire.

(*Ce-ați simțit în perioada aceasta de paisprezece ani?*) Credința în Dumnezeu mult m-a ajutat. Eu mi-am pus în gând nouă vineri să postesc ca să aflu de soarta mamei. Sora mamei mele și sora mea ziceau: „Nu te mai pedepsi atâta, că degeaba, vezi că nu putem primi nimic”. Dumnezeu mi-e martor că în vinerea a noua eu am primit scrisoare de la mama și am venit la mătușa mea cu ea fluturând și zic: „Tanti vedeți, ați spus că degeaba postesc”. Noi tot am scris, dar nu primeam nici un răspuns. Atunci a dat Dumnezeu că i-a dat voie mamei să ne scrie.

(*Cum vi s-a părut comuna, oamenii când v-ați reîntors?*) O fostă colegă de-a mea a leșinat de emoție când m-a văzut. Toți foștii prieteni, vecini, colegi au venit să mă vadă. Nu sunt schimbați, sunt aceiași. O dată o colegă m-a invitat la o cofetărie, când eram în Vișnița. Vișnița e un orașel micuț, așa ca Rădăuțiul. Zice: „Du-te și alege-ți tu o prăjitură care vrei”. La care rusoaica care vindea - că acolo așa s-a rusificat lumea, au venit majoritatea numai ruși - n-a vrut să mă servească, se făcea că nu mă înțelege. A venit colega mea și i-a spus: „Nu vă e rușine, ați venit aici și vreți să fiți stăpâni în țara noastră!..” Ei s-au făcut stăpâni. Noi am avut două păduri, la Bănila și la Ispas. Și pădurea din Ispas e defrișată complet. Au făcut șosea asfaltată, ca să poată căra ei lemnul. Bucovina a fost enorm de bogată în păduri. Nu vă pot descrie... „Buc” în limba germană înseamnă „fag”. Bucovina vine de la austrieci. Pădurile au fost de fagi. Au defrișat pădurile rușii.

(Povestiți-mi despre copilăria dumneavoastră.) Copilăria mea a fost foarte fericită, până n-a murit tata. Am avut și rudele mamei și ale tatălui, au fost oameni pașnici, cu multă dragoste. Vacanțele le petreceau la noi rudele. Tata era catolic. Sărbătorile le petreceam prima dată la catolici și apoi ei veneau la noi la ortodocși. Când a murit tata, rudele lui n-au lăsat-o pe mama care era din Vilauea, să vândă gospodăria din Ispas ca să cumpere în Vilauea. Au spus că ei o vor ajuta și într-adevăr au ajutat-o tot timpul pe mama.

A fost foarte frumoasă copilăria, dar foarte scurtă. Unsprezece ani a fost, pentru că tata a murit când aveam unșpe ani. Am avut un văr primar care a plecat cu studii în Franța și acolo a rămas. După aia a luat-o pe sora lui în Franța. Am rude în Franța, în Polonia, în Canada. Am avut un văr după tata, a fost împușcat, altul a fugit din facultate de la Cernăuți. Cel care a fost împușcat în grădina publică din Cernăuți de ruși, știu măcar că e mort, dar de cel care a fugit nu mai știu nimic.

La școală am fost elevă bună. După ce am terminat șapte clase primare am mers la liceu. Mama nu avea cu ce să mă trimită la școală, n-avea bani. Avea pământ, avea pădure, avea de toate, dar bani nu avea. Sora mea era învățătoare săracă, dădea și ea din salariul ei, dar era și ea tânără și n-avea.

(Cât timp ați apucat să mergeți la școală?) Între anii '41 și '44 am făcut patru clase la Vișnița, la gimnaziu. De asta am intrat la serviciu. Însă nu am terminat. Nu aveam bani. Când am venit în refugiu nici atâta, cât am avut haine pe mine și un geamantan. Ne-a dat vacanță atunci, frontul înainte și ne-a dat vacanță de la școală. Am plecat la sora mea. Sora mea a fost pentru mine mamă și tată. Dar nici ea nu avea putere. A murit și ea la 58 de ani. La Siret a murit. Acolo m-am dus la sora mea, acolo am născut-o pe Lăcrămioara. Sora mea a fost pentru mine totul. A fost învățătoare, făcea naveta cu bicicleta și a căpătat tensiune foarte mare. A fost paralizată în trei rânduri. A treia paralizie i-a fost fatală. Fiica ei este la Suceava, ea e acum șefa Camerei de Comerț. A fost la mine nu de mult. Mai tare și mai tare pentru mine ea vine, că știe că nu mai pot merge până la Suceava.

Păcat... copilăria a fost frumoasă, dar prea scurtă. Ne jucam.... nu era deosebire la noi. Nu purtam costum național, purtam rochiță. Mi-aduc aminte, eram pe vremea cuziștilor. Și ei erau împotriva evreilor. Atunci aveam o rochiță pe mine și fugeam și ziceau: „Ia uite evreica...” La care o vecină a ieșit afară și m-a luat în brațe să mă apere. Eu purtam catrință. Costumul național era numai la serbări, atunci se purta.

Fostele mele colege au aflat că vin, acuma recent, și au pregătit o masă festivă mare într-o casă. Eu nu m-am așteptat. Aproape că am uitat că ele sunt în comună. Am avut mulți prieteni.

(Cum a trăit mama dumneavoastră în perioada în care ați fost refugiată?) Foarte greu, a rămas singură, mai ales când i-a deportat și copiii. Și era și bolnavă. Foarte greu a dus-o. A suferit enorm de mult și de asta noi am vrut să o luăm pe

mama la noi. Am muncit pentru banii aceia și s-au dus pe apa sâmbetei. Din Canada o verișoară, Olimpia, ne-a trimis pachete și le-am trimis înapoi că a pus valoarea prea mare și n-am putut ridica pachetul. Au vrut să mă ajute rudele, dar nu puteau.

(Cum vă amintiți ziua în care au plecat armatele rusești în '41?) Nu vă pot spune ce bucurie a fost pentru noi.

A fost foarte greu de trăit. Și aici a fost greu, pentru lapte, pentru pâine trebuia să stai la cozi. Acolo era și mai și. Nu se găseau nici haine, nici nimica. Aici haine mai erau. Vreau să spun în perioada cât au fost ei ocupați. Nici acum nu sunt liberi. Dacă nu îmi dă mie averea părinților, de ce nu îi dă la fratele măcar? Tata o dat bani acolo, spune și câte coroane, că am actul acela. De ce nu le dă? Acum este alt conducător în Ucraina. Poate că ăsta le va da, eu știu? Am auzit că nu-i comunist.

(Fratele dumneavoastră unde locuiește, tot în casa părinților?) Fiul său locuiește în casa noastră părintească. El e profesor de fizică și soția lui e învățătoare acolo în comuna Ispas. La noi toată familia au fost de cadre didactice. *(Cum era casa?)* Era o casă de lemn mare de patru camere, bucătărie, cămară. Fratele meu s-a recăsătorit, soția lui a murit. A avut un băiat din prima căsătorie. Acum stă într-o comună vecină cu Ispas-ul. Am fost la el cu mașina cu un verișor. El e singurul din acea familie de opt persoane, care a fost deportată și care mai trăiește astăzi. E în Cernăuți. *(Cum se numește?)* Cerneavski Tiberiu. El era copil când au fost deportați. Părinții lui au fost învățători. În '40-'41 au fost deportați: tata, mama, sora, un frățior nou născut, un alt frate mai mic de patru anișori, unchiul meu, mătușa, ... opt persoane în total. A venit duba neagră noaptea și i-a ridicat. Dar copilul, bebelușul, a murit imediat.

Vreau să vă spun un caz. Mătușa mea, cu toate că a fost învățătoare, acum era femeie de servicii la o cantină. Unchiul meu a murit pe undeva prin Rusia, nu se mai știe de el. Și mătușa mea nu avea ce să de a de mâncare la copii. Grânele..., că Rusia a fost bogată, dar nu știa cum să administreze, puneau pe mormanele de grâne otravă ca să însămânțeze, vezi Doamne, dar la oameni nu dădeau ce să mănânce. Și erau muritori de foame. Mătușa mea trimite pe verișorul meu Tiberiu la cireada de grâu, deși era otrăvită, dar ea spunea că spăla grăul acela, îl usca, îl râșnea să fiarbă puțin să de copiilor să mănânce. Și ăsta pleacă săracul... avea vreo 14-15 ani, la cireada aceia. Era iarnă. Ia săculețul cu grâne și când se întoarce înapoi trece peste un pârâiaș de apă. Alunecă, cade jos și cum avea cizmele alea de pâslă până a ajuns acasă ele s-au lipit de piele. Și acum are semne. Era frig acolo în Siberia. Când i-a tras mătușa mea cizmele, i-a tras și pielea de pe el. Foamea și frigul pe care le-au îndurat ei acolo nu se pot descrie. Un frate mai mic care avea patru ani când au fost deportați a murit și el. Nu se poate descrie mizeria și chinurile prin care au trecut ei. Tiberiu povestea de tatăl lui. Nu știa nimic de el. O altă mătușă, sora tatălui, era tot deportată. Și sora asta, Eupraskia Cerneavski, dă o

informație unuia care reușește să scape din acel lagăr unde erau ei. Și acela a reușit să îl găsească pe unchiul meu, tatăl lui Tiberiu. Când i-a spus de sora lui că e și ea deportată, unchiul meu a leșinat de emoție, că nu știa că și sora lui e deportată. Nu știau unul de altul că au fost deportați. După ce persoana respectivă l-a găsit pe unchiul meu și i-a spus unde e sora lui, măcar au putut corespunda. Nu s-au mai văzut, dar măcar au putut să afle unul de soarta altuia.

(Dumneavoastră tot timpul ați fost în învățământ?) Da, dar am fost și contabilă un timp. Dar vă spun sincer că soțul meu nu m-a mai lăsat să lucrez. Am fost gospodină. Dar am fost și urmărită pentru că eram amândoi refugiați, el era preot. Am suferit foarte mult.

(Ați avut probleme și cu Securitatea?) Of, Doamne! Prima dată au vrut să mă facă membră de partid. Conștiincioasă am fost în privința serviciului, nu mi-am bătut joc de serviciul pe care l-am avut. Copiii au ținut foarte mult la mine. Când să mă facă membră de partid au descoperit că sunt refugiată, născută în județul Storojineț, regiunea Cernăuți. Zice: „De ce nu ne-ați spus?” Dar zic: „Da ce are asta?” În buletin scria mare că sunt născută în U.R.S.S. „Ce pot să fac? Pot să ascund buletinul? Asta sunt eu și gata”. „Atuncea nu mai sunteți acceptată”. M-am dus după ușă și mi-am făcut cruce că am scăpat.

Noi am avut un gemuleț la casă și am stat aproape o noapte întreagă la gemuleț. L-au ținut securiștii pe soțul meu la primărie că „el trebuia să știe despre persoanele cutare sau cutare care erau din parohie”. Cereau informații despre enoriași. „Că de ce el nu voia să divulge?” Era iarnă, era frig și eu stăteam la geam, mă gândeam că l-au luat deja. Dacă nu era bolnav și bătrân poate că îl și închideau, că puteau spune că el nu vrea să denunțe. I-au dat pace până la urmă, dar tot timpul am stat cu frică. Am ajuns cum am ajuns, am trecut de optzeci de ani. Prin câte am trecut nu-mi vine să cred că am rezistat. Foarte multe am avut.

La noi în comună a fost un caz cu un om care a fost nevinovat. În grajdul lui se ascundea un deținut. Și el nu știa, habar nu avea. După ce acela a fost prins și-a spus unde s-a ascuns atâta timp, l-au luat și pe acesta.

Nici acum nu e poate bine, dar cel puțin suntem liberi să vorbim ce vrem.

Dionisie Hacman (n.1924, Crasna, Bucovina; d. 2002, Buziaș)
Interviu realizat de Roxana Onică (18 noiembrie 2001, Buziaș)

„Am stat haiduc un an de zile”

Mă numesc Hacman Dionisie, fiul lui Gheorghe și Anisia. M-am născut în comuna Crasna, Putna, județul Storojineț, în anul 1924, ziua de 3 ianuarie. Am urmat șapte clase primare în Crasna, două clase de liceu la Liceul Regele Ferdinand I din Storojineț, până-n '38.

Când s-o început războiu' am rămas acasă. Am lucrat pe la fabrică până-n '44. În '44, când s-o-ntors frontu' înapoi, atuncea am fost ridicăți de armată și ne-a dus în țară. În țară, pe jos am venit de la Cernăuți până-n Râmnicu-Sărat. Din Râmnicu-Sărat am venit cu trenu' până-n Slatina. În Slatina am fost noi cantonați vreo 2-3 săptămâni. De-acolo, iar am plecat, că o-nceput bombardamentele și-am plecat pe Valea Oltului, de unde am fost luat și împărțit (*distribuit* – n.n.) pe la diferite lucrări prin țară. Am fost luat și dus pe la Târgu-Neamț, c-am fost la săpat tranșee, asta se făcea.

(*Deci armata v-a adus în țară?*) Da, armata, Comisariatul. Pe alții, care-au fost cu un an mai mare ca mine, născuți în '23, i-a încadrat și prin armată, i-o trimes pe la vânători, în diferite unități. Pe noi, deocamdată, nu ne-o încadrat chiar în armată, pe urmă ne-o trimes la lucru. Am lucrat la stația de tramvai București; noi lucram și armata lua banii. De la București am fost trimiși la Târgu-Neamț, iar acolo am stat până când s-o terminat cu noi, că or venit rușii. De-acolo ni s-o spus în felul următor: „Fiecare pe pielea lui să se descurce!” Eu și mai unul, Mitric Ion, din satul meu, care-o murit în Crasna. Și mai unul, Motrescu Nicolae. N-aș putea să știu, poate Nicolae mai trăiește. Am luat-o de-acolo pe jos și-am ajuns în Piatra-Neamț, de unde am mers încă o sută optzeci de kilometri până la Vatra-Dornei. Acolo mi-am găsit consăteni care erau refugiați. Am întrebat dacă nu știe cineva despre părinții mei, nu mi-o spus nimeni nimic, că n-or știut pe unde-s. Am venit cu trenu' pân' la Pojorâta, unde ne-am dat jos și-am rămas numai doi, eu și cu Mitric Constantin. Și, din Pojorâta mi-or spus că sunt refugiați în Fundu Moldovei. Na, am luat-o pe Valea Moldovei, unde e un sat de 20 de kilometri.

Tot ne-am informat unde sunt refugiații. Alții ne-au spus că în Timăn, alții că la Colacu este un refugiat care are un fișior și-o fată, cu femeia, da nu mi-o spus cum îl cheamă. Și am mers așa pe-un pârau și mi s-o spus că fata are grijă de niște copii, că bărbatu' femeii aceleia era în război. M-am dus la casa așea și când m-am uitat peste poartă am văzut-o pe soră-mea. Ea nu m-o cunoscut pe mine, că eram

îmbrăcat în alte haine. Am întrebat de tata, de frate-miu, de mama. Pe urmă a fost și mai greu.

(*În ce sat?*) Fundu-Moldovei, în Câmpulung-Moldovenesc. Asta o fo' pe pâraul Colacului, așa se cheamă cătunu' ăla. Duminică ne-am dus în sat. Tineret nu mai era nimeni. Toată lumea era dusă ba prin război, ba cărați. Măi, ne-o prins șefu de post, din Fundu-Moldovei. Așa se chema, Pașcariu, aia ții minte până mor. Eh, ne-a întrebat ce-i cu noi, așa tineri pe-aici. Noi: „Nimică”. Ne-o luat actele și a doua zi ne-o spus să ne prezentăm la Câmpulung și de-acolo să ne ia să ne încadreze din nou în armată, în război. Acolo, ce să mai discuți, că eu eram învățat, mă ducea mâine, mă ducea și gata.

Și am găsit în Câmpulung-Moldovenesc, unu' de la mine din sat, Ștefan Stratulat, mai tânăr c-un an ca mine. Când m-o văzut: „Ce-i cu tine?” Zic, uite-i ște-i cu mine. „Undi mergi?” „Apăi ne duce înapoi la front”, pe la Păltinoasa undeva. Mi-a zis să nu mă duc acolo, la front, să mă duc cu dânsu', la Sadova. El era la o școală de partizani. Zic: „Și care-i situația acolo?” „Mergem acolo și mâncare, haine, de astea ne dau nemții. N-avem treabă. Noi numai mergem.”

Noi eram români și-acolo eram peste trei sute. Misiunea cea mai mare era cu minatul. Asta era misiunea noastră, să te duci unde te trimetea, să minezi un pod sau diferite lucruri. M-am dus și-acolo, ște să fac?! Nu era rău, mâncare ni da, țigări ni da. Amu, cred că și bani ne mai da', da ște să mai faci cu banii acolo. Și-atunci făceai santinelă, te trimetea în diferite misiuni, pe la Bruhoiu...Îți găseau ei diferite misiuni unde să te duci.

Erau comuniști de ăștia, la noi, dincoa' de front și te trimetea să te duci să-l arestezi pe cutare, să te duci să-l arestezi și s-aduci pe cutare. S-au mai dus de-ai noștri și am fost și eu, da' noi n-am reușit cu nimică, că serviciu ce mi-o fost dat nu s-o putut îndeplini, că erau ruși mulți. Ni s-a dat dispoziție să minăm un pod peste Siret. De unde, că n-ai putut să te-aproprii. Am stat însă 8-10 zile pe-acolo, da n-ai putut să te-aproprii că era armată. Am mai avut unu' de la mine din sat, Ignat Vasile, tot din Crasna o fost. Eih, pe șela l-or împușcat rușii, între fronturi. Și, rușii tare-or vrut să-l ia, da' dincoace, ăștia de la front l-or păzit cu pușca, cu mitralieră și nu s-or putut apropia. S-o dus cineva noaptea de la noi, l-o legat c-un ștreang, mai lung de 20 de metri și noaptea l-o tras târâș și l-a adus înapoi în România și l-am îngropat pe la Falcău, Brodina, acolo undeva.

(*Dumneavoastră activați deci ca partizan atunci?*) Da, eram ca partizan. (*Cine vă coordona? Aveați un șef?*) Aveam. Aveam șef din Putna, român. Se chema Cenușă. Și-am mai avut unu', Gheorgheni Ion, ăla o fost de la mine din sat și-o murit în închisoare. El o fost mai hoț ca noi toți. Eu, știu c-am fost de santinelă, de servici într-o noapte, când o fost armistițiu ăsta, când s-o vândut frontu'. (*Pe 23 august.*) Da, pe 23. Ce să spun, c-am venit și m-am culcat pe o masă undeva și-atunci o venit un locotenent neamț. Ăla era mai mare acolo peste școală. Pe dânsu' îl chema Hartmann și pe mine Hacman. Și el știa românește ca și mine.

Și-atuncea dimineța m-a sculat și m-am dus la el acasă, ca să încărcăm niște lăzi de-astea de campanie, în mașină, cu destinația Vatra-Dornei, că la munții Colacului, Mestecănișului, acolo era frontul, ca el să treacă dincolo. Și-atuncea îmi spune: „După mine, Hacmane, am pierdut războiul!” „Cum, di șe?” că doară noi eram pregătiți. Când avea să deie o contraofensivă, în 24 de ore noi treceam Nistru’. Erau vreo două divizii de nemți, italieni, unguri, plus români. „Cum se poate?” „Gata, România ne-o vândut!” Am încărcat lăzile șelea și-o zis să mă duc cu dânsu’ și-am spus că nu mă duc. Am venit înapoi la școală și-o spus că dacă nu mă duc cu dânsu’ să plec de-acolo că a doua zi pe toți ne-arestează și ne bagă-n lagăre. Am spus că plec și eu.

Am intrat într-o magazie acolo la școală și mi-a dat niște bocanci noi, vânătoarești, un pistol cu patu’ tot de lemn, nu știu câte încărcătoare.

Zice: „Hacmane, te descurci!” Atuncea era către seară și am ieșit cu dânsu’ pe poartă, că te-ntreba santinela un’ te duci, ca-n armată.

Și m-o dus, așa pe pâraul acela, în Sadova aceea mai la deal și de-acolo ne-am luat rămas-bun și nu l-am mai văzut, nu m-o mai văzut. Am ajuns în Fundu Moldovei. Acolo era tata și mama, frate-miu și soră-mea. Eih, acolo întâi a trebuit să haidușim, că ni căutau nemții să ne ducă la lagăr. Or trecut nemții, apoi ni căutau rușii, să ne ducă înapoi în Rusia. Am stat haiduc un an de zile.

(Ați stat în pădure?) Nu, că erau poieni pe munții șeia și nu stam degeaba, lucram. Cât o fost de cosit, la cosit, la făcut lemne, cât să-ți câștigi mâncarea, nu pe bani, că nu-ți da nimeni nici un ban.

(Erau mai mulți așa ca dumneavoastră, în această situație?) Întâi și-ntâi am fost mai mulți. Am avut unu’ Grozavu, care-o fost și el cu mine prin Fundu Moldovei. Am fost mulți, da fiecare pe peeleea lui, cum ai putut. Am stat haiduc până prin ’45. Dacă te prindeau rușii te duceau la lagăr. Ne-or prins rușii și ne-or dus la Prefectură, în Câmpulung.

(Cum v-au prins?) Ușor, ușor. Pe mine, pe frate-miu, noi le trebuia, că mama și tata nu le trebuiau, că erau bătrâni. Pe noi. Ne-am dus la Prefectură unde era prefectu’ care s-o chemat Hut. Na, și-o venit un maior rus, care vorbea românește ca și mine. Cred că era de prin România de pe undeva. O început să ne lămurească, pe tata și pe mama să mergem acasă înapoi, de unde-am venit. Tata, poate că l-ar fi lămurit să se ducă, da’ mama... O zis: „Noi suntem români și trăim în România”. Și rușii or spus drept: „Și-acolo sunt români!” „Să trăiască atunci cei care sunt acolo și noi aici”. Și-atunci ne-o dat drumu’ și-o zis prefectu’ lui tata: „Bade Gheorghe, să nu mai aduci feciorii aici”. Ne-or dat drumu’, cu condiția să nu ne mai prindă că pe urmă ne duce și nu mai scăpăm de la ruși. Nu, nu ne-or mai dus, însă ce-or făcut. Care n-or vrut să meargă de bună voie, la urma urmei rușii le-or dat bani. Plăteau rușii câte 5 milioane de cap, să luăm banii și să mergem acasă. Pe mulți i-o bagat într-un fel de lagăr. Sunt care-or luat banii.

O fost unu' din satu' meu, deodată cu mine, Nimigean, mai voinic ca mine și ăla o fost mai hoț, ăla o luat banii, 5 milioane și s-o-mbrăcat ca un boier, cu cizme de birger nu așa și se plimba prin Câmpulung. Noi,ăștialaltî, care nu am luat banii stam și plîngeam pe lângă gard, acolo la liceu, nu ieșeam afară. Până când o venit să ieie la vagoane. Pe mulți i-au dus la vagoane. Care-or luat banii bine și care nu i-o suit în vagoane, forțat. Nimigean o fost cel mai hoț. El după șe și-o luat banii o dispărut fără urmă. Caută rușii, caută-l pe Nimigean, nu l-o mai găsit nimenea. Nu știu dacă mai trăiește. Eu l-am găsit pe dânsu' în Dorna Candreni, după ce-am făcut eu armata, ulterior l-am găsit acolo.

Și, care-or luat bani, au fost puși în tren, direcția... și care n-or luat bani, i-o dat jos din tren. Care n-o luat banii, nu i-o dus. Or rămas prin țară și toată lumea s-o împărțit pe unde-o văzut cu ochii. Or vinit apoi alte necazuri. Și am haiducit prin Fundu Moldovei până prin '46.

În '46, eih, o venit regimu' ăsta al nostru românesc și a-nșeput a face controlu', la livrete, acte. Eu n-am avut nimică, nici un act. Să nu mă prindă am mers pe jos din Fundu Moldovei și până-n Iza Mare, pe pecioare. Și de-acolo m-am suit pe-un tren și-am ajuns până-n comuna Cața, din Brașov. De-acolo am mers în Beia. Eih, și-acolo or început a-i aduna, care erau din ăștia. Pe Percic, consăteanul meu care-o murit, acolo l-am găsit.

El era la comisariat în Sighișoara. M-am dus și eu la Sighișoara și acolo erau mai mulți. Era Nicolae Pădure, Petre Istrate, Nicolae Istrate, erau mai mulți de-ai noștri. M-am dus și eu. Era un căpetan și-o zis să-mi caute foaia matricolă. Ăștia au cătat da' nu m-or găsit. Mi-o zis să mă duc la Suceava. Și de-acolo am luat destinația Suceava și-acolo mi-au găsit. Da, m-am dus chiar în Suceava. M-am dus la comisariat la Suceava, mi-au căutat foaia matricolă și mi-au găsit. Imediat m-au înrolat în armată, în armata jandarmeriei.

Și ne-o luat un sergent major în primire. Eram vreo 20 și ne-o pus într-un vagon de boi la Ițcani, în direcția Câmpulung Moldovenesc, de unde-am plecat eu. Eu am plecat din Fundu Moldovei și până-n Câmpulung erau 18 kilometri. Acolo am făcut instrucție vreo 4 luni și de-acolo am fost repartizat la post. Am făcut armata în jur de doi ani în jandarmerie, în Dorna Candreni, până când m-a eliberat. Când m-a eliberat am venit în țară înapoi, am venit acasă. Acasă...șe să mai faci, trebuie să-ți cauți de lucru. Am lucrat pe la CFR, pe la secția de poduri, pân-am ajuns în Banatul ăsta și aici m-am însurat.

(Cum ați ajuns în Banat?) Păi era timpu' să mă-nsor și acolo, în Ardealu' ăla erau multe ardelence... bogate, însă eu eram cu cât aveam pe mine și-n mine..., sărac. Ele m-ar fi luat și-așa, numa' mie mi-o fost frică, că nu puteam s-aud vreodată să-mi spună c-am venit cu traista goală. N-am luat. Am venit în Banat aici și-am găsit-o pe soția mea, care acum a murit.

Aici m-am însurat, în comuna Nițchidorf. Și am crescut patru fete. Am lucrat la tractor, tractorist, începând cu '54. M-am dus la Gătaia, la SMT și am lucrat pe tractor până în 1987, când am ieșit în pensie. Am ieșit în pensie doar de 11 ani.

(Cum ați trăit în perioada comunistă? Ați avut probleme cu regimul din cauză că ați luptat contra rușilor, ca partizan?) N-or știut, că dacă știau, eram peerdut. Am mai avut unu' din Fundu Moldovei, Traian Cazacu, de vârsta mea, care a fost cu mine la Sadova. Era un bărbat frumos. Și-o mai avut un frate mai mare, care era în război, și mai avea și-o soră. Dom'le, când am venit eu, îți spun, în special cu slujba mea de la urmă, eram peerdut. Am ajuns aici, am vrut să mă duc acasă, da' mama n-o vrut. *(Acasă în Bucovina luată de ruși?)* Da. Am trecut peste graniță de vreo trei ori, clandestin și m-am dus în sat. *(Cum ați făcut? Nu v-a prins nimeni?)* Erau grănicerii ruși. Aveam și-o pușcă, și-un pistol cu mine. Erau diferite pâraie pe unde nu bătea nimene, înțelegi? M-am dus în satu' meu și am stat mai mult de-o săptămână. Nici nu puteam să vin înapoi că m-a prins zăpada.

(Cum era satul față de cum l-ați lăsat dumneavoastră?) Tot așa, numa' că nu era așa multă lume, că mulți erau fugiți în România și erau multe căși pustii, nu era nimenea. În casa noastră o rămas un văr al meu, Pleșca Nicolai, nevasta lui și 13 băieți. El o murit și acum e numai nevasta, iar copeii îs însurați, puțini mai are acasă. Ce să spun, că niși așeia nu trăiau rău pe timpul' comuniștilor. M-am dus pe urmă cu pașaport, de trei ori. Domnule, cât au trăit în regimul ăla, până când o vinit Gorbaciov, foarte bine-o dus-o. Nu erau opriți, furau, nu-i întreba nimeni cum îi cheamă, n-o avut grijă nimenea de așa ceva.

Când o vinit Gorbaciov s-o cam schimbat situația. Nu mai era voie cu băutura, îi prindea, sfărâma cazanu' și erau diferite necazuri.

(Ați prins ocupația rusească din Bucovina, între '41 și '44?) Am prins. În '41, când o ocupat Bucovina și Basarabia la noi, s-or instalat imediat rușii. La noi în sat, când or vinit rușii, or vinit la putere vechii comuniști de pe timpuri, mă înțelegi?! Or vinit și și-or pus primari... Eu am lucrat la fabrică în perioada aceea, ca lăcătuș mecanic. Și tot îmi plăcea, numa' nu-mi plăcea că mă punea duminica la lucru și eu nu vroiam. Într-o duminică nu m-am dus la lucru când s-o pornit războiu' și când m-am dus la lucru a doua zi, a fost unu' pe care nu-l uit niciodată, Borlov Vladislav. Eih, așa m-a întrebat: „Dionisie, de ce n-ai venit la lucru?” Eu am început să vociferez: „C-o fost duminică și mai una, mai alta”. Atât a zis către mine, în rusește: „Dionisie, tu nu lucrezi”. N-am zis nimica. M-o luat la întrebări, m-o chemat acolo jos. Eu, ce să le mai spun. Le-am spus că de-acuma am să lucrez. O zis că mă-mpușcă, la stiva de scânduri, ca exemplu. Când era discuția asta treceau avioanele românești și nemțești și se duceau încolo înspre Cernăuți. La mine-n sat, pe la fabrică cred că or lăsat vreo 2-3 bombe. N-au omorât pe mulți,

vreo 2-3 inși. La urmă, când o înșeput războiul fiecare o fugit care unde-o putut. În trei săptămâni, da' nici n-o durat trei săptămâni, ci o săptămână jumate, românii ne-au ocupat, că o venit armata română și-o ocupat satu' nostru, că noi am fost sat de frontieră. Or ocupat satu' nostru, iar de la satu' nostru or înaintat și or ocupat Storojinețul, care a fost reședință de județ. Și s-o dus frontu' în Rusia și nu ne-o mai întrebat nime' nimic, până când, în '42, când s-o rupt frontu' și o-nșeput retragerea. Apăi, prin '42-'43, în '44 or ajuns la noi din nou și-or pus stăpânire și-s stăpâni și-n ziua de azi.

(Cum era regimul acela care s-a instaurat imediat în '41, cu vechii comuniști? Cum se comportau cu oamenii?) Erau de-a lui Stalin, adevărați comuniști, staliniști. Erau unii oameni care aveau prin buzunări iconițe cu Iisus Christos, cărți de rugăciuni și nu știa nimeni că ei aveau așa ceva, că regimul comunist așa era: „Să nu crezi în Dumnezeu”. Și uite, am haiducit până am îmbătrânit.

(Cum era situația materială a părinților dumneavoastră înainte de-a pleca de-acolo?) Am stat destul de bine. Tata meu o avut casă, grajduri, gospodărie bună. Am avut stupe de albine, vreo 70 de familii și când o plecat tata o rămas calu' în grajd. Tata meu o avut mai mult de 10 hectare de pământ. Tata meu s-o pornit odată cu căruța să vie în România, însă n-o mai putut c-o venit o zăpadă. I-o prins un omăt mare și s-o întors înapoi. Și a rămas căruța-n șură încărcată. De-atunci tata o luat pribegia. Tata, mama, frate-miu și soră-mea or trecut prin munți, Dumnezeu știe pe unde.

(Ați fost separat de ei, nu?) Da, păi eu în 23 martie '44 am plecat, iar ei or rămas acasă. Ei or plecat cred că prin aprilie-mai. Cam asta-i tot. Îs necăjit când văd acum, la ora actuală, regimul ăsta care-i acum, că nu au loc nici de statuia lui Antonescu. Eu la Antonescu m-am uitat așa cum mă uit la tine, în '44, în timpu' războiului. Îmi pare foarte rău, foarte rău de ceea ce s-o întâmplat. Noi trebuia să fi câștigat războiu', numa' că ne-o vândut. Cine ne-o vândut nu spun, cine-o semnat hârțiile cu Molotov. Antonescu când o venit din Germania s-o dat jos la Otopeni, l-o arestat și-a treia zi a fost dus în direcția Moscova. Știu că l-au adus din Moscova, în '46, că eu eram în București și în 1 iunie l-au împușcat la închisoarea aia, la Rahova. Acolo i-au împușcat toată familia lui. El a fost într-adevăr un român. Dacă el nu era, rușii ne ocupau cu totul, numai că el o intrat în război contra rușilor și el o fost primul care-o dezrobit Basarabia și Bucovina.

(Cum de l-ați văzut așa aproape?) În București, în '44, când erau bombardamentele. Or venit americanii și-or bombardat noaptea, la Gara de nord din București. Aișea am văzut o femeie moartă aruncată pe sârmele de la telefon. Mă, și lume acolo, erau niște tranșee unde să te-ascunzi când se bombardează. Acolo era plin de morți după asta. Și dimineața o-nșeput a ploua și ăștia cum or murit era sânge pe asfalt și bucureștenii zbierau, strigau, să se termine cu războiul,

că-i omoară. Antonescu o spus: „Noi ne predăm pân' la ultimul om”. Am stat și m-am uitat la dânsul.

(*A fost acolo?*) O fost în oraș, să vadă ce se-ntâmplă. O fost la Gara de nord, gara mare, că acolo au fost bombardamentele cele mari. O fost un om bine, nu mare, înalt. O fost un bărbat bine. Eu să spun drept m-am uitat și la dânsu', m-am uitat și la regele ăsta, Mihai, care-o venit apoi rege. Și pe ăsta l-am văzut în '47, când s-a dus la Epescopia din București. Era în uniformă de aviator. A fost un bărbat foarte frumos și voinic, numa' că nu vorbea bine. În '47, în 27 decembrie a abdicat de la tron. Eu eram sergent și o venit un adjutant, Luduman Mihai și m-o sculat din pat și zice către mine: „Mă Hacmane, scoală!” „Ce-i?” „Regele o abdicat de la tron!” „Și ce vrei să mergem noi să-l punem la domnie?” „Nu, scoală, c-avem treabă!” Și-atunci ne-am dus la poștă și-o dat un telefon la Suceava, că aparțineam de Inspectoratul Suceava. Cei de la Suceava or dat ordin să arestăm trei maniști pe care să-i ducem la Câmpulung că pleacă mașina la două, după miezul nopții și-i duce la Suceava și-i execută. Or vrut să bage panică în popor, înțelegi. Și i-o spus lui Luduman. Luduman s-o mai învârtit el ce s-o învârtit și-o spus: „Noi n-avem în sat”. Și-atuncea ne-o trimis să mergem la Irimia Pardău, ăla era deputat pe Câmpulung. El era un țăran, îmbrăcat românește, cu izmene, cu cămeșă, cojoc. El ne da scris pe cine s-arestăm noi, că era marele deputat comunist. Ne-am dus noaptea, s-o sculat, am intrat în casă, o aprins lampa și i-am spus care-i situația. Eu când am mers am intrat în casă cu plutonierul major Tătaru Gheorghe, care era din comuna Boroaia, de la Fălticeni. I-am spus care-i situația și el nu s-o gândit mult, o luat o hârtie și-o scris: Orest Maxim, un vecin de-al lui, pe Gavril Bozga, Petre Nacu și să mergem să-i aducem pe ăștia. Ne-am dus la Orest Maxim, care era aproape. Am strigat și-o venit tată-su, cu fata, sora lui. I-am spus care-i situația și tată-su a spus că nu-i acasă. Și n-are de lucru fata, soră-sa și-o zis că-i la Candrea Măria, lângă postu' de jandarmi. Plecăm de-acolo și mergem la Candrea și mă pune pe mine să strig: „Măriucă, Măriucă” și o venit și spune: „Ce-ți trebuie măi Hacman?” „Dă-ne drumu' în casă!” Întâi săraca femeie n-o vrut să ne deie drumul în casă, că era Orest. În fine, ne-o dat. Când ne dă drumul, Orest era în pat. N-am putut să-i zic nimic, să nu vie cu noi, că era șefu' de post lângă mine și încă mai era unu'. Și îi zice șefu' de post: „Orest, te-mbraci și mergi cu noi!” Că nu, că-i asta, că-i așa. Eu tare așa fi vrut să nu meargă, da degeaba. O mărș. O venit la post și l-am băgat acolo.

Pe mine m-o trimis după aia la Gavril Bozga, care era aproape de noi. ăsta era bogat măi, avea vreo 50 de vaci. Și am strigat la geam și-o vinit nevasta lui și-am întrebat unde-i badea Gavril. O spus că-i în casă. I-am spus: „Imediat să plece de-acasă și dacă te-a întreba cineva unde-i dus să-i spui că-i dus la Bâta Pripor”. Acolo avea el o odaie, tocmai în Târgu-Mureș, în munții ășia. Și-am venit la post și am spus că nu-i acasă, că-i la Bâta Pripor. M-am dus la Petre Nacu, cu încă un

sergent major și într-adevăr nu l-am găsit acasă. Mă și încă mai o fost unu', da nu mai țiiu minte cum îl cheamă.

(Erați jandarm atunci?) La Dorna Candreni, unde era secție.

(Trebuia să-i arestați pe adepții lui Maniu?) Da, ai lui Maniu. Eih, și pe șelălalt l-am găsit o dată acasă și n-o vrut să vină. Eu am fost mulțumit că nu vine. Tot Bozga îl chema și pe ăsta. El era fișior, ca și Orest. Vin la post și-am spus că nu vrea să vină și mă, s-o dus un sergent major și l-o adus și pe ăsta. Erau ăștia doi. Trebuia să-i ducem la Vatra-Dornei, pe jos, că la ora două pleca mașina la Suceava cu deținuți politici. Erau din Candreni, din Șaru Dornei, de prin Ciocănești, din tot Câmpulungu îi aduna și-i ducea acolo ca să-i ducă cu mașina la Suceava unde era plutonu' de execuție. Era frig, că era 27 decembrie. Și când am mers peste Dorna se făcea un pod și acolo erau muncitori, paznici care dormeau acolo într-o colibă și-aveau foc făcut și-am zis să ne-ncălzim. Am intrat acolo și-am spus că ne e frig și vrem să ne-ncălzim. Asta ca să treacă timpul', ca atunci când ajungem la Vatra Dornei să fie mașina plecată. Așa am făcut. Am ajuns la Vatra Dornei și când i-am predat i-am zis lui Orest: „Măi Orest, să nu găsească nimic la tine!” O mai avut el prin curea, că purta curea lată, niște cartușe și le-o aruncat el pe undeva pe-acolo pe undeva pe jos. Alalalt care-o fost cu dânsu', Bozga, la vreo trei zile o venit înapoi, nu l-o găsit vinovat. Da pe Orest l-o ținut cred că vreo trei luni. Pe unde l-o dus, Dumnezeu știe, da când o venit de-acolo o venit bolnav și-a și murit. El n-o mai apucat s-ajungă la Suceava că mașina era deja plecată, însă l-o dus pe la Câmpulung, pe la închisoare, pe unde l-o dus. Așa că, cu asta mi-am petrecut viața.

La Nițchidorf, i-am cunoscut pe frații Kräuter. Au fost patru frați: unu o fost doctor veterinar, unu' o fost tractorist cu mine și doi or fost popi.

(Ați prins colectivizarea aici, în Banat?) Când s-a făcut colectivizarea aici am fost. *(Cum se proceda?)* Umblau de la casă la casă să te lămurească, să te-nscrii în colectiv, cu hârtii, să faci cerere. Alții s-or lămurit și-or făcut cerere, eu nu. *(Aveați pământ acolo?)* Da, ne-o dat cinci hectare de pământ, da nu m-am înscris în colectiv, nici în partid nu m-am înscris.

(Și nu v-a luat cu forța după aia?) Ce, c-or vrut să mă duc la partid. Era unu' de-aici din Buziaș, Ilie Pantelimon, așa-i zicea, care era secretar mare de partid. Și lor de mine le plăcea, că eu eram harnic, lucram pe tractor. Și tot mă lămurea. Și-or făcut ședință de partid și m-or propus. „Na, tovarășu' Hacman, ce zici, vii cu noi?” Zic: „Da, da-mi dai un servici așa cum ai și dumneata. Cu papagalul îi dau bine și de mințit să n-ai frică, pot să mint și mai mult ca dumneata. Mă-nscriu acuma, numa' îmi dai un servici ca dumneata”. Nu m-a mai chemat în partid nimeni, numa' necazuri mari am avut. Când te duceai să-ți dea hârtie, adeziunea lor, că am avut fetele duse la liceu aici și n-o vrut să le primească la liceu.

Dacă nu era profesorul Hohol, care acum e viceprimar, nu-mi primea fata la liceu, că nu corespunde, că nu-s locuri...diferite motive, înțelegi? Și nu m-am înscris în partid. Unde te-ai dus n-ai avut drepturi, însă...ce să fac, asta o fost situația.

(Cum ați ajuns în Buziaș?) În Buziaș m-am însurat în '49. *(Cum se numea soția dumneavoastră?)* Aspazia Ursulean. E moartă de opt ani, din 11 aprilie 1993. O murit pe pat lângă mine. În casă era toată familia mea: fata din Germania cu bărbatu, fata din Timișoara cu bărbatu și încă cealaltă fată din Timișoara⁹⁴. Am văzut-o că nu mișcă. Era dimineată, la șapte, în ziua de Florii. Am întors-o cu fața în sus și-o deschis numai ochii la mine. Atunci am strigat și s-or sculat toți. O murit și gata, sunt singur de opt ani.

În Buziaș am ajuns în felul următor. M-am mutat aici la lucru, la Gostat și pe urmă am avut fetele pe-aici pe la liceu și-au stat la internat. Am stat în chirie și pe urmă am ajuns în casa asta, în anu' 1966. Aici o stat un proprietar, un director de școală și cu nevastă-sa. I-am îngropat pe amândoi. Când eram mai tânăr am mai umblat eu prin Timișoara și s-a făcut apoi la Buziaș o ședință unde ne-am adunat mai mulți. Aicea sunt multe văduve din Bucovina. Eih, acolo dacă te duci mai e din Ciudei, un sat vecin cu al meu, Nicolae Pădure, pe care l-am cunoscut ca fișior, de-acasă. Pe urmă, cu războiu' ăsta, cu refugiu' l-am găsit întâi în Cața și pe urmă în Banatu' ăsta, în Nițhidorf. Aici s-o însurat și o luat o basarabeancă, Catia. Și are și-un fișior, pe la Lugoj.

(Numele dumneavoastră are influențe nemțești?) Da, de pe timpuri, căci Bucovina a fost sub stăpânirea Austro-Ungariei și la noi, în Bucovina se chema Galiția, sub dominație austriacă. Și de-acolo de undeva îs aduși cu traista pe terenul României.

(Ce istorie a avut familia dumneavoastră?) Un văr a meu, un nepot al tatei, Ion Motrescu, a fost maior prin armată la Cernăuți. Și a mai fost un văr al tatei, Hacman, care-o fost vlădică în Cernăuți.

La tata, moșu Mihăilă o avut opt fișiori: patru fete și patru fișiori. Noi am fost vreo 46 de veri numai fișiori. Noi am fost cei mai puțini la tata, c-am fost numa' trei, da de fapt am fost șapte. Numa' trei or murit înaintea mea și unu' o murit între frate-miu și soră-mea de-am rămas numa' trei. Da în rest erau câte șese, opt. A avut mulți nepoți bunicu'. Am stat de fapt mai mulți așa într-un cătun, acolo era familia lui Hacman, așa-i spunea la familia lui Mihăilă.

(Cum vi s-au părut bănățenii când ați venit aici, în comparație cu bucovinenii?) Bănățenii n-or fost primitori. Ca să știi de la mine, la noi, în Bucovina, și în timpu' războiului dac-ai trecut pe drum or ieșit femeile cu donița cu lapte, cu mâncarea, ce-au avut. Le-o dat mâncare. Aici nu te-au primit în casă. Când am fost în Vucova și-am cumpărat o casă, că pe tata l-am adus din Sighișoara

⁹⁴ Fetele lui Dionisie Hacman sunt: Elena căs. Foale, Magdalena Hacman, Stela căs. Wibiral și Silvia căs. Belu.

aici în Banat, că tata-i îngropat în Vucova, și veneau de la Caransebeș cu lemne, săracii, și bănașenii nu-i primeau să doarmă. Ei toți trăgeau caii, căruțele la noi. Băgau caii în grajd... Ei susțin cu mare tărie că „Cine mi-s eu!”, că-s bogat, că-s asta. Domnule, eu le spun în față: „Cine ești tu? Arată-mi ce-ai făcut?” și le-arăt ce-am făcut și eu. Că dacă erau ca mine, veniți cu traista în spate, să te-nsori, să crești patru fete și să le porți prin școli...

Să vă mai povestesc ceva. Din anul 1939 îl cunosc pe boierul Mavrocordat Nicolae. Am lucrat ca ucenic mecanic la fabrica boierului Mavrocordat din Crasna, din '42, când m-am dus la Camera de Muncă de la Cernăuți și mi-am scos carnetul meu de lăcătuș mecanic. Din '42 am lucrat până-n '44, în 22 martie, la fabrică la Mavrocordat, la fabrica de placaj. Și când s-o întors roata înapoi, boierul o plecat în țară, cu trenu' cu vagoane. Care o fost dispus și-o vrut să vină în România, vagoanele erau gratis, că boierul îi lua pe toți în România. Eu am fost dus cu armata, cu Cercul teritorial.

(După aceea v-ați reîntâlnit în București?) Da. Și am ajuns în România unde, făcând armata în Școala de agenți de poliție Ghencea din București, am ajuns pân' la urmă, cum era timpu' greu, după foametea din '46-'47 care-a cuprins trei sferturi din țară, am ajuns eu la boier, în București, pe strada Pietății numărul 28. Acolo i-am povestit boierului că fac armata-n București, că nu-i mâncare, am și dormit. Ne-o dat de mâncare boieriu, ne-o dat 5 milioane de lei și cu mașina m-o dus înapoi la unitate, în Calea Rahovei, că acolo era unitatea, batalionul nostru. Și am mai venit încă de vreo două ori pe la boieriu, când eram cu armata, și totdeauna am fost ajutat de boieriu, totdeauna. Boieriu, o fost boier, însă a fost un om de mare ajutor pentru satul nostru de acasă, de unde-am plecat noi. Prin trânsul am avut ocazia, datorită boierului, s-ajung înapoi la inspectorat la Suceava. La Suceava am mai avut un comandat, un colonel, Atanasie Mitlic, de la mine din sat. Ăla mi-o fost comandant la inspectoratul de jandarmi din Suceava.

Pe teritoriul regiunii ne-am descurcat foarte bine. Boieru o mai vinit. M-am întâlnit cu dânsu' odată în Vatra Dornei. Cred că avea o fabrică de scânduri, de cherestea, pe Valea Bistriței. N-aș putea să precizez exact unde ne-am întâlnit, da știu că prin Vatra Dornei pe undeva. Și de-atunci, el săracu' o fost în '47 ridicat, pentru c-o fost boier și l-or dus la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Castelul l-or confiscat, pe domniță o mutat-o la periferia Bucureștiului undeva, cu feșioru Mihnea și două fetițe. Boieru o stat la Canal cred că doi ani, când le-o atras atenția, el ca inginer, ăstora ce lucrau la săpatu' Canalului, că dacă Canalul Dunăre-Marea Neagră se perforează aș cum l-or făcut ei, apa din mare va ajunge până-n București. Și-atuncea or studiat foarte bine și și-or dat ei seama că are dreptate boieru' ăsta. Și-atuncea l-or scos de la lopată și de la sapă. Și indiferent care-a fost situația, o scăpat. Atuncea or scăpat mai mulți de la Canal. I-o dat liber și-atuncea o venit acasă, la domniță acolo. Și, când o plecat regele Mihai, în '47, în 27 decembrie,

cică ar fi avut o discuție cu boieru' Mavrocordat, căruia i-ar fi spus regele să plece și el, însă el i-o spus că el e român și cât e român el nu-și părăsește țara.

Însă, la urmă, feșioru' lu' boieru', Mihnea, era căpetan, securist. Se vedea pe el că-i comunist, cum era pe timpuri, ca să aibă servicii. Cu ce intervenții o vinit, asta n-aș putea să știu, decât că o vinit și-o ridicat familia: pe boieru', pe domnița, Mihnea, femeia și copchii și direcția Elveția. Mai departe, ce s-o întâmplat cu dânsu' nu mai știu.

(Cum era domeniul boierului de-acolo de la sat?) Unde-o fost la noi în sat o avut un castel, a avut fabrica aceea mare de placaj, cred c-o fost dintre cele mai mari fabrici de placaj din România. Avea munți, păduri cât te-ai uitat cu ochii, avea un castel cu vreo 10-20 de hectare de pământ, livezi, pomi de-o mare frumusețe. Însă, cu timpurile... În prezent, când am fost eu ultima dată, era un spital de TBC.

(Mai erau livezile acelea?) Era tot, era tot la loc, cum o fost. Și fabrica s-o păstrat la loc, or pus-o la punct, or mărit-o și nu se mai lucra cum am lucrat noi, pe bază de aburi, cu mașini de aburi care învârteau diferite generatoare și făceau curent. Se lucra electric acum.

Carol Caraban (n. 1934, Berhomet, Bucovina de Nord)
Interviu realizat de Adrian Onică (mai 2003, Timișoara)

„Treceau convoaie militare și când se făcea liniște și voia un impiegat, lăsa și trenul nostru să meargă două stații. Eram un fel de convoi în plus”

Mă numesc Caraban Carol, sunt pensionar și am aproape 70 de ani. (*Când v-ați născut?*) M-am născut pe 27 august 1934, în comuna Berhomet, județul Storojineț. Părinții mei au fost de condiție modestă, tatăl meu a fost croitor, mic meseriaș, în cea mai mare parte, meșteșugar. Mama a fost și ea la început meseriașă, căci s-a calificat ca măcelar, după care viața a făcut-o să fie mai mult casnică.

(*Cum se numeau părinții dumneavoastră?*) Tatăl meu se numea Caraban Mihai, născut în 1909, iar mama, Elena, născută în 1911. Tatăl meu s-a născut în Nehoi, județul Buzău, iar mama în Mihova, județul Storojineț. Am o soră mai mare decât mine cu un an și este plecată de șapte ani în Canada unde este cu fiica ei și cu familia acesteia.

(*Cum se numește sora dumneavoastră?*) Acum se numește Sandu Olga.

Familia mea a fost marcată poate mai mult decât altele, de istoria acestei țări, începând de pe la 1900. În mod sigur, această perioadă au trăit-o și alții. Totul este unde ai fost așezat, cum te-au prins evenimentele, ce influență au avut asupra vieții, asupra pregătirii, asupra destinului. Tatăl meu, așa cum v-am spus, s-a născut în Nehoi, dar a ajuns în Bucovina tot cu un refugiu, în primul război, când obligația românilor de a se muta dinaintea frontului a dus la mișcări de populație. Așa a ajuns el în Bucovina. Ce viață au dus, știu doar din ceea ce-mi spuneau. Tatăl lui era mobilizat din primul război, iar mama lui a rămas cu șase copii, cărora nu prea avea cum să le asigure o existență, plecată pe un drum la care nu-i știa nici ea capătul.

(*Tatăl dumneavoastră trăia cu familia lui?*) Cu familia lui, cu părinții lui, cu mama lui, adică bunica mea de fapt, căci tatăl lui era mobilizat. Și așa a ajuns în Bucovina, după care războiul s-a terminat, el a ajuns la majorat și a intrat ca ucenic la un croitor și a făcut o meserie. S-a căsătorit și așa am rezultat noi, cei doi copii.

(*Și bunica s-a mai întors?*) Nu, bunica a rămas și ea în Bucovina.

Ce s-a întâmplat din momentul când am apărut pe lume noi.... Eram deci în perioada când Bucovina era la țara mamă, România. O perioadă normală, obișnuită, de care îmi aduc aminte destul de vag, dar cu amintiri de copil. Părinții aveau deci

ocupație amândoi și ne puteau întreține. Din munca lor și-au făcut o căsuță, au cumpărat o vacă, și-au făcut în sfârșit o gospodărie și au reușit să ne hrănească, să ne întrețină. Toate au fost bune până când Europa asta s-a mai scuturat o dată. A venit pactul Ribentropp Molotov, în '39 și soarta nu doar a românilor, ci a tuturor oamenilor care trăiau în zonă, a trebuit să se muleze după niște interese, după niște ambiții, după tot ce a implicat politica din acele timpuri. Îmi aduc aminte de multe lucruri, ca un copil, de ceea ce se întâmpla în casă, dar multe nu mi le-am putut explica decât cu timpul, dar și aceste explicații care au venit au fost de două feluri, pentru că ele sunt influențate de regimul în care trăiești, de mentalități, de oameni, cu cine vorbești, ce a înțeles fiecare din evenimente. Astfel, pentru perioada când a fost la noi socialismul, cu intenția de a deveni comunism, așa erau privite lucrurile, așa erau priviți și oamenii. La un moment dat, oamenii care au venit prin refugiu, din Bucovina, din Basarabia erau priviți ostil: „De ce n-au stat acolo?” sau „De ce-au plecat, de ce au venit la noi?”, iar dacă au ajuns într-o zonă săracă, „De ce au venit la noi, că nici noi nu prea avem nimic?” Așa privea lumea lucrurile. Sigur, ca întotdeauna erau și oameni cu opinii la polul opus, care fie c-au trecut prin greutăți, fie că n-au trecut, au înțeles poate și mersul istoriei, au înțeles poate și motivele pentru care un om ajunge să-și părăsească casa, averea, și să plece hai-hui.

A venit deci, al doilea război mondial. Tatăl meu a fost concentrat, fiind croitor, la o unitate administrativă, în județul Romanați, care era o unitate ce făcea uniforme și echipament pentru armată. A reușit însă, cu câteva zile înainte să se înroleze, să organizeze plecarea noastră, că trebuia efectiv să plecăm. Toată lumea vroia să plece, numai că nu aveau toți condiții ca să plece. Nu vă spun că atunci, ca să pleci în Apus, în special în Germania, unde am ajuns și noi, trebuia să ai un „capăt de ață” ca să se justifice plecarea asta. Fie că aveai o rudă, fie că aveai un copil plecat, fie că aveai alte condiții, fie erai etnic destul de pur, ca să poți să demonstrezi. Noi am plecat pentru că o străbunică a mea, deci o bunică a tatălui meu era de origine germană, din familia Müller. Acesta a fost „capătul de ață” prin care tatăl meu a reușit să lămurească comisia - că exista o comisie mixtă care hotăra plecările – să accepte ca el să plece din Bucovina în Germania. Și așa am ajuns în Germania, într-un lagăr la Leibus, după aceea la Frankenstein. Erau două localități, orașele, în care a fost organizată primirea refugiaților și au fost asigurate condițiile. Cine a putut să lucreze, i s-a mai asigurat să lucreze într-o fabricuță, cine nu, nu a lucrat. Perioada fiind relativ scurtă, aproximativ într-un an frontul s-a dus spre Răsărit, a început războiul și am avut condiții să ne întoarcem.

(În ce an ați plecat?) În '40 am plecat și în '41 ne-am întors, înapoi în Bucovina. Și apoi, când stăteam de vorbă cu oamenii, aceștia ne întrebau: „Măi, de ce ați venit înapoi, că uite mulți acum ar vrea să fie în Germania.” Sigur că și noi puteam să rămânem în Germania, că mulți au rămas. Nu vreau să spun că tatăl meu a fost dominat de patriotism, dar ținea la țara lui, la limba lui. Cert este că nu l-a putut convinge nimeni să rămână. Poate că cel mai edificator lucru pentru mine a

rămas faptul că, la întoarcere, când am ajuns cu vaporul, căci am venit cu vaporul pe Dunăre și am ajuns noaptea și ne-am dat jos la Vidin, pe malul bulgăresc, nici n-a știut că nu-i în țară, căci i s-a spus că a venit în țară și țin minte că a coborât și a sărutat pământul. Apoi am trecut pe malul românesc și, cu chiu, cu vai, din localitate în localitate, am poposit câteva săptămâni la Vatra Dornei, după care am ajuns acasă. Sigur că, fiind din nou teritoriu recâștigat, în sat lucrurile s-au desfășurat normal. Școala au făcut-o în limba română, iar condițiile din sat erau cele pentru o comună, unde exista o prăvălie, o biserică. Biserici erau mai multe, că erau și catolice, căci erau și polonezi în localitate. Era o fabrică de cherestea și astfel mai erau locuri de muncă, iar lumea și-a revenit la ocupațiile obișnuite. Din păcate n-a trecut mult și frontul și-a schimbat direcția, de la Stalingrad încoace și a început să se apropie. Din momentul în care deja frontul „bătea la ușă”, ca să zic așa, căci cu obuzele care cădeau scuturau ușile și geamurile și se crăpa totul, în disperare, că vin din nou rușii - și de data asta nu din povestite, ci din pățite, oamenii știau ce se mai poate întâmpla - din nou a dat fiecare să fugă unde poate. Așa am ajuns să plecăm și noi de-acasă, în 25 martie 1944, în niște condiții disperate, ca să zic așa. Câteva familii se asociau, plăteau, bănuiesc că și mituiau, că nu se putea altfel, mituiau pe la C.F.R. oameni, ca să le facă rost de un vagon, și nu conta ce vagon, că e vagon de marfă sau altceva. Vagonul nostru era neacoperit, cu obloanele la un metru, deci nu se putea sta în nici un fel în el, în luna martie. Și atunci s-au dus la fabrica de cherestea de care v-am spus, au mai luat niște scânduri, au făcut niște acoperișuri și așa ne-am trezit în vagonul ăsta. Fiecare a luat cu el ce a crezut că trebuie să ia și tata fiind croitor, a neglijat totul și a luat mașina de cusut, deși peste câteva zile trebuia să se prezinte la concentrarea de la Viișoara, de la Romanați, însă în timpul acesta nu știa ce vom face noi, familia.

(Concentrarea aceasta era în 1944?) Da, în '44. Și așa a ajuns el la unitatea militară, iar pe noi s-a hotărât, în ultimul moment, să ne coboare tot la Balș, în apropiere și să ne caute o cazare undeva, într-un sat.

(Asta era în România?) Da, în România, lângă Caracal, în fostul județ Romanați. Și așa am ajuns să stăm într-o localitate, într-o comună din apropierea localității unde lucra tatăl meu.

(Stăteați în gazdă?) Da, stăteam în gazdă, prin bunăvoința unei femei care n-a avut descendenți, nu a avut pe nimeni, dar a avut o cameră liberă și ne-a acceptat să stăm acolo. Sigur, noi nu am plecat cu bani, familia a fost modestă și nu am avut depozite bancare, nici bani la saltea, cum se zice, nu am avut nimic și a trebuit să trăim din lucrurile pe care le-am luat de-acasă, în fugă. Într-o zi am vândut un palton, în altă zi niște cearșafuri, fiecare ce a avut, și cu asta „ne-am amăgit” o perioadă. Aveam noroc că pe taică-meu, la două-trei zile îl lăsa de la unitate să vină în comună și mai aducea de acolo ce mai economisea. Ne mai aducea niște fasole și ce se mai găsea. Așa am stat până în august '44. În 23 august '44 ne-a prins... Am aflat că familii plecate tot ca și noi, dar rămase în trenul cu care

venisem noi, au ajuns în Ardeal, la Gurahonț, în județul Arad și ne-am gândit că poate acolo, împreună cu ei ne putem descurca mai bine. Așa am ajuns să plecăm, iar 23 august ne-a prins exact în gara din Arad .

(Tatăl dumneavoastră nu a mai venit?) Tatăl meu nu a venit, căci nu i-au dat voie. El ne-a asigurat însă urcarea în tren și ne-a spus că o să ne aștepte acolo fratele mamei, căci ei ajunseseră deja acolo și ne vor aștepta la Gurahonț. Acum înțeleg eu ce s-a întâmplat la 23 august, dar pe atunci nu știam. Știam că în perioada aceea armata germană a avut o înțelegere, că cei care depun armele pot să se retragă din țară, fără să opună rezistență și nu li se va întâmpla nimic. Cu nemții, cu unitățile care n-au acceptat și au luptat mai departe, știți ce s-a întâmplat... A venit frontul din Vest.

Ei, în trenul acela plecau și nemții care acceptaseră să depună armele și se repliau la alte unități, din Ungaria sau din altă parte. Atunci n-am înțeles ce se întâmpla, dar vedeam că lumea comenta, deci eu știam doar ce vorbește lumea în românește, căci mergeam în același tren, și pe aceleași bănci, în vagon cu nemții, și unii erau pro, alții contra, unii îi compătimeau că pleacă, alții ziceau că bine că plecau. Lumea era împărțită, cred că fiecare după interesele lui, dar poate și după opiniile care li se formează. De multe ori opiniile astea sunt formate, că au grijă alții să ți le formeze.

(Deci ați venit spre Arad împreună cu soldații germani care se retrăgeau?) Cu soldații germani care se retrăgeau dinspre București. *(Aveați zece ani?)* Aveam zece ani în '44, iar la primul refugiu aveam cinci ani jumate, deci vă dați seama că atunci nici atâta nu înțelegeam. Nici atunci poate, la zece ani nu știam prea bine, dar atunci altfel vezi, că ești copil și din ce se aude, din ce se discută, mai încerci să înțelegi câte ceva. Așa am ajuns la Gurahonț. Erau acolo frați de-ai tatei, fratele mamei, care erau meseriași, cizmari. În comuna în care ne-am dus, ei doi cizmari și cu încă un prieten cizmar, dar și cu cizmarul din sat nu aveau ce să facă atâta cizmărie într-o localitate. Nici acolo nu se putea trăi, dar trăiai de azi pe mâine.

Tot întâmplarea face că, unul din verișorii mamei lucra în Banat, la fostul Ferdinand, care acum este Oțelu Roșu, la o exploatare de pădure. Pentru că înainte oțelăriile lucrau cu gazogene, pe bază de lemn, căci așa era tehnologia și exploatarea lemnului era o meserie căutată atunci. El lucrând în branșa asta, avea o situație mulțumitoare, s-a gândit să ne aducă în Oțelu Roșu. Ne-a scris și ne-a spus: „Dacă vreți veniți aici, că poate vă găsesc de lucru. Așa am ajuns la Oțelu Roșu și tata a intrat la atelierul de croitorie al fabricii.

(Venise și tatăl dumneavoastră între timp?) Da, după 23 august a putut să vină și ne-am mutat acolo. S-a angajat și el, iar cu croitoria era o treabă administrativă, căci ținea de un serviciu administrativ. Atunci când avea de lucru ca și croitor îl folosea în meserie, când nu, i se dădeau alte însărcinări pe-acolo.

Venise foametea aia din '46-'47, de care probabil ați auzit, seceta aia „nebună”, când lumea nu mai știa încotro s-o apuce. Atunci au venit și din Moldova, în special au fost aduși copiii care au rămas fără părinți, fără nimic. În situația aia erau economate pe lângă fabrici, că așa își ținea patronul angajații săi. Patronul avea grijă ca odată cu salariul să îi asigure angajatului și din ce să trăiască. Deci acolo, în timpul lunii te duceai și îți luai slănină, cafea, îți luai orez, săpun, ce vroiai, te nota și la sfârșit, la nota de lichidare îți spunea cât ai consumat în timpul lunii și diferența ți-o dădea în bani. Cam asta era politica cu forța de muncă atunci, ca să poată să o stabilizeze și să poată fi folosită. Așa a lucrat taică-meu, când la croitorie, când în economatul acesta, făcând și el ce i se cerea. Și timpul a trecut, iar lucrurile s-au schimbat.

Din ce îmi povestea știu că el a fost încadrat la social-democrați. (*Când s-a înscris în partid?*) În '46, la începutul anului, dar a venit după aia comunismul și a început goana asta împotriva social-democraților, să-i lămurească să treacă la partidul comunist și, taică-meu nu prea a vrut. Până la urmă s-a făcut unificarea partidului comunist cu cel social-democrat. Cine n-a vrut a rămas în afară și nu a consimțit să rămână la P.M.R., Partidul Muncitoresc Român. (*Ce a făcut tatăl dumneavoastră?*) Pe tatăl meu l-au considerat înscris aici, dar lui nu i-a convenit și spre norocul lui, alții au vrut să-l dea afară. Au spus că ce să caute el, că nu-i din localitate, și i-au făcut un serviciu și l-au dat afară din partid.

Cert este că noi copiii am crescut și ne-am dus la școală. Eu am făcut Școala tehnică, în Timișoara, timp de patru ani. A venit apoi U.T.M.-ul, ne-au făcut U.T.M.-iști și ne-am înscris ca toată gloata, că așa se înscrisa atunci. Îmi aduc aminte, și regret și acum, ce convingeri se formau în mine și cât a luptat taică-miu „să mă țină treaz” și ancorat în realitate. Pe noi ne îndoctrina regimul și ne povestea ce înseamnă, vorba aia, statutul social de om sărac, ce bine e să fii sărac și ce bine-i să n-ai nimic, că numai așa poți să fii cinstit și bun. Tata încerca să ne explice adevărul, dar cât înțelegeam noi din tot ce el încerca să ne explice! Acum îi dau dreptate, căci timpurile sunt altele și altfel înțelegem lucrurile.

Între timp m-am încadrat și eu la Uzină și am lucrat în domeniul în care mi-am făcut școala, în energie electrică. Am lucrat într-o stație de conexiuni, într-un S.P.C., cum s-ar zice, și la P.R.A.M., adică activitățile care țin sub control consumul de energie, partea de aparatură, partea de măsură și distribuția de energie într-o întreprindere, cum este Oțelu Roșu. Am lucrat deci și la controlul tehnic, având funcții diferite.

M-am înscris în partid, în '69, în U.T.M., așa cum se făcea, cu un statut, prima dată, ca de asociat, după care, dacă dovedeai că îți vezi de treabă, te primea și în partid. Am fost și eu astfel primit în partid. (*Dumneavoastră ați vrut asta?*) Toată lumea vroia și nu puteai sta pe nici un post dacă nu erai membru de partid. De aceea au devenit milioane de oameni membri de partid. După aceea am fost recrutat să

lucrez în administrație, la Primărie. Mi s-a propus să fiu vicepreședinte la Consiliul Popular din Oțelu Roșu, iar după consultări cu familia, am acceptat. Am stat zece ani ca vicepreședinte în Oțelu Roșu, la Primărie. Mi s-a mai propus între timp, cumulat, alături de funcția de vicepreședinte, funcția de secretar cu economicul. Așa a fost organigrama partidului și mi s-a propus să trec pe schema de plată a partidului, căci astfel aș fi fost mai bine primit și mai bine plătit. Am rămas însă să lucrez în administrație și nu am fost niciodată pe nici un stat de plată al partidului. După zece ani am mai lucrat la Cooperăția Meșteșugărească, unde am fost președinte și cred că am pus-o pe picioare sau cel puțin așa mi se pare mie și nu regret, pentru că a fost o experiență de viață.

Sigur că anii trec și câteodată se schimbă și ideile, câteodată și viziunea despre viață și-ți dai seama că multe lucruri trebuiau făcute sau acceptate. Eu nu-mi reproșez nimic. Și la Revoluție am fost tot atât de bucuros ca și copiii mei, care, vorba aia, din 20 Decembrie, nu din 22 au fost pe stradă și s-au manifestat, au dorit schimbarea asta și am fost alături de ei și bine că a venit, deși foarte mulți încă regretă ce au pierdut. Ei nu-și dau însă seama că „ce-au pierdut” n-are nici o valoare, pentru că e adevărat, toată lumea avea atunci servicii, dar omul uită că toată lumea se împingea pentru un unt, pentru un ou, și de multe ori, nu ajungeai să cumperi și chiar dacă aveai leafă, aceasta îți ajungea pentru că nu prea aveai ce cumpăra. Lumea nu-și da seama că schimbarea asta este o schimbare în bine și putea să fie o schimbare în foarte bine. *(Ce a lipsit să fie așa?)* Din păcate i-a lipsit să promoveze în față oameni care ar fi făcut altceva în țara asta. *(Oameni mai competenți?)* Nu mai competenți, ci mai convinși că nu trebuie continuat un socialism bolnav. Sigur că despre teorie, despre socialism, cum au „văzut-o” dascălii socialismului, se poate discuta. Teoria e una, însă practica a dovedit că era o utopie. Nu se poate, nu se pot „înregimenta” oamenii să gândească la fel, să lucreze la fel, să se comporte la fel, să câștige la fel, pentru că așa ceva este o utopie. De asta n-a ținut comunismul niciunde și de aceea este ținut cu duritate și nu poate să rămână ca o doctrină viabilă.

(Ce a făcut apoi tatăl dumneavoastră?) Tatăl meu a rămas croitor la uzină, apoi s-a transferat de la uzină, că s-au înființat Cooperativele Meșteșugărești. A lucrat într-un atelier de croitorie, la Cooperativa meșteșugărească, de unde a ieșit în pensie.

(A mai făcut politică?) Politică nu a mai făcut, căci a fost „vindecat” de politică. În nici un caz nu l-a atras comunismul, pentru că el știa mai multe decât mine în privința comunismului.

Să revin la perioada când plecam de-acasă. De unde convingerile lui, că comunismul este o fatalitate... În perioada când s-a semnat tratatul Ribentrop-Molotov a intervenit o perioadă de câteva zile când s-a făcut predarea de la

autoritățile române la cele ruse, perioadă în care autoritățile române au părăsit de fapt administrația și totul, dar autoritățile rusești încă n-au venit. În perioada aia s-au putut clarifica foarte multe lucruri, și cum gândește omul, și cum se comportă, ce intenții are, cât este de bun și cât este de rău. În perioada când nu existau nici un fel de autorități acolo au apărut abuzurile. Era ușor să îi dai în cap unuia numai pentru că are ceva și era ușor să intri în casa cuiva, să iei ce vrei, pentru că nu avea cine să te tragă la răspundere. A început însă și plata polițelor, și a unor polițe inexistente. Au început să vină până și niște cazaci, care au ajuns în localitate la noi, să facă și ei dreptate, să zică că ei știu despre ce-i vorba, înainte de a veni autoritățile ruse.

Îmi aduc aminte că părinții noștri, sâmbătă seara, se mai adunau și jucau cărți, tarot, că asta era distracția într-o comună. Ei povesteau la un moment dat că, intrând tot așa niște nelegiuți din ăștia în comună, au intrat și la un părinte, la un preot, și neapărat vroiau să le dea aurul pe care ziceau ei că trebuie să-l aibă. Preotul n-a avut, că dacă-l avea, la limita vieții îl dădea și pe-ăla. Nu l-au crezut însă și l-au forțat, cum se făceau cuptoarele la noi, cu plită, iar alături era cuptorul pentru copt pâine. L-au înghesuit într-un cuptor de pâine și au dat foc la cuptor până a sfârșit, ca să-l determine să le dea aurul pe care însă nu-l avea. Deci până unde putea să meargă abuzul, arbitrarul și nebunia asta?! De asta vă spun, că este foarte greu să spui că românii sunt buni și rușii sunt răi sau invers. Cred că fiecare popor își are oamenii lui răi și oamenii lui buni. Cine este rău aproape că nu mai are etnie. Cine este rău este de etnie rău. Departate de mine gândul că nemții au fost mai buni în război decât rușii. Sigur că nemții au fost un popor mai civilizată, este de recunoscut, dar și ei s-au comportat în război ca niște îndoctrinați și înnebuniți de Hitler, cu ce le-a băgat în cap. Și ei au avut devieri de comportament suficiente în război și totuși, ce am văzut eu, cu ochii mei... Când au intrat armatele germane și mergeau cu frontul spre Răsărit, prima unitate care a intrat a fost una de motocicliști și opreau în poartă, întrebau dacă gazda poate să le dea două-trei găini sau o slănină și scoteau mărci din portofel și plăteau. Bine, omul obișnuit cu lei nu știa cu ce plătește neamțul, dar gestul conta, faptul că nu au abuzat. În schimb, când au venit rușii nu mai exista lege. Rușii intrau unde vroiau, lua ce vroiau și făceau ce vroiau. Știți, de-asta nu se pot justifica în nici un fel intențiile germane de a ocupa țări, dar totuși ce înseamnă să existe în conștiința unui om o fărâmbă de civilizație, o educație, cât de cât. De asta și tatăl meu, și eu cred că și mulți alți oameni și-au format despre ruși, și despre ruși ca și comuniști pentru că atunci când au venit la noi erau comuniști, o părere proastă. De-asta comunismul a fost atât de vehement combătut și neacceptat pentru că erau exemplele astea care erau evidente. Cu informațiile și cu mass-media de astăzi omul poate și-ar fi făcut o altă părere, dar atunci oamenii judecau după viață, după realități. Asta li s-a întâmplat și ei asta știau despre ruși, asta știau despre comuniști.

(Ce s-a întâmplat când a fost ocupația rusească?) Din anul ăla știu numai din povestite, cine a avut de suferit în perioada aia... V-am spus că erau biserici de confesiuni diferite în localitate, și ortodoxă, și catolică, și evreiască. În sat, doi-trei comercianți erau evrei și farmacistul era tot evreu. Pe câteva meserii erau evreii și așa cum au ajuns în țara noastră, așa au ajuns și în Polonia, și în Ungaria, Ucraina. Deci ei s-au infiltrat natural, ca să zic așa. Ce s-a întâmplat atunci? Ce reacție au avut oamenii?! Atunci s-a văzut că oamenii se împart în cei buni și cei răi. Chiar și acum se vorbește, se discută mult despre români și despre România ca țară, despre comportamentul pe care l-a avut față de evrei în anii aceia. Părerile sunt împărțite și așa au fost împărțiți și oamenii. Au fost mulți care au judecat sănătos, care nu au văzut în evreu decât tot o ființă, care știau că până atunci au trăit în pace, știau că s-au folosit, că dacă era doctor evreu când îl chemai venea acasă și când te duceai la prăvălia lui trebuia să îi plătești și el să îți dea marfa. Și așa judecau lucrurile. Existau însă și oameni care nu judecau așa, și din păcate nu au fost numai oameni de rând, că de-asta poate și în politica Guvernului, a lui Antonescu, s-au făcut greșeli. Pe de o parte a întârziat deportarea evreilor, dar pe de altă parte au și închis ochii la ce se întâmpla, la Pogromul din Iași sau chiar au acceptat, inclusiv comportamentul armatei române pe frontul de Răsărit, că nici românii nu au fost sfinți pe unde s-au dus.

Asta am vrut să spun, că în perioada când au fost rușii la noi, ca etnii în localitate erau ucraineni, români, ruteni, polonezi, evrei și localitatea era foarte eterogenă, dar populația a acceptat regimul acesta eterogen și s-au înțeles bine. Cine lucra la fabrică știa că are de lucru, cine era cu meseriile prin sat, la fel. După ce părinții mei au venit din Germania, la un moment dat se căuta în sat cineva care să înființeze cooperativele acestea sătești, să aibă cine să le administreze. Până la urmă mama nu a lucrat numai ca măcelar, căci le-a dat lor cooperativa din sat. Îmi aduc aminte și acum că venea la cooperativă zahăr pentru albine, ce avea culoarea aceea maro, specifică, ca să poți hrăni albinele și dacă mă duceam eu, copil fiind, la cooperativă și îi spuneam tatei să îmi dea un pic de zahăr, îmi puneă în pahar și știu că avea un gust specific, ca o cicoare, și-și nota în registru că trebuie să-și rețină din salariu. Așa s-a ajuns că, după ce au administrat ei timp de doi ani cooperativa, comisia care a venit să le facă inventarul a găsit plus, față de toate cooperativele din jur, care erau în minus și nu-și explicau cum au reușit să aibă plus la inventar. Tata era de o cinste dusă la extrem. Păcat că nu a avut ocazia să fie un educator undeva, să formeze conștiințe, ca să zic așa, să formeze caractere.

(Când a murit?) A murit în '76, la 67 de ani, în Timișoara. Eu l-am dus la spital în ziua în care a murit. Ca să vedeți ce a putut să facă altruismul din el... S-a internat cu o boală anume, deși el mai suferea și cu inima din când în când, dar s-a internat pentru altceva. A stat într-o rezervă împreună cu un alt bolnav care a fost operat în ziua aceea și pentru că aceleia i s-a făcut rău el a încercat să sune, să vină cineva să-l ajute și n-a venit nimeni. Tata s-a dus la o rezervă unde era o soră, care a

spus că vine mai târziu și el s-a supărat și de nervi a vrut să caute pe altcineva și tot fugind pe coridor a făcut infarct. Și omul care a stat lângă el a scăpat și poate că trăiește și azi, iar tatăl meu a plătit cu viața lui. Aceasta era firea lui, caracterul. El a vrut să ajute.

(Țineți minte anumite întâmplări legate de aceste lucruri?) Sunt lucruri mărunte... De exemplu, el făcea croitorie, iar într-o perioadă a fost liber profesionist. După ce a plecat de la cooperativă și s-a pensionat el a lucrat acasă, autorizat, ca orice meseriaș. Dacă venea cineva să îi facă o haină, îi făcea mai întâi o probă, apoi când îi termina haina, omul venea, o îmbrăca, iar acesta îi mulțumea și vroia să-i plătească. Tata îl întorcea însă de trei-patru ori și găsea el că este o cută și-i spunea omului că nu-i dă încă haina până nu face retușul. Omul însă zicea: „Lăsați că e bună, mă simt bine!” Tata însă nu putea să i-o dea până nu făcea retușul. Dacă-i lăsa 5-10 lei pentru o reparație, se ducea după om până la poartă. Tata nu concepea să ia mai mult, dacă spunea că a lucrat de 25 lei, 25 de lei lua. De aceea vă spun că exagera. Acum mulți zic că atunci când mergi la un doctor, dacă vrei să îi dai, dai. Și eu zic așa, că dacă vrei, îi dai și nu zic că face rău dacă dai. Asta nu se poate însă confunda cu cazurile în care dacă nu îi dai nu îți face un serviciu și te lasă bolnav sau te lasă să pleci pe lumea cealaltă, însă așa se cam întâmplă, din păcate.

(Ce puteți să-mi povestiți despre părinții mamei dumneavoastră?) Bunica mea, mama mamei, a avut copii din două căsătorii: din prima, șase copii, iar din a doua căsătorie încă șase copii. Din cei doisprezece copii au rămas doar șase, căci atunci era mortalitatea infantilă mare, căci orice boală, orice răceală îi „curăța”. Pe toți i-a marcat războiul acesta și fiecare a trebuit să plătească într-un anumit fel.

(Au fost cazuri de deportări în Rusia?) Ce s-a întâmplat... Bunica mea nu a vrut să vină cu noi în nici un refugiu. A doua oară când am plecat, ce să vă spun...în genunchi o ruga mama mea să vină. Ea nu concepea însă, căci avea deja o vârstă și zicea că dacă e să moară, vrea să moară aici. N-a putut s-o miște nimeni. Au rămas niște vecini acolo, care s-au mutat în casa noastră. Ei aveau mai mulți copii și nu prea aveau spațiu, iar când am plecat în al doilea refugiu, părinții mei le-au spus să se mute în casa noastră. „Uitați, aveți de toate aici, vacă, porci. Folosiți-vă de casă, de tot și aveți grijă de bătrână până când se poate, până când ne întoarcem noi”. Din păcate, după ce am ajuns în refugiu, în Ardeal, la Gurahonț, am primit vestea că nu a rezistat până la urmă și a murit. Oamenilor la care a rămas în grijă cred că și astăzi pot să le mulțumesc. Am mai fost în satul meu o singură dată, că n-am putut să mă mai duc, deși ocazii am avut. N-am putut să mă duc de mai multe ori pentru că am vrut să păstrez amintirile așa cum le știam eu, nu să-mi formeze altele. Atunci însă, când am fost, mi-au spus oamenii că au avut grijă de bunica și că au fost oameni de caracter.

(*În ce an ați fost?*) În 1980, când a fost Olimpiada la ruși, la Moscova. Atunci am revăzut și localitatea, și satul. (*Cum vi s-a părut?*) Complet schimbat, dar nu în sensul că s-ar fi construit ceva, ci în sensul că, în mintea mea de copil, în care a rămas satul, totul era de data asta redus. Eu știam cândva cooperativa ca pe o clădire enormă, știam că biserica e o clădire enormă, față de statura mea, și ochii mei de copil așa priveau atunci. Școala mi se părea că era cu etaj, mi se părea o clădire mare, dar acum, când am revăzut, totul mi se părea redus la altă scară. Până și pârlul de lângă casa unde stăteam, parcă și el dispăruse, și apa din el, și adâncimea lui...și totul.

(*Schimbările din punct de vedere etnic au devenit mai profunde? Ce s-a întâmplat? Au plecat sau nu evreii?*) Da, au plecat și „curățenia” etnică s-a produs. Când am fost în 1980, îmi spunea un văr de-al meu care trăia atunci, că dexteritatea asta a rușilor, de a transforma orice teritoriu în teritoriu rusesc este câteodată de admirat, pentru cât de isteți sunt și cât de rafinați, ca să poată să te transforme. Nepoții mei sau strănepoții mei, când am fost la Cernăuți, nu mai știau românește. Într-o casă în care nu s-a vorbit decât românește, strănepoții nu mai știu nici două vorbe. Le era frică să spună că sunt români, dar și să vorbească le era frică și chiar îl întrebam pe vărul meu: „Domnule, eu înțeleg totul, dar nu înțeleg cum se poate să dispară limba din casa noastră, că pereții sunt aceiași, curtea este aceeași și s-au schimbat doar două generații. Cum e posibil în două generații să dispară esența etniei?”

Ca fapt divers pot să vă spun că am trecut de multe ori pe lângă moarte, în nenorocirile astea pe care le creează unii, pentru că războaiele au fost create, nu au venit de la sine. Îmi aduc aminte că convoiul cu care plecam s-a oprit în Ploiești și acolo se ridicau baloane din astea și se dădea drumul la fum ca să încurce aviația care venea să bombardeze esențialul, adică rafinăriile, rezervoarele și așa mai departe. La un raid din asta ne-am aruncat toți pe un rambleu, pe o pantă între liniile ferate și ne-a luat mama, așa cum ia cloșca puii sub ea, și ne-a acoperit cu brațele. La un moment dat o schijă i-a intrat între mâini și cap, destul că i-a umplut gura și ochii cu pământ. Ea a crezut că a murit, că i se părea că nu simte durerea. Din moment ce nu mai vedea i se părea că i s-a întâmplat ceva și striga să aibă cineva grijă de copii.

(*Asta s-a întâmplat când ați plecat de la Caracal spre Arad?*) Nu, când plecam de la Berhomet spre Licim, în al doilea refugiu, în deplasare spre Oltenia, unde era concentrat taică-meu. Bombardamentele ne-au prins pe drum, de exemplu într-o gară, nu mai țin minte în care. Plecasem deja din Storojineț și eram într-o gară unde convoiul nostru nu era băgat în seamă. De asta am și făcut săptămâni între 300- 400 kilometri, că nu ne băga nimeni în seamă. Trenul nostru nu avea nici o prioritate. Treceau convoaie militare și când se făcea liniște și vroia un impiecat, lăsa și trenul nostru să meargă două stații. Eram un fel de convoi în plus. Într-o gară, dintr-o greșală, a intrat un convoi militar peste o garnitură staționată,

peste un marfar. Un zgomot asurzitor am auzit atunci când a lovit locomotiva aia blindată trenul acesta, că se ridicau vagoanele din marfarul staționat aproape în picioare. Știu că ofițerul german care avea grijă de siguranță, a scos pistolul și nici azi nu știu dacă l-a împușcat mortal sau nu, dar a tras în impiecat. Adevărul este că atunci nu l-a anchetat nimeni și vina se stabilea pe loc, iar execuția venea tot atunci. Deci atât de aspru era războiul și condițiile de atunci.

(Și alte întâmplări din război, când ați trecut pe lângă moarte?) Am prins bombardamentul de la Turnu Severin, din 1 Mai 1944, când bombardau aliații, înainte de 23 august. Cum pe spital era o cruce roșie mare, toți am crezut că acolo e bine să ne ascundem, iar când sunau sirenele am fugit toți acolo. Din păcate, cei care bombardau sau mitraliau nu aveau precizie, că poate că l-ar fi evitat. Cerul se făcea negru de avioane, de nu le puteai număra, că nu erau zece, ci erau sute de avioane și când făceau o nenorocire din asta cine mai putea să zică că o să cadă o bombă lângă spital sau pe spital?! Am văzut mulți morți și răniți. Un om care era cu noi zicea: „Fugiți într-o groapă de bombă, că niciodată poziția lor nu se poate repeta. Nu se poate ca o bombă să cadă într-un crater de bombă”. Asta era filosofia noastră de scăpare, ca să zic așa. Când sunau sirenele fugeam și căutam o groapă de bombă și acolo ne băgam. Dar frica și panica oamenilor este greu de descris.

(Și acest bombardament unde l-ați prins?) La Turnu Severin. Venind înainte de 23 august, când taică-meu spera deja să-l lase la vatră, am plecat spre Ardeal și ne-am mai oprit unde erau niște consăteni de-ai noștri, la Tarnița, lângă Baia de Aramă.

Și acestea sunt episoadele când „ne-am întâlnit” cu frontul, ca să zic așa. Acolo, la Baia de Aramă, la Tarnița, ne-a prins un bombardament și iar ne-am luat boccelele cu toate lucrurile pe care le aveam și am fugit în pădure. Și cum era în jur de luna mai, era frunziș, frunză căzută încă din toamnă, ne acopeream cu frunza asta uscată lucrurile, tot, mai ales dacă aveam boccele albe sau le înveleam într-un cearșaf, să nu se observe, să nu se vadă. Noi credeam că ne și vede ăla din avion, de parcă ei știau de grija noastră, că ei aveau alte treburi. Dar așa este lumea dezorientată, disperată în acele momente. Știu că, de bucurie că am scăpat de bombardament, am uitat să luăm lucrurile și le-am lăsat în pădure, sub frunziș și abia a doua zi ne-am dus și le-am căutat unde le-am ascuns. Dar prin ce trece omul!

(Și nu vi s-a întâmplat nimic?) Din familie am scăpat toți. Cum v-am spus, 23 august ne-a prins în Arad. La Gurahonț unde am stat, deja era după 23 august, veneau deja avioanele germane și trecea un convoi de ruși care se ducea spre Apus, iar drumul era paralel cu Crișul Alb. Și când veneau avioanele se aruncau rușii cu camioane, cu tunuri, până și cu bucătărie cu tot, în albie, că acolo credeau că nu îi vede, și noi după ei. Dacă vedeam că sar ei în apă, sub pomi, ne băgam și noi. Era complet irațional. Știți, omul zice că se ferește și când colo se bagă singur în pericol. De fapt ei asta căutau, să mai prindă convoaiele pe drum și mitraliau.

(*Deci ați văzut toate acestea?*) Am văzut și vă spun că după 23 august, frontul s-a schimbat și veneau nemții și bombardau, dar mai mult mitraliau. Când veneau cu avioanele astea de vânătoare, renumite la nemți, Stücker și Messerschmidt, mai mult mitraliau. Era atunci porumbul de toamnă, cum puneau oamenii pentru furaje. Noi ne duceam în lanul de porumb ca să ne ascundem și de fapt abia atunci ne vedeau mai bine pentru că ne puneam toți pe burtă și de sus ne vedeau mai bine, în toată lățimea, decât dacă stăteam în picioare, dar cine gândea, cine știa ce să faci mai bine atunci.

Ei, vorbind de mentalități, nu spun că rușii n-au valori în cultură, în artă. Au oameni buni, au milioane, zeci de milioane, poate cu sute de milioane chiar. Dar cum poate să transforme o conflagrație de-asta, cum poate să transforme așa oamenii, să-i sălbăticească, să-i înnebunească?! Am fost la Honțisor, lângă Gurahonț, unde am făcut o clasă primară și tot așa, treceau rușii, veneau și se cazau singuri. Intrau în grajduri, în cămări, în beciuri, unde simțeau că este ginars, țuică de asta ardelenască. Nu este nici o fabulație că scoteau automatul și trăgeau în butoi și țâșnea băutura, iar ei se îmbătau.

Să vă povestesc ceva... Captura de bază a armatelor ruse era țuica, rachiul, iar pe noi copiii ne prosteau, dacă nu mai aveau, căci ne dădeau cartușe. Scoteau un automat din ăla și ne puneau în bască cartușe, ca să le aducem un litru de țuică. Pe țuică dădeau ce vroiai. Iar noi, copiii, inconștienți cum sunt de fapt copiii, mergeam în fața bisericii, unde era un șanț mai adânc, făceam focul și veneam după aia, când era jar și descărcam basca cu cartușe și vă dați seama când începeau alea să puște în toate direcțiile în ce siguranță eram noi acolo! Și a fost și un accident și a murit un copil, pentru că venise cu a doua bască și rămăsese un cartuș mai în margine și numai bine, când venea cu a doua bască atunci detona și ăla. Asta era „distracția” adusă de front, de armată sau de ocupație. Asta era bucuria copiilor, câtă bucurie puteau să facă la copii.

(*Înainte de ocupația rusească, cam ce proporție etnică era atunci?*) Etnic, s-a golit. Politica rușilor era următoarea: aduceau absolvenți de școli profesionale, în comerț, în meserii, în nu știu ce, aduceau tot din Rusia. Copii din Bucovina, dintr-un sat de acolo, dacă și răzbeau să facă o școală undeva, în nici un caz nu rămâneau acolo. Aveau ei grijă să îi dea o repartitie, să plece, că în Rusia aia se pierd dacă pleacă 10 000 sau 100 000 de români. Nu pot influența nimic, în schimb, dacă vin acolo niște sute de mii de ruși schimbă proporțiile etnice.

(*Ce s-a întâmplat? Cine a plecat?*) Din oamenii care erau meseriași, cei care lucrau la fabrică, care erau la gaterie, care aveau meserii din astea, că așa au învățat și băștinașii meserii, de la cei care veneau. Aproape că mișcarea asta de populație care era în Bucovina, era și aici. Și în Bucovina au fost și mișcări politice, de exemplu polonezii au venit forțați de evenimente. Dar nemții, italienii și alții au venit prin mișcarea naturală a forței de muncă. Că aici se organizau în special pachetele astea forestiere.

(*Unde le făceau?*) În Bucovina. S-a trecut la exploatarea lemnului puțin mai industrializat. Cine venea?! Veneau oameni care au lucrat undeva, că ăștia importau utilaje, dar importau și 10-15 meseriași cu care porneau treaba. Sigur că după aia învățau și băștinașii.

(*În ce perioadă a avut loc această mișcare?*) Între războaie, mișcarea a avut loc în perioada interbelică. Iar după război a început invers. A început fiecare să își caute... Nu vă spun că la prima migrație cine a putut să facă rost ... Nu vă mai ascund, că știu din povestite că, cutare și-a aranjat, că a mituit pe nu știu cine din comisie și s-a asigurat, și cu un act fictiv s-a făcut ba neamț, ba ungur, ba nu știu ce și și-a asigurat plecarea. Toată lumea fugea de front, aproape că nimeni nu gândea atunci politic, dar se gândea la condițiile de supraviețuire. Nimeni nu vroia să stea și să treacă frontul peste el, ori că trecea din Est ori că trecea din Vest, că frontul totdeauna face victime.

(*Atunci cine a mai rămas?*) Au rămas ucrainenii, că ăștia erau mai aproape. ăștia veniți, de tot felul, au cumpărat proprietăți, alții s-au așezat în proprietăți, că au fost oameni, de exemplu la casa pe care o revendică acum o mătușă de-a mea, a venit o familie, căci casa era mai retrasă, la vreo 50-60 de metri de la șosea, și când a plecat ea nu a avut „tupeu”, ca să zic așa, nimeni din sat nu a avut ca să se așeze pe averea ei, dar au avut grijă alții care au venit și au văzut o casă nefolosită și au intrat și s-au făcut stăpâni. Au rămas deci ucrainenii, români, dar românii ăștia s-au transformat. Vă spun, atâtea familii care sunt cu nume de români, au fost români, au vorbit românește, s-au comportat ca români și în două generații „s-au alterat”. Eu nu spun că este mai rău să fii rus sau este mai rău să nu fi, dar este păcat să nu mai fi ce ești de fapt.

(*Ce s-a întâmplat cu evreii? Au plecat până la urmă?*) Da, majoritatea. Am mai întâlnit și-acuma, căci făceau comerț și-acuma. Dar vă spun, când au aflat că venim din România... Noi căutam să cumpărăm lucruri care se vindeau la ruși că atuncea în țară nu erau electronice și rușii mai aveau niște garnituri din astea de cuțite, linguri, furculițe, unele argintate, altele doar te păcăleau că-s cu argint. Și a auzit evreul că vorbim românește, a venit la noi și ne-a spus tot pe românește: „Stați până pleacă oamenii de aici că vă dau ceva bun”. Noi nu știam ce vroia să ne dea el, și a scos câteva seturi de tacâmuri argintate și ni le-a dat la un preț bun. Ne-a povestit mult. Mi-a povestit și cum a scăpat el, că n-a reușit să se refugieze la timp. Și cum în sat oricine poate să aibă dușman, iar dacă nu îl are, viața îl transformă în dușman, fie că se lăcomește la averea lui, fie din diferite motive. Fiind bărbat și-a vopsit părul și s-a făcut blond ca un rus și s-a dus la niște cunoștințe unde a lucrat vreo doi ani jumate, la animale, la nu știu ce, până când a trecut perioada critică, pentru că a existat o perioadă critică. Chiar și la români a existat și cei care au trăit timpurile știu. Îți era frică să spui că ești născut în Bucovina, deși eu când m-am născut, Bucovina era la români. Eu m-am născut în '34 și era teritoriu românesc, deci sunt român, născut în România. Dar rușii erau în stare să te forțeze, să te

deporteze. Bineînțeles că nu mă mai duceau la mine în sat, că dacă mă luau de aici cu familia aveau ei teritoriu unde să ne ducă. Dar atât de înverșunați au fost la un moment dat contra celor care au plecat din calea rușilor, deși noi n-am plecat nici politic, ci am plecat de frica unui front, de frica războiului, dar ei n-au înțeles. Ei făceau lucruri pe care câteodată nu poți să le înțelegi. Ce nevoie au avut să aducă din România refugiați, cu sila și statul român a cooperat și el la un moment dat, că îi depista, le făcea tabele și le înlesnea plecarea ca și cum nu erau tot români. (*Îi duceau înapoi în Bucovina?*) Nu-i duceau în Bucovina, ci îi duceau în Rusia, că dacă-i duceau în Bucovina, poate că nu era așa de grav, deși să te întorci într-o țară, într-un teritoriu ocupat, nu e convenabil. De asta nici nu s-au întors atât de mulți. Vă dați seama că dacă rămânea teritoriu românesc, câți s-ar fi dus!

(*Evreul acesta a scăpat, deci, vopsindu-și părul?*) Da, da. Oamenii apelau la tot felul de tertipuri și făceau totul ca să scape din situațiile de risc, create politic, dar la care a consimțit pleava asta a societății, că oameni răi se găsesc peste tot, să profite. Câți nu luau averile altora. Povesteau ai noștri, câți intrau în casă, în grajdul unuia și luau vite, luau bunuri ca și cum se autoserveau. Și acolo erau oameni care făceau aceste fapte, dar erau și foarte mulți care nu le făceau. Asta este diferența între oameni. Diferențele sunt de caracter, în ultimă instanță.

(*Era mare localitatea aceasta?*) Este o comună, căci are statut de comună, nu de sat, că de ea mai aparțineau alte sate. La noi se termina calea ferată normală, la Berhomet. De-acolo erau exploatările forestiere și erau mocănițele, liniile astea înguste care duceau la pădure. Știu că venea până la noi, la vânătoare și regele. Eram la școală, în '42 parcă, sau '43 și a venit și Mihai la o vânătoare. Când s-au transferat din garnitura regală, în garnitura pregătită, de forestieră, noi copiii eram în față cu flori, că ne-au pus învățătorii și ne-au învățat să cântăm imnul și cel de străjer și ne-au dat flori să ținem în mână. Noi așteptam să se deschidă vagonul să dăm flori la Rege și când s-a deschis ușa au ieșit prima dată cei doi câini, că el avea doi câini cât doi viței, mari, negri, parcă îi văd și acuma. Și cum noi eram copii, când acești câini au scos botul afară, eram să leșinăm toți din clasă, că nu știam ce se întâmplă. (*Și ce a urmat?*) Lumea i-a primit bine, căci atunci era un cult pentru monarhie și altfel era privită. Bineînțeles că în țară, în perioada interbelică s-a făcut foarte mult în România. Pătrunsese industrializarea asta și s-a făcut mult, iar oamenii începeau să aibă de lucru. După ce trecuse criza aia din '29-'33, perioada asta deja, din '33 până în '40, a fost nemaipomenită. Păcat că a venit războiul și a aruncat România în infernul ăsta. Și nu s-a putut sustrage, că nu s-au putut sustrage nici alte țări și nici vorbă să fi rămas neutră, pentru că neutralitatea asta nu este treabă de opțiune, este treabă de conjunctură. Te împing lucrurile, te împinge istoria.

(*Povestiți-mi câte ceva despre bunica din partea tatălui dumneavoastră?*) Ea este ființa care a prins două conflagrații și în prima conflagrație cred că nu i-a fost mai ușor ca în a doua. În prima conflagrație, cu soțul tot așa, concentrat, a

urmat și ea exodul ăsta al populației spre Moldova și spre Bucovina. În momentul în care li se terminau și banii, și proviziile și totul, căutau o soluție și unii mai găseau să mai lucreze pe lângă o gospodărie. Ea a avut înțelegerea unei unități militare care era în mișcare, care o ajuta cu mâncare și de obicei seara, când mai rămânea ceva mâncare îi dădea mâncare ca să aibă să le dea și la copii. Acolo era o unitate de cavalerie și, așa cum este în armată, făina era depozitată într-un loc, grajdul era lângă și la un moment dat, urina de la animale se infiltrasă și a afectat făina și tot. Și-atuncea comandantul a zis că și-așa făina e stricată, că-i mucegăită și le-a dat voie să-și ia și cu făina asta au mai rezistat până au ajuns la Berhomet. Deci așa a ajuns taică-meu în localitatea aia, după care s-a însurat acolo și și-a întemeiat o familie.

Bunica mea, norocoasă ca orice român, a reușit să prindă și al doilea război mondial. Atunci și în al doilea refugiu s-a chinuit și a ajuns până la Baia de Aramă, unde n-au mai ajutat-o puterile și a murit.

Viorica Adriana Reus (n.1918, Cernăuți, Bucovina de Nord; d.2003, Timișoara)

Interviu realizat de Adrian Onică (februarie și martie 2002, Timișoara)

„O refugiată strașnică”

Vreau să deschid cartea vieții începând să vă povestesc despre familia mea.

Tatăl meu și-a făcut studiile de drept și filozofie în Germania și o parte din examene le-a dat în Franța. Acasă se vorbea româna, bineînțeles, germana și franceza. Probabil și din cauza asta, dar era și Austro-Ungaria care te forța să vorbești altfel. El a fondat un grup care se numea „Tinerimea română”, formată din cei din Vatra Dornei. Aștia erau din primul război mondial. Erau profesori, învățători, preoți, simpli gospodari. Zic „gospodari” că tatei nu-i plăcea să spuie țărani. El, totdeauna dacă venea un servitor să anunțe că a venit cineva să discute despre pământ, nu spunea că a venit un țăran, ci că a venit un gospodar și dacă familia era la masă îl poftea la masă cu familia și zicea că „după ce mâncăm, atunci stăm de vorbă”. Ținea foarte mult la ei, dar și țăranii, gospodarii țineau la el. Când treceau prin fața casei strigau: „Trăiască domnul Reus!”

Am să fac o mică paranteză. Eram la București, cu Opera în turneu și ne-am întâlnit cu un regizor de la cinematografie. M-a întrebat: „Vrei să vezi câțiva bucovineni?” „Vreau” și m-a dus aproape de Conservatorul din București, unde erau două case prinse în triunghi, între care bucovinenii aceștia făcuseră niște pereți de scândură și au construit o cameră. Erau și dâșii refugiați. Pierduseră tot, ca și noi. În camera improvizată am găsit un bărbat și o femeie, tot din comuna Broscăuții Vechi și și-au manifestat bucuria: „A venit nepoata domnului Reus”.

Și de ce atâta bucurie?! Atât părinții, cât și bunicii, poate și străbunicii aveau obiceiul să-i ajute pe cei săraci. La sărbători veneau trăsurile în curte, cu făină, cu zahăr, cu slănină, cu tot ce trebuia pentru o sărbătoare și veneau săracii și primeau din aceste alimente ca să-și facă o sărbătoare bună.

Dacă servitorii sau cei angajați, care lucrau pe pământuri, la gospodărie sau pe lângă casă se căsătoreau, primeau pământ, casă, vite și zestre, tot ce le trebuia să înceapă o gospodărie nouă, primeau de toate ca să-nceapă viața. Și așa, tot făcându-se nunți din astea, s-a format, pe pământul bunicilor, o comună, care-i zice Broscăuți și i-a zis Broscăuții Vechi. Acolo s-a făcut și biserică, s-a făcut și primărie, s-a făcut și școală. După ce s-a umplut partea aceea de pământ, tata urma deja la rând să facă fapte bune și a dat o parte de pământ și a făcut Broscăuții Noi. La Broscăuții Vechi n-a existat copil care să nu fie trimis la școală, ajutat de familia noastră, iar unii chiar să aibă studii superioare. Și cei din București la care

am mers erau și ei niște nepoți ai unora din Broscăuți și asta era bucuria mare că eu, o descendentă a Reusilor, eram acolo.

Regizorul Hangu, care era și el tot din Cernăuți i-a adunat și pe ceilalți bucovineni care erau în București. Pe o masă cioplită era o cratiță mare cu niște tocăniță și ne-am așezat în jurul mesei. Era ca în refugiu, cu farfurii de diferite feluri.

Doamna de-acolo s-a dus într-un colț și a venit cu un registru mare, a rupt foi din el, prefăcându-le în „șervete de masă”. De.... Era nepoata domnului Reus la masă. Emoționant, nu?

(Dumneavoastră ați locuit deci la Cernăuți?) La Cernăuți, dar și la Vatra Dornei. Cernăuțiul era sediul central.

(Părinții dumneavoastră erau bogați?) Da, căci părinții mei se trăgeau din răzeși și, pe lângă ceea ce aveau de la moși-strămoși, primiseră și de la Ștefan cel Mare și de aceea s-au înmulțit pământurile.

Erau două gospodării mari la Broscăuți, iar lângă Vatra Dornei, la Șaru Dornei, era o bucată mare de pământ cu 46 de nuci. Mama zicea că patru bărbați nu puteau să cuprindă un nuc din ăla. Și-atuncea veneau proprietarii de diferite prăvălii, în mare parte evrei, și cumpărau nuci sau făceau schimb de marfă. Tot lângă Vatra Dornei era o comună, Roșu și acolo era o stână.

Unchiul meu, care era director școlar la Roșu, a învățat copiii să se dea iarna cu doagele, nu cu schiuri. Era necaz mare când copiii desfăceau butoaiele cu murături ca să ia doagele și să se dea cu ele. Acuma s-a făcut din nou pârtia de schi la Vatra Dornei. Pârtia aia era cândva foarte bine amenajată și veneau și străini, din Franța și din diferite alte locuri.

(Asta era în perioada de dinainte de al doilea război mondial?) Da, sigur că da. Eu am prins un concurs din ăsta. Părinții aveau la Cernăuți o clădire foarte mare, cu 17 camere, unde acuma rușii au făcut facultate de chimie. Bănuiesc că sala de cursuri este în sufragerie, care era foarte mare. Casa era pe colț, era foarte mare. Un colț dădea spre Teatrul Național și vizavi era liceul Aron Pumnul, unde a învățat și Eminescu. Colțul celălalt mergea spre guvernământ. Tot Cernăuțiul era deal și vale, însă erau clădiri vechi, frumoase, clădiri de epocă. Strada se chema Brâncoveanu. Noi aveam numărul 8. Eu aveam apartamentul meu. Există undeva un inventar, că înainte de a pleca în refugiu ne-au spus să păstrăm ceva acte, că atunci când se va reda Bucovina ne vor da înapoi ce s-a luat. Eu am trecut acolo mobilă, covoare, argintării.

(Cum s-au cunoscut părinții dumneavoastră?) Ah, foarte draguț. Tata mi-a povestit. Venea dintr-o călătorie și în tren erau șase domnișoare tinere și draguțe într-un compartiment și el a intrat tot în acel compartiment. Erau vesele, el era vesel și tot povesteau și odată el spune: „Domnișoarelor, eu nu sunt căsătorit, dar dacă-i place cuiva de mine și dacă eu nimeresc un nume la dumneavoastră, vă căsătoriți cu mine?” Ele au început să râdă și-au zis că „da”. El a spus atunci niște

nume printre care și Maria, cum se numea mama mea. Tatei i-a plăcut de ea și după ce au coborât din tren, la gară-i aștepta o trăsură frumoasă. S-au dus la părinții ei acasă și a cerut-o în căsătorie.

(De unde era mama dumneavoastră?) Mama era din Cernăuți și tata era tot din regiunea aia, Cernăuți-Storoiineț.

Și s-au căsătorit imediat. Ei erau foarte poznași și drăguți. Odată au trebuit să meargă la sfințirea unei școli, la Roșu și eu am rămas acasă cu servitorii și cum era duminică, la Vatra Dornei era muzică de fanfară în parc, căci așa era obiceiul. Fetele se duceau să se întâlnească cu flăcăii și am rămas singură. Eu m-am plictisit și am sărit peste fereastră și m-am dus și-am adus toți copiii, iar din cămări am adus mâncarea ce era pregătită pentru când se vor întoarce și le-am dat copiilor în curte. S-au servit cu toate bucatele... Când au venit acasă toți acasă au văzut că nu mai e nimic, da tata zice: „Lasă, nu te necăji, că este restaurantul dincolo, e curtea plină de păsări, în beci sunt iarăși de toate... una-două se face și masa”. N-am mâncat bătaie niciodată, da am făcut multe rele.

(Aveați servitori?) Aveam mulți, unii care erau la câmp, alții care erau la curte, fete care erau în gospodărie. Veneau fete să învețe gospodărie. În bucătăria de vară aveam mobilă rustică. Aveam un servitor din Maramureș, Iacob Neamț și dânsul îmi făcea toate plăcerile, ba chiar confecționa și păpuși. Odată mi-a făcut dintr-un scaun, o sanie. Toată gospodăria din Vatra Dornei începea din stradă și se oprea până sus, în vârful muntelui. Toate proprietățile acestea erau ale familiei mamei mele. Bunica era dintr-o familie mare, Volcinski, care erau conți la origine.

De exemplu, era baronul Stăcea. Acesta ce-a făcut? A jucat cărți și încet-încet a pierdut banii, gospodăria... a pierdut tot. Acest baron avea doi copii, o fată și-un băiat. Țăranii aceia care au primit casele și pământul i-au chemat pe acești copii să stea la dâșii. Soția celui care a pierdut tot, ca să nu se înjosească, trecând pe câmp a văzut o fântână cu cumpănă, a pupat copiii și s-a aruncat apoi în fântână. Acești copii erau niște rude apropiate cu noi. Cum erau atuncea rochiile alea lungi, de taft care aveau la capăt un șnur cu păr de cal, ca să nu se uzeze rochia, atunci când ea s-a aruncat în fântână, panglica aceea s-a agățat de cărămizile care erau acolo. Copiii au început să strige, să plângă și tocmai au venit doi oameni de la vânătoare și au salvat-o. Fata acesteia, Leucadia, s-a măritat în cele din urmă la București cu Mănescu care a ajuns să fie mare general și era tata lui Mănescu, care-a fost ministru.

Mă întorc acum la părinții mei. Tata, Valerian Reus-Dugan, așa se numea el, avea mare talent la scris. În primul rând scria poezii, scria apoi proză, făcea traduceri din germană și din franceză. A fost prefect la guvernământ.

Mama mea vorbea mai multe limbi. Eu am învățat auzind-o. Când am fost la Operă regizoare și veneau străini din alte țări mi-a prins foarte bine că puteam să vorbesc cu dâșii.

(Povestiți-mi de familia tatălui dumneavoastră) Ei au avut proprietăți mari, la Storojneț și de-acolo s-au mutat la Cernăuți unde aveau partea lor. Se numeau Reus-Dugan. La Storojneț mergeam doar așa, că era pădurea de vânătoare. Tatei îi plăcea să scrie. Mama scria și ea și avea și o voce strașnică și era în corul asociațiilor lui tata. Mama era tare frumoasă.

(Cum era viața în Cernăuți?) Viața în Cernăuți era foarte civilizată. Nu existau copii să fie răi, să spună „nu vreau” sau „nu fac”. Cel mai necăjit copil, cel mai sărac copil era educat. Era o curățenie strașnică. De exemplu, cum ar fi aici Mehala, la toate casele era un trotuar făcut din cărămizi. Grădinile erau pline de flori... atât de frumoase. Spunea mama că și bunica, în grădinile cu zarzavat puneau flori, între zarzavat. Aveau întotdeauna semințe din Germania, „Mautner”, care erau niște proprietari strașnici. Erau maci care înfloreau așa de tare de parcă erau garoafe. La Broscăuți, bunica avea o casă puțin pe deal, o casă pentru musafiri și partea de jos era din cărămidă roșu cu alb și erau flori în față, iar când treceau mașinile se opreau să vadă ce frumusețe era acolo.

(Părinții dumneavoastră aveau mașină?) Când erau ei - erau trăsurile, mașinile au apărut când eram eu. Când eram și eu părinții au avut o mașină roșu-vișiniu, cu numărul 5 Cernăuți. Era Skoda. Înainte de Skoda au avut o alta, gri închis și era lungă.

(Cine s-a ocupat de educația dumneavoastră, în familie?) Păi, toată lumea era educată și toți se ocupau de mine. La cinci ani eu scriam. *(Cine era mai sever în familie?)* Nimeni. Nu exista să ridice tonul cineva la mine. Sora mamei, care era căsătorită cu directorul școlii, avea grijă de mine când părinții erau plecați la Cernăuți, iar eu rămâneam la Vatra Dornei. Nu e bine să rămâi singur. Ei toți aveau câte opt frați, și la mama, și la tata. Un frate al mamei, Nistor, avea tot opt copii și a rămas singur la Broscăuții Vechi. Când au venit rușii el a împărțit repede averea, la fiecare copil, să aibă casă, pământ și tot ce-i trebuie. Majoritatea s-au dus la Storojneț și prin alte părți.

(În ce an v-ați refugiat?) Primul refugiu a fost la Vatra Dornei, în '40. Lumea a fugit din Cernăuți, la fel și părinții mei. Refugiul ăla a durat însă puțin. Când am venit înapoi a zis mama că a găsit pe masă, în sufragerie, ceaiul încă neterminat, pâinea unsă cu unt, că au fugit și rușii.

După aceea, a venit al doilea refugiu, care a început în 25 martie 1944. Păcat, căci copilăria a fost frumoasă. M-am operat de apendicită și la spital era, în patul de-alături o tânără, cam de 20-21 de ani, care avea o infecție în palmă, de la spini de trandafiri. Mi-a fost drag de ea. Tatăl ei era la Cărpiniș impiegat și oamenii își trimiteau lucrurile care pe unde aveau cunoștințe. Noi n-aveam unde să trimitem și-atuncea a zis fata aceasta să trimitem la ei, la Cărpiniș, că tatăl ei e acolo la gară și când venim ne luăm lucrurile. Bun, s-a închiriat un vagon mare, cât jumătate de apartament, s-a pus mobila, s-au pus covoarele, iar într-o ladă s-a pus argintăria, cristalurile și într-altă ladă s-au pus tablouri cu perne de canapea, ca să nu se

zgârie. Mai am și-acuma o față de pernă de catifea neagră, brodată de mama, cu flori de floarea-soarelui.

Toți erau muzicieni din familie: mama cânta la mandolină și la pian, tata cânta la vioară și la chitară, iar eu cântam la chitară și la pian. Mie îmi plăcea tare mult chitara, pe care mi-o făcuse tata la Reghin și era extraordinară. Am pus chitara în lada în care erau tablourile.

Fata asta, a fost șmecheră și a zis că s-a bătut cu soțul ei și n-o primește acasă și a venit și-a dormit la noi și astfel a văzut tot ce s-a împachetat. Noi am trimis la Cărpiniș toate acestea.

Pe noi mai târziu ne-a evacuat. Ne-a învățat cineva, pe timpul rușilor, să nu spunem că suntem refugiați, că am fugit de ei. Ne-au evacuat cu forța. Ne-au evacuat la Brad, unde am stat cam o lună și după aia am venit la Timișoara, fără casă, fără nimic, cu servieta în mână. Eram eu și cu mama. Tata s-a pierdut de noi, când era refugiul, când era al doilea război. El a fost luat pe front, în al doilea război mondial.

La Timișoara era o verișoară care venise mai devreme în oraș și s-a dus în Fratelia, la o nemțoaică și ne-am dus și noi acolo. Bărbatul ei, însă, a spus că noi îi deranjăm și-atunci eu m-am dus din casă-n casă, din Fratelia până în Fabric să-ntreb cine are de-nchiriat o cameră și am găsit în Feldioara, la o nemțoaică, o cameră micuță. Nu era bine la nemțoaică, căci era atunci cu ridicările, așa că era cam pericol. Într-o zi a plecat de-acasă și mama, și nemțoaica și mi-au spus să nu deschid la nimeni, să stau acolo încuiată. Eu stăteam în cămăruță și învățam și-odată aud „Bună-ziua” la fereastra din curte. A intrat în curte un milițian. M-a întrebat: „Te chemă așa și-așa?” „Da.” „Păi, vino cu mine!” Eu știam că se fac ridicări și de-aia stăteam noi ascunși care pe unde. Zic: „Eu nu mă duc nicăieri, mama nu-i acasă și nu știe unde sunt”. „Da trebuie să vii, că ești din Cernăuți!” „Eu, nu și nu, fie-ți milă, că sunt copil și n-aveam nici unde sta, nici ce mânca. Suntem refugiați și vai de capul nostru. Nu ți-e milă așa, să mă iei și să mă duci nu știu unde?” Dacă noi am plecat de-acolo de la bine, îmi dam seama că la bine nu mai ajungem, ci ajungem și noi prin Siberia pe undeva. „Nu și nu!” Am început să plâng, însă nu l-am impresionat. Atunci i-am spus: „Uite, eu acuma sunt mică, sunt la școală, nu sunt pentru măritiș, dar dacă mă aștepți până mai cresc, eu mă mărit cu dumneata. Vrei?” ...Minte de copil. Și el a zis că da și s-a întins peste fereastră și m-a pupat. Zice: „Uite ce-i, mâine dimineată ne întâlnim în spatele bisericii din Lahovary și eu vin cu fișele alea de la miliție și le rupem”.

(Asta când se întâmpla?) Era în '47-'50, pe-atunci erau deportările. „Da de unde știu eu că dumneata rupi fișele alea?” „Uite, ne-ntâlnim dimineată în spatele bisericii și le rupi dumneata!”

Eu i-am spus mamei care mi-a spus să nu mă duc, că mă ia. M-am dus, ce-o fi o fi. Mama, sigur că era pe urmele mele, la distanță. Vine el și-mi dă trei fișe: una verzuie, alta galben-portocalie și alta roz. Ce scria pe ele nu știu, da numele mi

l-am văzut. Atuncea mi le-a dat și eu le-am rupt. Cred că din cauza mea a făcut el pușcărie, că după ani și ani, după ce l-am revăzut era fără dantură, înseamnă că pățise ceva.

Nu am mai putut să stăm la nemțoaică. Verișoara aceea s-a mutat vizavi de Politehnică, unde erau două camere, iar noi am dormit jos pe podea, sub fereastră. Cum bătea soarele înăuntru se vedea fiecare mișcare și studenții ne vedeau și atunci a venit un profesor și ne-a spus să nu mai stăm acolo, că studenții nu sunt atenți la ore. Atuncea m-am dus din casă-n casă și-am căutat și am găsit la niște evrei, în Piața Traian. Am zis că nu facem mâncare, nu facem baie, numai s-avem o cameră. Ne-au primit. Am făcut mâncare într-o noptieră, dar au zis că le stricăm covoarele și ni le-au luat...parcă noi n-am știut ce-i ăla covor.

S-a făcut toamna și am plecat să vedem unde ne sunt lucrurile. Aveam acolo doi saci cu încălțăminte. Am zis că ne luăm pardesie, paltoane de-acolo. Când ajungem acolo găsim pe tânăra Marie Mureșan. Când eram la Brad ne-au scris să trimitem bani să plătească chirie pentru mobilă. Cum nemții erau plecați, au lăsat toate baltă, și alimente, și cereale, și haine și-au plecat cu ce erau pe dâșii, cum am plecat și noi. Această Maria și cu alți hoți se îmbrăcau în uniformă sârbească și cu trăsurile luau sacii cu grâu, luau vite și le vindeau în Timișoara. Când am intrat în curte, pe sfoară era un șervet de masă de damasc și cu coroana, cu blazonul nostru. „Eih, sunt lucrurile noastre aici”, m-am bucurat eu. „Nu-i nimic al vostru!”, zice mama ei. „Plecați de-aici!”

Ei ce au putut au adunat și restul era prin alte case. Am zis că noi nu vrem decât ce-i al nostru și nu vrem decât îmbrăcăminte, încălțăminte. Nimic, că ea nu știe nimic și gata. Fata avea un frate care era elev și băiatul zice: „Dați-i fetei măcar chitara!” Am zis: „Dați-mi măcar chitara și-am început să plâng!” Ea s-a dus în pod și eu am urcat după ea, însă mi-a zis, cu un drug de fier în mână: „Dacă mai faci un pas te omor!”

Înainte de asta am văzut în bucătărie, într-o vană, argintăria noastră, șervetele și fierul de călcat. Mama s-a dus la fierul de călcat, care avea mânerul de argint, cu filigran. Mama fetei a zis: „Nu pune mâna că te omor!”

Mi-a dat chitara care avea însă o spărtură, căci dăduseră cu toporul în ea. Interesant însă e că, cu anii s-a lipit la loc.

N-am putut să luăm nimic. Aveam tren abia a doua zi și ce să facem, trebuia să dormim acolo. Am stat într-o cameră, dar cum să dormi că au venit hoții ăia și îi auzeam vorbind. Mi-a venit să tușesc și ăia au întrebat cine-i acolo. Au deschis ușa și, pe cine să vadă întâi, ... pe mine. M-au luat în bucătărie. Ea le-a dat să mănânce și mi-a dat mie să gust înainte ca să nu-i otrăvească pe ei.

M-am întors în cameră și a trecut noaptea. Mama era o figură nemaipomenită. O cameră de-acolo era încuiată și de-acolo mama a auzit ceasul ei, un ceas CFR mare, pe care-l avea de când era școlăriță. Ceasul era în geamantanul de paie, cu mâncarea. Înainte de a ne descoperi sârbii ăia, ne-am culcat și mama

zice prin vis: „Măi ceasule, măi, eu atâta te-am îngrijit și acuma de ce stai prin străini și nu vii la mine-acasă”. Și aia auzea și nu zicea nimic. Dimineață mama zice că a auzit un ceas care este al ei. „Nu, nu-i adevărat”. „Da de ce nu descui camera, dacă n-ai nimic de ascuns?” În sfârșit, foarte greu am convins-o să descuie ușa. Mama s-a dus direct la noptieră, la ceasul ei.

A întrebat-o unde sunt și coșurile mici. Vizavi era o casă părăsită unde era o ladă cu grâu și a zis că e ceva prin grâu. Am băgat mâna-n grâu și am dat de o scrumieră de marmură de Carara. Am căutat mai departe și am mai găsit ceva lucruri. M-am dus la miliție, la jandarmerie și am zis că lucrurile noastre sunt aicea și avem și martori și semnele noastre, blazonul nostru. Era un tânăr, dar și el era un hoț ca și ceilalți.

Dimineață am vrut să plecăm. Am cerut ceva, dar nu ne-a dat. Ea ne-a aruncat de sus o pereche de șoșoni, care nu erau ai noștri.

Nemții au fugit și ei, când au venit rușii, în refugiu. Când au venit înapoi au găsit ce-am găsit și noi. Nu atât rușii au luat, cât au vândut ăștia. Când întrebau nemții unde le sunt lucrurile li se zicea că rușii au luat și nu era adevărat. Ne-am întors la Timișoara fără nimic.

(Cum a fost refugiul de la Cernăuți la Brad?) Țăla nicicum n-a fost. Aveam o legătură într-un batic. Aveam niște pantofi de pânză cu talpă de lemn. Mama a primit de la asigurările sociale, unde au luat-o ca să aibă o ocupație, niște material. Eu din Țăla mi-am făcut o rochiță.

Când s-a făcut audiție la Operă mi-am făcut un pardesiou din stofă de mobilă. Aveam o pălărie vișinie cu borul mare și cu o pană. M-am dus la audiție, dar nu s-a ținut dimineață. Eu în timpul ăsta am băut și lapte, am mâncat și pâine cu unt ca să-mi dreg bine glasul, ca să pot să cânt frumos, dar nu s-a mai ținut că n-a venit comisia. Atunci m-am dus acasă și s-a dus și pianista mea acasă. Totuși, majoritatea n-a plecat, a rămas acolo. M-am întâlnit cu un farmacist care și el dăduse audiție și mă-ntreabă dacă am fost la audiție. Mi-a spus că a venit comisia până la urmă. Am venit acolo, însă n-aveam pianistă să mă acompanieze. M-am dus la audiție și m-a acompaniat Daminescu (tatăl lui Adrian Daminescu). Am cântat „Adio del passato”, din aria „Traviata”. Directoarea mi-a zis să cânt ceva mai vesel și am cântat „Povestea căprițelor”. A doua zi, pe lista de reușiți eram și eu, printre primii.

(Povestii-mi cum a fost la Brad.) La Brad am stat mai puțin de o lună la niște unguri ardeleni, niște oameni extraordinari. Dacă ei au avut puțină mămăliguță ne-au dat și nouă. Le mergea și lor foarte rău, căci erau bătrâni, pensionari. Îmi zice bătrânul: „Vezi ce hoare frumoase sunt acolo, pe deal?”. Eu vedeam doar niște găini. „Păi alea, alea sunt hoare”. Și-apoi povesteau ce-au pus în grădină: au pus o doscă, adică un strat de ai și una de curcubete, adică un strat de usturoi și una de bostan.

(V-ați mai întâlnit cu tatăl dumneavoastră după ce-ați venit la Timișoara?)

Da, o singură dată. Eu l-am chemat să vină la noi, deși unde stăteam, în Piața Traian aveam o singură cameră. El a anunțat că vine și nu ne văzuserăm din război. Eu eram deja măritată, a doua oară și nu stăteam acolo. Aveam spectacol seara și i-am spus mamei să-mi dea un telefon când vine, ca să vin să-l văd.

În Piața Traian era foarte frumos. Intrați în curte, iar pereții erau cu oglinzi și cu sticlă. Înăuntru era un mare bogătaş, Deneș, ce avea mătăsuri și cristale. De la poartă și până înăuntru, în curte, erau expuse. În mijloc era o mică cofetărie și după aceea intrați în curte și urcai scările.

Tata n-a mai recunoscut-o pe mama și i-a zis că vrea să ajungă la doamna Reus, căci se aștepta ca mama să fie mai bătrână. Mama zice: „Poftiți înăuntru, o chem imediat”. S-a dus și s-a aranjat și s-a întors altfel. Mama a pufnit în râs și s-au recunoscut.

(Cum ați aflat de existența tatălui dumneavoastră?) El a fost un timp la Rădăuți, unde era o familie, Țurcanu, care avea o librărie și care erau buni prieteni cu noi. Băiatul lor, de vârsta mea, George Țurcanu a fost artist la Teatrul Național din București. Ei ne-au spus că l-au văzut pe-acolo. Atunci am început corespondența și l-am rugat să vină la noi. El n-a vrut, căci a zis că acum nu mai e bogat. Nu știa în ce situație suntem noi. Mama m-a anunțat apoi că a venit și am venit și eu, cu mari emoții. Tata îmi spunea Steluța, că strălucesc ca o steluță. Eu mă grăbeam să merg la spectacol. El trebuia a doua zi să se întoarcă la Rădăuți, căci ajuta la diferite procese, făcuse Drept și Filosofie. Era bătrân și nu mai auzea bine.

Tata făcuse la Vatra Dornei Societatea „Tinerimea Română”, cu oamenii de acolo, și simpli, și intelectuali și le plăcea să fie în costum național. Mama era și ea în cor, căci cânta foarte frumos, era artistă. După ce s-a retras de la Vatra Dornei, tata a făcut Societatea Bucovina și studenții se chemau bucheji. Aveau un fel de șapcă, roșie-vișinie, la spate rotundă și în față ca o placă, iar pe ea era brodat cu aur un „B”. Simbolul de pe șapcă era: „Vivat, craescat, floriât Bucovina!”, adică: să trăiască, să crească, să-nflorească Bucovina. Tata a mai fondat împreună cu alții „Societatea Arboroasa”, în care era și Ciprian Porumbescu. Asta era la Storojneț.

Acum să fac o paranteză. S-a anunțat la Timișoara, acum vreo trei ani că vor veni bucovineni, basarabeni din diferite țări unde sunt refugiați și m-am gândit că poate vin și din Cernăuți și m-am dus și eu, la Universitate. Erau diferiți scriitori și oameni de știință din diferite locuri. La ședință au început să vorbească basarabeni și bucovineni. Am întrebat pe unul dintre ei dacă e cineva și de la Cernăuți. Mi s-a spus că nu este. Ședința era la sfârșit și am spus că vreau să vorbesc și eu. Eram tare emoționată și eram indignată de faptul că nu era nimeni și din Cernăuți. Am spus de unde sunt și că am familia acolo și nu pot să-i văd, iar dacă le-am scris au venit scrisorile înapoi, fie că au scris că sunt deportați, fie că

sunt morți, fie că mi-au spus să scriu rusește și n-am putut să iau legătura cu ei nicicum. Am povestit tot răul pe care ni l-au făcut ăștia. Am povestit și de momentul când a pornit trenul din Cernăuți. Era ora două și atunci au apărut avioanele, iar pe străzi erau înșirate tancurile, deci rușii erau pregătiți deja pentru luptă. Din clipa în care au pornit primele roți la tren, așa un vaiet, așa un țipăt, așa o durere era, căci erau mii de oameni la gară și toți se despărteau de copii, de rude, de prieteni. Era groaznic. Toate astea le-am povestit cum au fost și sigur că m-au aplaudat. Când am terminat de vorbit, lumea încă își mai ștergea ochii și am zis: „Vivat, craescat, floriat Bucovina!”

(*Mai povestiți-mi din copilăria dumneavoastră*) Familia mea a trecut prin atâtea necazuri. În primul război au trecut totuși ușor, apoi a venit al doilea război și ne-am împrăștiat cu toții.

Eu făceam pozne multe, dar niciodată nu mă băteau. Părinții mei erau foarte veseli și mergeau la diferite petreceri. Eu eram capul răutăților. De la mine pornea toată veselia.

Anii copilăriei mi-au fost vegheați cu dărnicie dar și cu strășnicie, de familie și mai ales de tata, minunat suflet, dar și foarte strict, pe cât era de vesel. Am început viața prea de timpuriu dar, fiind copil vesel, nu-mi dădeam seama de tragedia anilor prin care trecea familia și întreaga țară, în al doilea război mondial. Mi-am părăsit Bucovina mea, dar marea durere am simțit-o și o trăiesc și acum.

Tata, fiind un pasionat literat, s-a ocupat de mine încă din primii ani de viață. Așa că de la cinci ani, am putut citi, scrie, ajungând că compun poezii și chiar povești scurte, pe măsura mea. Apoi, am fost luată ca povestitoare la Radio, la ziare și reviste, începând seria concursurilor – un mare succes având cu schița „Ajunge”, cu tragicul subiect al războiului.

M-am dedicat literaturii scriind: schițe, scenarii de desen animat, teatru scurt, scenarii radiofonice, neomițând nici un concurs. Urmează apoi corespondență de presă la Radio, „România liberă”, „Drapelul Roșu”, „Tânărul scriitor” – alte schițe și nuvele premiate la concursuri de Editura „Albatros”, etc.

Anii au trecut, trecând pe rând și anii de școală, cu Conservatorul din Cernăuți care s-a transformat la Timișoara în „Academia de muzică și artă dramatică”.

Profesorii de elită, majoritatea bucovineni ca: Felicia și Tit Tarnavschi la canto și pian, Mircea Hoinic și Pârlea la teorie și solfegii, mai târziu Nicolae Ursu, la Artă Dramatică profesoara și marea artistă Lucia Bulandra, etc.

(*Cum l-ați cunoscut pe primul soț?*) Deodată m-am făcut mare și de la găște am ajuns la căsătorie. Cum l-am cunoscut... Primul meu soț a fost profesor universitar. Avea trei licențe și era foarte sobru, foarte serios și toate femeile care aveau fete de măritat erau în vânt după el, ca să le mărite, dar el nu se uita la nimeni. Eu aveam un verișor și o verișoară care lucrau amândoi la guvernământ. Guvernământul era un fel de prefectură, dar un pic mai mult. Guvernul conducea

toată Bucovina. Sediul era la Cernăuți, dar cuprindea și celelalte județe: Suceava, Vatra Dornei, Câmpulung. Verișorii mei erau funcționari acolo.

Guvernatorul era foarte bun prieten cu familia mea. M-a invitat și pe mine la o petrecere ce se dădea la Guvernământ. M-am îmbrăcat frumos și desigur că m-am dus la petrecere. Aveam în jur de 14 ani. Acolo s-a petrecut, s-a cântat, s-a dansat, s-a mâncat și în sfârșit, s-a terminat petrecerea. Între timp, verișorii mi-au făcut cunoștință cu viitorul soț și eu m-am îmbujorat și m-am zăpăcit de tot, că știam cine este. După ce s-a terminat petrecerea am pornit spre casă. Guvernământul era pe aceeași stradă cu casa noastră, doar coborai puțin. În fața noastră mergea vărul meu cu soția lui, iar noi doi în spate și povesteam diferite lucruri. Când am ajuns la poartă el mi-a spus să nu plec încă. Era și el destul de încurcat, deși era profesor. Mi-a spus că vrea să vorbim ceva... dacă vreau să mă mărit cu el. Am zis: „Da”. Eu eram înainte de asta o mare șugubeață și nu mă gândeam la ce-i serios în căsătorie. Știam că dacă te căsătorești, soțul trebuie să locuiască la noi și nu mai am voie să mă duc cu alți băieți, iar la film merg numai cu dânsul. Nu găseam nimic serios în treaba asta. Când mă cerea un băiat: „Vrei să te măriți cu mine?” „Da, sigur!” „Când?” „Măine.” Tot așa ziceam la fiecare, că nu refuzam pe nimeni.

M-am pomenit odată că au venit trei rânduri de părinți ai băieților care m-au cerut în căsătorie. Atunci eu am luat-o la fugă și-am plecat de-acasă. Mama a rămas cu aceștia care nu știau dacă mă mărit sau nu. Mama zice: „Nu vedeți că-i copil? Ea nici n-a știut despre ce e vorba. „Iertați-o și n-o luați în serios”. Așa și cu asta, m-a întrebat dacă mă mărit cu el și i-am spus că sigur că mă mărit. Pusesem pariu cu două fete, prietenele mele, că una dintre noi se va căsători peste o lună-două. Eu am zis că dacă vreau să mă mărit, eu mă mărit și mâine. Asta era miercuri. Știu că verișoara s-a măritat mai devreme și a avut necazuri, că nu avea vârsta potrivită. I-am zis că mă mărit, dar cu o condiție: să nu știe nimeni până n-avem actele, până n-avem ce ne trebuie. Am mers a doua zi și ne-am făcut verighetele, dar n-am spus acasă nimic. Duminică era ziua mamei, Sfânta Maria și am invitat lume la ziua ei. Casa era mare, avea 17 camere și am pus masă, cu veselă, argintării și tot ce se putea.

Cum să-l invit însă și pe el? I-am spus să vină sâmbătă dimineață să-mi aducă o carte. A venit sâmbătă și a făcut cunoștință cu mama și am zis: „Nu-i așa că-l invit și pe domnul Chiribelea la ziua ta?” „Da sigur că da!” Lui i-am spus să vină să mă ia de la ștrand și atunci o să-i spun mamei dacă poate veni și familia lui. I-am zis mamei: „Nu-i așa că poate veni și familia domnului Chiribelea?” „Da, sigur”, că ce era să spună, că nu?

Toată lumea care a venit era invitată pentru ziua ei. Mama calculase că vor veni 20 de persoane, dar eu invitasem peste 40. Mesele erau aranjate, erau puse cărți de vizită pentru fiecare. Mama când a văzut câți musafiri vin mă-ntreabă ce să facem, că n-avem atâta mâncare. „Lasă mamă, că o să fie!” Peretele dintre dormitorul meu și sufrageria mamei era cu ușă secretă și era numai cu un buton alb. Nu se vedea ușă, nu se vedea nimic. Eu am apăsat pe buton, fără să observe nimeni

și după aia mă duc în mijlocul lor și le-am spus: „Vă rog să poftiți dincolo!” Mama a albit. Totul era cu flori, totul era extraordinar. Când au văzut că este pusă masa acolo, că totul era aranjat, toată lumea s-a așezat, și-a găsit locurile.

Verișorul meu, care scria și poezii avea obiceiul să vorbească și a spus ca toată lumea să-și umple paharele, că vrea să vorbească în cinstea mătușii. După ce-a terminat el eu am spus: „Vă rog să vă mai umpleți încă o dată paharele, că vreau să vorbesc și eu”. Au umplut paharele, l-am luat pe soț de mână și m-am dus la mama: „Mami, te rog să ne dai binecuvântarea! Astăzi facem logodna și ne căsătorim”. Mama a rămas uimită, că nu putea să spună că n-a știut, că se blama față de ceilalți. Eu am zis: „Gata, bem”...și asta a fost logodna. Toată lumea era uimită.

Acuma trebuia să facem căsătoria. A durat foarte mult până a adunat actele și tot, trebuia consimțământul părinților. El era profesor și avea și la guvernământ loc. Am rugat două funcționare de-acolo să fie martore. Am făcut cununia cu cele două funcționare, după aia am mers la un restaurant. Asta a fost prima căsătorie.

(Cât timp ați fost împreună?) Puțin, căci a fost războiul apoi. Am fost soția lui 46 de zile, că așa a fost situația. N-am mai știut nimic de el apoi. M-am întors la Timișoara, la Operă. Aici în Timișoara n-a avut catedră, căci nu era Drept, nu era Filosofie, nici Teologie și atunci a primit la Arad o funcție, că era șeful personalului. El a rămas la Arad și am aflat de la un nepot de-al lui unde este. N-am știut însă unul de altul câțiva ani. M-am întâlnit cu nepotul și am mers să-l căutăm la un meci de fotbal. Mă gândeam cum să vorbesc cu el, după atâția ani. Ne-am întâlnit și apoi am plecat de-acolo și am mers la un restaurant. Îi plăceau foarte mult romanțele și taraful i-a cântat toate romanțele. Mergeam la Arad în fiecare săptămână, în turneu. El mă aștepta întotdeauna.

De un Paște catolic a fost invitat de nepotul lui la masă. El avea tensiune și n-avea voie să bea, dar a băut. A venit acasă și s-a dus la niște vecini să joace remi. S-a dus la un moment dat în camera în care stătea el, dar nu s-a mai întors. Vecinii au văzut că nu mai vine și s-au dus să vadă ce-i cu el. Au văzut că-i era rău, dar în loc să-i dea primul ajutor, ei l-au jecmănit, i-au luat banii și lucrurile. Abia la ora patru l-au anunțat și pe fratele lui.

Eu în timpul ăsta aveam spectacol și exact la ora opt mi s-a făcut și mie rău, însă nu puteam să renunț la spectacol. A venit o doctoriță și mi-a dat niște calmante. Am terminat spectacolul și m-am dus în stația de tramvai care atunci era la Operă. Mi-era foarte rău în continuare și am ajuns acasă. M-am aruncat pe pat și i-am zis mamei că mor. La ora patru nu am mai avut nimic. La ora șase am primit telefon de la verișoara lui și mi-a spus că soțul meu a murit, că a făcut comotie cerebrală. Nu puteam merge însă nici la înmormântare, căci era luni, iar miercuri aveam spectacol. Au amânat până joi. De fiecare dată când au vrut să-l ducă la cimitir s-a pornit câte o furtună strașnică și joi dimineață iarăși a fost furtună. Cei de-acolo au spus că asta înseamnă că el nu vrea să plece de-acolo până când nu vin eu. Am ajuns și eu în cele din urmă.

El a fost așa de bun, încât dacă venea cineva la dânsul la prefectură să-i ceară un serviciu, nu exista să plece omul fără să-i satisfacă dorința. O lună de zile directorul de-acolo n-a angajat pe nimeni, ci i-a pus pe ceilalți să lucreze partea lui, să-i țină locul. Asta a fost.

Al doilea soț..... Eram la Operă și vorbeam cu portăreasa de jos. Odată intră un tânăr care căuta pe cineva. Am întrebat cine este și mi s-a spus că-i inginerul constructor care conduce lucrările de la Operă. Era un băiat drăguț și m-am gândit că-mi place de el, însă nu știam cum s-ajung la el. L-am întrebat dacă cunoaște pe cineva să-mi ia și mie două bilete la un film. Mi-a adus biletele, însă el a vrut să plece. I-am spus că al doilea bilet este pentru el, că eu n-am ce face cu două bilete. De-atuncea am început noi să vorbim, însă puțin a durat.

Odată am aflat că are un necaz și pe mine m-a impresionat. Se spunea că pe aceste lucrări pe care le făcea ar lua bani. Echipa lui însă era cea care lua banii, iar el nu știa. Trebuia să dea banii înapoi sau să facă pușcărie. Pe mine așa m-a impresionat, că vedeam că-i un om cinstit, la locul lui și am spus să facem colectă. Eu i-am dat 2000, alții nu știu cât. Cei care luaseră banii n-au recunoscut. Așa ne-am împrietenit și ne-am pomenit că mergem la primărie să ne cununăm. N-am făcut nici un fel de nuntă. Asta era prin '62. Părinții n-au știut că noi ne-am căsătorit. Cu el am stat 7 ani, din '62 până în '69. El era suferind, că înainte de a ne cunoaște stătuse în închisoare o săptămână-două, unde l-au pus într-o celulă umedă și s-a îmbolnăvit. În cele din urmă a murit... Se numea Dulapci Anatolie.

Pe urmă, cu al treilea soț. Al treilea... a fost treabă veselă. Am rămas cinci ani singură. Mama a murit și ea și-atuncea eu ce era să fac. Pereții parcă vorbeau și mi-era urât singură. Am spus că eu nu mă mai căsătoresc pentru nimic în lume, poate să fie și de aur. Dar deodată n-am mai putut sta singură. Au început prietenii atunci să-mi caute candidați. Erau doi colonei care nu mi-au plăcut că erau militari, altul nu mi-a plăcut că era prea gras... și primesc odată un telefon de la doi prieteni care mi-au spus să vin la Continental să fac cunoștință cu cineva.

M-am aranjat frumos și m-am dus. De la distanță i-am văzut pe ei doi și pe unul mititel și le-am făcut semn că nu, că nu-mi plăcea. M-a dus la terasă. Era însă catastrofă, că era inginer agronom și n-avea timp să se îngrijească și să stea cu mine. El atuncea venise direct de la câmp. Am zis să rămânem așa, să stăm de vorbă, dar fără curte. El a tot venit apoi cu brânză, apoi cu niște cârnați și așa s-a acuiat pe lângă casă. A zis: „Nu-i nimic, nu mă vrei acuma, da să știi că rezerva câștigă meciul”. Eih, mă gândeam eu, nu câștigă nimic. Dar, tot venind el așa, m-am obișnuit cu dânsul. Între timp, mi-a plăcut de unul care era colonel la aviație. Era frumos, chipeș și vesel, glumeț - ca mine și-am socotit că de Paște ne căsătorim. Trebuia să-mi dea un telefon să stabilem când facem nunta. A dat telefon din gară și trebuia să vorbească tare, că era gălăgie. Eu nu mi-am dat seama de asta și m-am supărat, că ridicase tonul la mine. Am zis că nu-l mai vreau și-l iau pe ăla micu. I-am spus acestuia din urmă să vină cu actele și mergem la Sfat să ne înscriem. Toți soții

mei au murit până la urmă și acum a le-o fi și frică bărbaților să se mai atingă de mine.

Acest al treilea soț a fost inginer agronom și era destul de renumit în țară. Se numea Ghilezan Aurelian și era originar din Pădureni, era bănățean. El a inventat o mulțime de soiuri de fructe: de mere, de pere, de piersici, la Nițchidorf, Nichișoara. A făcut culturi și de pepeni galbeni. El a ridicat toate gospodăriile colective care erau aici în paragină. A făcut diferite fabricuțe, completări la aceste gospodării. A murit în martie 2000. La Chișoda avea două case, curte mare, grădină mare și ar fi vrut să facă niște case ca să adune toți necăjiții bătrâni. S-a obosit prea mult și a răcit, a paralizat și a murit. El a ajutat însă pe mulți săraci.

(Mai povestiți-mi despre părinții dumneavoastră) Erau puțin rude între ei, prin asociație, prin alianță erau rude mai îndepărtate. Se numeau Reus amândoi, și mama și tata. Tata se numea Valerian Reus-Dugan, iar mama Maria Reus de Mârza. Tata, unde vroia el, la traduceri, folosea pseudonimul: Valerian Dugan. Era obiceiul pe-atuncea să se căsătorească între ei ca să nu se ducă averea, să rămână în familie. Era însă foarte multă. Ei aveau în partea spre Storojneț, aveau dincolo de Cernăuți avere multă. Mama avea și ea multă avere. Rămăsese de la moși-strămoși.

Înainte de a mă naște eu, odată, de Sfânta Maria, mama a fost invitată de țărani la o petrecere la țară. S-au dus cu trăsurile, și intelectuali, și neintelectuali. Țăranii au făcut acolo niște camere pentru boieri și niște camere pentru gospodari. Tata nu s-a dus în camerele pentru boieri, căci a zis că acești gospodari l-au chemat, așa că vrea să fie printre ei. Popa, însă, nu s-a așezat acolo unde erau țăranii și-atuncea s-au supărat țăranii și erau gata să-l bată.

(Cum a fost cu opereta?) După ce am venit noi în refugiu, a venit și Opera din Cluj, și Conservatorul din Cernăuți care s-a transformat în Academie de Muzică și Artă Dramatică, aici la Timișoara. N-aveam, deci, nici o posibilitate. Eram foarte săraci cu toții și s-a înființat Teatrul Liric de Operetă. Aici au venit diferiți oameni, așa cum sunt și astăzi, să facă „gheșefturi”, au venit diferiți care să ne conducă. Primul a fost un farmacist, Octavian Hrabal. De la el se trage după aia toată activitatea culturală. A stat două luni, a încasat banii de pe spectacole și a renunțat. A venit al doilea, un cârciumar, Savu. Avea și el un pic de voce, era un pic de tenor. A luat și ăla banii și s-a dus. A venit apoi un porcar. *(Unde era sediul?)* Noi n-aveam sediu propriu-zis. Țineam repetiții la Conservator, care era unde e și-acuma, pe Ungureanu. Spectacolele le țineam la Operă. Decoruri nu aveam acolo, ci le-am luat de la Primărie. Primăria, pe timpuri, în 1800 și ceva avea un teatru municipal care avea și decoruri, și costume pe care le-am luat de-acolo. Am avut trei premiere, „Sânge polonez”, „Casa cu trei fete” și încă una.

Era Cornel Trăilescu, care era atunci student la Conservator. Acum este prim dirijor la Opera din București. El ne-a luat pe noi șase. Era o doamnă și un domn, care pe timpul războiului făceau revistă franțuzească prin localuri. El se numea Stănescu, iar ea Evîtchi, o voce foarte frumoasă. Eram la început doar o

grămăjoară de oameni cu suflet. Eu aveam rolul meu, eram copilul străzii, copil al nimănui și vindeam ziare. Ceilalți doi băteau step și cântau. Ei erau principalii actori. Trăilescu era cu muzica, cânta la pian și ne făcea melodiile. După stabilizare am nimerit într-o comună, Pecica, să dăm reprezentații, dar ne-au spus că nu ne pot primi că n-au bani. Era 27 de lei biletul. Atuncea eu am venit cu ideea ca rândul întâi să dea o găină, rândul doi ouă și făină, fiecare ce are în casă, în loc de plata biletului. Era foarte greu. Apoi s-a înființat Opera, cu decretul regelui Mihai și cu președinția ministrului Groza și cu Aca de Barbu care era și solistă, și artistă emerită, și regizoare. Au început repetițiile. De dormit dormeau în cabine, pe paie. N-aveau nici unde să mănânce. Era o singură lampă de petrol și pe aia se făcea mâncare - cartofi fierți, fasole. Asta se făcea pe coridor, la cabine și tot mirosul ăla venea în sală și lumea știa ce meniu au artiștii.

Odată îmi spune un solist să-i aduc de-acasă o furculiță și o lingură. Artiștii mâncau la gară, în subsol, unde era cantina acarilor. Acolo era o masă lungă de lemn pe care erau farfurii de metal bătute în cuie. De la aceste farfurii, pe un lanț era o lingură și venea bucătăreasa, cu un vailing și o cârpă și spăla farfuriile, apoi lingurile, de la unul la altul. În ziua în care m-am dus eu acolo aveau ca meniu ciorbă de roșii care se vedea numai că-i puțin înroșită și câteva macaroane acolo. După ce a venit cu cârpa, felul doi era macaroane cu iz de marmeladă. Și-acolo mâncau artiștii. Mare jale era, mare jale.

Directoarea, Aca de Barbu, era nemaipomenită. Ca să ajute artiștii, era o lege, dacă cineva salva spectacolul, dacă era cineva bolnav, atunci primea 500 de lei, care era aproape jumătate de leafă. Directoarea i-a spus odată recuziterului, cel care are grijă de amănunte, să-i spună nevestei lui să facă un castron mare cu găluște de cartofi, cu brânză și bine unse cu unt. Asta în piesa „Casa cu trei fete”. În rol, Kupelwieser era un mare filosof. Eu eram Schani, piccolo și trebuia să ajut la masa asta. În piesă era: „Kupelwieser, nu mai vine cotletul ăla?”, iar el zice: „Vine, vine, e fierbinte”. Eu m-am dus înaintea lui, am luat castronul, dar sub covorul de scenă erau niște cuie, m-am împiedicat de ele, a căzut castronul și găluștele au căzut pe toată scena.

Toți soliștii erau pregătiți cu farfurii și cu furculițe, că aveau ce mânca în seara aia și mi-au spus: „Ce-ai făcut Schani, ne-ai vărsat găluștele!” Mi-era tare rușine și-mi părea rău că au pierdut ei așa o cină. Am adunat din găluște și-am ieșit. Maestrul Georgescu nu te lăsa să schimbi o vorbă în rolul pe care-l aveau. Textul meu era, la ieșire: „Poftă bună!”, dar la ce să spun „Poftă bună” când toată mâncarea era pe jos. Ei trebuiau să preia de la mine replica și să spună: „Ura, poftă bună, hai să mâncăm și să bem!” Eu stăteam în culise și mă uitam ce fac ei pe scenă. Pe scenă au mai rămas doi, tenorul și cu soprana, Hamerl și cu Schubert. Ea i-a cerut lui Schubert, care era compozitor să-i dea ore de canto. Era una dintre cele trei fete ale unui mare fabricant de sticle. Stătea cu o umbreluță, iar când să plece deschide umbreluța, iar în vârful ei era o gălușcă. Ce-au putut oamenii să râdă. În

tramvai și peste tot, până am ajuns acasă mi se spunea: „Aveți grijă să nu pierdeți găluștele, cum a pățit Schani”. Astea erau peripeții prin Operă. Era foarte greu.

(Cum ați ajuns să fiți regizoare?) Am plecat cu Conservatorul, cu cei care au venit de la Cernăuți. Am urmat Conservatorul. În timpul ăsta făceam și roluri, și eram și-n cor. Mi s-au dat roluri din astea care mi se potriveau, căci eram copil. Mama a intrat la Asigurările sociale și a ajuns șefă de servicii și a avut și ea salariu. Noi am avut salarii mici, iar la început n-am primit leafă, dar nu a existat să întârziem la repetiții...eram foarte conștiincioși. În cor era o regizoare, Laura Smărăndescu, care s-a măritat și trebuia să plece. Directoarea i-a zis că nu-i dă drumul să plece până nu găsește om în loc. N-a găsit însă om în loc, că pentru regie trebuie să știi, să fii pregătit, să cunoști partiturile. Maestrul Georgescu zice: „Eu am om în loc, pe Viorica!” „Dar e foarte tânără” „Nu-i nimic, las’ c-o îmbătrânesc eu”. Eu eram cu școala pe terminate și cu Georgescu la bază, care făcuse studiile în Germania cu marele Reinhardt, cel mai mare regizor al lumii pe timpul ăla. Eram atunci sub bagheta lui.

Prima repetiție am făcut-o cu el, la Traviata. Era o masă și două scaune și acolo trebuia să vină Violeta cu tata iubitelui, să stea și să discute la masă. Maestrul Georgescu mi-a spus să pun scaunul la masă, pentru Violeta. Îl iau și-l pun la masă, dar îmi zice că nu-i bine. Încă o dată. M-a întors de vreo zece ori și am început să plâng. Am zis că asta e deja persecuție și nu mai vreau să fiu regizoare, nu mai vreau nimic. Zice: „Vino aicea lângă mine. Cum ai pus tu scaunul ăla?” Drept. Violeta însă, când intra cu rochia ei de crenolină nu intra aici, iar eu trebuia să pun scaunul depărtat ca ea să poată să se așeze. L-am așezat așa cum a vrut el. Ce-avea cu mine era ceva nemaipomenit. La toate repetițiile se-auzea: „Reus!” ca să nu creadă ceilalți că mă protejează. Era foc și pară. Spectacolele au mers bine.

Între timp primul soț a murit, l-am cunoscut și pe al doilea. Mai târziu a murit mama și al doilea soț. El fusese inginer constructor. El a făcut și fabrica de oxigen, Dulapci Anatolie. A făcut și el o operație nereușită și s-a dus. Am rămas apoi cinci ani singură.

(Cum au fost primele spectacole regizate de dumneavoastră?) Aveam doar 20 de ani. Opera se repara și noi făceam spectacole la CFR, la Club, unde e fântâna arteziană, pe Corso. Era un cinematograf acolo. Eu stăteam în sală, lipită de perete și directoarea era lângă mine. Se juca „Trubadurul”. Îmi zice directoarea: „Viorico, de-acu’ înainte tu conduci toate astea”. Când am auzit mi s-au tăiat picioarele. „Cum o să conduc eu?”. Țștia toți sunt mari pe lângă mine, sunt în toată firea, cum să conduc eu, să le spun să vină-n scenă, să facă cutare sau să le spun că n-au făcut bine cutare. M-am gândit să-i chem după numele de interpret să vină în scenă.

(Care erau relațiile între artiști? Erau prieteni?) Vai, era incomparabil cu ceea ce se întâmplă acuma în teatre, în operă, în orice. Erau prieteni, frați. Noi dacă mergeam în turneu undeva și ne dădeau camere, veneau băieții să vadă ce camere

aveam noi fetele și dacă nu erau bune făceam schimb. De la gară sau de la mașină nu exista să cărăm noi geamantanul. Ei ne duceau geamantanul. Acuma nu mai este așa.

(Vă întâlneați și în afara spectacolelor?) Nu prea, n-aveam timp de asta, dar noi după fiecare spectacol mergeam la restaurant și comandam cina.

(Povesteți-mi despre Aca de Barbu, prima directoare) Aca de Barbu, când am găsit-o eu mai cânta „Tosca” și „Cavaleria rustică”. Avea un păr roșcat, lung și prins în coc. La un moment dat, la sfârșitul tabloului din „Cavaleria rustică”, directoarea era Santuța. La un moment dat și-a scos ușor o andrea prinsă în păr și tot părul s-a făcut valuri. Era un efect nemaipomenit de frumos.

Acum dacă intră un figurant în scenă, la teatru sau la filme de-astea de-ale noastre, îl îmbracă indiferent cum, ca să fie acolo, dar înainte nu era așa, trebuia să fie exact îmbrăcat ca și soliștii, cum trebuie.

Deseori când eram în turneu și nu mai aveam bani, că trebuia plătit și hotelul, și mâncarea, atuncea făceam un spectacol pentru noi, pe lângă cel care era afișat și împărțeam banii. Sau făceam spectacol pentru muncitori și scria: „Spectacol în beneficiul muncitorilor”.

La primul sau al doilea spectacol de regie al meu eram pe scenă când se schimba decorul. De exemplu, în primul act din „Traviata” era un salon unde se petrecea, în al doilea act era o grădină somptuoasă și între actul întâi și doi era pauză. De obicei, se lăsa cortina, primeau aplauze și imediat se ridica. Publicul din sală vedea acum însă cum se manevrează decorul: cum este dus panoul, covorul. Pe urmă au adus decorul pentru actul doi, au aranjat tot, a venit recuziterul, apoi s-au înșirat și-au primit aplauze. Era extraordinar. De-atunci nu s-a mai făcut așa ceva.

(Povesteți despre maestrul Georgescu) Maestrul Georgescu a fost extraordinar. Era foarte sever, dar tocmai această severitate a lui ne-a adus cele mai mari succese. Unul dintre cele mai mari succese, care a fost cu diferite întâmplări dureroase, a fost „Don Pasquale”. El îmi spunea: „Viorico, de ce mi se întâmplă numai mie asta?!” El a făcut regia la „Don Pasquale” fără cușca sufleurului, să nu deranjeze nimic și a făcut jocul ca să stea soliștii și pe jos.

Era un dirijor, Mihăilescu care a trăit o tragedie atuncea, că el nu dirijează dacă nu se pune cușca și directoarea i-a spus: „Uite, la un arlechin sunt eu cu partitura și suflu dacă e nevoie, iar la celălalt arlechin este sufleurul, deci nu lipsește, dar oamenii sunt foarte bine pregătiți și n-au nevoie de sufleur”. În marginea scenei era arlechinul. Dirijorul n-a vrut și n-a vrut. Era publicul în sală și el nu vroia să dirijeze. Atuncea ce-i vine maestrului în minte, să-l pună pe sufleurul principal să dirijeze, că el dirija toate repetițiile. Eu am fost împotrivă și i-am spus maestrului Georgescu și directoarei să lase fără cortină și fără cușcă, dar să nu pună sufleur. Maestrul s-a supărat pe mine: „Tu ești mică, tu să taci!” și l-a pus pe sufleur ca dirijor, însă putea nici să nu dirijeze, căăștia cântau singuri, așa erau de pregătiți. M-am dus apoi pe coridor și am trecut pe lângă o cabină și am văzut că

dirijorul Mihăilescu plângea, îi curgeau lacrimile. De ce?! Pentru că el n-a fost de acord să dirijeze și spectacolul totuși s-a ținut și-a dirijat acela, iar el nici n-a mai dirijat după aia.

(Cât timp a regizat maestrul Georgescu?) A regizat aproape de la începutul Operei, împreună cu Aca de Barbu și cu dirijorul Roth Ladislau. Roth era atunci doar corepetitor și în toate repetițiile el mergea jos la orchestră, învăța să cânte la toate instrumentele. După aia a ajuns dirijor și când ne-am dus noi în străinătate el așa a ordonat scena că nu mai era nevoie să dirijeze. S-a cântat „Nunta lui Figaro”, iar el a dat numai intrarea la uvertură, la muzica ce este înaintea acțiunii și orchestra și corul au cântat apoi fără dirijor. Era nemaipomenit. La început au fost doar aceștia trei, care erau mari: Roth ca dirijor, Aca de Barbu directoare și maestrul Georgescu în regie. Când făcea el regia, musca nu se-auzea. Punea băieții mai ales să vină cu 2-3 maieuri, că așa îi chinuia, să facă de-atâtea ori, însă ieșea nemaipomenit. A avut cele mai frumoase spectacole. Eu eram pe lângă el, regizor tehnic, nici nu înțepea repetiția fără mine.

(Cât timp ați fost pe lângă maestrul Georgescu?) Cât a stat el. Prin '70 și ceva el a plecat la Galați, după aia l-a rugat să vină înapoi, însă a dat de tineret, care era indisciplinat și în timpul repetițiilor ieșeau afară și el a spus: „În felul ăsta nu pot lucra” și a plecat. În '77 a murit. El a trăit singur, pe Tudor Vladimirescu, la etajul patru, lângă Bega. Pictorii noștri de la Operă, care erau mari talente, i-au pictat balconușul de-acasă, pereții, i-au făcut coloane. Așa a vrut el, fantezie, însă era mai mult religios totul. I-a spus mitropolitului că vrea să le predea lor locuința, să stea cineva de la ei de la școală, dar n-a vrut nimeni s-o ia. L-au găsit mort abia după cinci săptămâni, când au sunat să-l felicite de ziua lui și au văzut că nu răspunde nimeni.

(După aceea ați continuat dumneavoastră să regizați) Am continuat eu. Totdeauna îmi spunea: „Viorico, te rog frumos să nu uiți să faci de toate!” Când am anunțat că trebuie să mă pensionezez pentru că mama era bolnavă, atunci au început să plângă toți: „Da pe noi cui ne lași?”

(În ce an v-ați pensionat?) În '82, da nu trebuia să mă pensionezez atunci. Îmi amintesc că pentru premieră, pregătirea pentru primul spectacol, la „Aida” a fost plină de emoții. Eu eram atunci în cor, cu ceilalți. Aveam niște peruci de câlți vopsiți, iar când am transpirat s-a dus toată vopseaua pe nas și pe față. Trebuia să-nceapă spectacolul și nu mai începea. În sală era ministrul doctor Petru Groza. El venise pe la cabine, ne-a mângâiat, ne-a sărutat, ne-a dorit de toate, în sfârșit, noi eram copiii lui. Directoarea avea asistent un tânăr, Eugen Gropșeanu, care era foarte talentat, atât la regie, cât și la scenografie. Directoarea i-a dat această onoare, să fie la deschiderea Operei. El a văzut că scena avea o deschidere de aproape 20 metri, înălțimea la fel și a zis că facem niște coloane pentru „Aida”, să fie ceva triumfal. A făcut coloanele și a terminat cam târziu de pictat și de-aia a venit în scenă cu ele abia când era publicul în sală. Nu putea însă să le bage în scenă.

Trebuiau din stradă să intre cu ele, pe coridorul mic de la intrarea în Operă, pe urmă să le ducă pe sub scenă, ceea ce era aproape imposibil. Până la urmă cineva a fost cu ideea să le taie în jumătate și de-atunci se făcea întotdeauna spectacolul cu jumătate de coloană.

Înainte, unde este Bega mare și Continentalul existau niște cetăți vechi și acolo erau școli și ceva locuințe. La un moment dat au zis că trebuie demolate pentru că se adună toți șobolanii acolo. Au fost evacuați oamenii, dar și șobolanii care și-au găsit loc apoi la Operă. S-au băgat și sub scenă și între decoruri și peste tot. Și era „Boema” și cânta Adriana Ciuciu. În actul patru ea era pe moarte, iar ceilalți prieteni ai ei erau supărați că ea va muri și deodată, din marginea scenei a apărut un șobolan. Lumea a înghețat. S-a dus la orchestră, apoi la sufleur. Sufleurul dădea cu partitura și l-a aruncat până la orchestră, de s-au speriat orchestrații. Cei de pe scenă, în loc să plângă, au început să râdă strașnic și stăteau cu spatele la public și sigur că umerii li se clătinau și părea că într-adevăr ei suferă. Cea care era în piesă moartă și-a dat seama că ceva s-a întâmplat și întreabă: „De ce râdeți mă?”. Ceilalți mai mult au râs. Astea sunt câteva din momentele frumoase.

Altă dată era un spectacolul „Tosca” și cânta Cristian Belea care avea o voce nemaipomenită. Era actul întâi. Cu câteva zile înainte veniseră la noi să fie angajați doi romi, unul mai negru decât celălalt. La ce să-i angajeze eu?!... la scenă. Unul era mai înalt, era ungur, Farcaș, deștept băiat și frumos, iar celălalt era Petruș, mic și îndesat. Pe cel înalt puteam să-l pun la decoruri, să le ducă dintr-o parte în alta, dar ăsta micu se răsturna cu decor cu tot, și-atuncea i-am arătat sus, lângă arlechin, că sunt sforile și când îi spun eu să tragă de sfoară și-nseamnă că trage cortina. Și așa de frumos cânta Belea și i-am spus să dea o cortină jos care să vină ca o ghilotină. Când s-a apropiat momentul i-am spus să tragă de sfori și a tras cu putere și s-a dus cortina până în pod și au pornit toți porumbeii prin sală.

Tot Petruș a fost acela care la pensionarea mea a închis povestea vieții mele de la operă, lăsând încet cortina să cadă și nu s-a auzit nimic în sală, apoi au început aplauzele.

Pensionarea mea a fost frumoasă. Orchestra a cântat: „Mulți ani”, publicul era în picioare, iar cei de pe scenă își ștergeau și ei lacrimile. A fost un spectacol omagial la pensionare. Era tot „Casa cu trei fete”, cu care am început la 14 ani.

Pe lângă multele spectacole am făcut un spectacol chinezesc „Wang și Ly”. Au venit și din China ca să ne felicite și să urmărească spectacolul, pentru că era foarte interesant ca noi să jucăm spectacol chinezesc. În actul patru acțiunea era revoluția chineză și era un mare bogătaş, Tzuy care a vrut să se însoare cu Wang, o fată tânără. Ly este băiatul, iar Wang fata. Pe-atuncea era încă mizerie, la începutul Operei, directoarea a comandat la cofetărie niște napolitane pe care le-a pus unele peste altele și a făcut torturi de pagode. Eu eram chelneriță în piesă și am venit cu tava cu tort și îi serveam. Toate fetele și toți băieții își luau bucați mari și le băgau

în buzunare. Eu nu puteam lua nici o bucată și mă tot rugam de toți să-mi ia și mie o bucățică, însă nu mi-au luat.

A urmat apoi să danseze baletul. Aveam un clarinetist extraordinar, Pavel Neamțu, cred că cel mai bun din țară, dar îi plăcea paharul. Urma dansul fetelor, deci nunta propriu-zisă. Când vroia dirijorul Radu Botez să-i dea intrarea să cânte, că avea solo la clarinet, acesta dormea cu capul pe pupitru. Ce era de făcut?! Să se suspende spectacolul, să trag cortina?! A început Radu Botez să fluiera și a fluierat toată partea muzicală și s-a dansat baletul pe partea aceea.

Sau la „Tosca” a cântat Spis Spiess și în actul doi unde are duetul cu Scarpea și-i spune că-l condamnă la moarte, că-i revoluționar, că-i carbonar (cum erau legionarii), însă Spis Spiess cum este mare, când a fost prins s-a întors și s-au răsturnat ăștia pe sub fotoliu de nu s-au mai văzut.

(Povestii-mi despre alte activități ale dumneavoastră) Pe lângă cele peste șase mii de spectacole, în 35 de ani (activitatea mea în Operă de la început până la sfârșit) scriam aproape în fiecare seară. Am învățat de la Tudor Arghezi să nu treacă o zi fără o pagină scrisă și-atuncea mă ambiționeam și scriam mereu. Am început cu teatru scurt, teatru radiofonic, scenarii de desen animat care-au ajuns și prin ale meleaguri decât ale noastre. Pe urmă am scris diferite nuvele, schițe. În total au fost peste 500 și ceva de lucrări, dintre care multe au fost premiate, editate sau transmise. Acuma se transmite după lucrarea mea, ultima și cea mai proeminentă lucrare, care este monografia Operei, istoricul Operei, care are peste 300 de pagini. După această lucrare s-a făcut un film artistic, istoric care se transmite pe programul Analog.

M-am afirmat cu lucrări de mare valoare și cu piese de teatru mari și cu scenarii de film. Un scenariu de film este la București, la început, dar n-au continuat că n-aveau bani. Acesta e foarte drăguț și se numește „Paraschiva sportivă”, ceva rustic, comic. Altul este „Cârlionțata”, care are un scenariu de film de lung metraj. Viorel Cozma, care este un mare muzicolog, traducător și are foarte multe titluri de literat, a făcut, deocamdată în trei exemplare, enciclopedia oamenilor de muzică și literatură, între care am și eu o pagină și jumătate.

La încheierea activității mele, la pensionare m-au condus cu orchestra până în stradă. Erau drăguți toți și așa de mult i-am iubit și așa de mult m-au iubit toți... Încă îi mai întâlnesc.

Marieta Anhauch (n.1937, Cernăuți, Bucovina de Nord)
Interviu realizat de Antonia Komlosi (martie 2005, Timișoara)

„Nici un pom nu crește în cer și nici o roată nu stă pe loc!”

Avem întrebări? *(Da, am foarte multe întrebări, dar aș vrea să începem așa, printr-o introducere. Am înțeles că nu v-ați născut aici?)* Nu, la Cernăuți, dar de la vârsta de 2 ani sunt în Timișoara, 3 ani, mai bine zis. În '40 ne-am refugiat și eu sunt în '37 născută. Primul refugiu făcut și rămas, refugiu făcut până la Cluj, atâta-i ce știu de la părinți, era vârsta mică. Ne-am refugiat la București unde am stat vreo 2-3 săptămâni. Am prins cutremurul din '40 din București, mi-a povestit mama că a fost o catastrofă, că am stat chiar în acel hotel... groaznic a fost! Și după aia ne-am refugiat la Timișoara. Așa că din '40 sunt bănațeană, adoptată bănațeană, bucovineancă de origine.

(Povestii-mi puțin despre familia din care proveniți.) Bunicul meu din partea mamei a fost rectorul Facultății de Drept din Cernăuți. Bunicul din partea tatălui a fost mare industriaș, să zicem. Tata... au fost 5 copii, nu știu ce boală a fost, dar tatăl lor i-a adunat și le-a spus: „eu vă dau voie, care vreți, să vă încreștinați”, și tatăl meu, singuru' care o trecut la ortodocși. I-a plăcut Catedrala din Cernăuți. Ceilalți au trecut la romano-catolici. Toți îs din păcate decedați. Bunicul lu' mama, va să zică tatăl tatălui ei, o fost arhimandrit la Cernăuți. *(Cel din tablou?)* O să vă povestesc... Bunicu' o fost Eusebiu Popovici, după care și astăzi se învață teologia. La Patriarhia noastră de la București e un tablou mare al lui, în loc de cinst, studiindu-se după el teologia. Totuși e ceva... *(Da, sigur, e o personalitate.)* Da. Fratele lu' bunicu o fost Gheorghe Popovici, din poza aceasta, primul deputat român la Viena, care o susținut țărănimea din Bucovina. Așa a fost ca un fel de delegat, deputat din partea țărănimii. Împreună cu Flondor, Iancu Flondor, și al treilea nu mai știu. Aștia sunt... *(Un urmaș de-al lui este Flondor pictorul?)* Da, dar nu urmaș de aproape, cam de spița a treia, verișor. Nu știu, va-să-zică nu din spițele unu, doi, cum ar fi la mine, dar este. *(De fapt, străbunicul dumneavoastră a fost...)* Da, da, da. Stră-unchiul meu, că străbunicul... Arhimandritul e străbunicul meu, da. *(Și doamna din tablou este...?)* Doamna e soția lui. De aia pare mai tânără, că a murit foarte de tânără și după aceea el s-a retras la mănăstire. De aia vedem în tablouri diferența de vârstă. *(Și cum le-au adus, că am văzut că și dincolo aveți mai multe tablouri? Cum le-au adus părinții, cum v-ați mutat cu ele?)* La refugiu foarte multe s-au și pierdut din ele. Uitați-vă, în spatele dumneavoastră, tabloul ăsta mare care e, ar trebui recondiționat... Copilul din tablou este tatăl străbunicului meu, al

lu' Eusebiu Popovici. *(Se vede și în stilul de pictură că este foarte vechi.)* Da! Și această brătară... *(Este tradiție de familie...)*

Acum mie îmi pare rău că nu mi-am reținut și numele de Anhauch, că atunci... *(La căsătorie?)* Da! *(Povesteți-mi și de acest titlu. Ce semnifică el...?)* Titlul semnifică înnobilarea bunicului meu din partea lu' tata, Anhauch, care a fost marele industriaș, de către Regele Ferdinand. Pentru nu știu ce a făcut el, i-o dat acest titlu. Îl am în original: este un stejar cu cinci ramuri și cu cinci vulturi pe el. *(Se vede și pe inel...)* Fiecare copil a primit un inel, și acest inel îl am eu de la tata. Este titlul de *Von*, care sub comuniști, Doamne ferește! N-a fost voie nici de pronunțat! *(Și bănuiesc că nici nu a știut nimeni, decât apropiații.)* Nu, numai apropiații. Și când unchiu-meu a plecat în Germania, fratele lu' tata... În '60 s-a căsătorit aicea cu fosta lui menajeră și ea, ca să se dea mare, întotdeauna îi spunea la mama, Maria von Anhauch. Pe mama nu că a durut-o, că ea a avut titlul ăsta, dar, cum să-ți spun, a umilit-o într-un fel. Ea nu putea să-i răspundă tot așa și o dată i-a spus-o: "ascultă Mița, știu că ești acum von Anhauch, dar nu mai scrie, în scrisori așa, că nouă ne faci rău. Nu rău sufletește, rău că nu-i bine de știut." *(Da, pentru că scrisorile erau controlate.)* Totul era controlat!

Mama a fost licențiată, a făcut facultatea la Viena, e doctor în drept. Atunci n-a avut nevoie să lucreze... Vreau să-ți spun, că e foarte interesant, atunci copiii au fost foarte strâns ținuți, cu toate că au avut posibilități. Deși posibilitatea a fost, au fost crescuți ca toată lumea, nu în huzur cum e tineretul din ziua de astăzi. Ei nu știu valoarea banului. La noi în casă s-a știut și mama a primit bani de buzunar și ea nu i-a cheltuit și a făcut Școala de Artă Culinară la Viena, în timpul ei liber. *(Pe lângă Drept?)* Da. Ei i-a plăcut să gătească, a făcut niște bufete extra, pentru noi, nu ca să câștige un ban. O soră de-a ei a fost director științific la Facultatea de Medicină, din '45, de la înființare, până în '80 a lucrat. *(Aici sau unde?)* Da, la Facultatea de Medicină, director științific, director de bibliotecă; cu două facultăți a fost și ea. Cealaltă soră a lu' mama a făcut Dreptul. *(Trei surori erau?)* Da. *(Cum se numeau?)* Claudia era mama, Claudia Ana Felicia zisă - Puchi, Iola era cea mare de la București, zisă - Pichi și Harieta, asta de la Timișoara, zisă - Pachi. *Pichi, Pachi, Puchi* erau. Acuma, din partea lu' tata: tata a făcut Facultatea Economică la Cernăuți și, fiind evreu, o fost foarte mult asuprit. A trebuit să poarte și steaua, cu toate că a fost botezat creștin la vârsta de 13 ani.

A fost mare industriaș și el, la „Banatul”, unde bunicul a fost acționarul principal. *(Acum mi-aduc aminte că am mai auzit alte povești cu familia Anhauch.)* Da, eu am cartea dată de Banatim. O să ți-o dau, dacă vrei să citești. Am avut două: una am dat-o cuiva și una este cu dedicație și aia n-am dat-o la nimeni, dar ți-o dau, pentru că știu că ai grijă. Cu dragă inimă ți-o dau. Are poze în ea, cum a fost fabrica pe timpuri, când era a lu' tata... acuma hai să nu ne deviem de la ce am început. *(Bine, spuneai că bunicul a fost acționar principal.)* Da, acționar principal împreună cu familia Rosenberg: 74 de acțiuni o avut el și restul Rosenberg. O avut

și la Dermata de la Cluj, dar acum îți sar înapoi. La Cernăuți o avut fabrica Beresa, fabrica de lichioruri, foarte mare și a avut și gaterile de la Pojorița, lângă Vatra Dornei... era a Bucovinei! (*Am fost astă-vară pe acolo.*) Ai fost? Este ce frumoasă-i...? (*Ce bună mâncare au!*) Și ce oameni buni sunt! Nu se compară cu moldovenii. Nu am nimic cu ei, nu fac nimica contra lor, dar altfel e la un bucovinean când vii în casă și zice că nu are nimica, dar îți dă o peltea sau o dulceată și un pahar cu apă și tot îți dă, nu te lasă să pleci neservit. Da, asta este, ăștia-s bucovinenii.

Și să știi că, străbunicul meu din partea lu' tata era muncitor - copiii s-au ridicat. Bunica mea, soția bunicului meu, Rosa, era croitoreasă. (*Au provenit din clasa muncitoare, ca și alți industriași aici...*) Nu cum se spune industriași - copii de bani gata. Nu!

La noi în casă... O să fac o paranteză... Aici a fost prima creșă și primul cămin de copii din oraș, la Dermata, se poate întreba. La început, Banatul a fost Dermata de Timișoara, ca și Clujul. Când tata era director aicea, a făcut prima creșă și un cămin. Doctorul Muțiu, care prin '80 era încă directorul Policlinicii de Copii de aicea, a fost medicul căminului în tinerețe. (*Pentru copiii angajaților?*) Pentru copiii angajaților. I-am spus la tata: „tata, nouă de ce nu ne iei cuarț? Cumperi numai acolo și noi nu avem lampă de cuarț.” Ultravioletele se numeau înainte cuarț. Și el mi-a spus: „nu, că voi când aveți nevoie, eu vă trimit la doctorul Corcan - un pediatru renumit în Timișoara - vă face acolo câte ședințe aveți nevoie. Copiii ăștia nu au posibilitatea și de aia le fac lor.” Din banii lui a dat de multe ori pentru carne și pentru altele, ca să fie din plin. Și-acuma îți mai spun, tot o paranteză la asta, acumă când o fost aniversarea asta de o sută de ani și am fost invitată și am primit diploma pentru tata, în prezidiu a fost prefectul Ciocârlie, primarul, cineva de la București din partea Ministerului Industriei și, când a proiectat poza lu' tata pe diapozitiv, eu am început să plâng. Și a spus și directoarea Cazan, care este director general aicea: „să știți că a fost un om extraordinar de bun.” Când am intrat în fabrică, mi s-a strâns inima. Am fost chemată de două ori să spun și am spus - aici a fost croitoria, aici a fost asta, și zice: „dar vă aduceți bine aminte.” Cum să nu-mi aduc aminte, am avut eu 7-8 ani, dar amintirile astea nu se uită! N-a existat excepție, când era Crăciun și când era Paști, copiii muncitorilor primeau ceva. (*Cadouri.*) Da! Băieții primeau trenuleț, mașină și o pereche de bocanci, fetițele primeau ghetuțe, o păpușă sau... Îmi pare rău că nu mai am pozele - cu atâtea mutări nu știu unde au dispărut - dar tot nu mă las, le caut eu. Și, într-o zi, m-a chemat tata, era de Paști, înainte de a se face Maslu... Eu, având picior plat, singurul lucru care am avut eu avantaj, e că mi s-au pus talonetele în ghetuțe, ridicătura aia pentru piciorul plat. Și erau doi maiștri: Paitaș Gheorghe și Ștefan. Ștefan tare m-a iubit și mă trage mai deoparte și zice: „Marieta, îți fac ghetuțele roșii, că știu că ție îți place roșu.” Și tata o auzit și i-a zis: „Domnu' Paitaș, te rog frumos, singurul lucru care i-l poți face, îi pui talonete, în rest, faci ghetele la fel ca la toți copiii. Ori le faci cu lac negru, ori cu alb, indiferent ce faci,

dar la fel cu toată lumea! Copiii mei nu au nici un alt avantaj!” Asta n-o să uit cât trăiesc. (*V-a și făcut un bine, în fond, pentru că...*) Un bine, dar el a vrut să-mi facă roșii, că mie mi-a plăcut roșu. Mai bine nu-mi plăcea roșu!

Și acum, când am fost invitată la o sută de ani de la aniversarea fabricii, când am intrat pe ușă, venea o doamnă mai bătrână și zice: „nu vă supărați...” - eu eram în negru că eram două luni după ce-o murit mama – „nu sunteți flica directorului Anhauch?” „Ba da!” „Ei, sunteți leită el! Doamnă, nu știți ce om o fost!” „Ba, știu ce tată am avut!” „Nu știți. Eu am avut 16 ani când am venit în fabrică să lucrez cu mama împreună și domnul director o dat dispoziții să se dea la muncitori, în rate, pantofii de care au nevoie. Noi fiind cinci copii, eu n-am ajuns la pantofi, că n-au putut părinții să plătească atâtea rate. Și nu știu cum a ajuns la urechile tatălui dumneavoastră și m-a chemat. Zice: Rojica, te-ai dus ca să te înscrii la pantofi? Domnu’ director, n-am putut! Dar de ce Rojica? Părinții nu au bani! Zice: du-te, te rog și ia-ți și tu, vedem cum faci apoi. Doamnă, când m-am dus la casierie să plătesc prima rată, casiera mi-o spus: nu, nu, nu Rojica, domnul director ți-o plătit pantofii”. (*I-a dat o pereche de pantofi...*) Era un om extraordinar! Îți spun, n-am avut o percheziție în casă. Când s-a luat fabrica, el a spus: el vrea să doarmă liniștit, cu capul pe pernă. Lui nu i-o trebuit un pantof, o piele, alții au mai luat să aibă rezervă, el nimica, absolut nimic. După aceea, a lucrat ca muncitor necalificat, la Profesorul Academician Nădășan, care a fost pe timpuri Iprotim, în Piața Unirii.

(*La proiectare?*) Da, o tăiat planșe. 290 de lei o avut salariu. (*Când au luat fabrica?*) În ’48. (*Cum a reacționat familia?*) Foarte rău, cum să-ți spun... Drăguț o fost fratele meu, care o avut patru ani și odată, trecând cu tramvaiul pe acolo, zice: „Mama, de ce spui că s-a luat fabrica, uite, că fabrica stă!” Cum a reacționat el. (*Cu mintea de copil.*) S-a luat din ’48, da. Și atunci tata a fost angajat cu 290 de lei salariu și eu la liceu am avut 530 de lei taxă școlară. Am renunțat, m-am angajat după aceea, în ’55 m-am angajat. Până atunci eram elevă. M-am angajat întâi la Arta Textilă, am stat acolo vreo trei luni și, în ’55, la 1 mai, m-am angajat la Spitalul de Copii, ca infirmieră. Am făcut școală, m-am făcut soră medicală, din ’55 până în ’67. Și, din ’67, am lucrat la Facultatea de Medicină, laborant principal de radiologie, până în ’90. A fost o perioadă foarte grea, dar nu mi-e rușine, n-am avut de multe ori ce mânca. Am mâncat pâine, cartofi cu ceapă... era o nebulie. Nu uit când mai puneam pe masă cartofi cu ceapă, ce bunătate! Am trecut greu, dar am știut să mă acomodez la orice situație. Și de asta mi-e ciudă pe tineretul ăsta de azi... (*Și asta se datorează educației?*) Educației, educației de acasă. Copiii din ziua de astăzi îs prea... Eu nu știu, nu sunt de părere să nu le dai, că trebuie să le dai, dar să le inspire și respectul pentru ceea ce au! Uită-te în tramvai când te duci, când te vede un om bătrân, a zis: „Babo, ce cauți în tramvai? Te cauă moartea!” Și atunci încă nu eram babă, nu umblam cu bastonul. Eu le zic *tineretul progresist*, așa îi denumesc eu. Hai să nu ne abatem de la..., asta a fost! A, și am uitat să-ți

spun că după ce s-a luat fabrica - mai am și actul - tata a avut voie să-și țină mobila de birou și câteva lucruri. A primit magazia numărul trei, unde și-a ținut toate lucrurile, plus un cărucior de păpuși, al meu. Muncitorii tare l-au iubit. Muncitorii i-au făcut mormânt de zinc în '49 fratelui meu, care a murit la cinci ani jumătate, o murit de scarlatină hipertoxică. A fost înmormântat în două sicrie de zinc, poți să-ți dai seama ce bani erauăștia, în '49, după naționalizare? Noi eram fără bani... S-a mai vândut o mobilă, s-a mai vândut o bijuterie, s-a făcut..., dar s-a trăit greu și până la urmă tata a lucrat la loto ambulant. Mergea prin restaurante cu loto, poți să-ți închipui? Dar el a spus: „Mie nu mi-e rușine.” Și o fost cardiac, cu insuficiență cardiacă. *(L-a distrus, oricum, toată chestia asta.)* Da, și-o murit... asta a fost!

Dar muncitorii, chiar și după ce tata a murit în '58, de Paști și de Crăciun, când se tăia porcul am primit pomana porcului (în Banat se mai taie și de Paști un purcel mai mic). De la muncitorii din fabrică! *(Și ați spus că ei au ajutat la înmormântarea lui.)* Da, ei au făcut mormântul la fratele meu, mormânt zidit înăuntru și la tata, în '58, au venit cu plicul de bani. Astea-s lucruri care nu se uită! Era șoferul lu' tata, domnul Ceapu, a murit de curând, era la Biserica Catolică, sau Mato, sau domnul Kovacs. Dar au și avut o viață, cum v-am spus, că într-o zi, în '56, când a fost revolta în Ungaria. De aia nu uit! Am trecut pe acolo pe jos, nu știu ce am căutat în fabrică și m-a văzut o muncitoare, doamna Secoșan și zice: „Marieta, știi că eu spăl geamurile să vină directorul Anhauch înapoi”. Dacă el n-ar fi fost iubit... Acuma eu nu că îl laud pe tatăl meu, pe oricine poți să-ntrebi să-ți spună... *(Au fost și cazuri inverse, când au pățit ceva proprietarii din partea muncitorilor...)* Nu, aicea nu, vă puteți închipui...!

(Și n-ați cerut toate aceste proprietăți înapoi?) Ba da, dar proprietatea asta, Banatim-ul a fost prima fabrică privatizată. Și de ce să mă lupt cu ei, dacă ei au ridicat-o, au... Și după aceea mi s-a spus că pot primi acțiuni... Dar stai să-ți spun ce a făcut bărbate-meu când s-au dat acțiuni prin '90... I-am spus: „Du-te, înscrie-te la Comtim, la Petrom, nu știu cum s-a chemat, să luăm totuși acțiuni mai multe”. El s-a dus și s-a înscris la Banatim și vine acasă și spune: „mamă, te-am făcut acționară la fosta matale fabrică!” Și mama săraca se uită la el: „Cum așa?” „Uită-te! Ai 820 de acțiuni sau o mie de acțiuni, nu știu exact.” Și să știi că am primit bani frumoși: prima dată - o sută și acum doi ani - cinci sute și ceva pe o acțiune. *(Dividendele.)* Da, dividendele. Și chiar dacă nu primesc nici un ban, tot le țin! Și după ce mama n-a mai fost, a trebuit să fac succesiunea, vroiam să-l trec pe soțul meu, dar la succesiune nu se poate. El e veteran și nu plăteam impozitul și m-a ajutat Dumnezeu, când s-a făcut legea asta 189, cu refugiații... Am dreptul și am intrat acolo și așa la succesiune am plătit 6 milioane și ceva în 2001 și am plătit 1 milion două sute pe acțiunea lu' mama ca să n-o pierd, să mergă în continuare. Am plătit cu 1 milion două sute și valoarea ei e 1 milion. Nu contează, să rămână pe numele ei și-mi pare rău că nu mi-am reținut numele și de Anhauch. *(Sunteți*

foarte legată de tot ce-a fost, așa-i?) Da, da! Eu o hârtie de atâtea ori o învârt în mână, o arunc sau nu o arunc? O țin amintire și n-o să uit...

(V-ați mai întors acolo?) Am fost la Cernăuți în '65 și m-am jurat că nu mă mai duc niciodată! În '65, socotește câți ani am avut eu, dacă sunt în '37 născută? Am avut 28 de ani. Și m-am dus cu o prietenă de-a lu' mama, m-am dus să văd mormintele bunicilor mei. Bunicul meu e la Cimitirul Evreiesc de aici. În '45 a murit și e scris provizoriu pe mormânt, că noi am vrut să-l transportăm înapoi la Cernăuți. *(Aici, în Calea Lipovei?)* Da. Dacă o dată ai să mergi, de pe aleea principală cum intri, e capela, faci la dreapta și mergi drept înainte. Pe prima alee e un monument așa pe colț și primul mormânt de acolo e al lui.

Na, și m-am dus cu prietena lu' mama la Ungheni, unde s-a schimbat trenul pentru șine, că-s mai late sau mai înguste, nu știu. Am stat mai mult acolo. Și au venit tanchiști... *(Alt ecartament au ei în zona aceea.)* Au venit tanchiști cu câștile așa, țup, țup, țup așa, pe vagon, pe sub vagon, în cuștile de câine, ce căutau, nu știu. Pe mine, de emoție și având în buletin U.R.S.S... *(Ați avut emoții.)* Da. Acolo era toaleta și aici eram eu. Erau niște vagoane ca la avion, câte două locuri într-un șir și șirul celălalt era invers. Și eu mă tot uitam, cum dracu' s-ajung acolo și-i zic la conducătoarea aia de vagon, care venea cu ceaiul: „Duduie, îmi trebuie la toaletă!” Și ea tot ridica din umeri și a venit un gradat, așa, parcă-l văd umflat, zic: „Vă rog frumos, am nevoie la toaletă!” „Ia ne ponimaiu, ne ponimaiu!” „Dacă ne ponimaiu, eu fac aici!” Prietena lu' mama zicea că eu eram albă ca varul la față. Poți să-ți închipui emoția, eu sunt foarte emotivă și când merg undeva... *(Efektiv, vi s-a făcut rău acolo.)* În sfârșit, a luat-o pe însoțitoare și a băgat-o cu mine în cușca aia mică. Altă inhibare: ce să mai faci când cineva e cu tine, că doar n-am avut nimic de ascuns. Am stat vreo zece minute așa, i-am spus, ea știa bine românește, stai fata mea că eu mă întorc, nu pot să ies, dar mă îndepărtez puțin. Zece minute am stat până am reușit. Când am ajuns eram learcă, uite așa sudoare pe mine. Am ajuns la Cernăuți la cel mai renumit hotel!, era „Vulturul Negru” pe timpuri... Vulturul Negru - Schwarzadler în limba germană și acolo ne-a cazat într-o mizerie, n-o să uit, pentru că eu am stat toată noaptea popândău pe pat, pentru că mie îmi e frică de șoareci și umblau șoarecii și în noptieră, peste tot. Prietena lu' mama dormea dusă, eu stăteam așa turcește pe pat și urmăream șoricelul. *(A fost un coșmar.)* Un coșmar! A doua zi am avut cu mine lumânări: era în preajmă de 7 noiembrie, mormintele noastre sunt la Cimitirul Central, avem un cavou de zece persoane, din marmură neagră... Nu ne-a lăsat să intrăm! Și-atuncea am zis: „De ce nu se poate?” Au vorbit românește. „Ce aş putea să fac? Controlează-mă! Ce să fac? Am venit din țară ca să văd mormântul bunicilor, nu pentru altceva!” Cu chiu, cu vai ne-o lăsat, noroc c-am avut lumânări la mine, am aprins o lumânare... Nu-ți spun, cu lanțurile rupte, cum arăta. Și atunci m-am interesat, m-am dus la primărie și am spus că vreau să donez la cineva acest mormânt, ca să fie înmormântat acolo,

dar să-l îngrijească. “Nu se poate, noi punem pe cine vrem!” Ai putut să spui ceva? N-ai spus nimic! Lângă Cimitirul Central era și o porțiță - știa prietena lu’ mama, că eu n-aș fi știut, eu îs plecată de la doi ani jumătate. A fost Cimitirul Evreiesc și m-am dus la bunică-mea. Ăla era intact, mormântul! Am găsit mormântul lu’ Flondor, că s-o dus prietena lu’ mama, c-o avut și ea familia acolo... Astea au fost peripețiile mele de la Cernăuți din ’65 și oamenii...

(*Nu v-ați dus și la casa unde ați locuit?*) Ne-am dus, dar n-am văzut pe nimeni, am văzut casa, pe Iancu Zolta 6. Am avut casă și pe Iancu Flondor nr. 3. Erau ale bunicilor: Anhauch și Popovici. M-am dus la Catedrala unde am fost eu botezată, a Sfântului Nicolae. Jumate de catedrală a fost grajd. Știi ce înseamnă Toni, grajd? Era grajd, grajd, neîngrijit, nu ca a unui gospodar care mai îngrijește, că sunt grajduri unde e o plăcere să intri... Și pe cealaltă parte era un altar, vai de mine, și acolo se mai făceau slujbe. Tare m-au deprimat toate. La Cernăuți, când intrai și vorbeai românește, în ’65, oamenii erau în pufoaica aia cum au ai noștri pe șantier, aia gri, și nu se uitau la tine în ochi! Rar am găsit pe cineva care să se uite, noroc că prietena lu’ mama știa ucraineană. Eu, cu germana și cu româna.

Am fost întrebată de unde știu germana asta frumoasă? Păi, la mine în familie s-a vorbit germana pură, austriacă. (*Ce limbi, apropo, limba maternă este româna?*) Româna, germana, maghiara, franceza înțeleg tot, mai citesc... dar nu mai știu, ici-colo câte un cuvânt, că dacă nu conversezi... De trei ani, de când mama nu mai e, n-am mai vorbit germana și încep să uit și mi-e ciudă. Îți spun, am fost în Germania în ’87 și pe-atunci s-o mai dat bani de bun venit, 50 de mărci, și vărul meu, medic, a zis: „eu nu mă duc, eu nu mă milogesc!” Zic: „tu nu, dar eu mă duc pentru că ăștia-s banii mei! Și eu, de ce să mă milogesc la tine să-mi dai bani.” Era un primar, m-am dus, am intrat și-am salutat și-am dat pașaportul și când am vorbit așa frumos cu el, zice: „Dar dumneavoastră nu sunteți din România!” „Domnule primar, dar uitați pașaportul.” „Dar vorbiți o germană foarte frumoasă, gramaticală! Cum?” „Eu sunt din Bucovina și la mine în casă numai germana s-a vorbit. Româna la școală, dar efectiv germana am vorbit.” „Așteptați o clipă!” O venit și vărul meu sus, că eu am stat cam mult, că ăsta m-o luat la povești, să povestesc cum, ce... Vine înapoi și văd o hârtie albastră. Stai tu, că asta e 100, nu e 50! Și zice: „Că vorbiți așa frumos limba germană, am vorbit cu consilierul meu din birou, de acolo, să vă dăm 100 de mărci și poftim, vă dăm un abonament pe mijloacele de transport pe o lună de zile.” (*Ca să vă puteți plimba.*) Da. Zice: „Dar trebuie să aveți pașaportul la dumneavoastră”. Zic: „Nu pot, dacă mi-l fură, cum ajung înapoi?” „Dați-mi-l încă o dată” și mi-a făcut un xerox. La noi xerox-ul nici nu exista... și-atunci am umblat cu xerox-ul. Tu știi câtă economie mi-au făcut, că acolo mergeai pe secvențe: 2,70 mărci, 3 mărci, 3,10 mărci, dar într-o singură direcție! Nu puteai să mergi dus-întors. Mi-am făcut economie și m-am plimbat tot

timpul. Am văzut multe! Eu tot spun: singurul lucru care nimeni nu ți-l poate lua, e ceea ce vezi!

Și-acuma, iar vin înapoi la fabrică, cum s-a mirat actuala direcțiune că m-au dus în hală, au crezut că eu nu mai știu și zic: „stați, aici trebuie să fie un lift, undeva.” De unde știu? Că m-au plimbat cu liftul sus-jos. Era lift pentru un etaj, dar acolo băgau și materiale și tot, știi? Zic: „aicea e o nișă, trebuie să fie un lift!” „Dar, doamnă, mai țineți minte?” „Cum să nu țin minte! Că pe-aici Paitaș baci m-a plimbat în sus.” „L-ați cunoscut pe Paitaș baci?” „Sigur, l-am cunoscut și pe Gheorghe, care era fratele lui, păi era maistru.” „Da, noi am auzit de el, că era un om extraordinar de bun!” Am trecut prin fabrică, le-am arătat... Creșa era unde acuma-i partea aia rotundă, cum vii dinspre cimitir, în Bălcescu. Ei au dărmătat creșa și au construit colțul acela rotund, au ei birourile. Tata a avut biroul aicea.

(*Și ce s-a întâmplat cu lucrurile lui, le-ați putut ridica?*) Da, le-am putut ridica, mi le-a ținut mai mult de o lună, până noi ne-am aranjat. (*Asta este o piesă de mobilier foarte frumoasă!*) E de la Cernăuți! (*E adusă de acolo? Se vede de cum intri, e foarte frumos!*) Da, este un Lenghel, vitrina a vrut s-o cumpere profesorul Nubert și eu n-am vrut s-o dau. Tu te miri poate că-s așa roase, le-am vopsit noi scaunele, aici. Știi cine-o stat la noi în locuință? Mareșalul Tolbuhin! Ne-o dat afară, vizavi am stat în chirie la numărul 14. Când o venit Mareșalul Tolbuhin ne-o dat afară, am putut să luăm numai hainele de pe noi și strictul necesar pentru două săptămâni. (*Lucrurile personale.*) Numai strictul necesar din lucrurile personale! Restul, argintăria, totul a rămas pe loc! Și când a plecat, eu am hârtia lui în rusă și traducere, a lăsat totul frumos, afară... Vezi ceasul ăla? A fost luat ceasul dinăuntru și ceasul ăsta merge acuma că mi l-o făcut o cunoștință la Arad, a pus în el mecanismul unui ceas de bucătărie. (*A luat ceasul din interior?*) Da! Eu am ținut la acest ceas, că-i de la tata. Și de-aia am vrut eu, eu sunt foarte sentimentală, am vrut ca ceasul ăsta să miște. (*Și asta-i o veioză interesantă!*) Aia tot de acolo! Numai pălărioara, veioza mi-a făcut-o o doamnă de la Guban. A fost mare, dar era deja toată ruptă și asta mi-a făcut-o ea, tot. Tot ce vezi aicea are o valoare sentimentală. Sunt și lucruri de valoare, nu pot să spun. (*Totul creează o atmosferă, care rar se mai întâlnește în casele de acuma, foarte rar.*) S-au pierdut, s-au pierdut... Știi, eu țin la ele! Mi s-a dat 6000 de dolari în '99 pe acest tablou de familie, ăsta de sus, unde e stră-străbunicul meu. Dar eu nu l-am dat! Și dacă eu n-oi mai fi se donează la Mitropolie...

(*Și, vă simțiți timișoreancă? Ce înseamnă să fii timișorean?*) Da! E o mândrie! Că suntem altfel decât... pot să spun? (*Da, vă rog.*) ...miticii de la București și decât oltenii, noi suntem altfel! Nu că suntem, ci avem o altă creștere, bănățenii, să știi.

Mi-e dor și de Bucovina și, când mi-a fost dor, m-am dus la Vatra Dornei, că eram aproape de Bucovina, de oameni. Clima și oamenii sunt buni. (...)

Prietena cea mai bună a lu' mama era croitoreasă, când mama era nevastă de industriaș. La noi în familie, să știi, niciodată n-a făcut că ești cine ești, doctor sau... Mama a zis: „poți să fii măturător de stradă, dacă ai cei șapte ani de acasă, îi ai!” Mulți profesori universitari nu au bunul simț al unui muncitor, al unuia care nu are pregătire înaltă, cum se zice. Om să fii și să știi să te porți! Și dacă știi să te porți, contează foarte mult! Și să nu te uiți la altul că n-are o școală sau, dacă vezi că-i mai sărac, să-l disprețuiești. Nu, nu.

Și încă ceva vreau să-ți spun: nici un pom nu crește în cer și nici o roată nu stă pe loc! Astăzi ești sus, mâine poți să fii jos! Și roata se-nvârtește, nu rămâne pe-aceeași poziție! Și trebuie respectul.

Sergiu Mircea Flondor (n. 1930, Cernăuți, Bucovina de Nord)
Interviu realizat de Adrian Onică (24 mai 2010, Timișoara)

„Când a început războiul, m-a impresionat faptul că au bătut clopotele și cetățenii care erau pe stradă se opreau, își scoteau pălăria și se închinau, iar alții se puneau chiar în genunchi”

(*Povestiți-mi despre dvs.*) Numele meu este Sergiu Mircea Flondor, m-am născut în Cernăuți în anul 1930, 1 august. Prima parte a copilăriei am petrecut-o pe strada, pe atunci, *Iancu Flondor*. Se numea, în timpul Austro-Ungariei, *Herngasse*. Acolo am locuit până în anul 1937-38. Părinții mei... tata se numea Dumitru Flondor iar mama Claudia, născută Ivasiuc. Tatăl meu, atunci când am locuit pe strada Flondor, era funcționar la Societatea de telefoane. El se ocupa de construirea liniilor telefonice, mai ales în Basarabia. Era foarte des plecat și de câteva ori am fost și eu cu el și cu mama mea, în diferite locuri. Am fost la Chișinău, în partea de sud, în fine... Copil fiind, mi-a plăcut și a fost frumos. După primul refugiu, tatăl meu a lucrat la fabrica de zahăr, din Cernăuți, Jucica Veche. Acolo a fost încadrat ca secretar la serviciul mobilizare. Pe atunci începuseră deja vremurile tulburi.

Mama mea a fost absolventă a liceului de fete, pedagogic, din Cernăuți. Nu și-a exercitat profesia. După absolvire a fost câțiva ani funcționară la o bancă. După ce m-am născut eu, a rămas casnică și așa a rămas până la sfârșitul vieții. Am locuit împreună cu bunicii din partea mamei, până în '37, pe strada Flondor. În '37 s-a produs mutarea, din vechea locuință într-o altă locuință pe strada Arboreasa, cum se chema atunci, colț cu Ștefan cel Mare. Din cauza acestei mutări - deja se născuse și fratele meu în '36, în decembrie - am fost luat de o foarte bună prietenă a mamei mele, care locuia la București. Așa am plecat la București, numai eu, unde am și făcut clasa I primară. La București, prietena mamei locuia împreună cu familia în cartierul Grant, în apropiere de Gara de Nord. Atunci am făcut cunoștință cu Bucureștiul, prietena mamei mi-a arătat multe locuri frumoase și interesante. Un an am stat acolo, până am absolvit clasa întâi primară, apoi m-am întors la Cernăuți, în noua locuință.

La București, prietena mamei m-a dus în Cișmigiu, parcul Herăstrău, parcul Carol I. Cel mai mult mi-a plăcut Muzeul Antipa, cu dioramele ce reprezentau viața unor animale și acel schelet de mamut uriaș, care m-a impresionat. În multe locuri pe unde am fost, mi-a plăcut foarte mult. Domnea acel *parfum* specific din perioada interbelică. Bucureștiul era supranumit „micul Paris”, era altă lume.

M-am întors la Cernăuți în toamna lui 1938 și am continuat școala primară. A fost o perioadă destul de liniștită. Pentru mine nu a fost ceva deosebit în afară de faptul că eu m-am îmbolnăvit de scarlatină în 1939 și am rămas internat la spital câteva săptămâni. Am revenit acasă în preajma Paștelui din 1939. În 1939 am fost martorul unui eveniment care mi-a rămas întipărit în memorie, începuse războiul. După pactul Ribentropp-Molotov, Polonia a fost împărțită între Germania și Uniunea Sovietică. Atunci a pornit războiul în septembrie și foarte mulți polonezi s-au refugiat în România. A fost o înțelegere cu Guvernul Român care a permis refugiaților să treacă prin România. Așa a fost și cu tezaurul. Ce m-a impresionat a fost că refugiații au trecut prin Cernăuți. Erau coloane de căruțe, trăsură, automobile, camioane, biciclete și foarte mulți pe jos, foarte multă lume. Au trecut chiar pe strada de la grădina publică, strada Ștefan cel Mare, au traversat Piața Unirii și după aceea au plecat. Unii au și rămas. Au rămas până la al doilea refugiu.

(Acești oameni știau unde se duc?) Nu știau, de aceea au fost găzduiți chiar de populație, chiar vecinii noștri ieșeau și le dădeau mâncare, le ofereau chiar locuință. În orice caz a fost ceva trist, care m-a impresionat. Acolo, în strada Arboroasa, știu că, la îndemnul bunicului meu care mi-a cumpărat o vioară și mi-a luat și un profesor, am început să învăț să cânt la acest instrument. Câteva luni am exersat la vioară, dar am abandonat studiul, din cauza refugului... Consecința a fost că nu cânt la nici un instrument.

A venit anul 1940. În acel an, în iunie, s-a produs acel ultimatum conform tratatului de care am amintit. Rușii au somat guvernul României ca să cedeze Basarabia și nordul Bucovinei. Și în ultimatumul care l-au dat cereau ca în 24 de ore Cernăuțiul să fie liber. România a cerut un răgaz de patru zile, dar lucrul acesta nu s-a mai întâmplat. Tatăl meu a aflat despre venirea rușilor... bine, se știa, toată lumea știa că vor venii rușii, dar nu știau că se va produce lucrul acesta repede. Asta a fost în 29 iunie, cred. Tatăl meu avea o rudă de-a noastră, Nicu Flondor, primar al Cernăuțiului. El vizitându-l pe Nicu Flondor la primărie, acesta i-a spus: "Te pregătești și pleci imediat pentru că rușii mâine vor fi aici". Tata s-a întors acasă, nu mai spun ce s-a întâmplat noaptea. Noi copiii dormeam liniștiți, dar ce a fost în sufletul părinților, al bunicilor... S-au făcut bagaje și a doua zi dimineața am fost pregătiți pentru plecare. Bunicii au rămas acolo, am plecat numai tata, mama, fratele meu și cu mine. Voiam să plecăm cu trenul. Am ieșit din casă pe strada Ștefan cel Mare. De la grădina publică și Piața Unirii până la gară era o linie de tramvai. Vizavi era stația de tramvai, am așteptat tramvaiul, dar nu mai circula. Nu se vedea nici un mijloc de transport în Cernăuți. Aveam două valize, cât au putut să ducă. Restul lucrurilor a rămas acolo. *(Unde plecați?)* La prietena aceasta de care am vorbit, la București. Ea se mutase din cartierul Grant în Calea Plevnei. Atunci a fost un noroc pentru că a apărut o birjă cu cai și tata care îl și cunoștea pe vizitiu, l-a oprit, ne-a luat și a zis să mergă la gară. Totul a decurs bine până am trecut de Piața Unirii. În apropierea gării se adunau deja grupuri de manifestanți cu steaguri

roșii, am aflat după aceea că erau tineri evrei, erau și ucraineni printre ei și în afară de asta... nici autoritățile nu mai avea posibilitatea de a controla situația în Cernăuți. S-a deschis închisoarea și au ieșit toți condamnații, se ocupau de tot felul de lucruri. Manifestanții așteptau armata sovietică și mai târziu am aflat că ei baricadaseră drumul spre gară ca să nu mai plece nimeni. La vederea lor, tata a spus birjarului: "Nu te oprești, dai bice cailor și mergi înainte". Așa a făcut acest vizitiu, caii au pornit în galop și am trecut de acești manifestanți care s-au dat la o parte. Am trecut și am ajuns la gară și ne-am îndreptat spre tren. Era ultimul tren care pleca din Cernăuți. Era în gară...; pe acoperișul vagoanelor erau militari români cu puști mitralieră care erau puse în poziție de tragere. Pentru mine era foarte interesantă treaba asta. Era dramatic. Trenul a pornit, era plin. Am ieșit din Cernăuți și, la un moment dat, cum calea ferată era paralelă cu șoseaua, am văzut din tren blindatele rusești care intrau în Cernăuți. Până în București totul a fost în regulă. La București am fost primiți de familia prietenei mamei și chiar am rămas acolo în Calea Plevnei, nr. 42... e o casă care e și acum în picioare. Acolo am primit o locuință la mansardă, sub acoperiș și de-acolo am trecut prin diferite peripeții, ne-am mutat la parter, apoi la et. 1, unde nu am stat mai mult decât o zi, pentru că s-a produs cutremurul din 1940. Atunci s-a prăbușit blocul Carlton din București. A fost singura clădire care s-a prăbușit. (*A fost puternic?*) A fost de aproape șase grade. După cutremur a fost rebeliunea legionară. A durat trei zile. (*Ce-ați făcut?*) Am stat ascunși în casă. Vizavi de această casă era, și este și acum, Universitatea. Pe atunci era Facultatea de Drept acolo. Studenții, mulți dintre ei, au fost legionari. Luptele s-au dat între legionari și armată. Într-o zi, s-au auzit focuri de mitralieră în stradă. La noi era tocmai în vizită o mătușă cu soțul ei din Basarabia. Erau la masă. Atunci cu toții ne-am ascuns sub ferestre. Înainte de rebeliune s-a petrecut un masacru în cartierul Dudești, cartier locuit în special de evrei, unde legionarii au dat foc caselor. Legionarii defilau în formație, erau cu cămăși verzi și cântau cântecele lor: *Sfântă tinerețe legionară* și altele. Voiau să preia puterea. Atunci un pluton din asta de legionari trecea pe Calea Plevnei și câțiva dintre ei au venit în casa unde locuiam și căutau evrei. Erau înarmați cu pistoale, l-au somat pe tata, tata trebuia să stea cu mâinile ridicate și au început să caute prin dulapuri. (*Ați fost martor la acest episod?*) Da, am fost martor. La un moment dat au găsit un pistol jucărie. Au făcut pe nebunii, au zis: "Aveți arme aici.." În fine, s-a lămurit totul și pe urmă au plecat. (*S-au speriat părinții...*) Da, bineînțeles. Lumea era speriată, în toată casa, că ei au umblat peste tot. Atunci am aflat de asasinarea lui Iorga. A trecut și asta. Eu am urmat acolo clasa a patra primară, la școala ce se numea *Cuibul cu barză*, pe Știrbei Vodă. De la locuința noastră mergând la dreapta se făcea strada Berzei, care dădea pe Știrbei Vodă. Sus era o biserică unde se spunea că pe acoperiș odată a poposit o barză care și-a făcut cuib. Și așa a rămas numele și al bisericii și al școlii. Acolo am făcut un an. Am terminat școala primară și am dat admitere la liceul Gheorghe Lazăr din București.

Am dat numai admitere pentru că se apropia reîntoarcerea la Cernăuți. Bunicii rămăseseră la Cernăuți în speranța că nu va dura mult și vom veni înapoi. În urma unei convenții între Uniunea Sovietică și Germania, nemții au condiționat ca etnicii germani din Cernăuți să fie lăsați în pace și cine dorea se putea repatria în Germania. Bunicii mei, văzând care este situația în Cernăuți și că nimic nu se mai îndreaptă, s-au înscris și ei și s-au refugiat în Austria, care pe atunci era anexată Germaniei. Bunica era de etnie germană, iar bunicul era rutean. *(Când au plecat din Cernăuți?)* Păi, noi ne-am refugiat în iunie și ei au stat până în toamnă și au plecat la Graz, unde era un lagăr de refugiați din România. Casa a rămas. Erau încartiruiți niște ofițeri sovietici cu familiile în casă. Au povestit, mai ales bunica a povestit tot felul de întâmplări cu aceste familii de ofițeri ruși. Gradul lor de civilizație era la pământ..., nici nu exista. De exemplu, când făceau baie, făceau baie în colectiv, toată familia. Stăteau pe marginea căzii de baie cu picioarele în apă. Asta era baia lor. Iar o soție a unui ofițer găsisese în dulap rufărie a părinților și s-a îmbrăcat cu un combinezon al mamei și a ieșit în oraș la plimbare. Asta era. *(Cât au stat bunicii în Austria?)* Au stat până la începutul războiului în '41. A început războiul, românii s-au aliat nemților și atunci au rămas în istorie cuvintele lui Antonescu: „Ostași, vă ordon: Treceți Prutul!”. Atunci n-a mai durat mult, știu când a început războiul m-a impresionat faptul că au bătut clopotele și cetățenii care erau pe stradă se opreau, își scoteau pălăria și se închinau, iar alții se puneau chiar în genunchi. *(Erați la București?)* Da, atunci s-a declarat război rușilor. Mai târziu, după o lună au început bombardamentele rușilor asupra Bucureștilor. Era o *distracție* pentru că toată lumea stătea pe stradă și privea în sus cum sunt prinse avioanele de reflectoarele unității antiaeriene, urmăriți și vânați. *(Era noapte?)* Da, era noaptea și lumea era pe străzi. Bombele în majoritate nu explodau pentru că a fost armamentul livrat de nemți în perioada când nemții erau aliații lor. Și atunci erau foarte multe bombe umplute cu nisip. Ele cădeau, provocau daune, dar nu explodau. *(Au ieșit și părinții dumneavoastră noaptea?)* Da, stăteam cu părinții și ne uitam la *spectacol*.

Ne-am întors la Cernăuți spre toamna lui '41 și nu ne-am mai întors în locuința pe care am avut-o, tata a primit o locuință pe strada Alexandru Vasilco, nr. 6. Imobilul a fost proprietatea unui evreu și casa a fost rechiziționată de autorități. Era proprietăreașă o doamnă bătrână, Seckler se numea. Proprietăreașă era văduvă, a rămas în locuință la etaj. Casa avea parter și un etaj, la etaj era doamna Seckler, bătrâna și venise din București un om de afaceri care se ocupa cu exploatarea petrolului cu un băiat al lui, cu care m-am împrietenit, și care stăteau tot la etaj. Jos la parter erau două apartamente, în unul stăteam noi copiii cu părinții și în apartamentul de alături stătea fiul bătrânei Seckler cu soția și o fetiță. Apartamentul avea trei camere, fiul doamnei Seckler stătea într-o cameră, iar în celelalte două camere stăteau bunicii noștri. *(S-au întors din Austria?)* Da. *(Cu ce s-a ocupat tata în București?)* Tata a fost funcționar la o societate petrolieră Concordia și acolo a

funcționat cât am stat. După aceea s-a întors la Cernăuți la fabrica de zahăr. Tata avea un prieten, fost coleg de liceu..., liceul tatei era vizavi de locuința noastră din Arboroasa. Era liceul teoretic Mitropolitul Silvestru. Acel coleg, Panaitescu Alexandru, cu care a rămas prieten toată viața și pe care l-a cunoscut la liceu... era fiul șefului poliției din Cernăuți. Alexandru, și-a urmat părintele și a activat în Serviciul de Contrainformații al armatei. A și fost pe frontul de răsărit și într-o zi, chiar acolo pe Calea Plevnei l-am văzut îmbrăcat militar. De ce insist asupra acestei persoane? Pentru că mi-a fost foarte apropiată... El mi-a dăruit primele cărți... Am primit volume de poezii de Eminescu, Coșbuc, Vasile Alecsandri și Goga. Acele cărți le-am păstrat, le am și acum. Mi-a deschis plăcerea de a citi, mai ales poezii. Mai târziu, mi-a făcut cadou o serie întreagă de cărți de Jules Verne. După al doilea refugiu, când am ajuns aici în Timișoara, venea foarte des în vizită la noi și stătea la noi.

(Cum a fost la Cernăuți în perioada dintre primul și al doilea refugiu?)

Am stat în casa familiei Seckler, avea o grădină foarte frumoasă unde eu și fratele meu am petrecut mult timp la joacă. Fratele meu a urmat grădinița particulară care își avea sediul în grădina familiei și a avut-o colegă pe fetița lui Seckler. Tata m-a înscris la Liceul Comercial din Cernăuți, unde am urmat doi ani și jumătate, fiindcă a intervenit al doilea refugiu. Tata era la serviciu la fabrica de zahăr.

După izbucnirea războiului în '41 în Răsărit, tata s-a consultat cu familia, respectiv cu mama, ce urmează să facem. Corespondam și cu bunicii la Graz pe care îi întrebam dacă venim și noi acolo sau vin ei în România. Până la urmă tata s-a hotărât să rămânem în România, să ne întoarcem la Cernăuți. S-au întors bunicii cu un vapor pe Dunăre până la Giurgiu. Acolo a mers tata, i-a întâmpinat și au venit la București. *(Ce au făcut în Austria?)* Au stat în lagăr. Au dus-o bine acolo și din punct de vedere al hranei, al cazării și al banilor. Pentru că, întorcându-se în România, eu imediat am primit cadou o bicicletă și tata un acordeon. *(Ce vârstă aveau bunicii?)* În jur de 70 de ani. I-a luat pe bunicii de la Giurgiu, au venit în București și apoi am plecat la Cernăuți.

(La Cernăuți vă întâlneți și cu alți Flondori?) Nu, nu. Tata era în legătură și cu alți Flondori, cum era Șerban Flondor de la București... tata avea legături, dar eu nu. Eu am avut un prieten de joacă, Barbu Olănescu, de care n-am mai știu nimic după ce ne-am refugiat. El era fiul unui proprietar al unei fabrici. *(Prietenii de alte etnii aveți?)* Am avut un prieten polonez, cu care am făcut împreună clasa a II-a. Pentru că tatăl lui lucra tot la fabrica de zahăr, am fost împreună în refugiu și am și urmat după aceea liceul în continuare. *(Cum se numea?)* Czerni Wilhelm.

(Poveștiți-mi despre al doilea refugiu.) În apropierea momentului refugiei, de data asta era suficient timp, în care familia mea s-a pregătit. Știam deja unde vom merge, lângă Craiova, la Podari, unde era o fabrică de zahăr în construcție. Atunci bagajele astea, mobilă și alte bagaje mari au fost trimise din timp cu trenul. Acolo au fost depozitate... unele au ajuns și aici. Din vechea

locuință de pe strada Arboreasa tata a reușit să recupereze o parte din mobilier. *(Când ați plecat din Cernăuți?)* În '44, luna martie... atunci am plecat. Eram elev, dar a trebuit să întrerup. Am plecat cu toții de data asta, și bunicii din partea mamei și bunica din partea tatei. Am plecat la București, din nou la prietena mamei. *(Erați destul de mare.)* Eu aveam aproape 14 ani, iar fratele 7 pe 8 ani. În primul moment, am rămas la București unde am stat circa o lună. *(Cum se numea prietena mamei?)* Romanovschi Alexandra. Ei inițial au fost tot cernăuțeni, numai că soțul prietenei, Erich Romanovschi, care lucra la căile ferate, a fost avansat la serviciul de căi ferate la București. Atunci s-au mutat toți. Era șeful contenciosului căilor ferate pe atunci.

În 4 aprilie a fost primul bombardament în București. Noi am plecat înainte cu o zi. Era vorba ca să ne amânăm plecarea cu o zi, să plecăm a doua zi. Dacă plecăm a doua zi nu mai eram aici pentru că gara a fost bombardată. Atunci a fost marele bombardament de care am scăpat, dar călătoria de la București până la Craiova a durat aproape o săptămână, pentru că nu mai circula nimic, totul era dat peste cap. Am petrecut câteva nopți afară pe lângă tren, în câmp, acoperiți cu păături. Trenul se oprea și în timpul zilei când se dădea alarma. Veneau anglo-americanii cu avioanele, bombardau Bucureștiul, orașul era bombardat zilnic... și atunci trebuia să evacuăm trenul. Ieșeam din tren, ne ascundeam prin tufișuri. Când am ajuns la Craiova, deja s-a dat alarma, noi ne-am adăpostit în niște tranșee în fața gării... știu că atunci pe mine m-a cuprins frica, tot plângeam și spuneam: "Când plecăm de aici?" Numai Bucureștiul era bombardat, însă era alarmă în toată țara. În sfârșit au venit după noi, am plecat la Podari, acolo am primit locuință. Știu că zile bune, cam o săptămână, veneau avioane dinspre apus și atunci toată lumea ieșea afară și se uita pe cer și numărau câte avioane sunt... Mergeau spre București. La un moment dat un avion american și-a aruncat bombele acolo, asupra fabricii. Bombele nu și-au nimerit ținta sau a fost pur și simplu un avion care se întorcea, era avariat și trebuia să scape de încărcătură. Bombele au căzut pe lângă, pe undeva în Podari. De-atunci s-a terminat și cu număratul. Tata ne-a mutat pe mama, pe noi copiii și pe bunica în sat la Podari, pentru că totuși fabrica era un obiectiv care putea fi bombardat. *(Doar bunica era cu dumneavoastră?)* Bunicul era bolnav și de aceea a rămas în fabrică cu tata.

Tata a avut o misiune foarte grea pe care a scos-o la capăt și pentru asta îi suntem recunoscători. Nu e un lucru simplu, două refugii și un război, bombardamente. La această fabrică în construcție, la Podari, nu mai avea serviciu. Noi am ajuns acolo în '44 în toamnă, tata era șomer, nu avea serviciu, iar în '45 au venit în fabrică, au ocupat fabrica rușii. Au făcut acolo un depozit de subzistență care avea magazinele fabricii umplute cu alimente aduse de ruși. Toate alimentele erau din Germania. Acolo tata s-a angajat ca tractorist. În perioada aceea am dus-o așa cu o leafă destul de redusă. Norocul nostru a fost că bunica avea pensie, era pensionară. Murise bunicul la Podari, în '44 și bunica avea pensie de urmaș. Și din

pensia asta ne-am întreținut cu toții și cu puținii bani pe care-i câștiga tata la ruși. A fost foarte greu, pensia bunicii era destul de mică, dar venea regulat. (*Mergeați la școală la Podari?*) În '45 am întrerupt din cauza tulburărilor care aveau loc. Rușii treceau prin Craiova spre front. S-au întâmplat acolo multe drame, mai ales în sat: incendii, noaptea se auzeau femei care strigau după ajutor, treceau coloane de prizonieri germani. Știu că un prizonier nu mai putea merge și imediat l-au împușcat. Sătenii l-au înmormântat în cimitirul satului, la căpătâi a fost o cruce și pe cruce i-au pus casca. O oarecare ordine a fost în 1946. În '46, tata m-a înscris pe mine la școală, la Liceul Comercial din Craiova unde am făcut o clasă împreună cu prietenul meu Willi. S-a refugiat cu familia din Cernăuți. Numai un an am fost împreună, pentru că ei în anul următor, în '47, și-au dat seama ce se va întâmpla la noi în țară și s-au repatriat, au plecat în Polonia. (*Ați mai corespondat cu Willi ulterior?*) Foarte slab. A fost un schimb de scrisori, n-am întreținut legătura cu Willi, lucru de care îmi pare rău, pentru că era un foarte bun prieten.

Fratele meu făcea școala primară din Podari și acolo a și terminat-o. În anul școlar '47-'48 deja era înscris la liceu. Atunci s-au unificat, nu mai existau licee de specialitate, teoretic, pedagogic, comercial... era liceu unic. Fratele meu era elev la liceul unde eram și eu, dar nu mai era Liceul Comercial. Acolo a făcut clasa I. (*Părinții au primit locuință în Podari?*) Da. Toată perioada asta cât am fost la școală în Craiova, părinții erau la Podari. În Craiova am făcut școală trei ani. În '48 am venit la Timișoara. (*Cum ați ajuns în Timișoara?*) Bineînțeles că tata deja se interesa ... nu putea să rămână în serviciul pe care îl avea la Podari. Fratele tatei ajunsese la Timișoara, tot refugiat. (*Cum se numește?*) Victor Flondor. Împreună cu familia s-a refugiat din Cernăuți direct la Timișoara. Pentru că fratele tatei a rămas la Societatea de telefoane și prin această societate a ajuns la Timișoara. Acest fapt l-a determinat pe tata să caute un serviciu la fabrica de zahăr la Timișoara. Și într-adevăr într-o zi a primit răspuns că el poate veni. Și-atunci a plecat. Asta a fost în '47. A venit la Timișoara, a primit un post și urma să venim și noi. Mama a fost o dată în vizită la tata, a văzut cum este Timișoara și atunci, în vara lui 1948... am terminat școala la Liceul comercial și imediat după asta ne-am mutat la Timișoara. Am primit și o locuință aici, pe strada General Dragalina. Tata s-a angajat la fabrica de zahăr, pe mine m-a înscris la Liceul comercial care s-a transformat... atunci a avut loc reforma învățământului și Liceul comercial s-a despărțit în alte câteva școli, eu am rămas la școala medie tehnică financiară. Era aproape de casă, tot pe General Dragalina. Aici a fost complexul Notre Dame. Sediul școlii făcea parte din acel complex, dar nu mai era Notre Dame, a fost naționalizat. Primul meu contact cu Timișoara a fost în iunie 1948 când am locuit câteva săptămâni la fabrica de zahăr, până când a primit tatăl meu locuință. Veneam în oraș cu autobuzul. Știu că la prima mea călătorie de la fabrica de zahăr în Timișoara, am luat tramvaiul și m-am dat jos în centru, la catedrală, era o splendoare, oraș grădina. Eu am avut impresia că mă aflu în rai. Mi-a plăcut și am și rămas, îmi

place. E al treilea oraș după Cernăuți și București. La București am mai revenit datorită și profesiei. Aveam multă treabă la București, eram foarte des acolo. Am făcut facultatea la București, dar nu la cursuri de zi. A trebuit să întrerup liceul pentru că din cauza diferitelor întreruperi n-am ajuns la ultima clasă de liceu, care m-ar fi scutit de armată. Și așa am fost încorporat și am fost luat la armată. Armata am făcut-o lângă București, spre Giurgiu, la Mihai Bravu, în brigada de artilerie. Acolo am făcut doi ani după care m-am întors tot aici. Am terminat liceul și m-am angajat tot la fabrica de zahăr câteva luni. Eu tot urmăream să-mi continui studiile. Am prins perioada aceea când în universități nu mai erau primiți decât fii de muncitori, activiști, foști ilegaliști. Nu aveam ce să fac. Trebuia să îmi iau un serviciu. Așa am stat în serviciu până în anul 1962-63. În momentul în care s-a abrogat acea lege și a fost liber pentru toată lumea atunci m-am înscris și am urmat timp de șase ani la fără frecvență Academia de Studii Economice din București. Atunci m-am împrietenit cu o verișoară a cărei părinți erau bucureșteni. Acolo am și stat, am locuit când veneam la facultate. Ne-am împrietenit foarte mult și acum suntem în legătură de prietenie cu verișoara mea, eu de două ori pe an mă duc la București și o vizitez. (*Face parte tot din neamul Flondorilor?*) Oarecum, nu are numele de Flondor, dar pe arborele genealogic apare. În 1969 am terminat facultatea. În sesiune mergeam la București, în februarie, iulie și toamna, în octombrie. (*Unde lucrați între timp la Timișoara?*) În primă fază am lucrat la fabrica de zahăr după care am cunoscut-o pe soția mea, care lucra la CFR, la o întreprindere de restaurante și vagoane de dormit. Și pentru că ne întâlneam greu, eu trebuia să vin de la fabrică... ea mi-a propus să vin acolo la această întreprindere. A vorbit cu șeful ei și am fost acolo la un scurt examen și m-au primit. Atunci am lucrat la această firmă din 1954 până în 1960. Această firmă a fost transformată, începuse nebunia la noi în țară se înființau și desființau ministere, se reorganizau, primeau altă denumire, a fost o zăpăceală. Eu, timp de un an am avut locul de muncă în Timișoara, după care m-au mutat la Șag, unde am stat până în decembrie 1960. Am revenit în Timișoara, am trecut pe la o întreprindere de prelucrare a laptelui, am fost și la Gostatul Șag și în cele din urmă am ajuns la Oficiul de Gospodărire a Apelor, transformat în Direcția Apelor Mureș Banat - cu sediul în Târgu Mureș și apoi Direcția Apelor Timișoara - cu sediul în Timișoara, unde am rămas până la pensie. Am terminat facultatea când eram la Ape. (*Cum ați cunoscut-o pe soție?*) Pe soția mea am cunoscut-o în Timișoara printr-un prieten din armată, un anume Bădescu Nicolae. Eu o remarcasem prin oraș, dar nu s-a ivit nici un prilej ca să facem cunoștință. Și, odată, fiind cu Nicu Bădescu în oraș, văd că el o salută. „O cunoști pe respectiva persoană?”, am zis. „Păi da”. Aici pe strada care merge spre gară, tot pe Dragalina, au fost construite blocurile astea și era un club al Întreprinderii metalurgice băănățene, care s-a transformat apoi în U.M.T., unde se organizau seri de dans. Și aici am cunoscut-o. Am stat destul de mult împreună, iar apoi ne-am căsătorit în noiembrie 1967.

(Spuneți-mi câte ceva și despre soția dumneavoastră.) Soția mea este din Bihor. Părinții ei... mama era casnică, iar tatăl era plutonier în Jandarmerie. După instaurarea comuniștilor a fost la miliția feroviară. *(Cum se numește soția?)* Butaș Floare Lucica și este născută în 1929. *(Cum vă distrați în Timișoara în acea perioadă?)* În perioada când nu eram căsătoriți ne plimbam foarte mult. A fost o perioadă foarte lejeră, nu aveam nici un fel de obligații, mergeam foarte des la cinematograful. *(Sport ați practicat?)* Doar așa sporadic, tenis de masă și mai intens am practicat șah, sportul minții, de care m-am lăsat acum cu înaintarea în vârstă. Am avut un computer pe care l-am primit din Germania cu diferite jocuri, printre care era și șahul. Având posibilitatea să joc oricând și la diferite grade de dificultate, mi-a pierit atracția față de șah. *(Ați mai fost la Cernăuți?)* La Cernăuți am fost o singură dată, în toamna trecută. Am vizitat casa în care am stat. *(Cum v-ați simțit acum la Cernăuți?)* Drept să spun, în comparație cu alții care spun că li s-a frânt inima văzând Cernăuțiul, mie mi-a plăcut. Am găsit un Cernăuți curat, îngrijit, centrul acela este minunat și oamenii sunt foarte prietenoși. Nu mai sunt oamenii de când eram noi, sigur, nu se mai vorbește românește. Eu am fost scutit de a conversa cu ucrainenii, pentru că am fost cu fratele meu și cumnata. Iar cu ei s-a înțeles cumnata mea, care nu știe ucraineană, dar așa... rupea, în engleză, nemțește.

În Timișoara am stat pe General Dragalina, cum am spus. Acolo era un imobil al fabricii de zahăr unde am avut o locuință foarte bună, cu trei camere, dependințe. Era o casă nouă și din păcate nu am putut rămâne acolo, pentru că în acea perioadă, 1950, s-a înființat o școală tehnică medie de industrie alimentară pe care au plasat-o în clădirea aceea. Atunci noi am primit locuință aici, pe Bulevardul Tinereții - pe vremea aceea se chema Jdanov - iar după 1989 a primit numele de Regele Carol I *(Aici au stat și părinții?)* Da, și părinții și fratele, până când s-a căsătorit, și bunica. Am putut să o cumpărăm, dar nu am cumpărat-o, din considerente obiective. Acum e a proprietarului, un evreu care se află în Elveția. Se duc tratative... La parter este Teatrul de Păpuși, pe care Consiliul Județean este dispus să-l cumpere. Acum se duc tratative și probabil că va fi cumpărat.

La fabrica de zahăr era acest serviciu *mobilizări*, avea o denumire mai lungă, prescurtat îi spunea MONT. Acest serviciu avea legătură cu armata română și se ocupa cu mobilizarea personalului tocmai pentru a nu merge pe front, a nu fi luat în armată. Datorită faptului că fabrica era considerată un obiectiv strategic, să nu fie luată pe front cei care lucrau în fabrică. Tata era o persoană foarte importantă atunci pentru că mulți se învârtteau în jurul lui să-i scape de front. Atunci pe mulți i-a scăpat de frontul de răsărit și mai târziu cred că l-au uitat sau deja tata era prea în vârstă. Tata s-a născut în 1908 și mama în 1904. *(A făcut armata tatăl dumneavoastră?)* Da, termen redus la Regimentul 12 Călărași, cavalerie. Avea calul propriu, calul familiei. *(Cine era mai sever în familie, tata sau mama?)* Tata era. El avea niște reguli, la masă toată familia... nu se vorbește la masă și se

mănâncă tot ce se pune în farfurie. Sau nu ai voie să te scoli de la masă în timp ce nu s-a terminat masa. Atunci problemele erau cu noi copiii și în special cu fratele care era mic și neastâmpărat. Asta în ce privește masa. Eu știu că am avut un conflict cu tata la București în timpul primului refugiu, acolo în Calea Plevnei, pentru că eu nu am putut ...și nici acum nu pot să sufăr această supă de arpacaș. Se făcuse o supă de arpacaș, cu smântână, felie de lămâie, ce eu nu puteam să sufăr și n-am putut să mănânc. Și tata (*râde*) a insistat ca eu să mănânc, încât mie mi-a fost rău și atunci el a cedat. În armată, unde de regulă se dădea arpacaș, n-am mâncat niciodată. (*Cum era mama?*) Mama era o femeie liniștită, avea puțini prieteni. Prietena bună era Alexandra Romanovschi. Era atentă cu noi copiii. Regulile de comportament le-am învățat atât de la bunici, cât și de la părinți. (*Ați învățat limbi străine de mic?*) Da, prima limbă pe care am vorbit-o a fost limba germană. Și limba română am învățat-o la București în clasa I, până atunci nu știam o boabă. Am făcut grădinița în germană. (*În ce limbă vorbeau părinții în familie?*) Părinții vorbeau în germană, ca și bunicii, și între ei, tata și mama vorbeau în franceză, mai ales ca să nu înțelegem noi, copii. Limba franceză am făcut-o și eu în liceu. (*Unde s-a născut tata?*) În Basarabia, la o moșie a Flondorilor, la Volcineț. Volcineț este o localitate mai aproape de Hotin. (*Ați fost acolo în vacanță?*) Eu am cunoscut o singură moșie, moșia de la Cupcina, unde am fost destul de des în vacanță copil fiind și care era a mătușii mele, Natalia Dobrogaeva, după numele de domnișoară și Ciolac, după căsătorie. Era soția lui Iura Ciolac. Erau oameni foarte primitivi și calzi. Acolo am petrecut multe vacanțe. Ei, săracii, au avut o soartă foarte.... mătușa mea, când frontul venea spre România.... trecuse de Basarabia, de Cupcina. Ea lucra la nemți într-un lazaret, un fel de spital de campanie. Și acolo a cunoscut un ofițer neamț și văzând care e situația cu războiul, ea l-a însoțit pe neamț până în Belgia. Și a ajuns la Liege. Acolo s-a stabilit și a trăit până a trecut în lumea dreptilor. Iura Ciolac s-a refugiat la București. El avea un frate, Serioja, la Craiova. Iura și-a găsit sfârșitul în timpul unei călătorii pe care a făcut-o de la București la Craiova, la fratele lui. După spusele martorilor, în tren a intrat în vorbă cu rușii, majoritatea basarabenilor știau rusește, și până la urmă s-au certat. L-au dat jos din tren, l-au dus într-o pădure și acolo l-au împușcat. Știu că atunci s-au făcut cercetări, era situația tulbură.

Ei stăteau la Cupcina numai în timpul verii. Chiar acum, când am fost la Iași cu fratele meu la acest congres de genealogie și heraldică, s-a prezentat o comunicare a unei persoane din Basarabia pe care a cunoscut-o fratele meu. Și el a prezentat o comunicare despre familia Flondor, ramura basarabeană. Foarte interesant ce spune el, nu are mărturii scrise, numai mărturii orale. Și spune că toți acești moșieri, pentru că erau la Volcineț, pe urmă erau la Glina, moșii ale Flondorilor.. da spune, că toți moșierii aceștia basarabeni își petreceau anotimpurile ploioase și reci la Cernăuți. Așa a fost și familia aceasta Ciolac, ei iarna erau la Cernăuți. Ne vizitau, veneau la noi...

(Cum era societatea din Cernăuți pe atunci, relațiile dintre familii?) Când eram mai mare știu că aveam multe cunoștințe care ne vizitau. Cel mai des se întâlneau la partide de bridge. Acolo se organizau partide de bridge de câteva ori pe săptămână. Tata și mama erau doi jucători de bridge, pe urmă venea de la fabrică un coleg, Leon Levițchi, cu care tata avea relații foarte bune. Am fost în excursii cu el la Putna, în fine erau legături foarte strânse. Al patrulea jucător era Alexandru Panaitescu. Bineînțeles, tata era maestru. Și atunci îi critica pe ceilalți și îi învăța cum trebuie jucat. Pe urmă, aici în Timișoara, acest grup de bridge s-a refăcut și am intrat și eu. Era tata, mama, Panaitescu Alexandru și eu. Mai târziu a venit și fratele lui tata. După aceea, când tata s-a prăpădit, am rămas în echipă mama, eu, fratele lui tata și ginerele lui. Ne-am întâlnit și în Timișoara destul de des, dar nu era ceva organizat, petreceam timpul liber. *(Cum v-ați integrat în societatea timișoreană?)* În societatea timișoreană am legat prietenii cu puțini oameni. Un prieten bun a fost acest Bădescu Nicolae cu care am făcut armata. După aceea, în urma căsătoriei fratelui meu, am avut legături destul de strânse cu familia cumnatei mele, fratele ei și familia sa, familia Străin.

La Cernăuți am avut un prieten Barbu... după al doilea refugiu noi am pierdut contactul. Și de-abia peste ani de zile, acum doi ani ne-am reîntâlnit la București. El a făcut multe investigații ca să mă găsească. Acum locuiește în Germania. S-a interesat și până la urmă a „aflat” că eu nu mai sunt în viață. În fine. În cele din urmă m-a găsit. Cu el am legături acum. *(Ați avut probleme cu regimul din cauza numelui de Flondor?)* Eu personal n-am avut. Tata a avut probleme la fabrica de zahăr, în sensul că îl considerau un dușman al poporului. Era apreciat la fabrică, însă n-a putut să avanseze, din contra, a dat înapoi. Pe el pensia l-a găsit ca muncitor la laboratorul cu termometre. Mama a fost casnică, n-a avut probleme cu regimul. Fratele meu a avut. Pentru că el era deja o persoană cunoscută.

(V-a plăcut să aveți un frate mai mic?) Da, mi-a plăcut. L-am văzut prima dată când a fost adus acasă de la clinică. Eu aveam șase ani și el zero. L-au adus acasă de la clinică, era iarnă, era decembrie, învelit în tot felul de păături, era un pachet. L-a pus pe o măsuță și a început să desfacă... surpriză. A fost așa o persoană mică, roșie ca focul și care urla. Eu văzându-l am spus: „Ăsta este micul tigr”. Știam numai nemțește: „der kleine Tieger”. Așa mi-a rămas în minte. După aceea el a crescut... Era foarte curios, eu mă jucam... inventam diferite jocuri cu jucăriile mele și el venea acolo și vroia și el. Nu puteam să-l accept, pentru că el îmi deranja joaca și atuncea mă baricadam, puneam scaune, tot felul de piese de mobilier și deodată el apărea de undeva de dedesubt. Apărea foarte bucuros... Când am ieșit din spital după scarlatină și am avut o perioadă de carantină... acolo pe strada Arboroasa, era o încăpere unde eu eram izolat, dar ușa era cu geam. Și el de multe ori venea la geam, se uita la mine și îmi făcea semn. Mie îmi era dor de el. Când am ieșit prima dată împreună, eu voiam să-l îmbrățișez. El era foarte surprins

de asta. În general noi ne-am înțeles destul de bine. Când am fost la școală la Craiova, el era în clasa I și eu eram în cursul superior, când coboram de la etaj unde era clasa mea și vedea că mă salutau colegii lui: „Să trăiți domn elev”, el era foarte mândru și eu îl luam și îl duceam acasă. Mergeam împreună acasă. Atunci l-am dus pentru prima dată la cinematograful, la Craiova. Pentru el a fost un eveniment deosebit, filmul era un western. Și când am intrat în holul unde era casa de bilete, el s-a strâns lângă mine și mergea așa, foarte speriat. Am cumpărat bilete, am intrat în sală, a început filmul și el mă întreba tare: „Ce este acum?” Îi spuneam: „Ăsta e un film cu Buffalo Bill”. „Ăsta e Buffalo Bill? Ăsta care trage acuma?” (*râde*). Eu îi făceam semn să se liniștească, dar el era iritat. Asta a fost prima dată.

Pe atunci cursul inferior era până în clasa a patra, iar din clasa a cincea până în clasa a opta era cursul superior. Eu, care eram în clasa a cincea, eram și eu mândru că mi se spune *Domn Elev*, era o formă de respect. (*Cum erau profesorii?*) În general au fost buni, cu niște excepții la Craiova. Dar începând cu Cernăuțiul am avut profesori buni. La geografie am avut un profesor, Spătaru, care a fost profesorul mamei mele. Și atunci tot întreba de mama, ce face, spunea că mama învăța mai bine decât mine... (*râde*). La Craiova am avut profesori buni, însă au fost niște excepții. Era un profesor, Comănescu, de contabilitate. Avea un stil propriu, foarte ciudat de a se purta cu elevii. În primul rând, avea ce-avea cu mine și cu prietenul meu Wili. Știa că suntem refugiați și ne zicea polonezi la amândoi, ne-a pus într-o oală. “De ce-am plecat din Cernăuți?”, în fine, lucruri din acestea. Era tânăr absolvent al Academiei Comerciale pe atunci, din București, a venit repartizat profesor la liceul care se chema Liceul Gheorghe Chițu. Gheorghe Chițu a fost un ministru al finanțelor pe vremuri. Și... era original. Deci, noi eram pentru el polonezi. Bătaia nu era interzisă pe atunci. Și lua pe câte unul la palme, în fine... noi era stresați, pur și simplu că în orice moment lui i se năzărea ceva și nu era în regulă. (*Nu i-ați spus la tata?*) Tata era la Timișoara. Am mai multe întâmplări cu acest Comănescu. Prima întâmplare cu el... El era profesor de contabilitate. Mie mi-a plăcut materia asta, nu era de învățat papagalicește, era ceva practic și cu logică. Când am dat prima teză și a venit el cu tezele înapoi corectate, le-a distribuit fiecăruia și de la catedră striga catalogul. Și elevul respectiv se ridica în picioare și spunea ce notă are (*râde*). „Abagiu ce notă ai?” „Treii”. „Cum trei? Vino aici”. L-a scos la tablă, zice: „Da, trei”. I-a aplicat două palme. (*Dumneavoastră ce-ați pățit?*) Eu aveam zece. În fine, au mai fost câțiva care au primit niște palme și câteva invective care le-au fost adresate.... Și, vine rândul meu. „Ce notă ai?” Zic: „Zece”. „Cum zece? Ia vino aici”. O... acuma primesc o bătaie, m-am gândit. (*râde*). „Dă teza aicea, ia spune-mi ce-ai scris în teză”. Am spus. „După amiază vii în clasa... vii acolo”, nu știu ce clasă era, era o clasă paralelă. M-am dus acasă nu mi-a fost foame, nu mi-a fost nimica, după amiază m-am dus înapoi. Teza o confiscase el, și zice: „Ia spune ce-ai scris în teză?” Eu deja știam, în fine, îi spun tot ce știam, apoi se adresează clasei: „Vedeți, boilor, uitați-vă la acest refugiat

sărac polonez, el învață bine pentru că nu vrea să-și supere părinții. Voi aicea huzuriți...” I-a făcut cu ou și cu oțet. Și pe urmă (*râde*) mi-a dat drumul. Asta era la Craiova. Comănescu... original, foarte original.

(*Povestești-mi puțin și despre fratele tatălui dumneavoastră.*) Fratele tatei era funcționar la telefoane. El, datorită originii lui nesănătoase, a ajuns muncitor la instalări de telefoane pe teren. (*A avut copii?*) O fetiță, verișoara mea. E aici, vecină cu noi, pe strada General Dragalina. S-a căsătorit cu un neamț, Ossi Gross, cu care a avut doi copii, o fată și un băiat.

(*Cum vedeți acum acea perioadă grea, cu războiul, două refugii, comunismul...*) Eu consider că am fost favorizat de soartă, n-am trecut prin perioade prea grele. Părinții noștri s-au ocupat de noi, n-am dus lipsă de nimic. Bine, n-am fost răsfățați, dar am avut cele necesare. Au fost chiar îngăduitori, cu unele mici excepții. După aceea, când am ieșit de sub tutela părintească... în serviciu, mă rog, greutățile de la serviciu obișnuite ale unui oarecare. N-am avut probleme. Eu pot spune că nu pot să mă plâng, am avut o viață frumoasă, interesantă.

(*Dumneavoastră ați avut aplecare spre artă?*) Da, am avut. La Craiova, mai ales eu făceam diferite caricaturi, glume cu diferite personaje de acolo din fabrica de zahăr. Toți erau refugiați... și până la urmă am și editat o revistă. Eu scriam o revistă pentru fratele meu. Când ne-am mutat la Timișoara fratele meu a preluat acest obicei de la mine. Avea un prieten, mai mic ca el, și el scotea o revistă, *Rândunelul*, așa se numea. Mai are fratele meu niște exemplare din acestea. Iar eu am trecut la ceva mai serios, *Lumea Veselă*. Și-am scos revista asta, o foaie, *Lumea Veselă*, cu caricaturi, cu text, câțiva ani la rând, cât am fost la Craiova. Veneam acasă sâmbăta și-atunci aduceam numărul proaspăt din *Lumea Veselă*. (*Era tipărit?*) Îl băteam la mașină, cât timp am avut mașină de scris. Cât n-am avut am scris cu creionul. Pe urmă, am avut niște încercări să pictez. La un moment dat am și încercat să dau admitere la Institutul de Arte Plastice Nicolae Grigorescu, unde fratele meu era student, dar nu mi-a reușit. Foarte bine că n-am reușit, fiindcă nu mă descurcam în domeniul ăsta. (*Aveți vreun regret în viață, vreo bucurie deosebită?*) Un regret este acela că nu am urmași. Asta este ceea ce eu regret, pentru că aș fiu fost un părinte bun. Am dus o viață normală.

Anul trecut, când am vizitat Cernăuțiul, mi-a plăcut foarte mult. Sigur, ultima locuință în care am stat, unde am și intrat, mi-a produs o oarecare părere de rău după viața de acolo. Dar, în general, Cernăuțiul... sper să mai merg acolo împreună cu fratele meu, pentru că nu am văzut destul.

(*Mai există cineva din familia Flondor la Cernăuți?*) Nu, nu mai există. (*Erau mulți Flondori la Cernăuți în perioada când erați acolo?*) Da... era primarul, Nicu Flondor, pe urmă era rezidentul regal, un fel de prefect, George Flondor și familiile lor. Aveau case în Cernăuți. E o perioadă care s-a dus.

(*Vă mulțumesc pentru timpul acordat.*) Mi-a făcut plăcere.

Constantin Flondor (n. 1936, Cernăuți, Bucovina de Nord)
Interviu realizat de Adrian Onică (10 și 19 mai 2010, Timișoara)

**„Cu mâine zilele-ți adaogi, / Cu ieri viața ta o scazi / Și ai cu toate
astea-n față / De-a pururi ziua cea de azi.” (Mihai Eminescu)**

(Povestii-mi despre dvs.) Sunt născut în Cernăuți, în 1936. De-atunci s-au adunat o grămadă de ani. Incredibil, fiindcă anii aceștia care se adună, într-un fel socotiți pe calendar, parcă nu se suprapun cu anii care ți se așează în suflet. Se vede că sufletul are alt ritm decât fizicul, anatomicul. Am dori ca partea fizică din noi să păstreze ritmul cu partea psihică, cu cea sufletească. Partea fizică cu partea fluidă din noi.

Prin refugiu și datorită întâmplărilor care s-au petrecut în istoria noastră, mă refer la al doilea refugiu cel din '44, am fost predestinat unui traseu: de la Cernăuți la București, unde am stat la nașa mea, Alexandra Romanovski, o vreme. De-acolo am plecat la Podari, o comună în Oltenia, undeva la 12 km de Craiova, unde mi-am continuat și am terminat școala primară... apoi chiar la oraș, la Craiova. Am început primul an de liceu, ceea ce însemna clasa a cincea și așa de acolo am ajuns la Timișoara. *(În ce an?)* Da, este important să punctăm, în 1948 - 49. Atunci am ajuns în Timișoara. Sunt peste cincizeci de ani de când sunt la Timișoara, acesta este orașul meu acum. Tot circuitul a fost un refugiu care s-a organizat încă de la Cernăuți. unde tata a fost angajat la fabrica de zahăr de lângă Cernăuți, Jucica. Am plecat pe acest traseu de la fabrica de zahăr de lângă Cernăuți la fabrica de zahăr de lângă Craiova. Aici, armata sovietică era prezentă și se vede că aveau menirea de a demonta toată aparatura pentru a pleca spre Uniunea Sovietică. De la Podari tata, dar nu numai el, ci împreună cu directorul administrativ de la Cernăuți și alți refugiați și-au continuat traseul până la Timișoara, ajungând tot la o fabrică de zahăr.

Aici, la Timișoara, am făcut clasa a șaptea elementară, ca după aceea, încet-încet să-mi descopăr abilități în a desena. E un dar de la Dumnezeu pe care îl primești prin părinți, la care se adaugă și un grad de mimetism. Era dotat și tatăl meu, foarte dotat, deși nu a făcut pictură, era foarte dotat la desen și fratele meu, care făcea reviste pentru familie, cu desene. Eu, imitându-i pe ei, am început să fac acuarele, desene, reviste. Lucrul acesta a mers progresiv. O să mai revenim la niște momente interesante legate de cum m-am decis până la urmă să devin pictor.

În final, existând în Timișoara un liceu de arte, deja suntem prin 1950, am optat pentru examenul de admitere la acest liceu. Se mai adaugă că acest liceu avea câțiva profesori de specialitate deosebiți, din care unul remarcabil, de excepție,

Iulius Podlipny. Profesorul Podlipny era un slovac maghiarizat, foarte aspru, foarte sever și cu o exigență care a reușit să însuflească în noi elevii un spirit și o stare cu totul specială față de cum trebuie să ne raportăm la meseria de a desena și a picta. Dacă vom dori să izbândim pe acest tărâm – reieșea din ce spunea el – va trebui să ne asumăm o existență similară cu aceea a unui călugăr. Adică, dându-te acestei meserii, trebuia să renunți la foarte multe lucruri ca să poți să avansezi. Lăsa să se înțeleagă că familia e o încurcătură mai mult (el fusese însurat de vreo două ori!). Timpul și viața au dovedit că acest principiu nu mi s-a potrivit. Familia mi-a fost, firii mele, să spun așa, vitală, soția mi-a fost în multe privințe un înger păzitor, am fost și sunt protejat, de una sau de alta. Familia mă ajută și mă înțelege. Sigur că se poate întâmpla și altfel, dar situația mea a fost cea fericită.

Am terminat liceul, patru ani de liceu, după care urma să-mi continui studiile. Institut nu exista la Timișoara la vremea respectivă, deci trebuia să aleg Clujul sau Bucureștiul, de Cluj nici nu știam prea multe. Plus, eram obsedat de București, mi se părea atunci... când, copil, am cunoscut Bucureștiul în 1944, plin de parfumul interbelic, un mic Paris încă nealterat, o metropolă plină de lumini, de viață. Deci, am optat pentru București. Au urmat șase ani de studiu. Iată, adunăm patru plus șase ani. Sunt zece ani de studiu al picturii, al meseriei acesteia. Este un fapt demn de luat în seamă acum, cu tot felul de modernizări în învățământ și cu acest sistem Bologna, în care, de la șase ani de studiu s-a trecut acum doar la trei ani. Iar liceul de arte, de asemenea, nu mai este ce-a fost... Exista la Institut o competiție deosebită, începând cu examenul de admitere, unde erau numai șapte locuri și peste o sută de candidați. Lupta pentru acele șapte locuri era aprigă. Poate erau și la Cluj șapte locuri... să zicem paisprezece pe țară. Iașiul se desființase între timp. Acum e altceva. Să intri la institut nu e o problemă, există institute, facultăți, la Cluj, Iași, Timișoara, unul particular la Oradea, plus că locurile sunt o parte subvenționate de stat, iar restul, cu taxă, sunt nelimitate.

Se zice că fiecare om în vârstă devine nostalgic, dar efectiv, mie mi se pare că sunt multe dovezi concrete că sistemul acesta de școlire în artă, ca și în alte discipline, muzica spre exemplu, studiul vreunui instrument, studii la Conservator necesită mulți ani de formare. Mie nu mi s-a părut că terminând Institutul mi-am dus meseria până la capăt. Ca dovadă, ieșind din institut m-am simțit văduvit de multe informații teoretice și, ca un autodidact, am început să citesc, să studiez în continuare. Braque, Matisse, Dufy. Apoi descoperisem școala Bauhaus din Germania cu artiști-profesori eminenți, Vasile Kandinski, Paul Klee, pictori, care alături de un strălucit arhitect, Walter Gropius, luând conducerea școlii, au încercat o apropiere între arhitectură, artă și știință, dar mai presus de toate, ceea ce mă interesa cu deosebire, punerea în claritate a unui sistem, așa putea zice, de limbaj plastic, o gramatică a formei, o gramatică a culorii, o conștientizare a generării imaginii vizuale. Lucruri despre care nu mai aflasem până atunci, deși școala Bauhaus a ființat între anii 1919-1933. Descopeream niște lucruri despre care în cei

șase ani de studenție nu am aflat nimic; se vede că nu am avut norocul, poate, să am cei mai buni profesori la institut. Revenind însă la anii de studii de la liceul de arte, aici nu am ce reproșa, revin prin a-l numi din nou pe acel profesor formidabil care a fost Iulius Podlipny, de la care mi-am însușit bazele desenului. Au mai fost profesori importanți, la pictură. L-am avut profesor pe Francisc Ferch, trei ani de zile, pe Zsigmond Attila tot la pictură, dar puțin, un an de zile. Era în plină reformă a învățământului și a epurărilor.

Și la București, Institutul era cumva după o restructurare și o filtrare; „eminenți” pedagogi veniți din Uniunea Sovietică urmau să ne învețe ce înseamnă realismul socialist. (*În ce perioadă ați urmat Institutul?*) Între 1954-1960, șase ani. Artiștii importanți... unii nu mai trăiau, au fost dați la o parte, cum a fost, de exemplu, Camil Ressu. Un singur an, din cei șase ani de studiu, l-am avut profesor pe pictorul Rudolf Schweitzer-Cumpăna. L-am avut profesor doar în anul I de studiu și îi port recunoștință. În rest, erau profesori în bună parte schimbați... Au venit profesori re-educați și re-considerați. Am învățat și în aceste condiții ceva, nu zic nu, dar nu suficient ca după terminarea acestor zece ani de studiu să nu simt nevoia în continuare să mă „autospecializez” în meserie.

Întâmplarea face ca după doi ani de la absolvire, fiind în plină dezvoltare a mijloacelor mele de limbaj, să întâlnesc două persoane, ce vor deveni emblematice pentru apariția unui grup, și pentru o evoluție în continuare, în trei. Pot afirma că se va produce, prin această întâlnire, o întorsătură observabilă în climatul plastic timișorean. E vorba de Ștefan Bertalan și Roman Cotoșman. Primul, absolvent de la Cluj, cu șase ani mai în vârstă decât mine, originar de lângă Hunedoara, jumătate român, jumătate maghiar. O personalitate teribilă, așa, un fel de Van Gogh. Ștefan Bertalan trăiește în Germania, a împlinit în acest an, 2010, optzeci de ani. Celălalt membru, din păcate nu mai trăiește. Roman Cotoșman, era fiu de preot, a urmat teologia. Locuința lui era în Piața Unirii, într-una din casele acelea, renovate de curând. Era fiu de preot, dar cu un spirit de mare modernitate, ahtiat după noutate și cu o gândire contemporană. Noi trei ne-am apropiat destul de mult și am început să cercetăm limbajul picturii, mai bine zis limbajul artelor vizuale, doream să-l supunem unei gramatici clare. Ne-am apropiat de matematică, de geometrie, de semiotică. Este important că în acea perioadă exista în Timișoara un centru de psihiatrie condus de profesorul Eduard Pamfil. Ca om, era un renascentist, în afară de faptul că era medic, cânta la chitară, scria poezii, a scos câteva cărți, era un spirit interdisciplinar și, ceea ce a fost esențial, este că a înființat și a făcut să funcționeze la Timișoara, așa numitul „Centru de Bionică”. În fiecare joi seara se adunau medici, matematicieni, oameni de litere (de ex. Livius Ciocârlie), și mergeam și noi... Se avea în vedere textul unei anumite cărți, fie de psihologie, fie de cibernetică, fie de estetică informațională.... citeau...și dacă reușeau să citească o frază, un paragraf.... discuțiile, comentariile pe fraza respectivă țineau toată seara. Săptămâna următoare se continua cu pasajul următor. Acesta era firul care stimula

emulația verbală. Eu eram tânăr, aveam treizeci de ani atunci, și mă uitam și ascultam, încercând să pricep câte ceva... într-adevăr era o școală pentru mine. Cu mine frecventau acest cerc, Bertalan și Cotoșman. Rar, din când în când, ei mai îndrăzneau o intervenție. Mai cu seamă Bertalan.

Mai târziu, s-au mai adăugat profesori la liceu, alți absolvenți veniți de la Cluj. Am început să lucrăm, mai bine zis, eu, am început să mă las de pictură (*râde*). Asta-i problema. Pictura, propriu-zis pictura în ulei, la un moment dat, mi s-a părut ceva greoi, îmbâcsit, fără respirație. Studiind textele școlii de la Bauhaus, în special Paul Klee (dar nu numai; începuseră să mă intereseze informații legate de arta optică, arta cinetică, texte legate de cibernetică, semiotică, structuralism, ș.a.m.d.) care m-au făcut să mă apropii mai mult de înțelegerea și dezvoltarea limbajului plastic, în general, și al meu, în special. Treceam la alte mijloace: foloseam tempera, guașa, pastelul, iar lucrările de ulei le-am aruncat toate în 1965. Tot ce pictasem aruncasem într-o magazie. Acum, de câțiva ani, le caut și încerc să le recuperez și să le restaurez. Atunci, le-am aruncat determinat de repulsie, de un prea-plin...

Împreună cu Cotoșman și cu Bertalan, simțindu-ne apropiați, cu intenții asemănătoare și cu unele similitudini în gândire, am ajuns la un moment dat să ne unim într-un mic grup de trei, denumindu-ne „grupul 1 1 1”. Și fiecare eram în grup o individualitate. „1+1+1”, pe scurt grupul „111”, dar de fapt era 1+1+1. O sumă a trei personalități. Dar, în contextul general, eram de atunci *o singurătate în trei*. În '66, suntem acceptați toți trei, și expunem împreună la un salon județean lucrări nonfigurative. Este actul de naștere a grupului.

Deschid o paranteză, determinat fiind de apariția recentă a primului volum, „Atelierul de Arte Timișoara”, al lui Coriolan Babeți. Cu amărăciune citesc fragmente dintr-un interviu cu Roman Cotoșman (1988-2000), unde fostul meu coleg de breaslă îmi atribuie ambiții orgolioase de fi fost inițiatorul și unicul fondator al grupului „111”! Prin câteva cuvinte se deșurubează o camaraderie dintre trei persoane pe care nu o dată o credeam frumoasă. Poate chiar publicarea acestor rânduri are un sens. Absurd și fals. Roman a fost probabil influențat de informații eronate. Dorința de a ființa un grup poate premerge fondarea propriu-zisă – în cazul nostru, al lui Cotoșman, pe atunci proaspăt venit de la Paris (1963), unde, printre altele, era în plină efervescență și glorie „Le Groupe de Recherche d'Art Visuel”. Existența cu adevărat a grupului 1+1+1 a fost determinată de o înțelegere în trei. Fondatorii sunt trei! Pentru a ne asuma un statut de grup am avut și o motivație în plus pentru a ne defini coerent, la care se mai adăuga dorința noastră (tot în trei) de a ne manifesta cu o expoziție de grup la București. Alte cuvinte otrăvite din acel interviu nu se cuvine acum să le mai comentez.

Am început să fim cunoscuți, se vorbea și la București de străduințele noastre cu privire la un nou statut al obiectului de artă. Astfel, în 1968 expunem la sala Kalinderu din București. Expoziția prezenta cu claritate intențiile noastre de

grup. Mai expun atunci Zoltan Molnar, decedat între timp, și Diet Sayler, azi o personalitate remarcabilă în Germania (trăiește la Nürnberg). Amândoi aveau afinități cu noi, prin imaginile nonfigurative și apropiere față de arta constructivă.

Această expoziție de la București a marcat un lucru important pentru noi. Critica de artă din București a propus... - urma să fie în '69 o expoziție bienală internațională la Nürnberg tocmai de artă constructivă (asta înseamnă geometrie, artă optică) - ca grupul acesta să meargă acolo... Eram puși pe lista de reprezentare a țării, la care au mai fost adăugați încă doi artiști din București.

În '69 participăm la bienală, Cotoșman, Bertalan și cu mine, toți trei timișoreni, plus Ilie Pavel și Mihai Rusu din București. Bienala de Artă Constructivă de la Nürnberg avea un generic semnificativ: *Elemente + principii*. Se punea în discuție tocmai o posibilă matematizare a limbajului vizual. Aceasta era tema fierbinte pentru preocupările noastre de atunci în grupul „1+1+1”. Operând asupra unor elemente anume, și creativ selectate, se pot genera imagini sau forme imprevizibile. Plecând de la un dat cunoscut, se poate ajunge la rezultate neașteptate. Acest principiu este aplicabil și muzicii sau chiar literaturii.

În Timișoara, la muzeu, există o secțiune care reprezintă sumar cele două grupuri, „111” și „Sigma”.

Cam asta a fost. După bienală, Cotoșman a rămas în Occident și, fiind numai doi, nu mai puteam fi un grup. Grupul, măcar cu trei începe. Dar se întâmplă ceva, vin noi absolvenți de la Cluj, care se atașează foarte mult de noi și formăm un nou grup care, dacă am fost 1+1+1, am zis acum să fim sumă de 1, pentru că eram vreo șase. Și nu mai semnam individual, ne topeam individualitățile unul într-altul, ce zicea unul, continua celălalt și făceam o lucrare într-adevăr comună. În matematică, sumă poartă denumirea de Sigma. Și astfel ne-am numit grupul Sigma 1. Asta a fost: Sigma 1. A durat până în 1980, cam așa.

(*Cum ați lucrat în grupul 1+1+1?*) Când eram 1+1+1 făceam o cercetare, să zic, individuală care era o apropiere cum am zis de geometrie-matematică. Dar uneori era și o corelație cu observația directă a naturii. Era un fel de codificare a ceea ce vedeam și o decodificare în limbaj plastic, utilizând la început elemente geometrice. Între noi trei existau și diferențe în gândire și limbaj.

(*Ce aș fi văzut eu, dacă mă uitam la tablou?*) Ați fi văzut ritmuri, raporturi de forme, repetiție, plus această apropiere a noastră față de arta optică și cinetică. Se adaugă un factor în plus. Imaginea pe care o făceam definea structuri, cărora le atașam o dimensiune dinamică.

În ceea ce mă privește, utilizam sticlă ondulată, care, prin așezare la o mică distanță în fața unor desene liniare și geometrice, liniile fie se amplificau, fie dispăreau, prin deplasarea ta față de imagine. Câteva se pot vedea la muzeul din Timișoara. Sau altă lucrare pe care am denumit-o *Pionii regelui de sticlă* fiind structurată din vreo trei sute și ceva de plăcuțe de oglindă orientate variabil, puse una lângă alta, asamblate geometric și simetric și dispuse în final în spatele unei

sticle riglate cu proprietăți optice de refracție speciale (Cotoșman folosea această sticlă pentru proprietățile ei mecanice, prin 1965, pe mine, însă, mă preocupau proprietățile ei optice speciale prin 1967-69). Sticla riglată spațializează fiecare oglindă, fiecare luciu al oglinzii. Prin deplasarea privitorului, oglinzile intrau în acțiune, luminile și spațializările se transformau devenind dinamice și cu valențe spațiale variabile.

La Nürnberg, secțiunea noastră a fost foarte bine primită. Presa a menționat favorabil prezența noastră, mirată oarecum de existența unor preocupări de asemenea putere și convingere în țările din Est.

A urmat perioada post-bienală, marcată de grupul Sigma, în care Bertalan și cu mine am dezvoltat la ceilalți tineri care au mai venit de la Cluj un spirit de continuitate și de cercetare a preocupărilor noastre din ultimii 4-5 ani.

Mi-e foarte drag să povestesc că am reușit, grupul, să creăm și în cadrul învățământului de artă un mediu cu totul special. Eram tineri și am transmis elevilor entuziasm. Principiile, problemele, întrebările noastre din atelier au devenit teme de clasă ale elevilor. Atmosfera devenise euforică. Sigur, totdeauna când câștigi ceva, mai și pierzi. Am abandonat, cel puțin în primii ani de experiment pedagogic, o parte din sistemul tradițional de studiu, introducând noi principii de cunoaștere a lumii vizuale, o nouă abordare a limbajului, o apropiere dintre artă și știință, un spirit de experimentare continuă și de cercetare în rândul elevilor. A venit, la un moment dat, în toamna lui 1969, de la București inspectorul din minister, Nicolae Filoteanu, care se ocupa de învățământul de arte și când a văzut ce facem s-a speriat puțin, dar am reușit să-i explicăm atât de clar și de bine că totul, toate studiile și cercetările noastre sunt legate coerent de estetică și știință, că obiectul de artă poate câștiga o funcție utilă, ceea ce la vremea de atunci, iată, putea fi acceptat, putea fi „comestibil”. Ușor, ușor, arta putea deveni un mijloc în slujba creării obiectelor utile. Inspectorul ne avertiza: - „dar nu mai respectați programa, nimic din programă nu se mai recunoaște aici. Trebuie să veniți la București, faceți o expoziție la București, să demonstrați și să dovediti valabilitatea sistemului vostru”. Am fost toți încântați. Putea fi o șansă. Am făcut o expoziție amplă la București; am ajuns și în audiență la ministrul învățământului de atunci, am avut norocul, deoarece era un om deschis, el a fost ministru doi sau trei ani după care bineînțeles a fost schimbat. Este vorba de cunoscutul om de știință, matematician, Mircea Malița. Un om de excepție! Am ajuns direct în cabinetul ministrului și datorită profesorului Eduard Pamfil, fiindcă ei în tinerețe au fost colegi la Cluj. Primul care a vorbit a fost profesorul Pamfil, el ne-a prezentat: „Aveți aici în fața dvs. niște tineri profesori care se ocupă de o apropiere a artei de știință ș.a.m.d..., și au după amiază vernisajul unei expoziții”. Era un pavilion mare în Parcul Herăstrău, „pavilionul C”. Spațiul de expunere era imens, se puteau expune sute de lucrări. Și a acceptat: „La ora șase când e vernisajul sunt acolo”. La ora respectivă, securitate, mașini negre, mă rog, agitație... A venit în final și

ministrul Mircea Malița. Bertalan și cu mine l-am condus de la lucrare la lucrare, am dat explicații, a fost răbdător și atent, i-am explicat cum se realizează imaginea, despre conștientizarea traseului ce duce la nașterea unei forme, despre utilitatea pe care o poate avea arta. În final, ministrul Mircea Malița a zis: „Accept ca în Timișoara să existe un filon care dezvoltă acest tip de educație, și să funcționeze ca liceu experimental pe o anumită perioadă, să se ocupe profesorii de noi programe, să-și conceapă noi planuri”. Ne-a dat acest accept (*râde*). A putut să fie o sclipire. Mai greu să obții această libertate chiar și în zilele de acum. Ei, și-a asumat acest lucru. Am venit acasă. Am cerut prin corespondență oficială de la minister: „Vă rog să ne ajutați, să ne trimiteți modele, variante de programe, am auzit că există și în Iugoslavia niște școli de tipul acesta cu estetică industrială”. Mică paranteză: eram profesor de liceu, dar între timp ajunsese directorul liceului. Când am venit de la Nürnberg, fostul director a fost schimbat, a fost dat jos, pare-se că a fost „legionar” sau un susținător al acestei mișcări. I-au făcut o inspecție și i-au găsit tot felul de hibe, care probabil nici nu erau hibe, dar s-au găsit „motive”. L-au dat jos și n-au avut pe cine să pună. Trebuia, conform statutului, să fie instalat, un profesor de specialitate. Dintre noi toți, Bertalan era mai în vârstă, astfel, și mai matur, dar și cel mai trăsnit, așadar nu puteau să-l pună într-o asemenea funcție. Și m-au găsit pe mine! Dar nu eram membru de partid! Din fire, eram mai copilăros și, ușor, un zăpăcit. Întâi m-am speriat, fiindcă o colegă, care era chiar secretară de partid atunci, de naționalitate germană, Fritz Carola, graficiană... îmi spune mie că fără să știe nici ea de ce, „cei de sus” vor să îmi facă o analiză. Și eu venisem proaspăt de la Nürnberg și mi-am zis: „Doamne, am încurcat-o”. M-am tot analizat, dacă am zis ceva pe undeva rău sau am greșit cu ceva. Până la urmă, să află că vor să mă pună director, drept pentru care trebuie neapărat să ajung membru de partid. Și s-a făcut tot jocul ăsta, ca să mă analizeze, cu laude, cu nu știu ce, gata, bun. Și așa am ajuns. Astfel, se motivează și ajungerea noastră la minister, la ministrul Mircea Malița, împreună cu o parte din colegii mei. În liceu, spiritul grupului Sigma era motorul. Mai erau profesori care mârâiau, dar noi eram, cred, destul de convingători. Era Bertalan, eram eu, care conduceam liceul, era Doru Tulcan, Ioan Gaita, era Elisei Rusu (cărui i-am pierdut urma, a fugit în occident, fără să se știe clar cum), toți profesori, o echipă unitară. În grupul Sigma ne-am asociat și cu un matematician, tânăr tot ca și noi, un arădean, Lucian Codreanu. Ne-am apucat să facem programe și planuri noi de învățământ. Am stat și-am studiat, în cadrul unor consilii profesionale, am comunicat profesorilor necesitatea de a reface și dănași programele de matematică, fizică, de a fi adaptate studiilor de specialitate. Există o luptă în a stabili un procentaj echitabil între disciplinele de cultură generală și cele de cultură specială. Trebuia, totuși, la urma urmei, să existe șansa pentru elevi, ca cine nu putea sau nu dorea să-și continue studiile de specialitate, să fie capabil să accedă la alte facultăți. Orele de matematică, în loc de șase ore, deveneau cinci ore sau cele de română în loc de șapte ore, deveneau șase sau cinci. Câștigam ore

pentru specialitate. Unele discipline și-au schimbat denumirea. Nu mai exista desen, exista *gramatica formelor*. Nu mai exista pictură, exista *studiul culorii* (*râde*). Eram și tineri și cu apetit de avangardă. Am introdus un lucru cu totul special în planul de învățământ al liceului nostru, acum cu șansa unui program experimental, și anume o oră pe săptămână cu caracter *interdisciplinar*. La aceste ore aveam libertatea de a invita la cursurile săptămânale cu elevii câte o personalitate din diferite domenii, psihologi, lingviști, matematicieni etc., pentru a ține elevilor o temă la libera lor alegere.

Ar trebui să pomenesc și despre episodul venirii unor arhitecți la liceul nostru, în timpul programului experimental. Astfel, arhitectul Șerban Sturdza termină Institutul de Arhitectură din București și auzind că în Timișoara există acest grup Sigma, caracterizat prin preocupări apropiate de domeniul formelor spațiale (interesul nostru era legat de cunoașterea, cercetarea și experimentarea în spațiul tridimensional: construcții de bare în spațiu ș.a.m.d.), cere să fie repartizat în Timișoara pentru a lucra alături de noi. Acum e o personalitate în București, face parte din Ordinul Arhitecților, fiind însuși conducătorul acestui Ordin. Vine în Timișoara și se apropie de noi. Atelierul meu, la acea vreme, era transformat pentru a lucra toți împreună, veneam cu toții și lucram, experimentam, făceam calcule, măsuram, tăiam plăci de aluminiu, plăci de stiplex, lipeam cu cositor sârme zincate și benzi... Referitor la Sturdza, aveam nevoie de o asemenea prezență în cadrul programului nostru experimental de la liceu. Reușesc să-i fac oferta și să-l angajez chiar, timp de câțiva ani, ca profesor la noi. La disciplinele din liceu care erau atribuite unor specializări, alături de grafică publicitară, noi am adăugat o nouă specializare care, la sugestia Profesorului Eduard Pamfil, a fost denumită „*Estetica formelor utile*”. Nu ne plăceau denumirile de „Design” sau de „Estetică industrială”. „*Estetica formelor utile*” suna mai uman, poate ușor poetic, dar mai apropiat de vizual, de formă. Aici undeva și-a găsit locul arhitectul Sturdza, a stat o vreme creând pasiune în rândul unora dintre elevi. Venea cu probleme de cercetare de bază utilizabile în arhitectură. Înrudirea acestor cercetări cu problemele de structuri spațiale ce ne preocupa pe noi, atât în cadrul grupului cât și în plan pedagogic, era semnificativă.

(*Să revenim la grupul Sigma.*) În acest grup Sigma, am simțit cu timpul nevoia, fiecare, individual, din nou de a ne regăsi propria identitate. Grupul „Sigma” avea, prin 1980, să se dizolve. Stăteam în atelier și încercam singur să mă regăsesc. Pentru grup nu mai aveam suflu, ceea ce a dus la o prietenoasă despărțire. În chiar acest timp am avut o perioadă în care eram preocupat de fotografie și film, (mă întorc la liceu, care este poate printre primele licee de artă din țară unde a fost introdus studiul foto și film), ceea ce m-a determinat să revin la pictură. La liceu, interdisciplinaritatea ducea la o apropiere față de fenomenele și de aspectele vizuale care au firesc ramificații în artele plastice.

Acesta este capitolul cu liceul. Spuneam că despărțirea și desființarea grupului Sigma s-a produs din această nevoie de a ne reîntoarce fiecare către noi înșine. Eu cu fotografie, film la început și ușor, ușor a fost o întoarcere la pictură în anii aceia, din '80 până în '84, '85 când, de-acum de-a binelea m-am reînșurubat la pictură. În istorie s-a petrecut invers, invenția și apariția fotografiei a dus la o slăbire a statutului picturii. Întotdeauna discut despre tot acest episod care a durat ani, zece ani a durat, în care m-am despărțit de pictură, aproape violent și pe urmă m-am întors cu nostalgie la pictură ca după o călătorie așa în lume, când pleci de acasă și te duci ca fiul risipitor, iar întoarcerea este plină de învățăminte... Consider că am avut un câștig, a fost ca într-o călătorie de documentare, când întorci tot unde ai fost, dar ești pe altă spirală, nu mai ești acolo; eram totuși mai copt, în legătură cu problemele de formă, culoare, limbaj. Știam mult mai multe după acești zece ani de experiență. O altă veche și continuă prietenie va căpăta acum sens. E vorba de domnul Paul Gherasim, un patriarh al picturii române (anul acesta împlinește 85 de ani). L-am cunoscut când am făcut expoziția la Kalinderu, în 1968, ne întoarcem cu zeci de ani în urmă. Mi-a fost prezentat tocmai pentru că era un pictor de mare seamă și un bucovinean. Nimeni n-a știut ce se va întâmpla în timp, că se va naște o importantă și lungă prietenie. Nu mai știu cine mi l-a prezentat. A venit la mine și mi-a spus: „Îți fac cunoștință cu un domn pictor, un domn deosebit, bucovinean de-al tău...”. Și, în toți anii aceștia, de câte ori mă duceam la București îl vizitam. Făcea parte din reperele mele.

Prin anii '83, '84, la o tabără de pictură de la Teremia Mare a venit și domnul Paul Gherasim alături de încă câțiva pictori tineri din București, Mihai Sârbulescu, Horia Paștina, Cristian Paraschiv. La sfârșitul taberei, domnul Paul Gherasim ne-a propus să mergem împreună noi, câțiva (Paștina, Sârbulescu, Paraschiv, Gherasim și cu mine) la Tescani, la conacul lui George Enescu și a Marucăi Cantacuzino. Să mergem acolo, în luna mai, atunci înfloresc merii, conacul fiind înconjurat de câteva livezi de meri, să observăm această renaștere a naturii și să uităm totodată de toate achizițiile noastre într-ale picturii. S-o luăm de la început, curați cu sufletul și cu mintea, ș.a.m.d. Și-așa, s-a înfiripat un început de solidaritate. Cu lucrările realizate atunci am alcătuit o expoziție la București la „Căminul Artei” cu însuși genericul *Floarea de măr*. Expoziția purta o aură creștină. Am avut tipărit și un mic catalog prefătat de Ioan Alexandru și Andrei Pleșu. Expoziția a stupefiat critica noastră de atunci, dar și pe o parte din colegii de breaslă, prin cuminenție! Toți, așa să ne apropiem de niște umile flori de măr și să le pigulim cu desene, acuarele, pasteluri și uleiuri... cuminenția a provocat nedumerire. Ei... cu cuminenția aceasta am dus-o aproape 25 de ani. Trebuie spus că o grupare de pictori care să reziste 25 de ani este ceva rarism, nu găsești ușor un echivalent în istoria noastră, dar nici în cea a Europei sau a lumii.

(Cum vă numeați?) „Prolog”. De-atunci, de dinaintea lui 89, *Prolog, Pro-Logos*, adică un veșnic început și de asemenea o ascultare la Cuvânt, „la început a fost cuvântul și cuvântul era la Dumnezeu”.

(*Prologul există și acum?*) Da, tocmai anul acesta, 2010, se împlinesc cum aminteam înainte, 25 de ani de existență.

(*Mai erați director la liceu?*) O-ho-ho, slavă Domnului, scăpasem de mult! Am terminat cu directoratul în 1975. Scăparea de această funcție nu a fost ușoară. Mi-am dat de vreo trei ori demisia. Până la urmă, unele probleme de sănătate m-au salvat... acesta a fost norocul meu, îmbolnăvirea m-a ținut în viață... (*râde*).

(*De ce nu ați mai vrut să fiți director?*) În general, e un chin să conduci o instituție, mai cu seamă pentru un pictor, e un chin în general, oricând, dar vă imaginați ce însemna acest lucru în anii de atunci ai comunismului.

(*Ce pictați în prezent?*) Ceea ce fac acum e în curs, e în mers, dar are un început cu rădăcini în copilărie. Revin și menționez din nou, după 2-3 ani de la terminarea studiilor, având o repulsie pentru pictură, am întrerupt munca mea de pictor pe timp de zece ani. Au fost zece ani de cercetare și experimentare în domeniul limbajului. Revenirea la pictură am resimțit-o ca pe o bucurie și ca pe o nouă libertate!

În ultimii ani, ceea ce pictez este legat de natură. O privesc ca pe un dar divin. O privesc ca întotdeauna, cu bucurie și uimire. Însă, acum utilizez mijloacele pictorului, unde eu sunt doar un mărturisitor al contemplației. Pictez, ceruri, nori, grădini, plante, ramuri, Lemnul lui Hristos, grămezi firave de fână. Folosesc privind, desenul, uleiul, acuarela, pastelul, fotografia, filmul.

Acum, recent, de la revenirea mea de la Cernăuți în toamna anului trecut, o întâmplare cu sens pentru ce urma să pictez: totul pleacă de la o solicitare a muzeului din Suceava, pentru a face o expoziție la Muzeul „Bucovina”. Sălile muzeului unde aveau loc de regulă expozițiile curente, la etajul doi, nu arătau prea bine: panouri acoperite cu pânză și cu lumină slabă. Dar am văzut la primul nivel și două săli frumoase, destinate mai mult unor mici expoziții de natură istorică. Am zis: dați-mi și aceste două săli albe, voi expune la ambele nivele. Pentru spațiile luminoase mi-am propus lucrări noi, parte sunt chiar în lucru, plecând de la nostalgiile legate de Cernăuți, de copilărie, casă și părinți. Panorame ale Cernăuților, casa dinaintea primului refugiu, casa dinaintea celui de al doilea refugiu, imagini din documentele familiei...

Timișoara are ceva din Cernăuți. E un fel de Cernăuți de câmpie. În primii ani, când am sosit la Timișoara, 1948-49, am regăsit aici ceva familiar: amestecul de civilizații, e germană-austriacă, străzile, casele... Desigur, între timp, atmosfera s-a schimbat. Chiar în întâlnirea mea cu Sanda, soția mea, care e născută în Arad, dar a locuit la Lugoj, iar din 1950 în Timișoara, am simțit nu numai la persoana ei, dar și în familia ei multă similitudine cu educația pe care am avut-o eu. Sanda vorbea o germană pe care o vorbeam și noi în familie, cu accente austriece. În anii

'48-49-50, când mergeam cu mama în piață, în piața Iosefin, după zarzavaturi, toată negocierea se făcea în germană. Majoritatea erau șvăboice, îmbrăcate frumos ca niște călugărițe, în negru, după portul lor. Erau gospodine bune, totul era plin de curățenie.

La fel, similitudinile arhitecturale Timișoara-Cernăuți sunt de remarcate. Poate arhitectura Cernăuțiului e cu ceva mai aristocratică.

Populația maghiară era pentru noi ceva neștiut; limba pe care o vorbeau, pentru noi, ceva nou. La Cernăuți trăiau polonezi, ucraineni, germani... La Timișoara, ungurii erau varianta ciudată, pitorească și nouă.

(V-ați întemeiat o familie... Cum ați cunoscut-o pe soție?) Întâlnirile acestea deosebite sunt de fapt întâmplări, există o mișcare aleatorie care unește doi oameni. Un creștin zice: *Dumnezeu știe cum!* Pe soția mea am cunoscut-o de ziua mea, se numește Sanda. Ziua mea, este chiar de 16 decembrie (acum și ziua Timișoarei). Organizasem în 1962 la mine acasă o întâlnire și aveam un prieten care era mai tânăr decât mine cu șase-șapte ani. La această petrecere pe care am dat-o de ziua mea a venit cu această fată pe care o cunoscuse de câteva săptămâni. Ninge... deschizând poarta, am remarcat fața îmbujorată de aer proaspăt a fetei de lângă amicul meu. Intrând în dialog, în timpul petrecerii, din capul locului am fost surprins de priceperea ei de a comenta despre teatru, despre pictură, în general și despre Van Gogh, în special. Dansând și dialogând, s-a înfiripat o legătură, o prietenie. Sigur, au urmat după aceea întâlniri la cinematograful, la cofetării, plimbări... cum se întâmplă... A mai urmat apoi un episod foarte ciudat, foarte interesant. Ne întâlneam, de obicei, în piața Primăriei vechi, pe la șase seara. La întâlnire constat că nu vine de acasă, vine din altă parte. Mă rog, azi așa, mâine așa, vine din altă parte. Am început să o interoghez: „Ce faci? De unde vii? că nu vii de acasă...” N-a vrut să-mi spună. Până la urmă, cu chiu cu vai, după două ore mi-a spus că vine de la o școală unde învață... pictură. Ea fiind deja ingineră la fabrica de cărămizi. Ei i-a fost teribil de jenă. Nu mai spun, cel care avea școală particulară și la care mergea ea era chiar fostul meu profesor din liceu, Iulius Podlipny, de care am pomenit. Foarte interesant. Cum se închid lucrurile, de aceea, zic eu, aleatoriul devine un lucru predestinat. Și chiar îmi povestește ea că erau mulți tineri care se pregăteau să dea la Institut și le spunea profesorul: „Fata asta uite ce frumos desenează, nu are interese ca voi, o face dintr-o plăcere autentică. La voi există cât de cât un interes....doriți școli superioare de pictură...” (*râde*). Era foarte sever. Ea terminase de vreo doi ani studenția. Eram amândoi la 24 și 26 de ani. Cam astea sunt datele...

Și ceea ce spuneam, am observat similitudini în educația familială, aceleași obiceiuri, aceleași denumiri. *(Când v-ați căsătorit?)* În 1964, în Timișoara. La început am stat la părinții ei, într-o cămăruță mică. După câteva luni am obținut o cameră în comun cu altă familie. Până la urmă, ne-am cumpărat apartament la bloc,

am devenit proprietari. Și, cu rate care au durat ani de zile, am plătit... Și între timp s-a născut fiica noastră, Andreea, care și ea la rândul ei este acum cadru didactic, șef de lucrări la Institutul de Arte. La rândul ei, are o fiică, Anamaria, care dă și ea târcoale la creioane, culori și hârtie, zice că vrea să devină pictoriță. I-am zis: „Vezi că nu e o treabă ușoară”, dar mă rog, asta zice acum că își dorește. Și e dotată... Acum are 10 ani, dar pe la 5, 6 ani, nu era zi să nu facă vreo 10 desene. Acum face un desen pe lună. Dar e și foarte ocupată, merge la școala Lenau, așadar am început cu ea oarecum tot cu o educație filogermană.

(V-ați integrat bine în Timișoara...) Da, integrarea a fost destul de plăcută și simplă. Părinții au trecut prin atâtea dificultăți, încât la Timișoara nu au fost probleme pentru ei. Plecarea de la Cernăuți la Podari, trebuie să fi fost pentru părinții mei o mare diferență, eu nu îmi dau seama și nici nu pot să îi mai întreb, mai ales pe tata. Cred că au făcut sacrificii.... și nu s-au plâns. N-au avut firea să se plângă. Reconstruiesc acum această viață a lor, mai mult decât a mea. Eram copil, mă jucam acolo. Era fabrica de zahăr dezafectată de la Podari. Erau niște căsuțe făcute pentru funcționarii care urmau să vină acolo sau muncitori, era o colonie. Casa în care locuiam noi și ceilalți (peste drum stătea directorul administrativ care s-a refugiat de asemenea cu noi de la Cernăuți) avea două camere, iar camera cea mare era și bucătărie. O altă cameră era dormitorul pentru toți patru, dar mai era și bunicul și bunica, deci eram șase. Și aveam și o femeie de serviciu de la Cernăuți care a venit și ea cu noi, o chema Liuba, era ucraineană. Ea era fără mamă, fără tată, era o ființă singură, era în grija noastră. De la Podari a venit cu noi la Timișoara, a stat o vreme cu noi, apoi a devenit independentă, s-a măritat și a început viața ei.

(Cum se numeau părinții?) Mama, Claudia-Roma și tata, Dimitrie. Bunicii din partea mamei... Bunicul era Vasile Ivasiuc și bunica, Emilia. Bunicii din partea tatălui, George Flondor și Natalia, născută Andrieș.

(Cum a fost refugiul?) Mi-aduc vag aminte... Primul refugiu a fost în '40. Ne-am refugiat de la Cernăuți la București, undeva pe strada Plevnei unde stătea nașa noastră, care era tot din Cernăuți. Soțul ei se numea Romanovschi, era polonez. Și ea era poloneză, o foarte bună prietenă a mamei noastre. O numeam Santa și eram foarte apropiați de ea. Aici ne-a prins marele cutremur din 1940, de care îmi aduc aminte câteva secvențe.

Pe urmă, ne-am întors la Cernăuți, ne-am întors în altă locuință, pe strada Vasilco nr. 6, care avea o frumoasă, mare grădină. Mi-aduc aminte de grădină, era locul preferat de joacă, unde copil, făceam și primele observații asupra lucrurilor. Priveam niște lăcrămioare, ca niște clopoței... copilul e mai aproape de pământ, vede mai bine furnicile, plantele, pietricelele, găzele, iarna - firele de iarbă străpungeau zăpada. Am amintiri legate de zăpezile din Cernăuți. E o nostalgie a iernilor legate de Cernăuți. Sunt, de asemenea, personaje care s-au perindat în familia noastră. Mulți polonezi... era unul Levițchi, domn distins, specialist în

fabricarea unor bomboane fondante. Apare în câteva fotografii de familie. De asemenea, niște unchi de-ai mei, verișori, mi-amintesc de unchiul Ionel, Ionel Andreiciuc, care era ofițer de cavalerie, bineînțeles, a fost în război, a luptat pe frontul de răsărit. Apoi a fost arestat, prins, înrolându-se mai târziu în divizia Tudor Vladimirescu pentru a reveni în țară. Cred că a avut remușcări ulterioare pentru această înrolare. Devenise foarte credincios. Această experiență a schimbat ceva în el. Ca și copil, priveam cu mare admirație uniforma lui de ofițer de cavalerie, cu cizme negre, zvelte și cu pintenii cu roțițe...

(*Povestii-mi despre familia dvs.*)⁹⁵ E foarte greu. Poate aș porni de la ceva recent, acum, zilele trecute, joi, vineri, sâmbătă⁹⁶ am fost la un congres de genealogie și heraldică la Iași, al *Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, coordonat de profesorul Ștefan Gorovei. Sever Zotta, istoric român, face parte dintr-o familie recunoscută și cu personalități remarcabile în Bucovina, fiind și unul din cei mai importanți genealogiști. A studiat propria lui familie, familiile Flondorilor, Hurmuzăcheștilor și multe alte familii de seamă din Bucovina, de aceea institutul de genealogie a luat numele lui. Printre alte comunicări de la acest al XV-lea Congres, a fost și una a domnului Nicolae Dergaci din Chișinău „*Neamul Flondor în Basarabia*”. Familia însăși a domnului Dergaci e de loc din Hlina, localitate unde este și leagănul familiei tatălui meu, respectiv al ascendenților tatălui meu. Acolo aveau străbunii noștri și unele proprietăți, pământ, păduri, conac. La congresul de acum doi ani m-a contactat dl.Dergaci din Chișinău și mi-a povestit despre acești bunici, străbunici de la Hlina. Se mai pot recunoaște două morminte. Pe unul din ele, datele inscripționate sunt clare, a străbunicului Dimitrie, pe cealaltă a lui Vasile, stră-străbunicul, datele sunt erodate de ger și ploi. Din păcate, această filieră a mea cu rădăcini importante în Basarabia este oarecum estompată de timp. Este, însă, de semnalat, că leagănul principal al Flondorilor a fost Bucovina. Rămâne, însă, întrebarea cu privire la motivul pentru care o parte dintre ei au traversat Prutul, stabilindu-se între Prut și Nistru, la Hlina și Volcineț. Bifurcarea acestor ramuri se petrece, probabil, după 1796, după înnoobilarea de către austrieci a celor patru frați: Vasile, Dumitrachi, Gheorghe și Constantin, cu titlul de „*von*” de „*cavaleri*”. Se produce, desigur, o dependență de moșiile avute în posesie, unele existând în spațiul basarabean și altele rămânând în cel bucovinean, în funcție de tranzacții, căsătorii, moșteniri.

Sanda Flondor: Vreau să spun că s-a clarificat oarecum, prin faptul că din cei patru frați, acel Vasile, nu era căsătorit și averea și-a cedat-o fraților. Tatăl lui ținea foarte tare legătura cu această pleiadă de descendenți Flondori. Mulți Flondori

⁹⁵ La a doua parte a interviului, din 19 mai, a asistat și soția domnului Constantin Flondor, Sanda, care a intervenit pe parcursul desfășurării discuției, cu informații și date.

⁹⁶ 13, 14, 15 mai 2010.

descind din Constantin, care a avut mulți copii, care la rândul lor au avut copii. S-a scris foarte mult despre familiile boierești și despre Flondori, dar niciunde nu era foarte clar. Chiar și în studiile lui Octav George Lecca, *Familiile boierești române* se găsesc multe erori. Confuzia a fost cu fratele lui Constantin, Vasile, care însă nu a avut descendenți.

Constantin Flondor: Până la urmă am aflat că Vasile, străbunicul tatălui meu, este unul din fiii lui Constantin. Și a primit moșii în Basarabia. Rămâne pe moșia de la Hlina, pare-se că și la Volcineț. Volcineț e în jud. Hotin. Vasile l-a avut pe Dumitru, bunicul lui tata, care l-a avut pe George, care e bunicul meu; pe el nu l-am cunoscut, fiindcă a murit timpuriu de gripă spaniolă. Deci asta e ordinea: Constantin, cel înnobilit, să-i spunem, Vasile – Dumitru – Gheorghe – Dumitru, tatăl meu, și pe urmă suntem Sergiu și Constantin. E de remarcat că acest Constantin, cavaler de Flondor, a mai avut un fiu, Nicolae, care a dat ramura celebră de la Storojineț și era bunicul lui este Iancu Flondor, Tudor Flondor, Nicu Flondor. Constantin Flondor, fost mareșal la Palat (*E vorba de Iancu Flondor, guvernatorul Bucovinei?*) Se știe că Iancu Flondor a fost un mare om politic și mare patriot. (*El e cea mai cunoscută personalitate a Flondorilor?*) Da, e clar. Fratele lui, Tudor Flondor, este de asemenea o personalitate recunoscută, fiind compozitor. Domeniile lui erau la Rogojești. Nu prea știu eu multe din muzica lui și chiar îmi pare rău. A scris operete multe și nu-s cunoscute. Singura compoziție cunoscută, foarte populară, este muzica scrisă pe versurile lui Eminescu, *Somnoroase păsărele*.

(*Ați avut relații cu familia lui Iancu Flondor?*) O cunoaștem pe nepoata lui Iancu Flondor, cu care ne-am întâlnit și acum, zilele trecute, la Iași, Miona Flondor, măritată cu domnul Radu Miclescu, deasemenea descendent dintr-o familie importantă din Moldova. Ținem un oarecare contact, se ivesc diferite prilejuri să ne revedem.

(*De ce au fost înnobiți cavaleri cei patru Flondori?*) Aș începe prin a menționa că existau pe lângă unele merite necesare, să zicem de ordin material - administrativ, merite morale, atât ascendenții mei direcți de pe domeniile Hlina și Volcineț, cât și cei din zona Storojineților din ramura Iancu Flondor, sunt păstrați în memoria localnicilor cu evlavie până și în zilele de acum. Deși conacul de la Hlina a fost ras, distrus de ruși, el se păstrează totuși în memoria, în amintirea sătenilor. Tot acolo se zice „pădurea Flondor”, „fântâna Flondor”, ei își amintesc că Flondorii ar fi fost oameni înalți, drepti, severi, dar și miloși, aveau o *severitate blândă*.... (*Nu e puțin lucru faptul că au fost înnobiți de austrieci.*)

Sanda Flondor: Asta era o tactică în imperiu, cu înnobilarea. Și aici, în Ardeal, ungurii făceau același lucru. Încercau să atragă personalități locale, cu influență sau puțin mai înstăriți și îi înnobilau. Se făceau și glume pe seama asta, ziceau că sunt nobili și le dădea un act foarte ceremonios, pompos, dar până la urmă pământ era cât să plantezi trei pruni. Și se zicea - până și străbunicul meu era

luat peste picior că e „nobil de trei pruni”. Avea o piele de câine pe care era titulatura asta, o știu din copilărie, stătea în ramă, pe perete.... Din același motiv îi înnobilau, ca să îi atragă, dar adevărații români rămâneau români. Ei erau boieri oricum.

Constantin Flondor: Dar fiind și margine de imperiu, administrația austriacă era mai blândă sprijinind într-un fel multi-naționalismul specific din această zonă. Spre exemplu, Reședința Mitropoliei Ortodoxe Române a fost construită în plin regim austriac, între anii 1864-1878. A devenit și cel mai important Institut de Teologie din România. După al doilea război mondial, odată cu stăpânirea Uniunii Sovietice, Institutul este desființat și transformat în depozit, apoi, în final, în universitate, moștenire acum păstrată și de ucraineni.

(Aveți date și despre cei născuți înaintea celor patru Flondori?) Da. Există studii de genealogie a familiei Flondor care merg până pe la 1400. Pornește cu numele Albotă, pe urmă se bifurcă în Ciudin și Flondor. *(Când se întâmplă acest lucru?)* Prin 1600. Primul care își ia numele de Flondor se numea Toader (de care se pomenește în Zodia Cancerului de M.Sadoveanu). Cei patru care sunt înnobilați prin 1796 sunt strănepoții lui. Ei sunt descendenți ai lui Ioniță Flondor. La mine în familie, în ramura basarabeană, s-a întâmplat că au sărăcit mai repede descendenții de după Vasile. Iar după moartea lui George, nepotul lui Vasile, a început să se risipească pământul și averile. La refugiu, bunica Natalia, a venit la Timișoara. A decedat în Fratelia, acolo unde a locuit cu celălalt fiu, fratele tatălui meu.

Sanda Flondor: A fost secularizarea, pe urmă România Mare, au rămas numai cu o sută de hectare fiecare. O parte din pământuri au fost scoase de stat spre vânzare, iar unele au fost luate de țărani.

(Ați fost vreodată în zona unde este „pădurea lui Flondor”, „fântâna lui Flondor”?) *Constantin Flondor:* N-am fost niciodată, dar nădăjduiesc să mă duc. *(Unde este, în Bucovina?)* Nu, în Basarabia. *(Haideți să revenim la ramura basarabeană.)* Bunicul, George Flondor, din spusele domnului Dergaci, care a ținut comunicarea la Iași, s-ar fi dus la un moment dat de la Hlina la Volcineț, mai spre nord, în județul Hotin. Tatăl meu acolo s-a născut, nu știu dacă și George, bunicul meu, s-a născut la Volcineț. Tata a copilărit acolo, dar școala a făcut-o în Cernăuți. Și cel care a ținut comunicarea, subliniază cu referire la spițele din Basarabia și Bucovina, că nu e posibil să departajezi cele două aripi, aripa Flondorilor din Basarabia de aripa Flondorilor din Bucovina. Legătura dintre familii era permanentă, fie că mergeau la Cernăuți, fie că stăteau în Basarabia. Tatăl meu s-a dus la Cernăuți, unde s-a și stabilit și unde a lucrat. Dar asta este despre George. El a decedat și bunica mea, Natalia Andrieș, a stat în continuare când la moșie, când în Cernăuți. Parte din domeniile moșiei din Volcineț aveau să devină proprietatea tatălui meu, întrucât străbunica mea, Olga, menționează acest fapt în testamentul ei cu referire la proprietățile din Volcineț și Hlina.

Sanda Flondor: Ei aveau moșiile în Barasabia și, la un moment dat, locuiau în Basarabia, dar la Cernăuți era centrul, acolo era școala, vara - la țară, iarna - în oraș. Au fost momente în care bunicul lui a studiat și la Odessa. Până la refugiul lor mergeau la moșiile familiei Andrieș, la Cupcina. Mergeau vara acolo.

Constantin Flondor: De moșia de la Cupcina îmi amintesc.

(Toți aveau moșii?) Sanda Flondor: Aproape toți, doar că unii mai pierdeau din moșii. Se tot împărțeau și... Plus că unii au reușit să le înmulțească. Cine avea cultul pământului, în orice moment el mai cumpăra puțin pământ. Asta e și la țărani, asta știu de la bunicul meu, care totul socotea în lanțe și iugăre de pământ.

Constantin Flondor: Aici se explică până la urmă și soarta tatălui meu, care și-a risipit destinul. fiind fiu de proprietar, cu moșie, mama lui nu l-a împins suficient pentru a-și continua studiile. Tata era extraordinar de dotat în foarte multe domenii, muzică, desen, avea multe abilități tehnice, multă îndemânare, cunoștea aproape cinci limbi, dar nu și-a continuat studiile dincolo de liceu. Era plăcut, iubit și dorit în societate.

Așadar, această ramură a bunicii mele dinspre tata începuse să-și risipească averea prin arendări și vânzări repetate. Bunica n-a mai știut să contabilizeze suficient de bine, George nu mai era, pe tata îl depășea, era elev la Cernăuți.

(Unde a cunoscut-o tatăl dvs. pe mama?) A stat la un moment dat în gazdă la familia viitoarei mele mame. O vreme... de fapt, la părinții mamei. Când a venit vremea să se căsătorească mama cu tata, a fost scandal... *(râde)* n-au fost părinții mamei de acord. Atunci tinerii îndrăgostiți s-au dus la biserița ortodoxă din lemn Sf.Nicolae din Cernăuți (cea mai veche) și s-au căsătorit. *(S-au căsătorit fără știrea părinților?)* Da, fără știrea părinților. Era și o mică diferență de vârstă, erau discuții din cauza asta, mama era cu patru ani mai mare decât tata. Dinspre mama, pot spune că sunt un sfert austriac și un sfert ucrainean. Bunica austriacă, catolică aparținea familiei Kunz, iar bunicul ucrainean era ortodox, aparținea familiei Ivasiuc.

Sanda Flondor: S-au căsătorit în 1921, tatăl avea 20 sau 21 și mama 25. Mama mamei a rămas toată viața cu un cui pentru aceasta. Când a îmbătrânit avea neliniștea asta că fiica pleacă și nu se mai întoarce, dispare.

Constantin Flondor: Și mama mea era sperioasă, mai ales vizavi de fratele meu. Dacă pleca și întârzia puțin, era neliniștită, tot timpul la fereastră, la balcon, „Unde e Sergiu? De ce întârzie?” Panică de tipul ăsta.

(Exista o relație între Flondorii mai sus puși și cei care erau mai puțin înstăriți?) *Constantin Flondor:* Tatăl meu era o excepție. Crea multă simpatie în jurul lui! Exista, într-adevăr, o oarecare aroganță așa zice eu, pe care nu reușesc să mi-o explic bine. Din cele spuse de mătușile mele, care erau tot descendente Flondor, dar măritate cu persoane care nu aveau titulatura de boieri, de cavaleri, rezultă că exista, să spunem o oarecare răceală...

Sanda Flondor: Când au fost momentele acelea dramatice, tata s-a dus să-l întrebe pe Nicu Flondor, ce era primar, care e situația, și i-a zis să plece.

Constantin Flondor: Am scăpat de ruși ca prin urechile acului. Tata avea relații bune chiar cu primarul, Nicu.

(În familia Flondorilor căsătoriile erau aranjate?) N-aș putea spune, nu cred, poate și... și. Dacă te uiți pe arbore, poți face unele deducții. Se putea întâmpla ca familiile sus puse să se frecventeze, tinerii să se cunoască, să se placă și în final să se căsătorească. Dar cât sunt de aranjate la modul de calcul pe hârtie sau cât s-a înfiripat o dragoste, este deseori greu de spus.

Sanda Flondor: După 1944, situația s-a schimbat, au apărut alte probleme, o anumită reticență. Să recunoască că au fost refugiați, că au fugit de ruși, era o acuză care putea duce la închisoare sau expedierea înapoi. Astea erau momente foarte, foarte grave.

(Ce s-a întâmplat cu Flondorii din Bucovina după ocuparea de către Uniunea Sovietică a nordului provinciei?) *Constantin Flondor:* S-au refugiat în București. Dar până la urmă au fost prinși: Șerban Flondor, Neagoe Flondor. Nicu Flondor a ajuns la Brașov și a fost prins acolo și a făcut închisoare. Cu privire la Nicu Flondor există o istorioară, o realitate, ce nu părea credibilă nici pentru Miona Flondor, nepoata lui Nicu. O paranteză: Nicu Flondor e singurul dintre toți Flondorii care a deținut titlul de baron, gradație superioară celei de „von”, de *Ritter*, de cavalier.

Sanda Flondor: Vreau să spun că Nicu este fratele mai mic al lui Iancu. Șerban și Neagoe sunt fiii lui Iancu. Nicu Flondor a fost căsătorit, a divorțat, iar s-a căsătorit și a avut și o legătură extraconjugală, o rudă pe filiera mamei cu care a avut trei copii. Noi am aflat-o târziu. Flondorii din Storojineț nu știu nimic. A avut o viață paralelă, se pare.

Constantin Flondor: Băiatul mai mare a murit pe front. A mai avut și două fete, care acum trăiesc în Germania. Nicu Flondor a stat puțin la închisoare, după care a stat la Brașov, unde o vizita pe doamna Kaindl, mama copiilor lui. Iată o realitate pe care povestind-o nu părea credibilă. Numele familiei de Kaindl este de asemenea un nume de rezonanță în Cernăuți. Bunica noastră se înrudea prin alianță cu familia Kaindl. Maximilian Kaindl, director de școală, era căsătorit cu sora bunicii, Amalia. Fratele lui Maximilian, Raimund, era un cunoscut istoric, profesor la Universitatea din Cernăuți, iar apoi la Universitatea din Graz și are nenumărate studii, publicații privind istoria Bucovinei, istoria coloniștilor germani, ucraineni, lipoveni.

(Ce s-a întâmplat cu copiii lui Iancu Flondor?) *Sanda Flondor:* Șerban s-a căsătorit cu fiica lui Barbu Știrbey, aveau la Buftea domeniile. Au doi copii care

sunt în Germania. Șerban a fost la închisoare și apoi a primit domiciliu forțat. Când a venit Henri Coandă în țară și a spus că: „Vreau să îmi caut prietenul, colegul”, atunci repede l-au eliberat, i-au dat pensie, i-au dat o garsonieră. Asta era metoda.

(Ce s-a întâmplat cu Iancu Flondor?) Sanda Flondor: Pară-se că s-a sinucis, nu știm.

Constantin Flondor: E o poveste că s-ar fi sinucis determinat de conflictele politice. El era în partidul conservator țărănist și era în conflict cu liberalii, pe-atunci. Asta nu are importanță.

Sanda Flondor: Când am fost în '91, până atunci eu n-am pășit în Bucovina, ne-am dus la Storojineț pentru că se sfințise mormântul lui Iancu Flondor, care fusese ținut ascuns. Era mormântul fără cruce, iar cei din România l-au refăcut, l-au renovat. Ce a fost interesant acolo? A fost un frig cumplit, era iarnă, plin de lume, era un parastas și când au auzit că este un Flondor, țărani au fost atât de impresionați, încât pe noi ne-a copleșit. S-au dus acasă să aducă fotografii cu Iancu Flondor, Șerban Flondor, fiindcă pentru ei reprezentau persoanele care le protejau identitatea. Și au adus poze ca să arate că părinții ei au fost cununați de dl.Flondor și a fost o onoare. Și povesteau cât de generoși erau că în momentul când a fost după Unire o recoltă foarte proastă și destul de mare foamete, Guvernul Român a trimis vagoane întregi de grâne ca să ajute zonele sinistrate, dar, așa cum e la noi, acele vagoane au dispărut, n-au mai ajuns. Iar Iancu Flondor a fost atât de afectat de treaba asta, că atât și-a dorit să se facă Unirea, fără să sufere populația, iar în situația asta se întâmplă așa ceva încât și-a împărțit propria recoltă. Și ei n-au uitat. În '91 ei nu uitaseră ce frumos gest a făcut, și-a împărțit toată recolta cu ei.

(Povestii-mi despre familia din partea mamei.) Constantin Flondor: S-ar putea face un arbore foarte interesant pe filiera maternă și și-aici sunt niște persoane care au fost importante în Cernăuți, am pomenit mai înainte de familia Kaindl, profesori universitari, și tot pe linia maternă, în spița ucraineană de astă dată, cei din familia Ivasiuc, bunicul meu, Vasile, profesor și director al Școlii Normale de Fete din Cernăuți, dar mai ales fratele lui Nicolae Ivasiuc, pictor vestit nu doar în Cernăuți, ci și la Kiev și Lvov. Nu l-am cunoscut, dar se pomenea acasă de importanța lui. Aveam acasă o litografie încadrată într-o ramă masivă aurită, era o reproducere după o compoziție istorică, probabil de mari dimensiuni, bănuiesc de doi pe trei metri, reprezentând intrarea lui Bogdan Hmelnițki în Kiev.

Într-o zi, aveam treisprezece ani, fascinat de lucrare și reprezentarea în compoziție a celor aproape patruzeci de persoane, m-am apucat și am făcut un desen în creion, o copie, la mărimea litografiei, așa unu la unu. Tata, care era și el un sensibil om față de vizual și față de imagine, a apreciat foarte ceea ce am reușit să fac și, într-o seară, îmi amintesc, când se adunaseră la noi câțiva oaspeți la o partidă de bridge, tata mi s-a adresat: „...ia adu desenul ăla să vadă invitații mei ce-ai mai făcut tu”. Era mândru de desenul meu.

Mă gândesc că probabil atunci s-a declanșat în mine, în adâncimea sufletului meu, intenția să mă fac pictor. Iată cum, datorită acestui unchi Ivasiuc pe care nu l-am cunoscut niciodată decât printr-o reproducere pe care o aveam acasă și un pastel, un portret al mamei mele, la vârsta de 14-15 ani, s-a născut această dorință de a fi pictor. Mama, fetiță, se ducea la atelierul de pictură al unchiului ei din Cernăuți și se juca acolo cu recuzita, cu costumele care erau modele pentru compoziția istorică. Spade, blănuri, costume... Și atunci s-a hotărât să-i facă un portret, un pastel. Apare costumată cu o pălărie albă peste care e un voal fin transparent și cu o bluză de asemenea albă. Pastelul are ceva din Watteau combinat cu ceva din Fragonard. Pe urmă au trecut anii, noi ne-am refugiat. Într-un târziu, mama voia să știe care e soarta unchiului ei și mai ales a celor două fiice ale lui Nicolae Ivasiuc. Ce știa despre el era că a stat într-o vreme la Kiev, iar când a fost revoluția rusă din 1917, s-a refugiat la Cernăuți. Pe casa lui din Cernăuți se află acum o placă în memoria anilor locuiți de el acolo. Aici, probabil, venea mama ca fetiță. Mai târziu, eram de-acum la Timișoara, mama s-a interesat, voia să știe ceva despre verișoarele ei, despre cele două fiice ale lui Ivasiuc. A încercat să scrie la Crucea Roșie, în Austria. N-a reușit nimic. Tot făcea calculul cât ar trebui să aibă acest unchi, că era puțin mai tânăr decât bunicul meu. Anul trecut, când am ajuns la Cernăuți, între altele, am vrut să văd și casa memorială care tot așa din criză de timp n-am ajuns s-o văd. Atunci m-am dus la Muzeul de Artă, mai eram cu un domn, redactorul de la *Glasul Bucovinei* dl. Ilie Luceac, din Cernăuți, care ne-a însoțit și ne-a facilitat contactele. Am ajuns la muzeu și-acolo imediat am întrebat dacă știu ceva despre un pictor ucrainean, cernăuțean, despre pictorul Ivasiuc. Un ghid care era acolo a spus: „Da, da, desigur, se știe, mergeți la biroul directoarei, că puteți afla mai multe”. Și-am mers la biroul directoarei. „Uitați-vă aici pe perete”..., era tot o reproducere după Ivasiuc, chiar în biroul directoarei, era acolo, era o reproducere de excepție în ceea ce privește calitatea și fidelitatea. Reprezenta un tors de femeie, văzut din spate. Aflăm că originalul e la Muzeul de Istorie, dar noi a doua zi dimineața plecam și n-am mai putut să mergem. Zice: „Da, știm de Ivasiuc”. Redactorul de la *Glasul Bucovinei* zice, arătând spre mine: „Acesta este nepotul lui”. „A... cum? da...” „Și e tot pictor” (*râde*). Zice: „Da avem aici un ghid care a cercetat cazul lui Ivasiuc”. Și a venit o muzeografă tânără relatându-ne: „Da, știm, noi avem aici o frescă, aici la muzeu, se presupune că e tot de Ivasiuc”. Era o frescă pe plafon în stil baroc. Muzeul însuși era în stil secesion. Zice: „Știm, da a fost pe aici. Ceea ce știm despre el e că a avut două fete, însă el, prin 1936-37, a revenit din Viena la Cernăuți de unde printr-o corespondență primește o comandă de pictură la Kiev. Prietenii l-au sfătuit să nu se ducă. A ripostat că nu poate da refuz solicitării. La Kiev ajunge să lucreze puțin, este arestat, iar după câteva săptămâni, executat la marginea Kievului de NKVD. În 1937. Eu aveam doar un an. Eram cu toții la Cernăuți, dar nimeni nu a știut nimic. Nici fetele n-au dus-o prea bine, una a fost deportată cu mama în Siberia, iar cealaltă este probabil în

Germania. Am întrebat și noi ce i s-a imputat unchiului. Probabil că au simțit că nu prea era de partea puterii sovietice, apoi avea și studiile în Viena și München, soția era austriacă, deci ... dacă e vorba să te împuște comuniștii nu aveau nevoie de prea multe motivații. Ceva nu le-a convenit. Era prea cosmopolit probabil, el a stat și la Viena, la Lvov, iar Cernăuțiul aparținea României. Asta a fost. Sunt fapte tragice pe care le-am aflat acum, doar de câteva luni.

(Povestiți-mi puțin de societatea cernăuțeană, de compoziția etnică a acesteia...) Mi-aduc aminte de oamenii care veneau, ne vizitau, erau oameni distinși. Polonezi, ucraineni, austrieci, români. De ruși nu prea știu, nici ucraineni foarte mulți. Ucraineancă era la noi servitoarea pe care o aveam. Ultima a fost Liuba, care a venit cu noi de la Cernăuți la Podari, în Oltenia, și de acolo a ajuns până în Timișoara. Mi-aduc aminte de un domn, Levițchi, foarte distins, înalt, 1.90, specialist în pregătirea de dulciuri; am mai pomenit de dumnealui. Sigur, se vorbea în mai multe limbi, română, germană, franceză, uneori rusă, ucraineană sau, mai rar, poloneză. Am făcut grădinița în particular, în limba germană, aveam colege evreice, Gabi și Veronica. Și profesoara era evreică. Aproape cu toții cunoșteau mai multe limbi, patru - cinci limbi. Franceza era atunci la modă, cum e acum engleza. Germana era a locului, limba oficială în timpul imperiului.

Ajunși prin refugiu din 1944 la Podari, am locuit cum am pomenit, într-o colonie cu căsuțe noi, construite pentru eventualii viitori angajați ai fabricii de zahăr. Tata, pentru supraviețuire, se angajase la sovietici ca șofer. Ei ocupaseră fabrica, o demontau și o transportau. Ofițerii ruși locuiau cu familia în fabrică. Țin minte, se păstrase obiceiul când aveam oaspeți, să se înjghebe o partidă de cărți. Într-una din seri, aveam invitat și un ofițer rus, posibil evreu căci vorbea cursiv germana. Întreabă pe bunica: „Ce e cu reproducerea asta pe care o aveți aici în cameră?” „Păi este o litografie după o lucrare a cumnatului meu Ivasiuc”. „Da? Păi asta e o pictură celebră, la Kiev. Eu am văzut-o în original, e o pictură mare”. Se vede că această reproducere o purtam cu noi, o puneam pe perete la loc de cinste. *(Nu ați văzut-o...)* Nu, nu am avut cum, am fost o dată în Kiev și-atunci n-am apucat. Știu că se află la Muzeul Ucrainei, am văzut prospecte în care apare lucrarea și află de la un rus venit acolo la Podari.... Alte lucruri ce îmi aduc aminte din acest timp: tata s-a angajat la ei, era și simpatizat de ruși, stăpânea bineînțeles foarte bine limba rusă. Asta a fost și salvarea. Noi doi, fratele și cu mine, habar n-avem prin ce au trecut părinții noștri; ne-au protejat în fel și chip. Ce compromisuri ca să supraviețuiască și câte acte au trebuit să aibă să dovedească... Tata a lucrat la telefoane în Cernăuți și pe urmă la fabrica de zahăr. Întâi a fost funcționar, pe urmă a trecut muncitor. Totdeauna m-am mirat... Explicația a fost ca să ne fie nouă, fiilor, mai bine, să avem dosar măcar acceptabil, cu toate că am constatat mai târziu, la absolvirea Institutului, că tot am avut un dosar încurcat... Mi-au dat o repartiție undeva la Medgidia, de profesor de desen tehnic la o școală

profesională... Măcar reușisem să termin facultatea. Totuși, am putut face și termina facultatea. Bine, cu făcutul facultății odată e asta, cu sacrificiul tatălui. A doua șansă vine de la liceul din Timișoara, unde profesorul meu, Iulius Podlipny, fiind fost ilegalist, avea atunci un cuvânt greu de spus. Și așa era moda atunci, că nu merge la facultate decât cel căruia îi fac o referință pozitivă. La toți la care ne-a făcut referințe, am intrat la institut. Bine, eram și buni, el era foarte exigent, un profesionist dur de tot și a scos din noi tot ce s-a putut. Și pe mine m-a frecat atât de mult, că era să mă las de meserie. La un moment dat am zis acasă: „Tata du-te ia actele, că eu nu sunt bun de nimic”. „Păi cum?” Și când s-a dus la liceu, i-a spus directorul de atunci, Mărcuș Simion: „E unul din elevii noștri buni, cum să plece?” Da pe mine m-a muștruluit o dată că nu am lucrat suficient de mult, m-am dus direct acasă că gata: „Eu nu sunt bun”.

(Tatăl dumneavoastră a făcut politică?) N-a făcut politică. Să zicem poate o politică a supraviețuirii. I-a plăcut la fabrica de zahăr, în afara serviciului, să se ocupe de activități culturale. Făcea caricaturi, catrene, pentru gazeta de perete a fabricii, a fost la un moment chiar și instructor la echipa de dansuri, cânta la gitară, acordeon... Plăcere și sacrificiu în același timp, pentru ca nouă să ne fie bine.

Sanda Flondor: Au fost niște lucruri care sigur l-au marcat, sigur l-au măcinat, sigur au contribuit la îmbolnăvire.

Constantin Flondor: Bine, și faptul că atunci când era muncitor, a fost pus la încărcat termometre cu mercur, s-a îmbolnăvit de cancer și s-a prăpădit rapid. *(Și mama?)* Mama, casnică, a avut grijă de noi, de familie. La un moment dat, a fost și ea nevoită pentru supraviețuirea noastră să se angajeze la fabrica de zahăr, alături de tata, pentru ca salariul să se adune și să se poată împărți pe urmă.

(Povestii-mi despre educația din familie.) Tata era mai sever. Dar nu înseamnă că nu am simțit câteva palme și de la mama. Dar tata era cel dur. Și bătaia e ruptă din rai, tata știa acest proverb; dar deseori era suficient să ne arunce o privire anume, pentru ca noi să știm imediat despre ce e vorba... *(râde)*

Mama era mai blândă, iar bunica cea mai blândă. Cu bunica puteai povesti orice și cu înțelegere. Foarte interesant, la asta m-am gândit mai târziu: am zis, totuși, mama are origine jumătate austriacă, jumătate ucraineană, totuși, n-am simțit acest lucru niciodată ca ceva presant. Totdeauna m-am simțit român, de mic copil. Aveam desigur, o simpatie și pentru nemți, dar noi eram români, asta era clar. Se vorbea mai mult românește, doar cu bunica vorbeam germană, deși știa și românește, chiar dacă puțin pocit. Eu cu ea vorbeam și era bine, că mai exersam vorbirea. Când mai mergeam la piață cu bunica, atunci se târguia uneori și pe românește.

Am învățat și am rămas din educație cu aceste însușiri de a fi cinstit, a-ți iubi și înțelege familia.

Sanda Flondor: Mama a citit poezii de Eminescu până la bătrânețe... la 96 de ani avea cataractă și mai venea o fată să stea cu ea și îi citea poezii. Era înclinată spre lucrurile astea frumoase, cosea, tricota, avea fire de artistă.

Constantin Flondor: Recita din Eminescu spre sfârșitul vieții, *Cu mâine zilele-ți adaugi*. Am făcut o pictură după pierderea ei, o pictură în care am scris așa de jur împrejur poezia aceasta din Eminescu, pe care ea o știa mai bine decât mine și pe care o recita des în ultimele zile...

„*Cu mine zilele-ți adaogi,
Cu ieri viața ta o scazi
Și ai cu toate astea-n față
De-a pururi ziua cea de azi.*”

La înmormântarea mamei am dat preotului să citească la rându-i aceste versuri din Eminescu. La sfârșitul vieții, mama a avut o înclinație spre catolicism. A fost înmormântată catolic, cu toate că ea trecuse la ortodoxie de la căsătorie. Frecvența și biserica ortodoxă și biserica catolică.

(*Povestii-mi de tatăl dvs...*) Am mai spus-o, a fost dur, dar simpatic (*râde*). Față de educația care o dăm noi acum e o mare diferență comparativ cu educația primită de noi atunci. Sigur, nu începea masa dacă nu era toată lumea. Nu puteai să întârzi, tata să înceapă, eu să nu vin. Toți trebuia să fim la masă... Trebuia și asta îmi era și groază și nici acum nu accept, trebuia să termini absolut tot. La un moment dat mi s-a făcut rău. Mama mă mai înțelegea. Nu vorbea mult, numai făcea cu ochiul (*râde*).

(*Ce vă mai amintiți din grădiniță?*) Căntece pe care acum le transmitem la nepoțica noastră, care acum învață la Lenau. Căntece, poezii, jocuri și o grămadă de copii. Clasa I am făcut-o la Cernăuți, privat. Venea profesoara, nu eram mulți, într-o cameră eram eu, două fete evreice și parcă și un băiat. Totul se petrecea în limba germană.

Oricum, limba germană, fără să o cunosc foarte bine, s-a dovedit să-mi fie foarte utilă în viață.

(*Care e diferența dintre educația primită în Bucovina și cea din Banat?*)

Sanda Flondor: În ce privește educația pe care am primit-o eu în familie, cam seamănă cu cea a soțului. Destul de mare disciplină, nici la noi nu era voie să vii după ce se așezau părinții la masă. Ceea ce a fost o mare diferență era că se vedea clar că noi suntem aici și nu am fost mutați, n-am trăit în teroare, decât indirect. La ei acasă, dacă suna cineva la ușă, toată familia se retrăgea în spate, nu se ducea la ușă să deschidă. Eventual, se ducea unul să vadă ce se întâmplă. Toată familia avea un recul. Noi ne repezim la ușă. În primul rând te duci să deschizi. E această frică. Pe urmă, foarte interesant, în obiectele uzuale era o precaritate, pentru că ei s-au refugiat cu ce a fost mai prețios. Ce a fost prețios nu se folosea zilnic. Doar când era o sărbătoare erau lucruri foarte frumoase puse pe masă, argintărie,

porțelanuri. Când l-am cunoscut, se gătea pe lampă de petrol, era niște veselă de asta... *Constantin Flondor*: ...veselă primită la Podari, de la ruși, din achizițiile de război...

Sanda Flondor:... pentru că așa era. Iar soacra-mea mai vindea... pentru traiul zilnic. Eu am o oroare de piața de vechituri, pentru că acolo mergeam deseori, în anii '50, când bunicul meu a fost închis, s-au dus o groază de lucruri frumoase, cu bunica mea mergeam la piață să vindem, ca să trăiască, să trimită pachete, să plătească cotă. Bunicul a fost avocat, după 1918 a fost deputat. (*Cum se numea?*) Stoenescu Alexandru, din Arad. (*Din ce partid?*) Țărănist. A fost prieten cu Vasile Goldiș, era nașul familiei, a fost nașul mamei mele, a părinților mei la cununie. Bunicul a stat un an fără condamnare, fără proces, fără nimic. A stat în Bărgan la ceva stațiune experimentală de cultivare a bumbacului. Și dintr-un bărbat bine, gras, a ajuns unul foarte slab, numai vocea era aceeași, nu îl puteai recunoaște. (*Revenind la educație...*)

Ca mentalități nu am sesizat diferențe. Știam amândoi germana, amândoi aceleași cântece de copii, aceleași jocuri.

Constantin Flondor: O diferență... În familia mea, tata era mai exploziv, avea franchețe, spontaneitate, uneori era impulsiv, mama era tainică, mai ascunsă... ținea ascunse lucruri pe care te miri de ce nu le spunea. Tata nu era așa... Eu poate în sensul firii semăn mai mult pe tata, dar nu în totalitate. Tata era foarte franc, chiar mai curajos decât sunt eu, dacă era undeva o neregulă imediat intervenea, gata să pună la punct pe toată lumea. Eu, în sensul ăsta, sunt mai rezervat. Aici sunt mai aproape de mama. Iată diferențe din familie.

Sanda Flondor: Da, la noi se spune tot. Sunt lucruri care le aflăm târziu, dovadă că Nicu Flondor era tatăl acestor trei mătuși... pe linia mamei.

Constantin Flondor: Da, un alt arbore complicat, care ne duce la Kaindl. Familia Kaindl este înrudită cu familia Kunz, care este familia buniciei mele dinspre mamă. Avem arbore pentru orice. (*râde*)

Sanda Flondor: Oricum, când l-am cunoscut, am venit acasă și-am spus: „Am cunoscut...” Cum? L-am cunoscut printr-un prieten. El a zis la un moment dat să vin la ziua unui prieten, nu știam la cine. Am răspuns că eu nu mă duc într-o casă unde nu cunosc familia. Dar el a insistat, eu că nu, dar până la urmă am avut acasă la mine o mică dispută, am fost acuzată că... terminasem, eram în serviciu la o fabrică, veneam obosită și nu mai aveam chef să ies, nu mă tenta să ies și mă acuzau ai mei că sunt sălbatică, că rup toate contactele... și atunci ca să fac, așa, un fel de afront, am mers. Și așa am ajuns. Locuiam foarte aproape, erau trei minute între casele noastre, eu stăteam pe str. Odobescu și el la Teatrul de păpuși. Atunci era foarte liniștit. Ce e interesant însă, el a zis că: „Eu nu sunt un Flondor din acea familie”. Acasă, când am spus, mi s-a zis: „A, familia Flondor e celebră”.

(*Nu voi ați să spuneți?*) *Constantin Flondor*: Eram educat așa, chiar la școală: că eu nu-s Flondor din aceia, din neam cu Flondorii bucovineni, noi suntem basarabeni, n-am fost boieri.

Sanda Flondor: Ai mei au înghițit oarecum pastila asta că nu-s bucovineni, ci basarabeni. Când la servici la mine am zis că mă mărit cu un Flondor, acolo era un profesor Abramocvici din Bucovina și zicea: „A, e o familie celebră!”. „Nu, că este din Basarabia”, am replicat. „Mie să nu-mi spui prostii din astea. Familia Flondor e bucovineană”.

Constantin Flondor: Eu mă simt bucovinean, nu basarabean. Dar, prin tata aveam rude și din Basarabia. Simțeam imediat oamenii care veneau în familie, zic: „Ăsta e basarabean”. Aveau puțin un alt accent față de bucovineni. Educația austriacă a lăsat urme, la fel cum educația rusească a lăsat urme în Basarabia. Și în limbă, pentru că altfel pronunță de exemplu litera *L*.

Sanda Flondor: Influența asta nu e numai că preiei, ci și că trebuie să faci față, adică trebuie să fii și puțin mai moale, mai șmecher. Aici, în Ardeal, trebuie să fii mai dur, pentru că știi cu cine ai de-a face și ăia-s puțin mai agresivi, trebuie să te adaptezi la mediu. Se simte disciplina care a fost în fostul imperiu.

(*De când ați început să fiți preocupat de istoria familiei?*) *Constantin Flondor*: După ce am terminat facultatea, cam atunci cred că a început, dar nu imediat. După ce te-am cunoscut pe tine⁹⁷. Dar am mai avut niște întâlniri cu Alexandru Panaitescu, nașul meu și prieten cu tata. Odată, am mers cu el într-o grădina de vară, la București, l-am întrebat și pe el care sunt relațiile Flondorenilor, și știu că pe un șervețel a încercat să facă o mică structură de arbore. Asta era după studenție și după ce te-am cunoscut pe tine. Dar sunt printre primele însemnări. N-am vorbit cu tata, foarte interesant. Apoi a intervenit boala lui și decesul și după deces valul de interes a devenit mult mai puternic. (*Când s-a întâmplat decesul?*) În 1970. După aceea, interesul meu a fost mult mai mare. (*Nu v-ați gândit să faceți o carte?*) Nu, nu, fiindcă n-am putere, n-am timp. Țin să rămână o urmă corectă. Este și arborele lui Șerban Flondor, dar pot să zic că eu am înnodat foarte clar care sunt ascendenții mei până la Constantin. Și acum, de doi ani de zile, este cimentat bine. Am date mai multe, știu și mormintele, am și locul, probabil că o să mă duc să văd la fața locului. Lucrurile sunt bătute în cuie și corect cum am intuit noi, că la început au fost câteva presupuneri doar. S-au clarificat din relații familiale, iar acum ele sunt acoperite și prin dovezi. Am avut o șansă, după '89, când am ajuns vicepreședinte la Uniunea Artiștilor din România și aveam drumuri dese la București. Andreea era tot la București încă studentă și datorită unei cunoștințe care lucra la Arhivele Statului am obținut o aprobare, am primit acceptul să intru în Arhivele Statului. Am cerut dosarele Flondor și Zotta, am făcut notițe serioase, am găsit multe lucruri. Acolo au apărut prima dată lumini de limpezire privind arborele

⁹⁷ Se adresează soției.

cu ascendenții tatălui. Dosarul Sever Zotta a fost foarte important și am transcris scrisori, corespondență, foarte interesante lucruri despre familia din Storojineț, ce au pățit și cum au venit... (*Le mai aveți?*) Unele le am. Unele le am notate, conspectate, iar mai târziu am mers la altă arhivă, lângă calea Griviței mai este un institut de istorie, unde mai există arhive... Acolo am procedat mai avansat, am transpus documentele pe o dischetă. Îmi pare rău că puteam mai mult să xerocopiez de la Arhivele Statului, dar o copie era scumpă imediat după '90, m-am zgârcit și-mi pare rău. Dar era o corespondență impresionantă, o scrisoare de exemplu... Am expus-o tot într-o expoziție legată de familie, o scrisoare a lui Iancu Flondor către fiul său, Șerban, (o am în copie) în care îi dădea niște sfaturi. Șerban plecase de acasă la studii, s-a îndrăgostit de o fată și în scrisoare sunt sfaturile pe care i le dă un tată unui fiu, să fie atent și ce înseamnă viitoarea soție. Am luat scrisoarea și am mărit-o, așa mare, în expoziție, să se vadă și unii au lăcrimat citind-o. E ca și celebrele învățături ale lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.

Mai vreau să adaug în ce privește educația, latura de educație severă care îl caracteriza pe tata, dar principiile de educație ale mamei erau la fel, numai că aveau o altă modalitate de a le aplica. Dar față de tata, aveam și o foarte mare admirație, pentru multele daruri pe care le avea. Avea mult har, am mai spus, nu pot să uit, fie când mă culcam, fie când eram în altă cameră și tata se punea să cânte la pian. Pentru mine erau niște momente extraordinare. Avea și o parte foarte poetică, foarte delicată chiar. Mai și glumea, nu era doar un om aspru, era un om totuși luminos și tonic, însă chestia asta... pac, imediat te punea la punct. Dar altfel și râdea cu noi, și se juca cu noi și mă punea sus în pom și îmi făcea o poze, mă punea pe schiuri pentru cine știe ce fotografie... Avea chestia asta. Avea harul de a desena și alte abilități tehnice, să facă orice, să facă o lampă, să repare o mașină, să repare un frigider. Când am dus-o greu de tot îmi făcea pantaloni, palton, cosea. Absolut totul, era o enciclopedie din punctul acesta de vedere. Împreună, sigur că și cu mama, făceau cămăși, făceau haine, palton. Totul se făcea atunci după război. Asta era una. Și pe de altă parte, era o siguranță, era un stâlp al siguranței noastre, mergeam cu el undeva în societate sau undeva, unde să zicem, era gălăgie... imediat punea la punct lucrurile. Dacă era ceva în neregulă și știam noi, imediat... avea Sergiu niște conflicte acolo la fabrica de zahăr cu unul care a sărit să-l bată. Imediat tata i-a zis: „Ia spune-mi care-i ăla?” S-a dus la el, l-a pus la punct, i-a tras două palme și de atunci acela a fost așa drăguț cu Sergiu... (*râde*). Nu încăpea nici o jumătate de măsură. Era plin de umor, hazos. Mama era mai timidă, închisă, mai sensibilă, delicată, dar cu alt tip de căldură în comparație cu tata, care era așa... ca o șampanie... (*râde*). (*Pe care din ei îi iubeați mai mult?*) Greu de spus, față de mama eram mai apropiat, față de tata aveam și o oarecare așa... reținere, tocmai din cauza asta, deși poate am greșit eu sau a greșit el, dar niciodată nu puteam ajunge cu tata la o discuție prea intimă, despre problemele mele sentimentale sau de altă natură. Cu mama puteam. Cu bunica puteam și mai mult. Cam așa erau treptele.

(Cum ați trăit în perioada comunistă la Timișoara?) A... ho-ho. Ca un mare naiv, eram un mare naiv, habar n-aveam, chestia asta cu Securitatea, nu eram conștient și multă vreme, poate, gesturile mele care erau uneori curajoase, erau și din cauza naivității. Și ca student, la fel... Am avut, însă, un moment de frică când un coleg de-al meu de la pictură, Eugen Mihăiescu... a fost consilierul lui Iliescu, și-acum este, dar nu mai e cu PSD-ul. El a emigrat din România, s-a dus în America, la New York, a lucrat la o revistă destul de cunoscută, făcea caricaturi. Și ajunsese destul de bine acolo. După aceea a revenit, s-a băgat în politică și... așa. Ei, atunci ca student, nu știu cum m-au descusut ei pe mine, tot cu Flondorii, cu nu știu ce... și pe urmă a început el de-a doua zi să tot strige în gura mare și pe coridor în facultate: „A, baronul Flondor”. Și, cu cât vedea că îmi este mie mai teamă, cu atât mai mult se bucura și el și o parte din colegi. O făceau de bășcălie, eu eram mai domnos, mai comod. Asta e o trăire în comunism vizavi de nume și să îmi zică și *baron*. Am zis: „Domnule nu-s baron, nici tata... fii serios”. (*Dar nu s-a întâmplat nimic...*) Nu, nu... Bine, dar dosarul meu n-a ieșit prea bine pentru că înainte de repartitie un profesor, pictor important, care fusese la Timișoara (venise în 1940/41 de la Cluj și după aceea plecase la București) a avut o simpatie pentru mine, poate pentru faptul că eram și eu timișorean. Revin asupra pictorului Catul Bogdan. Și înainte de repartitie îmi zice: „Tu ai ceva neplăcut în dosarul tău? Vezi că o să ți se dea o repartitie proastă”. Eu am zis: „Nu știu nimic, domn profesor”. „Vezi, să fii atent”. Cred că am dat alarma, am vorbit cu părinții mei... La Timișoara profesorii Podlipny și Mărcuș au spus că mă vor pe mine înapoi ca profesor la Liceul de Arte și că vor spune la minister că este un post liber și să vin. Tata a zis: „Să mergi pe treaba asta”. Și m-am dus acolo la Comisia de repartitie și au zis: „Dumneata ești repartizat profesor de desen unde e fabrica de ciment din Medgidia”. Zic: „Nu se poate, știu că mă doresc profesorii din Timișoara, de la Liceul de Arte”. Bine, comisia a fost înțelegătoare, pe moment: „Adu-ne dovada că te vor profesorii respectivi și-atunci mai discutăm”. Și nu s-a obținut, cei de la Timișoara au făcut și n-au făcut nimic. Tata a zis: „Nu te mai duci la comisie, urcă-te în tren și vino acasă”. Asta am și făcut. Asta a funcționat ca o refuzare de repartitie, eu nu m-am mai dus, am stat aici o vreme. M-am angajat la Operă, s-a găsit un post la scenografie, dar ca muncitor calificat, adică să execut proiectele scenografilor, să dau cu pensula și să execut decorurile. Am stat acolo un an așa. După un an vine de la cadre, de la Institutul meu din București, o adeverință că Opera de Stat din Timișoara, conform legii, nu poate ține un absolvent de institut ca muncitor calificat și trebuie să-mi desfacă contractul. Eram prea calificat, era o chestie să mă scoată de acolo. Între timp s-a dus tatăl meu la București, s-a certat cu secretara de la institut. Nu s-a rezolvat nimic. Până la urmă am cunoscut-o pe soția mea. A intervenit și socrul meu, care era la Banca Națională... avea și el o greutate.

Sanda Flondor: Eu eram la fabrica de cărămizi și am zis: „Dacă tu mergi la Medgidia, acolo este o fabrică de cărămizi, mă duc și eu”. Când au auzit ai mei părinți că vreau la Medgidia... Noi locuiam în casă cu un profesor universitar care era din Constanța și ne-a avertizat: „Pentru Dumnezeu, acolo e groaznic”.

Constantin Flondor: Mai e aici ceva, opera probabil că a acționat cumva, a întrebat la institut și au zis că nu au voie să mă angajeze, fiindcă eu trebuie să răspund repartiției. Și-atunci ei mi-au spus: „Adu o negație la repartiție și-atunci noi te mai ținem”. Și nu s-a putut obține, s-a desfăcut contractul. S-a găsit alt post de pictor executant la teatrul maghiar. M-am dus acolo s-o iau de la început. Aia de la teatrul maghiar au zis: „Domnule noi te angajăm, dar trebuie să vii cu o repartiție. Du-te la Brațele de muncă, aici e, tot ca muncitor calificat”. Mă duc la Brațele de muncă, prezint diploma de la școala medie de arte plastice, n-aveam diplomă de facultate. Zice: „Ce-ai studiat?” „Institutul de Arte plastice”. „Asta e ceva legat de masele plastice?”, mă întreabă. Zic: „Da, da, da... cam pe-aici, înrudite sunt”. Mi-a dat repartiție de la Brațele de muncă, m-am dus cu ea la Teatrul Maghiar, m-au angajat și ei pe un an de zile. Și după acest periplu de doi ani de zile, muncitor calificat, eram un om care era în stare să amestece două borcane de tempera, aveam o ușoară calificare. Am stat doi ani de zile și după doi ani, cu eforturi, în care și socrul a avut un mare rol, s-a obținut această dezlegare de la institut, mi-a dat liber cumva și am făcut un fel de transfer de la Teatrul Maghiar la Liceul de Arte ca profesor. Și-așa am revenit pe tărâmul meu, normal, la pregătirea pe care o aveam. Mai târziu, ca artist, era întotdeauna nevoie de acceptul securistului „de sector cultural” pentru orice plecare peste graniță.

A fost un episod ca profesor, când m-am dus cu alt coleg de la Liceu, Doru Tulcan, să vedem condițiile de cazare pentru elevi, pentru practica de vară la Oravița. Era perioada în care eram pasionat și eu și colegul meu de filmat, făceam filmări, dar nu ca om de cinematografie, ci ca pictori, ca artiști vizuali și plastici. Trecusem puțin la fotografie și film. Și, în acest episod... era un lan de grâu și trebuia să merg la toaletă și am zis: „Eu mă duc acum în acest lan și, uite, fă tu o filmare cum eu dispar în spațiul lanului și stai cu filmatul până reapar din lan”. Când vin înapoi, văd că al meu coleg, în loc să filmeze, era într-un dialog cu încă unul care striga la el alături de un jeep: „Ce filmați aici? Că nu e voie de filmat”. „Unde scrie că nu e voie de filmat, arătați-ne”. „Nu scrie niciunde”. „Era Securitatea în civil”. Un scandal mare. „Amândoi veniți cu mine la secție. Întoarceți mașina”. Zic: „Domnule, cum adică să nu filmezi?” (*Când se întâmplă asta?*) În '78, cam așa. Am un film cu treaba asta undeva, ora exactă și ziua exactă când a fost. Ne-a luat aparatul, ne-a dus acolo la secția aia din sat... Jamu Mare, era aproape de granița cu Iugoslavia, cică. Dar eu habar n-aveam, și nici colegul Tulcan. Acolo, la sediu, ne-a luat aparatul, ne-a filmat cu aparatul nostru, ca după aceea să poată lua filmul să nu facem ceva schimbări. Să apărem ca document că suntem și noi filmați acolo cu ce am filmat noi și cum suntem filmați acum noi doi

în fața poliției. „Și-acum veniți cu noi la Timișoara”. „Noi vrem să căutăm loc pentru practica elevilor”. Nimic. Ne-a dus acasă, am ajuns spre seară, ne-a lăsat acasă și a zis: „Să veniți la un *interviu* la Securitate”. Am stat cu soția, am mai mâncat puțin, soția disperată, zicea să nu mă duc. „Trebuie să mă duc”. Și-acolo ne-am dus la Securitate amândoi, dar pe mine m-a băgat într-o sală, pe colegul meu Tulcan Doru, în altă sală. Mai era un om cu mine la început, pe urmă l-a chemat afară, am rămas eu singur, am mai rămas douăzeci de minute, pe urmă se deschide ușa: „Veniți”. Atunci, încă o dată să spun ce-a fost și nu știu ce și declarație scrisă. Pe urmă m-a întrebat dacă cunosc pe cineva să dea relații. Păi, am zis: „Tovarășa directoare”. M-a întrebat și dacă cineva de la Securitate poate să-mi dea. Am avut în clasă un elev al cărui tată era un securist destul de important cred, fiindcă de câte ori am avut probleme că nu ajungeam în RDG, mă duceam la tatăl acestui elev și îmi spunea să mai fac o dată cererea. Mai făceam o dată și se rezolva. Filmul l-am luat cu noi, dar ca ei să-l developeze, pe urmă a intervenit directoarea: „Fiți serioși,ăștia-s profesorii mei foarte de încredere”. A pus vorbe bune. Până la urmă tot norocul, ei nici n-au știut cum să developeze filmul pentru că era color, cu soluții color speciale și ne-au dat filmul înapoi. În filmul acela, eu aveam filmată o coadă, cum stă lumea la coadă. Doamne, dacă vedeau (*râde*). Până n-am primit filmul ăla am fost fiert. Făcusem o geantă cu supapă. Au simțit ei ceva, miroseam noi a suspecti. Aveam un aparat de filmat, îl băgam în gentuță, acolo la Jamu Mare n-am folosit sistemul, dar când să filmăm coada, am băgat aparatul de filmat într-o gentuță, avea o clapă, ieșea obiectivul și cu un declanșator care îl țineam în buzunar, filmam, filmările erau anapoda. Era peliculă, film, super 8 milimetri, îngust. L-am copiat pe un DVD. A trecut o vreme, vreo trei-patru săptămâni și-atunci ne-au chemat din nou pe amândoi și, probabil, după toate intervențiile astea și a celui de la Securitate, Ianto, care a murit și el după revoluție cam suspect, ne-au zis: „Am scos fila aceea din dosarul dumneavoastră, nu mai există la dosar... dar fără practică la Oravița”. Am cerut dosarul după '89, dar unii mi-au răspuns, în loc să-mi arate dacă am dosar sau nu: „N-ați colaborat cu Securitatea”. Mie asta nu-mi trebuia, că știu și eu (*râde*). La București am scris. Nu era încă Pleșu atunci. „N-ați făcut poliție politică”. Revenim: „Că nu mai am foaia aia în dosar, dar să nu mai treceți pe acolo niciodată, pe la Jamu Mare, s-a înțeles...” (*râde*). Nici până acum nu m-am dus.

Sanda Flondor: Eu țin minte că așa a fost. Voi ați zis: „Noi ne ducem de dimineață..” Ei, fiindcă s-au dus cu mașina lui Tulcan, nu s-au gândit să ia o delegație sau așa ceva. S-au urcat în mașină dimineață și-au plecat. Acolo au zis: „Domnule, noi ne ducem oficial, ne ducem să vedem, am vorbit cu cei din Oravița. Sunați la liceu”. Și directoarea zice: „Păi ce, unde sunt?” „S-au oprit și-au vrut...” Ea a zis: „Poate s-au oprit să facă pipi”. Zice: „A... v-ați înțeles asupra răspunsului”.

Constantin Flondor: Eu, când eram director, venea Securitatea la mine să vadă ce e nou...

Sanda Flondor: Și-atunci celălalt securist Florea... el era în spital, se operase, ghinioane, că nimeni nu putea să garanteze, Ianto era în concediu, nimeni nu putea garanta deloc. Iar el a venit destul de... Era întuneric. Și te-am întrebat: „Unde-ai fost?” Și nu putea să-mi explice că n-a ajuns la Oravița. „Pentru Dumnezeu, de dimineață n-ai ajuns la Oravița...” „Dă-mi ceva să mănânc și mă întorc”.

Constantin Flondor: Mai vreau să adaug ceva, aproape de Securitate și dosar. Reiau, ca să subliniez. Profesorul Catul Bogdan, care mă simpatiza, un pictor foarte bun, renumit, un om foarte delicat, româno-francez. Eu i-am spus: „La repartiție, sper să mă dea în Timișoara”. Zice: „E bine să te duci mai departe de București ca să-ți piardă urma, că nu-i bine aici, e ceva în neregulă la dosar”. Știa ceva. Am venit eu la Timișoara, dar eu cred că dosarele astea mergeau până în Patagonia după tine, nu cred că scăpai (*râde*). Nu era o problemă să se transmită. Dar totuși, n-am avut nu știu ce dificultăți aici cu cadrele, ca dovadă că m-au pus director. Am rămas stupefiat atunci. Dar asta se întâmpla mult mai târziu, după aproape 10 ani.

(*Mi-ați vorbit de nota socială.*) *Sanda Flondor:* Nota socială se adăuga la nota de examen, la admitere, în funcție de origine. Adică, dacă erai fiu de muncitor, primeai o notă mai mare. Când mergeai la examen, luai niște note, și, când te uitai pe listă, erai mult mai jos decât te așteptai. Pentru că erai copil de funcționar.. Dacă erai copil de preot, nu aveai voie, sau de chiabur, deținut politic, comerciant... Erai respins la acte. Cei care erau copii de muncitori sau de miner, ei aveau notă mare. Și-atunci nota îl ridica în sus. Asta era secretă, nu se știa. La dosar, unii erau respinși. Și așa, în fiecare semestru, după sesiune, când începea școala apărea la avizier cine este exmatriculat, pentru că a declarat fals.

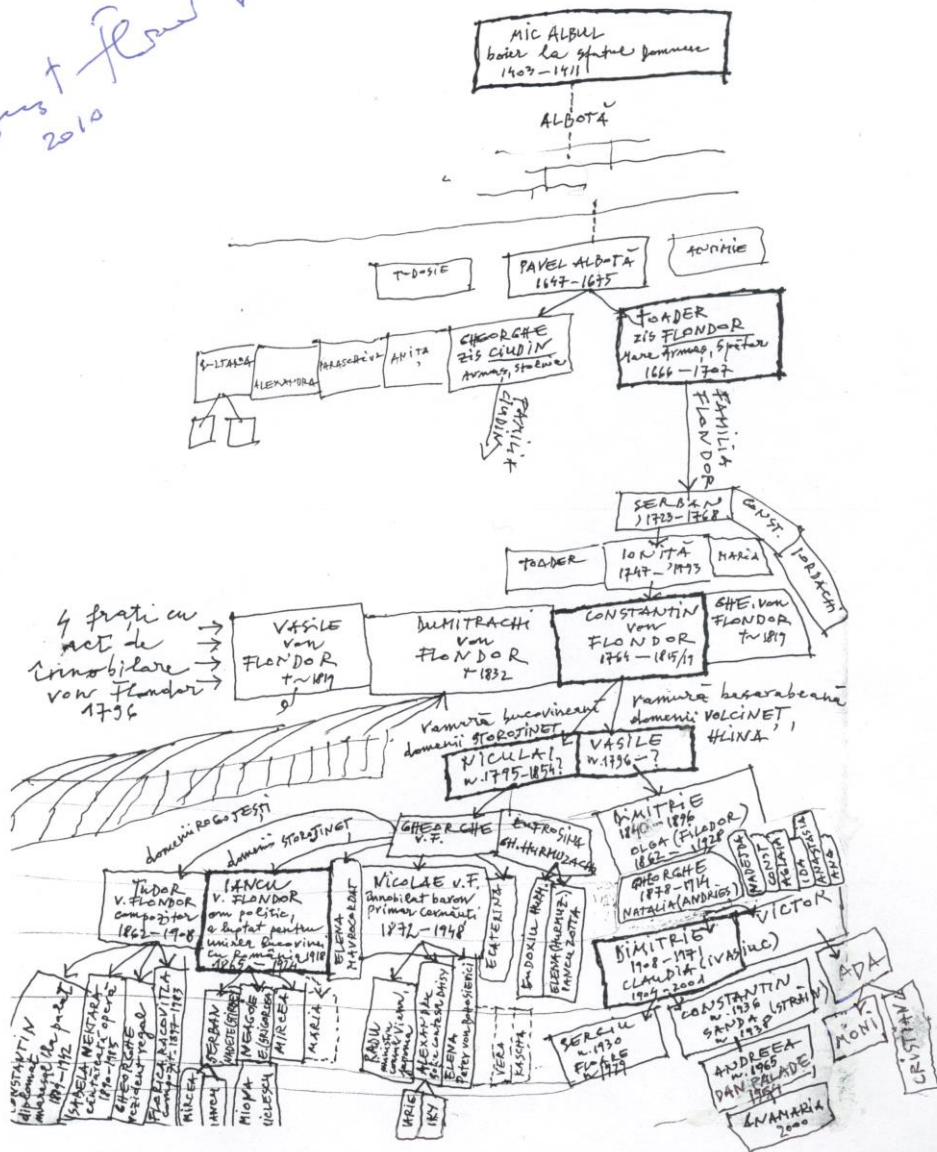
Constantin Flondor: Dar această notă nu se afișa. Culmea, la examen la institutul din București, pe lângă că trebuia să desenez, să pictez, trebuia să dau examen și la limba rusă. An de an, la fiecare înscriere, făceai din nou autobiografia. În fiecare semestru trebuia să te reînscree. Examenele erau cu baraj, adică dacă nu luai jumătate plus unu, erai exmatriculat în primul an și trebuia să dai din nou admitere. Obligatoriu era să scrii ce-ai făcut înainte de '44 și după. Asta era obligatoriu să apară în autobiografie.

Sanda Flondor: Completam împreună cu un coleg care avea probleme și el, îmi zicea: „Așa-mi place formula asta: *Nu e cazul*” (*râde*).

Constantin Flondor: Îți punea întrebarea: „Ați făcut politică?” completei cu: „Nu e cazul” (*râde*).

(*Vă mulțumesc foarte mult pentru amabilitate și timpul acordat.*) Cu mare plăcere.

Chris + Heather
2010

Repere în arborele familiei Flondor

Ștefan Munteanu (n. 1920, Plaiul Cosminului, Cernăuți, Bucovina)
Fragmente din interviul realizat de Smaranda Vultur (februarie 2011,
Timișoara). La interviu a asistat și soția intervievatului, Livia
Munteanu (n. 1923, Abrud)

„Viața mea sunt cărțile mele”

(S.V. Deci, ați ajuns în țară⁹⁸, la Severin și apoi la Suceava...)

ȘM: Da, ne-am urcat în tren, după îndumarea, după sugestia mea, zic: mergem la Suceava. Și acolo, la Burdujeni, întâmplarea face că dau peste un coleg de clasă de-al meu, care fusese refugiat înainte și terminase liceul la Suceava. Și stătea în Burdujeni. Pridie îl chema, a fost medic la Brașov, a murit acum câțiva ani de zile.

– « Ce faceți? » Adică ce facem? « - Ce să facem? Nimica. Chiar nimica nu facem. » Zice: « Unde dormiți? » « - Nicăieri! » Zice: « - Veniți să dormiți la mine! » Văru-meu era dus la Suceava, la Mitropolie, iar eu și frate-meu am mers la el și am dormit o noapte. Zice: « Mă, v-aș mai ține, da' eu trebuie să plec de-aicea, să mă mut. Proprietarul vrea să vândă casa »... așa ceva. A, am uitat să spun că în prima noapte am dormit într-un pod de fân. Într-o casă părăsită. După aceea, m-am întâlnit cu Pridie.

După două zile am plecat în oraș și iarăși, întâmplarea face, că mă întâlnesc cu un învățător din satul meu. Fost director al școlii, fost deputat. Ropceanu, Lazăr Ropceanu îl chema. Era și ceva rudă depărtată cu noi. Și zice: ce faceți voi? Și zice, bine ați picat. Directorul Cooperativei va fi concentrat, rămâne

⁹⁸ În prima parte a interviului, nereprodusă aici, profesorul Ștefan Munteanu a povestit despre primul refugiu din 1940. Împreună cu familia sa a trăit pentru trei luni ocupația sovietică din 1940, când au fost ocupate teritoriile românești care nu fuseseră niciodată rusești (despre șocul trăit atunci, în iunie 1940, când se întorsese în vacanță acasă de la Cernăuți, povestește puțin mai încolo în interviu). A fugit de acasă, luând cu el într-o traistă doar un volum de poezii de Eminescu. Împreună cu câțiva prieteni a încercat să treacă înapoi frontiera în România pe la Mihăileni, dar a fost avertizat că risca deja să fie împușcat pe frontieră. După încă o încercare nereușită, de a trece prin alt loc frontiera, intimidat de tutele care începuseră să ocupe ținutul Herței, tinerii se întorc la Plaiul Cosminului. Prin intermediul unui prieten german din satul natal ia contact cu cei care pregăteau repatrierea germanilor din zonă, în Germania. Merge în consecință la Cernăuți unde e sfătuit să ia legătura cu dr. Nestmann și acesta îl învață ce să spună în fața Comisiei de repatriere. Primesc - el și fratele său, Vasile - o identitate falsă și peste trei luni pleacă spre Germania cu ultimele vagoane de germani repatriați. Vor sta în lagăr ca refugiați, la Oderberg și la Königshütte din noiembrie 1940 până în mai 1941, când se vor întoarce în România pe Dunăre, până la Turnu Severin. Povestirea publicată aici, continuă acest prim episod al refugiei, relatat de mine în rezumat.

postul liber și m-a pus pe mine, – el era învățător pensionar – m-a rugat pe mine să iau conducerea Cooperativei. Era o cooperativă de alimente. (*intervine* L.M.: Așa se zicea atunci la magazinul de alimente, era ceva “în cooperatie”). - Da, era jumătate al statului. Și jumătate al...primăriei,...așa ceva. Și ne-a luat, ne-a dus la el.

Și atunci ne-a angajat el, pe frate-meu la casierie și pe mine, chelner. Și am fost un chelner perfect, timp de două, trei săptămâni, până ce l-a concentrat și pe el. Pe Ropceanu. Și l-a concentrat, a trebuit să plece din Suceava. Și ne-a lăsat nouă o cameră. De fapt, și el stătea cu chirie acolo, la un cismar, Strahmutski îl chema, un polonez. Și el ne-a cedat o cămăruță. Deci, eu și cu frate-meu am rămas în cămăruța aia, dar fără niciun fel de venit. Și Lazăr Ropceanu nu plecase chiar imediat, dar noi a trebuit să părăsim posturile. Termenul de concentrare era de două-trei zile, nu mai știu exact. Destul că eu am ieșit, într-o duminică dimineața, cu el împreună. Întâmplarea a făcut. Când, văd un afiș mare, lipit pe un gard. Și zice: iarăși legionarii! Dar, când citesc mai bine: “Vă ordon, treceți Prutul!” Începuse războiul! Asta a fost o eliberare. Atunci s-a dat o dispoziție ca la ora 11 toată lumea să îngenunchieze, oriunde s-ar afla.. Era în ‘41, în 22 iunie. Așteptam acum să se elibereze Bucovina, să ne întoarcem acasă.

Istoria vieții mele este tăiată, sfârtecătă, de două drumuri: acesta și cel de dinainte, din ‘40. Ca și țara. Istoria mea se identifică cu cea a țării, cu sfârtecarea țării. În ‘40 și ‘44.

În ‘41 așteptam așadar, să ne întoarcem acasă.

Trec la cealaltă poveste, la linia paralelă. Ce se întâmplase acasă în perioada ‘40 -‘41 ?...Întâi au fost deportați primarii, primarii din sate. Restul, s-au făcut liste cu persoanele care urmau să fie deportate. Pe una dintre liste erau părinții mei. Lucrul acesta l-am aflat de la un vecin al nostru care lucra la primărie. El i-a spus tatii: “Bade Gheorghe, ascunde-te! Că s-ar putea să vă ia.” Și părinții mei n-au mai dormit în casă, au stat, au umblat numai prin grădina. Asta era prin 10 iunie-11 iunie. Și a izbucnit războiul, în 22 iunie. Și atunci, abia, au intrat în casă. Pentru asta urmau să fie deportați, că plecaseră copiii, adică noi, eu și fratele meu.

Și deci a fost ‘41, ‘42, ‘43. În ‘44 eu eram la Iași. M-am întors acasă. Am găsit părinții încă sănătoși și o soră mai mică, ea a rămas cu ei. Și eu m-am întors la Iași pentru a continua studiile. M-am înscris la Iași. Am uitat să spun, am dat un an de zile bacalaureatul, clasa a VIII-a - că nu făcusem clasa a VIII-a. La Suceava. Cu aprobare specială, de la Minister, ca să putem da! Eram doi în situația asta. Un an în două sesiuni. Deci nu decalate, primăvara și toamna, ci comasate cele două sesiuni. Nu a aprobat Ministerul, dar, întâmplarea a făcut...Nu știu dacă v-ați uitat zilele astea la televizor, a murit unul dintre ultimii supraviețuitori, Raul Volcinski.

Era un fost coleg de-al meu, de liceu, el a fost conferențiar la Cluj, de economie politică. În anii '56, în noiembrie, atuncia, a ieșit și a strigat: "Rușii afară! Rușii afară! Afară cu limba rusă!" Și l-au arestat. Apoi, el a încercat să fugă, a fost împușcat, mă rog, apoi l-au condamnat la moarte și, după aceea, l-au eliberat. Și el mai trecea pe la mine. Era get-beget român. Făcea parte dintr-o familie, probabil poloneză la origine, erau boieri care au luptat pentru eliberarea Bucovinei. (..) Erau nume polonizate sau chiar polonezi.

Norocul lui a fost că a fost coleg cu Niculescu-Mizil. L-a apreciat foarte mult. Și l-a susținut, deși a văzut că este împotriva rușilor. Dar el a mai fost condamnat și pentru că făcea parte dintr-o conjurație care vroia să-l omoare pe Ceaușescu. Și el era printre cei care au pus la cale...

Era un copil deosebit, era bogat, mama lui era poloneză, de fapt, tatăl lui era funcționar la Administrația Financiară. Și ea s-a dus la Inspectorat și acolo i s-a spus: mergeți la Cernăuți! Bucovina și Basarabia, când au fost alipite s-au guvernat pentru o vreme singure. Și aveau dreptul să semneze. S-a dus la inspectorul Vișan, avea rol de ministru, la Cernăuți. El a semnat. Ne-a dat voie să dăm în septembrie două sesiuni comasate. Volcinski bucuros, zice, "uite că ni s-a aprobat!" » Și, în septembrie, m-am prezentat la bacalaureat și m-am înscris la facultate.

Am avut noroc : eu fiind refugiat, când am venit la Suceava din Germania, m-am prezentat repede la cercul de recrutare. Și ei mi-au spus : « Stai liniștit, o să te chemăm noi când o să avem nevoie. » Nu m-au chemat. Eu am făcut armata, abia în '49, pentru că eram student. Am dat la Limbi Clasice. Deci, eram eu student când a venit refugiul din '44. Eu m-am dus acasă, să văd ce se întâmplă cu părinții. I-am găsit stând în jurul mesei, nimeni nu scotea nicio vorbă. Rușii se apropiau de Cernăuți. M-am gândit: ce să facem noi? Fratele meu era în spatele frontului, lucra la administrație. El a terminat studiile. Ultimul an l-a făcut la Iași. Deci în '44 el avea licența în Drept. A fost, de fapt, toată viața, judecător la Deva și apoi la Alba Iulia. Și părinții erau derutați. Era în 20 martie, m-am dus să văd ce fac ei. Știu că frate-meu mi-a spus, dacă să întâmplă ceva să iau ceva, avea el o stofă. Și m-am gândit ce să iau. Aveam două cărți de Blaga: *Știință și creație* și încă una. Nu știam ce să iau, că nu încăpea acolo în servieta cu care m-am dus și am luat cele două cărți de Blaga. Mi-a părut rău totuși: de ce n-am luat opera lui Goethe? Când am fost în Germania, în '40, la începutul războiului, în primul refugiu⁹⁹, am făcut o călătorie pe malul Oder-ului, era un oraș, Beuten se numea. Am intrat într-o librărie și am luat de acolo *Opera* lui Goethe, poeziile lui : era un volum de 1300-1400 de pagini pe hârtie din cea subțire. Și m-am gândit. De ce nu am luat eu cartea asta cu mine? Apoi, după plecarea părinților, mi-au umblat în casă...au luat tot. Ah, să nu mai vorbim!

⁹⁹ Vezi nota 1.

Altă întâmplare: cumnatul meu era căsătorit cu sora mea cam de doi ani de zile. În '44 el făcea armata la București, la aviație. Era un băiat foarte isteț, făcuse șapte clase primare. El ar fi trebuit să rămână în gospodăria părinților mei, ceilalți copii fiind plecați. El s-a urcat în tren, s-a dus la colonel, i-a spus: « Ce face nevasta mea? Avem un copil de 10 luni. Trebuie să plec. » El s-a urcat în tren, a venit și atât a spus: - “Plecăm!” – “Unde?” – “Nu știu! Ne urcăm în tren și plecăm. » Asta era în '44.

Eu eram la Iași, am venit să-i văd în martie- cum am spus - și am plecat la Iași. Am zis: să-i iau cu mine? Unde să-i duc? El însă, fiind la București, a venit, și-a luat soția și copilul și i-a luat și pe părinții mei. Atunci, un student, Toderăș, s-a sinucis. Era student la Filozofie la Cernăuți, unul din cei mai buni. Era bolnav de tuberculoză și, când a văzut că vin rușii-n sat...Satul lui se numea Voloca, sat românesc. Voloca pe Derelui. Derelui era râul care trecea pe acolo.

Deci, cumnatul meu i-a încărcat în tren – ultimul tren care a plecat – i-a dus cu căruța, aveam un cal...aicea eu nu pot să spun, că mă înecă plânsul. Calul s-a uitat așa după ei, cu regret. A întors capul și s-a uitat după ei. La gară...Și, în sfârșit, s-au dus până au ajuns la Strehaia.

(Dar asta n-a fost ceva dinainte stabilit?)

Ba da, totul, totul, cu nume, cu tot. Atunci a plecat din sat și un unchi de-al meu, Lazăr.Era învățător.Era frate de-al mamei. Mama, de fată, se numea tot Muntean. Muntean Maria. Băiatul lui era la liceu. Și pe ei i-a dus la Greci, acolo unde au ajuns și părinții mei. I-au plasat la o familie cumsecade. Băiatul acestei familii a fost pe front.

Fratele meu a venit din Transnistria și a adus cu el niște salam, niște brânzeturi. Pentru părinți. El a fost foarte simpatizat de primarul Sebeșului, Raica, era acolo, la Berezovca. Era un om foarte muncitor, frate-meu și era simpatizat. Și avocatul Raica – era avocat – i-a spus: “Măi Vasile, dacă plecăm de-aicea, tu vii și faci avocatură la mine.” Era foarte reputat, noi l-am cunoscut după aceea. Ardelean din acela, să-l pui la inimă, nu alta! Și frate-meu, unde să se ducă? S-a dus la Raica. A sta acolo o săptămână, două, la Sebeș. Și n-a mai putut sta. Îi era jenă! Îi dădea masa, totul pus pe masă. Și lui i-a fost jenă. Și a plecat la Alba Iulia pentru un post în administrație, pe care i-l promisese alt coleg, tot la Berezovca, și care era din Alba. Banciu îl chema. Un om de mare inimă. El făcuse Dreptul și era funcționar, funcționar superior. El răspundea de «economat» Se distribuia totul prin economat. Și l-a pus pe Vasile acolo. Și acolo, puțin, s-a mai redresat. Avea un salariu și mai putea să facă rost de câte un sac de făină de grâu sau de mălai. Pentru părinți, când erau deja la Alba Iulia.

Greci – unde au ajuns prima oară părinții mei - este un sat pe lângă Strehaia. Și stând acolo, vine la ei într-o seară șeful de post și zice: “ Nene, fă ceva și pleacă de-aici, că am ordin să vă duc la Turnu Severin. O să vă ia rușii înapoi.” Se știe că unii s-au înecat în Dunăre, s-au aruncat, n-au vrut să ajungă prin Siberia...

Tatăl meu nu a fost bolnav niciodată în viață. Niciun dinte nu i-a lipsit. Era un om taciturn, foarte religios, de o corectitudine ieșită din comun, a țăranului. Era bisericos, îi plăcea să cânte în biserică cu cantorul. Când să plece de-acasă a zis, eu nu plec, eu rămân aicea. Și totuși a trebuit să plece. El n-a mai fost om de-atunci.

Revenim: în '44 vine șeful de post și zice: - Plecați! - Unde să plece? Eu eram la Iași. Și atunci vine, iar, salvatorul. Vine cumnatu-meu de la București și îi ia. Erau trenurile arhipline. Îi urcă sus pe vagon și așa-i duce până la București. Acolo, închiază el două cămăruțe nenorocite în Herăstrău, la niște mahalagii foarte urâcioși. Ei stăteau ca într-un cotlon: se temeau de ruși. Le intrase în sânge, frica. Au început să fie căutați. La București o duceau foarte greu. Colonelul de la regimentul de aviație unde lucra cumnatul meu, a dispus să se trimită copilului surorii mele câte o gamelă de mâncare. Din ea se înfruptau și părinții mei.

Frate-meu era la Alba Iulia. S-a dus el la București și i-a adus la Alba Iulia. Sora a plecat și ea cu cumnatu-meu. El s-a angajat la un restaurant. Au ajuns tot la Alba Iulia, ba nu, în Zlatna, dar pe cont propriu. Era un bun întreprizător, harnic, priceput. Adesori a lucrat la el, cred că, instinctul. Și atunci tata s-a îmbolnăvit. Ca să aibă ce mânca, tata a lucrat și la Căile Ferate, când a fost la București. Avea o pensie foarte mică. A lucrat vara, fără nimic pe cap. A făcut o insolatie. După aceea a făcut o boală de inimă, Adam Stoks. A zăcut câțiva ani de zile, aproape inconștient.

Eu am terminat facultatea la Iași și am fost numit profesor la Rădăuți. Atunci am aflat de la fratele meu că tata-i bolnav. Mi-a spus: ar fi bine dacă ai veni mai aproape. Am stat un an la Rădăuți și apoi am venit la Alba Iulia ca profesor. Atunci, în '48, ne-am cunoscut ei și nevastă-mea *actuală*. Avem 60 de ani de căsătorie. Ne-am căsătorit mai târziu pentru că, în '49 pe mine m-a luat la armată. Pe mine și pe Deliu Petroiu, pe cei care aveam amânare pentru studii. Ne-am cunoscut la un curs. Soția era la Abrud, dar a venit pentru acest curs. Am făcut nunta la Alba Iulia.

(Mai erați acolo când au venit deportații, în '51)

Nu, am venit la Alba Iulia. Stam într-o cameră și părinții erau alături. În '52 s-a născut fata.

La Alba Iulia m-am simțit foarte bine. Îi sunt recunoscător acestui oraș, care m-a primit cu brațele deschise. Probabil era și firea mea așa. Dar în cancelarie era o atmosferă atât de plăcută!

Am fost profesor la Liceul “Mihai Viteazu” din Alba Iulia și vreo doi ani de zile și la Liceul de Fete. Mi-am făcut datoria. Cum să spun, mie mi-a plăcut cartea, am trăit într-un univers al cărții. Mi-a plăcut și să predau. La liceu am predat literatură română. De altfel am și câteva evocări. În volumul acesta de *Anale* este o evocare a unui fost elev. Nu aş spune că am fost un profesor iubit, dar am fost un profesor respectat. N-am făcut concesii niciodată. Eram atent. Nu am fost membru de partid, dar am fost decorat cu “Ordinul muncii” și cu “Profesor fruntaș”. Nu mă laud, dar eram un profesor citit. Cunoșteam trei limbi, cunoșteam germana, latina, greaca. I-am citit pe clasici, literatura franceză. Am predat un an greacă, aici la Universitate. Era secția *Clasică*: română-latină și pe lângă latină se făcea și greacă. Mi-a plăcut filozofia foarte mult. Și poate, tot ce-am scris eu se leagă de ea. Sunt 14 cărți pe care le-am publicat. Viața mea sunt cărțile mele. Șase didactice și vreo două-trei care văd că sunt foarte citite, laudate. Eu nu prea cred în laude, că nu știu cât sunt din sincere, cât din ele este politețe. *Scrisori vieneze*¹⁰⁰ - astea au avut mare ecou. Ileana Oancea, Sergiu Drincu și Aurelia Turcu, Olimpia Berca au scris despre ele. Teza de doctorat am făcut-o cu Ivănescu. Eu mi-am ales și titlul : *Considerații stilistice cu specială privire asupra expresivității poetice*. El m-a lăsat să fac ce vreau eu. Pentru publicare, în 1972, m-a recomandat Ion Niculiță de la Cluj, care a fost coleg de clasă cu mine, la liceu în Cernăuți. El a fost la Cluj, asistentul profesorului Henri Jacquier. Iorgu Iordan a propus teza mea pentru Premiul Academiei, în 1974 și l-am luat.

Rămăsesem la Alba Iulia. Cum s-a întâmplat cu decorațiile? Eu ținusem vreo două conferințe la Cercul Francez și la o organizație a Partidului Popular, parcă așa se chema. Era condusă de G. Călinescu. Erau numai avocați, judecători, condusă de Călinescu, am zis că trebuie să fie ceva. Și am ținut acolo o conferință despre Cehov. Citisem o carte a lui Ermilov despre Cehov și l-am mâncat, după asta, pe Cehov. Știți că cel mai reprezentat dramaturg din lume nu e Shakespeare. Este Cehov! Sună mereu actual. Este multă filozofie, este tot ce vrei, colcăie de viață. De viața care este parcă mereu refăcută, reîmprospătată în opera sa. Și a asistat acolo și un inspector, nu mi-a spus nimica, nu mă cunoștea. Pe acest inspector îl chema Vasile Zdrenghia și avea un frate, tot Zdrenghia, Mircea, profesor la Cluj. Și el, la Regiune, cum era pe atunci, la Deva, totdeauna m-a prețuit. Era ca o umbră. Nu știam cine mă *păzește*, în sensul bun al cuvântului. Și el m-a propus la premii, că altfel nu s-ar fi întâmplat. Nu eram membru de partid, nu eram lingviștor.

¹⁰⁰ Editura de Vest, 1992. Mai menționăm în serial memoriilor *Scrisori din Vindobona*, Ed. Marineasa 2000, ediția a II-a Mirton, 2002 și *Pagini de memorial*, ediția I, 2006, ediția a II-a 2007, Amfora, Timișoara.

(Faptul că veneați din Bucovina v-a creat probleme?)

Nu, niciodată, dimpotrivă. Eu mai ținusem două conferințe la Cercul Literar care acolo, în Alba Iulia, era Cercul francez. A fost desființat în '47, profesorul francez care fusese acolo plecase în urma scandalului, iar cel care girase de la Sibiu - Pierre Channier îl chema - m-a rugat dacă nu vreau să îl înlocuiesc o perioadă. Cum să nu, *avec plaisir*. Am stat acolo cam un an de zile, am citit din răspuțeri. Dădeam cărți împrumut. Era ca un centru cultural în Alba Iulia. Am invitat eu, de la București, pe Ion Oană, fusese membru al Cercului literar de la Sibiu. Cel mai vechi prieten al meu, am mii de scrisori de la el. Am ținut o conferință despre Sartre, *Sartre și existențialismul francez*, era atunci în vogă. Și una despre Anatole France, umanistul. Mi-a mers la inimă totdeauna. Ca și Jules Renard. Când l-am descoperit pe Jules Renard, mai ales jurnalul lui, toate au căzut în fața lui!

Și vroiau să desființeze Centrul Francez, iar biblioteca urma să fie transferată undeva. Și mi-a telefonat de la București directorul: „Ce facem cu biblioteca? O să vină cineva să o transfere.” Și eu am spus: „Nu vreți să o donați liceului din Alba Iulia?” - eram profesor acolo. „Ba, cum să nu, numai să o primească.” Așa că toată biblioteca am dus-o la liceu. Cu o căruță am dus cărțile la liceu. Și când am văzut ce se întâmplă cu biblioteca, am luat și eu câteva cărți, care am văzut că le prisosesc.. (...)

Acolo la Alba Iulia m-am simțit bine, deși o duceam greu de tot. *(Erau și alți bucovineni? Formați o comunitate acolo?)*

Nu, nu erau așa mulți. Puțini și modești. Era un avocat, unul lucra la CFR....

Iar noi o duceam greu, nu mi-e jenă s-o spun. Cu copilul, cu părinții, care aveau pensie mică, de 160 de lei. Dar era așa de bine! Eram tineri. Soția, la fiecare salariu, lua câte ceva. Eu nimic n-am făcut, am stat acolo la birou și-am scris. Totul, tot ce vedeți aici a făcut ea. (LM.: *de la ac am pornit la...puținul nostru. Știu că a fost odată la noi Iliescu, cel cu estetica, și a zis, ce, asta-i casă de profesori?*)

Ne-am simțit bine, dar a fost greu. Ajungeam de împrumutam câte 20 de lei. Salariile erau foarte mici și se dădeau cu întârziere. Atunci eu, ca să ies din încurcătură cu orice preț, m-am dus la arie – unde se triera grâul În 50-51 – începuse colectivizarea și chiar și cei care nu erau colectivizați, trebuia să se ducă să treiere la arie. Și cu un preot m-am dus, tot bucovinean și cu băiatul altei profesoare. Și ne-am dus să cărăm snopi. Asta era lângă Alba Iulia, lângă Mureș. Era vară, însă cald și acolo praf, pleavă ! La ora patru sau cinci ne cântărea și ne dădeau câte 10-15 kg. Numai în armată treceau așa de greu zilele. Eu am mers 6 zile, după aceea m-am îmbolnăvit. Totuși veneam acasă sprinten și bucuros, cu sacu-n spate. În șase zile 70 de kg am câștigat. Am avut un an de zile faină, de am putut să facem și cozonaci.

Am spus unui coleg al meu,profesor de franceză, Voicu Muncuș îl chema, a fost prizonier în Rusia, un om admirabil, am fost foarte buni prieteni, era fiu de preot de-acolo. Și avea pământ, era bine văzut. Și când i-am spus că am fost la arie zice, „mă’ da’ce te-ai dus? Io-ți dădeam, mă, grâu. De ce te-ai dus?” Asta arată inima largă pe care o avea. Era ardelean get-beget. Asta este.

Iar părinții,.... tata a murit în ’52, a murit de boală, s-a stins așa, ca o lumânare. Iar mama, mama a stat cu noi. Mama a avut grijă de fetiță până la nouă ani. După aceea, în ’55, eu am venit aicea la Timișoara la niște cursuri, am venit la cursurile de la IPCD și acolo l-am întâlnit pe profesorul Nicolae Apostolescu. Era la Institutul Pedagogic. Peste un an de zile- trec peste amănunte, el m-a invitat să vin la Timișoara, că se înființează o facultate de filologie. Am venit, am stat trei luni de zile. N-aveam niciun leu. Mă duceam în gară, aveam un prieten de la Arad, și dormeam acolo la el, la Arad. Abia în 15 decembrie ni s-a dat salariu, dar locuință nici vorbă! Și-am plecat înapoi la Alba Iulia, unde eram director. După aceea, după ’60, n-aveau pe cine pune, că altminteri nu m-ar fi chemat. Pentru că eu eram un cal bun de tras. Toți s-au debarasat de toate cursurile: trebuia *Introducere în Filologie*, cine să facă? Eu să fac! Trebuia *Istoria limbii literare*, cine să facă? Eu! *Lingvistică generală*, cine să facă? Tot eu! Așa că, am făcut și o numărătoare: șase sau șapte cursuri.

Erau atunci rector Apostolescu, apoi a fost T.H. Gheorghiu, apoi a venit Curea. Ei, cu el am avut noroc – am și scris acolo în volumul acela *Requiem*, i-am închinat câteva pagini. M-a protejat, am simțit că mă protejează. El era Rectorul Universității în ’63. Eu am venit în ’60. În ’68 mi-am dat doctoratul. A fost primul doctorat care s-a dat în Timișoara, la Filologie. Ivănescu încă era aicea din 1963. În ’69 sau ’70 a plecat la Craiova. A plecat...de nevoie, nu de voie! A plecat din cauza oamenilor. El era o fire mai dificilă, dar îi iertai totul pentru cât știa și cât de generos era. (...)

(Dar pe dumneavoastră cum v-au primit când ați venit aici?)

Să vă dau un exemplu. M-am dus la un coleg care venise mai de dinainte aicea, era venit împreună cu Bociort și cu alții. Eu am venit cam în al treilea an. Facultatea s-a înființat în ’56, eu am venit în ’58 prima oară și apoi în 1960. Primii au fost au fost Eugen Todoran, Gh. I.Tohăneanu, Bociort și Victor Iancu. Iancu a venit de la Sibiu, unde era muzeograf. A fost întâi la Iași conferențiar și a fost dat afară. A rămas numai Dima. Și trebuia să predau *Istoria Limbii Literare* și *Limba Română Contemporană*, eu nu prea aveam cărți, cărțile mele erau la Alba Iulia, și mi se părea atât de firescă întreb : „Nu poți să-mi împrumuți cartea lui Iordan?” „Du-te la bibliotecă și ia-o! Du-te la bibliotecă! - asta a fost răspunsul. Asta spune tot.

(Când ați simțit că ați fost acceptat?)

Nu, nu am simțit decât indiferență. O totală ignorare. Eu m-am simțit bine numai cu generația următoare de studenți: cu Frățilă, cu Țara, cu Ileana Oancea. Și cu doctoranzii pe care din toată țara i-am avut. Și din Iugoslavia. Cu ei mai păstrez și acuma relații frecvente. Vasile Frățilă și Sergiu Drincu vin frecvent la mine. Ileana Oancea, la fel. Mă simt bine printre ei. Eu nu mă simt bătrân, cu ei. Nici acuma, o să râdeți, eu nu mă simt bătrân. Am fost șef de catedră la romanistică.

(Faptul că familia a fost refugiată, a jucat vreodată vreun rol?)

Nu, niciodată. În privința asta nu pot să spun nimic. Eu m-am simțit aici ca acasă. Dar fratele meu Vasile a avut probleme(...). A murit acum vreo șapte ani. Iar sora, care era la Bacău, a murit și ea acum câțiva ani de zile. Am uitat să spun că mama, după ce noi am plecat la Timișoara, eu în 1960 și soția în '61, atunci frate-meu a luat-o pe mama și a dus-o la sora mea, la Bacău. Acolo cumnatu-meu își făcuse o casuță, avea un frate pe la primărie pe acolo, era arhitect. I-a făcut și casă lui fecioru-său, o hardughie de casă, ca un castel. (...) Era foarte bun gospodar, își făcea vin, își făcea țuică. Și i-a făcut și casă lui Mihai, nepotu-meu, după placul lui, la marginea orașului...afară din oraș. Mama a rămas acolo până a murit. A murit la 81 de ani.

(Cum era casa de la Plaiul Cosminului?)

Casă țărănească. Cu două camere. Făcută de părinți în '25.

(L.M : Nu prea avem poze, fiindcă a intrat acolo un rus și a demolat-o. A demontat-o. A dus-o și a zidit-o în altă parte. Că era din lemn.)

(Din casă au putut lua ceva părinții când au plecat?)

Nu. Dar au rămas două vaci, cal, oi. Nu se știe unde-au ajuns. Au năvălit toți și-au luat. Avea mama o soră acolo, poate pe unele le-a luat ea. Da, după aceea, a fost refugiată și ea.

L.M: Pe mine m-a impresionat că părinții lui s-au dus la gară cu cumnata mea și cu copilașul. Au pus ce-au avut în tren și au întors calul să plece acasă. Și calul s-a întors, s-a dus casă și a așteptat la poartă,... și a așteptat. Până a venit o vecină și l-a dezhamat. Asta, pe mine, când am auzit prima dată...ce să vă spun cât m-a emoționat !

ȘM: Eu nu mai vreau să trăiesc cu povara asta a trecutului.

(Când ați fost la Cernăuți, în 1981, ați mers c-ați simțit nevoia?)

Da, în '81 am fost. Am vrut să văd casa. Ne era teamă, că era atunci încă Uniunea Sovietică. Dar nu ne-a trebuit nici viză, nici nimic. Și înainte de asta , sora de la Bacău a mers pe la Cernăuți. Și se simțeau bine. Și cei din Cernăuți veneau pe la Bacău. Și eu am mers singur, ca turist, cu trenul. Mi-a fost o frică teribilă, dar, când am ajuns la Adâncata și am văzut pădurea aceea...și am ajuns în sat!

În Cernăuți mă aștepta o verișoară de-a mea. Nepotu-meu avea mașină, m-au dus ei. Erau niște coclauri, dar parcă nimic nu se schimbaseră. Eu aveam sentimentul ăsta că nimic nu s-a schimbat și totuși e ceva schimbat în bine. Le priveam ca nemaifiind ale mele. Și tinerii cu care mă întâlneam și bătrânii. Bătrânii, unii, își mai aduceau aminte de familia mea.

(Bunicii erau tot de acolo din sat?)

Bunicii muriseră de mult. Da, erau tot de acolo, din moși strămoși.

(La cimitir ați fost?)

La cimitir am fost, nu i-am găsit. Am fost prima dată și m-am întâlnit cu o verișoară. Zice: „noi nu ne cunoaștem?” „Păi cine ești, păi tu nu ești Măriuca?” Și m-am dus în cimitir să văd. N-am mai găsit. Cimitirele nu erau pe deal, erau pe șes. De fapt e o zonă de șes. Satul meu e pe un fel de picior, cum se spune. Pe o ieșitură. În trei părți urma un fel de prăpastie. Din două părți era șes și din alte două părți trebuia să cobori. Coborai spre gară și apoi încă puțin și dădeai în șoseaua națională. Era altă casă acolo, unde au stat părinții mei, dar pe aceeași fundație. Cei care o locuiau erau români. Au stat o vreme ruși, apoi au plecat și acum stătea un român, îl cunoșteam. Era din sat. Casele goale le-au fost repartizate. Germani nu mai erau, toți au plecat. Unul singur care a fost prizonier a fost retrimis, a spus că e din Bucovina și l-au trimis în Bucovina. Familia lui toată era în Germania. A stat vreun an de zile, era potcovar, și a plecat și el. Ar mai fi fost niște nemțoaice bătrâne care ar fi rămas acolo. Restul, toți au plecat. Am corespondat cu unul dintre ei, cu prietenul meu din copilărie, Georg Huber îl chema. Era un vecin de-al meu. Eram înconjurați de nemți. În sat erau, poate, o treime nemți. Vorbeau șvăbeasca lor.

(Era și școală germană?)

Nu, era școală românească, dar ei aveau ore de germană separat.(...) Eu m-am dus la șase ani la școală. La vârsta de cinci ani am început să scriu și să citesc. Poate și datorită fratelui mai mare și faptului că tata venea cu ziare din Cernăuți. Am și spus undeva: primele litere pe care le-am descifrat eu au fost „Glasul Bucovinei”. Era numele ziarului scos de Sextil Pușcariu și de Iancu Flondor. La Cernăuți, în 1918. Ei au luptat pentru Unire. Pușcariu e un om foarte mult legat de Cernăuți, a fost profesor acolo. Deci „Glasul Bucovinei”: erau niște litere mari, de tipar.(...) De exemplu, la noi în sat era Casa Națională, avea Bibliotecă Populară. Eu citisem cam toate cărțile de acolo. Pe la 7-8 ani. Era literatură de asta: Brătescu-Voinești, Bassarabescu, o literatură facilă. Creangă. Eu n-am avut dificultăți în a-l citi pe Creangă, deoarece limba noastră era foarte apropiată.

(Ați vorbit în dialect?)

Bine că mă întrebați. Vă răspund pe scurt. Satul meu, Plaiul Cosminului, era de fapt moșia unui boier Cosminul, îmboierit de Alexandru cel Bun, așa-l știu eu din acte. În vremea austrieșilor, acestei părți din Moldova i s-a spus Bucovina.

Iar satului i s-a spus Mologhia, nu știu de ce. Plaiul Cosminului se numea de după război. Până atunci îi spunea Mologhia. Am și o hartă făcută de Ion Nistor. În satul meu se vorbea un infra-dialect. Un grai, de fapt, un subgrai. În jur, peste tot se spunea „hierbe”. La noi se spunea „șerbe” (pentru „fierbe”). În alte părți se spunea „kiept”, la noi „kept”, cu „k” muiat. Nu exista „să”, ci „și”. „Vreau și merg”. Acest grai se întâlnește în Bihor. Bihor și o parte din Maramureș. Vocabularul pentru persoane masculine este „Ghe”. „Ște”. În jur nu era așa. Așa se pare, că erau veniți de prin Transilvania. Erau și multe nume de familie, cam străine de zona aceea: Florescu, Urmă. Altele ca Știrbu, Strâmbu erau frecvente. Un grai foarte caracteristic. Aș fi putut să fac o teză de doctorat despre el foarte bine. Dacă rămâneam la Iași mai departe, m-aș fi ocupat de el. Un singur lucru, o excepție, la picioare nu se spune „kicioare”, se spune „cicioare”. Când mă duceam acasă așa vorbeam. Nici nu se putea concepe că altfel s-ar putea vorbi. Dar cu mama vorbeam limba literară. Mama vorbea trei limbi: română, germană și ruteană. A învățat germana la școală. Este născută în 1888. Scria românește, dar substantivele le scria cu literă mare, ca în germană.

În sat aveam vreo 10-12 familii de ucraineni. În Cernăuți erau destul de mulți ucraineni și, în piață, se vorbea ucraineana. Era un fel de limbaj al pieței. De exemplu, noi aveam colegi ucraineni, dar ei vorbeau românește de mici. Erau printre români, aveau aceeași religie, același port. Nu erau diferențe prea mari. Între bătrâni, adulți, tineri nu erau probleme, se căsătoreau flăcăi români cu ucrainence, ucraineni cu românce. Ele se românizau imediat sau erau deja românizate. Dar noi, băieții, nu. Dădeam cu pietre după ei. Ei stăteau la marginea satului și erau veniți din Galiția toți. Cel puțin așa spunea tata, că după ocuparea unei părți a Galiției de către Austria, ei au fugit de acolo, din cauza armatei. Și au venit și s-au stabilit mulți în altă parte. Deci erau împinși de rațiuni extra-economice. Și noi, când plecam spre casă, aruncam cu pietre în ei și strigam: „Rus-rus catrafus / Cine dracu’ te-a adus!” Și așa mai departe. Noi îi vedeam ca fiind „ruși”. Nu ucrainieni sau ruteni.

(Dar rusa s-a învățat?) Nu, nu se știa de rusă.

(Dar în anul acela cât au fost sovieticii, nu i-au obligat să învețe rusa?)

Ba da, i-a obligat. Ce se întâmplă. Uitați-vă acuma la satele din jur, la Mahala, de pildă, acolo se predă limba română, limba moldovenească. La noi, ce s-a întâmplat? Și-aici a jucat un rol hazardul. Au venit rușii și i-a întrebat pe fiecare: „Voi ce sunteți aicea?” Și-au pus primar pe-un cioban care era rutean. Dar noi nici nu știam că este rutean. Vorbea perfect românește. Și primarul a spus: ăsta-i sat de ucraineni. Dar erau doar vreo 10-15 familii. Și așa a rămas până în ziua de azi! Când m-am dus eu în sat : „ce se întâmplă aicea, de ce nu învățați românește?” În satele din jur se învăța românește. Păi, uite ce s-a întâmplat. Nu aveau nici școală, nici nimic. Învățau numai ucraineana. Și abia acuma – un ziarist care m-a dus și pe mine în sat, a doua oară când m-am dus, în 1991 – și el s-a luptat, a umblat prin

toate satele să-i înscrie pe români la școală românească. Și acum aud că s-a făcut un curs de limba română, în satul meu.

(Dar ei, în familie, vorbeau românește, nu?)

Nu. Mulți s-au ucrainizat. Cu timpul toți o să se ucrainizeze. Este prestigiul culturii (*superioare* – n. n.). Este o Universitate ucraineană, la Cernăuți. Când m-am dus eu, am rămas foarte surprins. (...) Le-a și băgat în cap la istorie că acolo a fost Ucraina tot timpul! Așa că lor le lipsește conștiința asta românească. Iar bătrânii s-au lăsat copleșiți de cei tineri. De exemplu, am rămas foarte surprins când un vecin, un prieten de-al meu, zice: Grigore Petrovici, vii mâine cu mine? Adică nu după ucraineană s-a luat, ci după rusește. Adică după numele tatălui, este forma cea mai politicoasă la ruși. Nici nu trebuie să-i spui „dumneavoastră”. Altul, un vecin de-al meu, l-a prins plânsul și-a zis: „Vino pe la mine, vino să bem o vodkă!” Zic, lasă că nu-mi trebuie mie vodkă. Și el vorbea cu nepoata pe ucrainește. Dar înainte nu exista vodka, la sat se bea rachiu.

(Dumeavoastră, stând aici atâția ani, ce vă percepeți că sunteți? Cum vă identificați în această istorie trecută și prezentă? Întotdeauna v-ați identificat cu rădăcinile astea bucovinene?)

Nu, în fond nu. De fapt le reprim pentru că nu pot trăi cu ele, să le duc în spate. Sunt prea multe și frumoase. Da, sunt unele, totuși, prea frumoase ca să nu le regret. Altele nu sunt deloc frumoase, dacă mă gândesc la toate împrejurările. Și alea sunt foarte greu de suportat. Și atunci fac abstracție de ele. Dar știți ce se întâmplă? Se întâmplă un lucru destul de neplăcut. Pentru că lucrurile acestea au trecut pe planul doi, trei, înainte, pentru că eram preocupat de cu totul altceva. Dar acum, ele năvălesc în minte, îmi populează mintea și n-ar trebui. Eu fug de ele. Fug de ele pentru că, altminteri, mi-aș pierde oarecum echilibrul. Evit acest lucru. Am fost toată viața mea un om cumpătat, zic eu.

Pentru mine, faptul că m-am desprins o vreme, cât am fost în Germania în primul refugiu, m-a ajutat să înțeleg ce înseamnă să fii străin. Pentru mine, cea mai neagră perioadă din viața mea au fost cele câteva luni când am fost sub ruși. Când am văzut că peste tot era scris cu litere rusești, pe cutia poștală scria „postava skrenka” sau când mergeam pe stradă, pe strada Iancu Flondor și auzeam vorbă rusească, apoi toate filmele, afișele, pentru mine a fost...Cu fiecare pas pe care-l făceam, parcă aș fi căzut în neant. Asta a fost înainte de a pleca în Germania, în 1940, în noiembrie. Am stat trei luni sub ocupație și, după asta, am plecat. Dar în Alba Iulia m-am simțit ca acasă. V-am spus, am stat câțiva ani la Viena. Am scris o carte la care țin foarte mult.

Cred că mă exprimă. Pentru că, în subconștient, eu mi-am dorit întotdeauna să fiu scriitor. (...)

A l t e v o c i

R e f u g i u l î n f r a g m e n t e

Însemnările lăsate de Tamara Ivănoiu (n. Climovici, 1921, Bucovăț, Basarabia; d. 1993, Lugoj) – completate de fiul ei Mircea Ivănoiu.

„N-am apucat să locuim în casa mare nici o zi. În 29 iunie 1940 am fost ocupați de ruși (URSS), așa că toate lucrările au stagnat, iar în 22 iunie 1941 a început războiul”

N-am talent pentru scris, dar vreau să-i las fiului meu, amintire, viața mea, pe care cred că nu i-am deslușit-o prea bine atunci când era mic. Când a crescut a fost tot plecat, iar când ne întâlneam de-abia ne ajungea timpul să discutăm problemele ce-l preocupau pe dânsul.

Fiul meu a fost și este lumina ochilor mei, am fost mult preocupată de sănătatea lui și de succesele pe care le-a avut pe timpul cât urma liceul și facultatea (asta pot să spun că a cea ce mi-a susținut moralul ca să pot munci și știam că am pentru cine munci).

M-am născut în anul 1921, ziua 6 decembrie, din părinții Mihail (Climovici) și Ecaterina (născută Popitașcenko), mama casnică și tata telegrafist CFR în stația Bucovăț, Basarabia. Părinții mei erau oameni modești, tata un om corect, înalt, brunet și cu trăsături regulate, s-ar putea spune un bărbat frumos și prezentabil. Mama, și ea înaltă, șatenă, cu ochii verzi frumoși, un ten foarte frumos, plină de calități și un caracter integru, bună familistă, ca mamă, mai mult decât excepțională.

La început am locuit în localitatea Bucovăț, pe urmă, tata a fost promovat impiecat de mișcare în stația CFR Târnova, județul Soroca. O comună mare, mai bine zis pe atunci se numea « plasă », cu două școli de 7 clase, judecătorie, spital, pretură, jandarmerie, gară cu mult personal.

La vârsta mea (de astăzi), destul de înaintată, nu pot uita acea comună, ce așezare frumoasă a avut, ce parcuri frumoase, rămase de la moșierii plecați în Franța, ce biserică îngrijită cu intrarea tot printr-un parc ! Preot era părintele Gușan care preda și religia pe parcursul școlii primare. (Locuitorii) erau țărani înstăriți pentru că pământul era foarte bogat, acest cernoziom neasemuit. Erau și mulți intelectuali de la atâtea instituții care respectau populația rurală și erau și ei respectați. În 1926 s-a născut fratele meu Anatolie, care a fost un copil precoce, frumușel și iubit de toată lumea.

Ceea ce ne distra pe noi mai mult erau serbările festive ce aveau loc în acele parcuri mari și frumoase, cu diferite surprize, tombolă, tragere la țintă, etc.

Asta se întâmpla cu regularitate de Sf Maria, hramul bisericii, și în luna mai, când se făceau serbări câmpenești. Târnova îți dădea și alte satisfacții, lumea ne aprecia, mai ales pe mama, care era parolistă și mult talentată, fapt care nu l-am moștenit eu. Trebuie să recunosc că eu am semănat mai mult cu tata ca fire. Mama a fost aceea care ne aplica pedepsele cu multă asprime, era ambițioasă (și voia) să ajungă ceva copiii ei : era în stare să muncească zi și noapte pentru noi. Totdeauna am fost bine hrăniți, în plus iarna ne dădea untură de pește și alte întăritoare. La fel la îmbrăcăminte, nu trebuia să ne întrecă nimeni, croia singură după croiul croitorilor ca să avem și noi lucruri frumoase, pe care le împodobeau suplimentar cu lucru de mână, floricele, fluturi și altele.

Tata nu suporta când mama ne pedepsea, pleca din calea ei și o ruga să amâne pedeapsa. Mama avea dreptate în sinea ei, socotea ca tata ne alintă prea mult și ne va strica. Mă gândesc la mama mea cum am surprins-o noaptea la patul fratelui meu, căruia îi săruta vânătaile de pe fund, rămase de la curea. Tata oricând venea din oraș sau de la serviciu nu venea cu mâna goală : în dreapta avea parizer de la o fabrică locală vestită « Poruzimic », în stânga, halva. Fratele meu era pentru dulce, iar eu eram și am rămas carnivoră.

Școala primară am făcut-o la Târnova, jud Soroca, unde am avut-o învățătoare pe Doamna Rusnac, o femeie bună și blândă. Un lucru am uitat să spun mai înainte. Fiind mereu în anturajul fetelor mai mari decât mine, m-am dus și la școală la vârsta când îmi lipseau 4 luni până la 6 ani. Vârsta de școală era 7 ani. Părinții mei nu aveau ce să-mi facă, au vorbit cu învățătoarea să mă lase în clasă și pe urmă se va găsi o modalitate ca eu să părăsesc școala și să o reîncep un an mai târziu. Lucrurile s-au întâmplat altfel. Eu mi-am văzut de treabă, am promovat clasa I foarte bine și am continuat mai departe școala primară cu Doamna Rusnac, foarte fină și serioasă femeie. Avea un soț care se ocupa cu administrarea pădurilor, vesel din fire, lucru care nu era în favoarea învățătoarei mele. Aveau și ei doi copii în timpul acela, de care nu mai știu nimic, ce s-ar fi putut întâmpla...

În perioada în care tata a funcționat la Târnova ca impiegat de mișcare, părinții mei erau tineri, frumoși, iubitori cu copii lor și totodată au încheiat o gospodărie frumoasă (mama mea era foarte harnică și pricepută). Creșteam păsări pe marginea liniilor, în sensul că toate grânele ce se încărcau în vagoane se mai risipeau pe lângă linie. Tata susținea că copiii lui trebuie să fie hrăniți cu lapte de la o vacă întreținută de dânsul. La căsătoria lor, o familie le-a făcut cadou o vițică, așa că atunci când m-am născut eu, la câteva luni a născut și vaca noastră. Când am început să vorbesc eram curioasă să cunosc toate animalele din curte, iar când vedeam vaca îi spuneam Lealea și așa a rămas botezată. Lealea a trăit 16 ani, a murit din cauza dentiției, îmbătrânise. Veneau vecinii cu propuneri la tata ca înainte de a muri să o vândă la măcelar pentru carne, după moartea ei să o jupoaie de piele, dar tata n-a admis nici o propunere din astea și cuvintele lui au fost : « Nu pot să fac acest lucru, copiii mei au crescut 14 ani cu laptele ei ». Sărăcii părinții

mei erau foarte necăjiți, au chemat pe cineva să sape groapa și au îngropat-o. Vreau să scot în evidență sensibilitatea dragilor mei părinți, dar n-am talent.

Eu am fost pe atunci la Chișinău, elevă a Liceului Eparhial în clasa III-a, știu că vestea că a murit Lealea m-a mâhnit mult. Tata a înlocuit-o pe Lealea cu o vițică tânără, alt gen, pe care am folosit-o până am plecat din Basarabia, în 18 martie 1944, când tata i-a tăiat funia și sperăm că cineva a luat-o.

La Târnova am locuit până când eu am ajuns în clasa IV-a de liceu. Între timp, părinții mei cumpăraseră un loc de casă în orașul Bălți, cartierul numit Pământeni, gara Bălți Oraș. Locul a fost cumpărat de la părintele Bălțeanu și cum tatăl meu a fost un om fin și recunoștea că mama era aceea care ducea tot greul gospodăriei, al educației noastre, că prin chibzuința ei au putut să strângă o sumă de bani pentru acest scop, în fața notarului de stat a consimțit ca actul de proprietate să se facă pe numele mamei.

Mama muncea în neștire ca să poată respecta odihna tatălui nostru care lucra în ture și de multe ori se întâmpla să facă și nopți albe. Căuta să ne inspire respectul și considerație deosebită față de serviciul, de marea răspundere pe care o purta tata și în unele ocazii, când mama căuta să ne scoată în lume, adică la București, Iași, Cernăuți și alte direcții, tata cu mâna la chipiu expedia trenul de pe peron și ne zâmbea generos, când vagonul ajungea în dreptul dânsului. Mama nu vroia niciodată să fie datoare cu un răspuns, noi în vagon de clasă superioară, cu canapele moi, ne lăfăiam și ne bucuram la gândul că plecăm într-un oraș mai mare ca al nostru, iar mama nu uita să spună : « Vă bucurați de acest drept (mai ales că era și gratuit), datorită aceluia care a rămas pe peronul gării, cu grija și răspunderea ce o are ».

La Bălți ne-am mutat în anii 1934-1935, eu eram în clasa IV la Chișinău. La Bălți era construit ceva provizoriu, dar mama în primăvara anului 1937 a început construcția unei case cu multe încăperi, proiect frumos, casă plasată în colț, deci spre stradă cu două laturi, foarte frumos împărțită. Aveam și eu o cameră proprie, era un salon de oaspeți, o sufragerie imensă, un dormitor, un hol spațios, o bucătărie luminoasă, baie și cameră de alimente, o verandă frumoasă. Casa avea trei intrări, una prin față, prin antreu, alta prin verandă și hol și a treia printr-un mic culoar, în bucătărie. Am reușit să ridicăm casa, s-o acoperim, să fixăm sobele de teracotă și cuptorul din bucătărie. Am asigurat lemnăria pentru podele, uși, ferestre etc. pe care am urcat-o în pod. Urma ca în anul 1940 lemnăria să fie dată în lucru pentru a ne apropia de finisarea locuinței. Noi aveam o casă cu două camere și dependințe. În curte mai aveam o cameră și bucătărie, o pivniță minunată săpată adânc și toată zidită în piatră și de aceea era foarte rece vara și iarna bună de adăpost, plină cu toate bunătățile : brânză, smântână, chișleac (lapte acru), butoiașe cu murături, un butoi mai mare în care acream pepenii verzi (harbujii) și câte altele. Casa avea o grădină cu peste 40 pomi fructiferi, tot felul de soiuri de mere, cireșe, pere, vișine, caise și piersici sau prune, iar pe lângă gard căpșuni și zmeură. Lângă

casa în construcție aveam niște butuci de vie. Fructele nu pridideam să le mâncăm, toți vecinii aveau fructe și atunci le duceam în oraș să le dăm celor care trăiau în centru, în special colegilor noștri de birou care locuiau în chirie. N-am auzit ca părinții mei să fi vândut fructe, dar se făceau cadou coșulețe de fructe, după sezon. În acel timp în Basarabia erau interzise cazanele de țuică, așa că nu le puteam transforma în alcool.

N-am apucat să locuim în casa mare nici o zi. În 29 iunie 1940 am fost ocupați de ruși (URSS) așa că toate lucrările au stagnat, iar în 22 iunie 1941 a început războiul. În timpul războiului, ca în orice război, s-au devastat multe lucruri printre care și lemnăria din pod, rușii s-au retras și a venit armata română și germană, doar am fost teatru de război, n-am putut să mai progresăm și lucrările de construcție au stagnat. Noi am continuat din nou să procurăm materiale, însă în 1944 în 18 martie am plecat de acasă să ne stabilim în altă parte a țării, întrucât nemții se retrăgeau și rușii înaintau și era știut că acest ținut nu va rămâne românilor după un război pierdut, așa cum s-a și întâmplat la armistițiul de la 23 august 1944.

Liceul l-am terminat la Chișinău (1939), la Liceul Eparhial, având directoare 7 ani pe Elena Alistar și un an pe doamna Dumitrescu, profesoară de istorie și geografie. Cred că în Chișinău era cel mai ieftin liceu, pentru că eram ajutați de veniturile mănăstirilor și de alte parohii bogate. Fiicele de preot și de cântăreți orfane se bucurau de burse integrale (adică taxele școlare și internatul gratuite), celelalte, care nu eram descendente din clerici, aveam reduceri la taxele școlare și mai erau burse și pentru fiicele de agricultori (cu merite la învățătură). Domnea o disciplină strictă, cu o serie de pedagoage bine pregătite, trebuie să recunosc, majoritatea fete bătrâne. Șefa pedagogilor era Ana Ivanovna, cu ochelarii pe nas, energică, spaima școlii noastre. Când eram singure, nu în grup, eram datoare să salutăm cu un *reverans*, de atunci acest salut mi-a intrat în sânge. La spectacole mergeam cu școala, adică însoțite de pedagoage și îmi aduc aminte că, înainte de a pleca, ne țineau un instructaj de bunăcuviință, mai ales în primul an de curs superior. Era știut că în tramvaie n-aveam voie să stăm jos, numai dacă tramvaiul avea locuri goale, altfel, indiferent dacă era femeie sau bărbat, noi trebuia să cedăm locul. Păstram o liniște și un respect în orice sală de spectacol și îmi aduc aminte că, pe când eram în cursul superior, rula la Chișinău un film cu Maria Ciubotari, fată din Chișinău, fiica unei spălătorese, care, ca urmare a talentului ei recunoscut, a fost chemată în străinătate, unde a ajuns o actriță de renume. Noi elevele din Chișinău ne mândream cu un asemenea element, ne duceam să vedem filmul, dar ceea ce m-a impresionat, era faptul că mama ei, sărăcuța, nu pierdea nici o vizionare timp de o săptămână (atât cât rula filmul).

Sunt mândră că am urmat Liceul Eparhial, între anii 1931-1939, cea mai frumoasă parte a vieții mele. Aveam un corp didactic bine pregătit și serios. La liceu. iarăși n-aveam vârsta necesară, dar am ținut concursul, m-au admis la vizita

medicală și cum eram înaltă de statură, m-au admis. Ca atare, am terminat liceul la 17 ani.

Trebuie să recunosc că am fost conștiincioasă și foarte sfioasă, așa că orice dobândeam, dobândeam numai prin muncă. Mai aveam ghinionul că eram emotivă din fire, ceea ce mă făcea să pierd mult, însă am parcurs acest liceu pretențios fără accidente și bacalaureatul l-am luat din prima încercare.

Părinții mei au căutat să ne îngrijească sănătatea: în acel timp CFR-ul era bine organizat cu tabere pentru copii, spitale, policlinică CFR, dar în special noi copiii beneficiam de tratamente la mare. Nu pot să uit acel Bugaz unde am fost trei ani la rând, plaja pe care o făceam dimineața pentru ultraviolete, după-masa era rezervată mai mult pentru jocuri și alte distracții. Masa era pregătită gustos și rațional, bogată în fructe, în lactate, pește, carne și salate. Mâncarea era servită pe tot parcursul zilei : ceai cu unt, brânză, miere de albine dimineața, la ora 10, pe plajă, niște sandviciuri cu pârjoale aromate cu mirodenii și fructe, în funcție de sezon ; urma prânzul, încă o gustare la ora 16, iar la ora 19, cina.

Fiecare copil avea fișa lui și se evidențiau părțile mai slabe ale fiecăruia, unde medicul își făcea datoria sânguincios, aplicând un tratament maritim și regim alimentar potrivite. Se întâmpla ca la sfârșitul curei să ne înapoiem cu agentul sanitar al punctului Lipnic, dar au fost cazuri când a venit mama să mă ia. După o vară plină de satisfacții, începeam un nou an școlar.

Eram în clasa I de liceu în toamna anului 1931. M-a adus mama la școală (la internat) și după două zile de stat cu mine în Chișinău, a reușit să-mi facă formele, să predau cufărul la garderobă cu schimburile, să-mi coase numărul matricol pe mânecă și eu îmbrăcată în uniforma neagră cu guleras alb am condus-o pe mama la ieșirea din clădire. Mama m-a strâns în brațe, m-a sărutat și eu drept răspuns i-am spus : « Să-mi scrieți, să nu mă uitați ! ». Mamei, care până atunci fusese tare, au început să-i curgă lacrimile șiroaie și tot spunea : « Cum putem să te uităm ? Cum poți să te gândești la așa ceva ? Peste două săptămâni vine mama la tine. Vine și tata când poate. » Intr-adevăr, până în ultimul an de liceu, mă despărțeam greu de părinți. În special mama, când mă vedea că tânjesc după ei și după o vacanță petrecută cu tradiții - cum era la Crăciun, Anul Nou, Bobotează, de Sf. Ion, când trebuia să fim prezente la școală și eu eram foarte indispusă, mâhnită - îmi spunea : « Fată, dacă nu vrei să pleci, te trimitem cu vaca la păscut, cu găștele și altele ». Mie îmi pica greu, mai ales pentru că n-am fost corect înțeleasă, că distanța care ne despărțea, ea era cea care îmi era grea

În clasa a III-a de liceu, când am plecat cu tata să mă ducă la școală, după vacanța de iarnă, dimineața, după ce mama făcuse patul, eu am pus o scrisoare sub pernă, adresată fratelui meu, în care-l rugam să fie cuminte, pentru că dânsul nu știe ce înseamnă să fii printre străini. Seara, când mama a făcut patul pentru culcare, a găsit scrisoarea mea și a fost cuprinsă de o asemenea jale, că nici un somnifer nu i-a mai fost de folos.

Cred că toți părinții suferă pentru copiii lor până închid ochii, iar mama mea a închis ochii la numai 50 de ani.

Îmi aduc aminte de cursul inferior de liceu. Primele 4 clase ne simțeam atrase de toate materiile ce se predau. Începând cu clasa I se predă o limbă străină, limba franceză, în clasa a III-a se adăuga limba latină. Toate obiectele începând cu limba română, matematică, istorie, geografie și științele naturale aveau între 2-5 ore pe săptămână. În cursul superior, începând cu clasa V-a se adăuga limba germană, în clasa a VI-a filozofia, în clasa a VII-a logica, în clasa VIII-a etica, și tot în clasa VIII-a se adăugau limba greacă și dreptul. Eram destul de aglomerați, dar aveam și preocupare pentru învățătură. Eram anumite reguli, ca de exemplu un elev n-avea ce să caute pe stradă, după ora 19:00. Filmele puteau fi vizionate, numai după ce erau aprobate pentru elevi. Numărul de pe mână era acela care ne putea trăda orice necuviință sau nerespectare a regulilor impuse.

Aveam o singură lecție de religie pe săptămână ținută de preotul paroh. Cum la Liceul Eparhial exista o capelă unde se oficiau slujbe religioase, ne duceam cu regularitate la biserică la vecernie, în ajunul sărbătorilor și sâmbetele și duminicile și cu ocazia celorlalte sărbători.

Cea mai frumoasă zi din săptămână era sâmbăta, luna începeau din nou problemele zilnice, unele mai ușoare, altele mai grele. În cursul inferior am avut profesoare mai în vârstă și chiar dacă din cauza vârstei erau mai nervoase, totuși, cu noi cei mici erau destul de înțeleghătoare. După terminarea a patru clase dădeam un examen de capacitate și pentru acest examen purtam groaza la matematică, unde aveam ca examinator pe profesorul Suceveanu, un om foarte sever și neîndurător. Examenul l-am luat, în vacanță profesorul a murit de infarct, așa că în toamnă, când am venit în clasa V-a ne-a predat o profesoară. I-am dorit profesorului Suceveanu « țărăna ușoară », nu i-am dorit însă moartea, doream doar să fie mutat la un liceu de băieți.

După cum reiese și din tabloul de absolvire, 7 ani am avut-o directoare pe Dr. Elena Alistar (*poate singura femeie în Sfatul Țării și apoi, sub comuniști, deținut politic* - nota M. I.) și doar un an pe profesoara Maria Dumitrescu.

Profesori bărbați am avut puțini. În clasa a III-a, la latină am avut un profesor, era cam bolnav de plămâni, destul de robust de altfel și care nu suporta ca în timpul tezelor să fie trișat de eleve. Fetele făceau fițuici cu declinări, conjugări, profesorul era bărbat și nu-și permitea să percheziționeze fetele. Până chema pedagoagă, fițuicile dispăreau. Nu după mult însă și acest profesor a dispărut din învățământ din cauza tuberculozei.

La muzică l-am avut pe diaconul Miron Cristea care era și conducătorul corului școlii noastre. La religie pe părintele Ilie Tocan, un eminent profesor, foarte cult, avea ore și la Facultatea de Teologie, era directorul ziarului « Raza », un ziar al clericilor. Noi îl prețuim pentru bunătate, sensibilitate, apreciam că era receptiv la toate problemele noastre, în special pentru ajutorarea elevelor sărace. Predicile

dânsului ne atingeau coardele sufletești. Scria de obicei înainte de vacanțe articole în ziarul « Raza » sub titlul « Ne vin copiii în vacanță » în care atingea subiecte sensibile: sfătuia bunăoară elevele ca la întoarcerea acasă să fie cât mai respectuoase cu părinții, să nu li se pară părinții demodați. Părinții să fie îngăduitori cu copiii, dacă au adus o notă mai slabă, totdeauna sunt posibilități de corectare a ei.

Când am terminat liceul, ni s-a făcut un *TeDeum* în care părintele Tocan a deschis predica în felul următor: « Voi copiii de astăzi și maturii de mâine... ». Am plâns toate când ne-a descris ce spinoasă este viața și cât va trebui să luptăm. Mult adevăr. Părintele Ilie Tocan era un erudit, în fiecare vară, cu profesorii de geografie și diferit personal organizau excursii prin țară. Oriunde ajungea Părintele Tocan avea deschise toate porțile, avea o cultură aleasă în orice domeniu de discuție, în realitate era un om modest, ținea mult la fetele modeste și cu rezultate bune la învățătură. Discret, plătea 2-3 excursii pentru acele fete ale căror părinți nu aveau mijloace să plătească. Un om de o finețe rară. Avea trei băieți, unul mai mare ca mine, Nicolae și doi gemeni, mai mici, Victor și Leonid. Părintele era foarte exigent cu copiii lui, îi puneă să muncească la câmp, în vacanța de vară, ca să-i pregătească pentru viață.

Mă simt mulțumită că părinții mei, deși se mutaseră într-un oraș cu liceu de fete, m-au lăsat totuși să continui studiile la Liceul Eparhial din Chișinău. Trebuie să recunosc că cele care au urmat acest liceu au primit o educație aleasă, ni s-a cerut permanent modestie, cinste, adevăr, respect, conștiinciozitate, muncă și dragoste pentru aproapele nostru.

Îmi aduc cu drag aminte de anii petrecuți la Chișinău, însă trebuie să recunosc că din cauza firii mele, m-am consumat mult și n-am fost încrezătoare în mine însămi. Sufeream mult pentru necazurile celor din jur, de aceea colegele îmi spuneau « Conștiința ». Căutam ca în jurul meu să am colege cu care mă asemănam și cu care relațiile erau foarte bune, cum era Galina P. Galina era o fată altruistă, care nu trecea nepăsătoare față de necazurile celor din jur, dar și ea a avut un ghinion teribil după terminarea liceului. S-a îmbolnăvit de o afecțiune de coloană, boală numită « morbul lui Pot ». Săraca Galina a fost operată la Iași de doctorul Zaicu și după operație a fost îmbrăcată în ghips de la gât până la picioare. Nu pot să o uit pe Galina, când i-am făcut și eu o vizită, după două săptămâni, stătea săraca în pat acasă la ea, lângă Sifra unde taică-său era preot, un om minunat cu care Galina semăna. A stat în ghips 6 luni și era un chin să stai numai pe spate, ghipsul se scutura pe corp și producea mâncărimi, se hrănea cu ajutorul oglinzii. De multe ori lua câte o lingură cu coadă lungă de lemn, cu care se scărpină sub ghips ca să-și mai potolească mâncărimea. Așa chinuită cum era, n-a căutat o clipă să-și plângă nemulțumirea și suferea cu multă resemnare. Știu că primul ghips i s-a scos, dar s-a înlocuit cu altul mai scurt și tot așa până a putut să se dispenseze de ghips. Între timp, a venit anul 1940, de Sf. Petru și Pavel Basarabia era cedată Uniunii

Sovietice și datorită acestei situații ne-am risipit, mai bine zis ne-am pierdut urma, așa că Galina s-a pus picioare și a început să-și ducă viața folosindu-se de corsete care să o țină fixă, să-și revină coloana (două vertebre i-au fost înlocuite).

După buna judecată a Galinei, ea a căutat cu tot dinadinsul să urmeze Facultatea de Chimie din Iași, cu patru ani întârziere, dar a terminat și a funcționat în calitate de ingineră, astăzi fiind pensionară ca și mine. Bănuiesc că n-a cutezat să se căsătorească, să-și întemeieze un cămin, din cauza bolii pe care a pățit-o, dar am auzit că tot timpul vieții ei a căutat să ajute familiile nevoiașe și copiii necăjiți.

Îmi amintesc de mai multe colege ale mele, de care, la ora aceasta nu știu unde se află. Una dintre ele, Z.U. a trecut în neființă tânără, au trecut poate mai multe, am început să îmbătrânim. Mi-au fost dragi toate colegele mele, unele însă mi-erău mai apropiate prin firea lor liniștită, cum era Veronica Isanos, una din cele 5 fete ale doctoriței Isanos. Magda a fost prima și a urmat dreptul, pe urmă celelalte toate au urmat medicina. Magda a murit relativ tânără, am o carte de versuri scrisă de ea. Doctorița Isanos a fost doctorița liceului și în ultimul an de liceu, profesoară de igienă. A fost o femeie foarte bună, se transpunea în orice situație (soră cu directoarea Alistar) era foarte potolită și cu multă răbdare. În paralel era și doctoriță psihiatră la Spitalul Costiugeni, la fel ca și soțul ei.

Pe timpul cât eram elevă ziua de 1 Mai era sărbătoarea Zilei Muncii. În fiecare an, o clasă care avea colegă pe una din fetele Isanos era invitată la Costiugeni, unde doctorița Isanos ținea o conferință, după care organiza vizitarea spitalului, atât cât era posibil. Clasa mea s-a bucurat și ea de o asemenea invitație, nu-mi amintesc anul, dar eram și noi în drepturi având-o colegă pe Veronica. Știu că doamna doctor Isanos ne-a ținut o conferință despre bolile psihiatrice.

Costiugeniul era un spital mare, bine amenajat, singurul pe întreaga Basarabie pentru boli psihice. Multă verdeață, plante diferite, pomi ornamentali, peste tot flori și un personal conștiincios.

În Chișinău erau mai multe licee de fete și de băieți. Pentru fete era Liceul « Regina Maria », Liceul « Principesa Dadiani », Liceul Eparhial, Liceul « Jeanne D'Arc » și încă unul, pe care nu mi-l aduc aminte. În afară de asta mai era o Școală Normală pentru învățătoare și educatoare, o secție la Liceul Eparhial pentru învățătoare și o școală profesională de 5 ani cu diferite secții.

Pentru băieți era Liceul « Alecu Russo », Liceul « Bogdan Petriceicu Hasdeu », Liceul « Eminescu », Liceul Militar, Seminarul Teologic, o facultate de teologie și una de agronomie precum și alte școli profesionale pe meserii.

Chișinăul, era un oraș frumos, cu străzi largi, cu clădiri maiestuoase, cu împrejurimi bogate în legume și fructe, regiune deluroasă, dar și șes, așa că păioasele își aveau locul. Toamna când plecam la școală era în toiul culesului strugurilor; în piață, de la producători se cumpărau strugurii cu coșul, nu cu kilogramul, adică vreau să spun că nu se cântăreau. Așa spuneau basarabenii: « Pofțiți la poame, că avem multe în anul ăsta ». În iunie, când eram în examene,

îmi aduc aminte că Chișinăul era invadat de cireșele pietroase, vișine și nu mai puțin celelalte fructe, pe măsură ce apăreau.

Școala noastră sărbătorea hramul bisericii noastre la 21 noiembrie și atunci se aducea icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului de la mănăstirea Gârbovăț, se țineau slujbe cu mulți clerici, masa era sărbătorească față de celelalte zile, deși și cea zilnică era foarte bună.

Altă sărbătoare frumoasă a fost Sf Constantin și Elena, în 21 mai :o primăvară frumoasă, străzile și magazinele erau copleșite de felurite flori. Îmi amintesc de frumoasele gladiole și cum aveam profesoare și directoare care se numeau Elena, mai ales în cursul superior, căutam să formăm delegații și cumpăram coșuri de flori să le felicităm.

Anii din timpul liceului au fost minunați, cu greutate și satisfacții, tinerețea învinge greutățile. Partea bună este că am fost sănătoasă, dar și mama îmi purta de grijă, din cauza creșterii mele bruște, să nu am dificultăți cu plămânii, însă totul s-a petrecut normal pentru că am avut o alimentație specială și am făcut gimnastică¹⁰¹.

Mircea Ivănoiu (n. 1951, Lugoj)

„Chinuitoarea amintire a paradisul pierdut”

Eu nu sunt un refugiat bucovinean sau basarabean, dar port un stigmat de acest fel în oase - ereditar în primul rând - și apoi prin educație.

Pot să continui povestea mamei mele pentru a avea o imagine a ceea ce s-a întâmplat după refugiul din 1944, sau mai bine zis după terminarea Liceului Eparhial din Chișinău și pentru a nu-i lăsa pradă uitării pe o parte din acești oameni, pe care i-am cunoscut de la o vârstă fragedă.

După terminarea liceului, mama s-a întors la Bălți și s-a angajat ca funcționară la Serviciul de Drumuri și Poduri. Eforturile financiare ale familiei s-au îndreptat spre cel de-al doilea copil, fratele ei, Anatol Climovici, care urma cu rezultate de excepție Liceul „Ion Creangă” din Bălți, în aceeași clasă cu Vadim Pirogan, fiul fostului primar, o persoană cunoscută în Basarabia ultimilor ani, prin cărțile de memorialistică publicate.

Vadim Pirogan este întemeietorul Muzeului Istoriei Neamului de la Chișinău. L-am cunoscut personal în 2003 la Sighet, unde venise, la invitația Anei Blandiana și a lui Romulus Rusan, la manifestările legate de Școala de vară, care includea comunicări și conferințe asupra represiunii comuniste din întreg spațiul românesc (și nu numai).

¹⁰¹ Aici se opresc însemnările lăsate în manuscris (datând aproximativ din anii 1989 – 1991) de Tamara Ivănoiu (născută Climovici).

Fratele mamei, Anatol, era „abonat” la medaliile concursurilor Tinerimii Române, la faze regionale și naționale, la literatură română, dar și la discipline științifice. Toate speranțele familiei erau legate de el. De altfel, aceste speranțe au fost îndreptățite, pentru că a terminat ultima clasă de liceu la Pucioasa (aici se refugiaseră Liceul „Ion Creangă” din Bălți) și apoi a urmat Facultatea de Construcții la Iași. Este vorba despre anii 1945-1950, când foametea din Moldova a fost teribilă, iar bunicii materni se refugiaseră în Bărăgan (Bucu, Ograda și apoi la Țândărei), pentru că bunicul lucra încă la C.F.R. Anatol s-a căsătorit în primii ani de facultate cu Elena Stănescu din Pucioasa, studentă la Chimie Industrială. După absolvire, familia lor s-a stabilit la Ploiești și au lucrat amândoi în domeniul petrolului, în proiectare și consiliere de înalt nivel (ministerial). Unchiul Anatol a fost de altfel, în 1962, șef de șantier (partea română) la construcția în echipă internațională a rafinăriei indiene de la Gauhati (Assam, India).

Revin însă la familia mea.

Tata, oltean din Cleanov, comuna Carpen, fostul județ Mehedinți, este absolvent al Școlii Superioare de Comerț din Orșova. Câștigând un concurs la Ministerul Lucrărilor Publice, opțiunea lui a fost un post de contabil la Serviciul de Drumuri și Poduri din Bălți. Așa s-au cunoscut părinții mei.

Era în timpul războiului, drumurile, întreținerea lor, aveau o importanță capitală pentru rapida deplasare a trupelor și a tehnicii de luptă. Asta explică de ce nu a ajuns tata pe frontul de Est. După 1-2 ani, mama și cu tata s-au căsătorit. Nași au fost șeful serviciului, inginerul Vasile Ciornei și soția lui, Elena Ciornei. Cadoul de nuntă din partea colegilor a fost un serviciu complet de câte 12 pahare din cristal de Boemia, cumpărat de la București și adus, înfășurat într-o plapumă, „fără pierderi” la Bălți, de unul dintre ei.

Amintesc de acest serviciu de cristal pentru că el a fost purtat în refugiu pe traseul Bălți - București – Lugoj, apoi a început să se piardă o piesă după alta. După moartea mamei (1993), tata a vândut câteva seturi de câte șase piese și cana de apă și vin, dar cel puțin 35-30% se mai află la mine, la Brașov.

După căsătoria părinților mei, bunicii materni au făcut investiții pentru a termina casa din Pământeni (Bălți), care urma să adăpostească două familii, dar frontul s-a întors și au plecat cu toții, lăsând totul de izbeliște: curtea plină de păsări, vaca din grajd, o gospodărie așezată și care niciodată și nicăieri nu a mai putut fi refăcută.

Părinții mei s-au refugiat cu serviciul întâi la București, unde o perioadă au locuit într-un subsol, în zona Caru' cu Bere. Apoi au fost puși să aleagă dacă rămân în capitală sau se retrag la Lugoj, ca funcționari în Serviciul de Drumuri și Poduri local.

De frica bombardamentelor americane, dar și a rușilor care se apropiau, au preferat să plece la Lugoj, unde au rămas până la sfârșitul zilelor. De pe poziția de

contabil, tata a trecut la Banca Națională, filiala Lugoj, ca inspector de credite, dar mama a rămas funcționară fidelă la Drumuri și Poduri până la pensie.

La Lugoj este înmormântată și bunica maternă, Ecaterina Climovici (născută Popitașcenko), moartă foarte devreme, la doar 50 de ani, de un cancer uterin (1950). Mai târziu, în Franța, auzind întâmplător o afirmație care leagă cancerul de o nostalgie, tristețe și melancolie solidă și permanentă, mi-am dat seama că durerea refugiului a omorât-o indirect, mai ales faptul că familia era împrăștiată în toate zărilor (bunicul era arestat) și nu putea reveni la gospodăria și locurile ei natale. Ultimele ei cuvinte au fost: „Voi veți apuca să vedeți alte vremuri, eu nu mai apuc ...”

A avut și nu a avut dreptate, mama a apucat, într-adevăr, să vadă căderea comunismului, dar și pentru ea a fost prea târziu. A fost prea lungă traversarea deșertului ...

Odată ajunși la Lugoj, părinții mei au fost mult timp chiriași. Prima dată la familia Bordei, pe str. A.D. Xenopol, familie cu care au rămas în relații bune pe tot restul vieții, apoi la Duda, pe str. Comsomolului (acum Cernei), într-o casă împărțită cu o familie de evrei unguri, familia Klein, oameni ceva mai în vârstă, care aveau un băiat la București, Gabor, ceva mai tânăr decât părinții mei.

Soții Bordei erau români bănățeni veritabili. Dimitrie Bordei (Tie, cum se spune în Banat), era ceferist și, ca un muncitor care se respectă, își ținea soția acasă. Maria Bordei era din Răchita, nu aveau copii, dar tot timpul treceau pe la ei nepoate sau consăteni. Erau un fel de adăpost pentru cei care ajungeau cu treburi la Lugoj. Gospodină și bucătăreasă desăvârșită, doamna Bordei făcea cea mai bună „crempită” (cremșnit) din câte am mâncat vreodată.

Doamna și domnul Klein erau persoane care impuneau respect, amândoi cu părul complet alb, nu foarte înalți, dar drepți, totdeauna îmbrăcați elegant și sobru, aveau tabieturi pe care nu le puteam înțelege pe vremea aceea, cum ar fi somnul de după-masa, la oră fixă. Amândoi foști funcționari de bancă, trăiau fără ostentație : o bună bucată de timp doamna a lucrat ca vânzătoare de bilete la o agenție Loto din centru, vizavi de Școala Generală nr. 5. Eu eram fascinat de fiul lor, care, atunci când venea de la București, asculta radioul în limbi străine (engleză, franceză, germană, maghiară) și mai discuta cu tata politică. Locuința era pentru o singură familie, dar camerele erau mari. Intrarea, pentru toți, se făcea dintr-un hol comun. Ușa dintre apartamentele noastre era acoperită pentru etanșare fonică cu un covor uriaș de lână, cu desen asimetric, pe fond negru, pe care-l văd și acum în fața ochilor.

Eu m-am născut în acea perioadă (1951), tata era plecat la Buziaș, în inspecție, așa că dl. Klein a fugit și a adus birja cu care mama a ajuns la spital. Aici ar trebui să spun că mama și-a dorit un copil cu mai multă ardoare, după moartea mamei ei. Important este că a fost încurajată în acest sens de doctorul Cristescu, tot un refugiat basarabean, dar de origine germană (își schimbase numele

din Kruger în Cristescu), căsătorit cu o bulgăroaică, care avea o licență în fizico-chimie, fără a fi profesat vreodată.

Doctorul Cristescu fusese medic mamoș și în Basarabia, unul dintre cei mai cunoscuți. Iarna trimiteau sania după el, la o sarcină mai grea, de la zeci de kilometri, și el pleca la datorie chiar și din toiul celei mai mari petreceri. Peste ani i-am cunoscut și eu, am fost de câteva ori la ei în casă, (avea cabinet și acasă) întotdeauna primitori și generoși. Au avut doi băieți, unul a rămas medic în Lugoj, medic fiziolog, iar celălalt este celebrul matematician Nicolae Cristescu, care prin anii 70-80 a fost rectorul Universității București.

Născând cu doctorul Cristescu a fost mai ușor pentru mama, avea alături pe cineva de pe plaiurile natale și întotdeauna, chiar în probleme de sănătate ale familiei, mergea să-i ceară sfatul. Așa se face că eu am păstrat amigdalele până târziu, într-o perioadă în care făceam des amigdalită, iar amigdalectomia era foarte la modă printre preșcolari. Dar doctorul Cristescu i-a spus mamei că „trebuie să aibă și amigdalele un rost în organism, eu cred că sunt o protecție la intrare pentru ca organismul să nu contacteze boli interne mai grave, pulmonare de exemplu” și așa am scăpat eu de operație în copilărie. Parcă o văd și acum pe doamna Cristescu, scundă, rotofeie, mai degrabă smolită la față, totdeauna zâmbitoare și tonică, trecând pe Podul de Fier sub suflarea vântului de iarnă de pe valea Timișului.

Deși face parte din primele mele amintiri de viață, trebuie să o pomenesc și pe Liuba Malinowski, o văduvă bătrână refugiată din Cernăuți, care a locuit câteva luni cu noi, „la Duda”. Cu siguranță a fost o persoană din înalta societate a Cernăuțiului, soțul ei fusese un mare industriaș, poate că s-ar mai găsi mărturii care vorbesc despre viața economică a orașului înainte de ultimul război. În colecția ei de fotografii, am văzut-o împreună cu familia în jurul automobilului decapotabil alb, uriaș, cu roți cu spițe. Peste zeci de ani am revăzut asemenea mașini de epocă la muzeul din Colmar (Alsacia). Liuba Malinowski a plecat de la noi, se pare că avea rude în oraș, dar a rămas ceva în urma ei, o lingură de argint cu monogramă, subțiată de folosință, pe care o am și acum în casa mea. Îmi amintesc că odată se pierduseră niște chei importante în casă (de la tezaurul băncii), le-am căutat cu toții ore bune. La un moment dat tanti Liuba ne-a cerut două chibrituri, le-a așezat pe masă încrucișate (în formă de cruce) și după 2-3 minute, cheile „au apărut”.

Aș spune câteva cuvinte și despre basarabenii refugiați de la Bălți, odată cu serviciul.

Nașii părinților mei, familia Ciornei, au suferit o grea pierdere după refugiu: singura lor fiică, Lili, a murit din cauza unei afecțiuni pulmonare, cu o evoluție galopantă, la doar 16 ani. Este înmormântată la Lugoj, în cimitirul ortodox, după intrarea pe aleea principală care duce la capelă, pe dreapta. Era un mormânt bogat pentru vremea aceea: capul de marmură albă al unei fete sub un baldachin conic tot de marmură. Inginerul Vasile Ciornei a murit la puțin peste 50 de ani, subit, de comoție cerebrală, iar soția, Elena Ciornei, a trăit până după 1985

și era într-o strânsă relație cu mama. Și eu o vizitam când veneam acasă în vacanță, de la Timișoara sau de la Brașov. Interiorul locuinței ei, într-un bloc de modă veche, păstra specificul basarabean, încărcat cu covoare de lână pe jos și pe pereți (în ambele camere). Biroul soțului ei și scaunul (stil Art Nouveau) l-am moștenit eu, la el învățam în timpul sesiunii, acasă și apoi, după venirea tatei la Brașov (1995), l-am adus în apartamentul meu actual, unde scriu aceste rânduri. Nașa mamei, poate ca urmare a pierderilor suferite în familie, a unei capacități de adaptare reduse la noua societate, avea o anumită inabilitate de a se descurca în treburile cotidiene și este persoana care mi-a transmis prima dată sentimentul izolării, al declinului și al bătrâneții, la o vârstă la care nu eram receptiv la multe rele ale vieții. Avea o voce joasă, răgușită, fiind o fumătoare incorijibilă, de cursă lungă, ca o contemporană celebră, care locuia însă la Paris (Monica Lovinescu).

Dacă am început să-i amintesc pe refugiații care rămăseseră legați de serviciul de la Bălți, aș continua cu o rudă mai îndepărtată a lui Vasile Ciornei, Simion Ciornei (Siomka), care avea studii de subinginer și care a fost șeful Serviciului de Drumuri și Poduri Lugoj cam până în 1975-80.

Contabilul care i-a urmat tatălui meu la Serviciul de Drumuri și Poduri Lugoj, domnul Borcănescu, se căsătorise tot cu o basarabeancă, iar vizavi de casa lor locuia sora doamnei Borcănescu cu familia (familia Guțu). Unicul descendent al familiei Borcănescu, Adrian, cu vreo trei ani mai mare decât mine, a făcut arhitectura, a practicat în Timișoara și la București, iar acum se pare că s-a retras, din motive de sănătate, în casa părintească din Lugoj.

O figură luminoasă, coleg de serviciu cu mama, dar la o oarecare distanță de vârstă, a fost picherul drumar Zaharia. Familia Zaharia trăia „departe de lumea dezlănțuită”, în pichetul de la Slatina Timiș. În vremea aceea fiica lor era deja căsătorită cu un „băstinaș”, impiegat de mișcare la Armeniș (Irimia), toți erau veseli și foarte tonici, la ei în casă se mânca bine și sănătos. Un aranjament al mamei mele a fost să petrec câteva săptămâni la pichet și a fost o vară de neuitat: lapte și produse lactate la prima mână, fructe de pădure, harbuji la discreție, excursii pe munte în sudul Banatului.

Cei mai buni prieteni „din comunitate” ai familiei noastre era familia Vinescu (fostă Vineciuc). El, Boris, făcuse studii tehnice postliceale la ruși, era un bărbat brunet, slab, cu sprâncene stufoase, blajin și foarte săritor. Doamna Vinescu, Valentina (Valea) a fost și ea funcționară la primăria din Lugoj o perioadă, dar eu mi-o amintesc mai mult ca pensionară. Cel puțin o dată la 2-3 săptămâni ne făceam vizite reciproce sâmbăta sau duminica, mai degrabă duminica după-masa și salvau iluzia unei normalități, adică încercau să readucă tihna basarabeană pe meleagurile de adopție. Mai în vârstă decât părinții mei, ei făcuseră școala rusească, vorbeau și scriau foarte bine rusește, mai mult, făceau abonamente la reviste rusești: Krokodil (un fel de Urzica, revistă de umor) și

Ogoniok, ale căror ilustrații mă fascinau și mă anihilau ca prezență sonoră în timpul vizitelor (și a meselor, relativ bogate) la ei.

Familia Vinescu, în special Valea, avea rude peste tot în țară, refugiați ca și ei, dar care se opriseră la Iași sau la Pitești, dar și la Chișinău – un frate, profesor universitar. Ei făceau vizite dese peste Prut, de fiecare dată se întorceau cu mici fleacuri în dar, sau cu noutăți politice și sociale din Marea Uniune Sovietică.

Soții Vinescu nu aveau urmași direcți, locuiau în aceeași casă cu Siomka (Ciornei) pe str. Făgetului, la câțiva zeci de metri de vechiul sediu al pompierilor, spre cimitir, dar probabil că nu erau proprietari și înainte de pensionare au cumpărat un apartament într-o casă de vizavi, unde locuia familia Rotundu, tot refugiați basarabeni sau bucovineni.

Valea Vinescu a făcut o comotie cerebrală din care și-a revenit extraordinar, îngrijită cu mult devotament de soțul ei, la care s-a declanșat însă un cancer de colon cu o evoluție rapidă, care l-a răpus. I-a supraviețuit soțului, cel puțin 10 ani. În ultimii ani a locuit la ea în gazdă un nepot al tatălui meu din Oltenia, plecat ulterior din țară cu loteria vizelor în Statele Unite.

Boris Vinescu era o persoană discretă, cu un simț al datoriei deosebit, cu un umor special, așa zice aproape inocent. Toate revoltele sale se manifestau acasă sau în fața prietenilor, la nivel verbal doar, altfel nu ar fi făcut rău niciunei muște.

În jurul familiei Vinescu am regăsit mai mulți basarabeni și bucovineni stabiliți la Lugoj: familia Cutaș, Dragoș Filievici, Elsa Gribovschi, doamna Grigorovici ...

Dragoș Filievici cred că a fost cel mai longeviv. L-am întâlnit în anul 2006 la cimitir la Lugoj, la mormântul mamei sale, vizavi de cel al părinților mei. Un om peste care pare că nu a trecut timpul, era așa cum mi-l aminteam din copilărie. Înalt, masiv, cu o mustață uriașă blondă, vorbea puțin repezit. Ulterior am descoperit că era în corespondență cu profesorul Petru Ciobanu din Brașov. Se cunoscuseră probabil în tinerețe, la Cernăuți. În decursul timpului, am întâlnit bucovineni care și-l aminteau pe Dragoș Filievici din Cernăuți, unde, înainte de război făcea parte din *high-life*-ul cosmopolit local și era un bun jucător de tenis.

Elsa Gribovschi a emigrat înainte de 1970 în Germania, avea acolo o soră și era evident de etnie germană. O funcționară de elită, un etalon pentru birocrăția și administrația românească de provincie. Mama a rămas în corespondență cu ea după plecarea în Germania, eu am întâlnit-o la München în 1973, când am ieșit, fiind încă student, în prima excursie într-o țară capitalistă (R.F.G.) la invitația DAAD (invitație adresată Institutului Politehnic Traian Vuia, Timișoara). Și după plecarea mea la Brașov, am continuat să corespund cu doamna Gribovschi, mai făceam schimb de timbre filatelice, sau îmi trimitea chiar și documentație profesională, de exemplu cărțile de mașini hidraulice (4 volume) ale lui Joachim Raabe. Oameni care s-au pierdut în negura timpului ...

O foarte bună prietenă a doamnei Gribovski a fost tot o refugiată bucovineancă, doamna Grigorovici, o femeie înaltă și foarte voluntară, cam liberă la gură. După ce fiul ei, un voleibalist celebru în epocă, s-a stabilit la București, a plecat și ea, să-i fie aproape.

Poate ar fi cazul să amintesc și de Vecera Hermina, o altă prietenă mai în vârstă a mamei, refugiată din Bucovina, probabil de origine slovacă, dar vorbitoare de limba germană. A locuit întotdeauna singură, nu a fost căsătorită niciodată, știu că se bucura de orice vizită care o mai scotea din izolare. Eu treceam din când în când, după ore, în special în clasele primare și o antrenam la povești despre alte locuri și alte vremuri, pe care le ascultam cu nesaț. Altfel o persoană destul de dificilă, în dese conflicte (de principiu) cu ceilalți, dar nu pentru că ea nu ar fi avut dreptate. Ea, care cunoscuse rigoarea austriacă din Bucovina, se împăca greu cu superficialitatea și frivolitatea lumii care se năștea.

O persoană aparte, de fapt o familie aparte, era familia Toceapski, pe care i-am vizitat în locuința lor din centrul orașului (acum demolată), undeva între Prefectură și Sanepid, pe locul fântânii care cântă Ana Lugojana. Doamna Toceapski era o femeie despre care mama spunea că-i seamănă mamei ei, discretă, cu spirit de sacrificiu, combativă și tenace, când era vorba despre familie și copii. Aveau doi băieți: pe Igor și Pavka (Pavel).

Igor a fost student la Timișoara și într-o iarnă cu zăpadă mare, a trecut cu câțiva colegi granița, în Iugoslavia, fiind înfășurați în cearșafurile din cămin. Vremurile erau tulburi, până la urmă sârbii nu i-au „returnat”, au lucrat câteva luni acolo, cu frica-n sân, apoi au plecat mai departe și Igor a ajuns la Londra. Neștiind o boabă englezește, a lucrat la săpat șanțuri, apoi, după ce a deprins convenabil limba, a intrat în societatea tinerilor locali, a cunoscut o fată, fiica unor medici și și-a deschis o afacere cu antichități în oraș. La un moment dat avea două magazine care mergeau foarte bine.

Prima vizită a mamei lui la Londra, ocazie cu care și-a cunoscut nepoții (doi băieți) a fost înainte de 1970. Știu că la întoarcere a adus lucruri pentru vânzare, mulți bătrâni care aveau rudenii în Occident trăiau „din pachete”, comercializând local conținutul pachetelor aduse sau primite. Cu această ocazie mama a cumpărat de la ea, practic nepurtate, două pulovere de lână pură, unul alb, pe gât, altul negru, tricotat, pe care le-am purtat cel puțin 20 de ani, fără să le pot uza vizibil. Mama avea, de acasă, un respect deosebit pentru tot ce era din lână pură, în sau cânepă, lemn masiv, piele veritabilă, la un anumit standard de calitate.

Celălalt băiat, Pavka Toceapski, a avut o soartă tristă. A spus odată, într-un cerc de prieteni, un banc politic. Cineva l-a turnat, și a făcut câțiva ani de închisoare politică. Mama lui, care avea certificat de ilegalistă, probabil din perioada basarabeană, a fost în audiență până la Gheorghiu-Dej, dar nu a reușit să-i schimbe sentința. În Lugoj, printre prietenii lui Pavka era și profesorul Crupoveatchin, după părerea mea un foarte bun profesor de matematică pentru

nivel gimnazial. Pavka Toceapski s-a întors din pușcărie cu un moral subminat, avea un umor trist, după un timp a plecat la București, unde a lucrat ca diriginte de șantier. Venea din când în când pe acasă, sau mama lui îl vizita la București. A murit destul de tânăr, în jur de 50 de ani.

Îmi aduc aminte o replică a doamnei Toceapski când mama mea a întrebat-o de ce nu a rămas la Londra, cu ocazia uneia dintre vizitele pe care i le-a făcut lui Igor. „O mamă are datoria să rămână alături de cel mai nefericit (nenorocit) dintre copiii ei”.

Doamna Toceapski a rămas în Lugoj, a supraviețuit soțului și fiului ei. O vedeam de câte ori intram, dimineața, în biserica cu un turn din centru, acum din nou biserica greco-catolică, asistând la liturghie, în picioare, dreaptă, rezemată de scaunele laterale. Întotdeauna găseai la ea o vorbă bună, un sfat, o îndrumare. Știu că mama o consulta cu mare încredere, chiar admirație, ori de câte ori avea nevoie de un sfat bun.

Pe măsură ce scriu, îmi dau seama că numărul basarabenilor și al bucovinenilor din Lugoj nu era deloc neglijabil. Trebuie pomenit dl. Ion Stratan, care pentru o perioadă a fost directorul Muzeului de Istorie din oraș, muzeu care funcționa în clădirea de vizavi de Casa de Cultură a Sindicatelor, pe esplanada centrală de la intrarea pe Podul de Fier. Familia Stratan a locuit în curtea în care au cumpărat apartamentul și părinții mei, în anul 1971, pe strada Bobârnei, 13. Ultimele lui zile i-au fost otrăvite de faptul că își pierdea vederea progresiv și nu mai putea citi, studia.

Într-o curte, vizavi de Banca Națională sau mai degrabă de fostul Spital de Copii, locuia familia Panciu. Aveau doi băieți, unul inginer la Craiova, altul medic în zona rurală de pe lângă Lugoj. Medicul mi-a fost dat ca exemplu de mama, terminase după refugiu Liceul „Coriolan Brediceanu” ca șef de promoție. Am fost invitați de câteva ori la ei cu ocazia marilor sărbători, mai ales dacă veneau și băieții acasă. Se întindeau mese basarabene, cu bucate specifice, se povestea mult, se cânta chiar.

Doctorul Costel Panciu, deși era medic de țară, era la zi cu informația culturală, citea literatura română și străină și revistele culturale ale timpului („România Literară”, „Contemporanul”, „Luceafărul”). Biblioteca lui era de invidiat.

Celălalt băiat, inginerul de la Craiova avea o familie minunată, un copil sau doi, care veneau în vacanțe pe la Lugoj, dar într-o zi ne-a lovit vestea care a aruncat totul în neant, a otrăvit bătrânețile unor oameni și așa greu încercați. Fiul de la Craiova a murit în jurul vârstei de 40 de ani, în urma unei tumori craniene.

Pe Costel Panciu, fiul care a făcut din medicină un apostolat, am apucat să-l văd întâmplător în Lugoj prin 1995. Venea de la gară, mergea probabil la locuința părinților lui, dar a fost prea dureros pentru noi să pomenim nume și momente dintr-o epocă de al cărei apus am devenit brusc conștienți. Eu eram atunci la Lugoj

tocmai pentru a-l aduce cu mine la Braşov pe tatăl meu, a cărui sănătate se subrezise ireversibil.

La Agenţia de Voiaj C.F.R. din centru a fost mult timp şef Eugen Gangan, căsătorit cu sora vitregă a colegului meu de clasă şi apoi de grupă, la Timişoara, Emil Roland Moldovan. Tatăl lui Eugen Gangan, a fost în Basarabia coleg la şcoala de telegrafişti C.F.R. cu bunicul meu. Ori de câte ori venea bunicul la Lugoj, îi făcea şi lui Gangan o vizită. De altfel, Eugen Gangan a fost o figură importantă în mişcarea teatrală de amatori din Lugoj, ulterior ocupându-se cu instruirea altor echipe de artişti amatori din oraş, chiar la Liceul „Coriolan Brediceanu”, pe când eram şi eu elev acolo.

Mai poate fi pomenită familia (tatăl) colegei mele de clasă, Rodica Tomaşevschi, ea fiind acum inginer chimist în protecţia alimentelor din Deva sau a celuiualt foarte apropiat coleg de clasă în liceu, Vasile Bercean, cercetător chimist şi cadru didactic la Chimie Industrială, Politehnica din Timişoara. Din păcate familiile lor le-am cunoscut prea puţin, Bercenii ştiu că sunt refugiaţi din Bucovina de nord, poate că urmaşii lor direcţi vor şti să spună mai multe înainte de a fi prea târziu.

Cea mai bună prietenă la sosirea mamei în Lugoj, şi mult timp după aceea, a fost Nina Lupu. Mama Ninei Lupu şi bunica mea maternă s-au cunoscut probabil înainte de refugiu, iar acum sunt înmormântate una lângă alta, în cimitirul ortodox din Lugoj. Nina Lupu a locuit cea mai mare parte a vieţii într-o casă pe strada Xenopol, nu s-a căsătorit nici după moartea mamei ei, abia după 55 de ani s-a căsătorit cu un preot pensionat, care avusese o parohie în jurul Lugojului, preotul Ostaşu.

Ar trebui să reiau povestea mamei mele. A fost o paranteză mai amplă, pentru că am vrut să redau viaţă grupului de prieteni şi bune cunoştinţe care îi creau mamei iluzia societăţii pe care o pierduse în prima tinereţe. Toţi aceştia au fost pentru mine repere ale copilăriei, adolescenţei şi tinereţii şi alcătuiau un grup uşor de delimitat între cetăţenii oraşului.

Chiar dacă pe unele persoane de-abia le-am pomenit şi nu pot adăuga informaţii sau comentarii semnificative, am făcut-o cu speranţa că un alt cititor le va recunoaşte şi va completa cu propria lui mărturie.

Aminteam că a doua locuinţă ocupată de familia mea la Lugoj a fost cea în care m-am născut. Peste timp, (după 1970) a fost cumpărată de familia Prea-Fericitului Patriarh Daniel. În felul acesta eu am avut ocazia să o revizitez, pentru că în vacanţele de iarnă eram amândoi în vacanţă, Daniel Ciobotea venea de la Vevey (Vaud, Elveţia), iar eu de la Braşov, şi, ca foşti colegi de liceu, ne vizitam reciproc, mai ieşeam în oraş împreună, discutând despre vremurile trecute şi viitoare, despre lecturi.

Nu mai ştiu din ce motiv - eram la începutul clasei a II-a - ne-am mutat tot în chirie, nu foarte departe, pe str. N. Titulescu, la dl. Michael Gross. Pe vremea

aceea str. N. Titulescu era o stradă minunată, cu trei rânduri de castani, foarte lată. Puncte de reper foarte cunoscute în epocă și vecini imediați, erau profesorul de limba și literatura română Liviu Roman, figură proeminentă a corpului profesoral al Liceului „Coriolan Brediceanu” timp de câteva decenii, iar dincolo de el era locuința profesorului de matematică, Dragoș Danubianu. Familia mea a locuit acolo în două camere, antreu și bucătăria de vară, până la plecarea mea la facultate.

Prin 1971 tata a reușit să cumpere un apartament de două camere în ansamblul de locuințe familiale de pe strada Bobâlnei 13 (apartamentul 4) unde mă întorceam în vacanțe de la Timișoara, iar apoi de la Brașov.

De oriunde aș fi fost, de Paști și de Crăciun mă întorceam acasă, pentru că voiam să-i fac acest cadou mamei mele. De fapt încă din liceu, era deja o tradiție să o însoțesc la slujba de Înviere, care devenea o expediție de o noapte: după încheierea slujbei la biserică, înconjurarea bisericii, urma un pelerinaj, cu lumânarea aprinsă în mână, la cimitirul ortodox, unde eram alături de ea la mormântul bunicii. Nu mai știu care este atmosfera acum, dar pe atunci aveai impresia că întreg orașul se revarsă spre cimitir, o mare de lumânări aprinse la anunțul preotului: „Hristos a înviat!” se așeza pe mormintele celor plecați într-o lume mai bună.

Întorși de la cimitir, toți basarabienii și bucovinenii făceau un careu cu coșurile de bucate, în fața bisericii, așteptând să vină preotul să le sfințească, după care ne întorceam acasă și prima masă îmbelșugată era chiar în acea dimineață, pe la ora 3-4.

Mai târziu, acest careu a fost „infiltrat” de bănațeni și poate că acest obicei persistă, dar din relatările celor mai vechi, refugiații moldoveni și bucovineni l-au introdus în Banat. L-am regăsit și în Oaș, dar acolo, prin tradiție, sfințirea coșului cu bucate se face în dimineața zilei de Paști, spre prânz, după liturghie, în așa fel încât bucatele sfințite – marcând de fapt ieșirea din postul Paștelui – ajungeau la masa de prânz.

Mama, prin educație și obiceiul locului, credea în calitatea și varietatea alimentației, avea chiar un cult al fructelor proaspete. Oricât era de obosită, vara, se întorcea de la serviciu pe la piața de fructe și cumpăra ce găsea mai bun.

Un alt lucru în care a crezut cu tărie până în ultima clipă au fost munca intelectuală și calitatea umană dobândită prin învățătură. S-a străduit să-mi formeze o bibliotecă începând cu „Cavalerii teutoni” (Sienkiewicz), prima ediție a poeziilor Magdei Isanos, romanele lui Cezar Petrescu, „Un om între oameni” al lui Camil Petrescu, colecția cărților albastre (literatură străină) și cărțile roșii (literatura română), ale noii serii Biblioteca pentru toți, pe care le cumpărau prin chivernisirea unui salariu mai mult decât modest. Mama m-a încurajat și chiar m-a ajutat material când, ulterior, am cumpărat câteva zeci de cărți din biblioteca d-lui Iuriciuc, tot un refugiat stabilit în Lugoj, dar care cumpărase tot ce apăruse important între anii 1930-1970. Cea mai mare parte a cărților erau legate

profesional la tipografia locală. Zestrea mea când am plecat de acasă cu fost circa 300 de cărți, nucleul de 10% din actuala bibliotecă, care îmi restrânge spațiul la domiciliul actual.

Cred că mama a ieșit la pensie după 40 de ani vechime neîntreruptă la aceeași instituție, fiind la un moment dat cea mai veche funcționară din Regionala Drumuri și Poduri – Timișoara.

A fost foarte atașată de plaiurile natale, acest lucru se degajă din propriile-i gânduri, dar nu a mai apucat să se reîntoarcă acolo. De fapt nici nu a vrut să o facă, pentru că imaginea casei părintești în care alții erau stăpâni, ar fi fost o durere insuportabilă. Bunicul a fost de câteva ori în vizită la rudeni, de fapt era vorba doar de nepoți de frate, pentru că toți ceilalți frați și surori (8) muriseră sau fuseseră deportați în mijlocul Siberiei.

Este de notorietate faptul că administrația comunistă românească a colaborat cu armata de ocupație sovietică în readucerea refugiaților în teritoriile ocupate, probabil grav depopulate la sfârșitul războiului. În spiritul omeniei, care nu pierise, au fost instituții și persoane care i-au protejat cum au putut pe acești nevinovați cetățeni români. Pe de altă parte, cred că se urmărea distrugerea unui număr cât mai mare de martori, care ar fi putut să spună ce a fost odată Basarabia, să depună mărturie despre bogăția acelor pământuri, despre calitatea acelor oameni.

Criteriul după care au fost vânați acești oameni a fost prezența lor pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei în anul de ocupație sovietică, în urma pactului Ribentropp-Molotov. Familia mamei a rămas la Bălți în acel an, mama tocmai terminase liceul și a funcționat ca institutoare într-o școală de alfabetizare, unde se adunau toate scursurile și borfașii veniți la pricopseală de pe nesfârșita stepă. Acel an de ocupație sovietică a fost edificator. Unii au înțeles diferența dintre rușii albi (ocupația țaristă) și rușii roșii, alții, nu.

Când a început în România vânătoria pentru „repatriere”, mama a trebuit să facă dovada că în perioada respectivă nu a fost în Basarabia. Au fost oameni care au declarat că în acel an fugise cu tata (pe care de fapt l-a cunoscut de-abia după 1941) undeva în România, fără să fi fost căsătorită. Părtașă la această minciună salvatoare a fost verișoara ei primară (pe linie maternă), Lenuța Apreotesei, soția colonelului farmacist Constantin Apreotesei, de la Farmacia Spitalului Militar Central din București.

Mama, Tamara Ivănoiu, a suferit un accident cerebral în 1991. Atenția față de bolnavii vârstnici nu a fost grozavă, investigațiile nu au mers mai departe, de tomografie nici nu putea fi vorba. S-a întors acasă de la spital, situația ei s-a degradat lent, dar ireversibil și a trecut în lumea dreptilor la începutul anului 1993, în vârstă de 72 de ani. A trăit cu modestie, chiar cu discreție așa putea să spun, și nu a crezut vreodată că merită mai mult de la viață.

Comunitatea locală a refugiaților basarabeni și bucovineni din care natural și spontan a făcut parte, a fost, la fel, o prezență discretă în viața societății

românești postbelice. Fără să-i uităm pe cei „adaptați” sub scuza supraviețuirii, majoritatea dintre ei erau persoane generoase, active și principiale, care-și trăiau cu demnitate exilul involuntar. Erau în țara lor, dar pierduseră pământul natal. Împreună puteau evoca un trecut pe care alții nu-l pot înțelege. Toate calitățile, defectele, dar și durerea lor, s-au absorbit în gena tutelară a națiunii și ne va ajuta să găsim drumul spre mântuirea lumească în spiritul dreptății universale.

Brașov, ianuarie 2011

V.S. (n.1926, Tecuci, România)

Interviu realizat de Mihaela Sitariu (aprilie 2003, Timișoara)

„Și tot războiul l-am petrecut în vie, văzând toate luptele aeriene și bombardamentele și tot...”

(Sunteți născută la Tecuci...) Da, dar basarabeancă mă țin, pentru că acolo am locuit, acolo am făcut liceul până într-a opta... a opta am făcut-o la București. La noi era altfel atunci: erau patru clase primare, patru clase cursul inferior de liceu și patru clase curs superior de liceu. Deci, în total, liceul era de opt clase și tot liceul l-am făcut la Chișinău, în afară de clasa a opta pe care am făcut-o la București.

(Tatăl dumneavoastră era din Soroca și mama era din Cetatea Albă. Ei s-au stabilit la Chișinău sau numai dumneavoastră ați mers la liceul din Chișinău?)

Aici sunt două etape la noi: este etapa din 40 când au venit rușii și au luat Basarabia și care a apucat să plece, a fost bine plecat. A fost chestie de douăzeci de patru de ore: ne-am trezit cu rușii în gară la noi, că tata fiind ceferist, stăteam în gară, asta era la Bălți. În 40 nu ne-am refugiat pentru că nu am apucat, cine a apucat un tren să plece, a fost bine plecat. Era așa pe nepusă-masă că ne-am trezit cu rușii la poartă. Atunci tata fiind ceferist, stăteam în casele CFR-ului la Bălți și, dându-l afară din slujbă, a trebuit să plecăm și am plecat la Chișinău, unde aveam casa. Dar casa era închiriată; chiriașul nu știu dacă a plecat sau s-a mutat în altă localitate...că atunci aveam doar paisprezece ani... pe vremea aia paisprezece ani... eram copii, față de acum când la paisprezece ani sunt domnișoare în toată firea... Și când am venit la Chișinău casa era ocupată de ruși. Lângă casa veche aveam o casă nouă începută, era numai cu acoperiș și geamurile bătute în scândură. Acolo am stat o iarnă întreagă, închipuie-ți fără foc! Și acolo erau ierni, nu ca iernile bănățene, nici chiar cele din Regat nu se aseamănă cu viscoalele... Asta a fost în 1940, în 1941 a început războiul și atunci am rămas în continuare la Chișinău până în 1944 în martie când am plecat din Chișinău în Vechiul Regat, la Târgoviște.

(De ce tocmai la Târgoviște?) De ce? Pentru că era organizat de așa manieră că instituțiile își luau oamenii: de aia în Timișoara sunt foarte mulți basarabeni pentru că o parte din populație a fost repartizată aici. Noi am fost repartizați la Târgoviște și am stat la Târgoviște... nu mai țin minte... aproape un an.

(Și toate erați românce la liceul din Chișinău? Nu veneau și de alte etnii?)
Cred că mai erau ceva evreice, în procent nesemnificativ. De exemplu, bunica după tată habar nu avea de limba rusă. Când noi ne-am refugiat, ea avea peste șaptezeci

de ani și ea venea peste iarnă la noi și noi, plecând în martie, ea era încă la noi. Și tata a insistat să vină cu noi, dar ea a zis: Nu există, mie nu are cine ce să îmi facă... sunt și bătrână, rusește nu știu...

Și eu în 1990, în toamnă am fost acolo și, într-adevăr sunt sate unde nu se vorbește rusește în partea din nordul Basarabiei. În sudul Basarabiei se mai vorbea rusește și la sate, dar în partea de sud a Basarabiei erau foarte mulți nemți și franțuji.

(Și francezi? Păi cum ajunseseră acolo?...)

Dragă, nu știu să îți spun exact cum au ajuns, deși ar fi trebuit să știu că, spre exemplu, era o comună mare, frumoasă, la care îi spunea Paris! Asta era în sud. Pe urmă, erau colonii întregi... așa cum au fost aduși aici, în Banat, nemții, erau și acolo.. dar nu știu de cine aduși. Era, spre exemplu, o localitate căreia îi spunea Șaba – numai românească nu era – acolo erau niște vii ținute numai și numai de nemți! Dar vinurile de Șaba erau renumite!

(Dar dumneavoastră erați la Chișinău și numai tangențial ați auzit de aceste comunități de nemți... erau comunități separate sau conviețuiau cu românii?)

.. cu românii, da. Știu asta pentru că bunică-mea dacă era de la Cetatea Albă, ăștia erau în jurul Cetății Albă, în partea de sud a Basarabiei și noi mergeam vara la bunici pentru că aveau... vilă – asta-i pretențios spus, vilă... dar avea o casă la mare, pe litoralul basarabean și, cum ne dădea vacanța, noi mergeam la mare... Eu mai am un frate mai mic decât mine cu șapte ani, născut chiar în Bălți. Și acolo era altfel litoralul nu ca la noi: te urcai sus, era plaja, urcai sus, faleza... și pe faleză erau case. Și acolo erau vii, foarte multe vii și livezi cu pomi fructiferi, bostănării, pepenerii.. Și, copii fiind... nu era colac de înotat, erau niște bostani cărora le zicea tătăcuțe: ca niște pere, dar mai mari și le lega cu o sfoară și ni le dădea sub brațe ... și tătăcuțele alea te țineau ca să înoți! Cu astea am învățat eu să înot... Și, când ni se făcea foame, zbang într-o livadă, mâncam caise, mere, pere, prune, ce era. Dacă nu, erau strugurii. Și, când se însera, vezi Doamne, mergeam și noi acasă! Scandalul mare era că ne puneau să ne spălăm: Cum să mă spăl, bunica, când eu m-am spălat toată ziua în mare? Dar marea fiind sărată, sigur că trebuia să ne spălăm. Nu erau nici băi și nici dușuri. Așa, într-o troacă... Asta a fost copilăria. Bunica fusese și ea liceul sau ce studii a făcut? Pe vremea aceea se făceau patru clase?...

Nu știu să îți spun pentru că bunica din partea tatei nici nu știa carte. Cealaltă de la Cetatea Albă era mai răsărită... era un soi de... nu cucoană, ci târgoveată. Nu că ar fi vândut ceva, dar termenul de târgoveată... era între cucoană și sărăcie... ceva de mijloc, deci. Iar bunicul era administrator la ceva comunitate nemțească...

(Cum o chema pe bunica dumneavoastră?) Paulina Kalinin. Bunicul era moscovit și bunica era vieneză. Născută în Viena? Da. Dar cum a ajuns ea în

Cetatea Albă, asta nu mai știu să îți spun. Bunicul era născut la Moscova, îl chema Petru Kalinin.

(Dar pe bunica, numele de fată?) Avea nume nemțesc, Fischer, „pește” în nemțește. Și bunica vorbea germana cu dumneavoastră? Da. Că mama știa nemțește și mama vorbea.. că pe mine m-a crescut... o bonă e mult spus, tot o nemțoaică.. și ele două ciripeau .. tata nu știa nici o boabă nemțește... și eu prima limbă pe care am vorbit-o a fost nemțească. Pe urmă am început să vorbesc rusește, că în același timp se vorbea și nemțește la Chișinău. La Bălți și la Chișinău vorbeam și nemțește și rusește, că tata știind rusește și neștiind nemțește, vorbea cu ele rusește.

(...) *(Deci, dumneavoastră ați început școala primară la Bălți)*

Da, și din 1936 am început liceul la Chișinău. Și l-am terminat la București.

(Cum era Chișinăul?) Un oraș foarte sistematizat. Erau cvartale, așa se numeau, toate străzile erau paralele și perpendiculare. Cât vedeai cu ochii, strada era dreaptă... Eu am mai fost acum după 1990 și a rămas neschimbat... În 1941 când au plecat rușii, au dinamitat orașul și l-au ars și l-au refăcut... a rămas stilul vechi... Erau străzi largi, bulevarde lungi... În Chișinău se mai vorbea și rusește, dar majoritatea vorbea românește.

(...) *(Părinții unde au s-au căsătorit?)* La Cetatea Albă, la o biserică pe malul mării, la o biserică grecească. Dar nu am întrebato niciodată de ce la biserica grecească... poate din cauza aspectului și a poziției... o știu și eu biserica aceea, da, era foarte frumoasă, ea era sus, iar jos era limanul Nistrului. Că la Cetatea Albă e limanul Nistrului...

(...) *(Vă aduceți aminte de război, în 1941 cum a început?)*

Cum să nu îmi aduc aminte? Că noi, dacă am rămas sub ocupație rusească... a fost în 1941, în 27 iunie. Noi aveam casa cu niște obloane care se închideau pe dinăuntru. Și era un post de radio, Donau pe care îl ascultam... Dimineata când am auzit bubuiturile, am dat drumul.. Era un soi de Europa liberă, era un post german, dar în românește... Atunci am aflat că este război și ne-am uitat prin crăpăturile de la obloane. Vizavi de noi stăteau niște militari ruși și i-am văzut îmbarcându-se în camioane și plecând.

(...) Și-a început războiul și bunica mea după tată era la noi. Nu știu de ce a rămas la noi, deși era vară... Și socoteala e următoarea: că tata, un an de zile, în timpul rușilor, n-a lucrat, că au zis că e mic burghez și nu i-au dat serviciu. Și atunci s-a trăit din vânzarea lucrurilor. Și, când a început războiul... Și, neavând nici o ocupație se mai întâlnea cu cunoscuții, cu vecinii, cu nu știu cine... Și în 13 iunie i-a suflat cineva că să plece acasă, că în noapte aceea se va ridica, se vor duce toți în Siberia. Și atunci tata a venit acasă. Noi aveam casa, grădină, care se termina cu o vie și pe urmă erau tot vii... Și știu că bunica a rămas acasă și noi am luat-o prin grădină, prin vii și am ajuns la o casă părăsită. Am luat ceva... că pe vremea

aia se tăiau porci, se făcea șuncă, cârnați... am luat mâncare, porumb și am stat acolo. Și, într-adevăr, au venit și ne-au căutat să ne ducă în Siberia. Noroc că a fost bunica și cu ea să se înțeleagă, ioc! Ea nici cu vecinii nu se cunoștea... Așa că nu s-au putut înțelege și și-au luat tălpășița, au plecat... Și apoi mai veneam din când în când, eu și cu frate-meu și cumpăram pâine. Și tot războiul l-am petrecut în vie, văzând toate luptele aeriene și bombardamentele și tot.

Asta a durat puțin... în septembrie sau octombrie eram deja eliberați de ruși, veniseră românii. Românii cu nemții și cu italienii... cred că nemții au venit întâi ... și să-ți spun de ce: rublele nu mai mergeau, lei n-aveam, era o tragedie. Totuși, trebuia să mâncăm ceva: aveam fructe în grădină și aveam niște caiși... Mama zicea că măcar bani de pâine... erau niște caise mari și gustoase... a luat niște caise și s-a dus în piață să le vândă. Știind nemțește s-au apropiat la grămada aia de caise niște nemți. A vorbit cu ei și nemții au început s-o descoase, ce e cu ea... Ea le-a spus că a ajuns în piață să vândă, că nu aveam bani de pâine... Au venit trei nemți cu rucsacurile pline, le-au deșertat la noi și am avut mâncare vreo două săptămâni.

(...) Deci, tata era iar acasă în timpul acesta...Acasă, că nu îl primiseră la serviciu, că a rămas în Basarabia și că e bolșevic. Au venit bolșevicii, rușii, comuniștii și l-au dat afară că e burghez. Așa. Au venit românii și nu l-au primit în serviciu că era comunist. Cumplit a fost. Și așa a dus-o... și-a deschis o prăvălie, i-o mers bine, dar a fost doar un an de zile și a trebuit iar să plecăm...

(La Târgoviște, tatăl dumneavoastră ce a lucrat?)

Nimic, că nu îl primeau că e comunist.

(Înseamnă că i-a fost bine ulterior când au venit comuniștii)

Păi deja erau comuniștii, dar era neclară povestea asta, fiindcă îți spun că tata își deschise o cârciumă la Chișinău și îi mergea bine și în martie 1944 când am plecat, am plecat numai cu mama și cu fratele meu, el a rămas să lichideze acolo...

Eugenia Roșu (n.1931, Cetatea Albă, Basarabia)

Interviu realizat de Mihaela Sitariu în Timișoara

„El a visat așa: doi oameni călare care să ne ducă în Siberia”

Bunica a fost foarte săracă, după ce a murit bunicul în războiul din 1918, bunica a rămas cu șase copii....a lucrat așa, cu ziua. Bunica din partea mamei era poloneză, iar bunicul era ucrainean... Nu erau români... (...)

Deci, mama a fost săracă, iar tata a fugit de mic de acasă, din comuna Gohor, din Tecuci... a pierdut porcii și fratele lui l-a bătut foarte tare și a fugit!

S-a dus la Galați unde a umblat din magazin în magazin ca ucenic și s-a axat pe meseria de rictuitor de fețe pentru pantofi. Și, după ce a fost pe picioarele lui, l-au luat la armată și a fost repartizat la Cetatea Albă și așa a cunoscut-o pe mama. După armată, a făcut un magazin foarte mare de încălțăminte și pe litoral, în stațiunea Budachi, a deschis restaurant și a avut bărci cu motor și toată vara acolo...

Treizeci și șase de lucrători avea în magazinul de încălțăminte, lucrau manual... aveau șevro (*chevrot*), piele box... Când au venit rușii el tocmai împrumutase bani din bancă și a cumpărat lăzi de materiale de pantofi de toate culorile... și rușii i-au confiscat totul, plus șaisprezece mașini de cusut...

(Era căsătorit cu mama dumneavoastră când și-a făcut magazinul de pantofi?) Nu, nu era... *(Dar cum a reușit el să se ridice așa?)* Muncind. Era un om extraordinar și avea un extraordinar spirit de comerciant, extraordinar !... Îl chema Chirvăsuță Ioan, iar pe mama, Ponomarciuc Maria. Ea era foarte frumoasă... El se trăgea dintr-o familie de greci, care se numeau Chirvas. Nu știu cum de o parte din greci au fugit în România și numele i s-a schimbat în Chirvăsuță...Avea și o figură de grec...

(...) Bunica mea din partea tatălui a născut douăzeci și unu de copii și a murit la nouăzeci și șase de ani și nu a avut nici o carie! Că se spune că dacă ai copii, dantura ți se duce... Avea toți dinții tociți, dar îi avea la locul lor! Și au trăit șaisprezece copii, care au ajuns bătrâni... așa era în partea Moldovei. (...) Bunica a născut ultima fată la cincizeci și șase de ani, această fată era mai mică decât nepoatele ei... nepoata ei avea cincizeci de ani, iar ea avea vreo treizeci.

Tata mi-a spus: „Eu niciodată nu am văzut-o pe mama fără burtă!” Dar așa era în Moldova, să facă copii! Făceau copii în neștire...

Aici, în Banat erau câte unu-doi, dar acolo erau cu duiumul! Păi, dacă eu m-am dus, prima dată când m-am dus la Gohor îmi dădusem bacalaureatul... și am spus: „Tata, vreau și eu să văd unde te-ai născut!” M-a luat cu el și atunci am socotit atunci, pe loc: patruzeci și doi de verișori primari! Veri primari!

(*Dar cum trăiau oamenii atunci?*) Foarte bine! Aveau gospodării, aveau ce să le dea copiilor de mâncare, aveau vaci, oi, păsări. De exemplu, când am intrat în curțile lor, ale unchilor mei, nu aveai unde să calci de atâtea păsări câte erau în curte!

Viața pe care am dus-o în Basarabia, cred că niciodată nu am s-o mai duc ... Se gătea foarte bine, bunica gătea extraordinar de bine. Mâncarea rușilor este foarte variată și foarte gustoasă. Îmi plăcea borșul rusesc, colțunașii cu brânză, colțunașii cu vișine...

(...) Tata a mai avut restaurant la Budachi și bărci cu motor, de agrement... S-a trăit foarte bine în Basarabia, de aia și veneau cei care veneau. (...) În primul rând, era un pământ deosebit de bun, cernoziom... în plus, în partea sudică erau numai francezi. La Șaba era o regiune viticolă lucrată efectiv de francezi. Nemții erau în partea nordică, spre Bucovina...

În 1940 francezii l-au rugat pe tata să plece cu ei în Franța... că tata a avut și el vii la Șaba... și tata nu a vrut. Era bine dacă plecam atunci! Tata nu a vrut, pe urmă a fost luat pe front, iar când noi ne-am refugiat, tata era la Stalingrad. Am plecat cu ultimul tren... Mama s-a dus cu bijuterii la șeful stației CFR de pe vremea aia, să-i dea în schimb un vagon, să putem încărca... am avut șapte camere pline cu mobilă și cu tot, o cameră era bibliotecă, de jos până sus plină... și el a spus: „Îmi pare foarte rău, dar nu putem; e ultimul tren cu care se mai pleacă, ultimul! Nu am de unde să vă dau un vagon!” Așa că am plecat fără nimic.

Aici e Ordinul de evacuare (*il arată* - n.n.) din 25 martie 1944 eliberat de Guvernământul Provinciei Basarabia, prin care eu cu bunica și cu mama am plecat... și am plecat din șapte camere cu două sute și ceva de kilograme!

Am fost repartizați la Maglavit, în Oltenia... toată Cetatea Albă a fost repartizată la Calafat, deci orașul în oraș, dar noi am sosit exact de Paști la Calafat. Băteau clopotele – asta nu am să uit niciodată – și noi coboram din tren. Era Învierea. Ne-a așteptat cineva acolo și ne-a dus direct la Primăria Calafatului. Era plin, plin, plin de refugiați în Primărie și am ațipit acolo... Știu că bunica și cu mama plângeau întruna, că era Paștele... Dimineața, când am ieșit din încăpere erau numai mese aranjate frumos cu cozonaci, cu ouă roșii, cu fripturi, cu tot... pentru acești barasabeni! Deci ne-au primit foarte frumos...

Acest pretor care era la Calafat, era pretor și la Cetatea Albă...

Noi pe 15 aprilie am sosit... Se bombarda pe Dunăre, că se retrăgeau nemții și mama era îngrozită și s-a dus și i-a spus pretorului care ne cunoștea foarte bine: „Nu mai pot sta aici!”, treceau vapoarele, se bombarda... și a spus: „Dați-mi oriunde, dar în Calafat nu mai vreau să rămân!”. Și atunci el a scris: „Se repartizează la Maglavit.”

A fost groaznic, am prins și războiul... Când a început războiul aveam casă cu șapte camere, iar camera mea, ca și dormitorul părinților mei erau la stradă, cu

geamuri triple. Eu aveam patul spre geam și vedeam cum veneau dinspre Odessa ghiulele... erau roșii și îmi plăcea să mă uit... Cetatea Albă nu a fost însă bombardată...(...)

În 1940 am fost surprinși... că tata ar fi avut unde să se refugieze... surorile mamei erau la București, nu ar fi fost problemă... Dimineța, la ora cinci, toate amfibiile cu militari ruși au ocupat Cetatea Albă. De aici, din sud au început, că era limanul Nistrului, dinspre Odessa au venit, au ocupat Cetatea Albă și apoi au mers spre Chișinău.

Sub ruși a fost groaznic! La vreo lună de zile după ce ne-au ocupat, tata a fost chemat la N.K.V.D., Securitatea lor și i-au aplicat articolul 39. Asta însemna că nu mai ai voie să intri în oraș, ci era exilat la treizeci de kilometri de oraș... Toți care aveau o situație mai bună au fost în situația asta și urmau să fie trimiși în Siberia. Și atunci ne-am dus în comuna Cazaci : cam la o lună de zile după ce a fost ocupată Basarabia. Deci, nu am mai putut intra deloc în oraș, dacă voiam ceva din oraș venea sora mamei cu provizii și ne aducea. Nici tata, nici mama nu mai puteau intra în oraș... rușii ne-au luat absolut totul, iar la Cazaci ne-am dus cu... nimic! Am stat la o rudă de-a mamei, la o verișoară de-a doua... Într-o noapte, înainte de a intra românii din nou, cam cu o lună de zile înainte, pe la două noaptea s-a trezit tata... Pe vremea aia bărbații dormeau în niște cămăși întregi, lungi, cu broderie la mânecă... și, parcă-l văd pe tata zicând: „Mariusia, acum imediat, scoală-te, ia fetița și pe mama, pleacă imediat! Am avut un vis și trebuie să pleacă imediat!”. Mama i-a spus: „Măi, Jan, dar tu ești nebun, dar acum la două noaptea, unde să pleacă cu copilul?” „Nu, acum pleacă!”. Și s-a dus repede tata la un vecin care avea cal și l-a rugat să ne pună în căruță... am plecat noaptea și la cinci dimineța au venit cinci de la Securitate, călare, să ne ducă în Siberia! El a visat așa: doi oameni călare care să ne ducă în Siberia... Întotdeauna a avut vise din astea și eu îl moștenesc, visez și de rău și de bine...

Și până atunci au mai fost duși oameni în Siberia, dar noi, fiind acolo, am crezut că poate, poate scăpăm...

Din noaptea aia și până au venit românii, în douăsprezece sate am fost! Numai noaptea plecam... douăsprezece sate am trecut să nu ne prindă urma. Că asta spunea tata: „Să nu ne prindă urma, că dacă ne prinde urma suntem terminați!” Am prins odată, pe malul Nistrului, momentul când deja se retrăgeau rușii și duceau rușii animalele peste Nistru și se înecau vacile, oile...

Basarabia a fost un an de zile sub ruși. Pe urmă a început războiul, ne-am întors din nou în Cetatea Albă și tata a fost imediat luat pe front. Deci, mergeam prin sate, când am auzit că începe războiul și că vin românii. Atunci am mai stat într-o comună vreo săptămână-două și apoi ne-am întors la Cetatea Albă... oamenii ne primeau în casele lor, tata vorbea destul de bine rusește, că tata când s-a

căsătorit nu a știut deloc rusește... Eu până la șapte ani nu am știut o boabă românește, în special ca să poată el învăța rusa! Și când m-am dus la școală, atunci am învățat... El voia să învețe rusa, pentru că majoritatea erau ruși acolo, erau basarabeni și nu știau... exact ca ungurii din Transilvania... până în 1918 erau sub dominația rusă. Iar tata, având magazin, trebuia să știe... Știu că a venit un colonel să comande o pereche de cizme de lac, că așa se purtau pe atunci... și m-a întrebat ceva pe mine în românește, iar eu nu am știut. Și atunci i-a spus: „Măi Chirvăsuță, nu ți-e rușine, tu român și copila să nu știe românește?! Nu ți-e rușine ca român?...” Și atunci a început să se vorbească în casă românește... (*Dar mama dumneavoastră știa românește, nu?*) Știa, dar prost! Și ei, mama, bunica și tata vorbeau rusește. Asta i-a fost de folos tatălui pe front că el a fost translator...

În 1940, pe când mergeam din comună în comună, a venit un raid de avioane, iar cum mergeam noi, în fața noastră era un bătrânel cu o vacă... n-am să uit scena aia... o bombă în fața noastră praf a făcut și bătrânul, și vaca! Iar tata a zis: „Jos!” atunci noi ne-am culcat și schije au venit peste noi, am fost salvați. Scena aia nu o pot uita niciodată!...

Au intrat românii, tata și-a redeschis magazinul... rușii se retrăseseră. Casa era răvășită...

Când au venit românii tata a fost imediat concentrat și el a fost pe front din 1941 până în 1945. Ne-a găsit la Maglavit în Oltenia, unde ne-am refugiat. Când noi ne-am refugiat, el era la Stalingrad. Știu că a sunat el la telefon și ne-a spus să plecăm imediat, că nu poate să ne ajute.... Și când a venit tata de pe front la Maglavit, a întrebat-o: „Ce-ai luat cu tine?” „Păi, ce am luat?! Uite asta, asta...” erau niște vase... „Păi, prostiile astea? În loc să fi luat niște cărți!...”, tata imediat... „Mai bine luai niște cărți!”, că era autodidact, avea patru clase, dar era atât de citit!... în toate domeniile... și filozofie, și istorie, tot... „Mai bine luai câteva cărți, decât să iei cioburile astea!”, asta i-a reproșat mamei. Ca femeie, ea a luat ce i-a plăcut mai mult...

(*De ce nu v-ați refugiat mai devreme?*) Mama l-a așteptat pe tata, crezând că el poate rezolva problema. El nu a putut pleca de la Stalingrad și a rămas să plecăm cu ultimul tren, că dacă plecam cu o lună-două înainte puteam să ducem totul cu un vagon... (*Se auzea că se retrag?...*) Da, că se spunea că de la Stalingrad vin încoace, că nu au mai putut răzbi (...)

Părinții mei au deschis un atelier de cizmărie la Maglavit, se ocupau de comerț, cumpărau grâu și vindeau în Moldova. Făceau bani. Întotdeauna au avut bani. Știu că au vrut să cumpere casă în Craiova și mama nu l-a lăsat, a zis că ea nu vrea să rămână în Oltenia... și au murit săraci. Au cheltuit banii pe nunți, cum e în Oltenia...

Nu am găsit actele casei de la Cetatea Albă, în schimb am găsit actele unor locuri de vile de pe malul mării... Una de cinci mii, una de patru mii de metri

pătrați, în trei stațiuni: la Budachi, la Bugaz, la Șaba... I-am spus lui Mihai să mergem să vedem acolo la Primărie ce e cu casa, dacă e întabulată sau nu... că eu, mâine- poimâine mor, nu se știe niciodată ce va fi cu Basarabia... că poate cum s-au dat aici - și cine mai credea că mai iau proprietarii ăștia casele înapoi - tot așa de bine poate să fie și în Basarabia, nu? Și, poate că, dacă nu Mihai, cel puțin nepoții vor beneficia...

(...) (*Cum l-ați cunoscut pe soțul dumneavoastră?*) La Maglavit. Făceau cazematele contra sârbilor, atunci cu Tito. Noi (România- n.n.) nu eram atunci în bune relații cu Tito Viitorul meu soț făcea stagiul militar, juca volei cu studenții, noi eram eleve, eu eram în clasa a zecea... Era un băiat frumos, bun... L-am văzut așa, jucând volei cu studenții și prietenul meu de atunci mi-a făcut cunoștință cu el la bal: „Să-ți prezint pe unul din prietenii mei care face stagiul militar...”. Și a fost primul băiat care mi-a sărutat mâna. A fost ceva extraordinar pentru mine. Mi-a sărutat mâna, m-a invitat la dans... Trei ani de zile am corespondat doar. El era de aici, din Gelu. E mai mare decât mine cu doi ani. Ne-am căsătorit în 1954, apoi ne-am mutat la Buziaș și în cele din urmă la Timișoara.

Aurelian Gherman (n. 1924, Storojineț, Bucovina de Nord)
Interviu realizat de Gilda Vălcan

„Domnișorule, ai ajuns în România, să-ți fie de bine!”

M-am născut într-un oraș mic de tot, avea vreo zece, doisprezece mii de locuitori, îi spune Storojineț, mulți nu-și mai aduc aminte că a existat un oraș sau un județ Storojineț în Bucovina de Nord, la douăzeci de kilometri de Cernăuți. Era un oraș cosmopolit cum se spune. Orașul era împărțit în două de râul Siret, pe partea dreaptă trăiau țărani care aveau pământ, iar în partea stângă a Siretului era orașul propriu-zis, cu intelectualii și toată suprastructura, avocați, doctori, preoți, învățători și foarte mulți evrei. În orașul nostru găseai toate naționalitățile care trăiau în România. De exemplu evrei erau foarte mulți și aveau cartierul lor, îi spunea Seveliușka (...) Era un pârau care trecea pe acolo și pe malurile lui erau casele lor.

Evreii erau de două categorii, evreii doctori, avocați și învățători, cum era și învățătorul meu și care aveau case mari, frumoase, stil austro-ungar. Dar pe timpul războiului trei sferturi din oraș a fost distrus, chiar și casele în care am stat noi au fost distruse. A doua categorie de evrei erau negustorii. Am avut foarte buni prieteni evrei, în special unul Upi Wieslaci, vieslaci înseamnă cămășari, ăia care spală cămăși. Tată-su era un om foarte simplu, însă desena foarte frumos și el ne făcea nouă schițe la desen, erau foarte buni la suflet și bătrânul și tânărul, prietenul meu. Cu prietenul meu m-am întâlnit ultima dată la București. El avea niște frați la Ploiești. Din Bucovina i-a dus pe evrei în Transnistria, iar el a fugit la frații lui de la Ploiești, s-a ascuns acolo și trăia sub nume fals. Când m-am întâlnit cu el era ajutat cu mâncare și de-ale traiului de niște familii de evrei bogați din București. La unul lua dejunul, la altul lua prânzul și la altul lua cina și așa trăia.

În Storojineț nemții aveau cartierul lor, îi spunea Strada Lumii Noi, așa s-ar traduce, *Neuwelltestraße*. Acolo era..., nu poți să spui că era ghetou că erau case normale. Nemții erau meseriași buni și când a venit Hitler la putere erau politicieni buni (...).

(*Polonezii cum erau?*) Erau băieți manierați, intelectuali mulți și frumoși. Am avut în echipa de fotbal doi frați, Rozgovieski îi chema, erau cei mai buni din echipă. Polonezi am spus, ucrainieni, nemți, evrei..., slovaci mai aveam, *ziptzeri* le spuneam. Erau un fel de nemți da' erau dintr-o regiune cehă, Ziptzer îi spunea la zona aia, ziptzeri cu *hofzpantöfen*, cu pantofi de lemn, erau cam tăntălăi.

(*Erau mai săraci?*) Da, muncitori. Românii nu erau nici mai buni nici mai răi decât alții, poate mai liniștiți. Administrația austro-ungară era cea mai avansată din Europa, era ordine și disciplină, aveau inoculat spiritul ăsta. Toată lumea

vorbea limba germană, inclusiv țărani. Era o viață foarte ieftină, deși orașul era într-o căldare, înconjurat de păduri și de dealuri. Erau niște dealuri celebre, Criva unu, Criva doi, Panga - acolo mergeam noi cu sania. Era un ritual de mers cu sania, de-abia așteptam să cadă prima zăpadă și mergeam până în vârful Crivei, făceam juma de oră până ajungeam în vârf. Acolo aveam niște prieteni care aveau bob de două persoane, ne instalam pe bob și ne dădeam drumu și în cinci minute eram în centrul orașului. Nu ne prea dădea voie poliția, în special seara, pentru că se făcea transport de *draniță*. Știi ce e aia *draniță*? Șindrila cu care se acoperă casele. Veneau într-o zi cel puțin cinci șase sute de căruțe la fabricile de cherestea și pe la întreprinderile de construcții.

Din copilărie nu pot să spun prea mult, fiindcă eu copilăria n-am trăit-o la Storojineț. Tata a fost învățător, director școlar. Era interesant, tata a fost liberal și când veneau liberalii la putere era el revizor, când veneau țăraniștii era frate-su (...). Tata era născut într-o comună lângă Storojineț, Crasna îi spune, acolo era o fabrică de cherestea pentru fuselaje de avioane și cu ceva zăcămintele de sare, dar sare lichidă. Comuna era împărțită în patru, Crasna Ilschi, Crasna Hotarilschi, o să mă uit eu de decizia de numire ca învățător a lui tata, acolo scrie. El a ajuns director, a avut cel mai mare grad, gradul întâi, cel mai mare din învățământ și era președintele Asociației Învățătorilor. Aceasta era un fel de organizație civică, iar în activitatea lui civică el a făcut un curs la Chișinău de contabilitate și de bănci populare și a înființat la Storojineț o cooperativă cu de toate, un fel de magazin universal și de acolo luau oamenii pe datorie și la salariu plăteau. A înființat o bancă a învățătorilor, un fel de CAR, de unde aceștia împrumutau și dădeau înapoi. Mai ținea sub supraveghere și îndrumare vreo patru bănci populare. Tata era un om foarte muncitor, el o singură zi pe an nu mergea la slujbă. Era mare fumător, se scula la cinci dimineața și la șapte fuma. La șapte își bea cafeaua, prima cafea, și pleca la slujbă. Când era director se ocupa cu directoratul, când era revizor se ocupa cu revizoratul, între, se ocupa cu cooperativele lor și fuma câte o sută, o sută două douăzeci de țigări pe zi, când era vreun bal sau vreo petrecere, fuma încontinuu.

El spunea că a învățat să fumeze în timpul războiului. În primul război mondial el era sublocotenent la o companie de mitraliere la Regimentul opt de vânători Cernăuți. A fost rănit pe frontul din Italia, l-a lovit la umăr o bucată de mină, l-a rupt umărul și au vrut să-i taie mâna la spitalul de campanie. Tata a refuzat și a cerut să-l ducă la o clinică celebră din Viena. L-au dus acolo și i-au salvat mâna, dar a scris un timp cu mâna stângă. Era îndrăgostit de Viena, a stat vreo trei luni în spital.

O să deviez puțin. Înainte de al doilea război mondial tata a fost arestat de ruși. (*De ce?*) Pentru că a fost primar, inspector școlar, director de bancă și l-au ținut de burghez, era mai solid ca mine, avea o sută cincisprezece kilograme și a ajuns la cincizeci de kilograme.

Acum ascultați aici, ăsta este un punct important. Când au atacat nemții pe ruși și au ocupat Bucovina de nord, deținuții au fost puși într-un convoi, *Pohotna Sibir* îi zicea, dacă ai auzit poezia lui Vasile Alecsandri, *Pohotna Sibir* care-i ducea pe pușcăriași în Siberia. Și englezii i-au dus pe pușcăriași în Australia și ai văzut ce țară au făcut ăștia acolo. Erau patru militari cu ei și un ofițer călare și au pornit spre *Pohotna Sibir*, să-i ducă cât mai departe de front. Tata a ajuns până la Kamineț Pogolțki, Kaminița din Pogolia, e o regiune în Ucraina. Până acolo a ajuns și n-a mai putut să meargă, ajunsese la cincizeci și cinci de kilograme, avea și ulcer. Convoiul mergea repede, ăia care nu mai puteau merge și cădeau, îi împușcau. Tata a făcut eforturi supraomenești și la un moment dat n-a mai putut și a căzut și a venit șeful de detașament, un locotenent și i-a zis: „Haide, haide, că dacă nu te împușcăm.” „Împușcați-mă, nu vedeți în ce hal sunt că nu pot să mai merg.” Locotenentul a venit cu pistolul la el: „Eu *strileai* pe tine, nu pot să te las aici.”, da’ se mai gândește: „Ce-ai fost la români, ce meserie ai avut?”, tata zice: „Învățător.” Rusu zice: „Și mama mea e tot învățătoare. Nu te împușc, te las aici să te împuște nemții.” Tata s-a tras într-un șanț, s-a ascuns acolo. Nemții ocupaseră tot, rădeau tot în jurul lor, era numai câmpie și ici colo câte o casă fărâmată. Vede tata o femeie care rătăcea pe acolo: „Pe tine nu te-au împușcat?”, întreabă ea. „Nu, dar adu-mi ceva de mâncare că mi-e foame.” I-a adus o strachină cu borș de sfeclă. Tata s-a săturat și aștepta, căci cu nemții se înțelegea, că a făcut liceul în limba germană.

Pe la cinci dimineața, după ce a stat în șanț atâta, apar primele tancuri. Nemții știau și ei tactica rușilor care-i împușcau pe ăia care cădeau din coloană. Vorbeau nemții: „Aicea e un cetățean, e mort sau nu-i mort?” „Nu, nu-s mort”. Atunci l-au înconjurat și l-au interogat și au văzut că vorbește perfect limba germană. Tata spune cine este și ce a pățit. El vorbea și limba ucraineană și limba rusă. L-au dus la comandament, l-au îmbrăcat imediat, l-au bărbierit, l-au spălat. Un șef de-al lor îi zice: „Dumneata cunoști regiunea, nu vrei să vii tălmăci la noi?” Tata spune: „Eu vin, dar sunt bolnav, cât o să rezist, vă servesc.” L-au încadrat și pe măsură ce cucereau ei teritoriul, tata trebuia să meargă și să înființeze un fel de administrație acolo, să pună primar. Mergea cu ei prin sate și pe câte un chiabur mai rătăcit pe acolo sau printre oamenii mai liniștiți - găseai rar rus spălat - și îi puneau primari sau consilieri, organiza un început de administrație. Tata a rezistat acolo cât a rezistat, dar după aia nu i-a mai plăcut că nemții erau foarte duri, cum mișca unu în front cum îl lichidau și i-a revenit ulcerul. Le-a spus la ăia, la nemți, comandantul i-a spus: „Eu văd că ești bolnav, ce pot face pentru dumneata? Cum pot să te ajut?” Tata și-a adus aminte de sanatoriul ăla în care a stat în primul război mondial și le-a explicat: „Dacă se poate să mă trimiteți la clinica profesorului Osłowski, dacă mai trăiește, că el mi-a salvat mâna. Să mă trimiteți acolo că poate mă face bine și cu ulcerul.” După trei patru zile i-au făcut formele de internare în sanatoriu. S-a dus acolo, da’ Viena nu mai era ce era când o

cunoscuse el. Era fascizată, nu se găsea mâncare, se dădeau niște cartele pentru nu știu câte zile și tata le-a mâncat într-o zi. (...) (*Asta în ce an se întâmpla?*)

În patruzeci și doi, un an prin pușcărie, un an s-a plimbat prin Ucraina. Când a venit acasă, au văzut că nu mai are putere de muncă și l-au pensionat. El totuși nu putea să stea liniștit și atunci s-au făcut niște economate, pentru anumiți demnitari și anumiți angajați, se făcuseră niște economate cu prețuri mai mici. El s-a băgat într-un economat care împărțea pâine la populație. Era foarte important, pâinea era cartelată și nu se dădea pâine proaspătă, numai a doua zi se vindea și era pâine cu mălai. El aproviziona cu pâine, avea câteva brutării la dispoziție. Mama s-a băgat și ea la economat la produse alimentare, zahăr, ulei, ciocolată. Eu eram la școala militară și-mi mai trimitea mama câte un pachet cu specialități din astea care nu se prea găseau.

(*Unde ați făcut școala militară?*)

La București, pe strada Ștefan cel Mare, aproape de stadionul Dinamo, acolo am făcut prima instrucție.

(*Ce vârstă aveai când ați plecat la școala asta?*) Nouăsprezece ani. Liceul l-am făcut la Storojineț și ultima clasă la Suceava. Au mai trecut trei ani până au venit din nou rușii și atunci tata a plecat cu toată familia în Banat, la Lugoj, la Orșova am fost repartizați. Lui tata nu i-a plăcut la Orșova și a plecat. Se mai întorcea din când în când, mama n-a avut nici ceai să-i dea, atunci zicea: „Zahăr ai?” „N-am.” „Încălzește niște apă să beau în loc de ceai.” Am stat în refugiu, până la urmă s-au stabilit și ei, s-a liniștit și tata...

(*Când ați plecat din Bucovina?*) Când am plecat din Bucovina noi nu știam ce se întâmplă cu orașul nostru. În ultimatum spunea că orașul nostru rămâne în Bucovina, nu trece la ruși. Când colo, într-o zi, ne trezim cu rușii că vin pe altă rută, din nordul Bucovinei, vin și se instalează la noi, stau puțin și o iau spre Rădăuți. Eu i-am spus lui tata să plecăm cât mai repede, da' nu m-a ascultat. Eu m-am dus în orașul nostru, la o altă școală, unde era tata director și am stat acolo o noapte și dimineata o venit cineva de la mine de acasă și mi-a spus să mă duc imediat acasă. L-au arestat pe tata. Fratele meu a plecat mai înainte cu primăria, el era funcționar la primărie. Eu le-am spus: „Eu plec, nu rămân aici.” A fost scandal, m-au rugat să nu plec, mi-am luat pardesiul, mama mi-a pus într-o servietă niște ciorapi, niște izmene. Tata zicea: „Unde te duci singur copile?” și nu știu ce. Eu zic: „Nu stau nici un moment. Nu vă supărați da' eu am plecat.”

(*Câți ani aveai?*) Șaptesprezece. Eram în ultima clasă de liceu. Toată lumea plecase numai noi nu, iar asta dintr-o încurcătură pe care a făcut-o tata. Pentru asta nu pot să-l iert. M-am întâlnit cu un tip și l-am întrebat unde merge, „Merg până la Ciulei.” Ciulei era la douăzeci de kilometri de Storojineț, „acolo am un unchi care e pădurar și putem să stăm la ei până reușim să trecem frontiera.” M-am dus cu el acolo, era o gospodărie aranjată și fete erau pe acolo. Și ăla vroia să plece, nevastă-sa nu vroia să plece.

(...) M-am dus în satul lui tata. Acolo aveam mulți colegi dar toți fugiseră, n-am mai găsit niciunul. Țăranii de acolo mi-au spus cam pe unde sunt rușii, iar un țăran spune: „Domnișorule, uite ce este, vezi pădurea asta, vezi cărarea asta? Cărarea asta te duce la frontieră și pe acolo poți să treci liniștit. Deocamdată rușii nu sunt acolo.” Mă duc prin pădure pe cărarea aia, trec de pădure, se termină cărarea și văd o casă în satul celălalt și întreb pe un țăran de acolo: „Bade, unde suntem aici, în România sau în Rusia?”, zice: „Domnișorule, ai ajuns în România, să-ți fie de bine!”. Am întrebat: „Pe unde mă duc la Rădăuți?”, acolo aveam o mătușă, soră de-a mamei, „Ia-o pe Vicov și tot înainte te duci. Când o să ajungi la Rădăuți o să vezi.” M-am dus tot înainte, pe drum, m-au legitimat soldații români care erau mulți pe acolo, era zonă de frontieră. Am ajuns la șase dupămasă, de la cinci dimineată eram plecat, am ajuns la Rădăuți la mătușa mea. Când m-a văzut: „Măi, ce e cu tine?” I-am explicat cum am fugit și zice: „Nu te-au prins rușii?”, „Păi, eu nu am văzut nici un rus pe frontieră. M-am dus ca pe bulevard.” Mi-a dat de mâncare, m-am spălat, că eram plin de praf, flămând. (...)

Între timp a venit ordin ca ăia care nu au părinți să fie mutați la Craiova. Frate-meu se duce, „deșteptul”, să mă treacă și pe mine pe lista aia. Când am ajuns la Craiova mai erau două trenuri cu ăștia ca mine, refugiați, și prefectul, alt idiot, nu ne-a primit că el nu are ce să facă cu atâția refugiați, are destui, să mergem la Râmnicu Vâlcea. Au întors locomotiva și ne-au dus acolo. Ne-au cazat la seminarul teologic, bărbați cu femei împreună, erau dormitoare comune. De la Râmnicu Vâlcea ne-a mutat la Ocnele Mari, atunci m-am săturat de trambalat și i-am scris lui frate-miu că nu mă mai duc la Ocnele Mari, deși, vă spun sincer, așa cum s-au purtat oltenii cu noi..., cu atâta dragoste ne-au primit acolo, băieții de vârsta noastră erau toți călare pe noi, ne invitau la masă, acasă, la distracție, pentru aia eu am tot respectul față de olteni, sunt oameni foarte buni, pe când ăștia, care au venit în Ardeal, au fost destul de prost primiți inițial. L-ați citit pe Paul Goma? El povestește cum făceau propagandă ardelenii să plece cât mai repede de la ei ca să-i prindă rușii și să nu ne mai ia Ardealul de nord. I-au și arestat, pe unii i-a dus în Kazastan, alții au scăpat prin niște șmecherii, scrie Goma acolo. (...)

(Părinții când au ajuns în țară?) După un an, aproximativ. Noi aveam niște prieteni buni, nemți, care ne-au ajutat foarte mult, au schimbat numele mamei și au trecut-o nemțoaică și i-au făcut formele de repatriere în Germania. Mama a plecat în Germania și a stat într-un lagăr, nu de exterminare, de refugiați. Și fiind o foarte bună gospodină, pricepându-se la toate felurile de mâncare, au pus-o responsabilă la bucătărie acolo. N-a dus-o rău, din contră, i-a făcut comandantului de acolo o tortă și niște prăjituri sofisticate și a fost foarte bine văzută. Mama a venit de la Gleiwitz, un oraș care acum e în Polonia, a venit pe Dunăre cu vaporul și a debarcat la Giurgiu. Tata a venit de la Viena, de la spital de acolo și aici s-au întâlnit (...) Mama era dintr-o familie de preoți, bunicul meu era preot, străbunicul tot preot, sora mai mare era măritată cu un preot. Tata era învățător în comuna unde

bunicul meu matern era preot și așa s-au cunoscut, s-au iubit și s-au căsătorit. Bunica mea însă, zice că, inițial, mama era logodită cu un preot din Câmpulung Moldovenesc. A stricat logodna, tata era băiat foarte frumos și pe el l-a vrut mama.(...)

(Cum ați ajuns în Banat?) Cu slujba. Eu când am ieșit ofițer, de fapt nu eram ofițer, eram elev adjutant, am fost repartizat la regiunea de jandarmi în Lugoj pentru că fratele meu era notar în județul Lugoj. Am fost în sat unde era notar Marineasa. Eu când eram la fratele meu, Marineasa, notarul, avea un puști de vreo patru ani, probabil cel de la Timișoara, scriitorul, e fiul lui. Nevasta lui era foarte frumoasă și foarte simpatcă - bănățeană. El s-a purtat foarte frumos cu noi, l-a ajutat foarte mult pe fratele meu și pe mama. De la Lugoj m-a mutat la Reșița, la o unitate care păzea fabrica de armament. Acolo ne plătea fabrica și aveam mâncare gratis. Mâncarea era slăbuță, ne dădea multă mămăligă. (...)

(Cum ați ajuns la Curtici?) Tot cu slujba, n-am avut ce face și am cerut să mă trimită la Curtici. (...) Să vă spun o scenă ca să vă dați mai ușor seama. La Curtici era o sală unde se ținea ședința. Un țăran îl întreabă pe Pătrășcanu: „Domnule ministru, e drept că ne-ați dat pământurile și că acum vreți să ni le luați, să faceți colhoz aici, ca în Rusia? Eu am fost în Rusia și știu ce e cu colhozurile astea.” Pătrășcanu zice: „Bace dragă, da’ cum poți dumneata să-ți închipui așa ceva! Doar acum v-am dat pământul. În Rusia era altceva, în Rusia erau suprafețe mari de pământ și nu erau lucrate, nu avea cine să lucreze și a trebuit să adune lumea să-l lucreze. Nici să nu vă gândiți la așa ceva!”, ăsta a fost răspunsul.

La Curtici ce-am reușit să fac a fost să mă însor, marea mea performanță.

Vasile Rotaru (n. martie 1918, Tighina, Basarabia)

Interviu realizat de Ramona Magheț (noiembrie 1998, Jimbolia)

„Să-i pomenim pe acești basarabeni, căci și ei sunt români și creștini ca și noi”

Mă numesc Vasile Rotaru, născut în 1918, ziua 23 martie. M-am născut din părinții Nistor și Maria, ambii creștini ortodocși, de unde am rămas ortodox, pentru că din copilăria mea, încă din școală, primele clase de școală am fost, să zic, mobilizat de un preot ortodox ca membru în ocolul bisericesc din Căușani, ceea ce am rămas până în ziua de azi un adevărat creștin, după propria mea părere, ceea ce m-a făcut ca să nu abandonez această linie. Tot în biserică am învățat muzică pentru că am avut dirijori foarte calificați, care au avut seminarii de preoți. Am avut dirijori pe Lucian Bârzan care mai târziu s-a hitoronisit, adică a devenit preot. Am avut dirijor pe Nicolae Segăret, care de asemenea era pregătit și mai apoi a fost preot tot în Căușani. Apoi în ultima vreme am avut dirijor al corului din Căușani, pe arhidiaconul Alexandru Haricotov. Era un adevărat muzician și foarte sever în ceea ce privește execuția notelor. Era un cor, mă rog, pe patru voci aș putea spune pe opt voci și cu o severitate în ceea ce privește execuția de unde am învățat și notele. Am învățat toată rânduiala bisericească.

De acolo am plecat în anii 1944 în refugiu și la orice ocazie am cântat în biserici, oriunde m-am aflat și aici la Jimbolia cu soția mea care de asemenea din copilărie a fost la Căușani în biserică. Am înființat un cor bisericesc încă din anul 1946, care pe parcurs s-a maturizat și era condus de fratele meu mai mare, Sava. În cor era și tatăl meu, soția mea, verișoara mea, cuscree, mă rog cumnații, eram mai mulți refugiați din Căușani ceea ce ne-a dat posibilitatea să întruchipăm un cor foarte bun zic eu și apreciat de preotul Nicolae Cîmboieș, care era atunci preot paroh în Jimbolia.

Îmi amintesc de cuvintele lui cu emoție. Atunci când am venit în Jimbolia a avut niște cuvinte mari de spus despre noi cei care ne îndesam pe lângă localnici la strănă, iar ei aruncau priviri reci spre noi. La care preotul Nicolae Cîmboieș s-a exprimat la amvon în cuvintele: „Să-i primim pe aceștia, căci și ei sunt români și creștini ca și noi, ba încă sunt mai români decât noi, mai creștini decât noi, pentru că ei și-au lăsat vatra lor natală și-au plecat lăsându-și toate în urmă și pe cei dragi și au pribegit pentru cauza României și pentru slava sfintei noastre biserici.”

Aceste cuvinte mi-au rămas întipărite, rar întâlnite, de fapt venite din partea unui preot cu adevărat creștin, cu adevărat ortodox. Nu aceleași cuvinte le-am auzit din partea unora care, să zic, erau chiar autorități prin locurile prin care am trecut, Leordeni, județul Muscel. E greu de spus.

Cât despre căsătoria mea, viitoarea mea soție, astăzi Rotaru Salomia Nina, a fost refugiată la Albești lângă Curtea de Argeș. Eu fiind refugiat la Leordeni i-am scris, mi-a scris, așa ne-am întâlnit și am încheiat căsătoria la Leordeni, unde am fost binecuvântați de preotul Niculescu. Așadar am avut o casătorie plină de vitregie dar adevărat simbolică pentru că atunci când am ieșit să plecăm la biserică, urmați de nași și cu icoana între noi, după obiceiul basarabean, chiar în acel moment au apărut primele tancuri, primele care blindate, rusești venite mă rog, învingători fiind. Toți se uitau la noi și arătau cu degetul, căci era un lucru curios în acel moment să poți merge pe stradă la biserică. Nu ne-au făcut nici un rău, ne-au lăsat. Apoi după cununie am camuflat geamurile la un han pe care-l ocupam și nunta a fost restrânsă, dar frumoasă, pentru că am avut și un muzicant, câteva rude și așa am reușit să avem o nuntă.

Mai apoi fiind acolo în Leordeni, o comună săracă, dar cu oameni foarte mândri de poziția lor, eram priviți foarte vitreg, ba unii nu ne lăsau nici măcar să cumpărăm pâine, toți strigau: „Refugiații, uite refugiații, iau pâinea, ne iau carnea, bă!”

Până la urmă să amintesc un caz foarte nostim, dar și dureros. Având cumpărat, nu știu de pe unde, o dublă de porumb m-am dus cu ea la moară în Leordeni. Era o biată piatră acolo care făcea mălai și acolo nu duceau decât femeile pe cap o dublă de porumb și nu duceau saci cu căruța sau cumva. Ieșind din moară, căci eu stam chiar lângă poartă, așteptam să iasă toată lumea să nu pornească scandalul, și cum a ieșit un moșneag cam mărunțel – „Bă”- a început să strige-„iete bă refugiații, bă, nu ne mai lasă să măcinăm,bă!” El deja măcinase, că pleca cu târâta pe spinare, apoi în urma lui o babă, femeie, cu traista cu mălai pe cap: „Aoleo, aoleo, nu ne mai lasă să măcinăm, bă!” Deși eu eram ultimul și tocmai lângă poartă stam. E foarte interesantă această scenă de neuitat pentru mine, căci după ce omul a măcinat, după ce omul nu mai avea nimic de zis, căci morarul măcina câteva duble de porumb într-o oră și le da drumul la toți și acolo ei nu mai puteau de „refugieți”- așa cum le zicea. Același lucru se întâmpla și când ne vedeau la pâine, la carne sau oriunde te-ai fi dus. În sfârșit această scenă o luam drept ceva normal, pentru că ei erau săraci și se simțeau incomodați, ba mai mult, săraci fiind, erau influențați pozitiv de venirea rușilor, cum că aceștia au venit să-i îmbogățească, să ia de la boieri, să ia de la bogați să le dea lor și așa că eram, nu știu cum să zic, nimeriți într-o regiune foarte neplăcută pentru noi.

Îmi amintesc de profesorul Breazu, părintele satului, purta o flamură roșie atârnată în piept, plin de insigne și ne striga: „Păi vă știm noi cine sunteți voi, bă, voi sunteți fugiți de ruși, bă, voi nu sunteți comuniști!” Dar lucrurile erau cu totul împotriva ospitalității, aceasta era încă o durere pe deasupra celorlalte.

Din pricina acestor lucruri, fiind veniți din Banat pentru unele afaceri de la Ciacova la Ghilad, veneam de cumpăram porci, îi duceam la București pentru niște afaceri pentru că noi acasă în Basarabia am avut prăvalie și firma aia încă o mai foloseam, deși pe șperț, aș putea spune. Așa am cunoscut regiunea Banat, în iarna din '44 spre '45. Aicea am avut o mare surpriză mult, mult prea apăsătoare pe suflet. Nemții de aici, șvabii, erau urmăriți și era publicată în gară la Timișoara: „Prindeți și aduceți pe cutare nemțoaică, pe cutare fată, prindeți-o și aduceți-o!” Era o lovitură de suflet pentru noi, pentru că noi înșine eram acei care eram urmăriți. Este greu să le înșir pe toate, pentru că trebuie să spun că la Leordeni, iar mă întorc la Leordeni unde am fost refugiați, acolo primarul, notarul, seful de post de jandarmi erau porniți împotriva noastră și nu cu altceva, ci să ne predea rușilor. Așa am fost mânați la Câmpulung Muscel ca să ne prezentăm să ne ia rușii în primire la Comisia Aliată, de unde să ne ducă în Basarabia. Nu era vorba de Basarabia, ci de Siberia, însă românașul nostru zicea, să scăpăm de ei, că așa ne cere Stalin.

În acesastă situație, având niște bani la îndemână, căci avusesem acasă prăvălie și mă rog ce-am mai avut eu cu tata, ne-am dus la București la Tribunalul Ilfov și cu niște martori plătiți, procuror, judecător tot ce s-a putut face, am pus mâna pe niște acte, cum că noi în 1940 am locuit pe teritoriul României, respectiv în Ploiești, unde noi nici nu cunoșteam locurile. Cu acest act ne-am dus la Comisia Aliată de la Câmpulung-Muscel și rusu când s-a uitat a zis: „*harașo*” - asta era *bun* pentru ruși - dar autoritățile locale, știau când am venit noi.

În sfârșit acesta a fost un episod amar din viață, ceea ce ne-a făcut să ne retragem aici în Banat, unde am văzut oameni mai bogați materialicește, dar și sufletește, căci veniți aici în Jimbolia, am întâlnit oameni, respectiv șvabii care erau atunci aicea, înțelepți, înțelegeau cauza noastră, am trăit cu ei ca-n familie aș putea zice, ca și cu părinții noștri. Căci eram doi tineri și ne-au înțeles, ne-au tratat ca pe copiii lor.

Am ajuns în Jimbolia văzând că aici era publicat că se dă pământ celor care vor să-l lucreze (*Unde era publicat?*) Era publicat în gară la Timișoara și în cazul ăsta ne-am dus la minister, la Ministerul Agriculturii și am cerut să ni se dea o repartiție la Jimbolia și ni s-a dat repartiție la Comloșu Mic. Dar la Comloșu Mic, cum primarul ne-a spus că nu are loc, am intervenit la Jimbolia și acolo, un basarabean cu suflet, Marcovschi, când a auzit că noi suntem basarabeni și vrem să ne colonizăm în Jimbolia, a făcut totul pentru noi și ne-a repartizat în Jimbolia. Așa am ajuns jimbolian. (*Noi fiind cine, dumneavoastră și familia?*) Eu cu soția și familia, respectiv tata, mama și ceilalți ai noștri și unchiul și cumnatul și toată familia, toți cei veniți din Căușani. Eu m-am dus la Asociația colonizărilor și am găsit acolo oameni cu suflet care ne-au înțeles, ne-am stabilit în Jimbolia, ceea ce a fost un mare noroc pentru că ne-am găsit și de lucru și fiind plecați de la un orașel am nimerit într-un mediu mai orășenesc decât Comloșu Mic.

Aicea în '46 am primit pământ, am muncit pe el (*Cât pământ ați primit?*) Cinci hectare de pământ și l-am muncit bine, mă rog, mi-am făcut rost de atelaje și l-am muncit foarte bine, încât am putut în 1951 să-mi cumpăr o casă în Jimbolia. (*Până atunci unde ați locuit, la doamna Fritz?*) Da și în 1951 mi-am cumpărat casă, însă casa avea niste chiriași în ea. Acești chiriași erau membri de partid, toți, câți erau în ea și nu ne-au primit în casa cumpărată, până când am fost deportați toți din casa doamnei Fritz. Așa ne-au trăgănat nu se poate, nu se poate. Așa că am avut nenorocul să nu locuim nicio zi în casa cumpărată, deși era casa noastră.

Și așa, într-o zi, fără să ne așteptăm, am devenit deportați și noi și proprietarii noștri doamna Fritz cu familia ei. Numai că doamna Fritz a fost deportată în altă parte a Bărăganului, în satul Petroiu și noi în Dropia. Chiar fratele meu a fost deportat în Dâlga, au căutat să ne răzlețească pe fiecare, să fim despărțiți unii de alții odată cu deportarea. Așa am ajuns pe Bărăgan. Aceste amintiri sunt foarte dureroase, emoționante pentru oricine își amintește.

Acea duminică de Rusalii am cântat în corul bisericesc, cum era corul bisericesc mă rog, întreg. A venit un milițian și fără să se descopere pe cap a intrat în cafasalul corului și ne-a numărat așa din ochi, ne-a văzut. Era deja hotărât că noi eram căutați. În același timp pe stradă se băteau tobele prin toate satele, se anunța prin toboșar că nimenea nu are voie să iasă din oraș, căci în afara orașului sunt manevre militare și este pericol de împușcare. Erau într-adevăr numai cuiburi de mitraliere în jurul orașului Jimbolia, deci eram încercuiți nu se mai putea scăpa nicăieri.

Aș spune un episod cu totul ieșit din comun: un membru de partid, căruia noi îi ziceam subnotar, cu două zile înainte, respectiv joi (*Cum s-a numit?*) Henertz Hans a venit la mine și după ce i-am oferit un scaun a început să-și frece mâinile așa între genunchi, că nu știa cum să înceapă și cu greu a început să-mi spună: „Voi sunteți puși pe listă ca să vă ia”. Nu știa de deportare, sunteți puși pe listă. „Faceți tot ce puteți și fugiți, treaba voastră. Numai aici spun, aici să rămână.” Desigur că era pentru el un mare pericol, să fi fost divulgat acest secret al securității. Având atunci două vaci cu lapte și patru porci mari, având gospodărie, ne-am consultat eu cu soția, dar era prea târziu ca să fugim, căci eram încercuiți și am rămas. Mai mult decât atât, chiar atunci joi, în aceeași zi, trebuia să fac contractul pe casa cumpărată și bine că l-am făcut, că am rămas cu contractul în buzunar, am plătit întabularea, tot, avocat și am fost deportat, dar am avut actul în buzunar cum că am o casă în Jimbolia. Unii au râs de mine, că ce mai faci tu cu casa din Jimbolia, că n-o mai vezi niciodată și totuși, după moartea lui Stalin, când s-au schimbat unele lucruri, am ajuns să fiu eliberat și, deși am găsit-o deteriorată, am avut unde să mă adăpostesc.

Venit acasă din Bărăgan, am avut niște neplăceri, căci acești nemți comuniști nu ne lăsau să intrăm în casă și am stat într-o cămeruță mică acolo, fără bucătărie fără nimic. Am cerut de la primărie să ni se deie și nouă acolo măcar o bucătărie. Cu multă greutate am reușit să-i mut de la mine pe socoteala mea și așa am ajuns din nou în casă.

Cât despre Bărăgan aș vrea să mă întorc la plecarea pe Bărăgan. În acea noapte de Rusalii, atuncea era duminica de Rusalii și în seara aceea era o rumoare în toată Jimbolia, nu se vedea nimic. Ne-am dus cu soția la un bar, am luat așa câte un șpriț și după aceea am venit acasă și pe la ora două noaptea ne-am trezit cu niște bătăi în ușă, la stradă. Atuncea soția în cămașă, eu în pijama, am fugit din casă și am încuiat ușa și ne-am ascuns în grădină, am sărit gardul și apoi ne-am ascuns într-o cultură de mac, bine ascunși și în același timp au intrat, căci proprietăreasa noastră, doamna Fritz le-a dat drumul să intre. Și atuncea au întrebat-o pe ea unde suntem și nu știu de unde or fi simțit ei că noi eram în grădină. (...) Au venit doi milițieni și unul a stat mai lângă poartă, celălalt a făcut un tur pe niște cărări acolo, dar nu ne-a văzut, eram lipiți la pământ și așa am rămas acolo, am rămas până ziua.

S-a făcut ziuă, doamna Fritz își încărca în căruța bagajul, căruțele erau mobilizate pentru a se duce la gară, iar noi stam în grădină și atunci ne-am furișat pe sub niște duzi și am intrat înăuntru pe ascuns și am încuiat ușa, dar am fost simțiți, nu știu cum, de ei și îndată au venit și au început să bată cu armele în ușă, cu baioneta au deschis geamul și atuncea am descuiat. Când au intrat cu baionetele au început să strige: „De ce nu ați deschis?” (*Ce ați simțit în timpul acela?*) Numai frică, nu știam cum se va rezolva, dar când au intrat ei peste noi înăuntru soția a răspuns: „Da ce umblați ca hoții noaptea?” Și atunci s-au repezit asupra ei s-o omoare: „Cum ai zis?” Și atunci i-am rugat să tacă din gură, că ea este foarte nervoasă și nu știe ce vorbește la ora asta și așa ne-au ordonat să ne pregătim, ca în două ore să plecăm. Și am pus ce am putut în căruța noastră, că aveam cal, căruță. Am pus niște lucruri până când a venit un ofiter de miliție și a strigat: „Jos mobila, jos mașina de cusut, nu vă trebuie mobilă acolo!” Și atuncea cum mobila cumpărată de noi era pusă în căruță, am dat dulapul jos, am dat și mașina de cusut jos și a început soția să plângă că ce ne facem, eu sunt meseriașă, eu asta știu să fac. Fiind milițianul mai împlânzit, soția i-a dat atunci, îmi amintesc prea bine, i-a dat 250 de lei, banii de atunci. I-a băgat în buzunar și a spus „lasă-l să plece și lăsați căruța așa, numai când vom pleca la gară atunci le puneți sus.” Și atuncea am pus sus mașina de cusut și un dulap, iar unul l-am lăsat pe gang afară, care era balotat cu sârme și înăuntru era plin cu haine, încălțăminte, bușit ca o ladă și așa a rămas îmbalotat acolo pe gang cu lucrurile. Și ne-a dus pe Bărăgan.

Doamna Fritz a fost ridicată nici nu știu pentru ce, că avea doi băieți și unul era fugit. Dar nu era fugit, pentru că a fost dat dispărut, dar pe urmă a venit. El

fusesse ascuns acolo în Jimbolia, nu era fugit peste graniță, pentru că a apărut după un timp, dar băiatul ei era în armată atunci, făcea armata și cu toate astea a ridicat-o. Au ridicat-o mai întâi pentru că era nemțoaică și nu era lucru mare ca să fie pusă pe listă, așa că au luat-o și pe ea, pe șvabi i-a luat aproape pe toți, câțiva excepțai au fost, care au făcut armata la români înainte, care au refuzat să se înscrie în Grupul Etnic German, mă rog, i-au socotit ei mai democrați.

De aicea ne-au dus la gară. Erau străzile pline, căruțele una lângă alta și în drum spre gară chiar îmi amintesc, pe lângă farmacie, a venit milițianul la mine și mi-a pus o hârtie în față și am semnat-o, cum că în afară de lucrurile luate, nu mi-a rămas nimic în Jimbolia și am semnat-o. Practic îmi rămăseseră o vacă și patru porci și la un cioban aveam șase oi, afară de păsări câte aveam în curte și recolte pe cele cinci hectare.

Când ne-a dus la gară am avut parte să văd un aspect foarte dureros, special. Un cunoscut, un refugiat bucovinean, Gheorghe Vitruc, era împușcat de securitate în fâlcii, cum s-ar spune ochit în cap, dar glonte i-a trecut prin fâlcii și a ieșit și așa sta jos lângă vagon și bandajat cu tifon și prin tifon trecea sânge și am întrebat : „Cine-i ăsta?” „Gheorghe Vitruc.” „Păi cum?” „Păi i s-a părut nu știu ce lui securistu’ că a tras în el.” Și așa l-a supt în vagon cu patru fete lângă el și soția lui proaspăt operată la spital, era convalescentă, ieșită din spital. Pe Bărăgan a ajuns și Gheorghe și soția lui. Au murit amândoi și au rămas cele patru fete fără părinți și au crescut sub protecția unor rude deportate.

F o t o g r a f i i

Bessarabians and Bucovinians in the Banat

The new book edited by Smaranda Vultur and Adrian Onică is a natural addition to the compelling and stimulating series of volumes published in recent years in Timișoara by researchers dedicated to the laborious study of our still unknown past.

The voices gathered in this volume narrate and reflect upon stories of lives severed and revived; they talk about the interwar period, the second World War, the two waves of refugees, which are at the core of the book, about suffering and loss; about resettlement and recovery – when at all possible – in the host region of Banat. The refugees from Bucovina and Bessarabia remember and compare the flight of 1940 and the one of 1944, evoking, in the case of the latter, not only the black NKVD police cars, the resulting arrests, disappearance or deportation of many to Siberia, but also the almost instantaneous Russification of names of schools and families, villages and streets; the confiscation and burning of books and flags; the moments of organisation and preparation of escapes with support from the Romanian administration withdrawing from the region.

Sixty years after the events, the narrators who fled Bucovina and Bessarabia compare themselves to one another and to the inhabitants of the Banat, discovering their common openness towards several cultures and languages (Romanian, Ukrainian, Russian, Austrian German, Polish or French in the case of the former, Romanian, German and Hungarian in the case of the Banat inhabitants). They reflect on the common architectural features of their cities. They also address differences – the prevailing Russian education in the case of the Bessarabians, or the Austrian one for the Bucovinians, for instance.

In communist Romania, with *Securitate* files casting a shadow upon their lives, and biographies in which they often changed their profession from that of a clerk to that of a factory worker in order to provide a “healthy” social origin for their children, the Bucovinians and Bessarabians did gradually and partially rebuild their lives, confronting at times other hurdles set by the new regime, such as the deportation to Baragan. The changes that occurred after 1989 get their share of reflection in the narratives collected here.

By starting a dialogue that addresses such relevant aspects of our cultural and historical past, and by recording the humour ever present in the way the narrators relate their experience, this book is both invigorating and necessary.

Sanda Golopenția

Translated by Lidia Gheorghiu Bradley